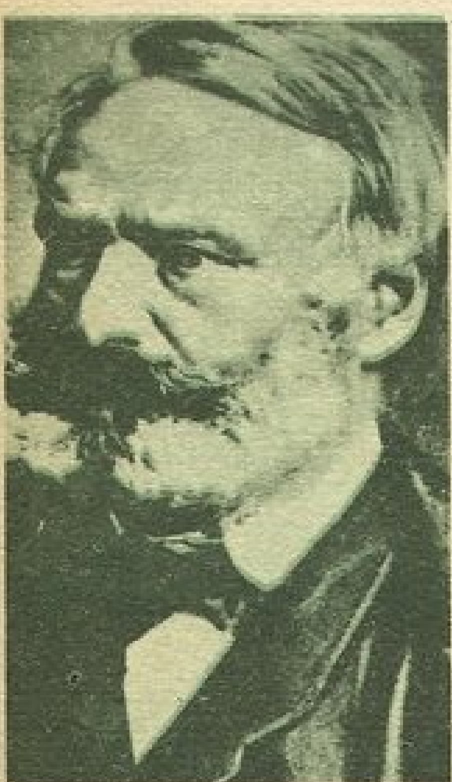
VICTOR HUGO

Mizerabilii

Volumul II

Editura Univers

clu

Victor Hugo

MIZERABILII
*** ***

Traducere de LUCIA DEMETRIUS şi TUDOR MĂINESCU
Note de N. N. CONDEESCU
Coperta colecţiei de Vasile Socoliuc
Bucureşti, 1985
Editura Univers

PARTEA A DOUA

COSETTE

CARTEA A ŞASEA

PETIT-PICPUS

I

ULIŢA PICPUS, NUMĂRUL 62

Acum o jumătate de veac, nimic nu semăna mai bine cu o poartă obişnuită ca poarta cu numărul 62 de pe uliţa Picpus. Poarta era mai tot timpul întredeschisă în felul cel mai îmbietor, lăsînd vederii două privelişti care n-aveau în ele nimic funebru: o curte împrejmuită de ziduri acoperite cu viţă, şi chipul unui portar care leneveşte. Deasupra zidului din fund se zăreau vîrfurile unor arbori înalţi.

Cînd o rază de soare înveselea curtea, şi cînd portarul era înveselit de un pahar cu vin, era greu să treci prin faţa numărului 62 din ulicioara Picpus fără să-ţi răsară în minte un gînd vesel. Şi totuşi locul pe care îl întrezăreai era trist.

Pragul zîmbea, casa se ruga şi plîngea.

Dacă izbuteai, ceea ce nu era de loc lesne, să treci dincolo de poartă – lucru aproape cu neputinţă pentru oricine, fiindcă exista un „deschide-te, Sesame!”[1] pe care trebuia să-l ştii – după ce treceai pragul, intrai la dreapta într-o sală mică, de unde începeau nişte trepte strînse între doi pereţi, şi atît de înguste încît

1 . Formulă magică din povestea arabă *Ali-Baba şi cei patruzeci de hoţi (1001 de nopţi)* prin care hoţii şi, după dînşii, Ali-Baba făceau să se mişte lespedea de la intrarea unei peşteri cu bogăţii.

nu lăsau loc de trecere decît unei singure persoane; dacă nu te speria vopseaua galbenă ca penele scatiului şi dunga cafenie, care acopereau scara, şi dacă te încumetai s-o urci, coteai o dată, de două ori, ajungînd la primul etaj pe un coridor unde vopseaua galbenă şi dunga cafenie te urmăreau cu o stăruinţă liniştită. Scara şi coridorul erau luminate de două frumoase ferestre. Coridorul făcea apoi o cotitură şi se întuneca. După colţ, mai făceai cîţiva paşi şi dădeai de o uşă cu atît mai tainică cu cît nu era zăvorîtă. O împingeai şi te găseai într-o odăiţă pătrată, de vreo şase picioare, pardosită cu piatră, spălată, curată, rece, tapetată cu floricele verzi de un franc jumătate sulul. Lumina zilei, albă şi mată, venea printr-o fereastră mare împărţită în ochiuri mici, care era la stînga şi cuprindea toată lărgimea odăii. Te uitai şi nu vedeai pe nimeni; ascultai şi nu auzeai nici un pas, nici un murmur de voce omenească. Peretele era gol; camera, nu era mobilată; n-avea nici măcar un scaun.

Privind mai bine, zăreai pe perete, în faţa uşii, o gaură pătrată, fiecare latură măsurînd cam un picior, cu zăbrele de fier, negre, încrucişate, noduroase, rezistente, alcătuind alte pătrate, aproape cît nişte ochiuri de împletitură, mai mici decît un deget şi jumătate. Floricelele verzi ale hîrtiei de pe perete ajungeau liniştite şi în bună rînduială pînă la zăbrelete de fier, fără ca atingerea

funebră să le înfricoşeze şi să le răvăşească. Dacă am presupune că o fiinţă vie ar fi fost atît de firavă încît să încerce să intre şi să iasă prin această gaură pătrată, ar fi împiedicat-o totuşi grilajul. Nu lăsa să treacă trupul, în schimb lăsa să treacă privirea, adică sufletul. S-ar părea că cineva se gîndise şi la asta, deoarece o căptuşise cu o fîşie îngustă de tinichea, fixată în perete ceva mai în spate şi străpunsă de mii de găuri, mai mărunte decît acelea ale unei strecurători. În josul acestei plăci era făcută o deschizătură aidoma cu aceea a unei cutii de scrisori. La dreapta acestei găuri, zăbrelite atîrna şnurul unei sonerii.

Dacă trăgeai de şnur, suna un clopoţel şi se auzea o voce atît de apropiată de tine încît te făcea să tresari.

— Cine e acolo? întreba vocea.

Era un glas de femeie, un glas blînd, atît de blînd încît părea lugubru.

Şi de data aceasta era un cuvînt magic pe care trebuia să-l ştii. Dacă nu-l cunoşteai, vocea tăcea şi peretele îşi redobîndea liniştea, ca şi cum de partea cealaltă ar fi fost întunecimea înfricoşătoare a mormîntului.

Dacă rosteai cuvîntul, glasul se auzea iar:

— Intraţi la dreapta.

Vedeai abia atunci, în faţa ferestrei, la dreapta, o uşă cu geamuri, vopsită în cenuşiu, deasupra căreia se afla un cadru tot cu geam. Apăsai pe clanţă, deschideai uşa şi încercai

întru totul aceeaşi impresie pe care ai fi avut-o dacă ai fi intrat la un spectacol, într-o lojă cu gratii, mai înainte ca zăbrelele să fie date la o parte şi candelabrul să se aprindă. Te aflai, într-adevăr, într-un fel de lojă de teatru în care lumina zilei abia pătrundea prin uşa cu geamuri: o încăpere strîmtă, mobilată cu două scaune vechi şi cu o rogojină roasă, adevărată lojă, pe a cărei margine, îndeajuns de înaltă ca să te poţi rezema, se afla o tăbliţă neagră, de lemn. Loja era zăbrelită, dar nu cu gratii de lemn aurit ca la Operă, ci cu nişte drugi de fier groaznici, monstruos împletiţi şi fixaţi în perete prin lipituri uriaşe, care semănau cu nişte pumni.

După cîteva minute, privirea începea să se obişnuiască cu acea lumină tulbure, de pivniţă, şi încerca să străbată grilajul, dar nu trecea mai departe decît cu vreo cîteva degete. Întîlnea bariera unui oblon negru, prins şi întărit cu bîrne de lemn, vopsite într-un galben de turtă dulce. Oblonul era alcătuit din stinghii lungi şi înguste, acoperind toată lărgimea grilajului. Era întotdeauna închis. După cîteva clipe, se auzea o voce care te chema din dosul jaluzelei şi-ţi spunea:

— Sînt aici, ce vreţi de la mine?

Era vocea fiinţei iubite; uneori vocea pe care o adorai. Nu vedeai pe nimeni. Abia auzeai zgomotul unei răsuflări. Ţi se părea că e un glas care îţi vorbeşte de dincolo de mormînt.

Dacă îndeplineai anumite condiţii, ceea ce se întîmpla rar, atunci o fîşie îngustă a oblonului ţi se deschidea în faţă şi glasul devenea arătare. În spatele grilajului, dincolo de perdeaua de lemn, zăreai, atît cît îţi îngăduiau zăbrelele, un chip din care nu se deosebeau decît gura şi bărbia; restul feţei era acoperit cu un văl negru. Întrezăreai un văl de călugăriţă şi o formă abia distinctă, acoperită cu un giulgiu negru. Chipul îţi vorbea, dar nu te privea şi nu-ţi zîmbea niciodată.

Lumina zilei, care venea din spate, cădea în aşa fel încît chipul acela îţi apărea alb, iar el te vedea pe tine întunecat. Lumina aceasta era un simbol.

Ochii se cufundau totuşi cu nesaţ în deschizătura făcută în locul acela închis pentru toate privirile. O lumină tulbure învăluia forma aceea înveşmîntată în doliu. Privirea cuprindea această lumină nelămurită încercînd să desluşească ceea ce se afla în jurul arătării. După cîtăva vreme îţi dădeai seama că nu vedeai nimic. Vedeai numai noaptea, golul, bezna, o ceaţă de iarnă, amestecată cu aburi de mormînt, un fel de pace înfricoşătoare, o tăcere de unde nu venea nimic, nici măcar suspine, o umbră în care nu deosebeai nimic, nici măcar fantome.

Ceea ce vedeai era interiorul unei mînăstiri. Era interiorul casei posomorîte şi aspre, numită mînăstirea bernardinelor Veşnicei-Închinări.

Loja în care te aflai era vorbitorul.

Primul glas care vorbise era acela al portăresei mînăstirii, mereu prezentă, tăcută, nemişcată pe scaunul ei, de cealaltă parte a peretelui, aproape de deschizătura pătrată, apărată, de grilajul de fier şi de placa cu mii de găuri, ca de o dublă vizieră.

Loja zăbrelită era cufundată în întuneric, fiindcă vorbitorul avea numai o fereastră care dădea spre lumea din afară, şi nici una spre mînăstire. Ochii profani nu trebuiau să vadă nimic din locul acela sfinţit.

Exista totuşi o lumină şi dincolo de bezna aceea: era o viaţă şi în această moarte. Cu toate că mînăstirea aceasta era cea mai ascunsă dintre toate vom încerca să pătrundem între zidurile ei, făcîndu-l şi pe cititor să pătrundă, şi să spunem, păstrînd măsura, unele lucruri pe care povestitorii nu le-au văzut niciodată şi prin urmare nici nu le-au spus.

II

ORDINUL CĂLUGĂRESC AL LUI MARTIN VERGA

Mînăstirea, care exista cu mulţi ani înainte de 1824 în uliţa Picpus, era o comunitate de

bernardine, supusă regulilor lui Martin Verga.

Aşadar, bernardinele acestea nu ţineau de Clairvaux, ca bernardinii, ci de Cîteaux, ca benedictinii. Cu alte cuvinte, nu erau închinate sfîntului Bernard, ci sfîntului Benedict.

Oricine a răsfoit vechile cărţi bisericeşti ştie că Martin Verga a întemeiat la 1425 o congregaţie de bernardine-benedictine, care-şi aveau centrala ordinului lor la Salamanca, iar sucursala la Alcala.

Congregaţia aceasta s-a ramificat în toate ţările catolice ale Europei.

Aceste ordine religioase, altoite unele pe altele, sînt obişnuite în biserica latină. Ca să nu amintim decît ordinul sfîntului Benedict, despre care e vorba aici, trebuie să spunem că acestui ordin, în afară de comunitatea religioasă a lui Martin Verga, îi mai sînt afiliate alte patru congregaţii – două în Italia: Monte-Casino şi Sfînta Justina din Padova; două în Franţa: Cluny şi Sfîntul Maur – şi nouă ordine: Valombrosa, Grammont, celestinii, camaldulii, certozii, smeriţii, olivatorii şi silvestrinii, şi, în sfîrşit, cistercienii; pentru că însăşi această tulpină a altor ordine, nu e decît un lăstar al sfîntului Benedict. Cistercienii datează de la sfîntul Robert, abate de Molesme, care a trăit în dioceza Langres la 1098; în schimb, diavolul care se retrăsese în deşertul Subiaco (îmbătrînind, poate se făcuse schivnic?) a fost gonit din fostul templu al lui Apollo, unde se

mai afla încă în anul 529 de către sfîntul Benedict, pe atunci în vîrstă de şaptesprezece ani.

În afară de carmelite care umblă cu picioarele goale, poartă o împletitură de nuiele pe piept şi nu stau jos niciodată, bernardinele-benedictine ale lui Martin Verga sînt supuse legii celei mai aspre din toate. Ele sînt îmbrăcate în negru şi poartă un pieptar care, după rînduiala lăsată dinadins de sfîntul Benedict, urcă pînă la bărbie. Poartă rochie de postav aspru, cu mîneci largi, un văl lung de lînă, acel pieptar urcînd pînă la bărbie, croit dreptunghiular pe piept, şi o fîşie de pînză albă, care le acoperă fruntea pînă la sprîncene. Totul e negru, numai fîşia de pînză e albă. Ucenicele poartă aceleaşi haine, însă albe. Cele mai vechi în ordin au pe lîngă veşmîntul obişnuit, un şirag de mătănii atîrnat de brîu.

Bernardinele-benedictine ale lui Martin Verga practică veşnica închinare, la fel ca benedictinele sfîntului Potir, care aveau la începutul acestui veac două case în Paris: una la Temple, cealaltă în strada Neuve Sainte-Geneviève. De altfel, bernardinele-benedictine de la Petit-Picpus, de care vorbim, alcătuiau un ordin cu totul diferit de acela al maicilor sfîntului Potir, claustrate în strada Neuve Sainte-Geneviève şi la Temple.

Regulile acestor două ordine erau foarte diferite, ca şi felul lor de a se îmbrăca.

Bernardinele-benedictine de la Petit-Picpus purtau un pieptar negru, iar benedictinele sfîntului Potir din strada Neuve Sainte-Geneviève un pieptar alb, un sfînt potir, înalt de vreo trei degete, de argint sau de aramă aurită. Maicile de la Petit-Picpus, nu purtau acest sfînt potir. Veşnica închinare, deşi comună mînăstirii de la Petit-Picpus, ca şi celei de la Temple, îngăduie ca cele două ordine să fie cu totul distincte. Între maicile sfîntului Potir şi bernardinele lui Martin Verga e o asemănare numai în ce priveşte practicile; tot aşa cum există o potrivire în ce priveşte cercetarea şi preamărirea tainelor, despre copilăria, viaţa şi moartea lui Isus Hristos şi a sfintei Fecioare, între alte două ordine deosebite şi uneori duşmane: Oratoriul Italiei, stabilit la Florenţa de către Filip de Neri[2] şi Oratoriul Franţei, statornicit la Paris de către Pierre de Bérulle. Oratoriul din Paris pretindea să aibă întîietatea întrucît Filip de Neri nu era decît sfînt, pe cînd Bérulle fusese cardinal.

Să ne întorcem la aspra lojă spaniolă a lui Martin Verga.

Bernardinele-benedictine nu gustă carnea tot anul, postesc în postul mare şi în alte multe zile anume orînduite, se trezesc din somn de la ora unu după miezul nopţii şi rămîn pînă la trei

---

2 . Preot florentin din secolul al XVI-lea, care a înfiinţat ordinul catolic al oratorienilor, introdus şi în Franţa la începutul secolului următor de către cardinalul Pierre de Bérulle.

dimineaţa să-şi citească breviarul şi să cînte rugăciunile utreniei; se culcă în orice anotimp pe cearşafuri de lînă netoarsă şi pe paie, nu se scaldă, nu fac foc niciodată, se flagelează în fiecare vineri, respectă regula tăcerii, nu-şi vorbesc decît în recreaţiile care sînt de altfel foarte scurte, şi poartă cămăşi de dimie timp de şase luni, de la 14 septembrie, ziua înălţării sfintei cruci, pînă la Paşti.

Aceste şase luni înseamnă o îmblînzire a regulii după care ar trebui să le poarte tot anul; dar această cămaşă, cu neputinţă de îndurat pe căldurile verii, provoca febră şi spasmuri nervoase. A trebuit să i se restrîngă folosinţa. Chiar cu această îndulcire, la 14 septembrie, cînd călugăriţele îşi pun cămaşa suferă de febră vreo trei sau patru zile. Supunere, sărăcie, castitate, claustrare – iată legămîntul lor monahal, mult înăsprit de legile mînăstirii.

Stareţa e aleasă pe trei ani de către călugăriţele numite „maici cu glas”, deoarece au drept de vot în sfatul mînăstirii. O stareţă nu poate fi realeasă decît de două ori, aşa că cea mai lungă domnie a unei stareţe nu trece de nouă ani.

Ele nu văd niciodată pe preotul care slujeşte; acesta le rămîne mereu ascuns după o pînză întinsă, înaltă de şapte picioare. Cînd predicatorul se află în capelă, maicile îşi lasă vălul peste faţă. Ele sînt ţinute să vorbească întotdeauna încet, să meargă cu ochii în

pămînt şi cu capul plecat. Un singur bărbat poate să intre în mînăstire: arhiepiscopul diocezei.

Mai e încă unul: grădinarul; dar acesta e un moşneag, şi ca să fie totdeauna singur în grădină, maicile ca să-l ocolească, sînt vestite de clopoţelul pe care grădinarul îl poartă la genunchi.

Maicile sînt supuse stareţei printr-o ascultare totală şi fără murmur. E o supunere canonică în toată uitarea de sine. Ca la glasul lui Hristos: *ut voci Christi*, la cea dintîi mişcare şi la primul semn: *ad mutum at primum signum*, de îndată, cu bucurie, cu rîvnă, cu supunere oarbă: *prompte, hilariter, perseveranter et caeca obedientia*, ca pila în mîna muncitorului: *quasi limam in manibus fabri*, nu pot scrie sau citi nimic, fără să le fie îngăduit anume: *legere vel scribere non addiscerit sine expresa superioris licentia.*

Fiecare din ele îndeplineşte, la rîndul ei, ceea ce se numeşte o ispăşire. Ispăşirea e rugăciunea pentru toate păcatele, pentru toate greşelile, pentru toate abaterile, pentru toate pîngăririle, pentru toate nedreptăţile, pentru toate crimele care se săvîrşesc pe pămînt. Timp de douăsprezece ceasuri fără întrerupere, de la orele patru după-masă pînă la patru dimineaţa, sau de la patru dimineaţa pînă la patru după-masă, sora care îndeplineşte ispăşirea stă în genunchi, pe piatra goală,

înaintea sfîntului potir, cu mîinile împreunate şi cu funie la gît. Cînd oboseala ajunge de neîndurat, se culcă cu faţa la pămînt şi cu braţele întinse. Aceasta îi e singura uşurare îngăduită. În atitudinea asta se roagă pentru toţi păcătoşii lumii. Lucrul acesta e măreţ pînă la sublim.

Deoarece actul acesta se săvîrşeşte în faţa unui stîlp în vîrful căruia arde o lumînare, se spune fără deosebire „a face o ispăşire” sau „a sta la stîlp”. Călugăriţele preferă chiar din smerenie această ultimă expresie, care cuprinde în ea ideea chinului şi a umilinţei.

Ispăşirea e un act care absoarbe tot sufletul. Sora de la stîlp nu şi-ar întoarce capul chiar dacă ar fi să cadă trăsnetul în spatele ei.

În faţa sfîntului potir stă întotdeauna în genunchi o călugăriţă. Rugăciunea lor ţine un ceas întreg, după care se schimbă una pe alta ca sentinelele. Aceasta e veşnica-închinare.

Stareţele şi maicile poartă mai totdeauna nume pătrunse de-un adînc înţeles, care amintesc nu sfinţi şi martiri, ci clipe din viaţa lui Isus Hristos, aşa de pildă maica Nativité[3], maica Conception[4], maica Présentation[5], maica Passion[6]. Numele de sfinte nu sînt totuşi oprite.

Cînd le priveşti nu le zăreşti decît gura. Toate au dinţii galbeni. Niciodată n-a pătruns în

---

3. Naşterea Domnului.
4. Zămislirea.
5. Intrarea în biserică.
6. Patimile Domnului.

mînăstire o perie de dinţi. A-ţi spăla dinţii e un păcat care stă în vîrful scării, pe a cărei primă treaptă stă scris: pierderea sufletului.

Ele nu rostesc niciodată cuvintele „a mea” sau „al meu”. N-au nimic al lor şi nu trebuie să ţină la nimic. Ele spun despre orice lucru „al nostru”; de pildă: vălul nostru, mătăniile noastre; dacă ar vorbi vreodată despre cămaşa pe care o poartă ar spune „cămaşa noastră”. Uneori se leagă de cîte un lucru mic, de o carte de rugăciuni, de o relicvă, de o icoană sfinţită. Îndată ce-şi dau seama că încep să ţină la orice obiect, trebuie să-l dăruiască. Îşi aduc mereu aminte de un răspuns pe care sfînta Tereza l-a dat unei doamne din lumea mare, care îi spusese în clipa cînd intrase în ordin: „Îngăduie, maică, să trimit să-mi aducă o biblie la care ţin foarte mult”. „Ah, ai ceva la care ţii? Atunci locul dumitale nu-i printre noi”.

Oricăreia dintre ele îi e oprit să se retragă în singurătate sau să aibă un colţ al ei, „o odaie”. Ele trăiesc în celule deschise. Cînd se întîmpină una pe alta, cea dintîi zice: „Fie lăudat şi adorat preasfîntul potir al altarului!” Cealaltă răspunde: „Pururea!” Aceeaşi ceremonie cînd una bate la uşa celeilalte. Nici nu s-a deschis uşa şi de partea cealaltă se aude o voce blîndă care spune în grabă: Pururea!” Ca orice lucru repetat, el ajunge să fie maşinal, prin obişnuinţă. Maica de afară răspunde uneori „Pururea!” mai înainte ca cealaltă să fi avut

timp să spună, ceea ce de altfel e destul de lung: „Fie lăudat şi adorat preasfîntul potir al altarului!”

Călugăriţele vizitandine[7] cînd intră spun: „Ave Maria”[8], iar cele la care vin răspund: „Gratia plena”[9]. E „bună ziua” lor şi e într-adevăr „binecuvîntată”.

La fiecare ceas al zilei clopotul din biserica mînăstirii bate încă trei lovituri. La semnalul acesta, stareţa, maicile din sfat, profesele, conversele, novicele, postulantele întrerup ceea ce spun, ceea ce gîndesc şi rostesc toate împreună, de pildă dacă e ceasul cinci: „La ora cinci şi la oricare ceas al zilei fie lăudat şi adorat preasfîntul potir al altarului!” Dacă e ceasul opt: „La ora opt şi la oricare ceas...” şi aşa mai departe, după ora care e.

Acest obicei, care are drept scop să întrerupă firul gîndurilor şi să le aducă mereu la Dumnezeu, e înrădăcinat în multe comunităţi, numai formula variază. Astfel, la Copilul Isus se spune: „La ora aceasta şi la oricare ceas al zilei, iubirea pentru Isus să-mi înflăcăreze inima!”

Benedictinele-bernardine ale lui Martin Verga, claustrate acum cincizeci de ani la Petit-Picpus, îşi cîntă rugăciunile lor ca o psalmodiere gravă de cîntec gregorian pur, şi

---

7 . Maici care aparţin ordinului vizitării.
8 . Bucură-te, Maria.
9 . Binecuvîntată.

totdeauna cu voce plină, cît ţine serviciul divin. Oriunde era un asterisc în liturghie, fac o pauză şi spun încet: „Isus-Maria-Iosif”. Pentru slujba morţilor iau un ton mult mai jos, pînă unde vocile de femei coboară cu greu. Efectul e impresionant şi tragic.

Maicile de la Petit-Picpus îşi făcuseră un cavou sub altar pentru mormîntul comunităţii. „Guvernămîntul”, cum spun ele, nu îngăduie sicrie în cavou. Aşadar, cînd mureau, trebuiau să fie duse afară din mînăstire. Lucrul acesta le întrista şi le înfricoşa ca o încălcare a legii.

Ca o măruntă consolare, li se dăduse voie să fie înmormântate la o oră anumită, într-un colţ din cimitirul Vaugirard, aflat pe un loc ce aparţinuse odinioară comunităţii lor.

Călugăriţele ascultau în fiecare joi liturghia mare, vecernia şi toate slujbele, ca duminica. Ele ţineau de asemenea toate sărbătorile mai mici, aproape necunoscute laicilor, şi de care biserica făcea altădată atîta risipă în Franţa şi mai face şi azi, în Spania şi Italia. Priveghiurile lor la capelă sînt nesfîrşite. În ce priveşte numărul şi durata rugăciunilor lor, e de ajuns să pomenim vorbele naive ale unei maici: „Rugăciunile postulantelor sînt înfricoşătoare, ale novicelor şi mai teribile, iar rugăciunile profeselor sînt cele mai grozave”. Călugăriţele se întrunesc o dată pe săptămînă; stareţa prezidează, maicile din sfat iau parte. Fiecare soră, la rîndul ei, îngenunchează pe lespede şi

se spovedeşte cu glas tare în faţa celorlalte, spunînd greşelile şi păcatele pe care le-a săvîrşit în timpul sâptămînii. Maicile din sfat se strîng după fiecare spovedanie şi împart pedepsele în auzul tuturor.

Afară de spovedania cu glas tare, căreia îi sînt rezervate greşelile mai grave, pentru abaterile mărunte există ceea ce ele numesc „culpa”. A te învinovăţi înseamnă a te prosterna în timpul slujbei cu faţa la pămînt înaintea stareţei, pînă ce aceasta, căreia nu i se spune niciodată altfel decît „maica noastră”, o înştiinţează pe vinovată, printr-o lovitură scurtă în lemnul stranei, că poate să se ridice. Învinovăţirea se face pentru orice şi nimica toată. Un pahar spart, un văl sfîşiat, o întîrziere fără vrere de cîteva secunde la o slujbă, o notă falsă la biserică sînt de ajuns pentru a te învinovăţi. Învinovăţirea se face în mod spontan: *culpabila* însăşi (cuvîntul e aici la locul lui în sens etimologic) e aceea care se judecă şi se pedepseşte. În zilele de sărbătoare şi duminicile, patru maici psalmodiază slujba în faţa unei strane mari cu patru locuri. Într-o zi, una dintre maicile cîntăreţe, cîntînd un psalm care începea cu *Ecce*[10], în loc de *Ecce* spuse tare notele acestea trei: *do, si, sol*; se învinovăţi pentru zăpăceala ei cît ţinu toată slujba. Ceea ce agrava greşeala era faptul că întreg sfatul rîsese. Cînd o călugăriţă e

10 . Iată.

chemată la vorbitor, fie ea chiar stareţa, coboară vălul peste obraz, cum am mai spus, aşa ca să nu i se vadă decît gura.

Numai stareţa mînăstirii poate să comunice cu străinii. Celelalte nu-şi pot vedea decît rudele apropiate şi nici pe acestea decît foarte rar. Dacă, din întîmplare, cineva din afară doreşte să vadă o călugăriţă pe care a cunoscut-o sau iubit-o în viaţa lumească, are nevoie de adevărate tratative. Dacă e o femeie, învoirea îi poate fi acordată, uneori. Maica e adusă şi i se vorbeşte printre obloanele care nu se întredeschid decît pentru mamă sau pentru o soră. Nu mai e nevoie să spunem că această favoare nu este niciodată îngăduită unui bărbat.

Aceasta e rînduiala sfîntului Benedict, înăsprită de Martin Verga.

Călugăriţele juruite lui nu sînt niciodată vesele, rumene şi fragede, cum sînt adeseori surorile din alte ordine. Sînt palide şi grave. Între 1825 şi 1830 trei dintre ele au înnebunit.

III

ASPRIMI

Vreme, de cel puţin doi ani, uneori chiar patru, călugăriţele sînt postulante; alţi patru ani, novice. Legămintele pe toată viaţa nu pot fi rostite decît arareori înainte de douăzeci şi

trei sau douăzeci şi patru de ani. În ordinul bernardinelor-benedictine văduvele nu sînt primite.

Aceste benedictine se supun, în celulele lor, unor chinuri trupeşti nebănuite, despre care nu trebuie să vorbească niciodată.

În ziua cînd o novice îşi face „profesiunea de credinţă”, e îmbrăcată cît se poate mai frumos, i se pun pe cap trandafiri albi, i se perie şi i se încreţeşte părul; apoi se culcă pe pămînt, acoperită cu un văl mare negru şi i se cîntă slujba morţilor. Călugăriţele se despart în două şiruri: unele trec pe lîngă ea spunînd cu voce plîngătoare: „Sora noastră a murit”, iar cele din al doilea şir răspund cu un glas răsunător: „Trăieşte întru Isus Hristos”.

În anii cînd se petreceau aceste întîmplări, pe lîngă mînăstire se afla un pension. Un pension de fete de nobili, cele mai multe bogate, printre care se deosebeau domnişoarele de Saint-Aulaire, de Bélissen, şi o englezoaică cu ilustrul nume catolic de Talbot. Fetele acestea, educate de maici între patru pereţi, creşteau dezgustate de lume şi de plăcerile vieţii. Una dintre ele spunea într-o zi: „Era destul să văd trotuarul unei străzi ca să tremur din cap pînă-n picioare”. Purtau rochii albastre cu o bonetă albă şi un sfînt-duh de argint aurit sau de aramă prins pe piept. În zilele de mare sărbătoare, mai cu seamă de sfînta Martha, li se îngăduia ca o înaltă favoare

şi supremă fericire să se îmbrace în călugăriţe şi să ia parte la slujbele şi rînduielile sfîntului Benedict timp de o zi întreagă. La început, călugăriţele le împrumutau veşmintele lor negre. Gestul acesta păru profan şi stareţa îl interzise. Împrumutul nu fu îngăduit decît novicelor. Dar travestirile acestea, tolerate fără îndoială şi încurajate în mînăstire de un spirit tainic de prozelitism, ca să le dea copiilor un prim îndemn să îmbrace haina bisericii, erau o reală fericire şi o adevărată desfătare pentru eleve. Pur şi simplu se distrau. „Era ceva nou: aducea o schimbare.” Gîndiri nevinovate ale copilăriei, care nu izbutesc să ne facă pe noi, cei care trăim viaţa lumească, să pricepem fericirea de a ţine în mînă un pămătuf şi de a sta în picioare ceasuri întregi cîntînd, cîte patru, în faţa unei strane.

Elevele se supuneau tuturor practicilor mînăstirii, dacă nu şi austerităţii ei. Am cunoscut o femeie tînără, întoarsă în lume, care după mulţi ani de căsătorie nu ajunsese să se dezobişnuiască de a spune la repezeală, ori de cîte ori cineva îi bătea în uşă: „Pururea!” Elevele, ca şi călugăriţele, nu-şi vedeau părinţii decît la vorbitor. Chiar mamele lor nu aveau voie să le sărute. Iată pînă unde mergea severitatea în privinţa asta: într-o zi o fată fu vizitată de maică-sa, care venise întovărăşită de o surioară a fetei, în vîrstă de trei ani. Eleva plîngea, fiindcă voia să-şi sărute sora. Interzis!

Se rugă s-o lase pe fetiţă să-şi treacă cel puţin mînuţa printre zăbrele ca să i-o sărute. Dorinţa i-a fost refuzată cu indignare.

IV

BUCURII

Fetele acestea au umplut, totuşi, casa aceea gravă cu amintiri încîntătoare.

În unele ceasuri, copilăria dădea viaţă mînăstirii. Suna pentru recreaţie. O uşă se răsucea în ţîţîni. Păsările ciripeau: Bucuraţi-vă! Vin copiii! O năvală de tinereţe inunda grădina tăiată asemeni crucii de pe un giulgiu. Feţe strălucitoare, frunţi dalbe, ochi nevinovaţi, plini de lumina veselă a zorilor de zi se împrăştiau prin întuneric. După ce încetau psalmii, clopotele, soneriile, dangătul, slujbele, izbucnea deodată larma fetiţelor, mai plăcută decît zumzetul albinelor. Se deschidea stupul bucuriei şi fiecare îşi aducea mierea ei. Se jucau, se strigau, se strîngeau la un loc, alergau; guri cu dinţişori albi, frumoşi, pălăvrăgeau prin colţuri; de departe, vălurile supravegheau rîsetele, umbrele pîndeau razele, dar ce însemnătate aveau toate acestea?! Străluceau, rîdeau. Cei patru pereţi lugubri erau în clipele acelea orbiţi de lumină, ceva mai albi, datorită bucuriei care se răsfrîngea în ei şi acelui fermecător vîrtej de

roiuri. Era o ploaie de trandafiri peste un văl de doliu. Fetele făceau tot felul de nebunii sub ochii călugăriţelor; privirea celor fără de păcat nu stingherea nevinovăţia. Datorită copiilor exista o oră de prospeţime printre atîtea ceasuri severe. Fetiţele mici săreau, cele mari dansau. În mînăstirea aceea jocul se unea cu cerul. Nimic nu era mai încîntător şi mai împărătesc decît toate acele tinere suflete în floare. Lui Homer i-ar fi plăcut să vină acolo şi să rîdă împreună cu Perrault[11]; era în grădina aceea neagră destulă tinereţe, sănătate, zgomot, strigăte, zăpăceală, plăcere, fericire, ca să descreţească frunţile tuturor străbunicilor din epopee şi din poveste, de pe tron şi din colibe, de la Hecuba[12] pînă la Mama-Mare.

S-au rostit în casa aceasta, poate mai mult decît oriunde într-altă parte, vorbe de-ale copiilor pline de drăgălăşie, care te fac totdeauna să rîzi cu un rîs înduioşat. Aici, între cele patru ziduri întunecate, o fetiţă de cinci ani a strigat într-o zi: „Maică, mi-a spus o mai-mare că nu mai am de stat în mînăstire decît nouă ani şi zece luni! Ce fericire!”

Tot aici s-a petrecut scena aceasta de neuitat:

O maică din sfat: De ce plîngi, fetiţo?

Fetiţa (de şase ani; plîngînd în hohote): I-am

11 . Scriitor francez din secolul al XVII-lea, cunoscut pentru povestirile sale *Motanul încălţat, Scufiţa roşie, Cenuşăreasa, Prichindel* ş.a.

12 . Personaj legendar din *Iliada* lui Homer.

spus lui Alix că ştiu istoria Franţei. Ea zice că n-o ştiu, dar eu o ştiu.

Alix (cea mare, de nouă ani): Nu! N-o ştie.

Maica: Cum aşa, fata mea?

Alix: Mi-a spus să deschid cartea la întîmplare şi să-i pun o întrebare din carte, la care ea o să răspundă.

— Ei, şi?

— N-a răspuns.

— Să vedem. Ce ai întrebat-o?

— Am deschis cartea la întîmplare, aşa cum a vrut ea şi i-am pus prima întrebare pe care am găsit-o.

— Şi care era întrebarea?

— Era: „Ce-a urmat după aceea?”

Tot acolo a fost făcută această observaţie, adîncă, cu privire la papagalul cam lacom al unei doamne pensionare:

— Ce drăguţ e! Mănîncă partea de deasupra a tartinei, ca un om!

De pe una dintre lespezile acestei mînăstiri a fost culeasă mărturisirea pe care a scris-o de timpuriu, ca să n-o uite, o păcătoasă în vîrstă de şapte ani:

— Părinte, sînt vinovată de a fi fost zgîrcită.

— Părinte, sînt vinovată de a fi fost adulteră.

— Părinte, sînt vinovată de a mă fi uitat după bărbaţi.

Pe pajiştea acelei grădini, o gură trandafirie, de şase ani, a născocit această poveste, ascultată de ochi albaştri, de la patru, la cinci

ani:

— Au fost odată trei cocoşi într-o ţară unde erau flori multe. Cocoşeii au cules florile şi le-au pus în buzunar. După aceea au cules frunzele şi le-au pus în jucăriile lor. Prin partea locului erau păduri multe şi un lup, iar lupul din pădure a mîncat cocoşeii.

Un alt poem:

— Au fost odată un băţ şi o spinare...

— Paiaţa a luat băţul şi a lovit spinarea pisicii.

— Pisicii nu i-a plăcut: a durut-o.

— Atunci a venit o cucoană şi a trimis paiaţa la închisoare.

Tot acolo, o fetiţă părăsită, un copil găsit, pe care mînăstirea îl creştea din milă, a spus cuvintele acestea blînde, dar care te umplu de tristeţe. Le auzea pe celelalte vorbind despre mamele lor şi şopti în ungherul ei:

— Cînd m-am născut eu, mama mea nu era cu mine.

Era acolo o portăreasă voinică, care forfotea întotdeauna grăbită pe săli, cu lanţul de chei la brîu. O chema sora Agata. Cele „mari” – care aveau mai mult de zece ani – o porecliseră Agatocle[13].

Prînzitorul, o încăpere lungă şi dreptunghiulară, care primea lumina zilei

13 . Personaj din istoria antică, tiran al Siracuzei. Aici joc de cuvinte : Agatocle (pron. *Agatoclé*) pronunţat la fel ca *Agathe aux clefs* (Agata cu chei).

pieziş, printr-o galerie cu arcade la înălţimea grădinii, era întunecos, umed şi plin cu jivine. Toate locurile dimprejur îşi aveau poporul lor de insecte. Fiecare dintre cele patru colţuri primise în limbajul fetelor de pension cîte un nume special şi evocator. Exista astfel colţul Păianjenilor, colţul Omizilor, colţul Gîndacilor şi colţul Greierilor. Colţul Greierilor era lîngă bucătărie şi, din pricina aceasta, foarte preţuit. Acolo era mai puţin frig decît într-altă parte. Numele acestea trecuseră din prînzitor în pension şi erau folosite, ca în vechiul colegiu Mazarin, pentru a deosebi patru neamuri. Fiecare elevă făcea parte din unul dintre aceste patru neamuri, după colţul unde îşi avea locul la orele de masă. Într-o zi, arhiepiscopul, pe cînd îşi făcea vizita pastorală, văzu o fetiţă frumuşică şi rumenă, cu un păr blond încîntător, care intra în clasă. Întrebă altă elevă, o brună drăguţă, cu obrajii rumeni, care se afla lîngă el:

— Cine e fetiţa asta?

— E un păianjen, monseniore.

— Ei! Dar asta?

— E un greiere.

— Şi astălaltă?

— O omidă.

— Da? Şi dumneata ce eşti?

— Eu sînt un gîndac, monseniore.

Fiecare casă de acest fel are deprinderile şi curiozităţile ei. La începutul veacului nostru,

Ecouen[14], era unul dintre locurile de acest fel, gingaşe şi aspre, unde fetele îşi trăiau copilăria într-o umbră aproape împărătească.

La Ecouen, cînd pornea în alai procesiunea sfîntului Potir, se făcea o deosebire între „fecioare” şi „florărese”. Altele se numeau „baldachine” şi „cădelniţe”, purtînd panglicile baldachinelor, sau cădelniţând în jurul sfîntului Potir. Florile veneau de drept în sarcina „florăreselor”. Patru „fecioare” mergeau în frunte. În dimineaţa acelei zile mari elevele se întrebau în dormitor:

— Care e fecioară?

Doamna Campan amintea cuvintele unei „micuţe” de şapte ani, adresate uneia „mari” de şaisprezece ani, care lua loc în frunte procesiunii, în vreme ce ea, mititica, rămînea la coadă:

— Tu eşti fecioară, eu nu.

V

14 . Localitate la nord de Paris; posedă un frumos castel din timpul Renaşterii; în secolul al XIX-lea se instalase într-însul un institut de fete, condus de călugăriţe catolice; doamna Campan era directoarea pensionului.

DISTRACŢII

În sala de mîncare, deasupra uşii, era scrisă cu litere mari şi negre o rugăciune, numită *Tatăl nostru cel alb*, şi care avea darul să ducă oamenii de-a dreptul în rai:

„Tatăl nostru mic şi alb pe care Dumnezeu l-a făcut, Dumnezeu l-a cuvîntat şi Dumnezeu l-a pus în rai. Seara, cînd mă duceam să mă culc văzui trei îngeri culcaţi în patul meu, unul la picioare, doi la căpătîi, buna fecioară Maria la mijloc, care-mi spuse să mă culc şi să n-am nici o grijă. Bunul Dumnezeu mi-e tată, buna fecioară mi-e mamă, cei trei apostoli sînt fraţii mei, cele trei fecioare sînt surorile mele. Cu cămaşa în care s-a născut Dumnezeu e îmbrăcat trupul meu, crucea sfintei Margareta mi-e scrisă pe piept; doamna fecioară porni pe cîmp, plîngînd pe Dumnezeu şi îl întîlni pe sfîntul Ioan. Domnule sfinte Ioane, de unde vii? Viu de la Ave Salus[15]*. Nu ştii dacă bunul Dumnezeu e acolo? E în arborele crucii, picioarele îi atîrnă, mîinile îi sînt bătute în cuie şi pe cap poartă pălărie albă de spini. Cine-o va spune de trei ori seara, de trei ori dimineaţa, va intra în rai.”*

În 1827 rugăciunea aceasta atît de originală dispăruse de pe perete, sub trei straturi de var.

15 . Vecernie, slujbă de seară.

Astăzi a început să se şteargă şi din amintirea acestor fete tinere de altădată, care sînt acum femei bătrîne.

Un crucifix mare, prins în perete, întregea decorul acestei săli de mîncare, a cărei singură uşă se deschidea, aşa cum am spus, pare-mi-se, spre grădină. Două mese înguste, puse fiecare între două bănci de lemn, se întindeau ca două linii lungi paralele de la un capăt la celălalt al sufrageriei. Pereţii erau albi, mesele erau negre; aceste două culori de doliu sînt singurele folosite în interiorul mînăstirilor. Prînzul era totdeauna frugal; pînă şi hrana copiilor era severă. Un singur fel de mîncare: carne cu legume sau peşte sărat. Aici se oprea tot luxul. Acest fel simplu de mîncare, rezervat fetelor de pension, era totuşi o excepţie. Copilele mîncau şi tăceau sub paza maicii de serviciu din săptămîna aceea, care, din cînd în cînd, dacă o muscă zbura şi bîzîia împotriva regulamentului, deschidea şi închidea cu zgomot o carte cu scoarţe de lemn. Tăcerea asta era stropită cu *Vieţile sfinţilor*, citate cu glas tare de pe o catedră cu pupitru, aşezată la picioarele crucifixului. Citea o elevă mai mare care era de serviciu în săptămîma aceea. Din loc în loc, pe masa goală stăteau vase de lut smălţuite, în care elevele îşi spălau singure paharul de metal şi tacîmurile, aruncînd uneori cîte un rest de zgîrci sau de peşte stricat, dar fapta aceasta era pedepsită. Oalele de lut se

numeau „cercuri de apă”.

Fetiţa care tulbura tăcerea făcea o „cruce cu limba”. Unde? Pe jos. Lingea pardoseala. Praful, acest sfîrşit al tuturor bucuriilor, era pus să pedepsească micile petale de trandafiri, vinovate de a fi ciripit.

În mînăstire există o carte care nu a fost tipărită niciodată decît „într-un singur exemplar” şi a cărei citire era oprită. E regulamentul sfîntului Benedict. O taină pe care nici un ochi profan nu trebuie s-o pătrundă. *Nemo regulas, sen constitutiones nostras externis communi cabit*[16].

Fetele din pension izbutiră într-o zi să şterpelească această carte şi începură s-o citească cu nesaţ. Citirea le-a fost deseori întreruptă de teama groaznică de a fi surprinse, care le făcea să închidă volumul la repezeală. Din primejdia mare prin care trecuseră nu s-au ales decît cu o plăcere îndoielnică. Găsiră „mai interesante” numai cîteva pagini, pe care nu le-au prea înţeles, şi unde era vorba de păcatele băieţilor tineri.

Se jucau pe o potecă a grădinii, mărginită de cîţiva pomi fructiferi cam firavi. Cu toată supravegherea strictă şi cu toată asprimea pedepselor, fetele izbuteau uneori, cînd vîntul scutura copacii, să ridice de pe jos, pe furiş, un măr necopt, o caisă stricată sau o pară

16 . Nimeni nu va divulga străinilor regulile şi regulamentul nostru (lat.).

viermănoasă. Las acum să vorbească o scrisoare pe care o am sub ochi, scrisă acum douăzeci şi cinci de ani de către o fostă elevă de pension, azi doamna ducesă de… una dintre cele mai elegante femei ale Parisului. Citez întocmai:

„Fiecare ascunde para sau mărul cum poate. Cînd urcăm să facem patul, în aşteptarea cinei, le vîrîm sub pernă, iar seara le mîncăm în pat, şi, cînd nu se poate altfel, la closet.”

Era una dintre plăcerile cele mai mari. Odată, în timpul unei vizite a arhiepiscopului la mînăstire, una dintre eleve, domnişoara Bouchard, care se înrudea cu vestita familie Montmorenev, puse rămăşag că-i va cere arhiepiscopului o zi de vacanţă, ceea ce era nemaiauzit pentru o comunitate atît de aspră. Fetele au ţinut rămăşagul, dar nici una dintre ele nu credea în el. În sfîrşit, sosi momentul cînd arhiepiscopul trecu prin faţa elevelor. Domnişoara Bouchard, spre spaima nespusă a colegelor ei, ieşi dintre rînduri şi spuse: „Monseniore, o zi de vacanţă”. Domnişoara Bouchard era înaltă şi rumenă, cu cei mai drăguţi obrăjiori de pe lume. Domnul de Guélen zîmbi şi-i spuse: „Cum fata mea, o zi de vacanţă? Trei zile, dacă doriţi! Vă încuviinţez trei zile.” Stareţa nu putea spune nimic, arhiepiscopul hotărîse. Scandal în mînăstire şi bucurie în pension. Puteţi să vă închipuiţi ce-a urmat!

Mînăstirea aceasta posomorită nu era totuşi destul de bine zăvorîtă, pentru ca patimile de dincolo de ziduri, drama şi chiar romanul să nu poată pătrunde pînă la ea. Drept dovadă ne vom mărgini să arătăm pe scurt un fapt adevărat şi neîndoios, care n-are, de altfel, prin el însuşi nici o legătură cu întîmplările pe care le istorisim. Îl amintim numai pentru a întregi în mintea cititorului fizionomia mînăstirii.

În vremea aceea, trăia în mînăstire o făptură misterioasă, care nu era călugăriţă şi pe care toţi o priveau cu mult respect: o chema „doamna Albertine”. Nu se ştia nimic despre ea, decît că era nebună şi că lumea din afară o socotea moartă. Se spunea că toată această poveste ascundea anumite socoteli de bani, pentru a înlesni o căsătorie cu zestre mare.

Femeia n-avea mai mult de treizeci de ani, era brună, destul de frumoasă, şi privea în gol cu ochi mari şi negri. Vedea ceva? Ceilalţi se îndoiau. Nu mergea, aluneca; nu vorbea niciodată; nimeni nu putea să spună cu siguranţă dacă răsuflă. Nările îi erau subţiri şi străvezii ca ale unui om care şi-ar fi dat sufletul. Cînd îi atingeai mîna, parcă ai fi atins zăpadă. Avea o mlădiere ciudată, de fantomă. Unde intra ea se făcea frig. Într-o zi, o soră văzînd-o trecînd îi spuse alteia: „Unii cred că e moartă”. „Poate că şi este”, răspunse cealaltă.

Se spuneau despre doamna Albertine sute

de poveşti. Curiozitatea fetelor de pension e fără sfîrşit. În capelă era o strană numită „ochiul boului”. Doamna Albertine lua parte la slujbă în această capelă, care n-avea decît o fereastră rotundă ca un ochi de bou. De obicei era singură acolo, pentru că de la înălţimea acelei strane putea să-l vadă pe predicator sau pe preotul care slujea, ceea ce era interzis călugăriţelor. Într-o zi, se urcase în amvon un preot tînăr, ducele de Rohan, pair al Franţei, ofiţer de muşchetari în 1815, pe cînd se numea principe de Léon, şi mort după 1830, ca arhiepiscop de Besançon şi cardinal. Domnul de Rohan predica pentru prima dată la mînăstirea Petit-Picpus. Doamna Albertine lua parte de obicei la predici şi la slujbe cufundată într-o linişte adîncă şi într-o totală nemişcare. În ziua aceea, de îndată ce-1 zări pe domnul de Rohan, se ridică pe jumătate şi spuse tare, în liniştea capelei : „Uite! Auguste!” Toată adunarea întoarse capul uluită, predicatorul ridică ochii, dar doamna Albertine căzu din nou în nemişcarea ei. Pe faţa aceea stinsă şi îngheţată trecuse o clipă un suflu al lumii din afară, o licărire de viaţă, apoi totul se stinsese şi nebuna se întorsese în moarte.

Aceste două cuvinte făcură să trăncănească toate gurile care puteau vorbi în mînăstire. Cîte se cuprindeau în acel „Uite! Auguste!” Cîte destăinuiri! Într-adevăr, pe domnul de Rohan îl chema Auguste. Nu mai era acum nici o

îndoială că doamna Albertine venea din lumea aleasă, pentru că îl cunoştea pe domnul de Rohan; şi era ea însăşi o persoană sus-pusă, de vreme ce vorbea atît de familiar despre un aristocrat, şi că între ea şi el fusese o legătură, de rudenie poate, cu siguranţă foarte strînsă, pentru că îi ştia numele de botez.

Două ducese, nespus de grave, doamnele de Choiseul şi de Sérent, vizitau adeseori comunitatea, unde pătrundeau fără îndoială mulţumită privilegiului *Magnates mulieres*[17], şi înspăimîntau tot pensionul. Cînd treceau cele două doamne bătrîne, toate fetele tremurau şi plecau ochii.

Domnul de Rohan era de altfel, fără să ştie, obiectul atenţiei fetelor de pension. Tocmai în vremea aceea fusese numit înalt vicar al arhiepiscopului de Paris, în aşteptarea episcopatului. Obişnuia să vină destul de des pentru a sluji în capela călugăriţelor de la Petit-Picpus. Nici una dintre ele nu-l putea zări, din pricina perdelei de pînză, dar auzeau vocea lui blîndă, cam subţire, pe care ajunseră să o recunoască şi să o deosebească. Fusese muşchetar, şi se spunea despre el că e foarte elegant; că îşi piaptănă cu multă grijă frumosul lui păr castaniu, inelat; că purta o cingătoare lată, neagră, minunată, şi rasa lui neagră era cea mai bine croită din lume. Dădu foarte mult de lucru imaginaţiei acestor fete de

---

17 . Doamne nobile.

şaisprezece ani.

Nici un zgomot din afară nu pătrundea în mînăstire. Numai o dată s-a auzit, totuşi, sunetul unui flaut. A fost un eveniment, şi fetele care erau atunci în pension şi-l mai amintesc încă. Un flaut cînta în vecinătate. Cînta totdeauna aceeaşi arie, o arie învechită pentru lumea de azi, *Zétulbé a mea, vino, stăpîna inimii mele*... repetînd-o de două sau trei ori pe zi.

Fetele îşi petreceau ore întregi ascultînd-o, maicile din sfat erau tulburate, gîndurile alergau, pedepsele plouau. Flautul a cîntat cîteva luni. Toate fetele erau mai mult sau mai puţin îndrăgostite de muzicantul necunoscut. Fiecare visa că e Zétulbé. Sunetul flautului venea dinspre strada Droit-Mur ; fetele ar fi dat orice, ar fi jertfit totul, ar fi încercat totul, ca să-l vadă măcar o clipă, să-l zărească, să-l întrezărească pe „tînărul” care cînta atît de fermecător din flaut şi care se juca, fără să bănuiască, cu toate acele inimi. Cîteva se furişară pe o uşă dosnică şi se suiră la etajul al treilea dinspre strada Droit-Mur, încercînd să se uite prin ferestrele podului. Zadarnic. Una a mers pînă acolo încît şi-a trecut braţul deasupra capului, printre gratii, şi a fluturat o batistă albă. Alte două fură şi mai îndrăzneţe. Găsiră un mijloc să se caţăre pînă pe un acoperiş, cutezară şi izbutiră în cele din urmă să-l vadă pe „tînărul” acela. Era un bătrîn nobil

emigrant, orb si sărăcit, care cînta din flaut în podul casei ca să-i treacă de urît.

VI

SCHITUL

În curtea mînăstirii Petit-Picpus se aflau trei clădiri cu totul deosebite: mînăstirea cea mare, unde trăiau călugăriţele, internatul, unde locuiau elevele, şi, în sfîrşit, aşa-numitul schit. Schitul acesta era o casă cu grădină, unde se adăpostiseră tot felul de călugărite bătrîne din diferite ordine, supravieţuitoare ale mînăstirilor distruse de revoluţie; o îmbinare pestriţă de veşminte negre, albe şi cenuşii, din toate tagmele religioase şi din toate ramurile posibile: ceea ce s-ar putea numi, dacă o asemenea împerechere de cuvinte ar fi îngăduită, un fel de mînăstire peticită, ca haina unei paiaţe.

Încă de pe vremea imperiului li se îngăduise acestor biete femei, care umblau răzleţe şi fără rost, pe toate drumurile, să se adăpostească aici, sub ocrotirea benedictinelor-bernardine. Statul le plătea o mică pensie; călugăriţele de la Petit-Picpus le primiseră cu dragă inimă. Era o amestecătură ciudată. Fiecare urma legea ordinului ei. Uneori li se dădea voie elevelor din internat, ca o mare recreaţie, să vină să le vadă; de aceea, tinerele de-atunci au păstrat,

între multe altele, amintirea maicii Sainte-Basil, a maicii Sainte-Scolastique şi a maicii Jacob.

Una din aceste refugiate se simţea La Pelit-Picpus ca la ea acasă. Era o călugăriţă de la Sainte-Aure, singura din ordinul ei care supravieţuia. Fosta mînăstire de călugăriţe Sainte-Aure stăpînea la începutul secolului al XVIII-lea tocmai această casă de la Petit-Picpus, care era acum locaşul benedictinelor lui Martin Verga. Maica aceasta cucernică, prea nevoiaşă ca să poată purta falnicul veşmînt al ordinului ei, o rochie albă cu scapular[18] stacojiu, îmbrăcase cu ea, plină de evlavie, un mic manechin pe care-l arăta eu plăcere tuturor, şi pe care, după moarte, l-a lăsat mînăstirii. În 1824 mai trăia din ordinul acesta o singură călugăriţă. Astăzi n-a mai rămas decît o păpuşă.

În afară de aceste vrednice maici, cîteva femei bătrîne din lumea mare, cum era doamna Albertine, obţinuseră de la maica stareţă îngăduinţa de a se retrage la schit. Printre acestea se aflau doamna de Beaufort d'Hautpoul şi doamna marchiză Dufresne. Mai era una, cunoscută în mînăstire numai după zgomotul grozav pe care-l făcea cînd îşi sufla nasul. Elevele îi spuneau doamna Vacarmini.

Cam pe la 1820 sau 1821, doamna Genlis[19],

18 . Pătrăţel sau romb de postav purtat pe umăr de unele ordine călugăreşti catolice.

19 . Romancieră de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, educatoarea viitorului rege Ludovic-Filip.

care publica pe vremea aceea o culegere periodică fără pretenţii, intitulată *Cutezătorul*, ceru să i se dea o cameră în mînăstirea Petit-Picpus.

Era recomandată de domnul duce de Orléans. Stupul, fierbea, maicile din sfat tremurau toate; doamna Genlis scrisese romane! Dar mărturisise ea însăşi că se leapădă de ele; şi de-altminteri intrase în faza cucerniciei celei mai adînci. Cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu sprijinul prinţului, fu primită. Peste şase sau opt luni plecă, susţinînd că grădina n-avea destulă umbră. Călugăriţele se arătară încîntate. Cu toate că era foarte bătrînă, mai cînta la harpă, şi încă destul de bine.

La plecare, lăsase în chilie semnul trecerii sale în acel loc. Doamna de Genlis era superstiţioasă şi latinistă. Aceste două vorbe dau despre ea o imagine destul de exactă. Acum cîţiva ani se mai puteau vedea lipite de partea dinăuntru a unui dulăpior din chilia ei, unde îşi ţinea banii şi giuvaierele, aceste cinci versuri latineşti, scrise de mîna ei cu cerneală roşie pe o bucată de hîrtie galbenă, şi care, după părerea ei, aveau darul de a-i înspăimînta pe hoţi:

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis:

Dismas et Gesmas, media est divina

potestas;

Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas.

Nos et res nostras conservet summa potestas.

Hos versus dicas, ne fu furto tuoa perdas.[20]

Versurile acestea scrise în latineasca veacului al VI-lea fac să se nască întrebarea dacă cei doi tîlhari ai Calvarului se numeau, cum se crede îndeobşte, Dimas şi Gestas sau Dismas şi Gesmas. Numele acesta din urmă ar putea să zdruncine pretenţiile pe care le avea, în veacul trecut, vicontele de Gestas, că se trage din acel nemernic tîlhar.

De altminteri, puterea ce se atribuie acestor versuri e o credinţă a tuturor călugăriţelor din ordinul ospitalierelor.

Biserica mînăstirii, construită în aşa fel, încît să despartă, ca un adevărat zăgaz, mînăstirea cea mare de internat, era fireşte aceeaşi pentru internat, pentru mînăstirea cea mare, şi pentru schit. Putea intra şi publicul printr-un fel de uşă de spital, care dădea în stradă. Dar totul era astfel orînduit, încît nici una dintre locuitoarele mînăstirii să nu poată vedea vreun chip venit din lumea de afară. Închipuiţi-vă o

---

20 . Trei trupuri cu merite neegale atîrnă pe cruci:
Dismas şi Gesmas, dar la mijloc divinul stăpîn;
Dismas se avîntă în sus, iar nefericitul Gesmas se lasă în jos
Cel-de-sus să ne aibă în pază pe noi şi avuţia noastră.
Repetă versurile acestea, să nu ţi se fure lucrurile tale.

biserică în care spaţiul destinat corului ar fi fost apucat de o mînă uriaşă şi sucit astfel încît să alcătuiască nu o prelungire în spatele altarului, ca în bisericile obişnuite, ci un fel de sală sau de peşteră întunecoasă în dreapta preotului care slujeşte; închipuiţi-vă această încăpere închisă cu perdeaua de şapte picioare înălţime, despre care am mai vorbit; înghesuiţi în umbra acestei perdele, în strane de lemn, pe călugăriţele din cor la stînga, şi pe eleve la dreapta, pe maici şi pe novice în fund, şi veţi putea să vă faceţi o idee despre călugăriţele de la Petit-Picpus care iau parte la slujba religioasă. Văgăuna aceasta numită cor era legată cu mînăstirea printr-un coridor. Biserica avea ferestrele spre grădină. Cînd călugăriţele luau parte la vreo slujbă, unde regulamentul le ordona linişte, lumea din biserică nu-şi dădea seama de prezenţa lor, decît după zgomotul pe care-l făceau aşez în du-se în strane.

VII

CÎTEVA SILUETE DIN UMBRĂ

În timpul celor şase ani dintre 1819 şi 1825, stareţă la Petit-Picpus era domnişoara de Blemeur, care în călugărie se numea maica Innocenta. Se trăgea din familia Margueritei de Blemeur, autoarea *Vieţii sfinţilor din Ordinul sfîntului Benedict*. Fusese aleasă stareţă a

doua oară. Era o femeie de vreo şaizeci de ani, scurtă, îndesată, „cîntînd ca o oală spartă”, cum spunea scrisoarea pe care am amintit-o; altminteri, o femeie minunată, singura veselă în mînăstire şi, de aceea, iubită de toţi.

Maica Innocenta mergea pe urmele înaintaşei sale, Marguerite, o adevărată Dacier[21] a ordinului. Era cultă, învăţată, destoinică, pasionată pentru istorie, tobă de latină, burduf de greacă, îndopată cu ebraică, semănînd mai degrabă cu un benedictin decît cu o benedictină.

Locţiitoarea stareţei era o bătrînă călugăriţă spaniolă, aproape oarbă, maica Cineres.

Cele mai de seamă dintre maicile din sfat erau: maica Sainte-Honorine, casieriţa; maica Sainte-Gertrude, prima maestră a novicelor; maica Saint-Ange, cea de a doua maestră; maica Anonciation, paraclisera; maica Saint-Augustin, infirmiera, singura din toată mînăstirea, apoi maica Sainte-Mechtilde (domnişoara Drouet), care mai fusese la Filles-Dieu şi la cealaltă mînăstire, du Trésor, care se află între Gisors şi Magny; maica Saint-Joseph (domnişoara de Cogolludo); maica Sainte-Adelaide (domnişoara d’Auverney); maica Miséricorde (domnişoara de Cifuentes, care n-a putut să reziste la asprimile vieţii mînăstireşti);

---

21 . *Ana Dacier* (1651-1720); o femeie care i-a uimit pe contemporani prin profunda cunoaştere a limbilor clasice, din care a făcut tălmaciri foarte apreciate.

maica Compassion (domnişoara de la Miltière, foarte bogată, primită la şaizeci de ani, împotriva regulamentului); maica Providence (domnişoara de Laudinière); maica Présentation (domnişoara de Siguenza) care a fost stareţă în 1847; în sfîrşit, maica Saint-Céligne (sora sculptorului Cerachi), care a înnebunit; maica Sainte-Chantal (domnişoara de Suzon), care de asemenea a înnebunit.

Mai era, printre cele mai frumoase, o fată încîntătoare, de douăzeci şi trei de ani, născută în insula Bourbon, scoborîtoare a cavalerului Roze, pe care în lume o chema domnişoara Roze, iar aici i se spunea maica Assomption.

Maica Sainte-Mechtilde care avea în seama ei cîntările şi corul se folosea bucuroasă de eleve. Îşi alegea de obicei o întreagă gamă, adică şapte eleve între zece şi şaisprezece ani, potrivite în glas şi la statură, pe care le punea să cînte în picioare aliniate una lîngă alta după vîrstă, de la cea mai mică pînă la cea mai mare. Se înfăţişau vederii asemenea unui nai viu al lui Pan[22] alcătuit din îngeri.

Dintre surorile celelalte, pe care elevele le iubeau cel mai mult, erau sora Sainte-Euphasie, sora Sainte-Marguerite, sora Sainte-Marthe, care n-avea mai multă minte ca un copil, şi sora Saint-Michel, al cărei nas lung le făcea să rîdă.

---

22 . Personaj mitologic: zeitate pastorală, înfăţişată întotdeauna de vechii greci cu un nai.

Toate femeile astea erau blînde cu copiii. Călugăriţele nu erau aspre decît cu ele înşile. Nu se făcea foc decît la internat, iar mîncarea, faţă de cea din mănăstire, era aici mai aleasă. Afară de asta, o mulţime de îngrijiri. Numai că, atunci cînd vreo elevă trecea pe lîngă o călugăriţă şi încerca să-i vorbească, călugăriţa nu-i răspundea niciodată.

Această regulă a tăcerii făcuse ca, în toată mănăstirea, vorba să nu fie îngăduită făpturilor omeneşti şi să fie trecută lucrurilor neînsufleţite. Se auzea cînd glasul clopotului bisericii, cînd clopoţelul grădinarului.

Un clopot foarte sonor, aşezat la chilia de lîngă poartă şi care se auzea în toată casa, vestea prin semnale felurite, ca printr-un telegraf acustic, toate faptele vieţii materiale ce urmau a fi îndeplinite şi chema în vorbitor, după cum era nevoie, pe una sau pe alta dintre cele care locuiau în clădire. Fiecare persoană şi fiecare lucru avea semnalul său. Pentru stareţă se suna o dată şi încă o dată ; pentru locţiitoarea stareţei se suna o dată, apoi de două ori. Intrarea în clasă se anunţa prin şase lovituri urmate de alte cinci, încît elevele nu spuneau niciodată că intră în clasă, ci că merg la şase-cinci. Patru-patru era clopotul pentru doamna de Genlis. Era auzit foarte des. „Dracu-n patru !” spuneau cele mai nemiloase. Nouăsprezece lovituri vesteau un eveniment

deosebit: deschiderea porţii mănăstirii, înfricoşătoarea tăblie de fier, acoperită de zăvoare, care nu se clintea din balamale decît în faţa arhiepiscopului.

Afară de el şi de grădinar, precum am spus, nici un alt bărbat nu intra în mănăstire. Elevele mai vedeau doi: unul era duhovnicul, abatele Banès, bătrîn şi urît, pe care puteau să-l privească din cor, printre gratii ; celălalt era profesorul de desen, domnul Ansiaux, pe care scrisoarea din care am mai reprodus cîteva rînduri îl numeşte domnul Anciot şi-l califică „un bătrîn îngrozitor şi cocoşat”.

Se vede, aşadar, că toţi bărbaţii erau aleşi cu socoteală.

Aşa era casa asta ciudată.

VIII

POST CORDA, LAPIDES[23]

După ce i-am schiţat figura morală, nu e de prisos să-i arătăm în cîteva cuvinte şi configuraţia materială. Cititorul şi-a făcut o idee.

Mînăstirea Petit-Picpus-Saint-Antoine umplea aproape cu totul marele trapez cuprins între strada Polonceau, strada Droit-Mur, strada Picpus şi fundătura pe care planurile vechi o

23 . După ce (am vorbit) despre suflete, (să vorbim) despre pietre (în original în limba latină).

numesc strada Aumarais. Aceste patru străzi înconjurau trapezul ăsta ca şanţul unei cetăţi. Mînăstirea se compunea din cîteva clădiri şi o grădină. Privită în întregime, clădirea principală era o suprapunere de construcţii hibride, care, văzute de sus, desenau destul de exact o spînzurătoare culcată pe pămînt. Braţul cel mare al furcii ocupa întreaga porţiune a străzii Droit-Mur dintre stradela Picpus şi strada Polonceau; braţul cel mic era alcătuit dintr-o faţadă zăbrelită, înaltă, cenuşie şi severă, care dădea spre stradela Picpus; poarta cu numărul 62 era la capătul acestui braţ. Cam la mijlocul acestei faţade, praful şi cenuşa acopereau o poartă veche, joasă şi boltită, unde păianjenii îşi ţeseau pînza şi care nu se deschidea decît un ceas sau două duminica şi în rarele prilejuri cînd sicriul vreunei călugăriţe era scos din mînăstire. Aceasta era uşa de intrare a publicului în biserică.

Cotul furcii îl forma o sală pătrată care slujea drept oficiu şi pe care călugăriţele o numeau „cămara”. În braţul cel mare se aflau chiliile maicilor, ale surorilor, precum şi noviciatul. În braţul cel mic – bucătăriile, trapezăria, înconjurată de galeria mănăstirii, şi biserica. Între poarta numărul 62 şi colţul fundăturii Aumarais se afla internatul, care nu putea fi văzut de afară. Restul trapezului îl forma grădina, care era mult mai joasă decît nivelul străzii Polonceau, ceea ce făcea ca zidurile să

fie mult mai înalte în partea dinăuntru ca în cea de afară. Grădina, puţin bombată, avea în mijlocul ei, pe vîrful unui dîmb, un brad frumos, ascuţit şi conic, de la care porneau – ca nişte suliţe aşezate în cerc pe un scut – patru alei mari şi, grupate două cîte două, la încrucişarea celor mari, opt alei mici, aşa încît, dacă împrejmuirea ar fi fost circulară, planul geometric al aleilor ar fi semănat cu o cruce aşezată peste o roată. Aleile, sfîrşindu-se toate în zidurile neregulate ale grădinii, erau de lungimi inegale. Aleile erau marginite cu tufişuri de coacăze. În fund, un drum mărginit cu plopi înalţi ducea de la ruinele vechii mînăstiri, care era în colţul străzii Droit-Mur, pînă la clădirea schitului, care se afla în colţul ulicioarei Aumarais. În faţa schitului se afla asa-zisa grădiniţă. Adăugaţi la acestea o curte unde se întîlneau unghiurile clădirilor interioare, ca nişte ziduri de închisoare, iar în locul oricărei vecinătăţi sau perspective, linia lungă şi neagră a acoperişurilor, care marginea cealaltă parte a străzii Polonceau – şi veţi putea avea o imagine completă despre ceca ce era acum patruzeci şi cinci de ani aşezămîntul bernardinelor de la Petit-Picpus. Acest sfînt aşezămînt a fost clădit exact pe locul unui „Jeu de Paume”[24], faimos prin secolul al XIV-lea pînă în al XVI-lea şi căruia i se spunea „tripoul celor

24 . Loc anume pentru un joc cu mingea şi cu o rachetă scurtă.

unspre zece mii de draci”.

Toate aceste străzi, de altminteri, erau dintre cele mai vechi ale Parisului. Nume ca Droit-Mur şi Aumarais sînt foarte vechi; străzile care le poartă sînt şi mai vechi. Ulicioara Aumarais a purtat numele de ulicioara Maugout; strada Droit-Mur s-a numit strada des Églantiers, pentru că Dumnezeu a făcut să zîmbească florile înainte ca omul să fi cioplit piatra[25].

IX

UN SECOL SUB VAL DE CĂLUGĂRIŢĂ

Deoarece am început să dăm amănunte cu privire la ceea ce a fost odinioară mînăstirea Petit-Picpus şi întrucît am îndrăznit să deschidem o fereastră spre acest tăcut aşezămînt, să ne dea voie cititorul să mai facem o mică digresiune, străină de cuprinsul acestei cărţi, dar caracteristică şi folositoare pentru a ne da seama că şi mînăstirea are figurile ei originale.

În schit se afla o centenară, venită de la mînăstirea Fontevrault[26]. Înainte de revoluţie făcuse parte din lumea mare. Vorbea adesea despre domnul de Miromesnil, ministru de justiţie sub Ludovic al XVI-lea, şi despre soţia

25 . *Droit-Mur,* în franceză, „zidul drept”, construit din piatră; é*glantier* înseamnă „măcieş”.

26 . Celebră mînăstire de călugăriţe, fondată în secolul al XI-lea în localitatea Fontevrault, pe valea Loarei.

preşedintelui Duplat, pe care o cunoscuse foarte bine. Era plăcerea şi mîndria ei să aducă vorba la tot pasul de aceste două nume. Povestea adevărate minunăţii despre mînăstirea Fontevrault, care era cît un oraş şi avea străzi.

Vorbea cu un accent picard care înveselea elevele. Îşi înnoia în fiecare an jurămîntul solemn de supunere şi neprihănire şi, în clipa cînd trebuia să facă legămîntul îi spunea preotului: „Monseniorul Saint-François l-a încredinţat monseniorului Saint-Julien, monseniorul Saint-Julien l-a încredinţat monseniorului Saint-Eusèbe, monseniorul Saint-Eusèbe l-a încredinţat monseniorului Saint-Procope etc., etc., iar acum ţi-l încredinţez ţie, părinte”. Şi elevele rîdeau pe înfundate sub văluri; încîntătoare rîsuri scurte şi înăbuşite, care le făceau pe maicile din sfat să încrunte din sprîncene.

Alteori centenara spunea poveşti. Susţinea că „în tinereţea ei bernardinii nu erau mai prejos decît muşchetarii”. Un secol vorbea prin gura ei: secolul al XVIII-lea. Povestea obiceiuri din Champagne şi din Bourgogne, despre cele patru vinuri. Înainte de revoluţie, de cîte ori vreun mare personaj, un mareşal al Franţei, un prinţ, un duce şi pair trecea printr-un oraş din Bourgogne sau din Champagne, notabilităţile oraşului veneau să-l salute şi să-i prezinte patru cupe de argint pline cu patru vinuri

deosebite. Pe primul pocal se putea citi următoarea inscripţie: *Vinul maimuţei*; pe cel de-al doilea: *Vinul leului*; pe cel de-al treilea: *Vinul berbecului*; iar pe cel de-al patrulea: *Vinul porcului*. Cele patru inscripţii arătau cele patru trepte pe care le coboară beţivul: prima beţie, cea care înveseleşte; a doua, care întărîtă; a treia, care năuceşte; cea din urmă, în sfîrşit, care îndobitoceşte.

Într-un dulap încuiat păstra un obiect misterios, la care ţinea foarte mult. Regulamentul de la Fontevrault n-o oprea să-l aibă. Nu voia să-l arate nimănui.. Se încuia – ceea ce regulamentul îi da voie – şi se ascundea ori de cîte ori voia să-l privească. Dacă auzea pe cineva umblînd pe coridor, închidea cît putea de repede dulapul la loc, cu mîinile ei bătrîne. Dacă cineva căuta s-o descoase, cît era de vorbăreaţă, tăcea. Chiar şi cele mai curioase se dădură bătute în faţa tăcerii ei, ca şi cele mai stăruitoare în faţa încăpăţînării ei. Era un subiect de comentarii pentru oricine n-avea ce face ori se plictisea la mînăstire. Ce putea fi oare lucrul acela atît de preţios şi secret, comoara centenarei? Fără îndoială, vreo carte sfîntă? Nişte mătănii rare? Nişte moaşte sfinte? Fiecare făcea tot felul de presupuneri. La moartea bietei bătrîne dădură năvală toate la dulap, mai repede poate decît s-ar fi cuvenit, şi-l descuiară. Găsiră obiectul învelit în trei rînduri de cîrpe, parc-ar fi fost

sfintele daruri. Era o farfurie de Faenza, înfăţişînd nişte amoraşi care zburau urmăriţi de nişte tineri spiţeri înarmaţi cu seringi uriaşe. Urmărirea era plină de giumbuşlucuri şi de atitudini hazlii. Unul dintre încîntătorii amoraşi a şi fost tras în ţeapă; se zbate, dă din aripioare şi încearcă să-şi ia din nou zborul, dar măscăriciul rîde cu o figură drăcească. Morala: durerile de burtă au biruit amorul! Farfuria aceasta, de altminteri foarte curioasă şi care a avut poate cinstea să-l inspire pe Molière, mai exista în septembrie 1845; se afla de vînzare la un negustor de vechituri pe bulevardul Beaumarchais.

Acea bătrînă cumsecade nu voia să primească nici o vizită din afară, „deoarece, spunea ea, vorbitorul e prea trist”.

X

OBÎRŞIA VEŞNICEI-ÎNCHINĂRI

Vorbitorul acesta atît de asemănător cu un mormînt, pe care am căutat să vi-l descriem, e cu totul unic şi severitatea lui nu se mai întîlneşte în nici o altă mînăstire.

La mînăstirea din strada du Temple, care de drept aparţinea unui alt ordin, obloanele negre erau înlocuite cu perdele cafenii, iar vorbitorul era un salon cu parchet pe jos, ale cărui ferestre se încadrau vesele în borangic alb, şi pe ai cărei pereţi se aflau tot felul de cadre, portretul unei benedictine cu faţa descoperită, flori pictate şi chiar capul unui turc.

În grădina mînăstirii din strada du Temple se găsea acel castan sălbatic, care trecea drept cel mai frumos şi cel mai mare din toată Franţa şi care avea printre bunii cetăţeni ai veacului al XVIII-lea renumele de „părinte al castanilor din întregul regat”.

Am spus că mînăstirea Temple era a benedictinelor Veşnicei-Închinări, cu totul deosebite de cele care depindeau de Cîteaux. Ordinul acesta, al Veşnicei-Închinări, nu era prea vechi şi nu are o existenţă mai mare de două sute de ani. În 1649 sfintele daruri au fost de două ori pîngărite, la interval de cîteva zile, în două biserici din Paris, la Saint-Sulpice şi la Saint-Jean en Grève, sacrilegiu înfricoşător şi cu totul neobişnuit, care a făcut să se înfioare tot oraşul. Părintele stareţ, mare vicar la Saint-Germain des Près, ordonă o procesiune solemnă a întregului său cler, la care sluji însuşi nunţiul papal. Dar două vrednice femei, doamna Curtin, marchiză de Boucs, şi contesa de Châteauvieux nu se mulţumiră cu această ispăşire. Jignirea adusă „preasfintelor daruri

din altar”, deşi trecătoare, nu putea fi uitată de cele două suflete cucernice şi ele socotiră că nu poate fi răscumpărată decît printr-o „închinare veşnică” într-o mînăstire de călugăriţe. Amîndouă, una în 1652, cealaltă în 1653, dăruiră sume însemnate maicii Catherine de Bar, numită maica sfîntului Potir, călugăriţă benedictină, ca să întemeieze, în acest scop pios, o mînăstire a Ordinului sfîntului Benedict; cea dintîi încuviinţare pentru această ctitorie fu dată maicii Catherine de Bar de către domnul de Metz, abate de Saint-Germain, „cu condiţia ca nici o fată să nu fie primită dacă nu contribuie cu un venit de trei sute de franci, ceea ce face un capital de şase mii de franci”. După abatele de Saint-Germain, regele a semnat patenta cuvenită, iar în 1654 atît cartea abaţială cît şi patenta regelui fură ratificate de curtea de conturi şi de parlament.

Aceasta e originea şi consacrarea legală a aşezămîntului benedictinelor Veşnicei-Închinări a sfîntului Potir din Paris. Prima lor mînăstire fu „clădită din temelii” pe strada Cassette, din obolul doamnelor de Boucs şi de Châteauvieux.

Ordinul acesta, după cum se vede, nu era acelaşi cu al benedictinelor din Cîteaux, ci depindea de abatele de Saint-Germain des Près, aşa cum călugăriţele de la Sacré-Coeur depind de comandantul iezuiţilor, iar surorile de caritate de comandantul lazariştilor.

Era de asemenea cu totul diferit de

bernardinele de la Petit-Picpus, al căror locaş vi l-am descris. Prin 1657, papa Alexandru al VII-lea a încuviinţat printr-o bulă specială ca bernardinele de la Petit-Picpus să practice închinarea veşnică, întocmai ca benedictinele sfîntului Potir. Dar cele două ordine au rămas deosebite.

XI

SFÎRŞITUL MÎNĂSTIRII PETIT-PICPUS

Chiar din primii ani ai restauraţiei, mînăstirea Petit-Picpus începu să decadă, drept urmare a dispariţiei întregului ordin care, după secolul al XVIII-lea, piere ca toate ordinele religioase.

Aşezămîntul din Petit-Picpus se destrăma repede. Prin 1840 schitul nu mai era, internatul de asemenea. Nu mai existau nici bătrînele, nici elevele; primele muriseră, celelalte se risipiseră. *Volaverunt*[27].

Canonul închinării veşnice e de-o rigiditate care înspăimîntă; legămintele sînt din ce în ce mai rare, ordinul nu mai face recrutări. În 1845 mai intrau, pe ici pe colo, cîteva maici slujitoare; dar călugăriţe pentru cor, de loc. Acum patruzeci de ani erau aproape o sută de călugăriţe; acum cincisprezece ani nu mai rămăseseră decît două zeci şi opt. Cîte-or mai

---

27 . Şi-au luat zborul (lat.).

fi astăzi? În 1847 stareţa era tînără, dovadă că cercul alegerii se micşora. Nu împlinise patruzeci de ani. Pe măsură ce numărul maicilor scade, ostenelile cresc; slujba fiecăreia devine tot mai anevoioasă; se prevedea ma de mult ziua cînd nu vor mai fi decît o duzină de umeri suferinzi şi încovoiaţi pentru a duce mai departe povara canoanelor sfîntului Benedict. Povara e neînduplecată şi rămîne aceeaşi, fie că sînt puţine, fie că sînt multe. Era apăsătoare altădată; astăzi striveşte. Călugariţile pier cu zile. Pe vremea cînd autorul cărţii de faţă locuia încă la Paris au murit două. Una avea douăzeci şi cinci de ani, cealaltă douăzeci şi trei. Aceasta din urmă ar putea spune ca Julia Alpinula[28]: *„Hic jaceo, vixi annos viginti et tres”*[29]. Din pricina decăderii în care ajunsese, mînăstirea a renunţat de a mai face educaţia fetelor.

N-am putut trece prin faţa acestei clădiri neobişnuite, necunoscute, întunecate, fără să intrăm şi fără să luăm cu noi pe cei ce ne întovărăşesc şi ne ascultă istorisind – poate spre folosul cîtorva – trista poveste a lui Jean Valjean. Am pătruns în această comunitate plină de piedici învechite, care astăzi par totuşi noi. E grădina zăvorită. *Hortus conclusus*. Am vorbit despre acest loc ciudat în amănunţime,

---

28 . *Julia Alpinula*, a cărei piatră de mormînt poartă inscripţia *Hic jaceo, vixi annos viginti et tres,* a fost o tînără din aristocraţia romana.

29 . Sînt îngropată aici. Am trăit douăzeci şi trei de ani (lat.).

dar cu respect, cel puţin atît cît respectul şi amănuntele se pot împăca. Nu pricepem totul, dar nu insultăm nimic. Ne ţinem la aceeaşi distanţă de osanalele lui Joseph de Maistre, care ajunge să-l preamărească pe călău, ca şi de rîsul lui Voltaire, care ajunge să batjocorească crucea.

E o greşeală de logică din partea lui Voltaire – în treacăt fie zis; fiindcă Voltaire l-ar fi apărat pe Isus aşa cum l-a apărat pe Calas[30]; iar pentru cei care tăgăduiesc întrupările supraomeneşti, ce reprezintă crucea?

În veacul al XIX-lea, ideea religioasă trece printr-o criză. Oamenii se dezvaţă de anumite credinţe şi fac binele avînd grijă ca, dezvăţîndu-se de un lucru, să înveţe altul. În inima omului nu rămîne nici un gol. Se fac dărîmări, şi e bine că se fac, dar cu condiţia să fie urmate de reclădiri.

Pînă una alta, să cercetăm pe cele care nu mai sînt. E nevoie să le cunoaştem, chiar dacă n-ar fi decît pentru a le evita. Contrafacerile trecutului dobîndesc nume false şi se lasă confundate cu viitorul. Strigoiul acesta, care e trecutul, obişnuieşte să-şi falsifice paşaportul. Să ne dăm seama de capcana care ni se întinde. Să ne ferim. Trecutul are o faţă:

---

30 . Protestant din Toulouse (secolul al XVIII-lea), învinovăţit pe nedrept că şi-a ucis fiul trecut la catolicism şi executat în 1762. Voltaire i-a luat apărarea şi a demascat cu mult curaj fanatismul religios care împinsese la condamnarea bătrînului. Mulţumită campaniei sale perseverente, Calas a fost reabilitat (1765).

superstiţia; şi o mască: ipocrizia. Să-i arătăm adevărata faţă şi să-i smulgem masca.

Cît despre mînăstiri, ele alcătuiesc o problemă complexă. O problemă a civilizaţiei care le condamnă; o problemă a libertăţii care le ocroteşte.

CARTEA A ŞAPTEA

O PARANTEZA

I

MÎNĂSTIREA, IDEE ABSTRACTA

Cartea de faţă e o dramă al cărei personaj principal e infinitul.

Al doilea e omul.

Aşadar, întîlnind în drumul nostru o mînăstire, am fost nevoiţi s-o cercetăm. De ce? Pentru că mînăstirea, pe care o întîlnim în Orient ca şi în Occident, în mahomedanism ca şi în creştinism, e unul din instrumentele de optică folosite de om în scrutarea infinitului.

Nu e locul să dezvoltăm aici peste măsură anumite idei; cu toate astea, păstrînd absolut toate rezervele, limitele şi indignările, trebuie să mărturisim că, ori de cîte ori întîlnim în om infinitul, bine ori rău înţeles, ne simţim plini de

respect. Există în sinagogă, în moschee, în pagodă, în *wigwam*[31], ceva respingător pe care-l urîm. Şi ceva sublim pe care-l adorăm. Cîtă contemplare a gîndirii şi ce vis fără temei: umbra lui Dumnezeu plutind peste omenire!

II

MÎNĂSTIREA, FAPT ISTORIC

Din punctul de vedere al istoriei, al raţiunii şi al adevărului, monahismul e condamnat.

Acolo unde sînt prea numeroase, mînăstirile sînt piedici în sînul unei naţiuni, aşezăminte care stînjenesc: locuri de trîndăvie, acolo unde ar trebui să fie locuri de muncă. Comunităţile călugăreşti sînt, faţă de marea comunitate socială, ceea ce e vîscul pentru stejar, ceea ce e o bubă pentru corpul omenesc. Prosperitatea şi înflorirea lor însemnează sărăcirea ţării. Regimul monahal nu face decît să sleiască bărbăţia popoarelor.

A trecut vremea călugăriei. Mînăstirile au împiedicat creşterea civilizaţiei moderne şi sînt vătămătoare pentru dezvoltarea ei. Ca

---

31 . Colibă a pieilor roşii din America de Nord.

instituţie şi ca mijloc de formare a omului, mînăstirile sînt de nesuferit în secolul al XIX-lea. Lepra monahală a ros aproape pînă la os două admirabile naţiuni: Italia şi Spania – una lumina, cealaltă splendoarea Europei – timp de secole; în vremea noastră, aceste două strălucite popoare abia încep să se tămăduiască mulţumită sănătoasei şi viguroasei igiene a lui 1789.

Mînăstirea, mai cu seamă vechea mînăstire de femei, aşa cum se înfăţişa încă în pragul acestui secol în Italia, în Austria, în Spania, rămîne una din cele mai întunecate realităţi ale evului mediu. Mînăstirea, mînăstirea aceasta, se află la răspîntia tuturor grozăviilor. Mînăstirea catolică în întregimea ei e plină de razele întunecate ale morţii.

Mînăstirea spaniolă e deosebit de jalnică. Acolo se înalţă în întuneric, sub bolţi înnegurate, sub cupole nedesluşite în umbră, altare grele, înalte ca nişte catedrale; acolo atîrnă de lanţuri, în beznă, imense crucifixe albe; acolo hristoşi de fildeş, mari şi goi, se întind pe abanos, mai mult decît însîngeraţi, sîngerînzi, respingători şi măreţi, cu coatele colţuroase, cu rotulele lăsînd să se vadă ţesătura osului, cu rănile carne vie, încununaţi cu spini de argint, ţintuiţi în cuie de aur, avînd pe frunte sînge în picături de rubine, iar în ochi lacrimi de diamante. Diamantele şi rubinele par umede şi fac să plîngă, jos, în umbră, nişte

făpturi în văluri, cu coapsele învineţite de cămăşile de păr de capră şi de bicele cu şfichi de alice, cu sînii zdrobiţi de rogojini, cu genunchii jupuiţi de rugăciune; femei ce se cred soţii ale lui Hristos; stafii care-şi închipuie că sînt îngeri. Femeile astea gîndesc? Nu. Au voinţă? Nu. Iubesc? Nu. Trăiesc? Nu. Nervii lor s-au osificat; oasele lor s-au împietrit. Vălul lor e ţesut din întuneric. Răsuflarea lor sub văl seamănă cu un fel de tragică respiraţie a morţii. Stareţa, un vierme! Le sfinţeşte şi le umple de groază. Neprihănirea înseamnă o cruzime. Aşa sînt vechile mînăstiri din Spania. Vizuini ale evlaviei fioroase; hrube cu fecioare; lăcaşuri de groază.

Spania catolică era mai romană decît însăşi Roma. Mînăstirea spaniolă era cea mai catolică dintre toate. Se simţea în ea Orientul. Arhiepiscopul Kislar – agă al cerului – zăvora şi spiona acest serai de suflete păstrate pentru Dumnezeu. Călugăriţa era odaliscă[32]; preotul era eunuc. Cele mai înflăcărate erau alese în vis şi-l posedau pe Hristos. Peste noapte, tînărul acela frumos şi gol cobora de pe cruce şi devenea obiectul de extaz al chiliei. Ziduri înalte fereau de orice desfătare vie pe sultana mistică, al cărei sultan era cel răstignit. O privire din afară însemna infidelitate. Înmormîntarea de viu ţinea locul unui sac de

32 . La mahomedani, femeie de harem, din care i se interzicea să iasă.

piele. Ceea ce în răsărit era aruncat în mare, în Apus era dat pămîntului.

Şi într-o parte şi într-alta erau femei care îşi frîngeau mîinile; valurile mării erau soarta unora, groapa era soarta celorlalte; de o parte cele înecate, de alta cele înmormîntate. Paralelism monstruos. Astăzi, susţinătorii trecutului, neputînd tăgădui lucrurile acestea, se mulţumesc să zîmbească. A ajuns la modă un fel lesnicios şi ciudat de a înlătura destăinuirile istoriei, de a infirma comentariile filozofiei, de a lăsa deoparte toate faptele care stînjenesc şi toate întunecimile. „Prilej pentru declamare", spun cei isteţi. „Vorbe goale!" repetă neghiobii. Jean-Jacques, declamator; Diderot, declamator; Voltaire, cînd vorbeşte de Calas, Labarre şi Sirven[33], declamator; nu mai ştiu cine a constatat de curînd că Tacit era un declamator, că Nero a fost o victimă şi că, de bună seamă, ar trebui să ne fie milă de „sărmanul Holofern[34]".

Cu toate acestea e anevoie să închizi gura faptelor; ele sînt îndărătnice. Autorul cărţii de faţă a văzut cu ochii lui, la opt leghe de Bruxelles, urme de ev mediu la îndemîna orişicui: la mînăstirea din Villers se află groapa

---

33 . *Labarre şi Sirven* - victime ale fanatismului religios din secolul al XVIII-lea, apărate şi reabilitate de Voltaire. (Pentru Calas, vezi nota de mai sus.).

34 . General al lui Nabucodonosor, care a fost deosebit de crud cu evreii ; ucis în somn de Judita, spre a-şi răzbuna poporul asuprit.

temniţelor subterane în mijlocul livezii unde fusese curtea mînăstirii, şi pe malul rîului Dyle patru celule de piatră, jumătate sub pămînt, jumătate sub apă. Erau aşa-numitele: *pace*[35]. Fiecare celulă mai păstrează o rămăşiţă de uşă de fier, o latrină şi o ferăstruică zăbrelită, care afară e la două picioare deasupra rîului, iar înăuntru, la şase picioare deasupra solului. Pe o albie lată de patru picioare, rîul curge de-a lungul zidului. Pămîntul e totdeauna umed. Cel care locuia în acest *in-pace* avea drept pat pămîntul umed. Într-una din celule se mai vede o bucată de lanţ prinsă în perete; într-alta, un fel de cutie pătrată, făcută din patru plăci de granit, prea strîmtă ca un om să poată dormi în ea, prea joasă ca să poată sta în picioare. O fiinţă omenească era vîrîtă acolo, iar pe deasupra i se punea o lespede de piatră. Lespedea aceasta a rămas. Se poate vedea. Se poate pipăi. Aceste celule *in-pace*, aceste balamale de fier; aceste lanţuri; această ferăstruică înaltă, la nivelul căreia curge rîul; această cutie de piatră acoperită cu un capac de granit, ca un mormînt, cu singura deosebire că mortul era viu; pămîntul acesta care e noroi, groapa latrinelor, pereţii plini de igrasie – toate acestea sînt „vorbe goale”?…

III

35 . Celule subterane pentru osîndiţii pe viată.

ÎN CE CONDIŢII PUTEM RESPECTA TRECUTUL

Pentru civilizaţie, monahismul, aşa cum exista în Spania şi cum există în Tibet, este ca un fel de oftică. Împuţinează naşterile. Claustrare; castrare. A pustiit Europa ca un flagel. Mai adăugaţi constrîngerile cu care se siluia conştiinţa, fiinţele închise în mînăstire fără voia lor, feudalitatea sprijinindu-se pe mînăstire, dreptul primului născut revărsînd în monahism preaplinul familiei, cruzimile despre care am vorbit, acele groaznice *in-pace*, gurile amuţite, minţile zăvorîte, atîtea minţi nefericite azvîrlite în celula jurămintelor eterne, călugărirea, înmormîntarea sufletelor vii. Adăugaţi torturile individuale, înjosirea unor naţiuni întregi, şi, oricine-aţi fi, vă veţi cutremura în faţa hainei şi-a vălului călugăresc, aceste două giulgiuri ale morţii născocite de om.

Cu toate astea, în anumite privinţe şi în anumite locuri, în ciuda filozofiei şi în dispreţul progresului, mentalitatea călugărească dăinuieşte în plin secol al XIX-lea şi o ciudată reînviere a ascetismului stîrneşte în clipa de faţă mirarea lumii civilizate. Încăpăţînarea instituţiilor învechite de a dăinui mai departe e ca şi cum cineva ar voi să ne ungă părul cu un parfum mucezit, ne-ar da să mîncăm peşte stricat, ne-ar îmbrăca, bărbaţi în toată firea, în

haine de copil, e ca şi cum noi, cei în viaţă, ne-am lăsa îmbrăţişaţi cu duioşie de un cadavru.

„Nerecunoscătorilor, spune veşmîntul, v-am ocrotit pe vreme rea; de ce nu mă mai vreţi?” „Vin din largul mării, spune peştele. „Am fost un trandafir”, spune parfumul. „V-am iubit”, spune cadavrul, „V-am civilizat”, spune mînăstirea.

La toate astea, un singur răspuns: a fost odată!

A dori prelungirea fără sfîrşit a lucrurilor moarte şi cîrmuirea oamenilor prin îmbălsămare, a da puteri noi dogmelor în putrefacţie, a polei din nou raclele, a reîmprospăta tencuiala mînăstirilor, a sfinţi din nou moaştele, a reînvia superstiţiile, a hrăni iarăşi fanatismul, a pune mînere noi sfeşnicelor şi săbiilor, a reînvia monahismul şi militarismul, a crede în mîntuirea lumii prin înmulţirea păduchilor, a impune prezentului trecutul – ni se pare straniu. S-au găsit totuşi teoreticieni şi pentru asemenea teorii. Teoreticienii ăştia, oameni deştepţi altminteri, au un procedeu foarte simplu: pun peste trecut o spoială pe care o numesc orînduire socială, drept divin, morală, familie, cinstirea strămoşilor, legi vechi, tradiţie sfîntă, drepturi legitime, religie; şi merg strigînd: „Luaţi, sînt ale voastre, oameni buni!” E o logică bine cunoscută de cei vechi. O practicau preoţii romani care preziceau viitorul din măruntaiele animalelor

jertfite. Frecau cu cretă o juncă neagră şi spuneau: „E albă”. *Bos cretatus*[36].

În ceea ce ne priveşte, respectăm pe alocuri trecutul şi sîntem îngăduitori totdeauna cu el, cu condiţia să se recunoască mort. Dacă încearcă să învie, îl atacăm şi ne străduim să-l răpunem.

Superstiţiile, bigotismul, făţărniciile preoţeşti, prejudecăţile, viermii aceştia, aşa viermi cum sînt, se îndărătnicesc să trăiască, au dinţi şi gheare de fum şi trebuie să te lupţi cu ei piept la piept, să le declari război şi să-l duci fără o clipă de răgaz; pentru că destinul l-a osîndit pe om să poarte o veşnică luptă cu stafiile. E greu să iei de gît năluca şi s-o dobori.

O mînăstire din Franţa în mijlocul veacului al XIX-lea e o adunătură de bufniţe înfruntînd lumina. O mînăstire în flagrant-delict de ascetism, în mijlocul metropolei de la 1830 şi de la 1848, Roma înflorind în mijlocul Parisului, e un anacronism. În vremuri obişnuite, ca să desfiinţezi un anacronism şi ca să-l faci să piară, e de ajuns să-i pui în faţă calendarul. Dar sîntem în vremuri neobişnuite.

Să luptăm!

Să luptăm, dar să ştim să deosebim. Însuşirea adevărului este că nu face niciodată excese. Ce nevoie ar avea să exagereze? Sînt unele lucruri care trebuie nimicite şi altele care

---

36 .Boul vopsit în alb cu creta (lat.), expresie împrumutată de la Iuvenal(SatiraX).

se cer numai luminate şi cercetate. Cîtă putere e într-o cercetare binevoitoare şi serioasă! Să nu venim cu flăcări, acolo unde lumina e de ajuns.

Ţinînd seama, prin urmare, că ne aflăm în secolul al XIX-lea, sîntem în general împotriva călugăriei ascetice, la orice popor, atît în Asia cît şi în Europa, în India ca şi în Turcia. Cine spune mînăstiri, spune mlaştină. Putregaiul lor e vădit; apa lor stătătoare e nesănătoasă, dospeala lor îmbolnăveşte popoarele şi le ofileşte; înmulţirea lor a ajuns o plagă a Egiptului... Nu putem să ne gîndim fără spaimă la ţările în care fachirii, bonzii, santonii, călugării, marabuţii, talapoinii şi dervişii[37] mişună într-un furnicar de păduchi.

Aşadar, chestiunea religioasă n-a fost încă dezlegată. Problema are unele laturi misterioase, aproape înfiorătoare; să ne fie îngăduit s-o privim deschis.

IV

MÎNĂSTIREA DIN PUNCT DE VEDERE AL PRINCIPIILOR

Un număr de oameni se strîng la un loc şi

37 . Pustnici, călugări şi preoţi ai altor religii decît cea creştină. *Fachiri*: asceţi musulmani din Pakistan şi India; *bonzi*: preoţi budişti la chinezi; *santoni, dervişi*: călugări musulmani; *marabuţi*: pustnici musulmani din Africa de Nord (Magreb); *talapoini*: preoţi budişti din Siam (Tailanda).

locuiesc împreună. În temeiul cărui drept? În temeiul dreptului de asociaţie.

Se închid la ei acasă. În temeiul cărui drept? În temeiul dreptului pe care-l are orice om de a deschide şi închide uşa lui.

Oamenii aceia nu ies din casă. În temeiul cărui drept? În temeiul dreptului de a pleca şi de a se întoarce, care cuprinde şi dreptul de a sta acasă.

Acolo în casa lor, ce fac?

Vorbesc în şoaptă; lasă ochii în jos. Se leapădă de lume, de viaţa oraşului, de plăcerile simţurilor şi de alte bucurii, de deşertăciuni, de trufii şi de cîştig. Se îmbracă în lînă groasă, ori în pînză aspră. Nici unul nu e stăpîn pe vreun lucru oricît de mic. Cel bogat ajunge sărac. Ceea ce are, dăruieşte tuturor. Cel care fusese ceea ce numim nobil, gentilom şi senior, e deopotrivă cu cel ce fusese ţăran. Chilia e la fel pentru toţi. Toţi se supun tunderii părului în creştet, toţi poartă aceeaşi haină călugărească, mănîncă aceeaşi pîine neagră, se culcă pe aceleaşi paie, mor în aceeaşi cenuşă. Acelaşi sac în spinare, aceeaşi funie drept cingătoare. Dacă porunca e să meargă desculţ, merg desculţi. Poate fi printre ei un prinţ; prinţul e tot o umbră ca şi ceilalţi. Nu există titlu. Pînă şi numele de familie au pierit. Nu mai au decît pronume. Toţi se înclină sub egalitatea numelui de botez. S-au desfăcut de familia trupească şi şi-au întemeiat în mijlocul tagmei lor religioase

o familie spirituală. Rudele lor sînt omenirea întreagă. Ajută pe săraci, îngrijesc pe bolnavi. Îşi spun între ei „frate”.

Mă opriţi şi îmi strigaţi: „Dar iată mînăstirea ideală!”

E de ajuns ca mînăstirea să existe pentru a fi nevoit să ţin seama de ea.

Aşa se explică pentru ce în cartea precedentă am vorbit despre o mînăstire pe un ton respectuos. Lăsînd deoparte evul mediu, lăsînd deoparte Asia, fără a ne ocupa de chestiunea istorică şi de cea politică, privind lucrurile din punct de vedere pur filozofic, mai presus de nevoile politicii şi numai cu condiţia ca mînăstirea să fie cu totul de bunăvoie şi să nu cuprindă decît consimţăminte – voi privi totdeauna comunitatea mînăstirească cu serioasă luare aminte şi, în unele privinţe, cu respect. Acolo unde există o comunitate, există comuna; acolo unde există comuna, există şi dreptul. Mînăstirea este un rod al lozincii: Egalitate, Fraternitate! O, ce mare e libertatea! Şi ce transfigurare minunată! Libertatea e de ajuns ca să preschimbe mînăstirea în republică.

Să mergem însă mai departe.

Oamenii aceştia, femeile acestea care trăiesc între cei patru pereţi, se îmbracă în haină de dimie, sînt egali şi se numesc fraţi; e frumos; dar mai fac şi altceva?

Da.

Ce?

Privesc întunericul, cad în genunchi şi-şi împreună mîinile.

Ce însemnează aceasta?

V

RUGĂCIUNI

Sînt oameni care se roagă.

Cui?

Lui Dumnezeu.

Ce însemnează să te rogi lui Dumnezeu?

Mai există şi un infinit în afară de noi? Iar acest infinit e oare unic, imanent, permanent, neapărat substanţial. Fiindcă e infinit şi dacă i-ar lipsi materia s-ar mărgini? E neapărat inteligent pentru că e infinit şi dacă i-ar lipsi inteligenţa ar avea un sfîrşit? Acest infinit trezeşte în noi ideea de esenţă, în vreme ce noi nu ne putem atribui decît ideea de existenţă? Nu e cumva, cu alte cuvinte, absolutul al cărui relativ sîntem noi?

Dar dacă există un infinit în afară de noi, nu există un infinit şi în noi? Aceste două infinituri (ce plural înfricoşător!) nu se suprapun? Cel de-al doilea infinit nu este el oare oglinda, răsfrîngerea, ecoul, prăpastia deschisă în cercul unui alt abis? Acest al doilea infinit are şi el putere de înţelegere? Cugetă? Iubeşte? Are

voinţă? Dacă cele două infinituri au amîndouă putere de înţelegere, fiecare dintre ele are o voinţă proprie; există un eu în infinitul de sus, după cum există un eu în infinitul de jos. Eul de jos e sufletul; eul de sus e Dumnezeu.

A pune, prin gîndire, infinitul de jos în atingere cu infinitul de sus – însemnează a ne ruga.

Să nu smulgem nimic din sufletul omenesc; a-l împuţina e o greşeală. Trebuie transformat. Anumite însuşiri ale minţii omeneşti sînt îndreptate spre Necunoscut: gîndirea, visarea, rugăciunea. Necunoscutul e un ocean. Ce este conştiinţa? Este busola drumului în Necunoscut. Gîndirea, visarea, rugăciunea sînt mari radieri misterioase. Să le respectăm. Unde merg aceste raze minunate ale sufletului? În umbră; prin urmare spre lumină.

Măreţia democraţiei este de a nu nega şi de a nu renega nimic din omenire. Alături de dreptul Omului, sau cel puţin aproape de el, e dreptul Sufletului.

Zdrobirea oricărui fanatism şi respectul adînc faţă de infinit, iată ce urmăreşte legea. Să nu ne mărginim a ne închina arborelui creaţiei, contemplînd uriaşele lui ramuri încărcate de stele. Avem o datorie: să luminăm sufletul omului, să apărăm misterul împotriva minunilor, să adorăm neînţelesul şi să respingem absurdul, să nu recunoaştem din ceea ce nu se poate explica decît ceea ce e

necesar, să însănătoşim credinţa, să îndepărtăm superstiţiile din calea religiei, să-l curăţăm de omizi pe Dumnezeu.

VI

BUNĂTATEA DESĂVÎRŞITĂ A RUGĂCIUNII

Cît despre felul rugăciunii, toate sînt bune, numai să fie sincere. Întoarceţi înapoi filele cărţii voastre şi veţi fi în infinit.

Ştim că există o filozofie care tăgăduieşte infinitul. Există, de asemenea, o filozofie, clasificată patologică, şi care tăgăduieşte existenţa soarelui. Filozofia aceasta se numeşte: orbire.

A face dintr-un simţ pe care nu-l avem izvorul de cunoaştere al adevărului este o frumoasă cutezanţă de orb.

Sînt ciudate aerele trufaşe, de superioritate şi de compătimire, pe care şi le ia această filozofie care bîjbîie faţă de filozofia care-l vede pe Dumnezeu. Ai impresia că auzi o cîrtiţă care strigă: „Mi-e milă de voi cînd vă aud vorbind despre soarele vostru!”

Ştim că există oameni străluciţi şi puternici care nu cred în Dumnezeu. Aceştia, la drept vorbind, aduşi din nou pe calea adevărului prin propria lor putere, nu sînt nici ei prea siguri că sînt necredincioşi; în realitate nu-i altceva decît o chestiune de definiţie şi, în orice caz, chiar

dacă nu cred în Dumnezeu, prin faptul însuşi că sînt minţi luminate dovedeşte existenţa lui Dumnezeu.

Salutăm pe filozof, dar osîndim fără milă filozofia lui.

Să mergem mai departe.

Tot atît e de admirat uşurinţa cu care unii se mulţumesc cu vorbe. O şcoală metafizică din nord[38], învăluită puţin în ceaţă, şi-a închipuit că revoluţionează înţelegerea omenească punînd în locul cuvîntului Putere cuvîntul Voinţă.

În loc de „planta creşte” se zice „planta vrea”; am fi în adevăr mai cîştigaţi dacă am adăuga: „Universul vrea!” De ce? Pentru că de aici ar reieşi că planta are voinţă, prin urmare are un eu; universul vrea, prin urmare are un Dumnezeu.

Cît despre noi, care, totuşi, spre deosebire de această şcoală, nu tăgăduim nimic *a priori*[39], a recunoaşte o voinţă în plantă, cum susţin unii metafizicieni, ni se pare mai greu de admis decît a recunoaşte în univers voinţa pe care ei o tăgăduiesc.

A tăgădui voinţa infinitului, adică existenţa lui Dumnezeu, nu e cu putinţă decît tăgăduind

---

38 . Aluzie la şcoala filozofului idealist german Arthur Schopenhauer (1788—1860), care în lucrarea sa principală *Lumea ca voinţă şi reprezentare* consideră că esenţa lumii este voinţa universală, concepută ca o voinţă oarbă, iraţională, absurdă.

39 . Înainte de experienţă, înainte de practică. Afirmaţia apriorică este o afirmaţie bazată numai pe speculaţiile abstracte ale raţiunii „pure” şi care nu se sprijină pe experienţă şi practică.

infinitul însuşi. Lucrul acesta l-am dovedit.

Tăgăduirea infinitului duce de-a dreptul la nihilism. Toate se reduc la o „creaţie a spiritului”.

Cu nihilismul nu e cu putinţă nici o discuţie, deoarece nihilismul logic se îndoieşte de existenţa semenului său, după cum nu-i sigur nici de existenţa sa.

Din punctul lui de vedere, se prea poate ca nici el să nu fie pentru sine însuşi decît „o creaţie a spiritului său”.

Nu-şi dă seama că tot ceea ce a tăgăduit, admite el însuşi în întregime, rostind doar acest cuvînt: spirit.

Într-un cuvînt, nici o cale nu rămîne deschisă cugetării într-o filozofie care rezolvă totul cu monosilaba: Nu.

Acestui: Nu, n-avem de dat decît un singur răspuns: Da.

Nihilismul nu duce nicăieri.

Nu există neant. Nu există zero. Totul este ceva. Nimic nu e numai nimic.

Omul se hrăneşte cu afirmaţii mai mult decît cu pîine.

A vedea şi a dovedi – nici atîta nu-i de ajuns. Filozofia trebuie să fie o energie; silinţa şi ştiinţa ei trebuie să-l facă pe om mai bun. Socrate trebuie să se întrupeze în Adam şi să dea naştere lui Marc-Aureliu[40]; cu alte cuvinte, să scoată din omul fericirii pe omul

40 . Împărat roman şi filozof stoic (secolul al II-lea).

înţelepciunii. Să schimbe Paradisul în Liceul[41] lui Aristotel. Ştiinţa trebuie să fie un întăritor al inimii. Plăcerea? Ce preocupare tristă şi ce rîvnă searbădă! Să cugeţi, iată adevărata biruinţă a sufletului. Pe oamenii însetaţi să-i duci la izvorul cugetării, să le dai tuturor elixirul cunoaşterii lui Dumnezeu, să faci să se înfrăţească într-înşii conştiinţa cu ştiinţa, să-i faci buni prin această minunată contopire, iată datoria filozofiei adevărate. Morala este un seceriş de adevăruri. Fapta izvorăşte din cugetare. Absolutul, trebuie să aibă un scop practic. Idealul trebuie să fie respirabil, satisfăcător şi hrănitor pentru sufletul omului. Idealul are dreptul să zică: „Luaţi, mîncaţi, acesta e trupul meu; luaţi şi beţi, acesta e sîngele meu!” înţelepciunea este o împărtăşanie sfîntă. Numai cu această condiţie ea încetează de a mai fi o pasiune stearpă pentru ştiinţă, spre a deveni mijlocul unic şi cel mai înalt al apropierii dintre oameni, iar filozofia a fost înălţată la treapta de religie.

Filozofia nu trebuie să fie o îngrămădire de etaje clădite pe mister, pentru ca s-o poţi privi în voie, fără alt rezultat decît acela de a-ţi satisface curiozitatea.

În ceea ce ne priveşte, amînînd dezvoltarea ideii noastre pentru un alt prilej, ne mulţumim a spune că nu înţelegem nici ca omul să fie

---

41 . Locul unde filozoful grec Aristotel (secolul al IV-lea î.e.n.) îşi aduna discipolii.

punct de plecare şi nici ca progresul să fie ţelul fără cele două forţe care pun în mişcare lumea: credinţa şi iubirea.

Progresul e ţinta finală. Călăuza e idealul.

Ce e idealul? E Dumnezeu!

Ideal, absolut, desăvîrşire, infinit – cuvinte întru totul la fel.

VII

SĂ FIM PREVĂZĂTORI ÎN MUSTRARE

Istoria şi filozofia au aceleaşi veşnice îndatoriri, care totodată sînt şi simple: să-l combată pe Caiafa care a ajuns episcop, pe Dracon[42]

împărţitor de dreptate, pe Trimalcion[43] legislator, pe Tiberiu împărat; e lămurit, just şi limpede, şi nu dă loc la nici o neînţelegere. Dar dreptul de a trăi departe de lume, cu toate neajunsurile şi abuzurile lui, trebuie să fie înregistrat şi îngăduit. Schivnicia e o problemă a sufletului omenesc.

Atunci cînd vorbim de mînăstiri – unde sînt atîtea erori, dar şi nevinovăţie; atîta rătăcire, dar şi atîta bunăvoinţă; atîta neştiinţă, dar şi atît devotament; atît chin, dar şi atîta mucenicie – trebuie, aproape totdeauna, să

42 . Legislator atenian din antichitate. Legile sale erau de o severitate excesivă.

43 . Personaj din romanul *Satyricon* al scriitorului latin Petroniu : bogătaş care dă un banchet fastuos, om cinic şi corupt.

spunem şi da şi nu.

O mînăstire este o contrazicere. Are ca scop mîntuirea sufletului, iar drept mijloc jertfa. Mînăstirea este cel mai mare egoism, sfîrşind în cea mai desăvîrşită uitare de sine.

A abdica pentru a domni – aceasta pare să fie lozinca monahismului.

În mînăstire omul suferă pentru a se bucura. Trage o poliţă asupra morţii. Îndură noaptea pămîntească în nădejdea dobîndirii luminii cereşti. În mînăstire iadul reprezintă o răscumpărare a drepturilor de moştenire asupra paradisului.

Cine îmbracă vălul şi rasa de călugărie săvîrşeşte o sinucidere a cărei răsplată e veşnicia.

Nu găsim cu cale că pe o asemenea temă ar fi nimerită batjocura. Aici toate sînt serioase: binele ca şi răul.

Omul drept încruntă din sprîncene, dar nu rîde dispreţuitor. Mînia o înţelegem, răutatea nu.

VIII

CREDINŢĂ, LEGE

Încă ceva.

Osîndim biserica atunci cînd e plină de intrigi; dispreţuim neîmpăcata ei asprime față de cele lumești, dar cinstim pretutindeni pe

omul care gîndește.

Ne descoperim înaintea celui care îngenunche şi se roagă.

Omul are nevoie de o credinţă. Vai de cel care nu crede în nimic!

A cugeta nu înseamnă a trîndăvi. Există o muncă văzută de toţi şi una care nu se vede.

A visa însemnează a semăna; a gîndi însemnează a făptui. Braţele încrucişate muncesc; mîinile împreunate lucrează. Privirea spre cer e o acţiune.

Thales[44] a stat patru ani nemişcat: a întemeiat filozofia.

Pentru noi, schivnicii nu sînt nişte trîndăvi, sihaştrii nu sînt nişte leneşi.

A-ţi îndrepta gîndul spre marea Umbră e un lucru serios.

Fără să retractăm nimic din cele ce-am spus mai sus, credem că o necontenită cugetare asupra morţii prinde bine celor în viaţă. Asupra acestei chestiuni, preotul şi filozoful sînt de aceeaşi părere. Va trebui *să murim*. Stareţul trapiştilor[45] e gînd în gînd cu Horaţiu.

Să ţii seamă în viaţă de permanenta prezenţă a mormîntului e legea înţeleptului şi legea pustnicului. În această privinţă, pustnicul şi înţeleptul se întîlnesc.

Există o bunăstare materială, pe care o

---

44 . Filozof materialist din Grecia antică (secolele VII-VI î.e.n.).

45 . Călugări dintr-un ordin monahal catolic din Franţa, întemeiat în secolul al XVII-lea, cu un regulament deosebit de sever, dominat de obsesia morţii.

dorim. Există şi o măreţie morală, la care ţinem.

Capetele nechibzuite şi pripite spun:

„La ce folosesc chipurile acestea, încremenite în faţa misterului? La ce slujesc? Ce fac?”

Vai! Faţă de întunericul ce ne înconjoară şi ne aşteaptă, fără să ştim ce se va alege din noi în împrăştierea cea fără de margini, răspundem: „Poate că nu există operă mai sublimă decît aceea pe care o fac aceste suflete. Şi adăugăm: nu există poate strădanie mai folositoare.”

E mare nevoie de cei ce se roagă necontenit, pentru cei ce nu se roagă niciodată.

Pentru noi toată problema e să ştim cîtă gîndire cuprinde rugăciunea.

Leibniz[46] în rugăciune e ceva măreţ! Voltaire închinîndu-se e ceva frumos. *Deo erexit Voltaire*[47].

Noi sîntem pentru religie împotriva religiilor.

Sîntem dintre cei ce cred în zădărnicia slujbelor şi în frumuseţea minunată a rugăciunii.

De altfel, în această clipă pe care-o străbatem, şi care din fericire nu va lăsa secolului al XIX-lea pecetea ei, în ceasul acesta cînd atîţia oameni stau cu fruntea plecată şi

46 . Filozof idealist german (1646—1716), care s-a străduit să împace biserica catolică şi protestantă.
47 . Voltaire a înălţat-o lui Dumnezeu (lat.).

sufletul prea puţin înălţat, printre atîtea alte fiinţe a căror morală e plăcerea şi a căror preocupare sînt lucrurile vremelnice şi urîte ale materiei, oricine se surghiuneşte ni se pare vrednic de respect. Mînăstirea e o renunţare. Sacrificiul fără rost e totuşi un sacrificiu. Să preschimbi în datorie o neîmpăcată eroare e o faptă care-şi are măreţia ei.

Privită în sine şi în chip ideal, pentru a rămîne în faţa adevărului pînă la cercetarea nepărtinitoare a tuturor aspectelor, mînăstirea, mînăstirea de maici mai cu seamă – pentru că în societatea noastră femeia suferă cel mai mult şi acest surghiun al schitului conţine în ideea ei o protestare – mînăstirea de maici are fără îndoială oarecare măreţie.

Această trăire în mînăstire, atît de severă şi de posomorită, cum am înfăţişat-o în cîteva trăsături, nu e nici viaţă, fiindcă e lipsită de libertate; nu e nici moarte, fiindcă nu e deplină; e locul straniu de unde se zăreşte, ca de pe creasta unui munte înalt, de o parte prăpastia în care sîntem, de cealaltă, prăpastia în care vom fi; e un hotar îngust şi înnegurat care desparte două lumi, luminat şi întunecat de amîndouă deopotrivă, şi unde raza firavă a vieţii se împleteşte cu raza nedesluşită a morţii; e penumbra mormîntului.

Cît despre noi, care nu credem în ceea ce cred acele femei, dar care trăim ca şi ele din credinţă, nu ne-am putut gîndi niciodată fără

un fel de teamă religioasă şi plină de duioşie, fără un fel de milă plină de invidie, la aceste făpturi cucernice, îngrozite şi încrezătoare, la aceste suflete umile şi măreţe, care îndrăznesc a trăi lîngă hotarul misterului, aşteptînd – între lumea care le e închisă şi cerul care nu li s-a deschis – cu faţa spre lumina ce nu se vede, avînd doar mîngîierea de a crede că ştiu unde se află, năzuind spre prăpastie şi spre necunoscut, cu privirea aţintită în bezna neclintită, îngenuncheate, pierdute, încremenite şi înfiorate, pe jumătate înălţate de la pămînt la anumite ceasuri de suflul venit din adîncurile veşniciei.

CARTEA A OPTA

CIMITIRELE PUN STĂPÎNIRE PE CEEA CE LI SE ADUCE

I

UNDE E VORBA DE FELUL ÎN CARE SE INTRĂ ÎN MÎNĂSTIRE

Într-o casă ca aceasta, Jean Valjean era – cum spusese Fauchelevent – „căzut ca din cer”.

Sărise peste zidul grădinii din colţul străzii Polonceau. Corul de îngeri pe care-l auzise în mijlocul nopţii erau călugăriţele care cîntau utrenia; sala pe care o zărise în întuneric era paraclisul; fantoma pe care o văzuse întinsă pe jos era o soră care-şi făcea pocăinţa; clopoţelul al cărui zgomot îl surprinsese atît de straniu era clopoţelul grădinarului, prins la genunchiul bătrînului Fauchelevent.

După ce au culcat-o pe Cosette, Jean Valjean şi Fauchelevent, cum am văzut, se ospătară cu o bucată de brînză şi cu un sfert de vin, lîngă un foc de vreascuri; pe urmă, întrucît singurul pat care se afla în baracă fusese dat Cosettei, se aruncară fiecare pe cîte un maldăr de paie. Înainte de a închide ochii, Jean Valjean zise: „O să fiu nevoit să rămîn aici!” Vorbele acestea i-au umblat toată noaptea prin cap lui Fauchelevent.

La drept vorbind, nici unul dintre ei n-a putut dormi. Simţindu-se descoperit şi cu Javert pe urma lui, Jean Valjean îşi dădea seama că el şi Cosette ar fi pierduţi dacă s-ar întoarce în oraş. De vreme ce vîntul rău care se abătuse din nou asupra lui îl azvîrlise în acest schit, Jean Valjean nu mai avea decît un singur gînd: să rămînă pe loc. Pentru un nenorocit în starea jalnică în care se găsea el, mînăstirea era în acelaşi timp locul cel mai primejdios şi cel mai sigur. Cel mai primejdios, fiindcă nici unui bărbat nu-i era îngăduit să pătrundă în acest

sfînt locaş, şi dacă ar fi fost descoperit, ar fi însemnat o vină de netăgăduit; Jean Valjean n-ar fi avut de făcut decît un pas de la mînăstire la închisoare; locul cel mai sigur, fiindcă, dacă izbutea să fie primit şi să rămînă în mînăstire, cui i-ar fi venit în gînd să-l caute aici? Să locuiască într-un loc neîngăduit era singura lui scăpare.

Fauchelevent, pe de altă parte, îşi frămînta şi el creierii. Ajunsese să-şi spună că nu mai înţelege nimic. Cum se face că domnul Madeleine se găsea acolo, fără să fi fost împiedicat de zidurile împrejmuitoare? Zidurile mînăstirilor nu se pot sări. Cum de-a ajuns aici cu un copil? Nu se poate trece peste un zid atît de înalt cu un copil în braţe. Ce e cu copilul ăsta? De unde-or fi venind amîndoi? De cînd era în mînăstire, Fauchelevent nu mai auzise nimic despre Montreuil-sur-mer şi habar n-avea de cele ce se petrecuseră acolo. Moş Madeleine avea o înfăţişare care nu te îndemna să-i pui întrebări; de altfel, Fauchelevent îşi spunea: „Cum o să pui întrebări unui om sfînt?” Domnul Madeleine îşi păstrase în faţa lui toată vaza de care se bucurase înainte. Atît numai că, din cîteva vorbe scăpate de Jean Valjean, grădinarul se crezu îndreptăţit să presupună că domnul Madeleine dăduse poate faliment din pricina vremurilor grele şi era urmărit de creditori; sau era pe semne amestecat în vreo chestiune

politică, şi se ascundea. Ca mulţi dintre ţăranii noştri din Nord, Fauchelevent rămăsese în sinea lui un vechi bonapartist. Ascunzîndu-se, domnul Madeleine îşi alesese ca adăpost mînăstirea, şi dorinţa de a rămîne acolo i se părea firească. Dar ceea ce-l lăsa nelămurit, şi lucrul la care Fauchelevent revenea mereu şi-şi bătea capul, era că domaul Madeleine se afla acolo avînd şi fetiţa cu el. Fauchelevent îi vedea, îi pipăia, le vorbea şi nu-şi credea ochilor. În bordeiul lui Fauchelevent pătrunsese o taină. Fauchelevent dibuia, făcînd diferite presupuneri şi n-avea în minte decît un singur gînd lămurit: „Domnul Madeleine mi-a salvat viaţa”. Acest singur fapt limpede îi era de ajuns şi-l făcu să ia o hotărîre. Îşi zise în sinea lui: „Acum e rîndul meu. Şi adăugă în cugetul său: Domnul Madeleine n-a stat atît de mult în cumpănă cînd a fost vorba să se vîre sub căruţă ca să mă scoată de-acolo”. Se hotărî deci să-l scape pe domnul Madeleine.

Cu toate astea, îşi mai puse cîteva întrebări şi-şi dădu singur răspuns: „Gîndind la ce-a făcut pentru mine, dacă ar fi un hoţ, l-aş scăpa? Sigur că da. Dar dacă ar fi un ucigaş, l-aş scăpa? Sigur că da. Dar pentru că e un om sfînt, îl voi scăpa? Sigur că da”.

Ca să-l ţină ascuns în mînăstire era însă o problemă grea! În faţa acestei încercări aproape himerice, Fauchelevent nu dădu înapoi; nefiind decît un biet ţăran din Picardia

şi neavînd alt îndreptar moral decît devotamentul, bunăvoinţa şi puţin din acea bătrînă viclenie ţărănească, pusă de rîndul acesta în slujba unui gînd generos, se hotărî să treacă peste opreliştile mînăstirii şi peste asprele reguli ale sfîntului Benedict. Moş Fauchelevent era un bătrîn care toată viaţa fusese un egoist şi care, la sfîrşitul zilelor sale, şchiop, beteag, nemaiavînd nici un rost pe lume, îşi făcu o plăcere din a fi recunoscător şi, văzînd că poate săvârşi o faptă bună, se apucă de ea întocmai ca un om care, în clipa morţii, ar da peste un pahar cu vin bun din care n-a gustat niciodată şi pe care l-ar bea cu sete. Am mai putea spune că aerul pe care-l respira de cîţiva ani în mînăstire îi nimicise vechea personalitate şi sfîrşise prin a-l face să simtă nevoia unei fapte bune, oricare ar fi fost ea.

Luă, prin urmare, hotărîrea de a rămîne credincios domnului Madeleine.

L-am numit mai sus „un biet ţăran din Picardia”. Denumirea e potrivită, dar nu e întreagă. La locul unde am ajuns cu povestirea de faţă, e necesar să vorbim puţin despre moş Fauchelevent. Era ţăran, dar fusese notar comunal, ceea ce adăuga vicleniei sale îndemînarea de a căuta chichiţe, iar simplicităţii sale, puterea de pătrundere. Nereuşind din pricini diferite în afacerile sale, ajunsese din notar căruţaş şi salahor. Dar, cu toarte înjurăturile şi loviturile de bici pe care

trebuia să le dea cailor, mai stăruia în el, după cît se pare, o rămăşiţă din notarul comunal. Avea oarecare inteligenţă naturală; nu spunea nici „e mulţi”, nici „ei face”; ştia să vorbească – lucru rar la ţară; ceilalţi ţărani ziceau despre el: „Vorbeşte mai-mai ca un domn cu pălărie”. Fauchelevent făcea în adevăr parte dintre cei pe care limbajul obraznic şi uşuratic al ultimului veac îi numea „jumătate-burghezi, jumătate-mîrlani, şi pe care porecla ce cădea din castel în colibă îi eticheta „o leacă ţărănoi, o leacă tîrgoveţi; sare şi piper. Fauchelevent, deşi foarte încercat şi istovit de soartă, un fel de suflet îmbătrînit şi prăpădit, era totuşi foarte vioi şi binevoitor, însuşiri preţioase care-l împiedicau să fie om rău. Cusururile şi viţiile sale, fiindcă nu fusese lipsit nici de ele, erau de suprafaţă; într-un cuvînt, fizionomia lui era dintre cele care plac observatorului. Chipul lui bătrîn n-avea pe frunte nici una din acele zbîrcituri supărătoare care înseamnă răutate sau prostie.

Cînd se lumină de ziuă, după ce cugetase în fel şi chip, moş Fauchelevent deschise ochii şi-l văzu pe domnul Madeleine şezînd pe grămada lui de paie şi privind-o pe Cosette cum dormea. Fauchelevent se ridică în capul oaselor şi îi zise:

— Acum, fiindcă vă găsiţi aici, spuneţi-mi: cum veţi face ca să rămîneţi de-a binelea?

Vorbele acestea zugrăveau toată situaţia şi-l

treziră pe Jean Valjean din visare.

Cei doi bătrîni începură să se sfătuiască.

— Mai întîi, zise Fauchelevent, nu trebuie să puneţi piciorul afară din odaia asta, nici dumneavoastră, nici fata. Un pas în grădină şi ne-am ars!

— Aşa e!

— Domnule Madeleine, zise din nou Fauchelevent foarte trist, una dintre surori e grav bolnavă. Din pricina asta n-o să ne prea ia nimeni în seamă. S-ar părea că biata fată atrage să moară. I se fac rugăciunile de patruzeci de ceasuri. Toată mînăstirea e-n picioare. Toate se află în treabă. Sora care se stinge e sfîntă. De fapt, toţi cei de-aici sînt nişte sfinţi. Singura deosebire dintre ele şi mine este că ele spun: „chilia noastră”, iar eu spun: „bordeiul meu”, O să se facă slujbă pentru maslu, pe urmă slujba îngropăciunii. Astăzi n-o să ne supere nimeni; pentru ce va fi mîine nu mai răspund.

— Totuşi, spuse Jean Valjean, cocioaba asta e vîrîtă într-un intrînd al zidului, ascunsă între ruine, înconjurată de copaci nu poate fi văzută din mînăstire.

— Şi eu mai spun şi altceva, că nici o călugăriţă nu se apropie vreodată de ea.

— Atunci?

Tonul întrebător al acestui „atunci” însemna: „Mi se pare că aş putea să rămîn ascuns aici”. La această întrebare Fauchelevent răspunse:

— Mai sînt şi cele mici.

— Care cele mici? întrebă Jean Valjean.

Pe cînd Fauchelevent deschise gura ca să dea lămuriri, se auzi un sunet de clopot.

— A murit călugăriţa, spuse el. Acesta-i semnalul!

Şi-i făcu semn lui Jean Valjean să asculte.

Clopotul sună a doua oară.

— E semnalul care vesteşte moartea, domnule Madeleine. Clopotul va suna aşa la fiecare minut, timp de douăzeci şi patru de ceasuri, pînă ce trupul va fi scos din biserică. Vedeţi? Au ieşit să se joace. În timpul recreaţiilor e de ajuns să le scape o minge, pentru ca să alerge pînă aici şi, cu toate că n-au voie, caută şi răscolesc peste tot. Sînt nişte draci, îngerii ăştia!

— Care anume? întrebă Jean Valjean.

— Fetele. V-ar descoperi numaidecît. Ar striga: „Ia uitaţi-vă! Un bărbat!...” Dar azi nu-i nici o primejdie. N-o să li se dea recreaţie. Toată ziua or să se facă numai rugăciuni. Auziţi clopotul? Aşa cum v-am spus: o lovitură la fiecare minut. Semnalul morţii.

— Am înţeles, moş Fauchelevent. Va să zică e şi un internat aici.

Şi Jean Valjean îşi spuse pentru el: „Am găsit şcoala potrivită pentru Cosette”.

Fauchelevent izbucni:

— La naiba! Fetele sînt fete! Cum ar mai ciripi în jurul dumneavoastră! Cum ar mai lua-o

la goană! A fi bărbat, în mînăstirea asta, e tot una cu a fi atins de ciumă! Vedeţi bine că mi-au legat un clopot de picior, ca unei fiare.

Jean Valjean era din ce în ce mai copleşit de gînduri. „Mînăstirea asta ne va salva”, şopti el. Apoi cu glas tare:

— Da, toată greutatea e să putem rămîne.

— Nu, zise Fauchelevent, greutatea e să puteţi ieşi.

Jean Valjean simţi că-i năvăleşte sîngele în inimă.

— Să putem ieşi?

— Da, domnule Madeleine, ca să puteţi intra aici din nou, trebuie mai întîi să ieşiţi.

Şi după ce lăsă să treacă o lovitură de clopot, Fauchelevent adăugă:

— Nu trebuie să vă găsească aici. Pe unde-aţi venit? Pentru mine aţi căzut din cer, fiindcă vă cunosc, dar pentru călugăriţe e neapărată nevoie să intraţi pe poartă.

Deodată se auzi o împletire destul de complicată de sunete venind dintr-un alt clopot.

— A! zise Fauchelevent, sînt chemate maicile din sfat. Se duc la adunare. Se ţine totdeauna sfat cînd moare una din ele. Cea de azi a murit cînd se lumina de ziuă. Aşa se moare aici de obicei: cînd se luminează de ziuă. N-aţi putea să ieşiţi pe unde-aţi intrat? Mă rog, iertaţi-mă că vă întreb, pe unde aţi intrat?

Jean Valjean se îngălbeni. Numai la gîndul de

a coborî din nou în strada aceea îngrozitoare începea să tremure. Să ieşi dintr-o pădure plină de tigri şi, odată ajuns afară, să te pomeneşti cu un prieten care te sfătuieşte să te întorci înapoi! Jean Valjean îşi închipuia că toată poliţia răscoleşte mahalaua, agenţii stau la pîndă, peste tot sentinele, braţe groaznice întinse ca să-l apuce de guler, poate chiar Javert în colţ la răspîntie.

— Peste putinţă! zise el. Moş Fauchelevent, să presupunem că am căzut din cer cu adevărat!

— Nu e nevoie să mi-o mai spuneţi. Bunul Dumnezeu v-o fi luat de mînă ca să vă privească mai de-aproape şi pe urmă v-a dat drumul. Numai că voise, de bună seamă, să vă trimită într-o mînăstire de călugări şi s-a înşelat. Hait, alt semnal! E pentru portar, să se ducă să înştiinţeze primăria, ca să vorbească cu medicul legist să vină să vadă pe moartă. Toate astea fac parte din formalităţile morţii. Maicilor nu le prea place vizita asta. Un medic n-are nimic sfînt. Ridică vălul de pe faţă, ba cîteodată ridică şi altceva. Ce repede l-au anunţat pe medic de data asta! Ce poate fi? Micuţa dumneavoastră doarme mereu. Cum o cheamă?

— Cosette.

— E fata dumneavoastră? Îi sînteţi, cum s-ar zice, bunic?

— Da.

— Ei n-o să-i fie greu să iasă de aici. Poarta de serviciu dă în curte. Bat şi portarul îmi deschide. Iau coşul meu în spate, cu mititica înăuntru. Ies. Moş Fauchelevent pleacă cu coşul; nimic mai firesc. Să-i spuneţi fetei să stea liniştită. O să stea sub învelitoarea coşului. O s-o las, atît cît trebuie, la o prietenă bătrînă, fructăreasă, în strada Chemin-Vert, care e surdă şi unde se află şi un pătuţ. Am să-i strig portăresei în ureche că e o nepoată de-a mea şi s-o ţină pînă mîine. După aceea, mititica o să se-ntoarcă împreună cu dumneavoastră. Pentru că o să vă ajut să veniţi înapoi. Neapărat. Dar dumneavoastră cum o să ieşiţi?

Jean Valjean dădu din cap.

— Să nu fiu văzut de nimeni, moş Fauchelevent. Asta-i problema. Găseşte un mijloc să mă scoţi ca pe Cosette, într-un coş şi sub o ţoală.

Fauchelevent îşi scărpină sfîrcul urechii cu degetul mijlociu al mîinii stîngi, semn de mare încurcătură.

Un al treilea semnal îl întrerupse.

— Pleacă medicul legist, zise Fauchelevent. S-a uitat şi a spus: „A murit! E-n regulă!” După ce medicul iscăleşte paşaportul pentru rai, dricarii trimit sicriul. Dacă e o maică, maicile îi pun giulgiul; dacă e o soră, giulgiul i-l pun surorile. Eu bat cuiele. Treaba asta face parte din îndatoririle mele de grădinar. Orice

grădinar e şi puţin gropar. Moarta e aşezată într-o încăpere de jos a bisericii, care dă spre stradă şi în care, în afară de medicul legist, nu are voie să intre nici un bărbat. Pe ciocli şi pe mine nu ne pun în rîndul bărbaţilor. Acolo bat cuiele la sicriu. Cioclii vin să-l ia şi... mînă birjar!... Aşa se pleacă în cer.

Aduc o ladă în care nu e nimic şi o scot cu cineva înăuntru. Iată ce va să zică o înmormîntare.

De profundis.[48]

O rază de soare mîngîia faţa Cosettei, care deschisese puţin gura în somn şi părea un înger care bea lumină. Jean Valjean nu-şi mai lua ochii de la ea. Nu auzea ce spunea Fauchelevent.

Faptul că nu te ascultă nimeni nu e un motiv să taci. Bătrînul grădinar îşi urmă liniştit sporovăiala:

— Se sapă groapa la cimitirul Vaugirard. Se spune că au să închidă cimitirul ăsta Vaugirard. E un cimitir vechi, nu cunoaşte regulamentul, n-are uniformă şi o să fie scos la pensie. Păcat, că-i la îndemînă! Am şi eu un prieten acolo, pe moş Mestienne, groparul. Călugăriţelor de-aici li se face un hatîr; sînt duse la cimitir pe înnoptate. E o ordonanţă a prefecturii anume pentru ele. Dar ce de întîmplări de ieri pînă azi!

---

48 . Prescurtare a începutului psalmului 129, zis al Penitenţei : *De profundis clamavi...* (Strigat-am din adîncuri) ; psalmul exprimă căinţa şi se cîntă la catolici în cursul înmormîntării.

Sora Crucifixion a murit, iar moş Madeleine…

— E îngropat! zise Jean Valjean, zîmbind cu tristeţe.

Fauchelevent îi întoarse vorba:

— La naiba! Dacă ai rămîne aici pentru totdeauna, ar fi într-adevăr înmormîntare.

Un al patrulea semnal răsună. Fauchelevent luă repede din cui genuncherul cu clopoţei şi şi-l potrivi pe genunchi.

— De data asta e pentru mine. Mă cheamă maica stareţă. Bine, să strîng mai repede catarama. Domnule Madeleine, să nu vă mişcaţi de-aici şi să aşteptaţi! S-a mai întîmplat ceva. Dacă vă e foame, aveţi acolo vin, pîine şi brînză. Şi ieşi din bordei zicînd: Vin! Vin îndată!

Jean Valjean îl văzu străbătînd repede grădina, atît cît putea cu piciorul lui beteag, aruncîndu-şi ochii în treacăt spre pepenii lui.

În mai puţin de zece minute, moş Fauchelevent, al cărui clopoţel punea, în drumul lui, călugăriţele pe goană, bătea încetişor la o uşă şi o voce blîndă îi răspundea: „Pururea!” adică: „Intră!”

Era uşa vorbitorului destinat dinadins grădinarului pentru nevoile serviciului. Vorbitorul se afla lîngă sala unde se ţineau şedinţele sfatului. Maica stareţă stătea pe singurul scaun din vorbitor şi îl aştepta pe Fauchelevent.

II

FAUCHELEVENT ÎN FAŢA GREUTĂŢILOR

A lua un aer preocupat şi grav e caracteristic, în împrejurări grele, pentru unii oameni şi pentru unele profesiuni, şi mai cu seamă pentru preoţi şi călugări. În clipa în care Fauchelevent intra, această îndoită preocupare era întipărită pe figura stareţei, care era acea încîntătoare şi învăţată domnişoară de Blemeur, maica Innocente, de obicei atît de voioasă.

Grădinarul o salută cu sfială şi rămase în pragul chiliei. Stareţa, care învîrtea între degete mătăniile, ridică ochii şi zise:

— A, dumneata eşti, moş Fauvent!

Această prescurtare fusese adoptată de întreaga mînăstire.

Fauchelevent salută din nou.

— Moş Fauvent, te-am chemat.

— Iată-mă, cuvioasă maică!

— Am de vorbit cu dumneata.

— Şi eu de asemenea, zise Fauchelevent cu o îndrăzneală de care se înfricoşa în sufletul lui, am ceva de spus cucernicei maici.

Stareţa se uită la el.

— A, vrei să-mi faci o comunicare?

— O rugăminte.

— Ei bine, vorbeşte!

Unchiaşul Fauchelevent, fostul notar

comunal, era dintre ţăranii aceia cărora nu le lipseşte îndrăzneala. O oarecare neştiinţă mînuită cu îndemînare este o forţă; nu te fereşti de ea şi te prinde. De peste doi ani de cînd locuia în mînăstire, Fauchelevent reuşise să-şi facă nume bun în comunitate. Totdeauna singur, văzîndu-şi de grădinăritul lui, n-avea nimic altceva de făcut decît să ştiricească ce se întîmplă. Departe cum era de toate acele femei cu văl care mergeau încoace şi-ncolo, nu vedea înaintea lui decît o perindare de umbre. Tot cercetîndu-le şi căutînd să le înţeleagă izbutise să pună din nou carne omenească pe aceste fantome şi, pentru el, moartele acestea trăiau. Era ca un surd a cărui vedere se limpezeşte şi ca un orb al cărui auz se ascute. S-a silit să deosebească înţelesul fiecărui semnal şi a reuşit; astfel încît mînăstirea aceasta ciudată şi tăcută n-avea nimic ascuns pentru el; sfinxul îi şoptea la ureche toate tainele lui. Fauchelevent, ştiind totul, ascundea totul Era dibăcia lui. Toată mînăstirea îl credea tîmpit. Mare merit în credinţă! Maicile din sfat îl preţuiau. Era un om curios, dar mut. Le inspira încredere. Afară de acesta, era ordonat şi nu ieşea decît pentru nevoile vădite ale livezii şi ale grădinii de zarzavat. Această cumpătare în felul lui de a fi plăcea. Şi nu i-a fost uşor să facă pe doi oameni să flecărească: la mînăstire pe portar, cunoscînd astfel multe amănunte de-ale vorbitorului; iar la cimitir pe gropar,

aflînd ciudăţeniile înmormântării. În felul acesta avea despre călugăriţe o îndoită cunoştinţă: una a vieţii şi alta a morţii. Dar el nu abuza de cele aflate. Comunitatea ţinea la el. Bătrîn, şchiop, nevăzînd nimic, poate şi puţin surd, ce de însuşiri! Ar fi fost greu de înlocuit.

În faţa cuvioasei stareţe, unchiaşul, cu siguranţa unuia care se ştie preţuit, începu o polilogie ca la el, la ţară, destul de lungă şi de încurcată. Vorbi mult despre vîrsta lui, despre, beteşugurile lui, despre povara anilor, numărînd îndoit de aci-nainte pentru el, despre nevoile mereu sporite ale lucrului, despre mărimea grădinii, despre nopţile de veghe, ca ultima, spre exemplu, cînd a trebuit să acopere pepenii cu paie, ferindu-i de lumina lunii şi sfîrşi prin a ajunge la următoarele: că avea un frate (stareţa tresări) – un frate care nu mai e tînăr (stareţa tresări din nou, dar tresări liniştitor) – că, dacă lucrul i s-ar îngădui, acest frate ar putea veni să-i ajute şi să locuiască cu el, că e foarte bun grădinar, că mînăstirea ar trage multe foloase de pe urma lui, mai multe chiar decît ar mai putea aduce el – că, de altfel, dacă fratele lui n-ar primi, el, ca mai în vîrstă, simţindu-se neputincios şi neîndestulător la muncă, cu toată părerea de rău, ar fi nevoit să plece, că fratele lui avea o nepoată pe care ar aduce-o cu el, şi, care crescută aici în frica lui Dumnezeu poate – cine

ştie? – într-o bună zi s-ar călugări,

Cînd sfîrşi vorba, stareţa se opri din frămîntarea mătăniilor între degete şi-i spuse:

— Pînă diseară o să poţi găsi un drug mare de fier?

— Pentru ce vă trebuie?

— Ca pîrghie.

— Da, preacuvioasă maică, răspunse Fauchelevent. Stareţa, fără să mai rostească o vorbă, se ridică, intră în camera de-alături, care era sala sfatului şi unde de bună seamă toate maicile „cu glas” se aflau adunate.

Fauchelevent rămase singur.

III

MAICA INNOCENTE

Trecuse aproape un sfert de ceas. Stareţa se întoarse şi se aşeză din nou pe scaun.

Atît stareţa cît şi grădinarul păreau îngîndurați. Vom reda cît mai exact convorbirea dintre ei.

— Moş Fauvent?

— Preacucernică maică?

— Cunoşti capela?

— Am acolo un colţişor al meu de unde ascult sfînta liturghie şi rugăciunile.

— Dar în strană n-ai stat niciodată, cînd ai avut de lucru?

— De vreo două-trei ori.

— Va trebui să ridici o piatră.
— Grea?
— Lespedea pardoselii de lîngă altar.
— Piatra care acoperă cripta?
— Da.
— Pentru o treabă ca asta ar trebui doi bărbaţi.
— Maica Ascension, care face cît un bărbat, o să-ţi ajute.
— O femeie nu poate face niciodată cît un bărbat.
— Nu-ţi putem da decît o femeie ca să-ţi ajute. Face fiecare ce poate. Eu nu-l dispreţuiesc pe Merlonus Horstius pentru că nu ne dă decît trei sute şaizeci şi şapte de epistole de-ale sfîntului Bernard, pe cînd dom Mabillon ne dă patru sute şaptesprezece.
— Nici eu.
— Să fim vrednici a lucra fiecare după puterile noastre. Mînăstirea nu e un şantier.
— Iar o femeie nu e un bărbat. Fratele meu e un om voinic.
— O să ţi se dea şi o pîrghie.
— E singurul soi de cheie care se potriveşte la astfel de porţi.
— Piatra are un belciug.
— O să trec drugul prin el.
— Lespedea e aşezată în aşa fel încît poate fi întoarsă pe muchie.
— Prea bine, cucernică maică. Am să deschid cripta.

— Cele patru maici din cor vor fi de faţă.
— Şi după ce vom deschide cripta?
— Va trebui s-o acoperi din nou.
— Astă-i tot?
— Nu.
— Aştept ordinele dumneavoastră, preacucernică maică.
— Fauvent, avem încredere în dumneata.
— Sînt pus aici ca să nu mă dau înapoi de la nimic.
— Şi ca să nu vorbeşti nimic.
— Da, preacucernică maică.
— Aşadar, după ce vei deschide cripta…
— O închid la loc.
— Dar mai înainte…
— Mai înainte ce, preacucernică maică?
— Va trebui să cobori… ceva înăuntru.
Urmă o scurtă tăcere. Tremurul buzelor stareţei părea să arate nehotărîre. Apoi stareţa spuse:
— Moş Fauvent!
— Preacucernică maică?
— Ştii că azi-dimineaţă a murit o maică.
— Nu.
— Cum. N-ai auzit clopotul?
— Nu s-aude pînă în fundul grădinii.
— Adevărat?
— Abia dacă bag de seamă cînd mă sunaţi pe mine.
— A murit cînd se lumina de ziuă.
— Şi pe urmă, azi-diminaţă vîntul nu bătea

înspre grădină.

— Maica Crucifixion, o preafericită.

Stareţa tăcu, buzele i se mişcară cîteva clipe, ca şi cum s-ar fi rugat în gînd, apoi urmă:

— Acum trei ani, o jansenistă[49], doamna de Bethune, s-a convertit numai văzînd-o pe maica Crucifixion cum se ruga.

— A, da, acum aud clopotul, preacucernică maică.

— Maicile au dus-o în camera moartelor, care dă în biserică.

— Ştiu.

— Afară de dumneata, nici un bărbat nu poate şi nu trebuie să intre în odaia aceea. Bagă bine de seamă! Atît ar mai lipsi: să intre un bărbat în camera moartelor!

— Zău că da.

— Cum?

— Zău că da.

— Ce tot spui?

— Zic: zău că da.

— Zău că da – ce?

— Preacurată maică, eu nu zic: „Zău că da – ce”, eu zic: „Zău că da!”

— Nu te-nţeleg. De ce spui „zău că da”?

— Ca să zic ca dumneavoastră, preacucernică maică.

— Dar eu n-am spus: „Zău că da”.

---

49 . O adeptă a lui Jansenius, episcop olandez (1585—1638), care a formulat o doctrină ce tinde la limitarea liberului arbitru şi a predestinării.

— N-aţi spus, dar am spus-o eu, ca să zic ca dumneavoastră.

În clipa aceea bătu ora nouă.

— În ceasul al nouălea al dimineţii şi în orice alt ceas, lăudate şi slăvite fie preasfintele daruri ale altarului! zise stareţa.

— Amin! zise Fauchelevent.

Ceasul bătuse la timp, retezîndu-l scurt pe „zău că da!”

Altminteri, poate că stareţa şi Fauchelevent n-ar mai fi ieşit niciodată din încurcătură.

Fauchelevent îşi şterse fruntea.

Stareţa îngînă iarăşi ceva foarte încet, de bună seamă o rugăciune, apoi ridică glasul.

— În viaţă, maica Crucifixion a convertit necredincioşi; după moarte o să facă minuni.

— O să facă! răspunse Fauchelevent, potrivindu-şi vorba după a stareţei, ca să n-o mai scrîntească din nou.

— Moş Fauvent, pentru comunitate maica Crucifixion a fost o binecuvîntare. Desigur, nu-i este dat oricui să moară cum a murit cardinalul de Bérule slujind sfînta liturghie şi să-şi dea sufletul rostind cuvintele: *Hanc igitur oblationem*[50]. Dar, fără să aibă parte de atîta fericire, maica Crucifixion a avut o moarte binecuvîntată. Şi-a păstrat cunoştinţa pînă în clipa cea din urmă. Vorbea cînd cu noi, cînd cu îngerii. Ne-a împărtăşit ultimele ei dorinţi. Dacă dumneata ai avea mai multă credinţă şi dacă

---

50 . *Iată darul* – cuvinte din messa catolică.

ai fi putut să pătrunzi în chilia ei, ţi-ar fi lecuit piciorul numai atingîndu-l. Zîmbea. Se vedea că învia întru Domnul. În sfîrşitul ei se simţea raiul.

Fauchelevent crezu că ascultă sfîrşitul unei predici.

— Amin, zise el.

— Moş Fauvent, trebuie să împlinim voia morţilor.

Stareţa înşiră cîteva boabe pe firul mătăniilor. Fauchevent tăcea. Apoi continuă:

— Am întrebat în privinţa aceasta mai multe feţe bisericeşti care ostenesc cu rodnicie întru Domnul, şi au deprinderea celor sfinte.

— Preacucernică maică, dangătul clopotului se aude mult mai bine de-aici decît din grădină.

— De altminteri, e mai mult decît o moartă: e o sfîntă.

— Ca şi dumneavoastră, preacucernică maică.

— De douăzeci de ani dormea în coşciugul ei, cu învoirea pe care i-o dăduse anume sfîntul nostru părinte Pius al VII-lea.

— Cel care l-a încoronat pe împ… Buonaparte.

Pentru un om isteţ ca Fauchelevent, amintirea acestui nume era nepotrivită. Din fericire, stareţa, cufundată în gîndurile ei, nu-l auzi. Ea urmă:

— Moş Fauvent!

— Preacucernică maică?

— Sfîntul Diodor, arhiepiscopul Capadochiei, a lăsat să se scrie pe mormîntul său numai acest cuvînt: *acarus*, care înseamnă vierme. Aşa s-a făcut. Este adevărat?

— Da, preacucernică maică.

— Preafericitul Mezzocane, stareţul de la Aquila, a voit să fie îngropat sub o spînzurătoare. Aşa s-a făcut.

— E-adevărat.

— Sfîntul Terenţiu, episcop de Port, oraş aşezat la vărsarea Tibrului în mare, a cerut să i se sape pe piatră semnul care se pune la groapa paricizilor, nădăjduind astfel că trecătorii îi vor scuipa mormîntul. I s-a făcut voia. Trebuie să îndeplinim dorinţele celor morţi.

— De bună seamă.

— Trupul lui Bernard Guidonis, născut în Franţa, lîngă Roche-Abeille, a fost aşezat, precum hotărîse el şi împotriva voinţei regelui Castiliei, în biserica dominicanilor din Limoges, cu toate că Bernard Guidonis fusese episcop de Tuy în Spania. Se putea împotrivi cineva?

— Nicidecum, preacucernică maică.

— Faptul este adeverit de Plantavit de la Fosse. Stareţa mai numără cîteva boabe de mătănii. Apoi spuse: Moş Fauvent, maica Crucifixion va fi îngropată în coşciugul în care dormea de douăzeci de ani.

— Aşa se ctivine.

— Va fi o prelungire a somnului ei.

— Atunci va trebui s-o punem în coşciugul acela?

— Da.

— Şi vom lăsa la o parte sicriul pompelor funebre?

— Chiar aşa.

— Sînt la ordinele preacucernicei comunităţi.

— Cele patru maici din cor te vor ajuta.

— Ca să bat în cuie sicriul? N-am nevoie de ele.

— Nu. Să-l cobori.

— Unde?

— În criptă.

— Care criptă?

— Cripta de sub altar.

Fauchelevent avu o tresărire.

— Cripta de sub altar?

— De sub altar.

— Dar…

— Ţi se va da un drug de fier.

— Da, dar…

— Vei ridica lespedea trecînd drugul prin belciug.

— Dar…

— Trebuie să împlinim voia morţilor. Cea din urmă dorinţă a maicii Crucifixion a fost s-o îngropăm în cripta de sub altarul capelei, să nu fie aşezată în pămînt lumesc, ci să rămînă şi după moarte acolo unde s-a rugat în timpul vieţii. Ne-a cerut; ne-a poruncit acest lucru.

— Dar e un lucru oprit.

Oprit de oameni, dar ordonat de Dumnezeu.

— Dar dacă se află?

— Avem încredere în dumneata.

— O, eu sînt o piatră din zidul dumneavoastră!

Capitolul s-a adunat[51]. Maicile din sfat, cărora le-am cerut părerea şi care continuă să delibereze, au hotărît ca maica Crucifixion să fie îngropată, aşa cum a dorit, în coşciugul ei, sub altarul nostru. Închipuie-ţi şi dumneata, moş Fauvent, dacă se vor săvîrşi aici minuni, ce mărire întru Domnul pentru comunitate! Minunile răsar din morminte.

— Preacucernică maică, dar dacă agenţii serviciului de salubritate…

— Sfîntul Benedict al II-lea s-a împotrivit lui Constantin Pogonat[52]

hotărîndu-şi singur locul de înmormîntare.

— Totuşi comisarul de poliţie…

— Chonodmaire, unul din cei şapte regi germani care au pătruns în Galia în timpul imperiului lui Constantin, a recunoscut pe deplin dreptul călugărilor de a fi îngropaţi în biserică, sub altar.

— Dar inspectorul prefecturii…

— În faţa crucii lumea nu mai înseamnă nimic. Martin, cel de-al unsprezecelea general

51 . În original: *Le chapitre s'est assemblé,* cu sensul: sfatul s-a întrunit.

52 . Primul a fost papă, celălalt împărat bizantin - ambii în secolul al VI- lea.

al călugărilor certosani[53], a dat ordinului său următoarea lozincă: *Stat crux, dum volvitur orbis*[54].

— Amin! zise Fauchelevent, care izbutea în felul acesta să iasă din încurcătură ori de cîte ori auzea vorbindu-se latineşte.

Cel care a tăcut vreme îndelungată se mulţumeşte cu orice ascultători. În ziua cînd a ieşit din închisoare, copleşit de dilemele şi de silogismele frămîntate acolo, Gymnastoras[55] s-a oprit în faţa primului pom pe care-l întîlni în calea lui, îi ţinu o cuvîntare şi-şi dădu toată silinţa să-l convingă. Stareţa, deprinsă cu zăgazurile tăcerii, răzbită de nevoia de a da drumul gîndurilor care-o năpădeau, se ridică de pe scaun şi lăsă să-i ţîşnească vorbele ca năvala unui stăvilar deschis:

— La dreapta mea îl am pe Benedict, iar la stînga pe Bernard. Cine a fost Bernard? A fost cel dintîi stareţ de la Clairvaux. Fontanes din Burgundia e un ţinut blagoslovit, fiindcă l-a văzut născîndu-se. Pe tatăl lui îl chema Técelin, iar pe maică-sa Alèthe. A pornit din Cîteaux, ca să ajungă la Clairvaux; a fost hirotonisit stareţ de către episcopul Guillaume de Champeaux din Châlons-sur Saône; a avut şapte sute de ucenici şi a întemeiat o sută şaizeci de mînăstiri; a înfrînt pe Abeilard la sinodul din

---

53 . Călugări dintr-un cin catolic subordonat benedictinilor, înfiinţat la sfîrşitul secolului al XI-lea în Burgundia franceză.

54 . Crucea rămîne, în timp ce lumea trece (lat.).

55 . Retor grec din perioada alexandrină.

Sens, în 1140, şi pe Pierre de Bruys[56], pe discipolul acestuia, Henry, şi un alt soi de rătăciţi cărora li se spunea „apostolici”; l-a înfruntat pe Arnauld din Brescia[57], l-a răpus pe călugărul Raoul, omorîtor al evreilor; a ţinut în frîu, în 1148, sinodul din Reims; a făcut să fie osîndit Gilbert de la Porée[58], episcop de Poitiers, a făcut să fie osîndit Eon de l’Etoile[59], a pus, capăt neînţelegerilor dintre prinţi; l-a îndrumat pe rege Ludovic cel Tînăr[60], l-a sfătuit pe papa Eugen al III-lea, a orînduit Templul[61], a predicat pentru cruciadă, a făcut în viaţa sa două sute cincizeci de minuni, dintre care treizeci şi nouă într-o singură zi. Cine a fost Benedict? A fost patriarhul din Monte-Casino; cel de-al doilea ctitor al sfinţeniei mînăstireşti;

---

56 . Provansal din secolele XI-XII, precursor al reformei religioase, predica reîntoarcerea la creştinismul primitiv, condamnînd clericalismul şi monarhismul. A fost ars pe rug în 1126 ca eretic.

57 . Reformator religios şi politic italian din secolul al XII-lea. A provocat o revolta la Roma împotriva papei, dar a fost înfrînt şi ucis.

58 . Teolog scolastic francez din secolul al XII-lea, condamnat de către Conciliul din Reims, prezidat de papa Eugen al III-lea.

59 . Reformator religios breton din secolul al XII-lea. Învăţătura sa, pronunţat anticlericală, a dus la condamnarea lui de către Conciliul din Reims.

60 . Altă denumire a lui Ludovic al VII-lea, rege al Franţei de la 1137 la 1180.

61 . E vorba de ordinul templierilor, înfiinţat în 1118 în Palestina, alcătuit mai ales din francezi ; era monahal şi militar totodată. Misiunea sa era să apere Palestina de arabi. După recucerirea Ierusalimului de către arabi (sfîrşitul secolului al XII-lea) s-a retras în Franţa, unde poseda bogăţii imense.

Vasile al Apusului[62]; ordinul pe care l-a întemeiat a dat patruzeci de papi, două sute de cardinali, cincizeci de patriarhi, o mie şase sute de arhiepiscopi, patru mii şase sute de episcopi, patru împăraţi, douăsprezece împărătese, patruzeci şi şase de regi, patruzeci şi una de regine, trei mii şase sute de sfinţi canonizaţi, şi dăinuieşte de o mie patru sute de ani. De o parte sfîntul Bernard, de alta agentul serviciului salubrităţii! De o parte sfîntul Benedict, de alta inspectorul serviciului gunoaielor! Statul, serviciul gunoaielor, pompele funebre, regulamentele, administraţia, ştim noi prea bine ce înseamnă asta! Primul trecător s-ar revolta văzînd cum se poartă cu noi. Nu ni se dă voie nici măcar să dăruim ţărîna noastră lui Isus Hristos! Salubritatea dumitale e o născocire revoluţionară. Dumnezeu subordonat comisarului de poliţie – iată veacul nostru! Nici un cuvînt, Fauvent!

Sub duşul acesta, Fauchelevent nu prea se simţea bine. Stareţa continuă:

— Nimeni nu poate pune la îndoială dreptul mînăstirii de a hotărî asupra înmormîntărilor. Numai fanaticii şi rătăciţii sînt în stare să-l tăgăduiască. Trăim vremuri de groaznică

62 . Benedict, creatorul ordinului călugăresc catolic, al benedictinilor, a îndeplinit în biserica apuseană un rol asemănător cu al lui Vasile, zis cel Mare, episcop de Cesaria (Asia Mică, secolul al IV-lea), în biserica creştină din răsărit, unde se numără printre fondatorii vieţii monahale.

tulburare. Nu ştim ceea ce trebuie să cunoaştem şi cunoaştem ceea ce nu trebuie ştiut. Sîntem josnici şi fără credinţă. Sînt oameni în vremea noastră care nu fac nici o deosebire între marele sfînt Bernard şi Bernard zis „al săracilor catolici”, un oarecare preot, altminteri cumsecade, care a trăit prin veacul al XIII-lea. Alţii păcătuiesc pînă-ntr-atît, încît pun eşafodul lui Ludovic al XVI-lea alături de crucea lui Isus Hristos. Ludovic al XVI-lea n-a fost decît rege. Să ne temem de Dumnezeu! Nu mai există nici drept nici nedrept. Cunoaştem numele lui Voltaire, dar l-am uitat pe al lui César de Bus[63]. Totuşi Cesar de Bus a fost un preafericit, iar Voltaire un păcătos. Cardinalul de Périgord[64], cel din urmă arhiepiscop, nu ştia nici măcar că Charles de Gondren i-a urmat lui Bérrulle. François Bourgoin lui Gondren, Jean François Sénault lui Bourgoin şi părintele de Sainte-Marthe lui Jean François Sénault[65]. Numele părintelui Coton e cunoscut, nu pentru că a fost printre cei care au sprijinit întemeierea oratoriului, ci pentru că i-a dat prilej regelui hughenot Henric al IV-lea

---

63 . Feudal francez din secolul al XVI-lea, care după o viată agitată s-a călugărit. A înfiinţat, în scopuri de propagandă catolică, ordinul „Fraţilor doctrinei creştine”.

64 . *Cardinalul de Périgord*, numit Alexandre de Talleyrand-Périgord, rudă a cunoscutului ministru de externe al lui Napoleon. A fost arhiepistop al Parisului pe vremea restauraţiei.

65 . *Gondren, Bourgoin, Sénault* etc. - superiori ai ordinului oratorienilor, din Franţa (secolul al XVII-lea) după cardinalul de Bérulle.

să mai născocească o înjurătură[66]. Sfîntul François de Sales[67] plăcea oamenilor din lumea bună fiindcă era meşter în a măslui cărţile de joc. Se ridică unii împotriva religiei. De ce? Pentru că au existat preoţi păcătoşi, pentru că Sagittaire, episcop de Gap, era fratele lui Salone, episcop de Enbrun, şi pentru că amîndoi l-au urmat pe Momol. Ce însemnătate au toate acestea? Împiedicatu-l-au pe Martin de Tours[68] să fie sfînt şi să fi dat jumătate din mantia sa unui sărac? Sfinţii sînt prigoniţi. Închidem ochii în faţa adevărurilor. Ne-am obişnuit cu bezna. Cele mai sălbatice animale sînt cele oarbe. Nimeni nu se gîndeşte la osînda veşnică. O, lume păcătoasă! „în numele regelui”, însemnează azi „în numele revoluţiei”. Nu mai ştim ce datorăm nici celor vii, nici celor morţi. E oprit să mori ca un sfînt. Înmormîntarea a ajuns o chestiune de administraţie. E-ngrozitor! Sfîntul Leon al II-lea[69] a scris anume două scrisori, una lui Pierre

---

66 . *Pierre Coton*, iezuit francez (1564—1626), confesorul lui Henric al IV-lea şi al lui Ludovic al XIII-lea. Se spune că, mustrîndu-l într-o zi pe Henric al IV-lea pentru că, ori de cîte ori voia să înjure, exclama: „Jarnidieu!” (*Je renie Dieu*), îi propuse să înlocuiască această exclamaţie cu „Jarnicoton!” (*Je renie Coton*). Adică, în loc de: „Îl tăgăduiesc pe dumnezeu!”, „Îl tăgăduiesc pe Coton!”. Varianta plăcu regelui şi înjurătura ajunse la modă.

67 . Episcop francez din secolele XVI-XVII.

68 . Prelat gallo-roman din secolul al IV-lea, cunoscut pentru actele sale de caritate.

69 . Papă la sfîrşitul secolului al VII-lea ; exarhul (locţiitorul împăratului combătut) este cel din Ravena, care administra pe atunci posesiunile bizantine din Italia : vizigoţii, popor germanic,

Notaire şi alta regelui vizigoţilor, pentru a combate şi a înlătura autoritatea exarhului[70] şi atotputernicia împăratului în toate cele privitoare la morţi. Gautier, episcop de Châlons, i-a ţinut piept în privinţa aceasta lui Othon, duce de Burgundia. Vechea magistratură a respectat aceste drepturi. Altădată ne rosteam cuvîntul nostru chiar în treburile lumeşti. Stareţul din Cîteaux, comandantul ordinului, era consilier de drept în parlamentul Burgundiei. Facem ce vrem cu morţii noştri. Însuşi trupul sfîntului Benedict nu se află oare în Franţa, la mînăstirea din Fleury, căreia i se spune Saint-Benoît-sur-Loire, cu toate că el a murit în Italia, la Monte-Casino, într-o sîmbătă, în ziua de 21 a lunii martie din anul 543? Toate astea nu se pot tăgădui. Mi-e silă de fanatici, îi urăsc pe stareţi, mi-e scîrbă de eretici, dar aş dispreţui şi mai mult pe cel care ar susţine că n-am dreptate. E de-ajuns să citim pe Arnoul Wion, Gabriel Celin, Trithème, Maurolicus şi pe părintele Luc d'Achery[71].

Stareţa răsuflă o dată, pe urmă se întoarse spre Fauchelevent:

— Ne-am înţeles, moş Fauvent?

— Ne-am înţeles, preacucernică maică.

— Putem să ne bizuim pe dumneata?

— Voi face tot ce-mi cereţi.

înfiinţaseră un regat în Spania.

70 . Împuternicitul pentru Italia şi Africa al împăraţilor din Bizanţ.

71 . Teologi benedictini din ultima perioadă a evului mediu.

— Prea bine.

— Sînt preasupusul servitor al mînăstirii.

— Aşa rămîne. Dumneata o să închizi coşciugul. Surorile au să-l ducă în capelă. Se va face slujba morţilor. Pe urmă ne vom întoarce în mînăstire. Între orele unsprezece şi miezul nopţii o să vii cu drugul de fier. Totul se va petrece în cea mai mare taină. În capelă nu vor fi decît cele patru maici din cor, maica Ascension şi dumneata.

— Şi sora de la stîlp.

— Ea n-o să ridice ochii.

— Dar o să audă.

— N-o să asculte. De altminteri, ce ştie mînăstirea, lumea nu va afla. După o altă clipă de tăcere, stareţa urmă: Scoate-ţi clopoţelul!, N-are nici un rost ca sora de lîngă stîlp să ştie că eşti în capelă.

— Preacucernică maică!

— Ce mai e, moş Fauvent?

— Medicul morţilor şi-a făcut vizita?

— O s-o facă azi la orele patru. S-a sunat clopotul pentru chemarea medicului morţilor. Dar dumneata n-auzi nici un semnal?

— Nu aud decît cel care sună pentru mine.

Aşa şi trebuie, moş Fauvent.

— Preacucernică maică, o să fie nevoie de o pîrghie de cel puţin şase picioare.

— De unde s-o iei?

Unde sînt gratii se găsesc şi drugi de fier. Ştiu eu un morman întreg de fiare vechi în

fundul grădinii.

— Nu uita: cam la trei sferturi de ceas înainte de miezul nopţii.

— Preacucernică maică...

— Ce mai e?

— Dacă o să mai aveţi vreodată treburi grele, să ştiţi că am un frate voinic ca un turc!

— Să lucrezi cît mai iute cu putinţă!

— Eu nu prea pot merge iute. Sînt beteag. De aceea mi-ar fi trebuit un ajutor. Sînt şchiop.

— A fi şchiop nu-i un neajuns; poate fi chiar o binecuvîntare. Împăratul Henric al II-lea, care a luptat împotriva falsului papă Grigore şi l-a aşezat din nou pe scaun pe Benedict al VII-lea, are două nume: cel sfînt şi cel şchiop.

— E bine să ai două nume, murmură Fauchelevent, care, în realitate, era cam tare de urechi.

— Cred, moş Fauvent, că n-o să fie nevoie de o oră întreagă. Nu e prea mult. Să fii lîngă sfîntul altar cu drugul de fier pe la ceasurile unsprezece. Slujba începe la miezul nopţii. Totul trebuie să fie gata cu un sfert de ceas mai înainte.

— Voi face totul ca să dovedesc comunităţii sîrguinţa mea. S-a făcut. Am să bat sicriul în cuie. La ora unsprezece fix am să fiu la capelă. Vor fi acolo maicile din cor, va fi şi maica Ascension. Doi bărbaţi ar isprăvi mai repede. Dar n-are a face! O să aduc pîrghia. Vom deschide cripta, vom coborî sicriul şi vom

închide cripta la loc. După care n-o să rămînă nici o urmă. Autorităţile nu vor bănui nimic. Preacucernică maică, e bine aşa?

— Nu.

— Dar ce mai e?

— Mai e sicriul gol.

Urmară cîteva clipe de tăcere. Fauchelevent se gîndea. Stareţa se gîndea.

— Ce ne facem cu sicriul, moş Fauvent?

— Să-l îngropăm.

— Gol?

Altă clipă de tăcere. Fauchelevent făcu cu mîna stîngă un gest ca pentru a alunga un gînd tulburător.

— Preacucernică maică, am să bat eu însumi în cuie sicriul, în odaia de jos a bisericii; nimeni, afară de mine, nu poate intra acolo; şi-am să acopăr sicriul cu giulgiul.

— Da, dar cînd îl vor aşeza în dric şi cînd îl vor coborî în groapă, cioclii au să-şi dea seama că e gol.

— Ei, al dr…! exclamă Fauchelevent.

Stareţa porni să-şi facă semnul crucii şi se uită ţintă la grădinar: „… acului!" îi rămase acestuia în gît. Se grăbi să ticluiască ceva, ca să i se uite înjurătura.

— Preacucernică maică, o să pun pămînt în sicriu. În felul acesta o să se creadă că e un om în el.

— Ai dreptate. Pămînt sau om e-acelaşi lucru. Prin urmare, o să ai grijă şi de sicriul gol.

— Puteţi să vă bizuiţi pe mine.

Faţa stareţei, tulburată şi întunecată pînă atunci, se însenină. Îi făcu lui Fauchelevent semnul cu care de obicei superiorul îi îngăduie celui inferior să plece. Fauchelevent porni spre uşă. În clipa cînd era gata să iasă, stareţa ridică uşor glasul:

— Sînt mulţumită de dumneata, moş Fauvent. Mîine, după înmormîntare, să mi-l aduci pe fratele dumitale şi spune-i să vină şi cu fata.

IV

ÎN CARE JEAN VALJEAN PARE SĂ-L FI CITIT PE AUSTIN CASTILLEJO[72]

Pasul şchiopului e ca uitătura chiorului: nu ajunge prea repede la ţintă. Nu numai atît, dar Fauchelevent se zăpăcise de-a binelea. I-a trebuit aproape un sfert de ceas să se întoarcă la maghernița lui din grădină. Cosette se trezise din somn. Jean Valjean o aşezase lîngă foc. În clipa cînd intră Fauchelevent, Jean Valjean îi arăta pe perete atîrnat coşul de nuiele al grădinarului, şi-i spunea:

— Ia seama la ce-ţi spun, micuţa mea Cosette. O să trebuiască să plecăm din casa

72 . Călugăr spaniol, biograf al lui Carol Cvintul (secolul al XVI-lea).

asta, dar o să venim înapoi şi o s-o ducem foarte bine. Moşneagul care locuieşte aici o să te poarte în spate în coşul acela. O să mă aştepţi la o cucoană. Am să vin să te iau. Şi, mai ales dacă nu vrei ca Thénardiera să pună iar mîna pe tine, să fii cuminte şi să nu scoţi o vorbă!

Cosette dădu din cap cu seriozitate.

La zgomotul pe care-l făcu Fauchelevent împingînd uşa, Jean Valjean se întoarse:

— E bine?

— E-n regulă şi nu prea! zise Fauchelevent. Am voie să vă aduc în mînăstire; dar înainte de a intra trebuie să vă scot afară. Aici se încurcă treaba. Cu mititica e uşor.

— O iei cu dumneata?

— Dar o să tacă?

— De asta răspund eu.

— Dar cu dumneata ce facem, domnule Madeleine? Şi, după o tăcere plină de îngrijorare, Fauchelevent exclamă: O să ieşi, la urma urmei, pe unde ai intrat!

Jean Valjean se mulţumi să răspundă ca şi întîia dată:

— Cu neputinţă!

Fauchelevent, vorbind mai mult pentru el însuşi decît pentru Jean Valjean, îngăimă:

— Mai e ceva care mă frămîntă. Am spus c-o să pun pămînt. Dar mă gîndesc că pămînt în locul unui trup n-o să se prea potrivească, n-o să meargă, o să alunece, o să se mişte.

Oamenii au să bage de seamă. Înţelegeţi, domnule Madeleine, autorităţile au să observe.

Jean Valjean îl privi drept în ochi, crezînd că aiurează.

Fauchelevent continuă:

— Cum dra... cu o să ieşiţi de aici? Trebuie să ne grăbim, pentru că mîine vreau să vă aduc înapoi. Stareţa vă aşteaptă.

Fauchelevent îl lămuri pe Jean Valjean că îngăduinţa pe care o obţinuse era răsplata unui serviciu pe care-l făcea comunităţii; că era una din îndatoririle lui să ia parte la înmormîntări, că el bătea în cuie sicriele şi-l ajuta pe gropar la cimitir. Călugăriţa care murise de dimineaţă ceruse să fie aşezată în sicriul care-i slujise drept culcuş şi îngropată în cripta de sub altarul capelei. Ordinele poliţiei se împotriveau, dar era vorba de o moartă căreia nu i se putea refuza nimic. Stareţa şi maicile din sfat se socoteau datoare să împlinească dorinţa răposatei. El, Fauchelevent, o să bată în cuie sicriul, în chilie, o să ridice lespedea, şi o s-o coboare pe moartă în criptă. Drept răsplată, stareţa primea în mînăstire pe fratele lui ca grădinar, şi pe nepoata lui ca elevă. Fratele era domnul Madeleine, iar nepoată-sa era Cosette. Stareţa îi spusese să vină cu fratele lui a doua zi, pe-nserate, după înmormîntarea sicriului gol în cimitir. Dar cum era să-l aducă pe domnul Madeleine de-afară, dacă domnul Madeleine se afla în mînăstire? Asta era prima înturcătură. Şi

pe urmă, mai era şi altă încurcătură: sicriul gol.

— Despre ce sicriu gol e vorba? întrebă Jean Valjean.

— Sicriul administraţiei.

— Care sicriu, care administraţie?

— Uite cum e: moare o călugăriţă. Vine doctorul municipalităţii şi spune: „A murit o călugăriţă!” Cîrmuirea trimite un sicriu. A doua zi trimite un dric şi ciocli care să ia sicriul şi să-l ducă la cimitir. Vin cioclii, ridică sicriul şi nu găsesc în el nimic.

— Pune ceva înăuntru.

— Un mort? Nu-l am.

— Nu ai.

— Atunci ce?

— Un om viu.

— Pe cine?

— Pe mine! zise Jean Valjean.

Fauchelevent, care se aşezase, sări în picioare ca şi cum o pocnitoare ar fi făcut explozie sub scaunul lui.

— Pe dumneavoastră?

— De ce nu?

Jean Valjean avea unul din rarele lui zîmbete. Care i se potriveau ca o rază de lumină pe un cer de iarnă.

— Ţi-aduci aminte, Fauchelevent, că mi-ai spus: „A murit maica Crucifixion!” iar eu am adăugat: „Şi a fost îngropat domnul Madeleine”. Aşa o să se întîmple.

— Ei, asta-i bună! Dumneavoastră glumiţi,

nu vorbiţi serios.

— Ba foarte serios. Nu trebuie să ies de aici?

— Fără îndoială.

— Nu ţi-am spus să găseşti şi pentru mine un coş şi o învelitoare?

— Ei bine?

— Coşul o să fie de brad, iar învelitoarea o pînză neagră.

— Mai întîi, că o să fie albă. Călugăriţele sînt îngropate în alb.

— Fie şi pînză albă.

— Domnule Madeleine, dumneavoastră nu sînteţi un om ca toţi ceilalţi.

Asemenea născociri năstruşnice, născute de închipuirea sălbatică a unui fost ocnaş, desprinzînd pe Fauchelevent din atmosfera paşnică în care trăia şi răvăşindu-i ceea ce numea el „mărunta roboteală a mînăstirii”, îi pricinuiau o zăpăceală asemănătoare cu a trecătorului care ar vedea o pasăre de mare pescuind în apa de ploaie strînsă la marginea trotuarului străzii Saint-Denis.

Jean Valjean continuă:

— Totul e să ies de aici fără să fiu văzut. Sicriul gol ar fi un mijloc. Dar mai întîi, lămureşte-mă cum au să se petreacă lucrurile. Unde-i sicriul?

— Cel gol?

— Da.

— E jos, în sala care se cheamă a moartelor. E aşezat pe două capre de lemn şi e învelit cu

un giulgiu.

— Ce lungime are sicriul?

— Şase picioare.

— Cum e sala moartelor?

— O încăpere de la parter, cu o fereastră zăbrelită dînd înspre grădină, şi care se închide pe din afară cu un oblon Sînt două uşi: una care dă spre mînăstire, cealaltă spre biserică.

— Care biserică?

— Biserica din stradă; biserica pentru lumea din afară.

— Ai cheile celor două uşi?

— Nu. Am numai cheia uşii dinspre mînăstire; cheia uşii care dă spre biserică o ţine portarul.

— Cînd va deschide portarul uşa aceasta?

— Numai cînd vin cioclii să ia sicriul. După ce au scos sicriul, încuie uşa din nou.

— Cine bate în cuie sicriul?

— Eu.

— Cine-l înfăşoară în giulgiu?

— Eu.

— Le faci pe toate singur?

— Nici un alt bărbat, afară de medicul poliţiei, nu poate pătrunde în sala moartelor. Stă scris pe perete.

— La noapte, cînd toată mînăstirea va dormi, ai putea să mă ascunzi în camera aceea?

— Nu. Dar v-aş putea ascunde într-o odăiţă întunecoasă care dă în sala moartelor, unde-mi păstrez uneltele de săpat; odăiţa e în grija mea

şi cheia o ţin eu.

— La ce oră va veni mîine dricul să ia sicriul?

— Cam pe la trei după-amiază. Înmormîntarea se face în cimitirul Vaugirard, puţin înainte de căderea nopţii. Nu mai curînd.

— O să stau ascuns în odăiţa dumitale cu uneltele toată noaptea şi dimineaţa următoare. Dar ce fac cu mîncarea? O să mi se facă foame.

— O să v-aduc eu cele trebuincioase.

— Ai putea să vii pe la ora două să mă închizi în sicriu?

Fauchelevent se dete înapoi, trosnindu-şi degetele.

— Dar e cu neputinţă!

— Ei, asta-i! Să iei un ciocan şi să baţi nişte cuie într-o scîndură?

Repetăm că ceea ce i se părea lui Fauchelevent de necrezut, pentru Jean Valjean era ceva foarte simplu. Jean Valjean trecuse prin situaţii şi mai grele. Cine a fost închis cunoaşte meşteşugul de a se face atît de mic, cît îngăduie spaţiul evadării. Prizonierul simte nevoia de a fugi, aşa cum bolnavul e supus crizei care-l tămăduieşte sau îl răpune. Evadarea înseamnă vindecare. Ce nu face omul ca să se vindece? Să se lase închis şi dus într-o ladă, ca un colet, să trăiască mai multă vreme într-o cutie, să respire într-un loc lipsit de aer, făcînd economie de respiraţie ceasuri întregi, să ştie să se înăbuşe fără să moară –

toate acestea făceau parte din tristele îndemînări ale lui Jean Valjean.

De altfel, viclenia aceasta de ocnaş, a unui sicriu cu un om viu într-însul, a fost folosită şi de-un împărat. Dacă trebuie să-i dăm crezare călugărului Austin Castillejo, acesta a fost mijlocul de care s-a folosit Carol Cvintul[73] ca s-o aducă pe doamna Plombes în mînăstirea Saint-Just şi pe urmă s-o scoată, atunci cînd, după renunţarea lui la tron, a vrut s-o mai vadă pentru cea din urmă oară.

Fauchelevent, care-şi mai venise în fire, zise:

— Dar cum ai să faci ca să răsufli?

— Am să răsuflu.

— În cutia aia? Numai cînd mă gîndesc, mă înăbuş.

— Cred că ai un burghiu. O să faci din loc în loc cîteva găurele în dreptul gurii, iar cuiele o să le baţi fără să apeşi prea mult capacul.

— Bine dar dacă vă vine să tuşiţi sau să strănutaţi?

— Cine evadează nu tuşeşte şi nu strănută. Şi Jean Valjean adăugă: N-am încotro, moş Fauchelevent, ori mă las prins aici, ori primesc să fiu scos cu dricul.

Toată lumea cunoaşte obiceiul pisicilor de a se opri şi de a se plimba dintr-o parte în alta, între canaturile unei uşi întredeschise. Cine nu i-a spus în gînd, văzînd-o că nu se poate hotărî: „Hai, intră o dată!” Sînt unii oameni care, puşi

73 . Rege al Spaniei şi împărat al Germaniei (1500—1558).

deodată în faţa unei întîmplări neaşteptate, se arată şovăitori şi nehotărîţi, gata să fie striviţi de soarta care le pecetluieşte brusc sfîrşitul. Cei ce împing prea departe prevederea, chiar, dac-ar fi pisici, şi tocmai pentru că sînt pisici, trec uneori prin mai multe primejdii decît cei cutezători. Fauchelevent avea firea aceasta şovăitoare. Dar sîngele rece al lui Jan Valjean îl cucerea fără voia lui.

Îngăimă:

— La urma urmei, nici nu e chip să facem altfel.

Jean Valjean continuă:

— O singură întrebare mă nelinişteşte: ce-o să se petreacă la cimitir?

— Pe mine tocmai asta nu mă îngrijorează, zise Fauchelevent. Dacă dumneavoastră sînteţi sigur s-o să puteţi ieşi din sicriu, eu sînt tot atît de sigur c-o să vă scot din groapă. Groparul e un beţiv, prieten cu mine, moş Mestienne. Un bătrîn din alte vremi. Groparul îi vîră pe morţi în groapă, iar eu îl vîr pe gropar în cofă. Să vă spun cum au să se petreacă lucrurile. Vom ajunge acolo pe înserate, cu trei sferturi de ceas înainte de a se închide poarta cimitirului. Dricul o să meargă pînă la groapă. Eu am să fiu în urma lui; e datoria mea. O să iau în buzunar un ciocan, o daltă şi un cleşte. Dricul se opreşte, cioclii înnoadă funia în jurul sicriului dumneavoastră şi vă coboară în groapă. Preotul îşi spune rugăciunile, se închină,

stropeşte cu agheasmă şi o ia din loc. Am să rămîn singur cu moş Mestienne. V-am spus că mi-e prieten. Una din două; ori o să fie beat, ori n-o să fie beat. Dacă nu e beat, îi spun: „Hai, să-i tragem o duşcă, cît mai e deschis la *Gutuia veselă*”[74]. Îl iau cu mine, îl ameţesc; lui moş Mestienne nu-i trebuie prea mult să se îmbete; e totdeauna cu chef; ţi-l culc sub masă, îi şterpelesc legitimaţia cu care să pot pătrunde din nou în cimitir şi mă întorc, singur. Nu mai aveţi de-a face decît cu mine. Dacă e beat, îi spun: „Hai, cară-te, lasă că fac eu treaba în locul tău!” Mestienne pleacă şi eu vă scot din groapă.

Jean Valjean întinse mîna, pe care Fauchelevent se grăbi s-o strîngă cu o mişcătoare prietenie ţărănească.

— Ne-am înţeles, moş Fauchelevent! Totul o să meargă strună!

„Numai să nu scîrţîie struna, gîndi Fauchelevent. Ar fi ceva teribil!”

V

NU-I DE AJUNS SĂ FII BEŢIV CA SĂ FII NEMURITOR

A doua zi, pe la apusul soarelui, trecătorii răzleţi de pe bulevardul Maine se descopereau

---

74 . *Au bon coing* : joc de cuvinte între *coin* (colţ, colţişor) şi *coing* (gutuie).

la trecerea unui dric de pe alte vremuri, împodobit cu capete de mort, cu oase încrucişate şi cu frunze închipuind lacrimi. În dric se afla un sicriu acoperit cu o pînză albă, peste care se afla o cruce neagră, lungă, ce părea ea însăşi o moartă mai înaltă cu braţele atîrnînd. În urma dricului venea o trăsură cernită, în care se vedea un preot în odăjdii şi un copil din cor cu o tichie roşie pe cap. Doi ciocli în uniformă cenuşie, cu găietane negre, mergeau la dreapta şi la stînga dricului. În urmă păşea şchiopătînd un bătrîn în haine de lucrător. Cortegiul se îndrepta spre cimitirul Vaugirard.

Din buzunarul omului şchiop se zărea ieşind coada unui ciocan, vîrful unei dălţi şi cele două braţe ale unei perechi de cleşte.

Cimitirul Vaugirard nu semăna cu celelalte cimitire ale Parisului. Îşi ţinea rînduielile lui deosebite, după cum avea două porţi: una mare şi una mijlocie, cărora bătrînii mahalalei, care ţineau la numirile de altădată, le spuneau poarta „călăreţilor” şi „poarta pedeştrilor”. Călugăriţele bernardine-benedictine dobîndiseră, cum am mai spus, dreptul de a fi îngropate într-un colţ al lor, la un ceas al asfinţitului, întrucît odinioară acest teren fusese al comunităţii. Astfel, groparii făceau în cimitir un serviciu de seară, în timpul verii, şi unul de noapte, în timpul iernii, fiind supuşi unui orar cu totul deosebit. Pe vremea aceea

porţile cimitirelor din Paris se închideau la apusul soarelui, şi, măsura fiind impusă de autorităţile municipale, cimitirul Vaugirard trebuia să i se supună ca şi celelalte. Poarta călăreţilor şi poarta pedeştrilor, amîndouă zăbrelite, se aflau una lîngă alta, în vecinătatea unui pavilion construit de arhitectul Perronnet şi locuit de portarul cimitirului. Porţile zăbrelite se încuiau fără excepţie de îndată ce soarele se lăsa în spatele Domului Invalizilor. Dacă vreun gropar întîrziat se găsea în clipa aceea în cimitir, trebuia să arate, pentru a ieşi, legitimaţia eliberată de serviciul pompelor funebre. În oblonul ferestrei portarului se afla un fel de cutie de scrisori. Groparul îşi arunca legitimaţia în cutie, portarul o auzea căzînd, trăgea de funie, şi poarta pedeştrilor se deschidea. Dacă groparul n-avea legitimaţia la el, îşi spunea numele, iar portarul - cîteodată culcat şi adormit – se scula, se ducea să-l recunoască şi descuia poarta cu cheia; groparul ieşea, dar trebuia să plătească o amendă de cincisprezece franci.

Cimitirul Vaugirard, cu ciudăţeniile lui, care călcau regulamentele, stînjenea bunul mers al administraţiei. După 1830 a fost desfiinţat. I-a luat locul cimitirul Montparnasse, zis şi cimitirul de răsărit, moştenind şi faimoasa cîrciumă care era zid în zid cu cimitirul şi deasupra căreia atîrna o gutuie zugrăvită pe-o scîndură cu firma *La gutuia veselă*; zidul făcea un unghi

avînd o latură spre mesele băutorilor, iar alta spre morminte.

Cimitirul Vaugirard era un adevărat cimitir în paragină. Nu mai era la modă. Îl năpădise mucegaiul, florile se ofileau. Burghezii nu ţineau să fie îngropaţi la Vaugirard; mirosea a sărăcie. Père-Lachaise, da! Să fii îngropat la Père-Lachaise era ca şi cum ai fi avut mobilă de mahon. Aşa se cunoştea lumea elegantă. Cimitirul Vaugirard era un loc îngrădit, vrednic de respect, plantat ca o veche grădină franţuzească. Alei drepte, merişori, arbori funebri, morminte vechi sub tise bătrîne, iarbă foarte înaltă. Serile erau nespus de triste. Cimitirul se înfăşură în umbre funebre.

Soarele nu apusese încă în clipa cînd dricul cu pînză albă şi cruce neagră porni pe drumul către cimitirul Vaugirard. Omul care-l urma şchiopătînd nu era altul decît Fauchelevent.

Îngroparea maicii Crucifixion în cripta de sub altar, ieşirea Cosettei, aducerea lui Jean Valjean în sala moartelor, toate astea se făcuseră fără greutăţi şi fără să se fi ivit vreo piedică.

În treacăt fie zis, pentru noi îngroparea maicii Crucifixion sub altarul mînăstirii era un lucru cu prisosinţă vrednic de iertare. Sînt asemenea încălcări ale legii care seamănă mai mult cu împlinirea unei datorii. Călugăriţele o săvîrşiseră nu numai fără nici o tulburare, dar şi cu toată încuviinţarea conştiinţei lor. În

mînăstire, ceea ce se înţelege prin „cîrmuire” nu-i altceva decît un amestec din afară în autoritatea monahală, amestec totdeauna discutabil. Mai presus de toate e canonul bisericesc; cît despre legile lumeşti, rămîne de văzut. Oameni buni, faceţi oricîte legi poftiţi, dar păstraţi-le pentru voi! Vama cuvenită stăpînirii nu e decît un rest din vama datorată lui Dumnezeu. Principiile sînt mai puternice decît principii.

Fauchelevent şchiopăta foarte mulţumit în urma dricului. Cele două uneltiri ale lui, ca două viclenii îngemănate, una cu călugăriţele, cealaltă cu domnul Madeleine, una în folosul mînăstirii, cea de-a doua împotriva ei, îi izbutiseră pe de-a întregul. Liniştea hotărîtă a lui Jean Valjean era una dintre acele stăpîniri de sine care cuceresc pe alţii. Fauchelevent nu se mai îndoia de izbîndă. Ceea ce mai rămînea de făcut era nimica toată, în doi ani îl îmbătase de zece ori pe gropar, pe bunul moş Mestienne. Făcea cu el ce voia. Îi impunea voinţa şi bunul său plac. Capul lui moş Mestienne se potrivea după căciula lui Fauchelevent. Fauchelevent nu-şi mai făcea nici o grijă…

În clipa cînd convoiul o apucă pe drumul care ducea spre cimitir, Fauchelevent, încîntat, se uită la dric şi-şi frecă mîinile butucănoase, zicîndu-şi în şoaptă:

— Ce mai păcăleală!

Deodată, dricul se opri; ajunsese la poarta cu zăbrele. Trebuia să arate acum autorizaţia de înmormîntare. Omul de la pompele funebre intrase în vorbă cu portarul cimitirului. În timpul acestei tîrguieli, cu care se pierde totdeauna un minut, două, cineva, un necunoscut, veni în urma dricului, lîngă Fauchelevent. Era un fel de lucrător îmbrăcat intr-o jiletcă cu buzunare mari şi cu o cazma la subsuoară.

Fauchelevent se uită la necunoscut.

— Cine eşti dumneata? întrebă el.

Omul răspunse:

— Groparul.

Dacă ar putea supravieţui cineva unei lovituri de ghiulea primită drept în piept, desigur că ar face mutra pe care o făcut-o Fauchelevent.

— Groparul?

— Da.

— Dumneata?

— Eu.

— Groparul e moş Mestienne.

— A fost.

— Cum, a fost?

— A murit.

La orice s-ar fi aşteptat Fauchelevent numai la asta nu: că un gropar ar putea să moară. Şi totuşi e-adevărat: mor şi groparii. Tot săpînd groapa altuia, o pregăteşti şi pe-a ta.

Fauchelevent rămase năuc. Abia dacă putu

să bîiguie:

— Dar asta nu-i cu putinţă.

— Ba da.

— Bine, zise el încetişor, dar gropar e moş Mestienne.

— Lui Napoleon i-a urmat Ludovic al XVIII-lea. Lui Mestienne îi urmează Gribier. Ţăranule, pe mine mă cheamă Gribier.

Galben ca ceara, Fauchelevent îl măsură cu privirea pe acest Gribier.

Era un om înalt, slab, pămîntiu, cu o înfăţişare funebră. Semăna cu un medic care şi-a greşit cariera şi s-a făcut gropar.

Pe Fauchelevent îl pufni rîsul.

— A, ce de pozne se mai pot întîmpla! A murit moş Mestienne! Trăiască taica Lenoir! Ştii dumneata cine e taica Lenoir? E ulcica cu rubiniu de şase gologani la botul calului! E ulcica cu vin de Suresne, al naibii vin! Suresne din cel adevărat, de lîngă Paris. Şi dumneata eşti un băiat de viaţă, nu-i aşa, prietene? O să mergem să bem un pahar împreună.

Omul răspunse:

— Eu am învăţat carte. Am patru clase. Nu beau niciodată.

Dricul pornise din nou şi intrase pe aleea principală a cimitirului.

Fauchelevent îşi încetinise pasul. Şchiopăta acum mai mult din pricina îngrijorării decît din beteşug.

Groparul mergea înaintea lui.

Fauchelevent mai cercetă o dată pe acest Gribier nepoftit.

Era dintre oamenii aceia care deşi tineri, par bătrîni şi, cu toate că par slabi, sînt foarte voinici.

— Prietene! strigă Fauchelevent.

Omul se întoarse.

— Sînt groparul mînăstirii.

Sîntem colegi, zise omul.

Fauchelevent, care nu ştia carte, dar era foarte isteţ, pricepu că avea de-a face cu un individ primejdios, bun de gură. Mormăi:

— Va să zică moş Mestienne a murit…

Omul răspunse:

— De-a binelea! Dumnezeu şi-a cercetat catastiful lui cu soroace. Venise rîndul lui moş Mestienne. Şi moş Mestienne a murit.

Fauchelevent spuse după el, fără voie:

— Dumnezeu…

— Dumnezeu, da! zise omul, autoritar. Părintele cel veşnic pentru filozofi; iar pentru iacobini, fiinţa supremă.

— Nu vrei să facem cunoştinţă? bolborosi Fauchelevent.

— Ne cunoaştem foarte bine: dumneata eşti ţăran, iar eu sînt parizian.

— Nu ne putem cunoaşte pînă n-am băut împreună o jumătăţică. Cine goleşte paharul, îşi uşurează inima. Hai, vino să bei cu mine! O asemenea invitaţie nu se refuză.

— Întîi să ne facem datoria.

Fauchelevent îşi spuse: „Sînt pierdut!”

Mai avea cîţiva paşi pînă la poteca ce ducea spre colţul călugăriţelor.

Groparul mai spuse:

— Ţărane, am acasă şapte plozi cărora trebuie să le dau de mîncare. Eu n-am voie să beau, ca să aibă ei ce mînca. Şi adăugă cu mulţumirea omului serios care ticluieşte o cugetare: Foamea lor alungă setea mea.

Dricul ocolise un grup de chiparoşi, părăsise aleea principală, o luase pe una mai mică, intrase pe o potecă nepietruită şi se înfundase într-un tufiş. Ceea ce însemna că ajunseseră foarte aproape de groapă. Fauchelevent îşi încetinea pasul, dar nu putea să încetinească şi mersul dricului. Din fericire, pămîntul moale, udat de ploile de iarnă, împotmolea roţile şi îngreuia mersul.

Fauchelevent se apropie din nou de gropar:

— Ştiu eu un vinişor de’Argenteuil, minunat… murmură el.

— Ţărane, zise omul, eu n-ar fi trebuit s-ajung gropar. Tata a fost portar la Prytanée[75]. Mă destinase literaturii. Dar i-a mers rău. A jucat la bursă şi a pierdut. Am fost silit să renunţ la meseria de autor.

— A, va să zică nu eşti gropar? se grăbi să spună Fauchevelent, agăţîndu-se de craca aceasta atît de şubredă.

---

75 . *Prytanée de la Flèche*, şcoală militară pentru fiii de nobili, instalată într-un vechi castel al lui Henric al IV-lea.

— O ocupaţie n-o împiedică pe cealaltă. Cumulez.

Fauchevelent nu pricepu cuvîntul din urmă.

— Hai să bem! zise el.

E nevoie să facem o observaţie. Fauchelevent, oricît era de îngrijorat, oferea de băut, dar nu prea era lămurit asupra unui amănunt: cine avea să plătească? De obicei, Fauchelevent propunea, iar moş Mestienne plătea. Situaţia schimbată, creată de groparul cel nou, impunea, fără îndoială, o invitaţie la băutură, şi invitaţia trebuia s-o facă, dar bătrînul grădinar trecea dinadins sub tăcere – ca altădată Rabelais – chestiunea plăţii. Cît despre el, oricît de neliniştit era, Fauchelevent nici gînd n-avea să plătească.

Groparul urmă, cu un zîmbet încrezut:

— Burta cere mîncare. Am primit să iau locul lui moş Mestienne. Cînd ţi-ai terminat aproape toată învăţătura, ajungi filozof. Lucrului cu mintea i-am adăugat munca braţelor. Am dugheana mea de jălbar în piaţa din strada Sèvres. Ştii? Piaţa Umbrelelor. Toate bucătăresele hanului *La Crucea Roşie* vin la mine.

Le ticluiesc bileţele pentru ibovnicii lor de la oaste. Dimineaţa scriu răvaşe de dragoste, iar seara sap gropi. Aşa e viaţa, măi ţărane!

Dricul înainta. În culmea neliniştii, Fauchelevent se uita în toate părţile. Picături mari de sudoare îi alunecau pe frunte.

— Totuşi, urmă groparul, nu poţi sluji la doi stăpîni; va trebui să aleg între cazma şi condei. Cazmaua îmi strică mîinile.

Dricul se opri.

Din trăsura cernită coborî copilul din cor, apoi preotul.

Una din roţile dinainte ale dricului urcase puţin pe o movilă de pămînt, în dreptul căreia se vedea o groapă deschisă.

„Ce mai păcăleală!” repetă Fauchelevent buimăcit.

VI

ÎNTRE PATRU SCÎNDURI

Cine era în sicriu se ştie: Jean Valjean.

Jean Valjean îşi luase toate măsurile ca să nu se înăbuşe în sicriu, şi cît de cît, putea să respire. E ciudat cum liniştea conştiinţei îţi dă şi siguranţa izbînzii. Întreg planul pus la cale de Jean Valjean se înfăptuise pas cu pas, încă din ajun. Ca şi Fauchelevent, el se bizuia pe moş Mestienne. N-avea nici o îndoială în privinţa sfîrşitului. Nu se putea închipui în situaţie mai grea, nu se putea închipui o linişte mai desăvîrşită.

Cele patru scînduri ale sicriului cuprind în ele o pace înspăimîntătoare. Părea că ceva din somnul morţilor se strecura în liniştea lui Jean Valjean.

Din fundul acestui sicriu putuse urmări, şi urmărea încă, toată desfăşurarea dramei înfricoşătoare pe care o juca cu moartea.

Îndată ce Fauchelevent isprăvise de bătut cuiele în scîndura care acoperea sicriul, Jean Valjean simţi că e ridicat şi purtat pe roate. Cînd zguduirile au devenit mai rare, înţelese că dricul trece de pe un drum pietruit pe unul neted, adică de pe străzi pe bulevarde. Auzind un zgomot surd, ghici că trec podul Austerlitz. La cea dintîi oprire îşi dădu seama că intră în cimitir: la a doua oprire îşi spuse: „Aici e groapa”.

Deodată, simţi că nişte braţe poartă sicriul, apoi o frecătură aspră pe scînduri; înţelese că era funia înnodată în jurul sicriului pentru a-l coborî în groapă.

Pe urmă îl cuprinse ameţeala.

De bună seamă cioclii şi groparul înclinaseră prea mult sicriul şi-l coborîseră cu capul în jos. Îşi veni în fire, cînd se simţi din nou orizontal şi nemişcat. Ajunsese în fundul gropii.

Simţi cum îl pătrunde un val de frig.

Deasupra lui se auzea un glas rece şi solemn. Deosebi nişte cuvinte latineşti, pe care nu le înţelegea, dar se înşirau atît de încet, încît le putea prinde unul cîte unul:

— *Qui dormiunt în terrae pulvere, evigilabunt; alii în vitam aeternam, et alii în opprobrium, ut vident semper*[76].

---

76 . Cei ce dorm în ţărîna pămîntului se vor deştepta ; unii

Un glas de copil rosti:

— *De profundis*.

Glasul cel grav începu iar:

— *Requiem aeternam dona ei, domine*[77].

Vocea de copil răspunse:

— *Et lux perpetua luceat ei*.[78]

Auzi ceva ca zgomotul uşor al unor picături de ploaie pe scîndura care-l acoperea. Era de bună seamă agheasma.

Îşi spuse: „Se sfîrşeşte îndată. Încă puţină răbdare. Preotul o să plece. Fauchelevent o să-l ducă pe Mestienne să-i dea de băut.

Au să mă lase aici. Pe urmă, Fauchelevent o să se întoarcă singur şi o să mă scoată de-aici. Toată treaba asta o să dureze o oră”.

Glasul grav continuă:

— *Requiescat în pace*[79].

Vocea de copil zise:

— *Amen*.

Jean Valjean, cu auzul aţintit, desluşi ceva ca nişte paşi care se depărtau.

„Se duc, îşi spuse el. Am rămas singur”.

Deodată auzi deasupra capului un zgomot asemenea unei lovituri de trăsnet.

Era o lopată de pămînt care cădea pe sicriu.

Căzu apoi a doua lopată de pămînt.

Una dintre găurile prin care răsufla se

---

pentru viaţa veşnică, iar ceilalţi pentru osînda veşnică ; să se ţină minte totdeauna (lat.).

77 . Pace veşnică dăruieşte-i, Doamne (lat.).

78 . Şi lumina veşnică să strălucească în ea (lat.).

79 . Să se odihnească în pace (lat.).

astupase.

Căzu a treia lopată de pămînt.

Apoi a patra.

Sînt lucruri mai tari decît omul cel mai tare. Jean Valjean îşi pierdu cunoştinţa.

VII

UNDE SE VA AFLA ORIGINEA ZICALEI: „CINE ARE CARTE, ARE PARTE”

Iată ce se petrecuse deasupra sicriului în care se afla Jean Valjean.

După ce dricul se depărtase şi după ce preotul şi copilul din cor, urcîndu-se din nou în trăsură, plecaseră, Fauchelevent, care nu-l scăpa din ochi pe gropar, îl văzu aplecîndu-se şi apucîndu-şi lopata, care era înfiptă drept în movila de pămînt.

Fauchelevent luă atunci o hotărîre plină de curaj.

Se aşeză între groapă şi gropar, îşi încrucişa braţele şi zise:

— Fac cinste!

Groparul îl privi mirat şi răspunse:

— Ce spui, ţărane?

Fauchelevent zise:

— Plătesc eu!

— Ce?

— Vinul.

— Care vin?

— De Argenteuil.

— Unde găseşti Argenteuil?

— La *Gutuia veselă*.

— Du-te dracului! zise groparul.

Şi zvîrli o lopată de pămînt peste sicriu.

Coşciugul răspunse cu un sunet înfundat. Fauchelevent simţi că-i vine ameţeală şi că e gata să cadă el însuşi în greapă.

Cu glasul aproape sugrumat, ca un horcăit, strigă:

— Prietene, să mergem pînă nu închide la *Gutuia veselă*.

Groparul mai luă o lopată de pămînt. Fauchelevent continuă:

— Plătesc eu! Şi-l apucă pe gropar de braţ: Ascultă aici, prietene. Sînt groparul mînăstirii şi-am venit să te ajut. Treaba asta poate fi făcută şi mai la noapte. Hai întîi să bem un păhărel.

Şi tot vorbind, tot agăţîndu-se de stăruinţa asta deznădăjduită, se gîndea cu spaimă: „Şi dacă o să bea, o să se-mbete?",

— Tîrgoveţule, zise groparul, dacă ţii morţiş, primesc. O să bem. După ce isprăvim de lucru însă; în nici un caz înainte.

Şi dădu să azvîrle pămîntul din lopată. Fauchelevent îl opri.

— E un Argenteuil pe cinste.

— Ei, se vede că eşti clopotar! zise groparul. Bing, bang, bing, bang! Atîta ştii. Slăbeşte-mă!

Şi azvîrli a doua lopată.

Fauchelevent ajunsese să nu mai ştie ce spune.

— Dar hai, omule, să bem! strigă el. Eu plătesc!

— Să culcăm mai întîi copilul, zise groparul.

Aruncă a treia lopată.

Apoi înfipse lopata în pămînt şi adăugă:

— Vezi dumneata, la noapte o să fie frig şi moarta o să înceapă să se vaiete, dacă o lăsăm neacoperiţă.

În clipa aceea, umplîndu-şi lopata, groparul se încovoie, iar buzunarul hainei sale se deschise puţin.

Privirea rătăcită a lui Fauchelevent se opri fără voie asupra buzunarului.

Soarele nu asfinţise încă de tot, mai era destulă lumină ca să se poată vedea ceva alb în fundul acelui buzunar căscat.

În privirea lui Fauchelevent trecu acea scăpărare pe care-o are lumina ochilor unui ţăran din Picardia. Îi venise dintr-o dată un gînd.

Fără ca groparul, care-şi vedea numai de lopata lui cu pămînt, să simtă ceva, îi vîrî pe la spate mîna în buzunar şi scoase de acolo, din fund, obiectul aceia alb.

Groparul zvîrli în groapă a patra lopată de pămînt.

În clipa cînd se întorcea s-o încarce pe-a cincea, Fauchelevent se uită la el cu o linişte desăvîrşită şi-i spuse:

— Ia stai niţel, puişorule! Ai cărţulia la dumneata?

Groparul se opri din lucru.

— Care cărţulie?

— Se duce soarele la culcare.

— Foarte bine; să-şi pună scufia de noapte.

— O să se încuie poarta cimitirului.

— Ei şi ce-i cu asta?

— Ai cărţulia cu dumneata?

— A, cărţulia mea? zise groparul.

Şi se scotoci în buzunar.

După ce isprăvi de scotocit într-un buzunar, se scotoci în celălalt. Trecu apoi la jiletcă, se căută într-un buzunăraş, îl întoarse pe dos pe celălalt.

— Nu, n-am legitimaţia la mine. Să ştii că am uitat-o acasă.

— Cincisprezece franci amendă, zise Fauchelevent.

Groparul se făcu vînăt la faţă. Cei care din fire au fata pămîntie în loc să se îngălbenească, învineţesc.

— Doamne, Isuse Hristoase! Am făcut-o fiartă! strigă el. Cincisprezece franci amendă!

— Trei piese de cîte cinci franci! zise Fauchelevent.

Groparul scăpă lopata din mînă.

Îi venise rîndul lui Fauchelevent.

— Lasă, bobocule, nu-ţi pierde firea! zise Fauchelevent. Nu-i nevoie să te omori şi să te arunci în groapă. Cincisprezece franci sînt

cincisprezece franci, adevărat, dar ai putea să nu-i plăteşti. Eu sînt vechi pe-aici; dumneata eşti nou. Ştiu toate vicleşugurile, toate chichiţele, toate sforăriile şi toate şmecheriile. Am să-ţi dau un sfat prietenesc. Un lucru e lămurit, soarele apune, a coborît pînă deasupra turlei şi peste cinci minute se încuie cimitirul.

— Aşa e, răspunse groparul.

— În cinci minute n-o să ai vreme să astupi groapa, care e adîncă al dracului, şi n-o să poţi să ieşi şi din cimitir înainte de a se închide poarta.

— Aşa e.

— Prin urmare, cincisprezece franci amendă.

— Cincisprezece franci!

— Ai mai avea însă vreme… Unde stai?

— La doi paşi de barieră. La un sfert de ceas de-aici. Pe strada Vaugirard numărul 87.

— Dacă îţi iei picioarele la spinare, mai ai vreme să ieşi din cimitir.

— Aşa e.

— Ieşi pe poartă, dai fuga pînă acasă, îţi iei cărţulia, te întorci, şi portarul cimitirului îţi dă drumul. Dacă ai legitimaţia la dumneata, nu mai plăteşti nimic. Şi-ţi îngropi mortul. Pînă atunci, îl păzesc eu să nu fugă.

— Mi-ai scăpat viaţa, ţărane!

— Şterge-o! zise Fauchelevent.

Groparul, plin de recunoştinţă, îi strînse mîna şi o luă la goană.

După ce groparul dispăru după un tufiş,

Fauchelevent ascultă pînă ce nu-i mai auzi pasul, pe urmă se aplecă înspre groapă şi zise cu jumătate de glas:

— Domnule Madeleine!

Nici un răspuns.

Pe Fauchelevent îl trecu un fior. Coborî aproape rostogolindu-se în groapă, se repezi spre capătul sicriului şi strigă:

— Sînteţi aici?

Nici un răspuns din sicriu.

Fauchelevent cu răsuflarea tăiată de emoţie puse mîna pe daltă şi ciocan şi desprinse capacul. Chipul lui Valjean, palid, cu ochii închişi, se ivi la lumina slabă a asfinţitului.

Fauchelevent simţi că i se face părul măciucă; se ridică în picioare, apoi căzu cu spatele pe peretele gropii, gata să se prăbuşească peste sicriu. Se uită la Jean Valjean.

Jean Valjean zăcea acolo, galben şi nemişcat.

Fauchelevent îngăimă cu un glas stins, ca o adiere:

— E mort?

Apoi, ridicîndu-se şi încrucişindu-şi braţele atît de tare încît îşi izbi umerii cu pumnii strînşi, strigă:

— Na, uite cum l-am salvat!

Bietul bătrînel se porni să plîngă cu hohote, vorbind singur; e o greşeală să ne închipuim că monologul e un lucru nefiresc. Frămîntările

adinei se rostesc adesea cu glas tare.

— Numai Mestienne e de vină. Cine l-a pus pe dobitocul ăla să moară? De ce a trebuit să crape aşa, fără măcar să ne dea de veste? Numai el e vinovat de moartea domnului Madeleine. Moş Madeleine zace în sicriu! Ba e şi îngropat! S-a sfîrşit. Ce rost au toate astea? Of, Doamne, a murit! Şi cu fetiţa lui ce-o să mă fac? Ce-are să spună fructăreasa? Cum Dumnezeu e cu putinţă să moară aşa, un om ca ăsta? Cînd mă gîndesc cum s-a vîrît sub căruţa mea! Moş Madeleine! Moş Madeleine! La naiba! Am spus eu c-o să se înăbuşe. N-a vrut să mă creadă! Uită-te acum ce scofală am făcut! A murit un om atît de cumsecade; cel mai bun om dintre cei mai buni ai bunului Dumnezeu! Dar micuţa lui? Nici nu mă mai întorc acasă, aici rămîn. Am făcut-o fiartă! Ce folos că am albit amîndoi, dacă am înnebunit la bătrîneţe? Dar cum o fi făcut să pătrundă în mînăstire? De-acolo se trag toate. Nu se cade să faci asemenea lucruri, moş Madeleine! Moş Madeleine! Madeleine! Domnule Madeleine! Domnule primar! Nu mă aude! Poftim, mai ieşi acum din încurcătură dacă poţi.

Şi începu să-şi smulgă părul.

Un scîrţîit ascuţit se auzi din depărtare, printre copaci. Se închidea poarta cimitirului.

Fauchelevent se aplecă spre Jean Valjean şi, deodată, făcu o săritură şi se dete înapoi, atît cît era cu putinţă într-o groapă. Jean Valjean

deschisese ochii şi se uita la el.

Să vezi cum moare cineva e înfricoşător; să-l vezi cum învie e aproape acelaşi lucru. Tulburat de atîtea emoţii, Fauchelevent rămase împietrit, galben la faţă, năuc, uitîndu-se la Jean Valjean care-l privea, şi neştiind dacă avea de a face cu un om viu sau cu un mort.

— Adormisem, zise Jean Valjean.

Şi se ridică în capul oaselor.

Fauchelevent căzu în genunchi.

— Doamne, maica domnului! Mi-aţi tras o spaimă!

Pe urmă se ridică în picioare şi zise: Mulţumesc, moş Madeleine.

Jean Valjean leşinase. Aerul de-afară l-a trezit.

Cînd spaima se risipeşte, îi ia locul bucuria. Lui Fauchelevent îi trebui tot atît de mult ca să-şi vină în fire ca şi lui Jean Valjean.

— Prin urmare, n-aţi murit! O, ce minte grozavă aveţi!V-am strigat atît pînă v-aţi trezit! Cînd v-am văzut cu ochii închişi mi-am spus: „Na! S-a înnăbuşit.'" Puteam să mă smintesc de-a binelea, s-ajung nebun de legat. M-ar fi închis Bicêtre. Ce mă făceam dacă mureaţi? Dar micuţa dumneavoastră? Fructăreasa n-ar fi înţeles nimic din toate astea. Îi pui copilul în braţe, iar bunicul dă ortul popii! Ce întîmplare, Dumnezeule sfinte, ce întîmplare! Bine că sînteţi viu; Ăsta e lucrul de căpetenie.

— Mi-e frig, zise Jean Valjean.

Cuvintele acestea îl readuseră pe Fauchelevent la realitate. Nu mai era timp de pierdut. Cu toate că-şi reveniseră în fire, cei doi oameni, fără să-şi dea seama, aveau sufletul tulburat şi simţeau ceva straniu sub apăsarea atmosferei sinistre a locului.

— S-o ştergem de-aici! zise Fauchelevent.

Băgă mîna în buzunar şi scoase o ploscă mică de care se îngrijise la plecare.

— Mai întîi să tragem o duşcă! zise el.

Plosca desăvîrşi ceea ce începuse aerul curat. Jean Valjean trase o înghiţitură de rachiu şi-şi reveni cu totul în simţire.

Ieşi din sicriu şi-i ajută lui Fauchelevent să bată capacul la loc.

Trei minute după aceea, erau amîndoi afară din groapă.

Fauchelevent era acum liniştit. Nu se mai grăbea.

Cimitirul se închisese. Întoarcerea groparului Gribier nu mai era de temut. „Bobocul” era la el acasă, ocupat cu căutarea legitimaţiei, pe care n-o putea găsi acolo pentru simplul motiv că se afla în buzunarul lui Fauchelevent. Fără legitimaţie nu mai putea intra în cimitir.

Fauchelevent apucă lopata, iar Jean Valjean cazmaua şi porniră amîndoi să îngroape sicriul gol.

După ce astupară groapa, Fauchelevent îi spuse lui Jean Valjean:

— Acum s-o luăm din loc! Eu duc lopata,

dumneavoastră luaţi cazmaua.

Se-ntuneca.

Jean Valjean izbuti cu oarecare greutate să se mişte şi să umble. Înţepenise în sicriul unde fusese cît pe-aci să ajungă un cadavru. Îl cuprinsese răceala morţii între cele patru scînduri. Trebuia acum să scoată din oase frigul mormîntului.

— Vi-s picioarele amorţite, zise Fauchelevent. Păcat că ale mele sînt ologite! Am lua-o la goană.

— Las' pe mine! zise Jean Valjean. Patru paşi îmi sînt de ajuns ca să-mi dezmorţesc picioarele.

O luară pe potecile pe care venise dricul. Ajungînd în faţa porţii încuiate şi a căsuţei, portarului, Fauchelevent, care ţinea în mînă legitimaţia groparului, o aruncă în cutie; portarul trase de funie, poarta se deschise şi ieşiră.

— Ce minunat merg toate! zise Fauchelevent. Ce idee năstruşnică aţi avut, moş Madeleine!

Trecură bariera Vaugirard cu aerul cel mai firesc din lume. În preajma unui cimitir, o lopată şi-o cazma sînt ca două paşapoarte.

Strada Vaugirard era pustie.

— Moş Madeîeine, zise Fauchelevent, care se tot uita din mers la numărul caselor, dumneavoastră aveţi ochi mai buni decît mine. Să-mi spuneţi, vă rog, unde e numărul 87.

— E chiar aici, zise Jean Valjean.

— Nu-i nimeni pe stradă, mai spuse Fauchelevent. Daţi-mi cazmaua şi aşteptaţi-mă două minute!

Fauchelevent intră la numărul 87, se urcă pînă sub acoperiş, călăuzit de instinctul care mînă totdeauna pe sărac la pod, şi bătu pe întuneric la uşa unei mansarde.

— Intră!

Era glasul lui Gribier.

Fauchelevent împinse uşa. Locuinţa groparului era ca toate locuinţele sărmane, o chiţimie fără mobile şi totuşi foarte încărcată. O ladă – poate un coşciug – ţinea loc de scrin; o cană ţinea loc de cişmea; o saltea de paie ţinea loc de pat; podeaua ţinea locul scaunelor şi-al mesei. Într-un colţ, pe-o zdreanţă, care fusese altă dată o bucată de covor, stăteau îngrămădiţi o puzderie de copii şi o femeie slabă. Tot interiorul sărăcăcios purta semnele unei grozave răsturnări. Parcă ar fi fost zguduit de un cutremur de pămînt „local”. Cratiţele erau azvîrlite care încotro, boarfele risipite peste tot, ulciorul spart, mama plînsă, copiii pesemne bătuţi; erau urmele unei percheziţii înverşunate şi mînioase.

Se vedea bine că groparul îşi căutase cu disperare legitimaţia şi-şi vărsase focul pentru pierderea ei pe tot ce se găsea în odaia răvăşită, de la ulcior pînă la nevastă. Părea deznădăjduit.

Dar Fauchelevent era prea grăbit să vadă deznodămîntul întîmplării, ca să mai bage de seamă partea asta tristă a izbînzii sale. Intră şi spuse:

— Ţi-am adus cazmaua şi lopata.

Gribier se uită la el buimăcit.

— Dumneata eşti, ţărane?

—Mîine dimineaţă să trci să-ţi iei legitimaţia de la portarul cimitirului.

Şi puse lopata şi cazmaua pe podea.

— Ce va să zică asta? întrebă Gribier.

— Asta înseamnă că legitimaţia îţi căzuse din buzunar şi am găsit-o eu pe jos după plecarea dumitale. Am îngropat mortul, am astupat groapa, am făcut treaba pe care trebuia s-o faci dumneata, portarul o să-ţi dea înapoi cărţulia şi că n-ai să plăteşti cei cinci sprezece franci. Aşa, nenişorule!

— Îţi mulţumesc, ţărane! spuse Gribier ameţit. Data viitoare fac eu cinste.

VIII

UN INTEROGATORIU TRECUT CU BINE

Peste un ceas, doi bărbaţi şi un copil se opreau, în plină noapte, la casa cu numărul 62 din strada Picpus. Cel mai în vîrstă dintre bărbaţi ridică ciocanul şi bătu în poartă.

Erau Fauchelevent, Jean Valjean şi Cosette.

Cei doi bătrîni se duseră s-o ia pe Cosette de

la fructăreasa din strada Chemin-Vert, unde o lăsase Fauchelevent în ajun.

Cosette petrecuse aceste douăzeci şi patru de ore fără să priceapă nimic şi tremurînd fără să scoată o vorbă. Tremura atît de tare, încît nu mai putea nici să plîngă. Nu mîncase nimic şi nici nu dormise. Fructăreasa, o femeie cumsecade, îi puse sute de întrebări, fără să primească alt răspuns decît o privire îndurerată, mereu aceeaşi. Cosette nu lăsase să-i scape nimic din ceea ce auzise şi văzuse de două zile încoace. Îşi dădea seama ca se întîmpla ceva deosebit. Ştia bine că trebuia „să fie cuminte". Cunoaşte fiecare din noi puterea copleşitoare a acestor cuvinte şoptite cu tainic înţeles la urechea unui copil speriat: „Să nu scoţi o vorbă!" Frica te face mut. Şi nimeni nu ştie să păstreze mai bine un secret decît copilul.

Dar, după trecerea acelor triste douăzeci şi patru de ore, în clipa cînd dădu iarăşi cu ochii de Jean Valjean, fetiţa scoase un ţipăt atît de puternic de bucurie, încît orice minte înţelăgătoare ar fi ghicit că e ţipătul unei fiinţe salvate din adîncul unei prăpăstii.

Fauchelevent făcea parte din mînăstire şi cunoştea parola. Toate porţile se deschiseră.

Astfel fu dezlegată îndoita şi înspăimîntătoarea problemă: a ieşi din mînăstire şi a intra în ea.

Portarul, care primise cuvenitele instrucţiuni,

deschise portiţa de serviciu ce dădea din curte în grădină, şi care, acum douăzeci de ani, mai putea fi văzută din stradă în zidul din fundul curţii, drept în faţa porţii celei mari. Toţi trei au fost lăsaţi să intre şi au pătruns în vorbitorul din interiorul mînăstirii, unde Fauchelevent primise în ajun ordinele stareţei.

Stareţa, cu mătăniile în mînă, îi aştepta. O maică din sfat, cu vălul pe faţă, stătea în picioare lîngă ea.

O lumînare sfioasă lumina sau, mai bine zis, încerca să lumineze vorbitorul.

Stareţa îi cercetă cu privirea pe Jean Valjean.

Ochii plecaţi sînt cei care văd mai bine.

Apoi începură întrebările:

— Dumneata eşti fratele?

— Da, preacucernica maică, răspunse Fauchelevent.

— Cum te cheamă?

Fauchelevent răspunse:

— Ultime Fauchelevent.

Avusese într-adevăr un frate pe care-l chemase Ultime şi care murise.

— De unde eşti?

Fauchelevent răspunse:

— Din Picquigny, aproape de Amiens.

— Cîţi ani ai?

Fauchelevent răspunse:

— Cincizeci.

— Ce meserie ai?

— Grădinar, răspunse Fauchelevent.

— Eşti bun creştin?
Fauchelevent răspunse:

— În familia noastră toţi sîntem credincioşi,

— Fetiţa e a dumitale?
Fauchelevent răspunse:

— Da, preacucernica maică.

— Eşti tatăl ei?
Fauchelevent răspunse:

— Bunic.

Maica din sfat îi şopti stareţei:

— Răspunde bine.

Jean Valjean nu scosese nici un cuvînt.

Stareţa se uită cu băgare de seamă la Cosette şi-i şopti maicii din sfat:

— O să se facă urîtă.

Cele două maici statură cîteva minute de vorbă încet, într-un colţ al vorbitorului, pe urmă stareţa se întoarse şi zise:

— Moş Fauvent, ai să mai primeşti un genuncher cu clopoţel. Acum o să trebuiască două.

A doua zi, s-au auzit într-adevăr în grădină doi clopoţei, iar călugăriţele nu se puteau opri să nu privească pe sub văl. Se vedeau în fund, pe sub copaci, doi oameni săpînd unul alături de altul. Fauvent şi încă unul. Era un adevărat eveniment. Călugăriţele rupseră tăcerea, spunîndu-şi una alteia: „E-un ajutor de grădinar”.

Maicile din sfat adăugau: „E un frate al lui moş Fauvent”.

Jean Valjean îşi luase în adevăr slujba în primire; avea genuncher de piele şi clopoţei; de-aici înainte era de-al casei. Se numea Ultime Fauchelevent.

Ceea ce hotărîse, mai presus de toate, primirea lui, fusese observaţia stareţei cu privire la Cosette: „O să se facă urîtă”.

Stareţa după ce făcu prevestirea aceasta, îi arătă Cosettei o caldă simpatie şi o primi în internat ca elevă săracă.

Lucrul era cît se poate de firesc. Deşi în mînăstire nu există oglindă, femeile îşi cunosc chipul lor; şi nu-i de loc uşor să faci călugăriţe din fete care se ştiu drăguţe; puterea credinţei fiind adesea în raport invers cu frumuseţea, biserica punea speranţe mai mari în cele urîte decît în cele frumoase. De-aci simpatia deosebită arătată celor slute.

Întîmplarea aceasta sporise autoritatea bătrînului Fauchelevent; avusese o întreită izbîndă: pe Jean Valjean îl salvase şi-i găsise un adăpost; groparul Gribier spunea: „M-a scăpat de amendă!”; mînăstirea, mulţumită lui, păstrînd sicriul maicii Crucifixion sub altar, înfruntase stăpînirea, dar mulţumea pe dumnezeu. Rămăsese un sicriu cu un cadavru în el la Petit-Picpus, iar un sicriu gol la cimitirul Vaugirard; ordinea publică fusese fără îndoială nesocotită, dar nimeni n-a băgat de seamă.

Cît despre mînăstire, recunoştinţa faţă de Fauchelevent era fără margini. Fauchelevent

ajunse cel mai vrednic dintre slujitori şi cel mai preţuit dintre grădinari. La cea dintîi vizită a arhiepiscopului, stareţa istorisi înălţimii sale cele întîmplate, oarecum spovedindu-se, dar şi lăudîndu-se. Întorcîndu-se de la mînăstire, arhiepiscopul îi pomeni cu satisfacţie şi în taină întîmplarea aceasta domnului de Latil, duhovnicul fratelui regelui, iar mai tîrziu arhiepiscop de Reims şi cardinal.

Admiraţia pentru Fauchelevent sporind mereu ajunse pînă la Roma. Ne-a căzut în mînă o scrisoare a lui Leon al XII-lea, papă pe vremea aceea, către o rudă de-a sa, monsenior la nunciatura din Paris, care se numea ca şi el: Della Genga. Se puteau citi acolo următoarele rînduri: „*Se pare că într-o mînăstire din Paris există un grădinar foarte priceput, pe nume Fauvent, care e un om al lui Dumnezeu*".

Nimic din toată faima asta nu ajunse însă pînă la bordeiul lui Fauchelevent; el altoia, plivea şi-şi îngrijea pepenii, ca mai înainte, fără să aibă cunoştinţă de renumele şi sfinţenia sa. Nu-şi dădea seama de celebritatea lui, aşa cum habar n-are un bou de Durham sau de Surrey[80] de apariţia chipului său de *Illustrated London News*[81] cu menţiunea: „*Bou premiat la expoziţia vitelor cornute*".

---

80 . Regiuni din Anglia, renumite pentru vitele lor.

81 . *Ştiri ilustrate din Londra*, revistă engleză de reportaje şi ilustraţii.

IX

ÎN MÎNĂSTIRE

La mînăstire Cosette tăcea ca şi mai-nainte.

Cum era şi firesc, Cosette se credea fiica lui Jean Valjean. De altminteri, neştiind nimic, nu putea spune nimic şi, orice s-ar fi întîmplat, tot n-ar fi spus nimic. Am arătat mai înainte că nici un dascăl nu-i învaţă mai bine pe copii să tacă decît nenorocirea. Cosette suferise atît de mult, încît se temea să vorbească şi chiar să respire. De cîte ori nu căzuse asupra ei năpasta numai din pricina unui cuvînt! Abia de cînd era cu Jean Valjean începuse să se mai liniştească. Se obişnui destul de uşor cu viaţa de mînăstire. Îi părea rău numai de Catherine, dar n-avea curaj s-o spună.

Odată, totuşi, i-a mărturisit lui Jean Valjean: „Tată, dacă aş fi ştiut, aş fi luat-o cu mine!”

Ca elevă a mînăstirii, Cosette a trebuit să îmbrace uniforma internatului. I se dădu voie lui Jean Valjean să păstreze hainele pe care fata nu le mai purta. Erau veşmintele de doliu pe care el însuşi i le adusese cînd a părăsit cîrciuma soţilor Thénardier. Nu erau prea mult purtate. Jean Valjean puse bine rochiţele acestea – laolaltă cu ciorapii de lână şi cu pantofii – presărînd peste ele camfor şi alte mirodenii din cele care se găsesc din belşug prin mînăstiri – într-un geamantănaş de care

izbutise să-şi facă rost. Puse geamantanul pe un scaun, lîngă patul lui, şi ţinea totdeauna cheia la el.

— Tată, îl întrebă într-o zi Cosette, ce ţii tu în cutia asta care miroase atît de frumos?

Moş Fauchelevent, în afară de faima despre care am vorbit şi de care el habar n-avea, a fost îndeajuns de răsplătit pentru fapta lui bună; mai întîi se simţea fericit că o săvîrşise; în al doilea rînd, avea mult mai puţin de lucru, treaba fiind acum împărţită la doi. În sfîrşit, pentru că-i plăcea foarte mult să tragă tabac pe nas, şi, folosindu-se de prezenţa domnului Madeleine, trăgea de trei ori mai mult decît înainte şi cu mult mai multă plăcere, fiindcă tutunul i-l plătea domnul Madeleine.

Călugăriţele nu-şi însuşiră numele de Ultime şi-i spuneau lui Jean Valjean „celălalt Fauvent”.

Dacă fetele acestea cucernice ar fi avut ceva din privirea lui Javert, ar fi băgat de seamă, în cele din urmă, că ori de cîte ori era de făcut vreun drum în oraş pentru întreţinerea grădinii, pleca numai Fauchelevent, cel mai în vîrstă, beteagul cu picioarele strîmbe, şi niciodată „celălalt”, dar, fie că ochii îndreptaţi mereu spre Dumnezeu nu se pricep să spioneze, fie că erau mai degrabă preocupate să se pîndească bine între ele, călugăriţele nu dădură nici o atenţie acestui amănunt.

De altfel, Jean Valjean a făcut foarte bine stînd liniştit şi rămînînd pe loc. Javert a

supravegheat cartierul timp de mai bine de-o lună.

Pentru Jean Valjean, mînăstirea era o insulă înconjurată de prăpăstii. Lumea lui întreagă se mărginea între patru ziduri. Vedea destul cer ca să-şi păstreze seninătatea, iar Cosette îi era de ajuns ca să fie fericit.

Începu din nou o viaţă cît se poate de plăcuta.

Locuia împreună cu bătrînul Fauchelevent în bordeiul din fundul grădinii. Cocioaba asta, clădită din moloz, şi care mai exista pe la 1845, avea, cum se ştie, din trei încăperi, toate goale, numai pereţi. Pe cea mai mare, moş Fauchelevent i-o dăduse cu de-a sila domnului Madeleine, căci Jean Valjean încercase zadarnic să se împotrivească. Peretele acestei încăperi, în afară de cele două cuie în care se atîrnau genuncherul şi coşul de nuiele, era împodobit cu o hîrtie-monetă regalistă din ’93, prinsă, pe zid deasupra vetrei, şi pe care o reproducem aici întocmai.

Armata catolicã

şi Regalã

Acest asignat din Vandeea fusese prins în ţinte pe perete de grădinarul de mai-nainte, un fost şuan[82], care murise în mînăstire şi-al cărui loc îl luase Fauchelevent.

Jean Valjean lucra zilnic în grădină, dovedindu-se foarte folositor. Fusese odinioară ajutor de grădinar şi se întorcea bucuros la vechea lui meserie. Vă aduceţi aminte că avea tot felul de reţete şi de secrete cu privire la lucrarea pămîntului. Le puse în aplicare. Mai toţi pomii din livadă erau pădureţi; el îi altoi, făcîndu-i să dea roade minunate.

Cosette avea voie să vină în fiecare zi să petreacă o oră cu el. Şi cum surorile erau triste, iar el bun, fetiţa vedea deosebirea şi-l adora. La ora hotărîtă, da fuga spre bordei. Cînd intra în dărăpănătura aceea, parcă aducea cu ea raiul. Jean Valjean se înveselea şi simţea că bucuria lui sporeşte cu bucuria pe care, la rîndul lui, i-o prilejuia Cosettei. Bucuria pe care o dăruim altora, departe de a se micşora, ca tot ceea ce se răsfrînge, se întoarce spre noi şi mai vie. În orele de recreaţie, Jean Valjean se uita de departe la Cosette cum se joacă şi cum zburdă şi-i deosebea rîsul din rîsul celorlalte.

Fiindcă acum Cosette rîdea.

Chiar şi faţa Cosettei se schimbase în oarecare măsură. Nu mai era posomorîtă. Rîsul

82 . Nume dat răzvrătiţilor contrarevoluţionari din provinciile Vandeea şi Bretania în 1793-l799.

e ca soarele: alungă iarna de pe chipul oamenilor.

De altfel, cu toate că nu se făcuse mai frumoasă, Cosette devenea însă tot mai încîntătoare. Spunea o mulţime de cuvinte bine chibzuite cu glasul ei dulce de copil.

La sfîrşitul recreaţiei, cînd Cosette se întorcea la lecţie, Jean Valjean se uita spre ferestrele clasei, iar noaptea se scula să se uite la ferestrele dormitorului ei.

De altminteri, Dumnezeu îşi are căile sale; mînăstirea, ca şi Cosette, ajutaseră să menţină şi să desăvîrşească în sufletul lui Jean Valjean ceea ce sădise episcopul. Nu încape îndoială că una din urmările virtuţii e trufia. E între ele o punte făurită de diavol. Jean Valjean se afla, poate fără voia lui, foarte aproape de a se avînta pe această punte, atunci cînd providenţa îl azvîrlise în mînăstirea Petit-Picpus. Atîta vreme cît nu se comparase decît cu episcopul, se socotise nevrednic şi rămăsese umil; dar de cîtva timp începuse să se compare cu oamenii, şi trufia îşi făcea drum. Cine ştie? Poate ar fi sfîrşit prin a se întoarce cu încetul la ură.

Mînăstirea îl opri pe acest povîrniş.

Era al doilea loc de captivitate în care ajunsese. În tinereţea lui, care însemnase pentru el începutul vieţii, ca şi mai în urmă, pînă de curînd, fusese într-altă parte, într-un loc cumplit, un loc înspăimântător, ale cărui

asprimi se păruseră totdeauna că sînt nedreptăţi ale dreptăţii şi fărădelegi ale legii. Acum, după ce scăpase de ocnă, ajunsese în mînăstire; şi gîndindu-se, cum vă spun, că trăise o parte din viaţa lui în ocnă, şi că azi era un spectator al mînăstirii, le asemuia în mintea lui cu nelinişte.

Uneori se oprea din săpat şi aluneca încet pe cărările şerpuite ale visării.

Îşi aducea aminte de foştii lui tovarăşi. Cît erau de nenorociţi. Se sculau în zorii zilei şi munceau pînă noaptea tîrziu; abia dacă erau lăsaţi să doarmă; se culcau pe paturi de campanie, pe care nu li se dădea voie să aibă saltele mai groase de două degete, în încăperi încălzite numai în lunile cele mai friguroase ale anului; purtau bluze roşii, îngrozitoare; în zilele foarte călduroase li se îngăduia, în mod excepţional, să poarte pantaloni de pînză, iar cînd era ger, să îmbrace o vestă de lînă; nu li se dădea vin şi nici carne decît atunci cînd se duceau la „munci grele”. Trăiau fără să li se rostească numele, purtînd nişte simple numere şi preschimbaţi oarecum în cifre, cu ochii plecaţi, cu glasul stins, cu părul tuns, ciomăgiţi, ruşinea lumii.

Gîndul lui se întorcea apoi spre făpturile pe care le avea în faţa ochilor.

Făpturile astea erau şi ele cu părul tuns, cu ochii plecaţi, cu glasul stins – nu ruşinea lumii, ci batjocura ei; nu cu spatele învineţit de

ciomag, ci cu umerii zdrobiţi de autoflagelare. Nici ele nu mai purtau un nume ca ceilalţi oameni; aveau numai nume călugăreşti. Nu mîncau niciodată carne şi nu beau niciodată vin; rămîneau adesea nemîncate pînă seara; nu purtau bluze roşii, ci un fel de giulgiu negru, de lînă, prea gros pentru vară, prea subţire pentru iarnă, neîngăduindu-li-se nici să-l scurteze, nici să-l lungească, neavînd nici măcar posibilitatea de-a se îmbrăca după anotimp cu un veşmînt de pînză sau cu o rochie de lînă şi purtînd şase luni pe an cămăşi de dimie în care se înfierbîntau pînă la delir. Nu locuiau în încăperi încălzite numai pe gerurile cele mai aspre, ci în chilii unde nu se făcea focul niciodată; nu se culcau pe saltele de două degete, ci pe paie. În sfîrşit, nu erau lăsate nici să doarmă; în fiecare noapte, după o zi de trudă, atunci cînd se odihneau mai bine, în clipa cînd adormeau şi începeau să se încălzească, erau silite să se trezească, să se dea jos din pat şi să se ducă să se roage într-o capelă îngheţată şi întunecoasă, stînd cu amîndoi genunchii pe piatră.

În anumite zile, cînd îi venea rîndul, fiecare dintre făpturile acestea trebuia să stea, timp de douăsprezece ceasuri în şir, îngenuncheată pe lespede sau prosternată cu faţa la pămînt şi cu braţele în cruce.

Cei dintîi erau bărbaţi; acestea erau femei.

Ce făcuseră bărbaţii aceia? Furaseră,

necinstiseră, jefuiseră, omorîseră. Erau tîlhari, falsificatori, otrăvitori, incendiatori, ucigaşi, paricizi. Ce făcuseră femeile acestea? Nu făcuseră nimic.

De o parte tâlhăria, frauda, înşelăciunea, violenţa, desfrîul, omuciderea, tot felul de pîngăriri, toate ticăloşiile; de cealaltă parte, un singur lucru: nevinovăţia.

Nevinovăţia desăvîrşită, avîntată într-o tainică înălţare, legată încă de pămînt prin virtute, dar făcînd parte din cer prin sfinţenie.

De o parte, destăinuiri de crime spuse în şoaptă; de alta, mărturisirea cu glas tare a păcatelor. Şi ce crime! Şi ce păcate!

De o parte miasma; de alta o mireasmă ce nu se poate descrie. De o parte o ciumă morală, păzită de aproape, ţinută sub ameninţarea tunului şi mistuindu-şi încet ciumaţii; de alta, o înflăcărare fără prihană a tuturor sufletelor încinse de aceeaşi văpaie. Acolo, beznă; aici, umbră; dar o umbră plină de lumini şi lumini pline de străluciri.

Două locaşuri de robie, dar în cel dintîi eliberarea e cu putinţă, pe lîngă care mai există şi evadarea. În cel de-al doilea, veşnicia; şi drept orice nădejde, la capătul îndepărtat al viitorului, acea singură licărire de libertate pe care oamenii o numesc moarte.

În cel dintîi nu eşti legat decît în lanţuri; în celălalt te înlănţuie propria ta credinţă.

Ce se desprindea din cel dintîi? Un blestem

uriaş, scrîşnetul dinţilor, ura, răutatea deznădăjduită, un strigăt de mînie împotriva societăţii omeneşti, o batjocură îndreptată către cer.

Ce se desprindea din al doilea? Binecuvîntarea şi iubirea.

Şi-n aceste două locuri atît de asemănătoare şi-atît de deosebite, două feluri de făpturi atît de diferite se aflau pentru acelaşi lucru: ispăşirea.

Jean Valjean înţelegea ispăşirea celor dintîi: ispăşirea propriilor păcate, ispăşirea pentru sine însuşi. Dar n-o înţelegea pe-a celorlalte, pe-a făpturilor acestora fără vină şi fără pată, şi se întreba cutremurîndu-se: „Ispăşirea pentru ce? Ce fel de ispăşire?”,

Un glas îi răspundea din adîncul cugetului său: „Ispăşirea pentru altul, cea mai înălţătoare dintre mărinimiile omului”.

Ne ferim să ne spunem aici o părere personală: nu sîntem decît un povestitor; privim lucrurile cu ochii lui Jean Valjean şi tălmăcim gîndurile lui.

Avea în faţa lui culmea cea mai înaltă a uitării de sine, care e cea mai minunată virtute cu putinţă; nevinovăţia care iartă oamenilor păcatele, ispăşindu-le în locul lor; robia şi cazna îndurate de bunăvoie, chinul cerut de sufletele fără prihană, pentru a-i scuti de suferinţă pe cei ce-au căzut în păcat; iubirea de oameni topindu-se în iubirea pentru

Domnul, dar păstrîndu-se totuşi întreagă şi fierbinte; blînde făpturi plăpînde, îndurînd mizeriile celor pedepsiţi şi avînd pe buze zîmbetul celor ce se simt răsplătiţi.

Şi-şi aducea aminte că el cutezase să se plîngă.

În toiul nopţii se scula adesea ca să asculte cîntecele de recunoştinţă ale acestor făpturi nevinovate copleşite de asprimi, şi-i îngheţa sîngele în vine, gîndindu-se că aceia care erau pedepsiţi pe drept nu ridicau glasul spre cer ca să blesteme, şi că el, păcătosul, ameninţase cu pumnul pe Domnul.

Era ceva uimitor, care îl îndemna să mediteze adînc; un fel de prevestire pe care i-o şoptea însăşi providenţa; se căţărase pe ziduri, sărise împrejmuirile, înfruntase jocul cu moartea, urcuşul anevoios şi aspru, toate sforţările pe care le făcuse ca să iasă dintr-un loc de ispăşire, le făcuse din nou, ca să ajungă într-un altul. Era, oare, un simbol al destinului său?

Casa aceasta era şi ea tot o închisoare şi semăna în chip tragic cu cea din care fugise – şi totuşi de data aceasta nu-i mai trecuse niciodată prin minte să fugă.

Vedea iarăşi gratii, zăvoare, drugi de fier, puse să păzească – pe cine? Pe nişte îngeri.

Zidurile înalte pe care le văzuse împrejurul tigrilor le vedea acum în jurul oiţelor.

Era un locaş de ispăşire, nu de pedeapsă, şi

cu toate astea era şi mai aspru, şi mai întunecat, şi mai neînduplecat decît celălalt. Fecioarele acestea erau mai împovărate decît ocnaşii. Un vînt rece şi tăios, vîntul care-i îngheţase tinereţea, străbătea groapa zăbrelită şi ferecată a vulturilor; un crivăţ mai aspru şi mai dureros, sufla în colivia porumbiţelor. De ce oare?

Gîndindu-se la lucrurile acestea, totul întrînsul se prăbuşea în faţa unei taine pline de măreţie.

Cînd se adîncea în gînduri, trufia lui se destrăma. Se frămînta în fel şi chip; se simţea slab şi adesea îl podidea plînsul. Tot ce pătrunsese în viaţa lui de şase luni încoace – Cosette, prin dragoste, şi mînăstirea, prin umilinţă – îl întorceau spre îndemnurile sfinte ale episcopului.

Cîteodată, seara în amurg, cînd grădina era pustie, îngenunchea în mijlocul aleii din preajma capelei, în faţa ferestrei prin care privea în noaptea sosirii lui, rămînînd cu ochii îndreptaţi spre locul unde îşi amintea că se prosternase în rugăciune călugăriţa care-şi săvîrşea ispăşirea. Îngenunchind astfel, se ruga în faţa călugăriţei.

Nu îndrăznea să îngenunche de-a dreptul în faţa lui Dumnezeu.

Tot ce-l înconjura: grădina liniştită, mireasma florilor, copiii veseli şi gălăgioşi, femeile grave şi simple, mînăstirea tăcută, îl pătrundeau pe

nesimţite, şi sufletul lui se întregea încet-încet, din tăcere ca şi mînăstirea, din parfum, ca şi florile, din pace, ca şi grădina, din simplicitate, ca şi maicile, din bucurie, ca şi copiii. Îşi spunea că două lăcaşuri ale Domnului îl adăpostiseră pe rînd în cele două clipe mai grele ale vieţii sale: cel dintîi, atunci cînd i se închideau toate uşile şi cînd semenii săi îl alungau – cel de-al doilea, atunci cînd societatea îl urmărea din nou şi cînd ocna îşi deschidea iarăşi porţile în faţa lui; fără cel dintîi s-ar fi reîntors la crimă, iar fără cel de-al doilea la chin.

Îşi simţea sufletul copleşit de recunoştinţă şi plin de tot mai înaltă iubire.

Trecură astfel cîţiva ani. Cosette creştea.

PARTEA A TREIA

MARIUS

CARTEA ÎNTÎI

PARISUL VĂZUT ÎN ATOMUL LUI

I

PARVULUS[83]

Parisul are un copil şi pădurea o pasăre. Pasărea se cheamă vrabie; copilul se numeşte ştrengar.

Împerecheaţi aceste două noţiuni: una care cuprinde toată văpaia vieţii, cealaltă, toată lumina zorilor; atingeţi aceste scîntei, Parisul şi copilăria, şi va ţîşni o mică făptură – *Homuncio*, ar spune Plaut[84].

Această mică făptură e veselă. Nu mănâncă în fiecare zi, însă, dacă i se năzare, se duce la teatru în fiecare seară. N-are cămaşă pe el, nici ghete în picioare, nici adăpost. E ca păsările cerului, care nu cunosc nimic din toate acestea. Are între şapte şi treisprezece ani, trăieşte în ceată, bate străzile, locuieşte în aer liber, poartă nişte pantaloni vechi (ai lui taică-său), care-i cad peste călcîie, o pălărie veche (a altui tată), care-i cade peste urechi, şi o singură bretea de şiret galben; aleargă, pîndeşte, caută, pierde vremea, trage din lulea, înjură ca un birjar, colindă cîrciumile, cunoaşte toţi hoţii, se tutuieşte cu femeile de stradă, vorbeşte graiul apaşilor, cîntă cîntece deşănţate şi n-are nici un dram de răutate în inimă. Fiindcă poartă în suflet un mărgăritar – nevinovăţia; şi mărgăritarele nu se topesc în

83 . Diminutivul cuvîntului latin *parvus*, înseamnă foarte mic.

84 . Autor comic latin din secolul III-II î.e.n. Numeroasele personaje populare din piesele sale vorbesc limba latină a maselor; *homuncio* însemnînd omuleţ.

noroi. Cît timp omul e copil, Dumnezeu îl vrea nevinovat.

Dacă ai întreba uriaşul oraş: „Cine-i acesta?” el ţi-ar răspunde: „E copilul meu”.

II

CÎTEVA SEMNE PARTICULARE

Ştrengarul Parisului este piticul uriaşului.

Să nu exagerăm, acest heruvim al mocirlei are cîteodată o cămaşă, dar numai una; are cîteodată pantofi, dar fără pingele; are cîteodată o locuinţă şi ţine la ea fiindcă o găseşte acolo pe maică-sa, dar îi place mai mult strada, fiindcă acolo se întîlneşte cu libertatea. Îşi are jocurile lui, răutăţile lui, hrănite de ura împotriva burghezilor; metaforele lui: a fi mort, pe limba lui se zice – *să miroşi florile de la rădăcină*; meseriile lui: să aducă o birjă cînd trebuie, să coboare scara trăsurilor, să ia dijmă pentru a trece pe cineva dintr-o parte a străzii într-alta, cînd plouă cu găleata, spunînd că *face pod*, să strige proclamaţiile autorităţilor în favoarea poporului francez, să scotocească printre pietrele străzii; are şi moneda lui, făcută din toate bucăţile de aramă, rotunjite, care se găsesc pe drum. Cursul acestor ciudate monezi, care se numesc zdrenţe, e bine supravegheat şi statornic în mica boemă a copiilor.

În fine, îşi are fauna lui, pe care o cercetează cu luare-aminte prin toate ungherele; boul lui Dumnezeu, păduchele „cap-de-mort”, păianjenul de cîmp şi „drăcoaica”, o insectă neagră care te ameninţă răsucindu-şi codiţa înarmată cu două coarne. Îşi are balaurul lui din poveşti, cu solzi pe burtă şi care nu e şopîrlă, cu bube pe spinare şi totuşi nu e broască, o lighioană care locuieşte în găurile cuptoarelor de var sau în canalele părăsite, neagră păroasă, cleioasă, tîrîtoare, cînd iute, cînd domoală, şi care nu ţipă, dar te priveşte şi e atît de groaznică, încît nimeni n-a văzut-o încă. Dihania asta o numeşte „surdul”. A căuta „surzi” printre pietre este plăcerea cutezătorilor. O altă plăcere este să salţi o piatră de caldarîm şi să găseşti corcolaci. Fiecare colţişor al Parisului e vestit prin descoperirile interesante pe care le poţi face acolo. Se găsesc urechelniţe pe şantierul ursulinelor[85], dai de miriapozi la Panthéon[86], se găsesc mormoloci în şanţurile de pe Cîmpul lui Marte[87].

---

85 . Pensionul din Cartierul latin al acestui ordin călugăresc a fost dărîmat pe vremea restauraţiei pentru a face loc unor locuinţe.

86 . Monument din Paris (Cartierul latin), clădit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe locul vechii biserici Sfînta Genoveva. Revoluţia burgheză l-a transformat în lăcaş al gloriilor naţionale, înmormîntînd acolo pe Voltaire şi Rousseau.

87 . Vast teren din apusul Parisului, rezervat în secolul al XVIII-lea exerciţiilor militare. Ulterior a fost transformat în parc. În tinereţea lui Victor Hugo era încă separat prin şanţuri de restul oraşului.

Cît priveşte vorbele de spirit, acest copil le are şi el pe ale lui, întocmai ca Talleyrand. Nu este mai puţin cinic, dar e mai cinstit. E de o veselie nebănuită. Îi zăpăceşte pe negustori cu rîsul lui nebun. Gama lui trece cu voioşie de la comedia înaltă la farsă.

Iată o înmormîntare. Printre cei care-l petrec pe mort e şi un medic.

— Ia te uită, strigă ştrengarul, au început doctorii să-şi ducă operele la groapă!

Un altul, din mulţime, e surprins de un bărbat grav, împodobit cu ochelari şi ceasornic, care se întoarce spre el supărat:

— Derbedeule, te-am prins! Mi-ai luat nevasta de mijloc!

— N-am luat nimic, domnule. Caută-mă!

III

ARE HAZ

Cu cei cîţiva gologani de care face rost întotdeauna, *homuncio*, omuleţul, se duce seara la teatru. Cum a trecut de pragul fermecat, se schimbă deodată la faţă. Nu era decît un puşti, acum e ştrengarul din Paris. Teatrele sînt ca nişte nave răsturnate cu fundul în sus. În acest fund de corabie se înghesuie băiatul Parisului. Băiatul Parisului e faţă de puşti ceea ce e fluturele pe lîngă larvă; aceeaşi făptură, căreia i-au crescut aripi şi care

plutește. E de ajuns să fie acolo, cu strălucitoarea lui fericire, cu puterea lui de avînt şi de bucurie, să bată din palme cum ar bate din aripi, pentru ca acea încăpere strîmtă, rău-mirositoare, întunecoasă, murdară, hidoasă, nesănătoasă, respingătoare, să se preschimbe în paradis.

Daţi-i unei făpturi tot ce e de prisos şi luaţi-i tot ce e de trebuinţă, şi-l veţi avea pe ştrengar.

Ştrengarul nu e lipsit de oarecare simţ literar. N-are, o spunem cu toată părerea de rău cuvenită, gustul clasic. E din fire prea puţin academic. Astfel, ca să dăm o pildă, popularitatea domnişoarei Mars[88], în publicul acesta mic şi furtunos de copii, era înveselită cu o ironie. Ştrengarul o numea domnişoara *Mironosiţa*.

Făptura aceasta răcneşte, batjocoreşte, glumeşte, se războieşte, e peticită ca un ţînc şi zdrenţăroasă ca un filozof, pescuieşte prin canaluri şi haznale, face haz pînă şi de scîrnăvii, răscoleşte cu vorba lui pieţele, usturã şi muşcă, fluieră şi cîntă, aclamă şi înjură, trece de la *Aleluia* la *Matanturlurette*, îngînă toate cîntecele, de la *De profundis* pînă la *Face-n pat*, găseşte fără să caute, ştie ce n-a învăţat, e spartan pînă la pungăşie, e nebun pînă la înţelepciune, e liric pînă la murdărie; ar spurca şi Olimpul, se tăvăleşte în gunoaie şi iese de-acolo acoperit de stele. Ştrengarul Parisului e

---

88 . Actriţă franceză din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

un mic Rabelais[89].

Nu-i plac pantalonii scurţi, dacă n-au buzunăraş pentru ceas.

Nimic nu-l miră şi nimic nu-l sperie. Îşi bate joc de superstiţii, dezumflă exagerările, zeflemiseşte misterele, scoate limba la strigoi, despodobeşte ifosele, caricaturizează declamările epice. Nu pentru că ar fi prozaic; nicidecum; dar el înlocuieşte viziunea solemnă prin farsa fantasmagorică. Dacă i s-ar arăta Adamastor[90], ştrengarul i-ar zice: „Uite, căpcăunul!”

IV

89 . Scriitor clasic francez din timpul Renaşterii. Romanul său *Gargantua şi Pantagruel* ascunde, sub glume şi episoade bufone de factură populară, o critică socială ascuţită, îndreptată mai ales împotriva nobilimii feudale şi a bisericii catolice.

90 . Personaj fabulos din poemul epic *Os Lusiadas (Portughezii)* al poetului portughez Luis de Camões (1525—1580).

POATE FI FOLOSITOR

Parisul începe de la gură-cască şi sfîrşeşte la ştrengar, două făpturi pe care nu le găseşti în nici un alt oraş; să le primeşti pe toate fără împotrivire, mulţumindu-te să le priveşti, sau să ai în tine o îndrăzneală nemărginită; Prudhomme[91]şi Fouilloux.[92]

Numai la Paris afli aşa ceva. Întreaga monarhie se întemeiază pe gură-cască. Şi toată anarhia fierbe în ştrengar.

Acest copil firav al mahalalelor Parisului trăieşte şi se dezvoltă, aşteaptă şi se deşteaptă în suferinţă, între realităţile sociale şi lucrurile omeneşti, ca un martor care gîndeşte. El însuşi se crede nepăsător, dar nu e. Priveşte în jurul său, gata să facă haz; dar e deopotrivă gata şi la altceva. Oricine aţi fi şi oricum v-aţi numi: Prejudecată, Abuz, Mîrşăvie, Împilare, Părtinire, Despotism, Nedreptate, Fanatism, Tiranie, păziţi-vă de ştrengarul acesta!

Copilul va creşte mare.

---

91 . Personaj creat de H. Monnier (*Memoriile lui J. Prudhomme*, 1857) şi devenit repede popular. Întruchipează prostia şi îngîmfarea micului burghez parizian care se acomodează cu orice regim, ba îl şi justifică în chip ridicul prin fraze goale, debitate solemn.

92 . Feudal din secolul al XVI-lea, celebru prin aventurile sale galante şi vînătoreşti. A scris şi un tratat de vînătoare, *La Vénerie*... (1560), retipărit adesea pînă pe vremea lui Victor Hugo, care vede în autor un tip de om cu iniţiative îndrăzneţe.

Din ce lut e plămădit? Din cea dintîi mocirlă care s-a ivit pe lume. Un pumn de tină, o suflare, şi iată-l pe Adam. E de ajuns ca Dumnezeu să treacă pe-aproape. Dumnezeu a trecut totdeauna pe lîngă ştrengar. Soarta are grijă de făptura aceasta. Prin „soartă” înţelegem o leacă de aventură. Frămîntat din pămîntul acesta mare, al tuturor, acest pigmeu neînvăţat, analfabet, zăpăcit, mojic, mitocan fi-va oare un ionian sau un beoţian[93]? Aveţi răbdare, *currit rota*[94], şi spiritul Parisului, acest duh care zămisleşte pe copiii întîmplării şi pe oamenii destinului, va face, spre deosebire de olarul latin, o amforă dintr-un ulcior.

V

HOTARUL LUI

Ştrengarului îi place deopotrivă şi oraşul, şi singurătatea, fiindcă e un înţelept. *Urbiss amator*, ca Fuscus; *ruris amator*, ca Flaccus[95].

A rătăci visînd, adică a hoinări, este pentru

---

93 . Grecii vechi, pe drept ori pe nedrept, rîdeau de cei din Beoţia că sînt proşti.

94 . Se-nvîrte roata (lat.)

95 . Aluzie la o epistolă a poetului latin Horaţiu (I, 10). Flaccus este poetul însuşi (Quintus Horatius Flaccus) care elogiază plăcerile vieţii de la ţară (*ruris amator*); spre deosebire de el, celălalt personaj, Fuscus, preamăreşte avantajele vieţii orăşeneşti.

filozof o bună folosire a timpului; îndeosebi pe un cîmp ca acesta cam împestriţat, destul de urît, dar tot atît de ciudat şi alcătuit din acele două naturi, care înconjură anumite oraşe mari şi mai cu seamă Parisul. A cerceta împrejurimile unui oraş înseamnă a cerceta o amfibie. Hotarele unde sfîrşesc arborii şi încep casele, unde iarba încetează şi se arată caldarîmul, unde brazdele se opresc şi răsar prăvăliile, unde urmele carelor pier şi mijesc patimile, unde murmurul dumnezeiesc se stinge şi se înfiripă larma omenească – toate acestea stîrnesc un interes neobişnuit.

Iată rostul plimbărilor ce par fără nici o ţintă, ale visătorului, prin aceste locuri nu prea atrăgătoare, şi pentru totdeauna pecetluite de trecător cu vorba: triste.

Cel ce scrie aceste rînduri a hoinărit multă vreme pe la barierele Parisului, izvor de amintiri adînci. Iarba cosită, potecile pietruite, gropile acestea de var şi argilă, monotonia aspră a cîmpurilor înţelenite şi pline de mărăcini, răsadurile celor dintîi zarzavaturi ce se ivesc dintr-o dată dintr-un fund de zare, acest amestec de sălbăticie şi aşezări orăşeneşti, locurile virane întinse şi pustii unde se aude uruitul tobelor soldăţeşti, îngînînd parcă o bătălie adevărată, deşerturile din timpul zilei, bîntuite noaptea de ucigaşi, moara deşirată ce-şi învîrte braţele în vînt, rotiţele ce scot nisip din cariere, cîrciumile de la colţurile

cimitirelor, farmecul misterios al zidurilor înalte şi mohorîte, tăind dintr-o dată maidanele fără sfîrşit, năpădite de soare, pline de fluturi – toate acestea îl atrăgeau.

Aproape nimeni pe lume nu cunoaşte locurile acestea ciudate. La Glacière, La Cunette, groaznicul zid al Grenelle-ei, sfîrtecat de urmele ghiulelelor, Montparnasse-ul, la Fosse-aux-Loups, Aubiers pe malul Marnei, Montsouris, Tombe-Issoire, Pierre Plate de Châtillon[96], unde se află o carieră veche şi părăsită în care nu mai cresc decît ciuperci, şi a cărei intrare e astupată cu un chepeng de scînduri putrezite. Cîmpia Romei exprimă o idee; împrejurimile Parisului, altă idee. A nu vedea în tot ce cuprinde orizontul nimic altceva decît cîmpuri, case sau copaci, însemnează a nu adînci lucrurile. Toate cîte se văd sînt gînduri ale lui Dumnezeu. Locul unde o cîmpie se îmbină cu un oraş este întotdeauna îmbibat de nu ştiu ce melancolie pătrunzătoare. Natura şi omul îţi vorbesc aici deodată. Toată înfăţişarea deosebită a acestor locuri iese la iveală. Cel ce a rătăcit, ca noi, prin aceste paragini din preajma mahalalelor noastre, pe care le-am putea numi zările Parisului, a văzut ici şi colo, în locul cel mai părăsit, în clipa cea mai neaşteptată, în dosul unei uluci şubrede sau la colţul unui zid

96 . Cartiere populare din sudul Parisului, cuprinse în zona oraşului abia între 1830—1850.

respingător, cete de copii zgomotoşi, palizi, plini de praf şi de noroi, zdrenţăroşi, zbîrliţi, jucînd rişca şi purtînd o coroniţă de albăstrele pe cap. Toţi sînt copii de oameni săraci. Bulevardul de la marginea oraşului este lumea în care trăiesc la largul lor; ale lor sînt împrejurimile. Acolo trag veşnic la fit de la şcoală. Acolo cîntă cu nevinovăţie cîntece deşucheate. Se bucură de viaţă. Acolo, departe de orice privire, în lumina blîndă de mai sau de iunie, îngenuncheaţi împrejurul unei gropi făcute în pămînt, aruneînd bilele cu degetul cel mare, sfădindu-se pentru o para, ei trăiesc fără să dea socoteală nimănui, plecaţi de acasă, lăsaţi în plata Domnului, fericiţi; de-abia te-au zărit şi îşi aduc aminte că au o meserie şi că trebuie să-şi cîştige pîinea. Îţi arată, spre vînzare, un ciorap vechi de lînă plin de cărăbuşi, sau un mănunchi de liliac. Întîlnirea cu aceşti copii ciudaţi este una dintre plăcerile fermecătoare şi în acelaşi timp sfîşietor de triste ale împrejurimilor Parisului.

Uneori în ceata băieţilor sînt şi fetiţe – surorile lor? – fete măricele, slăbuţe, neastîmpărate, cu mîinile pîrlite de soare, ca şi cum ar purta mănuşi, cu feţele pistruiate, cu cununi de spice de secară şi maci, vesele, sperioase, desculţe. Le vezi mîncînd cireşe prin lanul de grîu. Cetele astea, luminate puternic de soarele cald al amiezii sau abia zărite în umbra înserării, dau mult de gîndit visătorului,

şi toate vedenile acestea se amestecă cu gîndurile lui.

Parisul e centrul, împrejurimile lui sînt circumferinţa; iată întreg pămîntul, pentru aceşti copii. Niciodată n-ar lua-o razna mai departe. Nu pot ieşi din atmosfera Parisului, cum nu pot peştii să iasă din apă. Pentru ei, la cîteva poşte de bariere nu mai e nimic. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanvre, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Gennevilliers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnières, Bougival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gournay, Drancy, Gonesse[97] – aici e capătul lumii.

VI

PUŢINĂ ISTORIE

La epoca, de altfel foarte apropiată de a noastră, cînd se petrec cele povestite aci, nu exista, ca astăzi, un gardist la fiecare colţ de stradă (o binefacere pe care nu e momentul să o discutăm acum); Parisul era plin de copii vagabonzi. Statisticile timpului dau un număr mijlociu de două sute şaizeci de copii fără adăpost, culeşi de raziile poliţiei în fiecare an de pe terenurile virane, de prin casele în

---

97 . Localităţi din jurul Parisului, unele, ca Belleville şi Ménilmontant, cuprinse încă de pe la 1840 în raza oraşului.

construcţie şi de sub arcadele podurilor. Într-unul din aceste cuiburi, rămas de pomină, s-au găsit aşa-numitele „rîndunele de la podul Arcole”[98]. E cel mai rău-prevestitor simptom social. Toate crimele bărbatului de mai tîrziu încep cu vagabondajul copilului.

Să facem totuşi pentru Paris o excepţie, care, într-o oarecare măsură, e întemeiată, chiar dacă ţinem seamă de cele pomenite mai sus. Pe cînd în orice alt oraş mare un copil vagabond e un om pierdut, pe cînd aproape pretutindeni copilul rămas de capul lui e oarecum osîndit şi lăsat pradă unei prăbuşiri morale de neînlăturat, care nimiceşte în el cinstea şi conştiinţa, copilul Parisului, trebuie s-o spunem, oricît de necioplit şi stricat ar părea, îşi păstrează sufletul aproape neîntinat. Un lucru minunat, pe care nu trebuie să-l uităm, şi pe care îl dovedeşte în chip strălucit admirabila bună-credinţă a revoluţiilor noastre populare, e că ideile care plutesc în atmosfera Parisului sînt într-o bună măsură tot atît de curate ca şi sarea care se găseşte în apa oceanului. Aerul Parisului păstrează sufletul proaspăt.

Cele spuse aici nu înlătură cu nimic strîngerea de inimă pe care o simţi de cîte ori întîlneşti pe vreunul din aceşti copii în jurul cărora parcă vezi cum flutură legăturile de

---

98 . Pod din Paris peste Sena. Poartă numele uneia din victoriile lui Napoleon asupra austriecilor în timpul primei campanii din Italia (1796).

familie sfărîmate. În civilizaţia actuală, atît de nedesăvîrşită încă, nu-i un lucru prea neobişnuit să vezi familii risipindu-se în întuneric, nemaiştiind ce li s-au făcut copiii şi azvîrlindu-şi inima lor în mijlocul drumului. Iată pricina atîtor ursite fără noroc. După o zicală anume ticluită, aceasta înseamnă „să fii lepădat pe străzile Parisului”.

În treacăt fie spus, lepădarea copiilor nu era cîtuşi de puţin împiedicată de fosta monarhie. Oarecare obiceiuri egiptene, boeme, în păturile de jos conveneau cercurilor înalte şi intrau în socoteala celor puternici. Ura împotriva învăţămîntului pentru copiii din popor era o lege. Ce să faci cu „semidocţii”? Acesta era cuvîntul de ordine. Iar copilul vagabond nu e decît o consecinţă a copilului neştiutor de carte.

De altminteri, monarhia cînd avea uneori nevoie de copii, îi lua de pe stradă, ca spuma de pe oală.

Ludovic al XIV-lea, pentru a nu merge mai departe, a vrut cu drept cuvînt să creeze o flotă. Ideea era bună. Dar să vedem mijloacele. Nu poţi avea o flotă dacă navei cu pînze, jucărie a vîntului, nu-i dai, pentru a o remorca la nevoie, vasul care merge încotro îl porţi cu vîsle sau cu aburi. Pe atunci galerele erau pentru marină ceea ce este astăzi vaporul. Trebuiau deci galere; dar galera nu se mişca

decît vîslită de galerieni[99]. De aici, aşadar, nevoia de galerieni. Colbert[100] punea să i se furnizeze de către autorităţile de provincie şi tribunale cît mai mulţi ocnaşi pentru galere. Magistratura se arăta foarte înţelegătoare. Dacă cineva nu-şi scotea pălăria în faţa unui alai bisericesc – atitudine de hughenot[101] – era trimis la galere. Trecea pe stradă un copil; era destul să aibă cincisprezece ani şi să fie fără adăpost, pentru a fi trimis la galere.

Mare rege! Mare secol!

Sub Ludovic al XV-lea copiii dispăreau din Paris. Îi vîna poliţia, nu se ştie în ce scopuri tainice. Se vorbea în şoaptă, cu groază, despre băile de sînge ale regelui. Barbier[102] pomeneşte cu seninătate de aceste lucruri. Se întîmpla uneori ca, în lipsa copiilor fără căpătîi, ofiţerii de poliţie să ia dintre cei ce aveau părinţi. Părinţii, deznădăjduiţi, atacau pe poliţişti. Tribunalul intervenea şi osîndea la spînzurătoare. Pe cine? Pe ofiţerii de poliţie? Nu, pe părinţi.

VII

---

99 . Răufăcători osîndiţi să vîslească la galere.

100 . Ministru de finanţe – cîtva timp şi al marinei – sub Ludovic al XIV-lea.

101 . Calvinist, protestant ; aceşti aşa-zişi „eretici” faţă de biserica romano-catolică erau crunt persecutaţi sub Ludovic al XIV-lea.

102 . Avocat parizian din secolul al XVIII-lea. A notat zi cu zi, într-un *Jurnal istoric şi anecdotic*, evenimentele şi comentariile publice din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea.

ŞTRENGARUL PARIZIAN ŞI-AR AVEA LOCUL ÎN CASTELELE INDIEI

Ştrengarii parizieni alcătuiesc un fel de castă. S-ar putea spune: nu oricine poate face parte din ea.

Cuvîntul acesta, *ştrengar*[103], a fost tipărit întîia oară şi a trecut din graiul popular în limba literară în 1834. El şi-a făcut apariţia într-o cărticică intitulată *Claude Gueux*[104]. Scandalul a fost mare. Cuvîntul a rămas.

Respectul pe care şi-l arată ştrengarii între ei se datoreşte unor însuşiri foarte felurite. Noi am cunoscut şi ne-am împrietenit cu unul care era foarte preţuit şi admirat, pentru că văzuse un om căzînd de pe turnul catedralei Notre-Dame; un altul, pentru că izbutise să pătrundă în curtea de din dos, unde erau depozitate vremelnic statuile Domului Invalizilor şi să „şterpelească” ceva plumb din ele; un al treilea, pentru că a fost de faţă cînd s-a răsturnat o diligenţă; iar altul, pentru că a „cunoscut” un soldat care era cît pe-aci să-i crape capul unui civil.

Aşa se explică exclamaţia unui ştrengar

---

103 . *Gavroche.*

104 . Povestire de Victor Hugo, o primă schiţă a *Mizerabililor*, în care scriitorul denunţă asprimea pedepselor dictate de legile societăţii burgheze atunci cînd se aduce vreo „atingere” proprietăţii private; se ridică împotriva regimului neomenos din închisorile timpului.

parizian, apostrofă plină de înţeles, de care cei proşti rîd fără s-o priceapă: „Doamne-Dumnezeule! De ce n-am şi eu baftă? Cînd te gîndeşti că n-am ajuns să văd şi eu pe unul căzînd de la al cincilea!”

Desigur că e plină de duh vorba ţăranului, care, la întrebarea: „Moş Cutare, ţi-a murit femeia şi era de-atîta timp bolnavă; de ce n-ai trimis după doctor?” a răspuns: „Ce vrei, domnule, oamenii săraci mor singuri”. Dar dacă resemnarea ironică a ţăranului e cuprinsă în această vorbă, apoi de bună seamă că anarhia liber-cugetătoare a ştrengarului de mahala e cuprinsă în ceastălaltă: un osîndit la moarte îşi ascultă duhovnicul în căruţa ce-l duce spre ghilotină; micul parizian exclamă: „Uite fricosul! Vorbeşte cu popa!”

O anumită îndrăzneală faţă de religie îl înalţă pe ştrengar. A fi necredincios e lucru de seamă.

Nu lipsesc de la nici o execuţie. Îşi arată unul altuia ghilotina şi rîd. Îi dau tot felul de porecle gingaşe; *Ciorba rece, Morocănoasa, Mama cerului, Ultima înghiţitură* etc., etc. Pentru a nu pierde nimic din spectacol, sar peste ziduri, se caţără pe balcoane, se urcă în copaci, încalecă garduri, se agaţă de hornuri. Ştrengarul se naşte tinichigiu şi marinar. Un acoperiş nu-l sperie mai mult decît un catarg. Nici o paradă nu preţuieşte pentru el, ca cele din Place de la

Grève[105]. Samson şi abatele Montes[106] sînt numele cele mai populare printre ştrengari. Îl huiduiesc pe condamnat ca să-i dea curaj. Uneori îl admiră. Lacenaire[107], pe cînd era copil, văzîndu-l pe groaznicul Dautun[108] murind cu fruntea sus, a spus vorbele acestea care cuprind în ele un întreg viitor: „Îl invidiam!”. Ştrengarul n-a auzit de Voltaire, dar îl cunoaşte pe Papavoine. „Politicii” sînt amestecaţi de el în aceeaşi legendă cu ucigaşii. Amintirea celui din urmă veşmînt al fiecărui osîndit stăruie în mintea lui. Ştie că Tolleron avea o şapcă de fochist, Avril o căciuliţă de lutru, Louvel o pălărie rotundă, că bătrînul Delaporte era chel şi cu capul gol. Castaing era rumen la faţă şi foarte drăguţ. Boriès avea o bărbuţă romantică şi Jean Martin îşi păstrase bretelele, iar Lecouffé se certa cu maică-sa. „Nu vă mai ciorovăiţi pentru un coş!”[109] le strigă un ştrengar. Un altul, ca să-l vadă trecînd pe Debacker[110], cum era prea mic de statură, a

---

105 . Nume purtat pînă în 1830 de Piaţa Primăriei din Paris, rezervată pentru execuţii.

106 . Călăul şi duhovnicul condamnaţilor la moarte în timpul restauraţiei.

107 . Falsificator şi criminal din vremea tinereţii lui Victor Hugo, executat în 1836. Aparţinea unei familii burgheze din Lyon. Debutase în literatură prin versuri şi vodeviluri ; a scris de asemenea articole de presă. Iată de ce procesul lui a stîrnrlt mare vîlvă la Paris.

108 . Criminal executat la Lyon, în primii ani ai restauraţiei.

109 . Coşul în care cădea capul celui ghilotinat.

110 . Papavoine, Tolleron, Avril, Louvel, Delaporte, Boriès, Castaing, Jean Martin, Lecouffé, Debacker – criminali sau escroci

zărit un felinar pe chei şi s-a căţărat pe el. Jandarmul din post încruntă din sprîncene. „Lasă-mă să mă sui, domnule jandarm, spune ştrengarul. Şi, pentru a îmblînzi autoritatea, adăugă:,. N-am să cad.” „Puţin îmi pasă dacă ai să cazi”, răspunde jandarmul.

Între ştrengari, un accident care lasă urme trage mult în cumpănă. Se bucură de o mare cinste cel care s-a tăiat adînc „pînă la os”.

Pumnul nu e dispreţuit pentru a fi respectat. Unul dintre lucrurile pe care ştrengarul le spune cu mai multă plăcere este: „Hei, să vezi ce muşchi am eu!” Stîngacii sînt foarte pizmuiţi. Şi a te uita cruciş, e un lucru preţuit.

VIII

ÎN CARE VOM CITI UN CUVÎNT FERMECĂTOR AL ULTIMULUI REGE

Vara, ştrengarul se face broască; iar seara, cînd se lasă întunericul, în dreptul podurilor Austerlitz şi Iéna[111] se aruncă de pe şlepurile de cărbuni şi de pe bărcile spălătoreselor, cu capul în jos în Sena, săvîrşind toate încălcările cu putinţă la legile pudoarei şi ale poliţiei. Gardiştii veghează, iar de aci decurg situaţii de

---

celebri în prima jumătate a secolului trecut.

111 . Poduri din partea de răsărit a Parisului. Apa Senei fiind socotită acolo mai curată, numeroase spălătorese se îngrămădeau odinioară între cele două poduri pentru a-şi limpezi rufele.

mare dramatism, care au dat loc o dată unui strigăt frăţesc de alarmă de neuitat. Strigătul acesta, care şi-a avut faima lui pe la 1830, e un semnal strategic de la ştrengar la ştrengar; el se scandează ca un vers din Homer, cu o transcriere aproape tot atît de greu de rostit ca şi melopeea eleuziacă[112] a Panateneelor [113], şi la el regăsim Evohé-ul[114] antic. Iată-l: „Păzea, puştilor, păzea, că vine sticletele şi e rost de mardeală. Luaţi-vă bulendrele şi spălaţi putina în canal!”

Uneori gîza asta – el singur îşi spunea aşa – ştie să citească; ştie cîteodată să şi scrie. Toţi ştiu să mîzgălească. E gata să-şi însuşească, prin nu ştiu ce tainică învăţătură între ei, toate talentele care pot folosi cauzei publice: de la 1815 la 1830 el imita cloncănitul curcanului, de la 1830 la 1848 zgîria cu cărbunele pe ziduri o pară. Într-o seară de vară, Ludovic-Filip, întorcîndu-se pe jos la palat, a văzut pe unul, un pici cît o şchioapă, care asudase leoarcă tot întinzîndu-se să deseneze cu un tăciune o pară uriaşă pe un stîlp al grilajului de la Neuilly[115]. Regele, cu acea simplitate moştenită de la

---

112 . La Eleusis (nord-vestul Atenei) se află un templu al lui Ceres, unde se oficiau misterele vestite în toată Grecia.

113 . Serbări ateniene în cinstea zeiţei Minerva.

114 . Strigăt al bacantelor în cinstea lui Dionisos (Bachus), zeul vinului la grecii antici, în timpul bachanalelor din toamnă, sărbătoarea culesului viilor.

115 . Oraş în nord-vestul Parisului, unde se află un castel din secolul al XVIII-lea. Para desenată de un copil pe unul din stîlpii porţii castelului reprezenta caricatura figurii de obez a regelui.

Henric al IV-lea, veni în ajutorul ştrengarului, sfîrşi desenul şi dădu copilului un ludovic spunîndu-i: „Şi aici e desenată o pară”. Ştrengarul aleargă oriunde aude puţin tărăboi şi nici păruiala nu-i displace. Nu-i poate suferi pe „popi”. Într-o zi pe strada Universităţii, unul din aceşti mici poznaşi dădea cu tifla spre poarta de la numărul 69. „Ce-ai cu poarta?” îl întrebă un trecător. Copilul răspunse: „Aici stă un popă”. În adevăr, acolo locuieşte nunţiul papal. Totuşi, oricît ar fi el de necredincios, dacă i se dă prilejul să cînte în strană, s-ar putea să primească, şi face slujba cuviincios. Sînt două lucruri care-l chinuiesc ca pe Tantal, şi pe care le doreşte mereu, fără a ajunge vreodată la ele: să răstoarne guvernul şi să-şi, vadă pantalonii cîrpiţi.

Dacă e ştrengar cum se cuvine cunoaşte pe toţi gardiştii din Paris şi cînd întîlneşte vreunul ştie totdeauna cu cine are de-a face. Îi numără pe degete. Le iscodeşte obiceiurile şi are observări speciale pentru fiecare. Citeşte în sufletul poliţiei ca într-o carte deschisă. Îţi spune fără să stea pe gînduri şi fără să se înşele: „Cutare e *vînzător*; cutare e *al naibii*; cutare e *găligan*; cutare *e de rîs*”. (Toate cuvintele acestea: vînzător, al naibii, găligan, de rîs, au în gura lui un înţeles cu totul deosebit). Ăsta îşi închipuie că Pont-Neuf-ul[116] e

---

116 . Primul pod de piatră din Paris, construit pe la 1600. Multă vreme pe acest pod spaţios se îngrămădeau saltimbanci şi

moşia lui şi nu lăsă *lumea* să se plimbe pe parapet; ăla are prostul obicei să tragă *oamenii de urechi*, şi aşa mai departe.

IX

SUFLETUL DE ALTĂDATĂ AL GALIEI

Era ceva din copilul acesta în Poquelin[117], fiu al Halelor; în Beaumarchais[118] de asemenea. Ştrengăria e o sclipire a spiritului galic. Amestecată cu bunul-simţ, îl întăreşte cîteodată, aşa cum alcoolul dă puteri vinului. Uneori e un cusur. Homer e un pisălog, fie; dar tot aşa de bine s-ar putea spune că Voltaire e un ştrengar. Camille Desmoulins[119] era un

---

negustori ambulanţi, atraşi de marea afluenţă de acolo.

117 . Numele de familie al lui Molière, născut în 1622 în cartierul Halelor din centrul Parisului.

118 . Autor dramatic francez (1732—1799), *Figaro*, eroul principalelor sale comedii (*Bărbierul din Sevilla şi Nunta lui Figaro*), are îndrăzneala şi spiritul critic caracteristice maselor populare din Paris

119 . Orator şi ziarist din timpul revoluţiei burgheze din Franţa. Pe vremea dictaturii iacobine a fost amestecat în complotul

mahalagiu. Championnet[120], care îşi bătea joc de minuni, se ridicase de pe străzile Parisului; de cînd era de-o şchioapă, stropise pridvoarele bisericilor Saint-Jean de Beauvais şi Saint-Étienne du Mont; rostise destule necuviinţe în faţa raclei sfintei Genoveva ca să aibă dreptul să se răstească la potirul sfîntului Ianuarie.

Ştrengarul Parisului e cuviincios, zeflemist şi obraznic. Are dinţii stricaţi, fiindcă e prost hrănit şi pentru că suferă de stomac; are ochi frumoşi, pentru că e deştept. Ar urca, sărind într-un picior, treptele raiului, în faţa lui Iehova. E iute de picior. Nimic nu-i prea sus pentru el; se joacă în băltoaca uliţelor şi lupta de stradă îl face viteaz; obrăznicia lui nu se ruşinează nici în faţa gloanţelor; era o haimana, acum e un erou; ca şi micul teban[121], scutură pielea leului; toboşarul Bara[122] era un ştrengar al Parisului: strigase: „Înainte!” aşa cum calul din scriptură spune: „Vah”, şi într-o clipă plodul s-a

---

contrarevoluţionar al lui Danton.

120 . General francez în timpul revoluţiei franceze. Însărcinat de directoriu, în 1799, să transforme regatul Neapolului în „republică partenopeană”, a luat unele măsuri împotriva clerului catolic şi a demascat propaganda obscurantistă, ca cea privitoare la potirul cu sîngele sfîntului Ianuarie, patronul oraşului Neapole.

121 . Herakles (Hercules) numit astfel fiindcă era fiul lui Zeus (Jupiter) şi al Alemanei, soţia lui Amfitrion, strateg al tebanilor; „scutură pielea leului” - aluzie la prima vitejie a lui Herakles: uciderea leului din Nemeea.

122 . Copil de trupă în timpul revoluţiei din Franţa. În 1793 a însoţit una din armatele care operau împotriva rebelilor contrarevoluţionari din Vandeea. Căzut în mîinile acestora şi somat să strige „Trăiască regele!”, a preferat să moară eroic strigînd „Trăiască republica!”

preschimbat în uriaş.

Acest copil al mocirlei e şi un copil al idealului. Măsuraţi întinderea de aripi de la Molière la Bara.

Într-un cuvînt, ştrengarul petrece fiindcă e nenorocit.

X

ECCE PARIS, ECCE HOMO[123]

Tot într-un singur cuvînt, ştrengarul de azi al Parisului, ca şi *graeculus* al Romei de altădată, întruchipează poporul-copil purtînd pe frunte cutele lumii bătrîne.

Ştrengarul e o binecuvîntare pentru naţiune şi în acelaşi timp o boală. O boală care trebuie vindecată. Cum? Prin lumină.

Lumina însănătoşeşte.

Lumina dă putere inimii.

Toate pornirile sociale generoase pleacă de la ştiinţă, literatură, artă, învăţătură. Creaţi oameni, creaţi oameni!

Luminaţi-i, ca să vă încălzească! Mai curînd sau mai tîrziu, minunata problemă a învăţămîntului pentru toată lumea se va impune cu autoritatea de neînvins a adevărului absolut. Şi-atunci, cei ce vor cîrmui în

---

123 . „Iată Parisul, iată omul” - după cunoscuta locuţiune latină „Ecce homo”, folosită pentru a se anunţa pe sine sau a anunţa pe cineva.

numele ideii franceze vor trebui să aleagă: copiii Franţei sau ştrengarii Parisului? Flăcări ridicîndu-se în lumină, sau licurici în întuneric?

Ştrengarul înfăţişează Parisul, şi Parisul lumea.

Parisul e un întreg. Parisul e pragul cel mai înalt al neamului omenesc. Oraşul acesta uimitor e o reproducere în mic a moravurilor moarte şi a moravurilor vii. Cine priveşte Parisul poate spune că vede dedesubturile întregii istorii, sub un cer semănat cu stele. Parisul are un Capitoliu: Primăria; un Partenon: Notre-Dame; un munte Aventin: cartierul Saint-Antoine; un Pantheon[124]: Pantheonul; o Cale Sfîntă: bulevardul Italienilor; o roză a vînturilor: opinia publică; şi înlocuieşte denunţul fărădelegilor prin ridicol. *Majo*-ul[125] său se numeşte fante; transteverinul[126] său e mahalagiul, hamalii lui sînt cărătorii din Hale; *lazzaronele*[127] său e pungaşul, *cockney-u*l[128] său poartă numele de filfizon. Tot ce a existat

---

124 . Capitoliu, Pantheon, Aventin etc. — monumente sau cartiere din Roma antică. Pe colina Capitoliului se afla templul lui Jupiter, unde erau încoronaţi comandanţii de oaste triumfători. Pantheonul era un templu consacrat tuturor zeilor. Pe colina Aventinului s-a retras plebea romană în timpul luptelor duse împotriva patricienilor.

125 . Cuvînt spaniol care desemnează pe omul din popor cu pretenţii de eleganţă.

126 . Locuitorul de dincolo de Tibru.

127 . Denumirea lumpenproletariatului napolitan.

128 . Termen englezesc care însemnează argou vorbit în împrejurimile Londrei şi, prin extensiune, tînăr care afectează din snobism să vorbească argou.

în alte părţi se găseşte sau s-a găsit la Paris. Precupeaţa lui Durmarsais[129] se poate lua la întrecere cu zarzavagioaica lui Euripide[130]; discobolul Vejanus[131] trăieşte din nou în dănţuitorul pe sîrmă Forioso; Therapontigonus Miles[132] ar merge la braţ cu grenadirul Vadeboncoeur; Damasippe[133], negustorul de vechituri s-ar simţi fericit în dughenele noastre cu lucruri de ocazie; Socrate ar fi fost azvîrlit la Vincennes[134], tot aşa cum Agora[135] ar fi trimis la închisoare pe Diderot[136]; Grimond de la Reynière[137] a descoperit muşchiul fript în seu, aşa cum Curtillus[138] născocise ariciul fript. Sub

---

129 . Autor purist de studii şi tratate de gramatică (secolul al XVIII-lea).

130 . Era chiar mama lui Euripide, căruia i s-a imputat adesea, în aristocraţia ateniană, originea lui populară.

131 . Personaj dintr-o comedie a scriitorului latin Plaut. *Discobol* - aruncător cu discul ; atlet profesionist foarte apreciat în antichitate.

132 . Soldat vesel în comediile scriitorului latin Plaut.

133 . Personaj dintr-o satiră a lui Horaţiu, tipul amatorului do vechituri cumpărate fără discernămînt.

134 . Este vorba de castelul din această localitate situată în sud-estul Parisului. Reşedinţă regală în evul mediu, devenise în secolele XVII—XVIII închisoare pentru deţinuţi politici.

135 . Piaţa publică din vechea Atenă, loc de adunare a poporului în vederea unui plebiscit (mai ales cînd i se cerea să voteze pentru sau contra exilării ori condamnării vreunui personaj politic).

136 . Cunoscut filozof materialist francez din secolul al XVIII-lea, director al *Enciclopediei*; a fost închis în donjonul din Vincennes în 1749 în urma publicării clandestine a lucrării *Scrisoare asupra orbilor*.

137 . Gastronom francez din secolul al XVIII-lea; a trăit pînă-n vremea tinereţii lui Hugo.

138 . Mîncău rafinat care se străduieşte să creeze feluri noi de mîncare (vezi Horaţiu, Satire, II, 8).

balonul arcului de l'Etoile reapare trapezul lui Plaut, mîncătorul de spade din Poecila[139], cunoscut de Apuleu[140], înghite săbii pe Pont-Neuf; nepotul lui Rameau[141], şi Curculion[142] parazitul sînt o bună pereche; Ergasile[143] ar ruga pe Aigrefeuille[144] să-l prezinte lui Cambacérès[145]; cei patru tineri eleganţi ai Romei, Alcesimarchus, Phoedromus, Diabolus şi Argyrip coboară din Courille în diligenţa lui Labatut; Aulus-Gelius[146] nu zăbovea în faţa lui Congrio[147] mai mult decît Charles Nodier[148] în faţa lui Polichinelle; Marton[149] nu-i o tigroaică, dar nici Pardalisca[150] nu era un balaur;

---

139 . Portic în Atena veche sub care se întruneau adepţii filozofiei stoice; loc de întrunire, de asemenea, al scamatorilor şi saltimbancilor.

140 . Poligraf latin din secolul al II-lea.

141 . Nepotul compozitorului Jean-Philippe Rameau (secolul al XVIII-
lea). Diderot i-a asigurat nemurirea, notînd conversaţiile avute cu el în scrierea *Nepotul lui Rameau*, în care personajul apare ca un parazit cinic şi amoral.

142 . Tip de parazit, într-adevăr, din comedia cu acelaşi titlu a scriitorului latin Plaut.

143 . Tip de împricinat din comedia greacă şi latină.

144 . Procesoman din timpul revoluţiei şi al imperiului.

145 . Jurist francez în timpul revoluţiei franceze şi al dictaturii napoleoniene. A fost deputat în Convenţiunea Naţională, apoi principal redactor al codului civil şi, în sfîrşit, „arhicancelar" al imperiului.

146 Erudit latin din secolul al II-lea.

147 . Personaj comic (bucătar) din comedia lui Plaut, *Aulularia*.

148 . Literat şi erudit francez din prima jumătate a secolului trecut.

149 . Derivat de la numele Martine: individualizare a femeilor de moravuri uşoare.

150 . Femeie de moravuri uşoare din comedia *Casina;* numele ei însemnează în greceşte, „bălţata".

Pantolabus[151] mucalitul face glume la *Café Anglais*[152] pe socoteala lui Nomentanus[153] chefliul; Hermogen[154] tenor pe Champs-Elysée[155] şi Thrasius, haimanaua, deghizat în Bobèche[156], fac chetă; pisălogul care te opreşte la Tuileries[157], apucîndu-te de nasturele de la haină, te face să repeţi după două mii de ani apostrofa lui Thesprion: *Quis properantem me prehendit pallio*?[158] Vinul de Suresnes[159] parodiază vinul de Alba, paharul plin al lui Désaugiers[160] se întrece cu marea cupă a lui Balatron[161]; Père-Lachaise[162] licăreşte noaptea pe ploaie cu aceleaşi luminiţe, ca şi Esquiliile[163], şi groapa săracului, cumpărată pe

---

151 . Tipul palavragiului glumeţ (vezi Horaţiu, *Satire*, I, 8).

152 . Cunoscută cafenea din Paris.

153 . Tipul omului care-şi risipeşte averea în chefuri (vezi Horaţiu, *Satire*, I, 1).

154 . Cîntăreţ vestit din Roma antică (vezi Horatiu, *Satire*, I, 3).

155 . Numele unui cunoscut cartier din Paris. Cîntăreţi şi instrumentişti ambulanţi organizau acolo, încă din secolul al XVIII-lea, scurte concerte pentru distracţia publicului.

156 . Pseudonimul de circ al unui clovn celebru din Paris pe vremea restauraţiei, care organiza spectacole în parcuri sau bîlciuri.

157 . Grădină publică în Paris.

158 . Cine mă tine de togă cînd mă grăbesc? (lat.).

159 . Localitate din vestul Parisului. Pînă pe la mijlocul secolului trecut, dealurile sale erau acoperite cu vii, care produceau un vin de calitate mediocră.

160 . Cupletist şi autor de farse din timpul primului imperiu şi al restauraţiei, care trecea drept mare chefliu.

161 . Unul din participanţii la banchetele lui Maecena, renumit prin capacitatea lui de ingurgitare (vezi Horaţiu, *Satire*, II, 8).

162 . Cimitir din răsăritul Parisului, amenajat pe o colină.

163 . Cartier din Roma antică locuit de plebei.

cinci ani, face cît coşciugul, luat cu chirie, al sclavului.

Căutaţi vreun lucru pe care să nu-l aibă Parisul. Zăcătoarea lui Trophunius[164] conţine tot ce se găseşte în hîrdăul lui Mesmer[165]; Ergaphilas[166] reînvie în Cagliostro[167]; brahmanul Vasaphanta se încarnează în contele de Saint-Germain[168]; cimitirul de la Saint-Médard[169] face minuni la fel ca şi moscheea Umumié din Damasc.

Parisul are un Esop care se numeşte Mayeux[170] şi o Canide[171] în domnişoara

---

164 . Personaj din mitologia grecă; i se atribuie construirea unui templu subteran în Beoţia, căutat de amatorii de oracole; emanaţiile acelei hrube îi adormeau şi apariţiile din visele lor erau interpretate drept prevestiri divine.

165 . Medic german din secolul al XVIII-lea, autorul teoriei magnetismului animal. Încerca să vindece bolile nervoase prin hipnoză. Un hîrdău cu apă în fundul căruia se afla sticlă pisată şi pilitură de fier era aparatul principal al terapeuticii sale.

166 . Nume elocvent în limba greacă veche: însemna „iubitor de muncă”; a fost dat ironic unui tip de excroc din comedia greacă.

167 . Aventurier italian din secolul al XVIII-lea. A trăit multă vreme la Paris şi era foarte preţuit în aristocraţia franceză a vremii pentru leacurile sale miraculoase. Sub pretext de ocultism, s-a dedat la multe intrigi şi escrocherii.

168 . Aventurier care şi-a făcut, în mijlocul secolului al XVIII-lea, apariţia pe la toate curţile suveranilor timpului, lăudîndu-se că posedă un elixir de prelungire a vieţii.

169 . Cimitir din sudul Parisului, care în secolul al XVIII-lea a devenit un loc de pelerinaj pentru bigoţi, de cînd fusese înmormîntat acolo diaconul Paris. Se pretindea că mormîntul acestuia vindecă în mod miraculos.

170 . Tipul burghezului mărginit şi şovin în publicistica liberală a monarhiei din iulie (1830-1848). Caricaturile îl reprezentau ghebos, întocmai ca pe Esop, fabulistul grec.

171 . Vrăjitoare menţionată de Horaţiu în (*Epode* III, 8).

Lenormand[172]. El se cutremură ca Delfi în faţa realităţilor orbitoare ale viziunii; mişcă mesele cum mişcă Dodona[173] trepiedele. Înalţă pe tron femeia uşoară, aşa cum Roma a ridicat-o pe curtezană; şi, la urma urmei, dacă Ludovic al XV-lea e mai rău decît Claudiu[174], Madame du Barry[175] e mai cumsecade decît Messalina. Parisul îmbină într-o formă de necrezut, care a trăit aievea şi pe care am întîlnit-o, goliciunea greacă, suferinţa ebraică şi gluma gasconă. Amestecă pe Diogene cu Iov şi cu Paiaţa; îmbracă un spectru în numere vechi din *Constituţionalul* şi ni-l dă pe Chodruc-Duclos[176].

Cu toate că Plutarc[177] spune: „Tiranul nu îmbătrîneşte niciodată”, Roma sub Sylla, ca şi sub Domiţian[178], se resemna şi punea apă în vin. Tibrul era ca un rîu al uitării, dacă trebuie să credem lauda cam doctrinară pe care i-o

---

172 . Ghicitoare vizitată de doamnele din „înalta societate” pe vremea restauraţiei.

173 . *Delfi, Dodona* – localităţi cu temple celebre din Grecia antică, unde se dădeau oracole.

174 . Împărat roman (41-54). Valeria Messalina a fost prima lui soţie, repudiată din pricina vieţii scandaloase pe care o ducea.

175 . Burgheză de origine, a căpătat titlul de contesă de la Ludovic al XV-lea, a cărei ultimă favorită a fost.

176 . Aventurier francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe timpul tinereţii lui Victor Hugo era văzut zilnic pe bulevardele şi în grădinile publice din centrul Parisului în haine excentrice, de unde porecla de „Diogene modern”.

177 . Istoric şi moralist grec din secolul I.

178 . Tirani din Roma antică. Lucius Cornelius Sulla, şef al partidului aristocratic, a fost dictator cîţiva ani în prima jumătate a secolului I î.e.n. Domiţian, împărat roman (81-96), a instituit o cruntă tiranie în ultimii ani ai domniei şi a murit asasinat.

aducea Varus Vibiscus[179]: *Contra Gracchos Tiberim habemus, Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci*[180]. Parisul bea un milion de litri de apă pe zi, dar aceasta nu-l împiedică să sune alarma şi să tragă clopotele la vreme de primejdie.

Altminteri, Parisul e băiat bun. Le primeşte pe toate cu mărinimie. Cînd îl ispiteşte Venus, nu face nazuri: Venera sa, Callipyge[181], e hotentotă; Parisul rîde şi iartă; urîţenia îl înveseleşte, sluţenia îl face să se prăpădească de rîs, viţiul îl distrează; dacă ai haz, poţi să fii şi o secătură; nici făţărnicia, cel mai respingător cinism, nu-l revoltă; e atît de literar, încît nu strîmbă din nas în faţa lui Don Basilio[182], şi rugăciunea lui Tartuffe[183] nu-l supără mai mult decît îl speria pe Horaţiu „sughiţul" lui Priap. Nici o trăsătură a feţei lumii nu lipseşte de pe chipul Parisului. Balul Mabille[184] nu e dansul polymnian de pe Janicul,

---

179 . Agitator roman, adversar al legilor agrare propuse de fraţii Grachi; printr-un joc de cuvinte sinistru propunea ca Tiberius Grachus să fie aruncat în Tibru (a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.).

180 . Împotriva Grachilor avem Tibrul. Să bei din Tibru înseamnă să uiţi de răscoală (lat.).

181 . Celebra statuie antică a zeiţei iubirii Venera; *Venera sa... e hotentotă* - se mulţumeşte şi cu o negresă.

182 . Personaj din comediile lui Beaumarchais *Bărbierul din Sevilla* şi *Nunta lui Figaro*, intrigant şi mai ales venal.

183 . Eroul comediei de Molière purtînd acelaşi titlu (1664); încarnează ipocrizia religioasă.

184 . Local de dans şi teatru de varieteuri din Paris pe vremea monarhiei din iulie şi a imperiului al doilea.

dar codoaşa de la toaletă nu slăbeşte din ochi „fetele”, întocmai cum proxeneta Staphylo o pîndea pe fecioara Planesium[185]. La Barrière du Combat[186]

nu e un Coliseu, dar luptătorii sînt tot atît de cruzi ca şi cînd ar sta sub privirile lui Cezar. Gazda siriană are mai multă graţie decît bătrîna Saguet, dar dacă Virgil zăbovea prin cîrciumile Romei, David d’Angers, Balzac şi Charlet[187] se ospătau bucuros prin bodegile Parisului. Parisul domneşte. Geniile lui strălucesc, paiaţele trăiesc bine. Adonai[188] trece în carul lui cu douăsprezece roţi de tunete şi fulgere; Silen[189] îşi face intrarea călare pe măgar. Silen e Ramponneau[190].

Parisul şi Cosmosul sînt acelaşi lucru. Parisul

---

185 . Staphylo şi Planesium - personaje din Plaut; prima este o ademenitoare de minore, cealaltă victima ei.

186 . Bariera dinspre oraşul Clichy, în nordul Parisului, azi cartier al oraşului; în 1814, garda lui Napoleon a dat acolo ultima bătălie, înainte de cedarea capitalei în mîinile trupelor aliate, venite să-l detroneze pe Napoleon.

187 . Marele scriitor francez Balzac era bun prieten cu sculptorul David d’Angers şi cu desenatorul Nicolas Charlet, autor de tablouri cu subiecte militare din vremea imperiului.

188 . Stăpîn, în limba ebraică veche; nume dat lui Isus de primii lui discipoli evrei.

189 . Divinitate a vechilor frigieni din Asia Mică; mitologia greacă l-a transformat în părinte adoptiv al lui Dionisos, zeul vinului; era reprezentat călare pe un asin.

190 . Patronul unui cunoscut cabaret din Paris cu firma *La Halba mare* (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea); tip de chefliu; a condus şi un teatru de păpuşi.

e Atena, Roma, Sybaris[191], Ierusalim, Pantin[192]. Toate civilizaţiile şi toată barbaria sînt concentrate în el. Parisul ar fi nemulţumit fără ghilotină.

Place de la Grève, cît de cît, e un lucru bun. Ce gust ar avea toată petrecerea aceasta fără sfîrşit, dacă i-ar lipsi dramul de sare al ghilotinei? Legile noastre au avut această înţelepţească grijă şi, datorită lor, cuţitul ghilotinei picură sînge peste alaiul carnavalului.

XI

A GLUMI, A DOMNI

Parisul nu cunoaşte margini.

Nici un oraş n-a mai împărăţit în chipul acesta, bătîndu-şi joc uneori de cei pe care-i subjugă. „Vreau să vă fiu pe plac, atenieni!” exclama Alexandru.

Parisul creează mai mult decît legea; creează moda.

Parisul creează mai mult decît moda; creează rutina.

Parisul poate fi şi neghiob, dacă aşa-i place; cîteodată îşi îngăduie acest lux, şi atunci întreg

---

191 . Colonie greacă din Italia de sud, distrusă la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. Locuitorii acestei cetăţi erau renumiţi pentru moliciunea şi lipsa lor de moralitate.

192 . Orăşel din sud-estul Parisului. În argoul răufăcătorilor din secolul al XIX-lea Pantin însemna Parisul însuşi.

universul e neghiob ca el; pe urmă se trezeşte, se freacă la ochi şi spune: „Dar prost am mai fost!” şi izbucneşte în rîs, în nasul omenirii.

Un astfel de oraş e o minune!

Lucru ciudat e că în Paris măreţia şi caraghioslîcul pot trăi într-o atît de bună vecinătate, că această măreţie nu e stingherită de parodia ei, şi că aceeaşi gură poate sufla astăzi în trîmbiţa judecăţii din urmă şi mîine din trişcă.

Parisul are voioşie atotstăpînitoare. Veselia lui e trăsnet, iar farsa lui ţine în mînă un sceptru. Furtunile lui pornesc uneori dintr-o strîmbătură de nas. Izbucnirile lui, zilele lui revoluţionare, capodoperele lui, minunile lui, epopeele lui străbat pînă la capătul lumii, ca şi năzbîtiile pe care e în stare să le facă.

Rîsul lui e o gură de vulcan care se revarsă peste întreg pămîntul. Glumele Parisului sînt scîntei. El îşi impune deopotrivă popoarelor caricaturile şi idealurile sale; cele mai înalte înfăptuiri ale civilizaţiei îi acceptă ironiile şi se resemnează ca veşnicia lor să fie ţinta glumelor lui deşucheate. E măreţ! Trăieşte un minunat 14 iulie care eliberează lumea: impune tuturor naţiunilor jurămîntul revoluţionar din sala *Jeu de Paume*; noaptea de 4 august[193] spulberă în trei ore o mie de ani de feudalitate; logica lui făureşte braţul voinţei tuturor;

193 . Constituanta a votat atunci desfiinţarea regimului feudal (1789).

îmbracă toate formele sublimului; lumina sa umple sufletele lui Washington, Kosciuszko[194], Bolivar[195], Batzaris[196], Riego[197], Bem[198], Manin[199], Lopez[200], John Brown[201], Garibaldi[202]. Oriunde mijeşte flacăra viitorului e de faţă; la Boston[203] în 1779, în insula Leon[204] în 1820, la Pesta[205] în 1848, la Palermo[206] în 1860; pretutindeni şopteşte puternicul cuvînt de ordine *Libertate*; la urechea antisclavagiştilor

---

194 . Erou al rezistenţei naţionale poloneze împotriva celei de a doua împărţiri a ţării (1794).

195 . Eliberatorul celei mai mari părţi a Americii de Sud de sub jugul colonialist al Spaniei (secolul al XIX-lea).

196 . Unul din eroii războiului de independenţă al Greciei (1821-1829).

197 . Conducătorul insurecţiei democratice spaniole din 1823 împotriva tiraniei lui Ferdinand al VII-lea.

198 . General maghiar, comandant al armatelor revoluţionare în 1848.

199 . Conducătorul rezistenţei veneţienilor împotriva dominaţiei austriece.

200 . Dintre numeroasele personalităţi politice spaniole cu acest nume, Victor Hugo s-a gîndit desigur la Ioachim Lopez, unul din capii mişcării liberale din 1820-1823.

201 . Luptător pentru desfiinţarea sclavagismului în S.U.A.

202 . General şi politician italian (1807-1882). Considerat unul dintre „parinţii” naţiunii.

203 . Oraş din S.U.A. În secolul al XVIII-lea, de aici s-a dat semnalul revoltei împotriva Angliei (1773, nu 1779 cum notează Victor Hugo).

204 . Insulă din Oceanul Atlantic, aproape de coasta de sud-vest a Spaniei; acolo se află portul Cadix, centru al revoluţionarilor burghezi spanioli.

205 . Aluzie la reformele democratice decretate de dieta maghiară din Pesta în martie 1848: desfiinţarea iobăgiei şi a regimului feudal şi proclamarea egalităţii cetăţeneşti.

206 . Aluzie la unul din principalele episoade eroice ale unificării Italiei: cucerirea oraşului Palermo, la 6 iunie 1860, de către cei o mie de patrioţi ai lui Garibaldi.

americani strînşi pe bacul din Harper's Ferry[207] şi la urechea patrioţilor din Ancona[208], adunaţi pe ascuns la Archi, înaintea hanului Gozii, la marginea mării; naşte pe Canaris[209], pe Quiroga[210], pe Pisacane[211]; răspîndeşte în largul lumii tot ce e măreţ; mergînd către ţinta spre care îi mînă elanul, Byron moare la Missolonghi[212] şi Mazet[213] moare la Barcelona; se face tribună sub picioarele lui Mirabeau şi vulcan sub ale lui Robespierre[214], cărţile sale, teatrul său, arta sa, ştiinţa sa, literatura sa, filozofia sa sînt cărţile de şcoală ale neamului

---

207 . Episod al tulburărilor care au precedat războiul de secesiune din S.U.A.; în 1859, un grup puternic de partizani ai desfiinţării sclavagismului au atacat statul Virginia, condus de mari proprietari de sclavi negri.

208 . Patrioţi din Ancona (oraş italian pe coasta Adriaticii) s-au organizat în 1849 spre a rezista atacurilor, apoi asediului unei armate austriece de represiune.

209 . Unul din conducătorii militari în războiul de independenţă al Greciei (1821-1829).

210 . General spaniol, partizan al regimului constituţional (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

211 . Patriot şi luptător italian pentru unificarea ţării sale (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

212 . Oraş din Grecia, principală cetate a luptătorilor greci în războiul de independenţă (1821—1829).

213 . Patriot catalan, ucis în timpul unei revolte împotriva dominaţiei spaniole (1832), urmărită îndeaproape de presa franceză a vremii. Catalonia este o provincie din nord-estul Spaniei, la sud de Pirinei.

214 . Aluzie la acţiunile celor doi revoluţionari francezi. În primii ani ai revoluţiei burgheze, cuvîntul lui Mirabeau în Adunarea Constituantă a avut adeseori răsunet în masele populare. Robespierre a transformat Parisul în vulcan la 10 august 1792, cînd poporul a răsturnat monarhia, şi la 1 iunie 1793, pentru izgonirea fracţiunii girondine din Convenţiunea Naţională.

omenesc; a dat omenirii pe Pascal, Régnier[215], Corneille, Descartes, Jean-Jacques, Voltaire pentru toate zilele şi pe Molière pentru toate veacurile; gura universului vorbeşte în limba lui, iar această limbă e Cuvîntul; zămisleşte în toate spiritele ideea de progres; doctrinele liberatoare pe care le căleşte sînt săbiile generaţiilor viitoare, şi din sufletul cugetătorilor şi poeţilor săi s-au făurit de la 1789 încoace eroii tuturor popoarelor; dar toate acestea nu-l împiedică să rămînă un ştrengar şi, în timp ce schimbă lumea la faţă prin lumina sa, geniul acesta uriaş, pe care îl numim Paris, mîzgăleşte cu cărbune nasul lui Bouginier pe zidurile templului lui Teseu[216] şi scrie pe piramide: *Crédeville hoţul*.

Parisul îşi arată totdeauna colţii; cînd nu mîrîie, rîde.

Aşa e Parisul. Fumul hornurilor sale sînt ideile universului. Grămadă de noroi şi de pietre, dacă voiţi, dar, mai presus de toate, fiinţă morală. E mai mult decît mare, e imens. De ce? Pentru că îndrăzneşte.

Să îndrăzneşti, acesta e preţul progresului.

Toate cuceririle măreţe sînt, mai mult sau mai puţin, premii de îndrăzneală. Ca să biruiască revoluţia n-a fost de-ajuns ca

215 . Poet satiric francez de la începutul secolului al XVII-lea.

216 . Templul lui Teseu se află în Atena ; Teseu a fost un rege legendar al acelei cetăţi ; i se atribuie mai multe fapte vitejeşti, printre care uciderea minotaurului în labirintul din insula Creta (mitologie).

Montesquieu s-o presimtă, Diderot s-o propovăduiască, Beaumarchais s-o vestească, Condorcet[217] s-o calculeze, Arouet[218] s-o pregătească, Rousseau s-o premediteze, a fost nevoie ca revoluţionarii să îndrăznească.

Strigătul: *Îndrăzneală*! e un *Fiat Lux*. Pentru mersul înainte al omenirii e nevoie mereu de mîndre lecţii de curaj date de pe culmi. Faptele îndrăzneţe străfulgeră istoria şi se numără printre marile lumini ce călăuzesc omenirea. Lumina zorilor, cînd răsare, îndrăzneşte. Să încerci, să sfidezi, să stăruieşti, să fii statornic, să-ţi fii credincios ţie însuţi, să te iei la trîntă cu destinul, să uimeşti dezastrele cu sîngele tău rece, să înfrunţi puterea nedreaptă, să insulţi biruinţa care s-a îmbătat, să nu-ţi pierzi cumpătul şi să ţii piept – iată pilde de care au nevoie popoarele şi lumina care le electrizează. Acelaşi fulger năprasnic începe cu facla lui Prometeu şi sfîrşeşte cu luleaua lui Cambronne.

XII

VIITORUL MOCNIND ÎN POPOR

Poporul parizian, cu toate că e bărbat în toată firea, a rămas tot ştrengar; zugrăvind pe

---

217 . Matematician şi filozof francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, discipol al enciclopediştilor

218 . Adevăratul nume al lui Voltaire.

copil, zugrăveşti oraşul; de aceea am căutat să vedem pe vultur în vrabia aceasta uşoară.

Firea pariziană, o spunem din nou, se arată mai cu seamă la periferie; acolo e sîngele curat, acolo îşi dezvăluie chipul cel adevărat; acolo poporul munceşte şi suferă, iar suferinţa şi munca sînt cele două feţe ale omului. E un vălmăşag nemaipomenit de fiinţe necunoscute, în care mişună cele mai ciudate tipuri, de la hamalul ce trudeşte la Râpée pînă la hingherul de la Montfaucon[219]. *Fex urbis*, exclamă Cicero; *mob*, adaugă Burke[220] revoltat; pleavă, mulţime, prostime. Uşor de spus. Aşa să fie. Ei, şi? Ce-i dacă sînt desculţi? Nu ştiu să citească? Cu atît mai rău. Dar să-i laşi în părăsire din pricina asta? Din restriştea lor cumplită să faci un blestem? Oare lumina să nu poată străbate în gloatele acestea? Să ne întoarcem la strigătul:

Lumină! Să repetăm cu înverşunare: *Lumină! Lumină!* Cine ştie dacă întunericul cel nepătruns nu va deveni cristal! Revoluţiile nu sînt schimbări la faţă? Haideţi, înţelepţilor, răspîndiţi învăţătura, luminaţi, aprindeţi torţele, gîndiţi cu glas tare, vorbiţi să se audă pînă departe, alergaţi voioşi în soare, înfrăţiţi-vă cu pieţele publice, răspîndiţi vestea cea bună, dăruiţi abecedare, proclamaţi drepturile

---

219 . În tinereţea lui Hugo, Montfaucon era un imens maidan cu murdării şi bălti pestilenţiale.

220 . Om politic şi publicist reacţionar englez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

omului, cîntaţi *Marseiezele*, semănaţi entuziasmul! Smulgeţi stejarilor ramurile verzi! Faceţi din idee un vîrtej! Mulţimea aceasta poate fi sublimă. Să învăţăm a ne sluji de această uriaşă înflăcărare de principii şi virtuţi care scînteiază, izbucneşte şi ne înfioară în anumite clipe! Picioarele desculţe, braţele goale, zdrenţele, ignoranţa, ticăloşia, bezna pot să slujească la cucerirea idealului. Cercetaţi poporul şi veţi găsi adevărul. Aruncaţi în cuptor nisipul netrebnic pe care-l călcaţi în picioare, să se topească şi să clocotească pînă se va preschimba în cristal strălucitor şi, mulţumită lui, Galileu şi Newton vor putea descoperi stele noi!

XIII

MICUL GAVROCHE

La vreo opt sau nouă ani după întîmplările cuprinse în partea a doua a acestei povestiri, trecătorii puteau vedea pe bulevardul Temple şi în jurul Castelului de apă un băieţel de unsprezece-doisprezece ani, care ar fi putut întruchipa destul de bine tipul ideal de ştrengar schiţat mai sus, dacă, în ciuda rîsului copilăresc care-i flutura pe buze, inima nu i-ar fi fost întunecată şi pustie. Copilul era îmbrăcat la întîmplare, cu nişte pantaloni bărbăteşti pe care nu-i avea de la taică-său şi o bluză de

femeie ce nu era a maică-si. Nu ştiu cine îl îmbrăcase în zdrenţe, de milă. Cu toate astea, avea şi tată şi mamă. Dar tată-său n-avea grija lui, iar maică-sa nu-l iubea. Era unul dintre acei copii vrednici de plîns, care au tată şi mamă, şi cu toate acestea sînt orfani.

Băiatul nu se simţea nicăieri mai bine decît pe stradă. Pentru el caldarîmul era mai puţin nesimţitor decît inima maică-si.

Părinţii îl aruncaseră în viaţă cu un picior în spate.

Şi el îşi luase zborul.

Era un băiat vorbăreţ, palid, sprinten, dezgheţat, glumeţ, niţel răutăcios, cu o înfăţişare vioaie şi totuşi bolnăvicioasă. Umbla de colo pînă colo, cînta, juca ţurca, răscolea prin noroi, fura cîte ceva, dar numai în joacă, întocmai ca pisicile şi păsărelele; rîdea cînd îi ziceai ştrengar, se supăra cînd îl făceai golan. N-avea culcuş, nici pîine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber.

Cînd aceste biete făpturi ajung bărbaţi în toată firea, se prăvale peste ei piatra de moară a ordinii sociale şi îi zdrobeşte; dar, cîtă vreme sînt copii, izbutesc să scape, pentru că sînt mici. Se ascund ca în gaură de şarpe.

Totuşi, aşa părăsit cum era acest copil, se întîmpla cîteodată ca la două-trei luni să spună: „Azi mă duc s-o văd pe mama!”. Atunci lăsa în urmă bulevardul, Circul, Poarta Saint-Martin, cobora pe chei, trecea podul, ajungea

în marginea mahalalei la Salpetrière, şi pe urmă, unde? Tocmai la acel număr 50-52, pe care cititorul îl cunoaşte, la Casa Gorbeau.

Hardughia de la numărul 50-52, de obicei goală, purtînd anunţul „Cameră de închiriat” era pe vremea aceea - lucru rar – locuită de mai mulţi inşi, care, de altfel, cum se întîmpla totdeauna la Paris, nu aveau nici o legătură unul cu altul şi nici nu se cunoşteau între ei. Toţi făceau parte din clasa aceea nevoiaşă, care începe cu ultimul mic-burghez strîmtorat şi se întinde din mizerie în mizerie pînă la cele din urmă trepte ale societăţii, la acele două fiinţe în care se strîng toate rămăşiţele civilizaţiei: măturătorul care curăţă noroaiele şi peticarul care culege zdrenţele. „Chiriaşa principală” din timpul lui Jean Valjean murise şi fusese înlocuită de una aidoma. Nu ştiu ce filozof a spus: „Nu vom duce niciodată lipsă de babe”.

Această bătrînă se numea doamna Burgon şi nu avea nimic mai de preţ în viaţă decît o dinastie de trei papagali, care domniseră pe rînd asupra sufletului ei.

Cei mai calici dintre locatarii acestei cocioabe erau membrii unei familii de patru persoane, tatăl, mama şi două fete măricele, toţi patru cuibăriţi în aceeaşi mansardă păcătoasă, una din chichineţele despre care am mai vorbit.

Această familie nu arăta la prima vedere

nimic deosebit afară de groaznica ei sărăcie; cînd închiriaseră odaia, tatăl spusese că se numeşte Jondrette. Nu trecuse multă vreme de la mutarea lui, care după expresia vrednică de ţinut minte a chiriaşei principale fusese „intrarea în casă a lui coate-goale” – acest Jondrette i-a spus femeii care, ca şi cea dinaintea ei, mai era şi portăreasă şi mătura şi scările: „Cumătră Cutare, dacă din întîmplare vine cineva să întrebe de un polonez, de un italian, sau de un spaniol, să ştii că pe mine mă caută”.

Această familie era şi familia băieţelului zglobiu şi desculţ. Trecea pragul şi găsea sărăcia, lipsa cumplită şi, ceea ce e mai trist, nici un zîmbet; frig în vatră şi îngheţ în inimă. Cînd intra îl întrebau: „De unde vii?” El răspundea: „De pe uliţă”. Cînd pleca îl întrebau: „Unde te duci?” El răspundea: „Pe uliţă”. Iar mama lui îl întreba: „De ce-ai venit?”

Copilul trăia lipsit de iubire, ca ierburile serbede care cresc în pivniţe. Nu suferea din pricina asta şi nu purta pică nimănui. Nu prea ştia cum ar trebui să fie un tată şi o mamă. De altfel, maică-sa îşi iubea mai mult fetele.

Am uitat să spunem că pe bulevardul Temple copilul acesta era numit: micul Gavroche. De ce Gavroche? Poate pentru că pe tatăl său îl chema Jondrette.

Schimbarea numelui pare a fi cîteodată un instinct al familiilor sărace.

Camera pe care familia Jondrette o închiriase în hardughia Gorbeau era ultima, la capătul coridorului.

Odăiţa de alături era locuită de un tînăr foarte sărac, căruia i se spunea domnul Marius.

Să spunem cine era acest domn Marius.

CARTEA A DOUA

UN MARE BURGHEZ

I

NOUĂZECI DE ANI ŞI TREIZECI ŞI DOI DE DINŢI

Pe străzile Boucherat, Normandie şi Saintonge mai trăiesc şi astăzi cîţiva bătrîni care îşi mai aduc aminte de un om cumsecade, numit Gillenormand, şi le place din cînd în cînd să aducă vorba despre el. Acest om de ispravă era bătrîn pe vremea cînd erau ei tineri. Amintirea lui, pentru cei ce privesc cu o uşoară tristeţe furnicarul nelămurit de umbre pe care-l numim trecut, mai dăinuieşte încă prin străduţele înguste şi întortocheate de pe lîngă Temple, care sub Ludovic al XIV-lea purtau numele provinciilor Franţei, aşa cum străzile noului cartier Tivoli poartă în zilele noastre

numele tuturor capitalelor Europei, semn, în treacăt fie zis, de vădit progres.

Gillenormand în 1831 era încă un om plin de viaţă; una din acele fiinţe pe care le privim cu uimire, pentru că au trăit prea mult, şi ni se par ciudate, pentru că altădată erau la fel cu toată lumea, iar acum nu mai seamănă cu nimeni. Era într-adevăr un bătrîn deosebit, un adevărat om al vremurilor trecute, un adevărat, un desăvîrşit burghez din secolul al XVIII-lea, puţin cam înfumurat, mîndrindu-se cu vechea lui origine burgheză, aşa cum marchizii îşi purtau titlul lor de marchizi.

Trecuse de nouăzeci de ani, se ţinea drept, vorbea tare, vedea bine, bea zdravăn, mînca, dormea şi sforăia. Nu-i lipsea nici un dinte. Nu purta ochelari decît la citit. Fusese de felul lui iubăreţ, dar de vreo zece ani, zicea el, se lăsase, hotărît şi de-a binelea, de femei. N-ar mai fi putut să placă, spunea el, dar nu adăuga: sînt prea bătrîn, ci: sînt prea sărac. Zicea: „Dacă n-aş fi sărăcit... ehei!” Nu-i rămăsese, în adevăr, decît un venit de vreo cincisprezece mii de franci. Visul lui era să moştenească o rudă bogată, să aibă o sută de mii de franci venit, ca să-şi ia o ţiitoare. După cum se vede, nu era dintre acei octogenari hodorogiţi, care, ca domnul Voltaire, erau totdeauna cu un picior în groapă; nu avea viaţa lungă a hîrbului crăpat; unchiaşul acesta vesel fusese totdeauna sănătos tun. Vedea lucrurile

cam de deasupra, era iute şi se înfuria uşor. Se lua la ceartă din orice şi, de cele mai multe ori, n-avea dreptate. Dacă i te împotriveai, ridica bastonul; lovea cu el ca pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Avea o fată, nemăritată, trecută de cincizeci de ani, pe care o snopea în bătăi cînd îl apucau furiile şi pe care ar fi fost în stare s-o croiască şi cu biciul. I se părea că e tot un copil de opt ani. Îşi pălmuia zdravăn slugile, strigîndu-le: „Tîrfelor!” Una din înjurăturile lui obişnuite era: „Papucii papucilor!” Alteori era ciudat de liniştit. Se bărbierea în fiecare zi; venea să-l radă un bărbier care fusese la balamuc şi care nu-l putea suferi, fiind gelos din pricina soţiei sale, o frizeriţă frumoasă şi uşuratică. Gillenormand se minuna singur de priceperea sa în toate şi spunea că e foarte iscusit. Iată una din vorbele lui de duh: „Am, orice s-ar zice, puţină dibăcie: cînd mă pişcă un purice, pot spune de la care femeie l-am luat”. Cuvintele pe care le spunea mai des erau: *simţirea omului* şi *natura*. El nu da acestui din urmă cuvînt înţelesul cuprinzător pe care-l are astăzi pentru noi. Dar îl întrebuinţa într-un fel al său, în micile lui satire debitate la gura sobei, prin saloane: „Pentru ca civilizaţia să aibă de toate, zicea el, natura îi dă unele adaosuri de barbarie distractivă. Europa aduce mostre din Asia şi din Africa, dar într-un format redus. Pisica e un tigru de salon, şopîrla – un crocodil de buzunar. Dansatoarele de la Operă

sînt nişte sălbatice cu pielea trandafirie. Ele nu mănîncă oameni, dar îi ronţăie între dinţi. Sau, ca nişte vrăjitoare, îi preschimbă în stridii şi-i înghit. Caraibii[221] nu lasă decît oasele; ele, numai scoica. Acestea sînt moravurile noastre. Nu ne mîncăm, numai ne roadem: nu sfîşiem, zgîriem."

II

LA AŞA STĂPÎNI, AŞA CASĂ

Bătrînul locuia în cartierul Marais[222], strada Filles-du-Calvaire nr.6. Casa era proprietatea lui. Intre timp, a fost dărîmată şi clădită din nou, numărul a fost şi el schimbat, probabil, în aceste revoluţii de numerotare prin care trec străzile Parisului. Ocupa un apartament vechi şi încăpător, la etajul întîi, între stradă şi grădini, acoperit pînă la tavan cu tapiserii de Gobelin şi Beauvais, înfăţişînd păstori şi păstoriţe. Înfloriturile de pe tavan şi de pe pereţi se repetau, în mic, pe fotolii. Îşi înconjura patul cu un paravan mare, cu nouă feţe, lustruit cu lac de Coromandel[223]. Perdele lungi şi largi atîrnau la ferestre în falduri mari,

---

221 . Triburi primitive, antropofage, astăzi dispărute, care au locuit în Insulele Antile şi în nordul Venezuelei.
222 . În secolul al XVII-lea - cartierul nobilimii ; în secolul al XVIII-lea a devenit burghez.
223 . Regiune din India renumită în secolul al XVIII-lea pentru obiectele de artă orientală ce se aduceau de acolo.

minunat drapate. Ferestrele, înalte cît nişte uşi, dădeau spre grădină, iar în colţ o altă fereastră se deschidea la capătul unei scări de vreo douăsprezece-cincisprezece trepte, pe care moşul le cobora şi le urca sprinten. Afară de biblioteca de lîngă odaia lui de culcare, mai avea un salonaş la care ţinea foarte mult, cuib drăguţ, îmbrăcat cu un minunat tapet de pai împletit, împodobit cu floricele mici şi cu flori de crin, lucrat pe galerele lui Ludovic al XIV-lea şi comandat ocnaşilor de către domnul de Vivonne[224] pentru iubita lui. Domnul Gillenormand îl moştenise de la o străbună a mamei lui, o femeie amarnică şi care trăise o sută de ani. Fusese însurat de două ori. Purtarea lui era pe jumătate a unui nobil de la curte, ceea ce nu fusese niciodată, pe jumătate a unui magistrat, ceea ce ar fi putut să fie. Era vesel şi prietenos cînd voia. În tinereţe făcuse parte dintre oamenii aceia mereu înşelaţi de neveste şi niciodată de iubite, pentru că sînt, în acelaşi timp, cei mai morocănoşi bărbaţi şi cei mai fermecători amanţi. Se pricepea la pictură. Avea în odaia lui minunatul portret al unui necunoscut, zugrăvit de Jordaens[225] în trăsături mari de penel, cu mii şi mii de amănunte, şi care părea totuşi lucrat fără multă silinţă, ca la întîmplare.

---

224 . Comandant al flotei din Mediterană sub Ludovic al XIV-lea. Era şi comandantul galerelor pe care-şi ispăşeau pedepsele condamnaţii la munca silnică.

225 . Celebru pictor olandez din secolul al XVII-lea.

Îmbrăcămintea domnului Gillenormand nu mai era haina de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, nici măcar cea de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea; era cea a tinerilor filfizoni din timpul directoratului[226]. Pînă atunci se crezuse foarte tînăr şi se ţinuse de modă. Haina lui era de postav subţire, cu revere largi, cu o coadă lungă de peşte şi cu nasturi mari de oţel. Purta pantaloni strînşi pe picior şi pantofi cu cataramă. Ţinea mereu mîinile în buzunar şi spunea foarte de sus: „Revoluţia franceză e o adunătură de haimanale”.

III

LUC-ESPRIT

La vîrsta de şaisprezece ani avusese onoarea, într-o seară, la Operă, să atragă în acelaşi timp privirile a două femei cîntate de Voltaire, frumoase şi celebre, dar pe atunci cam trecute, anume Camargo şi Sallé. Prins între două focuri, bătuse eroic în retragere spre o mică dansatoare, numită Nahenry, care avea şaisprezece ani ca şi el, nebăgată în seamă ca o pisicuţă, şi de care s-a îndrăgostit, îşi aducea mereu aminte de ea, spunînd: „Cît era de frumoasă această Guimard-Guimardini-

226 . Perioadă din istoria Franţei ((1795—1799). Puterea executivă era exercitată de un comitet format din cinci directori. A luat sfîrşit la 18 brumar prin lovitura de stat a lui Napoleon Bonaparte.

Guimardinette, ultima oară cînd am văzut-o la Longchamps[227], cu părul ondulat după ultima modă, cu garnituri de peruzele uită-te la mine, cu rochia de culoarea îmbogăţiţilor şi cu manşonul ei neastîmpărat!” Purtase în tinereţea lui o haină de postav englezesc de care vorbea mereu şi cu plăcere. „Eram îmbrăcat ca un turc din Levantul levantin”, zicea el. Cunoscîndu-l o dată din întîmplare, doamna de Boufflers[228] spusese: „E un nebun fermecător”. Toate numele pe care le vedea ridicîndu-se în politică şi la guvern erau pentru el nedemne şi de rînd. Citea ziarele: *fiţuicile cu noutăţi, gazetele!* cum le spunea el, pufnind în rîs. „Of! Cine-or mai fi şi ăştia? Corbière! Humann! Casimir Périer![229] Ăştia miniştri! Ce-ar fi să apară într-un ziar: Domnul Gillenormand, ministru! Ar avea haz. Sînt atît de proşti, încît s-ar prinde!” Spunea lucrurilor pe şleau, fără ocol şi nu se sfia în faţa femeilor. Spunea grosolănii, măscări şi murdării cu un aer atît de liniştit şi de firesc, încît părea elegant. Aşa erau purtările cam libere ale acelui veac. Trebuie să ţinem seama că pe vremea cînd în versuri se vorbea pe ocolite, în proză se vorbea fără perdea. Naşul său îi prorocise că va fi un om de geniu şi îi dăduse aceste două nume pline de înţeles: Luc-Esprit.

227 . Hipodrom din Paris.
228 . Una din elegantele aristocraţiei franceze din ajunul revoluţiei de la 1789.
229 . Miniştri din primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip.

IV

SPRE O SUTĂ DE ANI

În copilărie fusese premiat de mai multe ori la colegiul din Moulins, oraşul unde se născuse, şi cununa i-o aşezase pe frunte însuşi ducele de Nivernais[230], pe care îl numea ducele de Nevers. Nici Convenţiunea[231], nici moartea lui Ludovic al XVI-lea, nici Napoleon, nici reîntoarcerea Burbonilor, nimic nu putuse şterge amintirea acestei încoronări. Pentru el ducele de Nevers era marele om al vremii sale. Ce om de lume fermecător, spunea el, şi ce bine-i şedea marelui senior cordonul albastru[232]! În ochii domnului Gillenormand, Ecaterina a II-a îşi răscumpărase vina împărţirii Poloniei, cumpărînd cu trei mii de ruble de la Bestujev[233] secretul elixirului de aur. „Elixirul de aur, striga el, tinctura galbenă a lui Bestujev, picăturile generalului Lamotte, erau în veacul al XVIII-lea la preţul de un galben

230 . Diplomat şi bibliofil francez din secolul al XVIII-lea.
231 . A treia adunare legislativă a revoluţiei burgheze din Franţa; a proclamat şi consolidat regimul republican şi a organizat apărarea tării împotriva intervenţiei militare străine.
232 . Panglică lată servind de insignă unei înalte decoraţii.
233 . Contele Alexei Petrovici Bestujev-Riumin. cancelar al imperiului ţarist în secolul al XVIII-lea, celebru pe atunci prin mai multe dizgraţii şi exiluri, urmate de spectaculoase reintrări în favoare.

sticluţa de o jumătate de uncie[234], marele leac pentru nefericirile dragostei, arma fără greş împotriva Venerei. Ludovic al XV-lea i-a trimis papei două sute de sticluţe.” L-ai fi înfuriat şi 1-ai fi scos din sărite dacă i-ai fi spus că picăturile de aur nu sînt altceva decît perclorură de fier. Domnul Gillenormand era mort după Burboni şi se îngrozea gîndindu-se la 1789. De cîte ori avea prilejul povestea cum se strecurase în timpul Teroarei şi cum, cu multă veselie şi multă isteţime, a reuşit să scape cu capul netăiat. Dacă vreun tînăr îndrăznea să laude, în faţa lui, republica, se învineţea de mînie, gata să leşine. Uneori aducea vorba despre cei nouăzeci de ani ai săi, zicînd: „Trag nădejdea că nu voi mai vedea un al doilea „93”. Spunea tuturor că are de gînd să trăiască o sută de ani.

V

BASQUE ŞI NICOLETTA

Bătrînul avea teoriile lui. Să vă spun una dintre ele: „Cînd un bărbat iubeşte cu patimă femeile, iar nevastă-sa e una care-l lasă rece, urîtă, ursuză, fudulă de drepturile ei de soaţă legitimă, călare pe lege, ba uneori şi geloasă, nu e decît un mijloc s-o scoată la capăt, şi să fie lăsat în pace: să-i dea banii pe mînă.

234 . Măsură egală cu 30,50 grame.

Această renunţare îi aduce libertatea. În felul acesta femeia e ocupată, mînuieşte banii cu patimă şi îşi cocleşte degetele numărîndu-i, îi muştruluieşte pe ţărani, îi ţine în frîu pe arendaşi, ţine sfat cu avocaţii, îi sîcîie pe notari, îi dăscăleşte pe jălbari, stă pe capul judecătorilor, se ţine de procese, face contracte, îşi impune voinţa în orice învoială, se simte stăpînă, vinde, cumpără, hotărăşte, porunceşte, făgăduieşte, strică afacerile, le face şi le desface, dă, ia şi dă iar, rînduieşte şi răscoleşte, strînge şi risipeşte; face prostii, fericire deplină numai a ei, şi care o mîngîie de toate. În timp ce bărbatul o lasă în părăsire, ea are mulţumirea de a-l sărăci." Îşi pusese teoria în practică, şi aceasta era chiar povestea vieţii lui. Soţia lui, cea de-a doua, îi gospodărise aşa de bine averea, încît atunci cînd într-o bună zi domnul Gillenormand s-a pomenit văduv, abia îi mai rămăsese cu ce să trăiască, rostuindu-şi o rentă viageră de cincisprezece mii de franci, din care trei sferturi aveau să dispară o dată cu el. Nu şovăise în faţa acestei situaţii, fiindcă puţin îi păsa dacă lasă ceva după moartea lui. Văzuse de altfel că averile sînt şi ele nesigure, că deveneau „bunuri naţionale", de pildă. Văzuse cu ochii lui ce se alesese din aşa-zisa treime şi nu prea avea încredere în condica de datorii a statului. „Toate astea sînt şmecherii de zaraf" spunea el. Casa din strada Filles-du-Calvaire, cum am mai spus, era proprietatea

lui. Avea două slugi: un bărbat şi o femeie. Cînd tocmea o slugă nouă, îi schimba numele. Pe bărbat îl boteza după numele provinciei din care venea: Nimois, Comtois, Poitevin, Picard. Ultimul lui servitor era un om de vreo cincizeci de ani, gras şi şontorog, care suferea de năduf şi nu era în stare să fugă nici douăzeci de paşi; pentru că era născut la Bayonne, domnul Gillenormand îi spunea Basque. Cît despre femei, toate purtau numele de Nicoletta, pînă şi Magnon, despre care se va vorbi mai jos. Într-o zi i se înfăţişă o bucătăreasă ţanţoşă, foarte pricepută şi dintr-un neam mare de portari. „Cît ceri pe lună?” o întrebă domnul Gillenormand. „Treizeci de franci.” „Cum te cheamă?” „Olimpia.” „O să primeşti cincizeci şi o să te cheme Nicoletta.”

VI

ÎN CARE SE VA POMENI DE MAGNON ŞI DE CEI DOI COPII AI EI

La domnul Gillenormand durerea se prefăcea în mînie; de cîte ori avea un necaz era furios. Avea o mulţime de prejudecăţi învechite şi îşi îngăduia orice. Unul din lucrurile cu care se mîndrea în faţa lumii şi care alcătuia mulţumirea sa lăuntrică era, cum am spus, acela de a fi rămas încă verde şi de-a trece neapărat drept crai. Spunea că are „un renume

regesc”. Acest renume îi aducea cîteodată plocoane ciudate. Într-o zi s-a pomenit că-i vine acasă, într-o coşarcă lunguiaţă, ca acelea în care se vînd stridiile, un băieţel grăsun, nou-născut, ţipînd de mama focului şi bine înfofolit în scutece, pe care o servitoare dată afară cu şase luni mai înainte i-l punea pe seamă. Domnul Gillenormand avea atunci optzeci şi patru de ani bătuţi pe muche. Mare larmă şi supărare la cei din jurul lui. Pe cine îşi închipuia că păcăleşte ticăloasa asta? Ce îndrăzneală! Ce calomnie ticăloasă! Domnul Gillenormand nu se supără de loc.

Măsură din ochi pruncul, cu surîsul unui om măgulit de-o învinuire nedreaptă, şi spuse în gura mare: „Ei, şi? Ce-i cu asta? Ce s-a întîmplat? Staţi cu gura căscată şi vă minunaţi ca proştii, nu zău! Domnul duce d’Angoulême[235] copilul din flori al maiestăţii-sale Carol al IX-lea, s-a însurat la optzeci şi cinci de ani cu o fetişcană de cincisprezece; domnul Virginal, marchiz de Alluye, fratele cardinalului de Sourdis, arhiepiscopul de Bordeaux, a făcut la optzeci şi trei de ani cu jupîneasa doamnei Jacquin, nevasta preşedintelui, un băiat, un copil din flori, care a ajuns cavaler de Malta şi consilier de stat; altul dintre oamenii mari ai veacului nostru,

---

235 . (1573—1650) S-a căsătorit a doua oară, în 1644, cu Françoise de Narbonne, deci la vîrsta de 71 de ani, nu 85 ; soţia sa avea atunci 23 de ani, nu 15.

părintele Tabaraud, e fiul unui bărbat de optzeci şi şapte de ani. Asemenea lucruri se întîmplă în fiecare zi. Dar în Biblie? Şi-acum vă fac cunoscut că domnişorul ăsta e al meu. S-aveţi grijă de el! Nu-i vina lui!” Acest fel de a se purta era cam prea îngăduitor. Fata aceea pe care o chema Magnon îi mai trimise un chilipir şi în anul următor. Era tot băiat. De astă dată domnul Gillenormand a închinat steagul. Trimisese mamei înapoi amîndoi plozii, luîndu-şi însărcinarea să plătească pentru creşterea lor cîte optzeci de franci pe lună, dacă va făgădui să n-o mai ia de la capăt. Adăuga: „Ţin ca mama lor să-i îngrijească bine. Am să mă duc să-i văd din cînd în cînd.” Ceea ce şi făcu. Avusese un frate preot care timp de treizeci şi trei de ani a fost rector al Academiei din Poitiers şi a murit la şaptezeci şi nouă de ani. „L-am pierdut de tînăr”, zicea el. Fratele acesta, despre care se ştie prea puţin, era un om zgîrcit şi singuratic, care, preot fiind, se credea dator să dea de pomană tuturor săracilor care-i ieşeau în cale, dar nu dădea niciodată decît bănuţi mărunţi sau gologani ce nu mai umblau, găsind astfel mijlocul de a ajunge în iad pe calea raiului. Cît despre domnul Gillenormand cel mai în vîrstă, nu se tîrguia la pomeni, dădea bucuros şi cu mînă largă. Era binevoitor, sever, milostiv şi, dac-ar fi fost bogat, i-ar fi plăcut, în toate, grandoarea. Ţinea ca tot ceea ce-l priveşte pe

el să fie făcut în stil mare, chiar şi şmecheriile. Într-o zi, cu prilejul unei moşteniri, fiind jefuit de un om de afaceri în chip vădit şi grosolan, a zvîrlit vorba aceasta plină de demnitate şi de mîndrie: „Ptiu, ce murdărie! Mi-e ruşine de coţcăriile astea. În veacul nostru toate au degenerat. Chiar şi pungăşia. Ce dracu, nu se fură aşa un om ca mine! Sînt jefuit ca în codru, dar prosteşte. *Sylvae sint consule dignae!*[236]" Fusese, cum am spus, însurat de două ori. Din prima căsătorie avusese o fată care rămăsese nemăritată, din cea de-a doua încă una, moartă la treizeci de ani; aceasta se măritase din dragoste, din întîmplare sau din altă pricină, cu un soldat, care se ridicase prin meritele sale, servind în armatele republicii şi ale imperiului, decorat la Austerlitz şi colonel la Waterloo. „E ruşinea familiei mele", spunea despre el bătrînul burghez. Trăgea cu patimă tabac pe nas şi îşi potrivea cu multă eleganţă, dintr-o lovitură uşoară cu dosul mîinii, cravata de dantelă. Nu prea credea în Dumnezeu.

VII

REGULĂ: NU PRIMEŞTE DECÎT SEARA

Acesta era domnul Luc-Esprit Gillenormand, care nu chelise încă şi care-şi pieptăna părul, mai mult cărunt decît alb, lăsîndu-l să cadă

236 . Pădurile să fie demne de un consul (lat.).

peste urechi, ca nişte urechi de cîine. Oricum, era totuşi vrednic de respect.

Se potrivea aidoma veacului al XVIII-lea: uşuratic şi măreţ.

În primii ani ai restauraţiei, domnul Gillenormand, pe atunci încă tînăr – în 1814 nu avea decît şaptezeci şi patru de ani - locuise în cartierul Saint-Germain pe strada Servandoni, lîngă biserica Saint-Sulpice. Nu se mutase în cartierul Marais decît o dată cu retragerea lui din lume, mult după ce împlinise optzeci de ani.

Părăsind societatea, se închisese în obiceiurile lui. Cel mai de seamă, cel din care nu-l scotea nimeni, era acela de a-şi ţine uşa zăvorîtă în timpul zilei şi de a nu primi niciodată decît seara, oricine ar fi fost musafirul şi pentru orice pricină ar fi venit. Îşi lua cina la ora cinci, pe urmă uşa îi era deschisă. Era un obicei al vremii lui, şi ţinea la el morţiş: „Ziua e vulgară, spunea el, şi nu merită altceva decît să laşi oblonul în nasul ei. Oamenii subţiri aprind luminile minţii abia cînd cerul îşi aprinde stelele.” Şi se încuia în casă pentru toată lumea, chiar şi pentru rege, de-ar fi fost. Vechi eleganţe ale vremii sale.

VIII

DOUĂ SURORI CARE NU SEAMĂNĂ UNA

CU ALTA

Despre cele două fiice ale domnului Gillenormand am pomenit mai înainte. Erau născute la zece ani una de alta. În tinereţe semănaseră foarte puţin între ele, atît la chip, cît şi la fire, şi erau cum nu se poate mai puţin surori. Cea mică era un suflet fermecător, înclinat spre tot ce e lumină; îi plăceau florile, poeziile şi muzica, zburdînd parcă într-un văzduh însorit, plină de avînt, de gingăşie şi logodită încă din copilărie, în închipuire, cu o nelămurită plăsmuire de făt-frumos din basme. Cea mare îşi avea şi ea visul ei. Vedea în albastrul cerului un furnizor, un mare furnizor de muniţii, foarte bogat, cel mai nătărău dintre soţi, un milion cu faţă de om, sau dacă nu, un prefect; serbările de la prefectură, aprodul la uşă cu lanţul la gît, balurile oficiale, cuvîntările din sala primăriei, mîndria de a fi „doamna prefect" – toate acestea se roteau în mintea ei ca un vîrtej. Aşa rătăceau cele două surori, fete tinere, fiecare cu visul ei. Amîndouă aveau aripi, una de înger, alta de gîscă.

Nici o năzuinţă nu se îndeplineşte pe de-a-ntregul; în lumea pâmîntească, cel puţin. Nici un rai nu coboară pe pămînt în zilele noastre. Cea mică se măritase cu omul visurilor ei, dar murise. Cea mare nu s-a măritat niciodată.

În clipă cînd o întîlnim în povestirea noastră e o fată bătrînă. Plină de virtuţi stătute,

mironosiţă rece, unul din nasurile cele mai ascuţite şi una din minţile cele mai tocite ce se pot găsi. Un amănunt care spune multe: afară de cercul strîmt al familiei; nimeni n-a ştiut vreodată cum o cheamă pe numele ei de botez. I se spunea *domnişoara Gillenormand cea mare.*

Cît priveşte ipocrizia, întrecea chiar pe-o englezoaică. Era pudoarea dusă la limită. Avea şi o amintire groaznică în viaţă: un bărbat îi văzuse într-o zi jartiera. Era, pe zi ce trece, mai ruşinoasă cînd venea vorba de vîrsta ei. Corsajul său de dantelă era totdeauna prea străveziu şi niciodată nu se urca destul de sus. Îngrămădea ace şi copci acolo unde nimeni nu se gîndea să se uite. Mironosiţa pune întotdeauna cu atît mai multe santinele cu cît e mai puţin ameninţată.

Totuşi – să lămurească cine poate aceste bătrîne taine ale nevinovăţiei – se lăsa bucuros îmbrăţişată de un ofiţer de lăncieri, nepotul ei, un anume Théodule.

Cu tot hatîrul făcut acestui lăncier, numele de *Mironosiţă*, pe care i l-am dat, i se potrivea de minune.

Domnişoara Gillenormand era un fel de suflet în amurg. Pudoarea e jumătate virtute, jumătate viţiu. La făţărnicia ei se adăuga bigotismul, care merg mînă-n mînă. Făcea parte din Asociaţia Sfintei Fecioare, purta un văl alb la anumite sărbători, îngîna anumite

rugăciuni, proslăvea „sîngele sfînt”, se închina la *Inima Precistei* şi şedea ceasuri întregi cu ochii pierduţi în faţa unui altar rococo-iezuit[237], într-o capelă unde nu puteau intra ceilalţi credincioşi, şi-şi lăsa sufletul să plutească printre nori străvezii de marmură şi lungi raze de lemn poleit.

Avea o prietenie de biserică: o fată bătrînă ca şi ea: domnişoara Vaubois, năucă de-a binelea, şi faţă de care domnişoara Gillenormand avea plăcerea de a părea un vultur. În afară de *Agnus Dei* şi *Ave Maria* domnişoara Vaubois nu mai ştia decît cîteva reţete de dulceţuri. Domnişoara Vaubois, desăvîrşită în felul ei, întruchipa puritatea stupidităţii, fără nici o pată de inteligenţă pe veşmîntul ei de hermină.

Trebuie să spunem că, îmbătrînind, domnişoara Gillenormand mai mult cîştigase decît pierduse. Aşa se întîmplă cu firile slabe. Nu fusese niciodată rea, cu alte cuvinte avea oarecare bunătate; şi apoi, vremea netezeşte muchiile, şi fata bătrînă se şlefuise ca orice lucru vechi. Era tristă, de-o tristeţe nelămurită, pe care nici ea singură n-o înţelegea. În fiinţa ei era acea amorţire a unei vieţi sfîrşite înainte de-a fi început.

Avea în seamă gospodăria tatălui ei. Domnul

---

237 . În stilul arhitectural rococo, caracterizat printr-un exces de ornamentaţii aurite; a fost la modă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea în bisericile clădite de călugării iezuiţi.

Gillenormand o ţinea lîngă el, ca şi monseniorul Bienvenu pe sora lui. Astfel de gospodării cu un babalîc şi-o fată bătrînă nu sînt rare şi au totdeauna o anumită duioşie: două slăbiciuni ce se sprijină una pe alta.

În afară de această fată bătrînă şi moşneag se mai afla în casă şi un copil, un băieţel care tremura în faţa domnului Gillenormand şi nu putea să scoată nici un cuvînt. Domnul Gillenormand nu-i vorbea niciodată acestui copil decît cu o voce aspră şi uneori cu bastonul ridicat: „Unde eşti, domnişorule?” „Ştrengarule!” „Puşlama! Vino încoace!” „Răspunde, caraghiosule!” „Acum să te văd, netrebnicule!” etc., etc. Îl iubea ca pe ochii din cap. Era nepotul lui. Vom avea ocazia să ne mai întîlnim cu copilul ăsta.

CARTEA A TREIA

BUNICUL ŞI NEPOTUL

I

UN SALON DE ALTADATĂ

În vremea cînd locuia pe strada Servandoni, domnul Gillenormand era nelipsit din cîteva saloane, foarte distinse şi foarte aristocratice.

Deşi burghez, era totuşi primit în societatea nobililor. Socotit de două ori om de duh, întîi prin spiritul pe care-l avea în adevăr şi apoi prin cel ce i se punea pe seamă, era chiar căutat şi sărbătorit. Nu se ducea decît acolo unde se simţea superior celorlalţi. Sînt oameni care vor cu orice preţ să aibă trecere şi, oriunde s-ar afla, să se ţină seama de ei. Acolo unde nu pot face pe profeţii, fac pe caraghioşii. Domnul Gillenormand nu era dintre aceştia. Marea sa autoritate în saloanele regaliste unde se ducea nu-i ştirbea nimic din demnitate. Peste tot vorba lui era sfîntă. I se întîmpla să ţină piept domnului de Bonald[238] sau chiar domnului Bengy-Puy-Vallée[239].

Cam prin 1817, îşi petrecea regulat două după-amieze pe săptămînă într-o casă din vecinătate, în strada Férou, la doamna baroană de T., persoană serioasă şi vrednică de respect, al cărei soţ fusese ambasador al Franţei la Berlin sub Ludovic al XVI-lea. Baronul de T., care pe cînd era în viaţă credea cu patimă în spiritism şi extaze magnetice, murise în emigraţie, în cea mai mare sărăcie, lăsînd drept moştenire nişte foarte ciudate memorii asupra lui Mesmer şi a hîrdăului său, în zece

---

238 . Publicist francez reacţionar, apărător al regimului feudal în timpul revoluţiei burgheze şi al dictaturii napoleoniene. Lucrarea sa *Teoria puterii politice şi religioase în societatea civilă* (1796) era, pe vremea restauraţiei, baza ideologică a ultraregaliştilor.

239 . Deputat ultraregalist din vremea restauraţiei.

volume scrise de mînă, legate în marochin roşu şi aurite pe margini. Doamna de T. nu le publicase din orgoliu şi trăia dintr-o mică rentă care scăpase ca prin minune. Se ţinea departe de curte – lume prea amestecată, zicea ea – într-o izolare nobilă, mîndră şi săracă. Cîţiva prieteni se adunau de două ori pe săptămînă în jurul căminului ei de văduvă şi acest lucru făcuse din casa ei un salon regalist desăvîrşit. Musafirii beau ceai, şi, după cum bătea vîntul, a jale sau a laudă, scoteau suspine sau strigăte de groază şi indignare împotriva „secolului”, a Chartei, a buonapartiştilor, a bucătarilor de lux care se înjoseau să servească la mesele burgheziei, a iacobinismului lui Ludovic al XVIII-lea şi se vorbea în şoaptă de speranţele ce se puneau în prinţul moştenitor, Carol al X-lea de mai tîrziu. Făcînd un haz nespus, ascultau cîntecele grosolane în care Napoleon era numit *Nicolas*. Unele ducese, cele mai gingaşe şi mai încîntătoare femei din lumea bună, rîdeau din toată inima auzind cuplete ca acestea, adresate „federaţilor”:

Să-ţi vîri cămaşa în nădragi
Să nu atîrne nici un fald:
Să nu arăţi că patrioţii
Au arborat drapelul alb.

Făceau haz de vorbe cu două înţelesuri, care li se păreau teribile; de jocuri de cuvinte, pline

de venin; de catrene sau chiar numai de distihuri; precum cel despre ministrul Dessolles, guvern foarte moderat din care făceau parte domnii Decazes şi Deserre:

De vrei să aperi astăzi tronul primejduit, ajunge-atît:
De sol, de casă şi de seră, să te desparţi numaidecît.

Se întocmea lista Camerei Pairilor, o adunare înspăimîntător de iacobină; se încercau potriviri de nume care să dea, de pildă, auritmii ca acestea: *Damas, Sabran, Gouvion, Saint-Cyr*[240].

Oamenii aceştia vechi maimuţăreau revoluţia. Ar fi vrut şi ei să trezească ura în suflete, dar în sens invers. Şi ei cîntau micul lor, „*Ça ira*”[241]:

O să meargă, dang, dang,
Buonapartiştii la ştreang.

Cîntecele sînt ca şi ghilotina. Cu aceeaşi nepăsare taie azi un cap, mîine altul. Numai numele lor se schimbă.

În procesul Fualdès[242], care s-a ţinut chiar în vremea aceea, la 1816, lumea lua partea lui Bastide şi Jausion, pentru că Fualdès era

240 . Oameni politici din timpul restauraţiei.
241 . Cîntec popular pe vremea revoluţiei franceze.
242 . Magistrat francez, asasinat de ultraregalişti în timpul teroarei albe din primii ani ai restauraţiei (1817). Bastide şi Jausion sînt asasinii lui Fualdès.

„buonapartist”. Liberalilor li se spunea *fraţi şi prieteni*. Era cea mai urîtă vorbă de ocară.

Salonul doamnei de T. avea, întocmai ca unele clopotniţe de biserică, doi cocoşi. Unul era domnul Gillenormand, celălalt, contele de Lamothe-Valois, despre care se şoptea cu un fel de stimă: „Ştii? E Lamothe, cel cu afacerea colierului[243]”. Partidele politice acordă asemenea amnistii foarte ciudate.

Mai e ceva: în burghezie, situaţiile înalte se pot pierde prin legături prea uşuratice; trebuie să iei seama pe cine primeşti în casă. Tot aşa cum trupul îşi pierde din căldură atunci cînd stă pe lîngă altele cuprinse de frig, îţi poţi pierde stima oamenilor dacă te înconjuri de fiinţe dispreţuite. Vechea lume bună se socotea deasupra acestei legi, ca şi deasupra tuturor celorlalte. Marigny, fratele doamnei de Pompadour, era primit la alteţa-sa prinţul de Soubise Cu toate că... Ba nu, tocmai de aceea! Du Barry, naşul fostei Vaubernier, era binevenit la mareşalul de Richelieu[244]. Lumea aceasta e

243 . Unul din scandalurile publice din „lumea mare” care au compromis curtea lui Ludovic al XVI-lea şi nobilimea în ajunul revoluţiei. O escroacă, zisă contesa de la Mothe, l-a convins pe cardinalul de Rohan să cumpere pentru Maria Antoaneta un colier pe un preţ fabulos, asigurîndu-şi în felul acesta favorurile reginei. Cardinalul a predat colierul noaptea, unei femei voalate, pe care escroaca a dat-o drept Maria Antoaneta. Cum bijuteria nu fusese achitată în întregime, bijutierii au reclamat cazul autorităţilor şi scandalul a izbucnit, opinia publică bănuind că primitoarea fusese într-adevăr regina.

244 . Nepot al cardinalului ; personaj important la curtea lui Ludovic al XV-lea.

la fel cu Olimpul. Mercur ca şi prinţul de Guéménée[245] sînt ca la ei acasă. Orice pungaş e primit, numai să fie zeu.

Contele de Lamothe era în 1815 un moşneag de şaptezeci şi cinci de ani, neavînd altă însuşire decît înfăţişarea sa tăcută şi gravă, chipul său colţuros şi rece, purtarea sa foarte politicoasă, haina închisă pînă la nodul cravatei şi picioarele lui lungi, totdeauna încrucişate, vîrîte în nişte pantaloni mari şi largj, de culoarea cărămizii arse, aceeaşi care îi îmbujora şi faţa.

Domnul Lamothe era „cineva” în acel salon, datorită „celebrităţii” sale şi, lucru ciudat, tocmai din pricina numelui de Valois.

Cît despre domnul Gillenormand, trecerea sa era pe deplin îndreptăţită. Era ascultat fiindcă ştia să se impună. Aşa uşuratic cum era, şi fără ca această slăbiciune să-i tulbure voia bună, avea un fel de-a fi impunător, demn, onest şi de-o semeţie burgheză, la care se adăuga şi vîrsta lui foarte înaintată. Nu oricine împlineşte un veac. Anii sfîrşesc prin a-ţi aşeza în jurul capului o cunună vrednică de respect.

Avea şi vorbe de duh, ca nişte scăpărări din cremene veche. Bunăoară, cînd regele Prusiei, după ce-l ajutase pe Ludovic al XVIII-lea să-şi recapete tronul, veni să-l viziteze, sub numele de contele de Ruppin, fu primit de urmaşul lui Ludovic al XIV-lea cum ai primi pe un marchiz

245 . Mare feudal francez din secolul al XVIII-lea.

de Brandenburg şi totodată cu cea mai delicată obrăznicie. Domnul Gillenormand aprobă această atitudine: „Orice rege care nu e regele Franţei, spuse el, e un rege de provincie”. Într-o zi, auzi următoarea întrebare şi următorul răspuns: „La ce a fost condamnat redactorul *Curierului francez*”? „Să fie suspendat.” „*Sus e de prisos*[246]”, spuse domnul Gillenormand. Vorbe de felul ăsta fac cuiva o situaţie.

La un *tedeum* pentru aniversarea întoarcerii Burbonilor, pe cînd trecea domnul de Talleyrand, exclamase: „Iată-l pe excelenţa-sa Necuratul!”

Domnul Gillenormand venea de obicei întovărăşit de fiica sa, acea domnişoară deşirată, care împlinise patruzeci de ani şi părea de cincizeci, şi de-un băieţel drăgălaş de şapte ani, bălai, rumen şi fraged, cu ochii plini de fericire şi încredere, care nu intra o dată în salon fără să audă toate glasurile bîzîind în jurul lui: „Ce drăguţ e! Păcat de el! Bietul copil!” Copilul acesta era cel despre care v-am amintit în treacăt adineauri. Îi ziceau „bietul copil” pentru că tatăl lui era „un tîlhar de pe Loire”.

Tîlharul de pe Loire era ginerele domnului Gillenormand, despre care am vorbit şi pe care domnul Gillenormand îl socotea ruşinea

---

246 . Joc de cuvinte : *suspendu* - dat afară; *pendu* - spînzurat.

familiei.

II

UNUL DINTRE STRIGOII ROŞII AI TIMPULUI

Cine ar fi trecut pe-atunci prin orăşelul Vernon şi s-ar fi plimbat pe podul monumental care, cum nădăjduim, va fi înlocuit în curînd cu un oribil pod de fier, ar fi putut vedea, dacă şi-ar fi aruncat privirea de la înălţimea parapetului, un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu o şapcă de piele pe cap, îmbrăcat cu un pantalon şi o haină de postav gros, cenuşiu, pe care era cusut un petec gălbui ce fusese cîndva panglica roşie a Legiunii de onoare, încălţat cu saboţi, ars de soare, cu faţa aproape neagră şi cu părul alb, pe frunte cu urma unei răni adinci ce se întindea pînă pe obraz, încovoiat, gîrbov, îmbătrînit înainte de vreme, plimbîndu-se mai toată ziua, cu o cazma şi un cosor în mînă, pe unul din acele peticele de pămînt împrejmuite cu ziduri, din

vecinătatea podului şi care, ca un lanţ de terase, tivesc malul stîng al Senei; fermecătoare locuri îngrădite, pline de flori, şi pe care le-am numi, dacă ar fi ceva mai mari, grădini, iar dac-ar fi mai mici, grădiniţe. Fiecare avea de o parte rîul, de cealaltă o casă. Omul în surtuc şi saboţi de care am vorbit mai sus locuia pe la 1817 pe fîşia cea mai îngustă de pămînt şi în casa cea mai sărăcăcioasă dintre toate. Trăia acolo retras şi singur, în tăcere şi lipsuri, cu o femeie nici tînără, nici bătrînă, nici frumoasă, nici urîtă, nici ţărancă, nici tîrgoveaţă, care-l slujea. Peticul de pămînt, pe care-l numea grădina lui, era vestit în tot oraşul pentru frumuseţea florilor sale. Florile erau singura lui îndeletnicire.

Prin muncă şi stăruinţă, cu băgare de seamă şi multe găleţi cu apă, izbutise să creeze pe urmele Creatorului, adăugînd unele dalii şi lalele pe care natura le uitase. Era iscusit; o luase înaintea lui Soulange-Badin[247] cu alcătuirea acelor moviliţe de pămînt negru, pentru cultivarea arbuştilor rari şi de preţ, aduşi din America şi din China. Vara, dis-de-dimineaţă, îl puteai zări prin aleile grădiniţei lui, sădind, tunzînd, plivind, udînd, păşind printre flori, cu o înfăţişare blajină şi tristă, uneori dus pe gînduri şi stînd nemişcat ore

247 . Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea; a contribuit la sporirea colecţiilor Grădinii Botanice (Jardin des Plantes).

întregi, ascultînd cîntecul unei păsărele într-un copac, gunguritul unui copil într-o casă, cu ochii aţintiţi pe vreun firicel de iarbă, pe vreun strop de rouă pe care soarele îl preschimba în rubin. Pe masa lui foarte săracă era mai mult lapte decît vin. Orice ţînc putea face din el ce voia; slujnica adesea îl certa. Era atît de sfios, încît părea sălbatic; ieşea rareori în oraş şi nu vedea pe nimeni în afară de săracii care-i băteau la uşă şi de preotul lui, părintele Mabeuf, un bătrîn cumsecade. Dacă însă, oamenii de la oraş, sau un străin, oricine ar fi fost el, erau doritori să-i vadă lalelele şi trandafirii, el le deschidea surîzînd. Acesta era tîlharul de pe Loire.

Dacă cineva ar fi citit tot pe atunci memoriile militare, biografiile, *Monitorul*[248] şi buletinele marii-armate, ar fi fost izbit de un nume ce se repeta destul de des în acele pagini: Georges Pontmercy. Foarte tînăr, acest George Pontmercy fusese soldat în regimentul din Saintonge. Izbucni revoluţia. Regimentul din Saintonge a făcut parte din armata Rinului. Vechile regimente îşi păstraseră numele provinciei lor chiar după căderea monarhiei şi abia în 1794 au fost regrupate. Pontmercy luptă la Spire, la Worms, la Neustadt, la Turkheim, la Alzey, la Mayence, făcînd parte din cei două sute care alcătuiau ariergarda lui

248 . Ziarul oficial al imperiului; publica buletine şi amănunţite reportaje militare.

Houchard. Ţinu piept întregului corp de armată al prinţului de Hessa, fiind dintre cei doisprezece care au rezistat în dosul vechiului meterez de la Andernach şi nu se retrase spre grosul armatei decît după ce tunul duşman făcu o spărtură de la creasta parapetului pînă la taluz. Sub comanda lui Kléber a luptat la Marchinnes şi a luat parte la bătălia de la Mont-Palissel, unde un glonţ de puşcă i-a sfărîmat braţul. Trecu pe urmă la graniţa Italiei şi fu unul din cei treizeci de grenadiri care apărară cu Joubert pasul de la Tende. Joubert fu făcut, general-adjunct, iar Pontmercy sublocotenent. A fost alături de Berthier[249], în bătaia gloanţelor, în ziua aceea de la Lodi, care l-a făcut pe Bonaparte să spună: „Berthier a fost în acelaşi timp tunar, cavalerist şi grenadir”. L-a văzut căzînd la Novi pe fostul general Joubert, în clipa cînd acesta, cu sabia afară, striga: „Înainte!” Îmbarcat cu compania lui, după cerinţele războiului, pe o corabie uşoară ce plecase din Genova spre nu ştiu care alt port mic de pe coastă, căzu într-un viespar de şapte sau opt vase engleze. Comandantul genovez voia să arunce tunurile în mare, să ascundă soldaţii între cele două punţi şi să se strecoare prin întuneric, trecînd drept navă de comerţ. Pontmercy puse să se ridice tricolorul

---

249 . *Houchard, Kléber, Joubert, Berthier* - generali francezi care s-au distins în timpul războaielor revoluţiei burgheze şi mai ales în războaiele napoleoniene.

la catarg şi trecu mîndru în bătaia tunurilor de pe fregatele britanice. Douăzeci de leghe mai departe, din ce în ce mai îndrăzneţ, atacă şi captură cu vasul său o corabie mare de transport engleză, care ducea trupe în Sicilia, ticsită de oameni şi de cai. În 1805 făcu parte din acea divizie a lui Malher care smulse arhiducelui Ferdinand oraşul Günzburg. În braţele sale căzu la Wettingen, sub o ploaie de gloanţe, colonelul Maupetit, rănit de moarte, în fruntea celui de-al nouălea regiment de dragoni. Se distinsese la Austerlitz în timpul acelui marş nemaipomenit executat sub focul duşmanului. Cînd cavaleria gărzii imperiale ruse zdrobi un batalion al Regimentului 4 de infanterie, Pontmercy fu dintre cei care-l răzbunară, nimicind-o. Împăratul îi dădu crucea[250]. Pontmercy îi văzu încercuiţi, rînd pe rînd, pe Würmser în Mantua, pe Mélas în Alexandria, pe Mack[251] în Ulm. Făcu parte din al optulea corp al marii-armate, comandat de Mortier[252], care cuceri Hamburgul. Apoi trecu în Regimentul 55 de infanterie, care era fostul regiment de Flandra. La Eylau se afla în cimitirul în care viteazul căpitan Louis Hugo,

---

250 . Crucea Legiunii de onoare.

251 . *Würmser, Mélas, Mack* – generali austrieci învinşi de Napoleon.

252 . Mareşal al imperiului care s-a distins în campania din 1805 împotriva Prusiei. Mai tîrziu, Napoleon l-a însărcinat cu ocuparea oraşelor hanseatice din Germania de Nord, spre a împiedica comerţul englez cu Europa centrală.

unchiul autorului acestei cărţi, se împotrivise singur, cu compania sa de optzeci şi trei de oameni, timp de două ore, atacului întregii armate duşmane. Pontmercy a fost unul din cei trei luptători care au scăpat cu viaţă din acest cimitir. A luat parte la lupta de la Friedland. Apoi a luptat la Moscova, Berezina, Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig şi în trecătorile Gelnhausen[253]; pe urmă, la Montmirail, Château-Thierry, Craon, pe malurile Marnei, ale Aisnei şi în temuta poziţie întărită de la Laon[254]. La Arnay-le-Duc, pe cînd era căpitan, a spintecat zece cazaci, ca să scape, nu pe generalul său, ci un caporal. A fost ciuruit de gloanţe cu acest prilej şi i s-au scos douăzeci şi şapte de schije numai din braţul stîng. Cu opt zile înainte de capitularea Parisului, făcuse schimb cu un camarad şi intrase în cavalerie. Avea ceea ce se numea sub vechiul regim o „mînă dublă”, adică îndemînarea de-a mînui ca soldat deopotrivă sabia sau puşca, şi de a comanda, ca ofiţer, un escadron sau un batalion. Din acest fel de îndemînare, desăvîrşită prin educaţia militară, au ieşit unele trupe speciale ca, de pildă, dragonii, care sînt călăreţi şi infanterişti totodată. Îl însoţi pe Napoleon în insula Elba.

253 . *Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig, Gelnbausen* – bătălii din campania anului 1813, cînd, după dezastrul din Rusia, aliaţii au urmărit pas cu pas trupele franceze în retragere.

254 . Victorii fără consecinţe ale lui Napoleon în 1814, cînd aliaţii pătrunseseră în Franţa şi înaintau spre Paris.

La Waterloo era şef de escadron de cuirasieri în brigada Dubois. El a fost acela care a luat drapelul batalionului din Lunnebourg şi l-a aruncat la picioarele împăratului. Era plin de sînge. Primise, pe cînd smulgea drapelul, o lovitură de sabie în obraz. Plin de mulţumire, împăratul îi strigă: „Te fac colonel, te fac baron, te fac ofiţer al Legiunii de onoare!” Pontmercy răspunse: „Sire, vă mulţumesc din partea văduvei mele”. Un ceas mâi tîrziu, cădea în rîpa de la Ohain. Şi-acum, să spunem cine era acest Georges Pontmercy? Era tîlharul de pe Loire.

Cîte ceva din viaţa lui am povestit şi mai-nainte. După Waterloo, scos, după cum ne amintim, din rîpa de la Ohain, Pontmercy izbutise să ajungă din urmă armata şi, din ambulanţă în ambulanţă, se tîrîse pînă la cantonamentul de pe Loire.

Restauraţia l-a scos la pensie cu solda pe jumătate, pe urmă i-a hotărît domiciliul la Vernon, adică l-a pus sub supraveghere. Regele Ludovic al XVIII-lea, anulînd toate decretele date în timpul celor o sută de zile, nu-i recunoscuse nici calitatea de ofiţer al Legiunii de onoare, nici gradul de colonel, nici titlul de baron. El însă nu se iscălea altfel decît *colonel baron Pontmercy*. N-avea decît o singură haină, albastră, veche, şi nu ieşea niciodată fără să-şi prindă pe ea rozeta de ofiţer al Legiunii de onoare. Procurorul regelui îi pusese

în vedere că parchetul e în drept să-l urmărească pentru „port ilegal de decoraţii”. Cînd înştiinţarea aceasta îi fu adusă la cunoştinţă în chip aproape oficial, Pontmercy răspunse cu un zîmbet amar: „Nu ştiu dacă nu mai înţeleg eu sau dacă dumneata nu mai vorbeşti franţuzeşte; ceea ce e sigur e că nu pricep nimic”. Opt zile în şir, a ieşit după aceea cu decoraţia pe piept. Nimeni n-a îndrăznit să se atingă de el. De două-trei ori ministrul de război şi generalul comandant al garnizoanei scrisese pe adresă: *Domnului maior Pontmercy*. El înapoiase scrisorile nedeschise. Tot pe-atunci, Napoleon, la Sfînta Elena, făcea la fel cu scrisorile lui sir Hudson Lowe, adresate *generalului Bonaparte*. Pontmercy ajunsese, îngăduiţi-mi expresia, să scuipe la fel ca şi împăratul său.

La fel se întîmpla la Roma cu prizonierii cartaginezi care refuzau să-l salute pe Flaminius[255] şi care păstrau în ei ceva din sufletul lui Hannibal.

Într-o dimineaţă îl întîlni pe procurorul regal pe o uliţă din Vernon, se duse la el şi-i spuse: „Domnule procuror regal, mi-e îngăduit să port cicatricea pe obraz?”

Afară de amărîta lui de jumătate de soldă cuvenită gradului de şef de escadron nu avea nici un venit. Luase cu chirie la Vernon cea mai

---

255 . Consul roman din timpul celui de-al doilea război punic (secolul al II-lea î.e.n.).

mică locuinţă pe care o putuse găsi. Trăia acolo singur, aşa cum am văzut. În timpul imperiului, avu răgazul, între două războaie, să se însoare cu domnişoara Gillenormand. Bătrînul burghez, jignit în sufletul lui, îşi dădu consimţămîntul oftînd şi spuse: „Iată la ce sînt constrînse şi cele mai bune familii”. În 1815, doamna de Pontmercy, fiinţă aleasă şi vrednică de soţul ei în toate privinţele, murise, lăsînd un copil. Acest copil ar fi fost bucuria colonelului în singurătatea lui; dar bunicul îşi ceruse cu hotărîre nepotul, spunînd că-l va dezmoşteni dacă nu i-l dă. Spre binele copilului, tatăl se învoise, şi, lipsit de zîmbetul lui, începuse să iubească florile. De altfel, nici nu voia să mai ştie de nimic. Nici nu se împotrivea, nici nu uneltea. Îşi împărţea gîndurile între lucrurile nevinovate cu care se îndeletnicea acum şi faptele mari pe care le săvîrşise odinioară. Îşi petrecea timpul aşteptînd să înflorească o garoafă sau depănîndu-şi amintirile de la Austerlitz.

Domnul Gillenormand rupsese orice legătură cu ginerele lui. Pentru el, colonelul era un „tîlhar”, iar pentru colonel socrul său era „un zaharisit”. Domnul Gillenormand nu vorbea niciodată de colonel decît ca să-şi bată joc de „baronia” lui. Smulsese lui Pontmercy făgăduiala de a nu încerca niciodată să-şi vadă fiul, nici să-i vorbească, sub ameninţarea de a i-l trimite înapoi, gonit şi dezmoştenit, dacă nu

s-ar ţine de cuvînt. Pentru familia Gillenormand, Pontmercy era un ciumat. Ei înţelegeau să-i crească copilul după placul lor. Colonelul greşise poate primind aceste condiţiuni, dar se supuse în totul, crezînd că face bine, de vreme ce se jertfeşte numai pe el. Moştenirea bătrînului Gillenormand nu era mare lucru, dar a domnişoarei Gillenormand nu era de dispreţuit. Această mătuşă, rămasă fată bătrînă, era foarte bogată de pe urma maică-si, iar fiul surorii ei urma s-o moştenească.

Copilul, care se numea Marius, ştia că are un tată, dar nimic mai mult. Nimeni nu-i pomenea de el. Totuşi, în lumea în care îl ducea bunicu-său, şoaptele, privirile şi vorbele cu înţeles îi ajunseseră cu timpul la ureche; începuse să înţeleagă cîte ceva. Şi cum încet, pe nesimţite, ideile şi părerile în mijlocul cărora trăia i se strecurau şi lui în suflet, ajunsese să nu se mai gîndească la tatăl său decît cu ruşine şi cu inima strînsă.

În timp ce copilul creştea, colonelul pleca pe ascuns la Paris, la două-trei luni o dată, ca un osîndit scăpat din temniţă, şi se ducea să pîndească la Saint-Sulpice clipa în care domnişoara Gillenormand îl ducea pe Marius la liturghie. Acolo, tremurînd de teamă să nu-l zărească mătuşa, ascuns după un stîlp, nemişcat, îşi privea copilul ţinîndu-şi răsuflarea. Acestui viteaz îi era frică de o fată bătrînă.

De aici pornise prietenia lui cu părintele Mabeuf, preotul din Vernon.

Acest preot de ispravă era fratele unui epitrop de la Saint-Sulpice, care-l zărise în mai multe rînduri cum îl sorbea din ochi pe copil; îi văzuse cicatricea de pe obraz şi lacrimile din ochi. Omul cu înfăţişarea atît de bărbătească şi care plîngea ca o femeie îl tulburase. Chipul lui îi rămăsese în minte. Într-o zi, ducîndu-se la Vernon să-şi vadă fratele, întîlni pe colonelul Pontmercy pe pod şi-l recunoscu. Epitropul vorbi preotului despre acel om, şi, împreună, căutară un prilej a-i face colonelului o vizită. Această vizită fu urmată de altele. Colonelul, la început foarte tăcut, pînă la urmă îşi deschise inima şi aşa ajunseră preotul şi epitropul să afle toată povestea şi pricina pentru care Pontmercy îşi jertfise fericirea ca să asigure viitorul odraslei lui. De atunci, preotul îl respecta şi-l iubea, iar colonelul, la rîndul său, prinse dragoste de el. De altfel, nici o prietenie nu se încheagă mai strîns şi mai uşor decît aceea dintre un preot bătrîn şi un bătrîn ostaş, atunci cînd, din întîmplare, amîndoi sînt buni şi sinceri. La drept vorbind, fac parte din unul şi acelaşi fel de oameni. Soldatul îşi închină viaţa patriei de pe pămînt, preotul patriei din cer; altă deosebire nu e.

De două ori pe an, la 1 ianuarie şi de Sfîntul Gheorghe, Marius se socotea dator să scrie tatălui său cîte o scrisoare dictată de mătuşă şi

copiată parcă după un formular; era tot ce îngăduia domnul Gillenormand; tatăl răspundea cu scrisori pline de duioşie, pe care bunicul le vîra în buzunar fără să le citească.

III

REQUIESCANT[256]

Salonul doamnei de T. era pentru Marius Pontmercy întreaga lume. Era singura fereastră prin care putea să privească viaţa. Da Întunecată ca un ochi de pivniţă, lăsa să treacă prin ea mai mult frig decît căldură, mai mult întuneric decît soare. Copilul acesta, care fusese numai bucurie şi lumină atunci cînd intrase în lumea aceea ciudată, ajunsese în scurtă vreme să fie trist şi – ceea ce era şi mai nepotrivit cu vîrsta lui – serios. Înconjurat de oamenii aceia impunători şi ciudaţi, privea în juru-i cu o uimire gravă. Tot mai numeroase erau lucrurile ce-i sporeau uimirea. În salonul doamnei de T. veneau bătrîne doamne nobile, foarte respectabile, care se numeau Mathan, Noé, Lévis (se pronunţă Lévi), Cambis (se pronunţă Cambiz). Aceste chipuri străvechi şi aceste nume biblice se amestecau în mintea copilului cu Vechiul Testament, pe care-l învăţa pe de rost, iar cînd le vedea pe toate cum

256 . *Requiescant in pace* (lat.), la înmormîntările catolice: odihnească în pace.

şedeau în jurul focului ce se stingea, abia luminate de o lampă acoperită cu un văl verde, cu chipurile lor aspre, cu părul cărunt sau alb, cu rochiile lungi din alte vremuri, din care nu se mai deosebeau decît culori mohorîte, cînd le auzea cum lăsau să cadă, din cînd în cînd, cuvinte deopotrivă de aprige şi de măreţe, micul Marius se uita la ele cu ochi speriaţi, crezînd că vede nu femei, ci patriarhi şi magi, nu fiinţe adevărate, ci stafii.

Printre stafiile acestea se aflau şi cîţiva preoţi, oaspeţi obişnuiţi ai vechiului salon, şi cîţiva gentilomi; marchizul de Sassenay, secretarul doamnei du Berry, vicontele de Valory, care sub pseudonimul Charles-Antoine publica ode pe-o singură rimă, prinţul de Beauffremont, care, deşi destul de tînăr încă, avea părul cărunt şi o soţie drăguţă şi plină de duh, ale cărei rochii de catifea roşie, foarte decoltate, cu ciucuri de aur, speriau întunecimile acestor locuri, marchizul de Coriolis d’Espinouse, omul care cunoştea cel mai bine din toată Franţa „politeţea cu măsură”, contele d’Amendre, un om de treabă, plin de bunăvoinţă, şi cavalerul de Port-de-Guy, stîlp al bibliotecii Luvrului, căreia i se zicea „cabinetul regelui”. Domnul de Port-de-Guy, mai mult îmbătrînit decît bătrîn, povestea că în 1793, la vîrsta de şaisprezece ani, fusese închis ca nesupus şi aruncat în lanţuri împreună cu un moşneag de optzeci de ani,

episcopul de Mirepoix, şi el un nesupus, dar nu ca soldat, ci ca preot. Se aflau la Toulon. Corvoada lor era să meargă noaptea şi să strîngă de pe eşafod capetele şi trupurile celor ghilotinaţi peste zi; luau în spate trunchiurile acelea însîngerate, iar zeghea lor roşie de puşcăriaşi avea în dreptul cefei o scoarţă de sînge, uscat dimineaţa şi seara jilav. Se spuneau o mulţime de asemenea poveşti tragice în salonul doamnei de T.; şi tot blestemîndu-l pe Marat[257], ajungeau să-l aplaude pe Trestaillon[258]. Cîţiva deputaţi, cum nu se poate mai conformişti, veneau să joace cărţi; Thibord din Chalard, Lemarchand de Gomicourt şi vestitul zeflemist de dreapta Cornet-Dincourt. Judecătorul de Ferrette, cu pantalonii lui strînşi pe picior şi picioarele lui subţiri, venea cîteodată, în trecere, mergînd la Talleyrand. Omul acesta fusese tovarăş de chefuri al domnului conte d'Artois şi, spre deosebire de Aristot cel călărit de Campaspa[259], pusese pe faimoasa Guimard să

257 . Unul dintre cei mai neînfricaţi iacobini. În ziarul său *Prietenul poporului* şi în discursurile sale din Convenţiunea Naţională a denunţat curajos şi consecvent foate tertipurile reacţiunii. A fost asasinit în iulie 1793 de o regalistă: Charlotte Corday.

258 . Şeful unei bande regaliste; în perioada teroarei albe, de la începutul restauraţiei, a prădat şi ucis numeroşi foşti iacobini şi bonapartişti.

259 . Aluzie la o legendă din antichitate repovestită în versuri de Henri d'Andeli (secolul al XIII-lea), după care filozoful grec Aristotel, educatorul lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, încercase să-l îndepărteze pe suveran de farmecele unei indiene,

meargă-n patru labe, arătînd astfel veacurilor un filozof răzbunat de un magistrat. Preoţii care veneau aici erau abatele Halma, acelaşi căruia domnul Larose, colaboratorul său de la *Fulgerul* îi spunea: „Ei, cine n-are azi cincizeci de ani? Poate cîţiva mucoşi!”, abatele Latourneur, predicatorul regelui, abatele Frayssinous, care nu era încă nici conte, nici episcop, nici ministru, nici pair şi care purta o sutană veche fără nasturi, şi abatele Keravenant, preot la Saint-Germain-des-Prés; apoi nunţiul papal, pe atunci monseniorul Macchi, arhiepiscop de Nisibis, mai tîrziu cardinal, cu nasul lui lung şi gînditor, şi un alt monsenior ce se intitula abatele Palmieri, confesor particular, unul din cei şapte protonotari ai sfîntului scaun, canonic al bisericii liberiene, apărător al sfinţilor, *postulatore di santi*, un fel de consilier de stat pentru departamentul raiului; în sfîrşit, doi cardinali, domnul de la Luzerne şi domnul de Clermont-Tonnerre. Cardinalul de la Luzerne era scriitor, şi cîţiva ani mai tîrziu va avea cinstea să iscălească articole în *Conservatorul*, alături de Chateaubriand; domnul de Clermont-Tonnerre era arhiepiscop de Toulouse şi venea adesea să petreacă vreo cîteva zile la Paris, la nepotul său, marchizul de Tonnerre, fost

---

Campaspa. La instigaţia lui Alexandru, aceasta îl seduse însă şi pe filozof, şi-l înrobi pînă într-atîta, încît consimţi să-i servească drept cal, mergînd în patru labe, cu frîul în gură.

ministru de război şi al marinei. Cardinalul de Clermont-Tonnerre era un bătrînel vesel, căruia i se vedeau ciorapii roşii pe sub poalele sutanei; avea două metehne: ura pe enciclopedişti şi juca biliard cu patimă; lumea care trecea pe vremea aceea în serile de vară pe strada Madame, unde era pe atunci casa Clermont-Tonnerre, se oprea să asculte ciocnitul bilelor şi vocea ascuţită a cardinalului strigînd colegului său din conclav, monseniorul Cottret, episcop *in partibus*[260] al Carysteei: „Scrie, părinte, încă un carambol”. Cardinalul de Clermont-Tonnerre fusese adus la doamna de T. de prietenul său cel mai apropiat, domnul de Roquelaure, fostul episcop de Senlis, şi unul din cei patruzeci[261]. De Roquelaure era bine cunoscut pentru statura sa înaltă şi pentru prezenţa sa regulată la Academie; prin uşa cu geamuri a sălii vecine cu biblioteca, unde Academia Franceză îşi ţinea pe atunci şedinţele, curioşii puteau admira în fiecare joi pe fostul episcop de Senlis, stînd de obicei în picioare, proaspăt pudrat, cu ciorapi violeţi şi cu spatele spre uşă, parcă ar fi vrut să-şi arate mai bine frumosul guler al hainei. Aceşti oameni ai bisericii, deşi cei mai mulţi erau în aceeaşi măsură oameni ai curţii, făceau ca

260 . *In partibus infidelium,* adică în „părţile necredincioşilor”: în toate episcopatele desfiinţate de arabi şi de turci în Orientul apropiat, papii de la Roma au continuat să numească titulari, cu funcţii onorifice, bineînţeles; aceştia sînt episcopi *in partibus*.

261 . Numărul membrilor Academiei Franceze.

salonul doamnei de T. să fie mai impunător, iar cinci pairi ai Franţei, marchizul de Vibraye, marchizul de Talaru, marchizul d'Herbouville, vicontele Dambray şi ducele de Valentinois, îi dădeau o înfăţişare şi mai aristocratică. Acest duce de Valentinois, cu toate că era prinţ de Monaco, adică un suveran străin, avea o părere aşa de înaltă despre Franţa şi despre instituţia pairilor, încît vedea totul numai prin prisma lor. El e cel care a spus: „Cardinalii sînt pairi ai Franţei şi ai Romei, lorzii sînt pairi ai Franţei şi ai Angliei". Dar, pentru că în veacul acesta revoluţia trebuie să fie peste tot, acest salon feudal era, după cum am spus, dominat de un burghez. Cel care domnea acolo era domnul Gillenormand.

Acesta era sîmburele şi miezul societăţii pariziene „albe". Celebrităţile erau ţinute în carantină, chiar cînd era vorba de regalişti. Renumele are totdeauna ceva anarhic. Chateaubriand, dacă ar fi intrat în acel salon mic, s-ar fi bucurat de altă primire ca „moş Duchêne"[262]. Cîţiva convertiţi pătrundeau totuşi ca toleraţi în această lume ortodoxă. Era primit şi contele Beugnot, pentru a fi adus pe calea cea bună. Saloanele nobile nu mai seamănă cu cele din vremea aceea. Cartierul Saint-Germain de azi miroase a făţărnicie. Regaliştii de acum sînt, fie zis spre lauda lor,

262 . *Le père Duchêne* – titlul unui ziar din timpul revoluţiei, scris şi editat de Hébert.

demagogi.

În casa doamnei de T. lumea fiind aleasă, gustul era fin şi dispreţuitor, sub o înfăţişare de desăvîrşită politeţe. Fără voie, deprinderile dobîndiseră tot felul de rafinamente, care întruchipau regimul cel vechi, înmormîntat, dar totuşi viu. Cîteva din aceste deprinderi, mai ales în vorbire, păreau ciudate. Cunoscătorii superficiali ar fi luat drept provincial, ceea ce nu era decît arhaic. Unei femei i se spunea „doamna general”; chiar şi „doamna colonel” nu era ceva neobişnuit. Fermecătoarea doamnă de Léon, desigur în amintirea duceselor de Longueville şi de Chevreuse[263], prefera această denumire decît titlul ei de prinţesă. Marchiza de Créquy îşi spunea şi ea „doamna colonel”.

Această măruntă lume mare născocise la Tuileries rafinata deprindere de a se adresa totdeauna regelui, neoficial, cu vorba „regele” spusă la persoana a treia şi niciodată „maiestatea-voastră”, titlu „pîngărit de uzurpator”.

Lumea aceasta mică judeca evenimentele şi oamenii. Lua vremile noi în zeflemea, ceea ce o scutea de a le înţelege. Îşi lămureau unii-altora nedumeririle, luminînd pe ceilalţi cu ceea ştiau ei. Mathusalem îl învăţa pe

---

263 . Femei din aristocraţia feudală a secolului al XVII-lea, celebre pentru spiritul lor de aventură.

Epimenid[264]. Surdul îl lămurea pe orb. Timpul de la Coblentz[265] încoace trecuse zadarnic. Aşa cum Ludovic al XVIII-lea împlinise prin graţia lui Dumnezeu douăzeci şi cinci de ani de domnie, tot aşa şi emigraţii erau în drept să se socotească în al douăzeci şi cincilea an al adolescenţei lor.

Totul era armonios; nimic prea viu; vorba abia o şoaptă; jurnalul, la fel cu salonul, semăna cu un papirus. Vedeai şi oameni tineri, dar şi ei păreau ieşiţi din groapă. Slugile de la uşă erau şi ele bătrîne. Lumea aceasta dărăpănată era servită de slugi aidoma cu ea. Toate păreau că trăiseră în altă vreme, dar se împotriveau mormîntului. A conserva, conservare, conservator, acestea le erau aproape toate cuvintele. Trebuia să miroşi a tămîie. Erau pline de miresme, în adevăr, părerile acestei lumi venerabile, dar ideile ei duhneau a naftalină. Erau ca nişte moaşte – stăpînii îmbălsămaţi, iar slugile împăiate.

Bătrînă marchiză respectabilă, emigrată şi ruinată, care nu mai ţinea decît o singură

---

264 . *Mathusalem*, personaj biblic, unul din patriarhii izraeliţi renumiţi prin lungimea vieţii lor; aici este luat drept simbol al bătrîneţii, rămăşiţă a unei generaţii de mult trecute. *Epimenid*, filozof legendar din Grecia antică, despre care se spunea că ar fi dormit peste o jumătate de veac într-o peşteră. Aici, simbol al emigraţilor nobili din timpul revoluţiei burgheze, care se înapoiau în Franţa după 22—25 de ani petrecuţi în străinătate.

265 . Localitate din Germania; în timpul revoluţiei din Franţa a fost centrul politic al emigraţilor feudali, care puneau la cale de acolo intervenţii armate împotriva republicii.

servitoare, zicea mereu: „slugile mele”.

Ce se făcea în salonul doamnei de T.? Toţi se sileau să fie *ultra*.

A fi *ultra*: cuvîntul acesta, deşi s-ar putea ca ceea ce reprezintă să nu fi dispărut cu totul, nu mai are azi nici un sens. Să-l lămurim. A fi *ultra* înseamnă a depăşi; a ataca sceptrul în numele tronului şi mitra în numele altarului; a lovi trăsura pe care o tragi; a da cu copita în oişte; a găsi o vină rugului că nu dă destulă căldură pentru a frige pe eretici; a învinui pe idol că nu se închină idolilor; a batjocori din prea mult respect; a fi mai catolic decît papa, mai regalist decît regele şi a găsi că noaptea are prea multă lumină; înseamnă a fi nemulţumit de albastru, de zăpadă, de lebădă şi de crin, în numele albului; a ţine la ceva pînă la duşmănie, a ţine atît de mult la un lucru, încît să fii împotriva lui.

Spiritul acesta *ultra* domnea mai cu seamă la începutul restauraţiei.

Niciodată în istorie nu s-a mai pomenit ceva care să semene cu acel sfert de oră ce începe în 1814 şi sfîrşeşte pe la 1820 odată cu venirea domnului de Villèle[266], omul realist al reacţiunii. Aceşti şase ani au fost un moment vesel şi posac, luminat ca de strălucirea zorilor şi învăluit în acelaşi timp de negurile marilor dezastre, care încetul cu încetul se cufundă în trecut, dar care mai cuprind încă zarea. Printre

266 . Şeful ultraregaliştilor francezi sub restauraţie.

aceste umbre şi lumini, o mică lume de oameni noi şi vechi, amărîţi şi ridicoli, tineri şi în acelaşi timp bătrîni, se frecau la ochi uluiţi; nimic nu seamănă mai mult cu trezirea din somn ca întoarcerea acasă; ei priveau îmbufnaţi spre Franţa, şi Franţa îl privea ironic; străzile erau pline de bufniţe bătrîne de marchizi, cu cei întorşi care păreau nişte strigoi, cu „foşti", uimiţi de tot ce vedeau, gentilomi nobili şi de treabă, zîmbind şi plîngînd de bucurie că sînt în Franţa, încîntaţi că-şi revăd ţara, nenorociţi că nu-şi mai regăsesc monarhia; vechii nobili ai cruciadelor huiduindu-i pe cei noi ai imperiului, adică pe cei care îşi cîştigaseră nobleţea prin sabie; cei care purtau nume înscrise în istorie nu mai înţelegeau istoria; strănepoţii ostaşilor lui Carol cel Mare îi dispreţuiau pe ostaşii lui Napoleon. Spadele se înfruntau una pe alta, aşa cum am spus: cea de la Fontenoy era o rugină vrednică de luat în rîs, iar odioasa spadă de la Marengo[267], nu era decît o sabie ca oricare alta. Ce-a fost Mai-Demult nu vrea să ştie de ce-a fost Ieri. Nu se mai deosebea ce-i măreţ de ce-i caraghios. S-a găsit unul care să-i zică lui Napoleon: Scapin[268]. Lumea aceasta s-a stins.

---

267 . La Fontenoy, sat din Belgia, mareşalul Mauriciu de Saxa a învins, în 1745, trupele anglo-olandeze. A fost ultima mare bătălie cîştigată de armatele franceze sub regimul monarho-feudal. Marengo este localitatea unde Napoleon i-a învins pe austrieci în timpul celei de a doua campanii din Italia (1800).

268 . Personaj din comedia italiană, tip de valet inteligent şi

Nimic, o spunem din nou, n-a mai rămas din ea. Cînd, din întîmplare, dezgropăm vreun chip de-al ei şi încercăm să-i dăm viaţă cu gîndul, el ne pare straniu, ca şi cînd ar fi dinainte de potop. E adevărat că un potop a înghiţit-o şi pe ea. A pierit în două revoluţii. Ideile sînt şi ele ca nişte valuri. Ce grabnic acoperă tot ce trebuie să sfarme şi să îngroape, cu cîtă repeziciune sapă prăpăstii înspăimîntătoare!

Iată care era înfăţişarea saloanelor în acele timpuri îndepărtate şi nevinovate, cînd domnul Martainville[269] avea mai mult spirit decît Voltaire.

Saloanele acestea îşi aveau literatura şi politica lor. Credeau în Fiévée. Spusele domnului Agier erau lege. Se comentau scrierile domnului Colnet[270], anticarul de pe cheiul Malaquais. Napoleon era nici mai mult, nici mai puţin decît căpcăunul din Corsica. Mai tîrziu a trebuit să se facă o concesie părerilor epocii, aşa încît domnul marchiz de Buonaparte, locotenent-general al armatelor regelui, a fost primit în istorie.

Aceste saloane n-au rămas multă vreme neîntinate. Încă de prin 1818 începuseră să scoată capul cîţiva doctrinari: semn

---

descurcăreţ, devenit popular în Franţa mai ales prin comedia lui Molière, *Vicleniile lui Scapin*.

269 . Ziarist din timpul restauraţiei, directorul ziarului regalist *Le Drapeau blanc* (Drapelul alb). Se alăturase Burbonilor după căderea lui Napoleon, pe care-l slujise mai înainte.

270 . Ziarişti şi scriitori reacţionari din vremea restauraţiei.

îngrijorător. Erau regalişti, dar parcă îşi cereau iertare că sînt. Tocmai ceea ce făcea mîndria celor *ultra* îi cam ruşina pe doctrinari. Erau deştepţi; ştiau să tacă; credinţa lor politică era scrobită cu destulă prestanţă; trebuiau să izbutească. Purtau totdeauna, şi nici nu le venea rău, numai cravată albă şi haina îmbumbată pînă pe sub bărbie. Greşeala, sau poate nenorocul partidului doctrinar, a fost că a născocit tinereţea bătrînă. Făceau pe înţelepţii. Visau să altoiască pe principiul absolut şi excesiv o cîrmuire moderată. Uneori, cu o rară isteţime, ridicau în faţa liberalismului, care pornea să dărîme, un liberalism care voia să păstreze. Îi auzeai spunînd: „Fiţi îndurători cu regalitatea! A adus destule foloase. Ne-a dat tradiţia, evlavia, religia, respectul. Ea reprezintă credinţa, bravura, cavalerismul, iubirea, statornicia. Îmbină, chiar dacă o face cu părere de rău, măreţia nouă a naţiunii cu măreţia de veacuri a monarhiei. Greşeşte cînd nu înţelege revoluţia, imperiul, gloria, libertatea, ideile cele noi, generaţiile tinere, veacul cel nou. Dar aşa cum greşeşte el faţă de noi, nu greşim oare şi noi cîteodată faţă de el? Revoluţia, ai cărei moştenitori sîntem, trebuie să aibă înţelegere pentru toate. A lovi în regalitate însemnează de lipsă de liberalism. Ce greşeală şi ce orbire! Franţa revoluţionară nu respectă Franţa istorică, adică nu-şi respectă mama, nu se respectă pe sine însăşi.

După 5 septembrie, nobleţea monarhiei e tratată aşa cum era, după 8 iulie[271], nobleţea imperiului. Ei au fost nedrepţi cu vulturul, noi sîntem nedrepţi cu floarea de crin. Mereu avem ceva de proscris! E de vreun folos că ştergem aurul de pe coroana lui Ludovic al XIV-lea, să răzuim blazonul lui Henric al IV-lea? Rîdem de domnul de Vaublanc[272] care ştergea *N*-urile de pe podul Iéna! Dar ce făcea el atunci? Ceea ce facem şi noi azi. Bouvines[273] e al nostru, ca şi Marengo. Florile de crin sînt ale noastre ca şi *N*-urile. Sînt bunurile noastre. De ce să le micşorăm? Nu trebuie să ne lepădăm de patrie, nici în trecut, nici în prezent. De ce să ne ciuntim istoria? De ce să nu iubim Franţa în întregul ei?"

Astfel criticau şi apărau doctrinarii regalismul, dar acesta era deopotrivă de

---

271 . Date din istoria restauraţiei Burbonilor: la 8 Iulie 1815, cînd Ludovic al XVIII-lea s-a înapoiat pentru a doua oara în Franţa, dupa înfrîngerea lui Napoleon la Waterloo, s-a dezlănţuit teroarea albă împotriva bonapartiştiior; cînd, la 5 septembrie 1816, acelaşi Ludovic al XVIII-lea a dizolvat prima Cameră a noului regim, speriat de excesele reacţiunii acestei adunări compuse aproape exclusiv din ultraregalişti, s-a inaugurat o scurtă perioadă de liberalism, în timpul guvernului Decazes, în spiritul conciliatoriu al doctrinarilor evocaţi de V. Hugo.

272 . Ultraregalist fanatic din timpul restauraţiei, după ce-l servise pe Napoleon. A fost ministru de interne îndată după a doua restauraţie (1815), în care calitate a ordonat ştergerea iniţialei N (Napoleon) de pe monumentele Parisului.

273 . Localitate unde, în 1214, regele Franţei Filip al II-lea August a învins armatele unei coaliţii îndreptate împotriva sa de împăratul german Otto al IV-lea şi contele Ferrand al Flandrei. Victoria s-a datorat mai ales trupelor trimise regelui de catre municipalităţile libere din Franţa.

nemulţumit cînd era criticat, şi de furios cînd era apărat.

Aşa-numiţii *ultra* înseamnă întîia epocă a regalismului. În a doua epocă au venit congregaţiile religioase. După elan a venit dibăcia. Să încheiem aici schiţa noastră.

În cursul acestei povestiri, autorul cărţii de faţă a întîlnit în drumul lui clipa aceasta ciudată din istoria contemporană; a trebuit să arunce în treacăt o privire asupra ei şi să însemneze cîte ceva din ciudatele trăsături ale unei lumi astăzi necunoscute. Dar a făcut-o în treacăt şi fără nici un gînd amar sau batjocoritor. Amintiri dragi şi pline de evlavie îl leagă de acest trecut, în care a trăit şi mama sa. De altfel, trebuie să spunem că această lume mică îşi avea şi ea măreţia ei. Putem zîmbi gîndindu-ne la ea, dar n-o putem nici urî, nici dispreţui. Era Franţa de altădată.

Marius Pontmercy a făcut, ca toţi copiii, oarecare studii. Cînd a ieşit din mîinile mătuşii Gillenormand, bunicul său l-a încredinţat unui vrednic profesor, de cea mai curată nevinovăţie clasică. Acest suflet tînăr, care de-abia se deschidea, trecu din mîinile unei mironosiţe în ale unui pedant. Marius îşi făcu liceul şi pe urmă intră la Facultatea de drept. Era regalist convins şi cumpătat. Îşi iubea prea puţin bunicul, ale cărui glume şi al cărui cinism îl jigneau, şi-şi păstra sufletul închis faţă de tatăl său.

Era, de altfel, un băiat înfocat şi totuşi stăpînit, nobil, generos, mîndru, evlavios, plin de avînt, serios pînă la asprime şi neprihănit pînă la sălbăticie.

IV

SFÎRŞITUL TÎLHARULUI

Marius şi-a terminat studiile clasice o dată cu retragerea din lume a domnului Gillenormand. Moşneagul îşi luă rămas bun de la cartierul Saint-Germain şi de la salonul doamnei de T. şi se mută în cartierul Marais, în casa din strada Filles-du-Calvaire. Avea drept slugi, afară de portar, pe jupîneasa Nicoletta, care o înlocuise pe Magnon, şi pe Basque, cel care se îneca şi gîfîia, despre care am mai vorbit.

În 1827 Marius împlinise şaptesprezece ani. Într-o seară, întorcîndu-se acasă, îl văzu pe bunicul său cu o scrisoare în mînă.

— Marius, îi spuse domnul Gillenormand, mîine vei pleca la Vernon.

— De ce? întrebă Marius.

— Ca să-l vezi pe tatăl tău.

Marius începu să tremure. La orice se

aşteptase, dar nu se gîndise niciodată că ar putea veni o zi în care să-l cunoască pe tatăl său. Nimic nu putea fi pentru el mai neaşteptat, mai surprinzător şi, la drept vorbind, mai neplăcut. Depărtarea se vedea silită la o apropiere. Nu era mîhnire, era o corvoadă.

În afară de antipatia politică ce i-o purta, Marius era încredinţat că tatăl său, acel „soldăţoi”, cum îi zicea domnul Gillenormand în zilele lui bune, nu-l iubea; despre aceasta nu se putea îndoi, pentru că-l părăsise, lăsîndu-l pe mîinile altora. Nesimţindu-se iubit, nu iubea nici el. Nimic mai uşor de înţeles, îşi spunea el.

Fu atît de uimit, încît nu întrebă nimic pe domnul Gillenormand. Bunicul reluă:

— Se pare că e bolnav. Te cheamă. Iar după o clipă de tăcere, adăugă: Du-te mîine dimineaţă. Cred că pleacă la şase, de la Cour des Fontaines, o diligenţă care ajunge seara. Ia-o. S-ar zice că trebuie să te grăbeşti.

Apoi mototoli scrisoarea şi o vîrî în buzunar. Marius ar fi putut pleca chiar în seara aceea şi a doua zi dimineaţa ar fi fost lîngă tatăl său. O diligenţă din strada Bouloi făcea pe atunci drumul la Rouen în timpul nopţii şi trecea prin Vernon. Nici domnul Gillenormand, nici Marius, nu s-au gîndit să-ntrebe.

A doua zi, pe înserat, Marius sosea la Vernon. Tocmai se aprindeau luminile. Întrebă pe primul trecător care-i ieşi în cale unde e

„casa domnului Pontmercy”.

Căci în gîndul lui era de partea restauraţiei; nu recunoştea nici el că tatăl său ar fi baron şi colonel.

I se arătă locuinţa. Sună. O femeie veni să-i deschidă cu o lampă mică în mînă.

— Domnul Pontmercy, spuse Marius.

Femeia rămase nemişcată.

— Aici stă? întrebă Marius.

Femeia făcu semn că da.

— Aş putea să-i vorbesc?

Femeia făcu semn că nu.

— Sînt fiul lui, reluă Marius. Mă aşteaptă.

— Nu vă mai aşteaptă.

Atunci băgă de seamă că femeia plîngea.

Îi arătă cu degetul uşa unei încăperi scunde. Marius intră.

În odaia aceasta, luminată de o lumînare de seu, aşezată pe cămin, se aflau trei bărbaţi. Unul în picioare, altul în genunchi, iar altul, în cămaşă, întins pe podea. Era colonelul. Cu trei zile mai înainte fusese lovit de o congestie cerebrală. La începutul bolii, avînd o presimţire rea, scrisese domnului Gillenormand chemîndu-şi fiul. Boala se înrăutăţise. Chiar în seara sosirii lui Marius, bolnavul începuse să aiureze şi cu toată împotrivirea servitoarei, se ridicase din pat strigînd: „Nu vine băiatul! Mă duc să-i ies în cale”.

Apoi ieşise din odaie şi căzuse pe podeaua din anticameră. Îşi dăduse sufletul.

Femeia a chemat doctorul şi preotul. Doctorul sosise prea tîrziu, preotul sosise prea tîrziu. Fiul sosise şi el prea tîrziu.

În lumina slabă a lumînării, pe obrazul colonelului, lungit la pămînt şi galben ca ceara, se zărea o lacrimă ce se prelinsese din ochiul lui mort.

Ochiul se stinsese, dar lacrima nu se uscase. Lacrima aceasta era întîrzierea fiului său.

Marius privi lung la omul acela pe care-l vedea pentru prima şi ultima oară, la chipul lui bărbătesc, vrednic de respect, la ochii deschişi care nu mai priveau, la părul alb, la trupul puternic, pe care se zăreau ici şi colo dungi negre, urma unor tăieturi de sabie şi un fel de stele roşii care erau găuri lăsate de gloanţe. Se uită lung la groaznica cicatrice, care punea pe acest chip pecetea vitejiei, pe chipul unde Dumnezeu pusese pecetea bunătăţii. Se gîndi că acest om a fost tatăl lui şi că murise. Totuşi rămase rece.

Mîhnirea pe care o simţea era mîhnirea pe care ar fi simţit-o în faţa oricărui alt om pe care l-ar fi văzut întins, mort la pămînt.

Jalea, o jale sfîşietoare, domnea în odaia aceea. Slujnica bocea într-un colţ, preotul se ruga plîngînd, doctorul îşi ştergea ochii, pînă şi mortul plîngea.

Doctorul, preotul şi femeia, în durerea lor, se uitau la Marius fără o vorbă; era un străin. Marius, prea puţin mişcat, se simţi stîngaci şi

ruşinat de purtarea sa; îşi ţinea pălăria în mînă; îi dădu drumul jos, ca să pară că durerea îi luase puterea s-o mai ţină.

În acelaşi timp simţea ca o remuşcare şi se dispreţuia pentru nepăsarea sa. Dar ce era el de vină? Nu-şi iubea părintele, iată totul!

Colonelul nu lăsase nici o avere. Din vînzarea lucrurilor din casă abia s-au plătit cheltuielile de înmormîntare. Servitoarea găsi un petic de hîrtie pe care i-l dădu lui Marius.

Erau aceste cuvinte scrise de mîna colonelului:

„Pentru fiul meu. Pe cîmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restauraţia îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sîngele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el.”

Pe dos, colonelul adăugase:

„Tot în lupta de la Waterloo, un sergent mi-a scăpat viaţa. Omul acesta se numeşte Thénardier. În vremea din urmă mi se pare că ţinea un han într-un sat din împrejurimile Parisului, la Chelles sau la Montfermeil. Dacă fiul meu îl va întîlni vreodată, să facă tot ce va putea pentru el.”

Nu din evlavie pentru tatăl său, ci din acel nelămurit respect în faţa morţii, care

stăpîneşte inima oricărui om, Marius luă hîrtia şi o puse bine.

De pe urma colonelului nu mai rămase nimic. Domnul Gillenormand puse să i se vîndă la haine vechi sabia şi uniforma. Vecinii îi pustiiră grădina şi îi jefuiră florile rare. Celelalte, năpădite de spini şi mărăcini, pieriră.

Marius nu stătuse decît patruzeci şi opt de ore la Vernon. După înmormîntare se întorsese la Paris, reluîndu-şi studiile lui de drept, fără să se mai gîndească la tatăl său, ca şi cum acesta n-ar fi trăit niciodată. Colonelul fusese îngropat în două zile şi uitat în trei.

Marius purta doliu la pălărie. Atîta tot.

V

CA SĂ AJUNGI REVOLUŢIONAR E BINE SĂ MERGI LA BISERICĂ

Marius păstrase din copilărie deprinderea de a merge la biserică. Într-o duminică, ducîndu-se să asculte liturghia de la Saint-Sulpice, în aceeaşi capelă a sfintei fecioare, unde îl ducea mătuşa lui cînd era copil, se oprise mai visător şi mai distrat decît de obicei, în dosul unui stîlp şi îngenunchease, fără să bage de seamă, pe un scaun îmbrăcat în catifea pe al cărui spătar era scris numele acesta: „Domnul Mabeuf, epitrop”. Abia începuse slujba, cînd iată că un bătrîn se apropie şi-i spuse lui Marius:

— Domnule, acesta e locul meu.

Marius se ridică îndată şi bătrînul îşi luă scaunul.

După sfîrşitul slujbei, Marius rămase îngîndurat în biserică, la cîţiva paşi de el; bătrînul se apropie din nou şi-i spuse:

— Domnule, vă cer iertare că v-am supărat adineauri şi că vă supăr şi acum; dar trebuie să vă lămuresc, deoarece cu siguranţă că m-aţi luat drept un om cîrcotaş...

— Nu e nevoie, domnule, zise Marius.

— Ba da, răspunse bătrînul, nu vreau să aveţi o părere rea despre mine. Vedeţi dumneavoastră, eu ţin la locul acesta. Mi se pare că slujba e mai frumoasă cînd o ascult de aici. De ce? Am să vă spun. În locul acesta am văzut venind, ani de-a rîndul, nelipsit, la două-trei luni o dată, pe un biet părinte tare cumsecade, care nu avea nici un alt prilej şi nici un alt mijloc să-şi vadă copilul, pe care anumite hotărîri ale familiei îl împiedicau să-l vadă. Stătea aici, la ora cînd ştia că copilul este adus la liturghie. Micuţul nu bănuia că tatăl lui era acolo. Părintele îşi privea copilul şi plîngea. Bietul om! Îl iubea atît de mult! Toate acestea le-am văzut cu ochii mei. Locul acesta e pentru mine ca şi sfinţit; şi m-am obişnuit să ascult liturghia de aici. Îmi place mai mult decît strana juruită în care aş avea dreptul să stau ca epitrop. Am şi cunoscut întrucîtva pe acest nefericit. Avea un socru, o mătuşă bogată,

rude, nu le prea ştiu bine, care ameninţau că vor dezmoşteni copilul, dacă tatăl lui va încerca să-l vadă. Se jertfise pentru ca odată şi odată copilul lui să fie bopat şi fericit. Îl despărţiseră de el din pricina părerilor politice. Eu înţeleg politica, dar sînt unii oameni care nu ştiu unde să se oprească.. Doamne! Pentru că un om a luptat la Waterloo nu înseamnă că e o fiară; nu desparţi pentru atîta lucru pe un copil de tatăl său. Era un colonel de-al lui Bonaparte. Cred că a murit. Locuia la Vernon unde am un frate şi se numea Pontmarie sau Montpercy, aşa ceva… Avea o straşnică tăietură de sabie.

— Pontmercy? spuse Marius pălind.

— Tocmai! Pontmercy! L-aţi cunoscut cumva?

— Domnule, zise Marius, a fost tatăl meu.

Bătrînul epitrop strigă, împreunîndu-şi mîinile:

— Ah, dumneata eşti copilul? Da, aşa e. Acum trebuie să fie om în toată firea. Ei bine, bietul meu copil, poţi să spui că ai avut un tată care te-a iubit nespus.

Marius îl luă de braţ pe bătrîn şi-l petrecu pînă acasă. A doua zi spuse domnului Gillenormand:

— Am pus la cale cu nişte prieteni o partidă de vînătoare. Îmi daţi voie să lipsesc vreo trei zile?

— Patru! îi răspunse bunicul. Petrecere bună! Şi, făcînd cu ochiul, zise încet către fiică-

sa: „Are o drăguţă!”

VI

CE SE ÎNTÎMPLĂ CÎND TE ÎNTÎLNEŞTI CU UN EPITROP

Se va vedea ceva mai departe unde s-a dus Marius.

Marius lipsi trei zile; apoi se înapoie la Paris, merse de-a dreptul la biblioteca Facultăţii de drept şi ceru colecţia *Monitorului*.

Citi *Monitorul*, toată istoria republicii şi a imperiului, *Memorialul de la Sfînta Elena*[274], toate memoriile, gazetele, buletinele, proclamaţiile, pe nerăsuflate. O săptămînă întreagă l-au ţinut frigurile după ce dăduse pentru întîia oară peste numele tatălui său în buletinele marii-armate. Se duse să vadă generalii sub ordinele cărora servise Georges Pontmercy, între alţii pe contele H.[275]

Epitropul Mabeuf, pe care-l revăzuse, îi povesti de traiul de la Vernon, locul unde se retrăsese colonelul, de florile lui, de singurătatea lui.

---

274 . Document important asupra lui Napoleon şi a timpului său. Cuprinde comentariile şi confidenţele lui Napoleon asupra vieţii şi faptelor sale, înregistrate de istoricul Emmanuel de Las Cazes, care l-a însoţit pe împărat în insula Sfînta Elena.

275 . Contele H. este chiar tatăl autorului : Leopold-Sigisbert Hugo, fost ofiţer în armata lui Napoleon. A participat la multe campanii, mai ales la cele împotriva Spaniei revoltate.

Marius ajunsese să cunoască bine pe omul acesta minunat care fusese tatăl său; leu şi miel totodată, măreţ şi blînd.

În tot timpul acesta, prins de cercetările sale care-i luau fiecare clipă şi fiecare gînd, aproape că nu se mai întîlnea cu familia Gillenormand. Venea la ora mesei, pe urmă îl căutau, dar nu-l mai găseau. Mătuşa bombănea. Bătrînul Gillenormand zîmbea: „Eh! Se ţine după fete!” Cîteodată moşneagul adăuga: „Drace! Credeam că e vorba de ceva trecător, dar văd că e o pasiune adevărată!”

În adevăr, era o pasiune.

Marius începea să-şi iubească părintele cu patimă.

O schimbare neaşteptată se făcuse în acelaşi timp în ideile lui. Fazele acestei schimbări fură numeroase şi s-au desfăşurat treptat. Credem că este folositor să urmărim pas cu pas aceste faze, arătîndu-le pe toate, pentru că ele se regăsesc la mulţi oameni din vremea noastră.

Istoria pe care îşi aruncase ochii l-a înfricoşat.

A fost mai întîi ca o lumină orbitoare.

Pentru el republica, imperiul nu fuseseră pînă atunci decît nişte cuvinte hidoase. Republica, o ghilotină, într-un amurg; imperiul, o sabie în noapte. Privise acum mai de aproape, şi acolo unde se aştepta să găsească numai o beznă înfiorătoare, văzu, cu un fel de

surprindere nemaisimţită, în care se amesteca şi teamă şi bucurie, strălucind aştri ca Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camil Desmoulins, Danton[276], şi răsărind un soare, Napoleon. Nu mai ştia pe ce lume trăieşte. Se da înapoi orbit de lumină. Puţin cîte puţin, după ce-i trecuse prima uimire, se obişnui cu razele ei. Privi faptele păstrîndu-şi cumpătul şi cercetă oamenii fără groază; revoluţia, imperiul răsăreau luminoase în faţa ochilor săi de vizionar; două mănunchiuri de oameni şi de întîmplări uriaşe: văzu republica în suveranitatea drepturilor cetăţeneşti redate mulţimilor; imperiul, în suveranitatea ideii franceze impuse Europei; văzu înălţîndu-se din revoluţie măreţul chip al poporului şi din imperiu măreaţa figură a Franţei. Şi-şi spuse în fundul cugetului său că toate au fost cum trebuiau să fie.

Ceea ce ochii lui orbiţi de lumină nu ajungeau să vadă într-o înfăţişare a evenimentelor mult prea sumară, nu credem că e locul să arătăm aici. Constatăm numai

---

276 . Oratori şi oameni politici din timpul revoluţiei. Vergniaud a fost în primele nouă luni ale Convenţiunii Naţionale liderul partidului girondinilor, care susţinea interesele marii burghezii. Louis de Saint-Just, unul din partizanii cei mai credincioşi ai lui Robespierre; membru al Comitetului salvării publice în timpul dictaturii iacobine (1793—94). A organizat apărarea frontierei Rinului împotriva armatelor austro-prusace şi a inspirat decretele din martie 1794, care prevedeau extinderea micii proprietăţi la toţi cetăţenii francezi, prin împărţirea tuturor averilor mari. A pierit sub ghilotină odată cu Robespierre (1794.

evoluţia în starea lui de spirit. Progresele nu se înfăptuiesc dintr-o dată. Spunînd acestea, o dată pentru totdeauna, privitor la cele de mai sus şi la cele ce urmează, pornim mai departe.

Marius îşi dădu seama că pînă atunci nu înţelesese nici patria, nici părintele. Nu-şi cunoscuse nici tatăl, nici ţara, şi-şi lăsase de bună voie un fel de ceaţă pe ochi. Acum vedea bine; începea pe de o parte să admire, pe de alta să iubească.

Inima îi era chinuită de remuşcări şi de păreri de rău şi se gîndea cu deznădejde că tot ce purta în suflet acum nu mai putea împărtăşi decît unui mormînt. O, dacă tatăl său ar fi trăit, dacă l-ar mai fi avut, dacă Dumnezeu, în îndurarea şi bunătatea lui, ar fi îngăduit ca tatăl său să mai trăiască, cum ar fi alergat la el, cu ce avînt ar fi alergat înaintea lui şi i-ar fi strigat: „Tată, iartă-mă! Eu sînt! Am aceeaşi inimă ca şi tine! Sînt fiul tău!” Cum i-ar fi sărutat părul alb şi l-ar fi scăldat în lacrimi, cum s-ar fi uitat la rana lui, cum i-ar fi strîns mîinile, cum i-ar fi iubit hainele, cum i-ar fi sărutat picioarele! Ah! De ce i-a fost dat părintelui acestuia să moară atît de curînd, înainte de vreme, înainte de a i se face dreptate, înainte de a fi fost iubit de copilul său! Inima lui Marius era plină mereu de un suspin care spunea: „Vai!” la fiece bătaie. În acelaşi timp devenea mai serios, mai grav, mai sigur de credinţele şi de gîndurile lui. În fiecare

clipă luminile noi ale adevărului îi întregeau judecata. Parcă ar fi crescut ceva într-însul. În toată fiinţa lui se simţea acum sporit prin aceste două lucruri noi pentru el: părintele şi patria.

Toate se dezvăluiau acum în faţa lui, ca şi cum ar fi găsit o cheie ascunsă; îşi lămurea ceea ce urîse, pătrunse ceea ce privise cu groază; desluşea acum limpede înţelesul providenţial, dumnezeiesc şi omenesc al lucrurilor măreţe, pe care învăţase să le urască pînă atunci, şi al oamenilor mari, pe care fusese îndemnat să-i blesteme. Cînd se gîndea la părerile lui dinainte, care nu erau decît cele din ajun şi care totuşi îi păreau acum atît de vechi, se înfuria, apoi zîmbea.

Pe nesimţite, de la reabilitarea tatălui său trecuse în chip firesc la reabilitarea lui Napoleon.

Totuşi, trebuie s-o spunem, nu fără o oarecare greutate.

Încă din copilărie, mintea lui fusese îmbuibată cu ideile partidului lui 1814 asupra lui Bonaparte. Toate prejudecăţile, toate interesele şi instinctele restauraţiei tindeau să-l desfigureze pe Napoleon. Restauraţia îl ura mai grozav chiar decît pe Robespierre. Regaliştii se foloseau cu multă îndemînare de istovirea naţiunii şi de ura maselor. Bonaparte ajunsese un fel de dihanie din basme, şi, ca să-l zugrăvească în închipuirea poporului, partidul

lui 1814 îl înfăţişa într-o mie de chipuri cumplite, începînd cu ce era groaznic şi totuşi măreţ şi sfîrşind cu ce era groaznic pînă la grotesc, de la Tiberiu[277] pînă la Căpcăunul mîncător de oameni. Astfel, dacă vorbeai de Bonaparte, erai liber să plîngi cu hohote sau să pufneşti în rîs, cu condiţia ca ura să dea isonul. Marius nu avusese niciodată alte păreri despre „omul acela” – cum i se spunea. Ele se împletiseră cu dîrzenia firii lui. Zăcea în el un omuleţ încăpăţînat care-l ura pe Napoleon.

Citind istoria, cercetind-o mai cu seamă din acte şi documente, încetul cu încetul, vălul care-l acoperea pe Napoleon se sfîşiase şi ochii lui Marius putură să-l privească în voie. El întrezări ceva nemăsurat de mare şi bănui că pînă atunci se înşelase asupra lui Napoleon ca şi asupra tuturor celorlalte; în fiecare zi se lămurea mai bine şi începu să urce încet, pas cu pas, la început aproape cu părere de rău, apoi îmbătat şi parcă purtat de o vrajă neînfrîntă, mai întîi treptele pline de umbră, apoi cele abia luminate, în sfîrşit, pe cele înalte şi strălucitoare ale entuzismului.

Într-o noapte se afla singur în odăiţa lui de sub acoperiş. La flacăra lumînării citea cu coatele pe masă, lîngă fereastra deschisă. Tot felul de visuri, coborîte parcă din văzduh se împleteau cu gîndurile lui. Ce spectacol îţi

---

277 . Al doilea împărat roman (prima jumătate a secolului I), tip de tiran sîngeros.

oferă noaptea! Auzi zgomote înfundate care nu ştii de unde vin, îl vezi pe Jupiter, planetă de o mie două sute de ori mai mare decît Pămîntul, scînteind ca focul; azurul e negru; stele strălucesc; e minunat.

Citea buletinele marii-armate ca nişte ode eroice scrise pe cîmpul de luptă. Din cînd în cînd dădea peste numele tatălui său; al împăratului era pretutindeni. Marele imperiu îi răsărea înaintea ochilor; simţea un val ce creştea şi i se înălţa în suflet; îi părea cîteodată că tatăl lui trecea pe lîngă el ca o adiere şi-i vorbea la ureche; încetul cu încetul, se petrecea în el ceva ciudat; i se părea că aude răpăitul tobelor, bubuitul tunului, chemarea trîmbiţelor, pasul cadenţat al batalioanelor, galopul surd şi îndepărtat al cavaleriei; din cînd în cînd îşi ridica ochii spre cer şi vedea strălucind în adîncuri fără fund constelaţiile uriaşe; apoi îi pleca din nou pe carte şi vedea mişcîndu-se nedesluşit alte lucruri nemăsurat de mari. I se strîngea inima. Se simţea luat şi purtat departe, fremătător şi scuturat de friguri, fără să-şi dea seama ce se petrece în el şi de care poruncă ascultă; se ridică în picioare, întinse amîndouă braţele afară pe fereastră, privi ţintă întunericul, tăcerea, veşnica nemărginire şi strigă: „Trăiască împăratul!”

Din această clipă, totul se sfîrşi. Căpcăunul corsican, uzurpatorul, tiranul, monstrul care fusese amantul surorilor sale, cabotinul care

lua lecţii de la Talma[278], otrăvitorul Jaffei, tigrul, Buonaparte – toate pieriră şi făcură loc în cugetul său unei străluciri nedesluşite ce lumina dintr-o înălţime ameţitoare palida fantomă a statuii lui Cezar. Pentru Pontmercy împăratul fusese căpitanul preaiubit, pe care-l admiri şi pe care-l urmezi cu credinţă; pentru Marius el era acum ceva mai mult. Era ziditorul predestinat al puterii franceze, sortită să stăpînească lumea, după cea romană. Era arhitectul făcător de minuni, construind pe ruinele unei prăbuşiri, păşind pe urma lui Carol cel Mare, a lui Ludovic al XI-lea, a lui Henric al IV-lea, a lui Richelieu, a lui Ludovic al XIV-lea, a Comitetului salvării publice[279]. A avut desigur păcatele lui, greşelile lui şi chiar crima lui, căci a fost om; dar a fost împărătesc în greşeală, strălucitor în petele sale, puternic în crimă. A fost mai mult decît atît. A fost întruchiparea Franţei, cucerind Europa prin spada pe care-o purta şi lumea prin lumina pe care-o răspîndea. Marius văzu în Bonaparte fantasma orbitoare care se va ridica întotdeauna la hotare şi ne va străjui viitorul. Despot, dar dictator; despot ieşit dintr-o republică şi cuprinzînd în el o

278 . Actor foarte admirat pe vremea lul Napoleon. Excela în tragediile clasice. Aşa-zisele lecţii de ţinută şi dicţiune pe care le da împăratului sînt o legendă.

279 . Organ suprem al puterii executive în timpul Convenţiunii Naţionale, a treia adunare revoluţionară (1793—1795). Însufleţit de Robespierre şi Saint-Just, comitetul a salvat atunci Franţa prin măsurile energice luate împotriva reacţiunii din interior, precum şi împotriva duşmanilor care ameninţau frontierele, din exterior.

revoluţie. Napoleon devenise pentru el omul-popor.

Ca orice nou adept al unei religii, se îmbătase de propria lui convertire. Se avînta prea mult şi mergea prea departe. Aşa era firea lui; odată ajuns pe povîrniş, îi era aproape cu neputinţă să se înfrîneze. Fanatismul sabiei îl cucerea, îngemănîndu-se în cugetul lui cu ideea de care era înflăcărat. Nu-şi da seama că, pe lîngă geniu, el admira forţa. În multe privinţe începea să se înşele şi altfel. Le înţelegea pe toate. Exista un fel de a te întîlni cu eroarea, mergînd în căutarea adevărului. Avea un fel de bună-credinţă năvalnică ce amesteca totul de-a valma. Pe calea cea nouă pe care apucase, judecînd greşelile vechiului regim şi măsurînd gloria lui Napoleon, trecea cu vederea împrejurările uşurătoare.

Oricum ar fi fost, făcuse un pas nemăsurat de mare. Acolo unde odinioară văzuse prăbuşirea monarhiei, acum vedea înălţarea Franţei. Îşi schimbase punctul de vedere. Ce fusese pentru el apusul era acum răsăritul. Luase un alt drum.

Toate prefacerile acestea adînci se împlineau în sufletul lui fără ca familia să-şi dea seama.

După ce, printr-o străduinţă bine ascunsă, îşi lepădase vechea sa piele de credincios al Burbonilor şi de *ultra*, după ce se lepădase de aristocraţie, de clericalism şi de regalism, cînd fu de-a binelea revoluţionar, adînc democrat şi

aproape republican, se duse la un vapor de pe cheiul Orfèvres şi-şi comandă o sută de cărţi de vizită cu numele: *Baronul Marius Pontmercy.*

Era o urmare foarte întemeiată a schimbării ce se petrecuse în el şi care se datora întru totul tatălui său. Numai că, necunoscînd pe nimeni şi neavînd la ce uşă să-şi lase cărţile de vizită, le vîrî pe toate în buzunar.

Printr-o altă urmare firească, pe măsură ce se apropia de tatăl său, de amintirea lui şi de toate cele pentru care colonelul luptase vreme de douăzeci şi cinci de ani, Marius se îndepărta de bunicul său. După cum am mai spus, încă demult toanele domnului Gillenormand nu-i plăceau deloc. Îi despărţeau toate nepotrivirile dintre un tînăr serios şi un bătrîn uşuratic. Veselia lui Géronte jigneşte şi scoate din fire tristeţea lui Werther[280]. Atît timp cît împărtăşeau aceleaşi păreri politice şi aceleaşi idei, acestea durau o punte între Marius şi domnul Gillenormand. Cînd puntea se prăbuşi, se căscă prăpastia. Mai presus de toate, Marius simţea o revoltă nespusă împotriva domnului Gillenormand la gîndul că dintr-o pricină atît de neghioabă îl smulsese fără milă de lîngă colonel, lăsînd astfel pe tată fără copil şi pe copil fără tată.

Din dragoste pentru tatăl său începu

---

280 . Primul, personaj din comedia clasică franceză, tipul bătrînului zănatic; celălalt, eroul romanului *Suferinţele tînărului Werther* de Goethe (1774), tipul tînărului sentimental.

aproape să-l urască pe bunic. Nici unul din aceste gînduri, cum am spus-o, nu i se arătau la faţă. Atîta numai că era din ce în ce mai reţinut, la masă vorbea puţin, iar în casă se arăta rar. Cînd mătuşa lui îl dojenea, era foarte blînd şi spunea că era ocupat cu studiile, cursurile, examenele, conferinţele ş.a.m.d. Bunicul rămase neclintit la părerea lui fără greş: „E îndrăgostit! Cunosc!”

Marius lipsea din cînd în cînd de acasă.

— Unde se tot duce? întreba mătuşa.

Într-una din aceste călătorii, totdeauna foarte scurte, se duse la Montfermeil pentru a împlini dorinţa tatălui său şi-l căutase pe fostul sergent de la Waterloo, pe hangiul Thénardier. Thénardier dăduse faliment, hanul se închisese şi nimeni nu mai ştia nimic despre hangiu. În timpul acestei cercetări, Marius lipsise patru zile de acasă.

— Hotărît, nu e în minţile lui! conchise bunicul. Li se păruse că purta pe piept, sub cămaşă, ceva legat de gît cu o panglică neagră.

VII

O FUSTĂ OARECARE

Am pomenit de un lăncier.

Era un strănepot al domnului Gillenormand din partea tatălui său şi ducea viaţa de garnizoană departe de familie şi de orice cămin. Locotenentul Théodule Gillenormand îndeplinea toate condiţiile cerute pentru a fi ceea ce se cheamă un ofiţer chipeş. Avea un mijloc de domnişoară, un fel vitejesc de a-şi tîrî sabia şi purta mustaţa răsucită. Venea foarte rar la Paris; atît de rar, încît Marius nu-l văzuse niciodată. Cei doi veri nu se cunoşteau decît din nume. Théodule, credem că am mai spus-o, era slăbiciunea domnişoarei Gillenormand, care-l prefera, fiindcă nu-l vedea. Cînd nu vezi pe cineva, poţi să crezi că e desăvîrşit.

Într-o dimineaţă, domnişoara Gillenormand-cea-mare se întorsese acasă tulburată, atît cît firea ei de nepăsătoare putea să i-o îngăduie. Marius ceruse din nou voie bunicului său să facă o scurtă călătorie, adăugînd: „Cred că voi pleca chiar în seara asta”. „Du-te, răspunsese bunicul şi adăugase pentru sine, ridicînd a uimire sprîncenele: Iar doarme într-altă parte!” Domnişoara Gillenormand urcase în camera ei foarte intrigată şi aruncase de pe scară acest semn de exclamare: „E prea mult!” şi acest

semn de întrebare: „Unde s-o fi ducînd?” Bănuia o aventură amoroasă mai mult sau mai puţin îngăduită; umbra unei femei, o întîlnire de dragoste, o taină – şi nu-i displăcea să-şi vîre nasul. Descoperirea oricărui mister are farmecul noutăţii, unui scandal, şi fiinţele curate nu dispreţuiesc această distracţie. Sufletele bisericoase nutresc în ascunzişurile lor o anumită curiozitate pentru lucrurile neîngăduite.

Era deci pradă unei pofte nedesluşite de a cunoaşte secretul unei aventuri amoroase.

Pentru a lupta cu această curiozitate, care o îndepărta de îndeletnicirile ei, recursese la un talent de al său şi începuse să lucreze fir cu fir una din acele broderii de pe vremea împăratului şi a restauraţiei, unde sînt multe roţi de cabrioletă; lucru posomorit, lucrătoare ursuză. Stătea de cîteva ore nemişcată pe scaun cînd se deschise uşa. Domnişoara Gillenormand ridică ochii; locotenentul Théodule se afla în faţa ei şi o saluta milităreşte. Scoase un strigăt de fericire. Oricît ai fi de bătrînă, de ruşinoasă, de bisericoasă şi de mătuşă, tot îţi place să vezi intrînd un ofiţer la tine în odaie.

— Tu aici, Théodule? întrebă ea.

— În treacăt, mătuşică.

— Atunci sărută-mă!

— Poftim, făcu Théodule.

Şi o sărută. Mătuşa Gillenormand se duse

spre scrin şi-l deschise.

— Stai la noi cel puţin o săptămîna?

— Mătuşă, plec diseară.

— Nu se poate.

— Precis.

— Te rog rămîi, Théodule puiule!

— Inima ar spune da, dar datoria nu. Povestea e simplă. Schimb garnizoana. Eram la Melun şi mă trimit la Gaillon. Ca să plec din vechea garnizoană la cea nouă a trebuit să trec prin Paris. Mi-am spus: ia să mă duc s-o văd pe mătuşă-mea.

— Iată pentru osteneala ta.

Domnişoara Gillenormand îi puse în mînă zece ludovici de aur.

— Vrei să spui pentru bucuria mea, dragă mătuşica.

Théodule o sărută a doua oară şi domnişoara Gillenormand avu plăcerea să-şi simtă gîtul zgîriat de fireturile uniformei.

— Te duci călare cu regimentul? întrebă ea.

— Nu, mătuşica. Am ţinut să te văd. Am o permisiune specială. Calul mi-l duce ordonanţa. Eu plec cu diligenţa. Şi, fiindcă veni vorba, aş vrea să te întreb.

— Ce anume?

— Vărul meu, Marius Pontmercy, pleacă şi el?

— De unde ştii? Spuse mătuşa nemaiputînd de curiozitate.

— Îndată ce am ajuns la Paris, m-am dus să-mi reţin un loc.

— Şi?

— Un călător venise înaintea mea şi reţinuse un loc pe imperială. Am văzut pe foaie numele lui.

— Ce nume?

— Marius Pontmercy.

— Stricatul! strigă mătuşa. A, vărul tău nu e un băiat cuminte ca tine. O noapte întreagă în diligentă!

— Ca şi mine.

— Dar tu din datorie, el din destrăbălare.

— Ei, drace!

I se întîmplă domnişoarei Gillenormand-cea-mare ceva cu totul neaşteptat: avu o idee. Dac-ar fi fost bărbat, s-ar fi lovit cu palma peste frunte. Îl întrebă pe Théodule:

— Ştii că vărul tău nu te cunoaşte?

— Eu l-am văzut, dar el n-a binevoit să mă bage în seamă.

— A, aşadar, o să călătoriţi împreună?

— El pe imperială, eu înăuntru.

— Unde merge diligenta?

— La Andelys.

— Va să zică acolo se duce Marius?

— Dacă n-o să se oprească cumva în drum, ca mine. Eu mă dau jos la Vernon, ca să iau legătura cu Gaillon. Nu cunosc drumul lui Marius.

— Marius! Ce nume urît! Cine-o fi avut ideea să-i pună numele Marius? Pe tine cel puţin te cheamă Théodule.

— Mi-ar plăcea mai mult să mă cheme Alfred, spuse ofiţerul.

— Ascultă, Théodule!

— Ascult, mătuşă.

— Ia bine seama!

— Iau.

— Bine de tot.

— De tot.

— Ei bine, de la o vreme Marius lipseşte cam des.

— Ei, drăcie!

— Călătoreşte într-una.

— Vai! Vai!

— Nu doarme acasă.

— O! O!

— Am vrea să ştim care e pricina.

Théodule răspunse cu liniştea unei statui:

— O fustă oarecare! Şi cu acel rîs în doi peri care arata siguranţa celui care vorbeşte, adăugă: O fetişcană!

— Desigur! exclamă mătuşa, care crezu că-l aude vorbind pe domnul Gillenormand şi simţi cum o convingere nestrămutată ţîşneşte din cuvîntul *fetişcană*, rostit aproape în acelaşi fel de unchiul cel bătrîn, ca şi de nepotul cel tînăr. Fă-mi o plăcere, reluă ea. Urmăreşte-l puţin pe Marius. Nu te cunoaşte şi o să-ţi fie uşor. Fiindcă e o fată la mijloc, încearcă s-o vezi. O să ne scrii despre ce e vorba. Asta o să-l distreze pe bunic.

Lui Théodule nu-i plăceau asemenea

urmăriri; dar era foarte mişcat de cei zece ludovici de aur şi credea că vor fi urmaţi şi de alţii. Primi însărcinarea şi spuse:

— Cum vrei dumneata, mătuşă. Şi adăugă în sinea lui: „Iată-mă acum şi guvernantă”.

Domnişoara Gillenorrnand îl îmbrăţişa.

— Théodule, tu n-ai face asemenea prostii. Tu te supui disciplinei, eşti robul regulamentului, eşti omul exactităţii şi al datoriei; tu nu ţi-ai părăsi familia pentru o fustă oarecare.

Lăncierul făcu aceeaşi mutra satisfăcută pe care ar fi făcut-o probabil şi Cartouche[281] dacă ar fi fost lăudat pentru cinstea lui.

În seara care urmă după această convorbire, Marius se urcă în diligenţă fără a bănui că e supravegheat.

Cît despre supraveghetor, primul lucru pe care l-a făcut, a fost să adoarmă. Somnul îi fu adînc şi conştiincios. Argus a sforăit toată noaptea.

Cînd se făcu ziuă, conducătorul diligenţei strigă:

— Vernon, staţia Vernon! Călătorii pentru Vernon!

Şi locotenentul Théodule se deşteptă.

— Bun, mormăi el pe jumătate adormit, aici cobor.

Pe urmă, memoria limpezindu-i-se încetul cu încetul, se trezi de-a binelea şi se gîndi la

281 . Bandit parizian tras pe roată în 1721.

mătuşa lui, la cei zece ludovici şi la raportul pe care se însărcinase să-l facă despre faptele şi destrăbălările lui Marius. Gîndul acesta îl făcu să rîdă.

„Poate că nici nu mai e în diligenţă, îşi zise, în timp ce-şi încheia nasturii de la tunica uniformei de mică ţinută. S-o fi oprit la Poissy, ori la Triel, dacă nu s-o fi dat jos la Meulan; s-o fi coborît la Mantes, sau poate la Rolleboise, sau s-o fi dus pînă la Pacy, putînd s-o ia la stînga spre Evreux sau la dreapta spre Laroche-Guyon. Ţine-te după el, mătuşă! Ce naiba o să-i scriu bătrînei?”

În clipa aceea o pereche de pantaloni negri care coborau de pe imperială se arătară la geamul diligenţei.

„O fi Marius?” îşi spuse locotenentul.

Era el.

Jos, lîngă trăsură, o ţărăncuţă, vîrîtă printre cai şi vizitii, întindea flori călătorilor.

— Flori pentru cuconiţele dumneavoastră.

Marius se apropie de florăreasă şi cumpără cele mai frumoase flori pe care le avea în coş.

„Deocamdată, îşi spuse Théodule sărind din trăsură, iată un amănunt care îmi aţîţă curiozitatea. Cui naiba îi duce florile? Trebuie să fie o femeie. Un buchet atît de frumos nu poate să fie decît pentru o femeie frumoasă. Aş vrea s-o văd şi eu.”

Şi nu numai pentru îndeplinirea însărcinării primite, ci şi din curiozitate personală, începu

să-l urmărească pe Marius, ca un copoi care vînează pe socoteala lui. Marius nu luă seama la Théodule. Femeile elegante coborau din diligenţă; nu se uita la ele. Parcă nu vedea nimic împrejurul lui.

„Cît e de îndrăgostit!” se gîndi Théodule.

Marius se îndreptă spre biserică.

„De minune! îşi zise Théodule. Biserică! Asta e! Întîlnirile de dragoste stropite cu niţică agheazmă sînt cele mai bune. Nimic nu e mai delicios decît o ocheadă care trece pe deasupra lui Dumnezeu.”

Ajuns la biserică, Marius nu intră înăuntru, ci o luă pe la spatele ei, pierzîndu-se într-unul din ungherele zidurilor din dosul altarului.

„Se întîlnesc afară, îşi spuse Théodule. Să vedem fetişcana!”

Şi înaintă în vîrful picioarelor spre ungherul unde dispăruse Marius.

Ajuns acolo, se opri buimăcit.

Marius, cu fruntea în mîini, îngenunchease în iarbă pe un mormînt peste care împrăştie toate florile. La căpătîiul mormîntului, în dreptul unei movile de pămînt se afla o cruce de lemn negru, pe care scria cu litere-albe numele: COLONELUL BARON PONTMERCY. Îl auzea pe Marius cum plînge în hohote. Iubita era un mormînt.

VIII

MARMURA ÎMPOTRIVA GRANITULUI

Aici venise Marius cînd lipsise întîia oară din Paris. De aci venea de cîte ori domnul Gillenormand spunea: „N-a dormit acasă”.

Locotenentul Théodule îşi pierdu cu totul cumpătul cînd văzu că e vorba de un mormînt. Simţi ceva neplăcut şi ciudat, de care nu putea să-şi dea seama şi care se amesteca eu respectul pentru un mormînt, şi cu respectul pentru un colonel. Se retrase, lăsîndu-l singur pe Marius în cimitir, şi execută această retragere ca un soldat disciplinat. Moartea i se arăta cu epoleţi şi era gata s-o salute milităreşte. Neştiind ce să-i scrie mătuşă-si, se hotărî să nu-i mai scrie de fel; şi, de bună seamă, n-ar fi ieşit nimic din descoperirea făcută de Théodule asupra dragostelor lui Marius, dacă printr-o potrivire tainică, ce se întîlneşte foarte des în viaţă, întîmplarea de la Vernon n-ar fi avut aproape îndată o urmare la Paris. Marius se întoarse de la Vernon a treia zi; dis-de-dimineaţă ajunse acasă la bunicu-său, obosit de cele două nopţi petrecute în diligenţă şi, simţind nevoia să alunge oboseala nesomnului înotînd, se urcă repede în odaia lui, stătu numai cît îi trebui ca să-şi lepede haina de drum şi panglica neagră de la gît, şi se duse la baie.

Domnul Gillenormand, sculat dis-de-dimineaţă, ca toţi bătrînii sănătoşi, îl auzi

întorcîndu-se. Se grăbi să urce, cît putu de repede, cu picioarele lui bătrîne, scara mansardei în care locuia Marius. Voia să-l îmbrăţişeze şi, în vreme ce-l îmbrăţişa, să-l descoase de unde venea.

Dar tînărului îi trebuise mai puţină vreme să coboare decît i-a trebuit bătrânului să urce, şi, cînd domnul Gillenormand intră în mansardă, Marius nu mai era.

Patul era nedesfăcut şi pe el se vedeau aruncate fără grijă haina şi panglica neagră.

— Asta îmi place! spuse domnul Gillenormand.

Şi după o clipă intră în salon, unde se afla domnişoara Gillenormand lucrînd la roţile ei de cabrioletă.

Intrarea fu triumfală.

Domnul Gillenormand ţinea într-o mînă redingota, în cealaltă panglica de la gît, strigînd:

— Victorie! Vom descoperi taina. Vom cunoaşte adevărul adevărat. Vom afla isprăvile acestui prefăcut. Plutim în plin roman! Uite şi portretul.

În adevăr, de panglică atîrna o cutiuţă de piele neagră care aducea cu un medalion.

Bătrînul luă cutia şi-o privi cîtva timp, fără s-o deschidă, cu acea plăcere încîntată şi mînioasă totodată, pe care ar avea-o un biet flămînd pe sub nasul căruia ar trece nişte minunate bucate pentru alţii.

— Fără îndoială, zic, aici e un portret. Mă pricep eu! E un talisman care se poartă lîngă inimă. Nişte nătărăi! Cine ştie ce slută! Tinerii de azi au gusturi atît de îndoielnice.

— Ei, şi dumneata, tată, zise fata bătrînă.

Cutia se deschidea apăsînd pe un resort. Nu găsiră înăuntru nimic altceva decît o hîrtie împăturită cu grijă.

— De la aceeaşi către acelaşi, spuse domnul Gillenormand pufnind în rîs. Ştiu eu ce ştiu. Un bilet de dragoste.

— Hai să-l citim! spuse mătuşa.

Şi-şi puse ochelarii. Deschiseră şi citiră următoarele:

„Pentru fiul meu. Pe cîmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restauraţia îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sîngele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el”.

Sentimentul pe care-l avură tatăl şi fiica nu se poate descrie.

Se simţiră îngheţaţi ca de respiraţia unui cadavru. Nu schimbară o vorbă. Numai domnul Gillenormand spuse în şoaptă, ca şi cum ar fi vorbit cu sine:

— E scrisul soldăţoiului ăluia!

Mătuşa se uită la hîrtie, o întoarse pe toate feţele, pe urmă o puse din nou în cutie.

Tocmai atunci căzu dintr-un buzunar al

redingotei un pachet dreptunghiular, înfăşurat în hîrtie albastră. Domnişoara Gillenormand îl ridică şi desfăcu hîrtia albastră. Erau cele o sută de cărţi de vizită ale lui Marius. Îi dădu una domnului Gillenormand, care citi: *Baronul Marius Pontmercy*. Bătrînul sună. Nicoletta veni. Domnul Gillenormand luă panglica, cutia şi redingota, le aruncă pe toate în mijlocul salonului şi spuse:

— Ia zdrenţele astea!

Trecu un ceas lung în cea mai mare linişte.

Bătrînul şi fata bătrînă se aşezară unul cu spatele la altul. Fiecare se gîndea de bună seamă la acelaşi lucru. După ce trecu acest ceas, mătuşa Gillenormand zise:

— Frumos!

Nu mult după aceea se întoarse şi Marius. Înainte de-a păşi pragul salonului, îl zări pe bunicu-său, care ţinea în mînă o carte, de vizită de-a lui şi care, cînd îl văzu strigă la el, strivindu-l cu trufia lui burgheză şi batjocoritoare:

— Ia te uită! ia te uită, ia te uită! Eşti baron acum. Felicitările mele! Ce-nseamnă asta?

Marius se roşi puţin şi răspunse:

— Înseamnă că sînt fiul tatălui meu!

Domnul Gillenormand se opri din rîs şi spuse aspru:

— Tatăl tău sînt eu.

— Tată-meu, răspunse Marius cu ochii în jos şi cu o înfăţişare severă, a fost un om modest

şi viteaz, care a slujit în chip glorios republica şi Franţa, un om mare în cea mai măreaţă istorie pe care au făcut-o cîndva oamenii. A fost un om care a trăit un sfert de veac pe cîmpul de bătaie, ziua sub gloanţe şi ghiulele, noaptea în zăpadă, în noroi, în ploaie, un om care a cucerit două steaguri, care a fost rănit de douăzeci de ori, care a murit uitat şi părăsit şi care n-a avut decît un singur cusur, acela de-a fi iubit doi ingraţi: ţara şi pe mine.

Era mai mult decît putea s-audă domnul Gillenormand. La cuvîntul „republică”, el se ridică, sau, mai bine zis, sări în picioare. Fiecare cuvînt pe care-l rostea Marius îmbujora obrazul bătrînului regalist asemenea unor foale care suflă în cărbuni aprinşi. Din întunecat cum era se făcu roşu, din roşu – purpuriu, şi din purpuriu – ca flacăra.

— Marius! strigă el. Copil blestemat! Nu ştiu ce-a fost tatăl tău. Nu vreau să ştiu. Habar n-am. Ceea ce ştiu e că aceşti oameni n-au fost niciodată altceva decît nişte mizerabili, nişte golani, nişte ucigaşi, nişte revoluţionari, nişte hoţi. Am spus toţi, toţi, toţi! Nu cunosc nici unul; am spus toţi! Ai auzit, Marius? Ia seama bine, eşti tot atît de baron cît e şi papucul meu! Toţi sînt nişte bandiţi care l-au slujit pe Robespierre, nişte tîlhari care l-au slujit pe Bu-o-na-parte! Toţi nişte trădători care-au vîndut, l-au vîndut pe regele lor legitim, toţi nişte laşi care-au fugit din faţa prusacilor şi a englezilor

la Waterloo. Iată ce ştiu. Dacă şi domnul tatăl tău e printre ei, n-am cunoştinţă. Îmi pare rău, cu-atît mai rău! Sluga dumitale!

De data asta parcă Marius ar fi fost jeraticul, şi domnul Gillenormand foalele. Marius tremura tot, nu ştia ce să facă, îşi simţea fruntea încinsă de flăcări. Era ca un preot care vede sfînta împărtăşanie aruncată în vînt, ca un fachir ce vede un necredincios scuipînd pe idolul lui. Nu se putea ca astfel de vorbe să fie rostite în faţa lui şi să rămînă nepedepsite. Dar ce să facă? Tatăl său fusese călcat în picioare în faţa sa, şi de cine? De bunicul său. Cum era să-l răzbune pe unul, fără să-l jignească pe celălalt? Nu era chip să-şi insulte bunicul, dar nici să nu-şi răzbune tatăl nu se putea. De o parte era un mormînt sfînt, de altă parte părul alb. Cîteva clipe se simţi ca un om beat ce se clatină şi-n capul căruia joacă un vîrtej. Ridică ochii, îşi privi ţintă bunicul şi strigă cu voce tunătoare:

— Jos Burbonii şi porcul de Ludovic al XVIII-lea!

Ludovic al XVIII-lea murise de patru ani, dar puţin îi păsa.

Din stacojiu cum era, bătrînul se făcu deodată mai alb decît îi era părul din cap. Se întoarse spre un bust al ducelui de Berry[282],

---

282 . Al doilea fiu al contelui d'Artois (regele Carol al X-lea în 1824); a fost asasinat în 1820 de un meseriaş, Louvel, fapt pentru care era considerat martir în cercurile ultraregaliste.

care se afla pe cămin, şi se înclină adînc, cu un fel de măreţie ciudată. Apoi trecu de două ori încet şi în tăcere de-a lungul odăii, de la cămin la fereastră şi de la fereastră la cămin, făcînd să scîrţîie parchetul sub picioarele lui, ca un om de piatră care ar umbla. A doua oară se plecă spre fiica sa, care fusese de faţă la această ciocnire şi stătea încremenită în loc, ca o oaie bătrînă, şi-i spuse surîzînd, cu un zîmbet aproape liniştit:

— Un baron ca domnul şi un burghez ca mine nu pot sta sub acelaşi acoperiş. Apoi deodată, ridicîndu-se, palid, tremurînd, teribil, cu fruntea mărită parcă de răsfrîngerea înspăimîntătoare a mîniei, întinse braţul spre Marius şi-i strigă: Ieşi afară!

Marius părăsi casa.

A doua zi, domnul Gillenormand spuse fiicei sale:

— Veţi trimite acestui băutor de sînge cîte şase sute de franci la fiecare şase luni şi să nu mai aud niciodată vorbindu-se despre el.

Şi ca să-şi verse focul ce-l mistuia, vreme de trei luni şi mai bine îi spuse fiicei sale *dumneavoastră.*

Marius, pe de altă parte, ieşise tot atît de furios. O împrejurare despre care trebuie să vorbim îi mărise şi mai mult îndîrjirea. Totdeauna se ivesc asemenea mici întîmplări menite să încurce şi mai tare dramele de familie, îndîrjirea creşte, cu toate că vina

rămîne aceeaşi. Luînd la repezeală „zdrenţele” lui Marius ca să i le ducă în odaie, aşa cum poruncise bunicul, Nicoletta scăpase, fără să bage de seamă, pe scara întunecoasă de la mansardă, medalionul de piele neagră în care era peticul de hîrtie scris de colonel. Nici hîrtia, nici medalionul nu s-au mai găsit.

Marius era încredinţat că „domnul Gillenormand” – din ziua aceea nu-i mai spuse altfel – aruncase în foc „testamentul tatălui său”. Ştia pe dinafară cele cîteva rînduri scrise de colonel şi prin urmare nu pierduse nimic. Dar scrisul, hîrtia, aceste moaşte sfinte, erau însăşi inima lui. Ce au făcut cu ele?

Marius plecase fără să spună unde se duce şi fără să ştie unde merge, cu 30 de franci în buzunar, cu ceasul şi cîteva rufe într-un sac de călătorie. Se urcase într-o trăsură de piaţă luată cu ora şi se îndreptase, la întîmplare, spre Cartierul latin.

Ce se va întîmpla cu Marius?

CARTEA A PATRA

PRIETENII A.B.C.-ULUI

I

UN GRUP CARE AR FI PUTUT SĂ INTRE

ÎN ISTORIE

Epoca aceea, calmă în aparenţă, era străbătută de un fior revoluţionar abia simţit. În văzduh pluteau adieri pornite din adîncurile lui ’89 şi ’92. Tineretul se afla tocmai în perioada aceea cînd, să ni se îngăduie cuvîntul, năpîrleşte. Oamenii se schimbau, aproape fără să-şi dea seama, prin însăşi trecerea timpului. Minutarul care se mişcă pe cadran, se mişcă şi în suflete. Fiecare făcea înainte pasul pe care îl avea de făcut. Ilegaliştii deveneau liberali, liberalii deveneau democraţi.

Era ca un flux încărcat de mii de refluxuri. Fluxul are darul să amestece apele; aşa se explică unele contopiri foarte ciudate de idei; lumea iubea în acelaşi timp şi pe Napoleon şi libertatea. Noi facem aici istorie. Acestea erau amăgirile timpului de atunci. Părerile trec prin felurite faze. Regalismul voltairian, o varietate bizară, a avut o pereche nu mai puţin ciudată: liberalismul bonapartist.

Erau şi alte tabere care cugetau mai serios. Unele adînceau principiile, altele preţuiau dreptul. Se pasionau pentru absolut, întrezărind realizări nesfîrşite; absolutul, prin însăşi rigiditatea lui, împinge cugetele spre largul zării şi le face să plutească în nemărginire. Nimic nu poate zămisli visul mai bine decît doctrina. Şi nimic nu poate zămisli viitorul mai bine decît visul. Utopia de azi va fi

mîine carne şi oase.

Părerile înaintate aveau îndoite temeiuri. Un început de mister ameninţa „ordinea stabilită”, care era vicleană şi suspectă. Un semn cît se poate de revoluţionar. Gîndul ascuns al guvernului şi cel al poporului se întîlnesc în încercarea de a se săpa unii pe alţii. Pregătirea răzvrătirilor dă un răspuns premeditării loviturilor de stat.

Pe atunci nu existau încă în Franţa organizaţii vaste şi subversive de felul *Tugenbund-ului*[283] german sau al carbonarismului italian[284]. Ici şi colo existau totuşi nucleuri ascunse care îşi întindeau mai departe ramificaţiile lor.

„Coucourge” începuse să se închege la Aix. La Paris, între alte asociaţii de acest fi, se născuse societatea Prietenii A.B.C.-ului.

Ce erau Prietenii A.B.C.-ului? În aparenţă, o societate pentru educaţia copiilor; în realitate, pentru ridicarea bărbaţilor în putere.

Îşi ziceau Prietenii A.B.C.ului. „Abeceul”[285], adică începutul învăţăturii, era poporul

---

283 . „Liga virtuţii”, organizaţie secretă prusacă, alcătuită din reprezentanţi ai nobilimii liberale şi ai intelectualităţii burgheze. A fost constituită în 1808 pentru a lupta împotriva lui Napoleon.

284 . *Carbonarii*, membrii unei organizaţii secrete revoluţionare, care a existat în Italia în prima treime a secolului al XIX-lea. Ţelul ei principal era eliberarea naţională a Italiei, mai întîi de sub jugul francez şi ulterior de sub cel austriac, precum şi lichidarea instituţiilor feudale absolutiste din micile state italiene şi unificarea Italiei.

285 . A.B.C. în franţuzeşte e pronunţat ca şi *abaissé* : înjosit, aplecat.

neştiutor. Prietenii lui se străduiau să-l lumineze. Un joc de cuvinte care nu e de luat în rîs. Jocurile de cuvinte sînt uneori foarte serioase în politică; dovadă: *Castratus ad castra*, care a făcut din Narses[286] un general de armată; dovadă: *Barbari et Barberini*[287]; dovadă: *Fueros y Fuegos*[288]; dovadă: *Tu es Petrus et super hanc petram*[289], şi atîtea altele.

Prietenii A.B.C.ului erau puţini. Era o societate secretă încă în faşă, am spune un fel de clan, dacă un clan ar putea sfîrşi prin a da eroi. Se adunau la Paris în două locuri: lîngă Hale, într-o cîrciumă numită *Corint*, despre care vom vorbi mai tîrziu, şi lîngă Panthéon, într-o cafenea mică din piaţa Saint-Michel, numită cafeneaua *Musain*, azi dărîmată. Cel dintîi din aceste locuri de întîlnire se afla în apropiata vecinătate a muncitorilor, cel de-al doilea – a studenţilor.

Întrunirile obişnuite ale Prietenilor A.B.C.ului

---

286 . Unul din comandanţii de oşti ai împăratului Justinian (prima jumătate a secolului al VI-lea); a recucerit o parte din Italia ocupată de ostrogoţi. Era eunuc. *Castratus ad castra*, joc de cuvinte care se făcea la Roma pe seama generalului bizantin, înseamnă „un castrat în fruntea unei tabere”.

287 . Familie italiană (florentină) din secolele XVI—XVII; unii din membrii ei au devenit cardinali, iar Maffeo Barberini, papă.

288 . Primul termen înseamnă în limba spaniolă culegeri de jurisprudenţe şi de hrisoave regale care acordau privilegii oraşelor şi provinciilor: *fuegos* înseamnă *focuri*. Victor Hugo apropie cele două cuvinte, sugerînd că asemenea arhive monarho-feudale sînt destinate focului.

289 . Verset din *Evanghelia lui Matei*: „Tu eşti Petre şi pe această piatră voi zidi biserica mea” (lat.).

se ţineau într-o sală, din dosul cafenelei *Musain*. Sala amintită, destul de departe de cafenea şi legată de ea printr-un coridor foarte lung, avea două ferestre şi o ieşire aproape secretă, pe o scară care dădea în stradela Grès. Obişnuiţii acestor întîlniri fumau, beau, jucau cărţi şi glumeau. Se vorbea cu voce tare despre toate, iar despre anumite lucruri, în şoaptă. Pe perete era atîrnată o hartă veche a Franţei din timpul republicii, semn îndestulător pentru a trezi bănuielile unui agent de poliţie. Cei mai mulţi dintre Prietenii A.B.C.ului erau studenţi care se înţelegeau minunat cu muncitorii. Iată numele celor mai însemnaţi, care într-o anumită măsură au intrat în istorie: Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle sau Laigle, Joly, Grantaire.

Tinerii aceştia erau atît de buni prieteni între ei, încît alcătuiau un fel de familie. Toţi, afară de Laigle, erau din sudul Franţei.

Grupul lor era vrednic de luat în seamă. Astăzi a pierit în adîncurile nepătrunse ale trecutului. Dar, ajungînd la acest moment al dramei, poate că nu e de prisos să îndreptăm o rază de lumină asupra acestor tinere frunţi, mai înainte, ca cititorul să le vadă scufundându-se în noaptea unor întîmplări tragice.

Enjolras, pe care l-am pomenit cel dintîi – pentru ce, se va vedea mai târziu – era bogat şi singur la părinţi.

Enjolras era un tînăr fermecător, în stare uneori să fie fioros. Era frumos ca un înger. Un Antinous[290] sălbatic. Ai fi spus văzîndu-i privirea gînditoare că străbătuse odată, în altă viaţă, apocalipsul revoluţiei. Îi păstra amintirea, ca şi cum ar fi fost de faţă. Cunoştea în cele mai mici amănunte fapta cea mare. Fire de războinic şi de mare pontif, foarte ciudată la un tînăr. Oficia şi lupta totodată; în clipa de faţă era soldat al democraţiei; pe deasupra frămîntărilor timpului său, preot iluminat al idealului. Avea privirea adîncă, pleoapele puţin roşii, buza de jos groasă şi uşor dispreţuitoare, fruntea înaltă. Ca şi alţii de la sfîrşitul acelui veac şi începutul acestuia din urmă, care s-au făcut vestiţi de timpuriu, era parcă prea tînăr, de o tinereţe proaspătă, de fată, cu toată paloarea ce-i acoperea uneori faţa. Era bărbat, dar părea încă un copil. Cei douăzeci şi doi de ani ai săi păreau abia şaptesprezece. Era grav, şi părea că nu ştie că pe pămînt se află şi o fiinţă numită femeie. Nu avea decît o patimă: dreptatea; numai un gînd: să răstoarne orice piedică i-ar sta în cale. Pe muntele Aventin ar fi fost Gracchus[291], pe vremea Convenţiunii –

290 . Tip de frumuseţe bărbătească la romanii din ultimele secole ale imperiului, după numele unui sclav grec al împăratului Adrian, devenit favorit al acestuia.

291 . Caius Sempronius Gracchus st fratele său Tiberius luptaseră în calitate de tribuni să obţină o reformă agrară în favoarea plebei romane. N-au izbutit, fiindcă aristocraţia sclavagistă şi-a aparat cu înverşunare latifundiile şi a pus la cale uciderea celor doi tineri. Caius, asediat pe colina Aventinului din

Saint-Just. Trandafirii de-abia îi vedea; primăvara n-o băga în seamă; nu auzea păsările cîntînd: sînul gol al Evadneei nu l-ar fi mişcat mai mult decît pe Aristogiton; pentru el, ca şi pentru Hermodius[292], florile nu erau bune decît să acopere spada. Punea asprime în bucuriile lui. Tot ce nu era republică îl făcea să plece feciorelnic ochii. Era îndrăgostitul de marmură al Libertăţii. Vorba lui aprigă şi inspirată avea freamătul unui imn.

Deschidea aripile pe neaşteptate. Vai de fata care ar fi cutezat să se apropie de el! Dacă vreo lucrătoare veselă din piaţa Cambrai sau din strada Saint-Jean-de-Beauvais, văzîndu-i chipul de licean, gîtul de paj, genele blonde şi lungi, ochii albaştri, pletele cu cîrlionţii în vînt, obrajii rumeni, buzele proaspete, dinţii minunaţi, ar fi poftit la acest răsărit de soare şi ar fi venit să-şi încerce puterea frumuseţii asupra lui Enjolras, o privire neaşteptată şi aspră i-ar fi arătat deodată prăpastia dintre ei şi ar fi învăţat-o să nu confunde îngerul curtenitor al lui Beaumarchais cu năprasnicul

---

Roma, a pus pe unul din partizanii săi să-l omoare spre a nu cădea în mîinile Senatului (123 î.e.n.).

292 . Aluzii la un episod din istoria vechii Atene: Hermodius şi Aristogiton au urzit o conspiraţie împotriva lui Hipparc şi Hippias, tirani ai cetăţii. Au izbutit să-l ucidă numai pe primul şi au fost executaţi. Ambii conjuraţi erau tineri austeri, preocupaţi numai de recîştigarea libertăţii patriei lor (a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.). Evadneea era o eroină din ciclul teban al legendelor greceşti vechi, renumită pentru frumuseţea ei. S-a aruncat pe rugul soţului ei, Kapaneos, la moartea acestuia.

heruvim al lui Ezechiel[293].

Alături de Enjolras, care era logicianul revoluţiei, Combeferre era filozoful ei. Deosebirea între logica revoluţiei şi filozofia ei este că logica poate duce la război, pe cînd filozofia nu poate ajunge decît la pace. Combeferre îl întregea pe Enjolras şi-i îndrepta greşelile. Nu ţintea atît de sus, dar privirea lui era mai cuprinzătoare. Voia să toarne în sufletele oamenilor principiile mari ale ideilor umanitare; zicea: revoluţie, dar civilizaţie. Şi în jurul muntelui prăpăstios el desfăşura larg cerul albastru. De aceea, în toate părerile lui Combeferre se găsea ceva mai uşor de înţeles şi de îndeplinit. Alături de Combeferre aerul revoluţiei era mai uşor de respirat decît lîngă Enjolras. După Enjolras revoluţia purcedea din dreptul divin, iar după Combeferre din dreptul natural. Cel dintîi se apropia de Robespierre, cel de-al doilea se alătura lui Condorcet. Combeferre trăia, mai mult decît Enjolras, viaţa omului de toate zilele. Dacă le-ar fi fost dat acestor doi tineri să intre în istorie, unul ar fi fost cel drept, celălalt cel înţelept; Enjolras avea mai multă bărbăţie, Combeferre mai multă omenie. *Vir* (bărbat) şi *homo* (om) – acesta era mica deosebire dintre ei.

293 . Unul din profeţii izraeliţi (secolul al VI-lea î.e.n.). După legenda biblică, ar fi prorocit sfîrşitul robiei babiloniene. „Îngerul curtenitor al lui Beaumarchais” este pajul Chérubin din *Nunta lui Figaro*, care, în afară de nume, nu avea nimic comun cu heruvimii răzbunători de păcate din viziunile lui Ezechiel.

Combeferre era blînd, după cum Enjolras era aspru, amîndoi din neprihănire sufletească. Îi plăcea cuvîntul *cetăţean* dar mai mult cuvîntul *om*. Bucuros ar fi spus *hombre*[294], ca spaniolii. Citea de toate: mergea la teatru; urma prelegerile publice; învăţa de la Arago[295] despre polarizarea luminii, îl încîntase o lecţie a lui Geoffroy Saint-Hilaire[296] care explicase îndoita funcţiune a arterei carotide externe şi a celei interne, una din ele hrănind faţa, cealaltă creierul; se ţinea la curent; urmărea ştiinţa pas cu pas; punea faţă-n faţă pe Saint-Simon cu Fourier[297]; dezlega hieroglife; spărgea pietrele pe care le găsea şi făcea geologie; desena din memorie un fluture bombyx[298]; semnala greşelile de limbă din *Dicţionarul Academiei*; studia pe Puységur şi Deleuze[299]; nu proclama nici o certitudine, nici măcar minunile; nu tăgăduia nimic, nici măcar strigoii; frunzărea colecţia *Monitorului*; cugeta. Declara că viitorul

---

294 . Omule.

295 . Astronom şi fizician francez din prima jumătate a secolului trecut. A făcut parte din guvernul revoluţionar burghez de la 1848 ca ministru de război şi marină.

296 . Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În cursurile şi cărţile sale a susţinut ideea unităţii organice a vertebratelor. A creat embriologia.

297 . Reprezentanţi de frunte ai socialismului utopic francez (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

298 . Fluturele a cărui omidă este viermele de mătase.

299 *. Armand de Puységur*, fost ofiţer, s-a ocupat de magnetism şi somnambulism; a scris mai multe volume în apărarea ideilor lui Mesmer. *Joseph Deleuze*, naturalist din timpul restauraţiei. A publicat, între altele, un catalog al colecţiilor Muzeului de istorie naturală din Paris.

e în mîna învăţătorilor, şi tot ceea ce privea educaţia îi da de gîndit. Voia ca societatea să lucreze neîncetat la ridicarea nivelului intelectual şi moral, la răspîndirea ştiinţei, la punerea în circulaţie a ideilor şi la dezvoltarea spiritului celor tineri şi se temea ca nu cumva lipsa de metodă şi sărăcia patrimoniului literar, mărginit la cele două-trei veacuri aşa-zise clasice, cu prejudecăţile scolastice şi rutina, să nu facă din liceele noastre un fel de crescătorii artificiale de stridii. Era savant, purist, precis, avea cunoştinţe tehnice în toate domeniile, muncea cu sîrguinţă şi era în acelaşi timp „un visător de himere”, cum spuneau prietenii săi.

Credea în toate visurile: drumul de fier, înlăturarea durerii în operaţiile chirurgicale, fixarea imaginii în camera obscură, telegraful electric, cîrma balonului. Aşa după cum nu îl înspăimîntau nici zidurile de cetate, pe care superstiţiile, prejudecăţile şi despotismul le ridicau în faţa omenirii. Era dintre cei ce cred că pînă la urmă ştiinţa va învinge. Enjolras era un şef; Combeffere, o călăuză. Ai fi vrut să lupţi alături de cel dintîi şi să porneşti la drum cu celălalt. Nu că n-ar fi fost şi Combeferre în stare să lupte; era gata oricînd să se ia de piept cu orice piedică şi s-o atace cu toată puterea lui vijelioasă. I-ar fi plăcut însă mai mult să ajute omenirii la împlinirea destinelor ei, puţin cîte puţin, prin învăţarea adevărurilor eterne, prin promulgarea legilor pozitive; şi,

între două feluri de lumini, ar fi ales mai curînd pe cea care străluceşte decît pe cea care arde. Un foc poate lumina ca aurora, e adevărat, dar de ce să n-aştepţi să se facă ziuă? Vulcanul luminează, dar şi mai bine luminează zorile. Combeferre ar fi ales mai degrabă neprihănirea frumosului decît vîlvătaia sublimului. O lumină învăluită de fum, un progres înfăptuit prin violenţă nu mulţumea decît pe jumătate sufletul lui blînd şi cumpătat. Goana oarbă a unui popor spre adevăr, un nou ’93 îl înspăimîntau; totuşi, lîncezeala îl mîhnea şi mai mult, simţind în ea putreziciunea şi moartea; la drept vorbind, îi plăcea mai degrabă spuma izvorului curat, decît miasmele mlaştinei; şuvoiul limpede al rîului, decît apa stătută a smîrcurilor; cascada Niagara mai mult decît lacul Montfaucon. Pe scurt, nu voia nici zăbava, dar nici graba. În timp ce furtunoşii lui prieteni, îndrăgostiţi donchijoteşti ai absolutului, doreau din suflet şi aşteptau minunatele întîmplări ale revoluţiei, Combeferre înclina să lase în voie progresul, progresul cel bun, mai puţin clocotitor poate, dar curat; metodic, dar fără pată; răbdător şi liniştit, dar imperturbabil. Combeferre s-ar fi rugat în genunchi pentru ca viitorul ce se apropia să fie fără păcat şi să nu tulbure cu nimic marea revoluţie virtuoasă a popoarelor. „Binele trebuie să fie nevinovat”, spunea el neîncetat. Într-adevăr, dacă în măreţia ei, revoluţia priveşte ţintă spre un

ideal strălucitor şi se avîntă către el printre fulgere, cu gheare de foc şi de sînge, frumuseţea progresului este aceea de a fi nespălat; între Washington şi Danton e aceeaşi deosebire, ca între un înger cu aripi de lebădă şi un înger cu aripi de vultur.

Jean Prouvaire era, putem spune, şi mai blînd decît Combeferre. El se numea Jehan, după un gust nevinovat al vremii aceleia, gust ce se îmbina cu mişcarea puternică şi adîncă din care izvorîse şi studiul atît de necesar al evului mediu. Jean Prouvaire era îndrăgostit, avea o floare într-o glastră pe care o îngrijea, cînta din flaut, făcea versuri, iubea poporul, îl durea soarta femeii, plîngea de mila copilului; avea aceeaşi încredere în viitor ca şi în Dumnezeu şi mustra revoluţia că tăiase un cap regesc, capul lui André Chénier[300]. Avea un glas de obicei fraged şi dintr-o dată bărbătesc. Era un cărturar, un erudit, aproape un orientalist. Mai presus de toate era bun şi, lucru uşor de înţeles pentru cine ştie cît de aproape e bunătatea de măreţie, în poezie îi plăceau elanurile spre nemărginire. Ştia italiana, latina, greaca şi ebraica; se folosea de ele ca să citească numai patru poeţi: pe Dante, pe Iuvenal[301], pe Eschyl şi Isaia. În franţuzeşte

---

300 . Poetul francez André Chénier a fost ghilotinat în 1794 pentru atitudinea lui contrarevoluţionară. Cea mai mare parte a operei lui (idile, epistole, fragmente de poeme) a apărut postum, în 1819.

301 . Poet satiric latin din a doua jumătate a secolului I. A

citea mai bucuros pe Corneille decît pe Racine şi prefera pe Agrippa d'Aubigné[302] lui Corneille. Hoinărea pe cîmpul plin de ovăz sălbatic şi de albăstrele şi urmărea norii de pe cer aproape tot aşa cum urmărea întîmplările politice. Sufletul lui avea două atitudini: una faţă de om, alta faţă de Dumnezeu. Învăţa sau cugeta. Toată ziua era preocupat de problemele sociale: salariul, capitalul, creditul, căsătoria, religia, libertatea de a gîndi, libertatea de a iubi, educaţia, pedeapsa, mizeria, dreptul de asociaţie, proprietatea, producţia şi repartizarea bunurilor; întrebările care acoperă cu întuneric furnicarul omenesc; iar seara se uita la stele, lumea imensă a spaţiilor cereşti. Ca şi Enjolras, era bogat şi singur la părinţi. Vorbea cu blîndeţe, punea capul în pămînt, pleca ochii, zîmbea încurcat, se îmbrăca prost, se mişca stîngaci, se roşea din nimic, era foarte sfios; altminteri, plin de curaj.

Feuilly lucra evantaiuri, era orfan de tată şi de mamă, cîştigînd anevoie trei franci pe zi şi neavînd decît un gînd: să dezrobească lumea. Mai avea şi o altă grijă; să înveţe; învăţătura era pentru el tot un mijloc de a se dezrobi! Învăţase singur să scrie şi să citească; tot ce

---

biciuit, cu o deosebită virulentă, viciile aristocraţiei romane din timpul său.

302 . Poet francez din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unul din conducătorii protestanţilor în timpul războaielor religioase. Principala sa operă, poemul *Tragicele*, este un aspru rechizitoriu făcut bisericii catolice.

ştia învăţase singur. Feuilly era mărinimos. Îmbrăţişarea lui nu cunoştea margini. Orfanul acesta înfiase întreaga omenire. Lipsit de mamă, îşi închinase gîndurile patriei. Nu voia să rămînă pe pămînt un om fără ţară. Cu marea putere de pătrundere caracteristică omului din popor, descoperise ceea ce numim noi astăzi *principiul naţionalităţilor*. Învăţase istoria dinadins ca să aibă temeiuri de răzvrătire. În acest cerc de tineri utopişti, îngrijoraţi mai ales de soarta Franţei, el înfăţişa ceea ce era dincolo de hotare. Specialitatea lui era Grecia, Polonia, Ungaria, România, Italia. Pomenea mereu aceste nume de ţări, şi unde se potrivea, şi unde nu, cu stăruinţa cuvenită cauzelor drepte. Turcia stăpînă pe Tesalia şi pe Creta, Rusia stăpînă pe Varşovia, Austria stăpînă pe Veneţia – acestea îl scoteau din sărite. Dintre toate, lovitura cea mai mare, de la 1772, îl făcea să se revolte. Nu există elocvenţă mai convingătoare decît aceea a adevărului rostit cu indignare. Feuilly era un orator de felul acesta. Nu mai isprăvea cu data mîrşavă: 1772; cu acel popor nobil şi viteaz ucis prin trădare, cu acea crimă în trei, cu acea capcană nemaipomenită, care a slujit de atunci ca model pentru sfîşierea şi desfiinţarea atîtor state, atîtor naţiuni nobile, jefuite, ca să spunem aşa, de actul lor de naştere. Toate atentatele sociale din epoca noastră se trag de la împărţirea Poloniei. Sfîşierea Poloniei, iată

teorema ale cărei corolare sînt toate crimele politice de-acum. Se împlineşte aproape un veac, de cînd n-a fost tiran, nici trădător care să nu fi vizat, omologat, contrasemnat şi parafat *ne varietur*[303] împărţirea Poloniei.

În dosarul trădărilor moderne, aceasta e cea dintîi. Congresul de la Viena a copiat această crimă înainte de a o săvîrşi pe a sa. 1772 a dat semnalul vînătoarei de oameni; 1815 a adus cu sine împărţirea prăzii.

Aşa sunau de obicei cuvîntările lui Feuilly. Lucrătorul sărac luase sub ocrotirea lui dreptatea şi dreptatea îl răsplătea înălţîndu-l. În adevăr, dreptatea trăieşte în veşnicie. Varşovia nu poate fi a ţarilor, aşa cum Veneţia nu poate fi a nemţilor. Degeaba îşi pun în joc regii iscusinţa şi onoarea lor. Mai curînd sau mai tîrziu, patria înecată se ridică şi iese pe deasupra. Grecia e iarăşi Grecia, Italia e mereu Italia. Contestaţia pe care dreptul o ridică împotriva stării de fapt nu se şterge niciodată, nu se prescrie niciodată. Furtul în dauna unui popor nu se prescrie. Aceste escrocherii sfruntate n-au nici un viitor. Nu se şterge pecetea unei naţiuni aşa cum ştergi preţul de pe o batistă.

Courfeyrac avea un tată care se numea domnul de Courfeyrac. Una din ideile greşite ale burgheziei din timpul restauraţiei era aceea de a crede în *particula nobleţei*. Această

303 . Ca să nu fie nimic schimbat (lat.).

minusculă prepoziţie n-are nici o însemnătate. Dar burghezii din vremea *Minervei*[304] preţuiau aşa de mult pe bietul *de*, încît te simţeai obligat să-l laşi deoparte. Domnul de Chauvelin îşi zicea domnul Chauvelin, domnul de Caumartin – domnul Caumartin, domnul de Constant de Rebecque – Benjamin Constant, domnul de Lafayette – domnul Lafayette[305]. Courfeyrac nu voise să rămînă nici el mai prejos şi se numi scurt: Courfeyrac.

Am putea, în ceea ce priveşte pe Courfeyrac, să ne oprim aici şi să ne mărginim a adăuga: Courfeyrac, vezi Tholomyès.

Courfeyrac avea într-adevăr această vervă a tinerilor care s-ar putea numi drăceasca frumuseţe a minţii.

Mai tîrziu dispare, ca drăgălăşenia unei pisicuţe, iar toată această zvelteţe se sfîrşeşte pe două picioare la burghez şi pe patru labe la motan.

Generaţiile care trec prin şcoli, tinerii recruţi care se perindă unii după alţii îşi trec din mînă în mînă, *quasi cursores*[306], acest fel de spirit aproape acelaşi totdeauna, aşa că, precum spuneam, primul venit care l-ar fi ascultat în 1828 pe Courfeyrac ar fi crezut că-l aude pe Tholomyès în 1817. Numai că acest Courfeyrac

---

304 . Este vorba de revista *La Minerve française* din vremea restauraţiei, hebdomadar politic al burgheziei liberale publicat de Benjamin Constant.

305 . Conducători ai partidului liberal în timpul restauraţiei.

306 . Ca nişte alergători (lat.).

era un băiat de treabă. În ciuda asemănărilor minţii, deosebirea între Tholomyès şi el era mare. Omul ascuns în fiecare din ei era cu totul altul la cel dintîi, decît la cel din urmă. În Tholomyès era un procuror, în Courfeyrac, un cavaler medieval.

Enjolras era şeful, Combeferre călăuza, Courfeyrac era miezul, focarul. Ceilalţi răspîndeau mai multă lumină, el da mai multă căldură; e drept că avea toate însuşirile unui focar; rotunjimea şi radiaţia.

Bahorel luase parte la mişcarea sîngeroasă din iunie 1822, cu prilejul înmormîntării tînărului Lallemand[307].

Bahorel era un băiat plin de voie bună, dar cam destrăbălat, cumsecade, mînă spartă, darnic pînă la risipă, vorbăreţ pînă la elocinţă, îndrăzneţ pînă la obrăznicie, un om cum nu se poate mai bun; cu jiletca bătătoare la ochi şi cu idei roşii ca focul; mare scandalagiu, nimic nu-i plăcea mai mult decît cearta, afară numai de răscoală; şi nimic nu-i plăcea mai mult ca o răscoală, afară numai de o revoluţie; totdeauna gata să spargă un geam, să scoată pietrele din caldarîmul străzii, să dărîme un guvern, ca să vadă ce urmare ar avea.

Era student de unsprezece ani. Frunzărea dreptul, dar nu-l învăţa. Îşi luase drept deviză;

307 . Victimă a terorii dezlănţuite în Franţa de ultra-regalişti; înmormîntarea lui a prilejuit o manifestare a burgheziei liberale împotriva restauraţiei.

niciodată avocat, şi drept blazon o măsuţă de noapte în care întrezărea toca în patru colţuri[308]. De cîte ori trecea prin faţa Facultăţii de drept, ceea ce i se întîmpla rar, îşi încheia redingota, căci paltonul nu apăruse încă, şi se deda la unele precauţiuni igienice. Spunea despre portalul facultăţii: „Ce moşneag frumos!” Iar despre decanul ei, domnul Delvincourt: „Ce monument!” Cursurile erau pentru el subiect de cîntece, iar profesorii prilej de caricaturi. Cheltuia, ca să nu stea degeaba, o sumă destul de frumuşică: vreo trei mii de franci. Părinţii lui erau ţărani pe care-i deprinsese să-şi respecte feciorul.

Spunea despre ei: „Sînt ţărani, nu-s burghezi; vezi, de aceea sînt deştepţi”.

Bahorel, avînd anumite toane, era clientul mai multor cafenele. Toţi ceilalţi îşi aveau localul lor; el nu. Hoinărea. A rătăci e omenesc; a hoinări e parizian. Bahorel, minte pătrunzătoare, era un gînditor mai adînc decît părea.

Făcea legătura între Prietenii A.B.C.ului şi alte grupuri, ce abia începuseră să se lege, dar care aveau mai tîrziu să se închege.

În soborul acesta de capete tinere era şi unul pleşuv.

Marchizul d’Avaray, pe care Ludovic al XVIII-lea îl făcuse duce, pentru că-l ajutase să se

---

308 . Toca în patru colţuri este purtată de magistraţii tribunalelor franceze.

urce într-o trăsură de piaţă în ziua cînd a emigrat, povestea că în 1814, la întoarcerea sa în Franţa, pe cînd regele cobora la Calais, un om i-a întins o jalbă: „Ce ceri?” îl întrebă regele. „Sire, o staţie de diligenţă.” „Cum te cheamă?” „L’Aigle”[309]. Regele se încruntă, se uită la iscălitura de pe jalbă şi văzu numele scris astfel: *Lesgle*. Această ortografie prea puţin bonapartistă mişcă pe rege, care începu să zîmbească. „Sire, spuse din nou omul cu jalba, un străbunic al meu a fost argat la cîinî şi i s-a spus Lesgueules[310]. Din această poreclă mi-a ieşit numele. Eu mă numesc Lesgueules, prescurtat Lesgle şi din greşeală L’Aigle.” Regele încetă să zîmbească. Mai tîrziu dădu omului staţia de diligenţă de la Meaux, dinadins sau din greşeală.

Pleşuvul grupului A.B.C. Era fiul acestui Lesgle sau Lègle şi iscălea Laigle (de Meaux)[311]. Ca să scurteze, camarazii îi ziceau Bossuet.

Bossuet era un băiat vesel şi fără noroc. Specialitatea lui era să nu izbutească în nimic. În schimb, făcea haz de toate. La douăzeci şi cinci de ani era chel. Tatăl său reuşise să se pricopsească cu o casă şi un petec de pămînt; dar fiul nu avusese altceva mai bun de făcut decît să piardă într-o întreprindere fără noroc şi casa şi pămîntul. Nu-i rămăsese nimic. Era citit,

---

309 . Vulturul.

310 . Boturile.

311 . *L’Aigle de Meaux* — vulturul din Meaux ; aşa i se spunea lui Bossuet.

era deştept, dar nu izbutea în nimic. Toate îi ieşeau anapoda, în toate se înşela, tot ce clădea se dărîma peste el. Dacă spărgea lemne, îşi tăia un deget. Dacă avea o iubită, afla în curînd că fata mai are un prieten. În fiece clipă i se întîmpla un necaz; de aceea era vesel. Spunea: „Locuiesc sub un acoperiş de olane care cad”. Nu se mira niciodată, căci la rău se aştepta oricînd, rămînea senin în faţa nenorocului, iar cînd soarta îi juca vreo festă, rîdea ca unul ce ştie de glumă. Era sărac, dar sacul cu hazuri era totdeauna plin. Ajungea repede la ultimul gologan, dar niciodată la ultimul hohot de rîs. Cînd necazul îi păşea pragul, îl saluta ca pe o veche cunoştinţă; se întîlnea cu necazul şi îl bătea pe burtă; cu soarta rea era aşa de bun prieten, încît îi spunea pe nume: „Bună ziua, Piază-rea!”

Această prigoană a destinului îl făcuse isteţ. Scotea bani şi din piatră seacă. N-avea leţcaie, dar găsea totdeauna cîţiva franci cînd i se năzărea să facă „cheltuieli nesăbuite”. Într-o noapte merse pînă acolo încît mîncă „o sută de franci” la o masă cu o pupăză flecară. Ceea ce îl făcu să spună în toiul chefului: „Fată de cinci galbeni, ia trage-mi cizmele!”

Bossuet se îndrepta încet spre cariera de avocat. Învăţa dreptul în felul lui Bahorel. Bossuet nu prea avea locuinţă; uneori n-avea chiar de loc. Se oploşea cînd la unul, cînd la altul, de cele mai multe ori la Joly. Joly urma

medicina. Era cu doi ani mai tînăr decît Bossuet.

Joly era tînărul bolnav închipuit. Studiul medicinii îl făcuse să fie mai mult bolnav decît medic. La douăzeci şi trei de ani avea toate bolile şi-şi petrecea viaţa cercetîndu-şi limba în oglindă. Spunea că omul se magnetizează ca un ac, şi în camera unde dormea îşi punea patul cu capul la miazăzi şi cu picioarele la miazănoapte, pentru ca circulaţia să nu-i fie stingherită în timpul nopţii de marele curent magnetic al globului pămîntesc.

Cînd era furtună, îşi pipăia pulsul. Altminteri, era cel mai vesel dintre toţi. Toate aceste nepotriviri – tînăr, maniac, plăpînd şi vesel – se împăcau bine între ele şi dădeau o făptură plăcută şi originală, căreia camarazii îi ziceau: Jollly. „Îţi poţi lua zborul pe patru aripi"[312], îi spunea Jean Prouvaire.

Joly avea obiceiul să miroasă cu nasul mînerul bastonului – semnul unei minţi pătrunzătoare.

Aceşti tineri, atît de deosebiţi şi despre care la urma urmei n-ar trebui să vorbim decît cu seriozitate, aveau toţi aceeaşi credinţă: progresul.

Toţi coborau direct din revoluţia franceză. Pînă şi cei mai uşuratici rosteau cu evlavie data de '89. Părinţii lor, fireşte, erau sau fuseseră constituţionalişti, regalişti, doctrinari; dar lor ce

---

312 . Litera L se pronunţă ca şi cuvîntul *aile* – aripă.

le păsa? Acel talmeş-balmeş dinaintea lor nu-i privea; ei erau tineri; în vinele lor curgea sîngele curat al principiilor revoluţiei. Ei se declarau fără nici o rezervă pentru dreptul inalterabil şi datoria absolută.

Ucenici sau iniţiaţi, ei plămădeau pe ascuns un ideal al lor.

Printre toate aceste inimi pătimaşe şi toţi aceşti credincioşi ai unei convingeri, se afla şi un sceptic. Cum de se pripăşise acolo? Prin juxtapunere. Scepticul se numea Grantaire şi iscălea deobicei prin acest rebus: R[313]. Grantaire era un om care se ferea să aibă o credinţă. Era, de altfel, unul dintre tinerii care învăţase mai mult în timpul anilor lor universitari la Paris. Ştia că la cafeneaua *Lemblin* se găsea cea mai bună cafea şi că la cafeneaua *Voltaire* se aflǎ cel mai bun biliard; că la *Ermitage*, pe bulevardul Maine, erau plăcinte gustoase şi fete vesele; pui la grătar la mătuşa Saguet; că cei mai buni ţipari în sos de vin sînt la bariera Cunette şi un vinişor alb de soi la bariera Combat. Cunoştea toate locurile unde se găseau lucruri bune. Era meşter mare în lupta cu picioarele, cunoştea cîteva dansuri şi mînuia cu îndemînare bastonul. Pe deasupra, straşnic băutor. Era peste măsură de urît. Irma Boissy, cea mai drăguţă pantofărească din vremea aceea, înfuriată pe urîţenia lui, dăduse această sentinţă: „Grantaire ăsta e de

---

313 . *Grantaire (Grand R)* – R mare.

nesuferit”. Dar el era atît de îngîmfat, încît nimic nu-l atingea. Se uita ţintă şi galeş la toate femeile, cu aerul că spune: „dac-aş vrea” şi căuta să-i facă pe tovarăşii lui să creadă că avea căutare.

Cuvintele acestea: dreptul poporului, drepturile omului, contractul social, revoluţia franceză, republica, democraţia, umanitatea, civilizaţia, religia, progresul – nu însemnau aproape nimic pentru Grantaire. Zîmbea cînd le auzea. Scepticismul, această putreziciune a cugetării, nu-i lăsase nici o idee teafără în minte. Trăia zeflemisind. Axioma lui era: „Nu există decît o singură certitudine: paharul meu, cînd e plin”. Rîdea de toate credinţele partidelor; rîdea de frate-său ca şi de taică-său; de Robespierre cel tînăr ca şi de Loizerolles.[314] „Ce-au cîştigat dacă au murit?” zicea el. Despre crucea pe care a fost răstignit Isus spunea: „Iată o spînzurătoare care şi-a făcut datoria”. Muieratic, jucător de cărţi, chefliu, deseori beat, cînta mereu, spre neplăcerea tinerilor visători, aria: *Trăiască Henric al IV-lea; Ne plac fetele şi vinul cel bun.*

De altfel, acest sceptic avea şi el un

---

314 . Fost administrator al Arsenalului din Paris în ultimii ani ai monarhiei. Întemniţat, împreună cu fiul său, în timpul dictaturii iacobine, auzi că fiul său este chemat spre a fi ghilotinat; cum acesta dormea, se prezentă în locu-i şi-i salvă viaţa, întrucît faptul s-a petrecut cu două zile înaintea căderii lui Robespierre. Fratele mai tînăr al lui Robespierre a ţinut să-l întovărăşească şi la moarte (1794).

Dumnezeu. Dumnezeul lui nu era o idee, o credinţă, o artă, o ştiinţă; era un om: Enjolras. Grantaire îl iubea; se uita la el ca la soare. Acest om care se îndoia de toate, acest om anarhic – de cine oare se legase din toată această falangă de spirite absolute? De cel mai absolut dintre ei. Prin ce anume îl subjugase Enjolras? Prin ideile lui? Nu; prin caracterul lui. Acest fenomen se observă foarte des. Un sceptic care se alipeşte unui credincios e un lucru firesc, ca legea culorilor complementare. Ne atrage tocmai ceea ce ne lipseşte. Nimeni nu iubeşte mai mult lumina defît orbul. O pitică se prăpădeşte după falnicul tambur-major. Broscoiul e mereu cu ochii la cer. De ce? Ca să vadă pasărea zburînd. Lui Grantaire, în care se cuibărise îndoiala, îi plăcea să vadă cum clocoteşte credinţa în Enjolras. Avea nevoie de Enjolras. Fără să-şi dea bine seama şi fără să încerce să-şi lămurească de ce, firea lui curată, sănătoasă, tare, dreaptă, aspră, nevinovată îl fermeca. Admira din instinct tot ce era opus firii lui. Ideile lui lipsite de vlagă, şovăielnice, destrămate, bolnave, pocite se agăţau de Enjolras ca de o şiră a spinării. Slăbiciunea lui morală se sprijinea pe tăria aceasta. Grantaire lîngă Enjolras se simţea iarăşi cineva. Erau, de altfel, în el însuşi două firi ce păreau că nu pot sta împreună. Era batjocoritor şi totodată prietenos. Nepăsător şi totodată iubitor. Spiritul său nu avea nevoie de credinţă, dar inima lui

nu putea trăi fără prietenie. Adîncă nepotrivire, căci dragostea e o credinţă. Aşa era firea lui. Sînt oameni născuţi parcă anume pentru a fi cealaltă parte a medaliei. Aceştia sînt Pollux, Patrocle, Nisus, Eudamidas, Ephestion, Pechméja.[315]

Ei nu trăiesc decît sprijinindu-se pe altul. Numele lor e partea a doua şi nu se scrie decît cu conjuncţia „şi” dinainte, viaţa lor nu e a lor. E cealaltă faţă a unui destin care e al altuia. Grantaire era unul dintre aceşti oameni. Era cealaltă faţă a lui Enjolras. S-ar putea spune că astfel de înrudiri încep cu alfabetul. În şiragul literelor, *O* şi *P* sînt nedespărţite. Poţi spune cum vrei, *O* şi *P* sau Oreste şi Pylade”[316].

Grantaire, adevărată umbră a lui Enjolras, se aciuase în cercul acestor tineri. Acolo trăia, numai în mijlocul lor se simţea bine şi se ţinea de ei ca scaiul. Cea mai mare bucurie a lui era să-i vadă cu ochii împăienjeniţi de vin, în jurul lui, să-i simtă trăind. Iar ceilalţi îl îngăduiau printre ei din pricina veseliei lui.

Enjolras, credinciosul, îl dispreţuia pe sceptic, iar Enjolras, cumpătatul, îl dispreţuia pe beţivan. Îl privea cu o milă dispreţuitoare. Grantaire era un Pylade respins. Mereu bruftuit de Enjolras, repezit cu asprime şi mereu izgonit, se întorcea mereu la el şi spunea

---

315 . Prieteni credincioşi ai unor personaje ilustre, sau iluştri ei înşişi prin prietenia lor credincioasă.

316 . Pylade, prieten al lui Oreste, fiul lui Agamemnon, în mitologia greacă.

privindu-l: „Frumoasă marmură!”

II

DISCURSUL FUNEBRU AL LUI BOSSUET PENTRU BLONDEAU

Într-o după-amiază care avea, după cum se va vedea, o oarecare legătură cu întîmplările povestite mai sus, Laigle de Meaux stătea rezemat leneş de uşa cafenelei *Musain*. Părea o cariatidă în concediu; nu sprijinea decît propria ei visare. Se uita la Piaţa Saint-Michel. Visătorii stau rezemaţi ca şi cum ar fi, aşa zicînd, culcaţi de-a-npicioarelea. Laigle de Meaux se gîndea fără tristeţe la o mică neplăcere care i se întîmplase cu două zile înainte la facultate şi care îi schimba oarecum planurile personale de viitor, şi aşa destul de nelămurite.

Visarea lui n-a împiedicat trecerea unei cabriotele şi nici pe visător s-o vadă trecînd. Laigle de Meaux, ai cărui ochi rătăceau în neştire, văzu prin negurile acestei visări un vehicul cu două roţi ce străbătea piaţa la pas, nehotărît parcă. Ce urmărea cabrioleta? De ce mergea la pas? Laigle se uită la ea. Lîngă vizitiu stătea un bărbat tînăr şi la picioarele tînărului un sac de călătorie, foarte încăpător. Pe stofa sacului era cusut un bilet, pe care scria cu litere mari negre: Marius Pontmercy.

Citind acest nume, Laigle tresări:

— Domnul Pontmercy!

La strigătul acesta, cabrioleta se opri.

Tînărul, care părea şi el cufundat în gînduri, ridică ochii:

— Poftim?

— Dumneata eşti domnul Marius Pontmercy?

— Da, eu.

— Te căutam, rosti Laigle de Meaux.

— Cum aşa? întrebă Marius, căci el era. Venea de la bunicul său şi se afla în faţa unui chip pe care nu-l văzuse niciodată. Eu nu te cunosc.

— Nici eu nu te cunosc, răspunse Laigle.

Marius crezu că avea de-a face cu un mucalit, care a pus la cale o farsă în plină stradă. Şi tocmai în clipa aceea nu-i ardea de glumă. Încruntă sprîncenele. Laigle de Meaux, netulburat, urmă:

— Ai fost alaltăieri la facultate?

— Poate.

— Ba e sigur.

— Eşti student? îl întrebă Marius.

— Da, domnule. Ca şi dumneata. Am intrat alaltăieri, din întîmplâre, la curs. Ştii, cîteodată ne trece prin cap şi o asemenea năzbîtie. Profesorul tocmai făcea apelul. Ştii şi dumneata ce ridicoli sînt! La a treia absenţă te şterg din catalog. Înseamnă că se duc pe gîrlă şaizeci de franci.

Marius începuse să-l asculte. Laigle urmă:

— Blondeau făcea apelul. Îl cunoşti pe

Blondeau..? Are nasul foarte subţire şi ascuţit; adulmecă cu mare poftă orice absenţă. A început ca un şmecher cu litera P. Nici nu-l ascultam, fiindcă nu-i litera mea. Mergea bine. Nici unul n-a fost tăiat. Îmi spuneam în sinea mea: „Blondeau. Iubitule, azi n-ai să execuţi dintre noi pe nici unul”. Deodată, Blondeau a strigat: „Marius Pontmercy”. N-a răspuns nimeni. Blondeau, mirosind a victimă, a repetat şi mai tare: „Marius Pontmercy”, şi a apucat condeiul. Domnul meu, am şi eu niţică inimă. Mi-am spus repede: „Uite un băiat de treabă care are să fie şters din catalog. Atenţie! E un om de viaţă, care nu e punctual. Nu e un elev bun. Nu e un tocilar, nu e un student care studiază, nu e un pui cu caş la gură, sîrguincios, tare în ştiinţe, litere, teologie şi filozofie, nu e un prostănac dichisit. E un preacinstit leneş, care hoinăreşte, care bate drumurile, se ţine după fetiţe-porumbiţe şi care poate în clipa asta e chiar la iubita mea. Să-l salvăm! Moarte lui Blondeau!” În clipa aceea, Blondeau îşi muie în cerneală pana neagră de atîta zmîngălit. Îşi plimbă ochii sălbatici pe deasupra auditoriului şi strigă pentru a treia oară: „Marius Pontmercy!” Am răspuns: „Prezent!” Aşa se face că dumneata n-ai fost şters din catalog.

— Domnule!… rosti Marius.

— În schimb am fost şters eu, adăugă Laigle de Meaux.

— Nu pricep, zise Marius.

Laigle urmă:

— E foarte simplu. Eram destul de aproape de catedră, ca să răspund, şi de uşă, ca s-o şterg. Profesorul se uită ţintă la mine. Şi deodată Blondeau, care trebuie să fie nasul deştept despre care vorbeşte Boileau, a sărit la litera L. Asta e litera mea. Sînt din Meaux şi mă cheamă Lesgle.

— L'aigle, îl întrerupse Marius. Ce nume frumos!

— Domnule, cînd Blondeau a ajuns la numele meu frumos şi a strigat: „Lesgle!" am răspuns: „Prezent! Atunci Blondeau m-a privit cu blîndeţea tigrului, a zîmbit şi mi-a spus: „Dacă eşti Pontmercy, nu poţi să fii Laigle". Fraza era lipsită de bunăvoinţă faţă de dumneata, dar pentru mine mortală. A zis şi m-a şters.

— Domnule, sînt dezolat… strigă Marius.

— Înainte de toate, îl întrerupse Laigle, vreau să-l îmbălsămez pe Blondeau cu cîteva fraze bine simţite. Îl socotesc mort. Moartea n-ar adăuga prea mult la slăbiciunea, gălbejeala, înţepeneala şi duhoarea lui. Îi spun: „*Erudimini qui judicatis terram*.[317] Aci zace Blondeau, Blondeau Nas-deştept, Blondeau Nasica, boul disciplinei, *bos disciplinae*, dulăul regulamentului, arhanghelul care a fost în viaţa lui drept, corect, precis, ţeapăn, cinstit şi pocit.

---

317 . Luaţi aminte, voi care hotărîţi soarta pămîntului (lat).

Dumnezeu l-a şters pre el, precum m-a şters şi el pe mine.”

Marius reluă:

— Sînt foarte mîhnit...

— Tinere, spuse Laigle de Meaux, să te înveţi minte. Pe viitor să fii punctual.

— Îţi cer iertare de o mie de ori.

— Să nu te mai expui, ca din pricina dumitale să fie dat afară aproapele dumitale.

— Sînt disperat.

Laigle izbucni în rîs.

— Eu sînt încîntat. Era cît pe-aci să ajung avocat. Acum am scăpat. Renunţ la gloria baroului. N-am să mai apăr văduvele şi n-am să mai asupresc pe orfani. S-a terminat cu toga şi cu stagiul! Am obţinut să fiu şters, şi această fericire o datorez dumitale, domnule Pontmercy. Doresc să-ţi fac în chip solemn o vizită de mulţumire. Unde locuieşti?

— În cabrioleta asta, spuse Marius.

— Semn de bogăţie, urmă Laigle liniştit. Te felicit. Ai o locuinţă de nouă mii de franci pe an.

În clipa aceea, Courfeyrac ieşi din cafenea. Marius zîmbi cu tristeţe.

— Mă aflu de două ceasuri în locuinţa asta şi aş vrea să ies din ea. Dar aşa e povestea, nu ştiu încotro să mă duc.

— Domnule, zise Courfeyrac, hai la mine!

— Dacă aş avea o locuinţă mi s-ar cuveni întîietatea, zise Laigle.

— Taci, Bossuet! urmă Courfeyrac.

— Bossuet, zise Marius. Parcă te chema Laigle.

— De Meaux, răspunse Laigle. În metaforă: Bossuet.

Courfeyrac se urcă în cabrioletă.

— Birjar! rosti el. La hotelul Porte Saint-Jacques!

În aceeaşi seară. Marius era instalat într-o odaie a hotelului Porte Saint-Jacques, alături de Courfeyrac.

III

UIMIRILE LUI MARIUS

În cîteva zile, Marius se împrieteni cu Courfeyrac. Tinereţea e epoca sudurilor repezi şi a cicatrizărilor imediate. Marius răsuflă în voie lîngă Courfeyrac, ceea ce era un lucru nou pentru el. Courfeyrac nu-i puse întrebări. Nici nu-i trecu prin gînd aşa ceva. La vîrsta asta chipurile omeneşti se mărturisesc de la început. Nu mai e nevoie de cuvinte. Se poate spune despre cîte un om tînăr că are un chip vorbăreţ. Tinerii se privesc şi se cunosc.

Cu toate acestea, într-o dimineaţă, Courfeyrac îi puse pe neaşteptate următoarea întrebare:

— Ia spune, ai opinii politice?

— Ei, asta-i! zise Marius aproape jignit.

— Ce eşti?

— Democrat-bonapartist.

— Culoarea cenuşie a şoricelului liniştit, spuse Courfeyrac.

A doua zi, Courfeyrac îl duse pe Marius la cafeneaua *Musain*. Apoi îi şopti la ureche zîmbind: „Trebuie să te introduc în revoluţie”. Şi-l duse în sala Prietenilor A.B.C.ului. Îl prezentă tovarăşilor, rostind cu jumătate de glas doar un cuvînt, pe care Marius nu-l pricepu: *un ucenic*.

Marius căzuse într-un viespar de inteligenţe. De altfel, deşi era tăcut şi grav, nu era nici mai puţin avîntat, nici mai puţin înarmat decît ceilalţi.

Marius fusese pînă atunci un singuratic, înclinat spre monolog sau spre convorbiri cu sine însuşi, şi din obişnuinţă şi dintr-o înclinare a firii, aşa că la început fu speriat de roiul acela de tineri din jurul lui. Toate aceste iniţiative felurite îl atrăgeau spre ele şi-l hărţuiau. Frumoasa frămîntare a acelor gînduri dezlănţuite, neliniştite îi încurca ideile. Cîteodată era atît de tulburat, se depărta atît de mult de propriile lui idei, încît îi era greu să le mai găsească. Auzea vorbindu-se într-un chip neaşteptat despre filozofie, artă, istorie şi religie. Întrevedea aspecte ciudate şi, cum nu ştia să privească în perspectivă, i se părea că are haosul în faţă. Cînd se lepădase de părerile bunicului său pentru a îmbrăţişa părerile lui

taică-său se socotise ajuns la un liman. Acum începea să bănuiască, plin de nelinişte şi fără curajul de a şi-o mărturisi pe faţă, că era încă departe de el. Unghiul sub care privea lucrurile începea să se deplaseze. O anumită şovăială îi tulbura orizonturile minţii. Ciudată zvîrcolire interioară! Era aproape o suferinţă.

Părea că pentru tinerii aceştia nu existau „lucruri consacrate”. Asupra tuturor chestiunilor Marius auzea un limbaj ciudat, care îi stînjenea spiritul încă sfios. Dacă un afiş de teatru înfăţişa titlul unei tragedii din vechiul repertoriu, numit clasic, Bahorel striga: „Jos cu tragedia lăudată de burghez!” şi Marius îl auzea pe Combeferre răspunzîndu-i:

— Greşeşti, Bahorel. Burgheziei îi place tragedia, şi în privinţa asta trebuie să-i dăm pace. Tragedia cu perucă are raţiunea ei de-a fi, şi eu nu fac parte dintre aceia care-i tăgăduiesc dreptul la viaţă în numele lui Eschyl. În natură se află schiţe neterminate, în creaţie parodii gata făcute. Un cioc care nu e cioc, nişte aripi care nu sînt aripi, nişte înotătoare de peşte care nu sînt înotătoare de peşte, nişte labe care nu sînt labe şi un măcăit dureros, care te face să rîzi – iată raţa! Şi, de vreme ce pasărea din ogradă există alături de pasărea zburătoare, nu văd de ce n-ar exista şi tragedia clasică alături de cea antică.

Altă dată întîmplarea îl făcu pe Marius să treacă pe strada Jean-Jacques Rousseau, între

Enjolras şi Courfeyrac, care îl ţinea de braţ.

— Ia aminte, îi spuse Courfeyrac, asta e strada Plâtrière, numită azi Jean-Jacques Rousseau din pricina unei perechi ciudate care locuia pe aci acum şaizeci de ani. Erau Jean Jacques şi Thérèse. Din cînd în cînd, în casa lor se ivea un copil. Thérèse îl năştea, Jean-Jacques îl lepăda pe pragul vreunei case străine.

Enjolras îl certă pe Courfeyrac.

— În faţa lui Jean-Jacques, tăcere! Eu îl admir. Şi-a părăsit copiii, fie, dar a înfiat poporul.

Nici unul dintre aceşti tineri nu rostea cuvîntul: împăratul. Numai Jean Prouvaire spunea cîteodată: Napoleon; toţi ceilalţi ziceau: Bonaparte. Enjolras pronunţa: Buonaparte.

Marius era mirat. *Initium sapientiae*[318].

IV

SALA DIN FUND A CAFENELEI *MUSAIN*

Una dintre convorbirile acestea, convorbiri la care Marius lua totdeauna parte şi în care se şi amesteca uneori, a fost o adevărată zguduitură pentru mintea lui.

Lucrurile se petreceau în sala din fund a cafenelei *Musain*. În seara aceea erau de faţă aproape toţi Prietenii A.B.C.ului. Lampa cea

318 . Începutul înţelepciunii (lat.).

mare era sărbătoreşte aprinsă. Se vorbea de una şi de alta, zgomotos, dar fără patimă. Toţi ţineau cuvîntări la întîmplare, afară de Enjolras şi de Marius, care tăceau. Convorbirile între prieteni sînt cîteodată clocotitoare, dar paşnice. Era mai degrabă un joc, o învălmăşeală, decît o conversaţie. Unii aruncau cuvintele, alţii le prindeau. Se vorbea din toate părţile.

În sala din fund nu era primită nici o femeie, afară de Luison, fata care spăla vasele la cafenea şi care trecea din cînd în cînd de la spălător la „laborator”.

Grantaire, beat de-a binelea, îi asurzea pe toţi cei din colţul unde se făcuse stăpîn. Spunea lucruri cuminţi şi smintite, le urla mai bine zis:

— Mi-e sete! Muritorilor, am un vis: butoiul de-o tonă din Heidelberg[319] să fie lovit de apoplexie şi eu să fac parte din duzina de lipitori care i se va pune. Vreau să beau. Să uit viaţa. Viaţa e născocirea urîtă a nu ştiu cui. Nici nu ţine mult, nici nu face multe parale. Te istoveşti, ca să trăieşti. Viaţa e un decor cu prea puţine schimbări. Fericirea e o cercevea veche, zugrăvită pe o singură parte. Ecleziastul a spus „Totul e deşertăciune”. Eu gîndesc la fel

319 . În oraşul Heidelberg din Germania (regiunea Baden, pe Rin) un prinţ-elector din secolul al XVIII-lea, mare amator de vinuri, pusese să se construiască un butoi uriaş, de 566 400 litri; V. Hugo admirase butoiul în 1838, în pivniţa castelului acelui prinţ, cu prilejul primei sale călătorii pe valea Rinului.

cu omul ăsta de treabă, care poate nici n-a existat. Nimicul n-a vrut să umble în pielea goală şi s-a îmbrăcat cu deşertăciunea. O deşertăciune, înveşmîntare a oricui nimic în cuvinte mari! Bucătăria e laborator; dansatorul – profesor; saltimbancul – atlet; meşterul zidar – arhitect; boxerul – pugilist; farmacistul – chimist; peruchierul – artist; jocheul – sportman, iar gîndacul de bucătărie e un *pterigibranchius*. Deşertăciunea are două feţe; pe o parte e nerozia, un negru care poartă mărgele, iar pe alta prostia, filozoful în zdrenţele lui. Compătimesc pe unul, rîd de celălalt. Ceea ce numim onoruri şi demnităţi, sau chiar onoare şi demnitate, sînt un aliaj ieftin. Regii îşi fac jucării din orgoliul omenesc. Caligula şi-a înaintat calul consul. Carol al II-lea a făcut dintr-o pulpă de bou un cavaler[320]. Şi acum mai împăunaţi-vă între consulul Incitatus[321] şi baronul Roastbeef[322]. Nici valoarea în sine a oamenilor nu e mai vrednică de cinste. Ascultaţi lauda pe care i-o aduce vecinul vecinului! Albul pe alb e fioros. Dacă ar vorbi crinul, ce-ar mai încondeia-o pe porumbiţă! O bigotă care bîrfeşte o cucernică e mai veninoasă decît o năpîrcă sau un scorpion.

---

320 . Este vorba de Carol al II-lea Stuart, regele Angliei (1660-1685), mare petrecăreţ. Roastbeeful făcut cavaler este o glumă de banchet care i se atribuie.

321 . Numele calului numit consul de către Caligula; ne-a fost transmis de istoricii romani Tacit şi Suetoniu.

322 . Denumirea engleză a fripturii din pulpă de vacă.

Păcat că sînt un om fără cultură, pentru că altfel v-aş cita o mulţime de pilde. Eu sînt un necioplit, dar am avut totdeauna duh. Cînd eram elevul lui Gros[323], în loc să smîngălesc pînzeturi îmi petreceam timpul furînd mere. Cuvîntul *rapin*, adică pictor, vine de la *rapină*, adică tîlhărie. Aşa sînt eu, dar nici voi ăştilalţi nu sînteţi mai breji. Îmi bat joc de perfecţiile, de însuşirile şi grozăvia voastră. Orice însuşire se preface în cusur. Omul strîngător e aproape un zgîrcit; cel darnic, un risipitor; curajosul, un îngîmfat; cine spune cucernic, spune habotnic. Virtutea are tot atîtea vicii cîte găuri avea haina lui Diogene. Pe cine admiraţi: pe ucigaş sau pe cel ucis? Pe Brutus sau pe Cezar? În general, oamenii sînt de partea ucigaşului. Trăiască Brutus! A ucis! Asta să fie virtutea? Virtute? Fie, dar e şi nebunie. Oamenii ăştia mari au pete ciudate. Brutus, care l-a omorît pe Cezar, era îndrăgostit de statuia unui băieţel. Statuia fusese făcută de sculptorul grec Strongylion, care sculptase şi acel chip de amazoană numită Picioare-Frumoase, sau Eucnemos, pe care Neron o lua cu el în călătorie. Acest Strongylion n-a lăsat decît două statui, prin care l-a legat pe Brutus de Neron. Brutus a fost îndrăgostit de una, Neron de cealaltă. Întreaga istorie e o înşirare de vorbe goale. Un veac îl maimuţăreşte pe

323 . Pictor militar francez din vremea imperiului şi a restauraţiei.

celălalt. Lupta de la Marengo e o copie a bătăliei de la Pydna[324]. Tolbiacul lui Clovis[325] şi Austerlitzul lui Napoleon seamănă între ele ca două picături de sînge. Eu nu pun mare preţ pe victorii. A învinge e un lucru fără noimă; toată gloria este să convingi. Încercaţi şi voi să dovediţi ceva! Vă mulţumiţi să biruiţi – ce mediocritate! – să cuceriţi – ce mizerie! Vai, ce deşertăciune şi laşitate pretutindeni! Totul se pleacă în faţa succesului, pînă şi gramatica. *Si volet usus*[326] spune Horaţiu. Iată de ce dispreţuiesc neamul omenesc. Vreţi să ne coborîm de la întreg la parte? Vreţi să încep să admir popoarele – şi care popor anume, vă rog? Grecii? Atenienii, parizienii de odinioară, l-au ucis pe Phocion[327] un fel de Coligny, şi-i măguleau pe tirani atît de mult, încît Anacephor spunea despre Pisistrate[328]: „Udul lui atrage albinele”. Omul cel mai însemnat al

324 . A avut loc la 168 î.e.n. Consulul roman Paulus Aemilius a zdrobit acolo armatele ultimului rege al Macedoniei, Perseus.

325 . Bătălia cîştigată la sfîrşitul secolului al V-lea de Clovis, căpetenie a francilor salieni, stabiliţi în Galia de Nord, împotriva alamanilor, popor germanic din regiunea Rinului.

326 . Dacă aşa vrea obiceiul (lat.).

327 . General şi om politic atenian din secolul al IV-lea î.e.n. N-a crezut că Grecia va putea rezista regelui Filip al Macedoniei. Displăcînd atenienilor din cauza atitudinii sale dispreţuitoare faţă de popor, a fost condamnat la moarte sub un pretext puţin întemeiat. Coligny, cu care-l compară Victor Hugo, este amiralul Gaspard de Coligny, unul din conducătorii protestanţilor francezi din secolul al XVI-lea, asasinat în noaptea Sfîntului Bartolomeu (1572).

328 . Tiran al Atenei în secolul al V-lea î.e.n. Detestat de masele populare, era linguşit de nobilii din clica lui.

Greciei timp de cincizeci de ani a fost grămăticul Philetas, care era atît de scund şi de firav, încît trebuia să-şi ferece sandalele ca să nu-l ia vîntul. Pe cea mai mare piaţă din Corint se afla o statuie sculptată de Silanion, despre care aminteşte Pliniu[329], şi care-l reprezintă pe Epistat. Ce-a făcut Epistat? A născocit piedica pusă cu piciorul. Asta spune tot despre Grecia şi despre glorie. Să trecem la alţii: să admir Anglia? Să admir Franţa? Franţa? De ce? Din pricina Parisului? V-am spus ce părere am despre Atena. Anglia? De ce? Din pricina Londrei? Urăsc Cartagina. Şi pe urmă Londra, metropola luxului, e capitala mizeriei. Numai în parohia Charing-Cross mor de foame în fiecare an o sută de oameni. Acesta e Albionul. În schimb, am văzut o englezoaică dansînd cu o cunună de trandafiri pe cap şi cu ochelari albaştri. Ruşine Angliei! Şi de ce, dacă nu-l admir pe John Bull, să-l admir pe fratele Jonathan[330]? Nu-mi prea place mie fratele ăsta, care ţine sclavi. Dacă dai la o parte *times is money*[331] ce mai rămîne din Marea Britanie? Dă la o parte *cotton is King*[332], ce mai rămîne din

329 . Pliniu, zis „cel Tînăr", a trăit la Roma în secolele I-II. A lăsat o serie de *Scrisori*, documente asupra vieţii şi moravurilor din antichitatea sclavagistă.

330 . Personificare a latifundiarilor şi a afaceriştilor americani. Sclavajul negrilor fusese desfiinţat (formal, cel puţin) pe timpul războiului de secesiune, tocmai cînd Victor Hugo termina *Mizerabilii*.

331 . Timpul e bani (engl.).

332 . Bumbacul e rege (engl.).

America? Germania e limfa, Italia e fierea. Să mă prăpădesc în faţa Rusiei? Voltaire o admira. Dar el mai admira şi China. Recunosc că Rusia are frumuseţile ei, între altele un despotism puternic, dar mi-e milă de despoţi. Au o sănătate delicată. Un Alexis decapitat, un Petre înjunghiat, un Pavel sugrumat, alt Pavel strivit cu cizma[333], mai mulţi Ivani strînşi de gît, cîţiva Nicolae şi Vasile otrăviţi, toate acestea sînt dovezi că palatul ţarilor Rusiei e grozav de nesănătos. Unii gînditori admiră popoarele civilizate pentru un amănunt: războiul. Războiul însă, războiul aşa-zis civilizat, adună la un loc toate felurile de tîlhărie, de la jaful „trabucarilor" din strîmtorile munţilor Jaxa, pînă la furtişagurile indienilor-comanşi din Trecătoarea Primejdiei. Ei! o să-mi răspundeţi, Europa e ceva mai mult decît Asia. Sînt şi eu de părere că Asia e multă farsă, dar nu prea văd de ce rîdeţi de marele Lama[334], voi, popoare occidentale, care aţi amestecat în moda şi în eleganţa voastră toate spurcăciunile măreţe, de la cămaşa murdară a reginei Isabela[335] pînă la scaunul cu ţucal al prinţului

---

333 . *Alexis decapitat* – fiul lui Petru cel Mare, care a murit în închisoare, dar nu decapitat. *Petre înjunghiat* – Petru al III-lea, asasinat din ordinul Ecaterinei a II-a, soţia sa (1672). *Pavel strivit cu cizma* – ţarul Pavel I, ucis pe cînd dormea (1801) de un grup de conjuraţi, cu ştirea fiului său, Alexandru I.

334 . *Marele Lama*, sau *Dalai-Lama*, şeful bisericii budiste din Tibet.

335 . Aluzie la o legendă din timpul războiului de independentă al Ţărilor de Jos (secolul al XV-lea) pentru scuturarea jugului

moştenitor francez. Domnilor de pe acest pămînt, scot limba la voi! La Bruxelles se bea mai multă bere ca oriunde, la Stokholm cea mai multă drojdie, la Madrid ciocolată, la Amsterdam rachiu de ienupăr, la Londra vin, la Constantinopol cafea, la Paris absint. Iată cîteva cunoştinţe folositoare. Tot Parisul e mai tare. La Paris pînă şi peticarii trăiesc la largul lor. Lui Diogene i-ar fi plăcut tot atît de mult să fie peticar în piaţa Maubert cît filozof la Pireu. Mai aflaţi ceva: cîrciumile peticarilor se numesc *bibine*[336] de gunoieri. Cele mai cunoscute sînt *Strachina* şi *Abatorul*. O, cîrciumioare, crîşmuliţe, bodegi, spelunci, cafenele, beciuri şi baruri, taverne şi bibine, caravanseraiuri de califi, vă iau de mărturie, sînt un rafinat; mănînc la *Richard* cu doi franci masa, am nevoie de covoare persane ca s-o rostogolesc pe Cleopatra, goală! Unde e Cleopatra? Ah, tu eşti, Louison! Bună ziua!

Aşa se revărsa în cuvinte Grantaire, beat mort, în colţul lui din sala din fund a cafenelei *Musain*, „agăţînd" în trecere pe fata care spăla vasele. Bossuet întindea mîna şi încerca să-l facă să tacă, dar Grantaire îşi lua avînt şi pornea şi mai vijelios:

---

spaniol; arhiducesa Isabela, fiica lui Filip al II-lea, regele Spaniei, a jurat să nu-şi schimbe cămaşa cîtă vreme oraşul Ostanda, asediat de trupe comandate de soţul ei, nu va fi cucerit. Fusese asigurată că cetatea va capitula peste cîteva zile. Asediaţii au rezistat însă trei ani.

336 . Speluncă, tavernă (fr.).

— Aigle de Meaux, jos laba! Nu-mi faci nici o impresie, cu aerul ăsta de Hippocrat care refuză vechiturile lui Artaxerxes[337]. Nu te mai osteni să mă linişteşti! De altfel, sînt trist. Ce vreţi să vă spun? Omul e rău, omul e slut. Fluturele este o creaţie izbutită, omul nu. E un dobitoc, pe care Dumnezeu l-a greşit. Mulţimea e o colecţie de urîţenii. Primul om pe care îl întîlneşti e un ticălos. Cuvîntul *muiere* rimează cu *fiere*. Da, am *spleen*, amestecat cu melancolie, cu nostalgie, cu ipohondrie şi mi-e necaz, turbez, casc, mă plictisesc, mi-e urît şi sufăr de stenahorie. Să se ducă dracului şi Dumnezeu!

— Tăcere, R-mare, rosti Bossuet, care discuta o chestiune de drept cu cei de lîngă el şi se împotmolise într-o frază din argoul juridic ce se sfîrşea aşa:...cît despre mine, deşi sînt numai într-o măsură legist şi mai mult procuror-amator, susţin totuşi că, după obiceiul pămîntului, în Normandia, în ziua de Sfinţii Arhangheli, în fiecare an, trebuia să se plătească seniorului un echivalent, afară de cazul cînd intervenea dreptul altuia, de către oricine, şi de unul fiecare, de proprietari şi de moştenitori, şi aceasta pentru toate

---

337 . Legendă din antichitate care onorează patriotismul şi dezinteresarea medicului Hippocrat : regele Persiei, Artaxerxes, trimisese să-l cheme spre a lecui o epidemie din armata sa, oferindu-i avuţii fabuloase; Hippocrat refuză, răspunzînd că nu poate servi pe duşmanii patriei sale şi că „vechiturile” care i se ofereau nu-l interesează.

emfiteozele proprietăţii ereditare, contractele domeniale, contractele de arendă şi ipotecare…

„Ecouri, nimfe plîngătoare…” fredona Grantaire.

Alături de Grantaire o foaie de hîrtie, o călimară şi o pană între două păhărele, pe o masă tăcută, închipuiau decorul unui început de vodevil. Doi înşi, cu capetele aproape lipite unul de altul, dezbăteau în şoaptă o problemă gravă.

— Să căutăm mai întîi numele. După ce-ai găsit numele, găseşti subiectul.

— Adevărat. Tu dictează. Eu scriu.

— Domnul Dorimon.

— Rentier?

— Sigur.

— Fata lui, Celestine.

— …tine! Pe urmă?

— Colonelul Sainval.

— Sainval e învechit. Eu aş zice Valsin.

Alături de candidaţii la vodevil, alt grup care vorbea şi el în şoaptă, ocrotit de larma din odaie, discuta despre un duel. Un bătrîn de treizeci de ani sfătuia pe un tînăr de optsprezece ani şi-l lămurea cu ce fel de adversar avea de-a face.

— Bagă de seamă. E o „sabie” bună. Felul lui de luptă e deschis. Atacă precis, nu face fandări de prisos, are pumn sigur, e ager, fulgerător, se apără strîns, ripostează

matematic şi, dracu să-l ia, mai e şi stîngaci!

În colţul opus lui Grantaire, Joly şi Bahorel jucau domino şi vorbeau despre dragoste.

— Eşti fericit, spunea Joly. Ai o iubită, care rîde tot timpul.

— E o greşeală din partea ei, răspundea Bahorel. O iubită nu trebuie să rîdă; e o slăbiciune care îţi dă curaj s-o înşeli. Veselia ei îţi taie orice remuşcare. Pe una tristă, nu te înduri s-o faci să sufere.

— Ingratule, ce lucru minunat e o femeie care ştie să rîdă! Să nu vă certaţi niciodată.

— Am făcut la început o înţelegere. Cînd am încheiat mica noastră sfîntă-alianţă, am prevăzut pentru fiecare dintre noi anumite hotare pe care nu trebuie să le trecem. Partea crivăţului e a cantonului Vaud, ce e din partea vîntului de miazăzi, al cantonului Gex[338]. Iată garanţia păcii.

— Pacea e o fericire care se poate mistui.

— Şi tu, Joly, unde ai ajuns cu cearta cu don'şoara...' ştii de cine vorbesc, nu?

— Îmi face nazuri cu o stăruinţă cruntă.

— Ar trebui să se poarte mai duios cu un îndrăgostit atît de firav.

— Vai!

— În locul tău i-aş întoarce spatele.

— Uşor de spus.

---

338 . Cantonul Vaud se află în Elveţia de apus, cu capitala Lausanne, cantonul Gex este în Franţa, de partea cealaltă a munţilor Jura.

— Şi de făcut. N-o cheamă Musichetta?

— Da. Ah, dragă Bahorel, e o frumuseţe de fată, nespus de poetică, cu picioare mici, cu mîini mici, bine îmbrăcată, albă, durdulie, cu ochi de ghicitoare în cafea. Sînt nebun după ea!

— Atunci, dragul meu, trebuie să încerci să-i placi, să fii elegant şi să îndoi frumos genunchii. Cumpără-ţi de la *Staub* nişte pantaloni de postav. O să-ţi vină bine.

— La ce preţ! strigă Grantaire.

În al treilea colţ se discuta despre poezie. Mitologia păgînă se certa cu mitologia creştină. Era vorba despre Olimp, pe care Jean Prouvaire îl apăra cu o pasiune romantică. Jean Prouvaire era sfios numai în stare de repaos. Dar, cum îşi lua avînt, izbucnea; un fel de dispoziţie veselă îi mărea entuziasmul; era în acelaşi timp glumeţ şi liric.

— Să nu-i jignim pe zei! spunea el. Poate că zeii n-au apus încă. Poate că Jupiter n-a murit. Voi spuneţi că zeii nu sînt decît închipuiri ale visului. Ei bine, chiar în natură, aşa cum se înfăţişează ea azi, după ce visuriie au dispărut, întîlneşti toate vechile mituri pâgîne. Un nume care seamănă cu o cetate, ca de pildă Vignemale[339], e pentru mine podoaba de pe capul Cybelei[340]. Nimeni încă nu mi-a dovedit

339 . Gheţar din Pirineii centrali.

340 . Zeiţă din mitologia greacă, veche personificare a forţelor naturii, mamă a lui Zeus; statuile din templele ei o reprezentau cu o coroană asemănătoare zidurilor unei cetăţi.

că Pan nu vine noaptea să sufle în tulpină goală a sălciilor, astupîndu-le pe rînd găurile cu degetele. Şi am fost totdeauna convins că Io[341] nu era străină de cascada Udul-Vacii.

În ultimul colţ se vorbea despre politică. Criticau Charta[342]. Combeferre o apăra molatic. Courfeyrac o ataca energic. Pe masă se afla un exemplar nefericit al faimoasei *Charte-Touquet*. Courfeyrac o apucase şi o scutura, amestecînd argumentele cu foşnetele hîrtiei.

— Mai întîi, nu vreau regi. Nu vreau, chiar dacă ar fi vorba numai de-a face economie: un rege e un parazit. Nu există regi pe degeaba. Ascultaţi-mă pe mine regii costă prea mult. La moartea lui François I datoria publică a Franţei reprezenta capitalul unei rente de treizeci de mii de franci. La moartea lui Ludovic al XIV-lea era de două miliarde şase sute de milioane de mărci (a douăzeci şi opt de livre marca), ceea ce ar fi însemnat în 1760, după Desmarets[343], patru miliarde cinci sute de milioane, iar azi douăsprezece miliarde. Al doilea, să mă ierte Combeferre, o Chartă e un prost surogat de civilizaţie. Ce greşit e să vrei să uşurezi prefacerile, să netezeşti trecerea, să domoleşti

---

341 . Personaj mitoloţic, fată iubită de Zeus şi preschimbată de el în juncă; de aici jocul de cuvinte cu „cascada Pissevache" (*vache*,fr.: vacă).

342 . Este vorba de constituţia reacţionară din 1814, dată de Ludovic al XVIII-lea.

343 . Controlor general al finanţelor (ministru) în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea.

zguduirile, să vrei să faci ca o naţiune să treacă pe nesimţite de la monarhie la democraţie prin punerea în practică a ficţiunilor constituţionale. Cîte pretexte vrednice de dispreţ! Nu! Nu! Să nu luminăm niciodată poporul cu opaiţe în loc de soare, în pivniţa constituţională principiile tînjesc şi pălesc. Nu vreau falsificări. Nu vreau compromisuri. Nu vreau concesiuni pornite de la rege pentru popor. În toate „concesiunile” astea există un articol 14. Lîngă mîna care dă, se întinde gheara care ia înapoi. Resping cu hotărîre Charta voastră. O Chartă e o mască, ascunde o minciună. Un popor care acceptă o Chartă, abdică. Dreptul nu e drept decît atunci cînd e întreg. Nu! Nici o Chartă!

Era iarnă. În sobă ardeau două buturugi. Ispita era atît de mare, încît Courfeyrac nu se putu stăpîni, mototoli biata *Charte-Touquet* şi o aruncă în foc. Hîrtia arse cu flacără. Combeferre privi înţelepţeşte cum se mistuia capodopera lui Ludovic al XVIII-lea şi se mulţumi să spună:

— Charta metamorfozată în flacără!

Sarcasmele, glumele, jocurile de cuvinte, acea însuşire caracteristic franceză care se numeşte vioiciune, acea însuşire caracteristic engleză care se numeşte *humour*, bunul şi prostul gust, dreapta şi strîmba judecată, replicile nebuneşti şi iuţi ca fulgerul, se ridicau şi se încrucişau de la un capăt la celălalt al

sălii, ca un bombardament vesel pe deasupra capetelor.

V

ORIZONTUL SE LĂRGEŞTE

Ciocnirile între minţile celor tineri au o trăsătură minunată: niciodată nu le poţi prevedea scînteia, nici ghici fulgerarea. Ce-o să ţîşnească peste cîteva clipe? Nu poţi să ştii. Hohotul de rîs porneşte uneori din duioşie. Seriozitatea se iveşte deodată în mijlocul nebuniilor. Impulsurile pornesc de la primul cuvînt rostit. Verva fiecăruia nu e îngrădită de nimeni. O glumă e de ajuns să facă loc neprevăzutului. Convorbirile au cotituri neaşteptate, care schimbă dintr-o dată perspectiva. Călăuza acestor convorbiri e întîmplarea. Un gînd grav răsărea uneori în chip ciudat din ciocnirea cuvintelor, străbătînd vălmăşagul gîndurilor care se ciocneau zăngănind între Grantaire, Bahorel, Prouvaire, Combeferre şi Courfeyrac.

Cum a răsărit fraza aceasta în mijlocul dialogului? Cum de-a răsunat singură în atenţia tuturor? Nimeni nu ştie. În plină zarvă, Bossuet sfîrşi aşa o frază, pe care i-o aruncă lui Combeferre:

— 18 iunie 1815, Waterloo…

La numele Waterloo, Marius, aşezat la masă

în faţa unui pahar cu apă, îşi ridică faţa sprijinită în palme şi privi ţintă la cei ce-l înconjurau.

— Doamne, strigă Courfeyrac (pe vremea aceea nu se mai spunea: „la naiba!”) cifra asta, 18, e ciudată şi mă izbeşte. E numărul fatal al lui Bonaparte. Gîndiţi-vă mai întîi la Ludovic al XVIII-lea, apoi la 18 Brumar, şi aveţi în faţă toată soarta omului cu această particularitate grăitoare că sfîrşitul urmăreşte, pas cu pas, începutul.

Enjolras, care nu spusese o vorbă, rupse tăcerea şi-i spuse lui Courfeyrac:

— Vrei să spui: ispăşirea venind în urma crimei.

Cuvîntul crimă era mai mult decît putea îndura Marius, tulburat peste măsură de evocarea neaşteptată a Waterlooului.

Se ridică, păşi încet spre peretele unde era întinsă harta Franţei, puse degetul pe un chenar care înconjura o insulă şi zise:

— Corsica. O mică insulă, care a făcut mărirea Franţei.

Sala fu parcă străbătută de un şuvoi de aer îngheţat. Toţi ridicară capul. Simţeau că va începe ceva.

Bahorel, care vorbea cu Bossuet, era gata să-şi umfle pieptul, într-o atitudine care îi plăcea, dar se răzgîndi, ca să asculte.

Enjolras, care privea cu ochii lui albaştri în gol, fără să ţintească pe nimeni anume,

răspunse, fără să se uite la Marius:

— Franţa n-are nevoie de nici o Corsică pentru a fi mare. Franţa e mare pentru că e Franţa. *Quia nominor leo*[344].

Marius n-avea de gînd să dea înapoi. Se întoarse către Enjolras şi vocea lui izbucni cu o vibraţie care îi venea parcă din adîncurile fiinţei.

— Să mă ferească Dumnezeu să vreau micşorarea Franţei! Dar a o face una cu Napoleon nu înseamnă a o scădea. Da, aşa e! Sînt nou-venit printre voi, dar mărturisesc că mă uimiţi. Unde ne aflăm? Cine sîntem noi? Cine sînteţi voi? Cine sînt eu? Să ne lămurim în privinţa împăratului. Vă aud spunîndu-i Buonaparte, subliniindu-l pe *u* ca regaliştii. Să ştiţi că bunicul îi zice şi mai rău: Buonaparté[345]! Vă credeam tineri. Unde e entuziasmul vostru? Ce-aţi făcut cu el? Pe cine admiraţi dacă nu pe împărat? Ce vă trebuie mai mult? Dacă nu vreţi un om atît de mare, ce fel de oameni mai vreţi? Avea totul. Era desăvîrşit. În creierul lui erau toate însuşirile omeneşti ridicate la cub. Făcea legi ca Justinian[346], poruncea ca Cezar, cuvintele lui uneau strălucirea lui Pascal cu

344 . Pentru că mă numesc leu (lat.).

345 . Accentuînd pe *e* final, pentru italienizarea numelui.

346 . Împărat al Imperiului roman de răsărit (527—565). Sub domnia lui, juristul Tribonian a adunat şi ordonat în coduri vechile legiuiri romane. Victor Hugo îl compară cu Napoleon I, fiindcă sub domnia acestuia s-a redactat şi promulgat legislaţia Franţei burgheze.

fulgerele lui Tacit, crea istoria şi o scria, buletinele lui sînt *Iliada*, împletea matematica lui Newton cu metafora lui Mahomet, lăsa în Orient în urma lui cuvinte mari ca nişte piramide; la Tilsit[347] i-a învăţat pe împăraţi cum să se poarte împărăteşte, la Academia de Ştiinţe ştia să-i răspundă lui Laplace[348], în Consiliul de stat îi ţinea piept lui Merlin[349], însufleţea geometria unuia şi procedura celuilalt, era un om de lege ca procurorii şi cititor în stele ca astronomii. Lăsînd să ardă, ca Cromwell, numai o lumînare din două, se ducea la Piaţa Temple să se tocmească pentru un canaf de perdea. Vedea tot, ştia tot, ceea ce nu-l împiedica să rîdă din toată inima lîngă leagănul fiului său; şi, deodată, Europa înspăimîntată îşi aţintea auzul, armate porneau în marş, coloane de artilerie duduiau, poduri de vase se aşterneau peste fluvii, nori de cavalerie galopau în furtună, pretutindeni strigăte, trîmbiţe, tronuri, case se cutremurau, hotarele împăraţilor se mişcau pe hartă, se

---

347 . Localitate din U.R.S.S., pe atunci în Prusia Orientală, aşezată pe fluviul Niemen; aici în 1807 s-au întîlnit Napoleon şi Alexandru I, ţarul Rusiei, spre a semna pacea care punea capăt coaliţiei a IV-a.

348 . Matematician şi astronom francez. Celebru mai ales prin teoria cosmogonică (asupra modului cum a luat naştere sistemul solar), care poartă numele său.

349 . Jurisconsult; a colaborat la codurile noii legislaţii burgheze de atunci. Consiliul de stat înfiinţat prin constituţia anului VIII (1799), după luarea puterii de către Napoleon, era compus din jurişti însărcinaţi cu redactarea proiectelor de legi, la iniţiativa primului consul.

auzea zgomotul unui paloş uriaş scos din teacă, şi atunci îl vedeai pe el în picioare, la orizont, cu un fulger în mînă şi cu ochii învăpăiaţi, desfăcîndu-şi aripile în mijlocul tunetelor; marea armată şi vechea gardă. Era arhanghelul războiului.

Toţi tăceau şi Enjolras plecă fruntea. Tăcerea pare totdeauna o consimţire sau o renunţare la împotrivire. Marius, aproape pe nerăsuflate, urmă şi mai înflăcărat:

— Prieteni, să fim drepţi! Ce destin minunat pentru un popor să fie imperiul unui asemenea împărat, mai ales cînd poporul acesta e Franţa şi cînd la geniul ei se adaugă geniul acestui om! Să te arăţi şi să domneşti, să înaintezi şi să învingi, toate capitalele să-ţi fie popasuri, să faci din grenadierii tăi regi, să decretezi soarta dinastiilor, să schimbi faţa Europei în pas de atac, să se simtă, atunci cînd ameninţi, că ai pus mîna pe sabia lui Dumnezeu, să urmezi într-un singur om pe Hannibal, pe Cezar şi pe Carol cel, Mare, să fii poporul aceluia care ţi-aduce în fiece zori de zi vestea strălucită a unei bătălii cîştigate, să-ţi fie ceas deşteptător tunul Invalizilor, să arunci către abisuri de lumină cuvinte minunate care vor pîlpîi în veci: Marengo, Arcole, Austerlitz, Jena, Wagram! Să faci în fiecare clipă să înflorească pe culmea veacurilor constelaţiile victoriilor, să faci imperiul francez deopotrivă cu imperiul roman, să fii marea naţiune şi să dai naştere marii

armate, să-ţi trimiţi legiunile să zboare peste întreg pămîntul, aşa cum un munte îşi trimite pretutindeni vulturii, să învingi, să stăpîneşti, să trăsneşti, să fii în Europa un popor încununat de glorie, să faci să răsune o fanfară de titani de-a lungul istoriei, să cucereşti lumea de două ori, biruind-o şi uimind-o, da! E sublim! Există ceva mai mare?

— A fi liber! rosti Combeferre.

De data asta, Marius plecă fruntea. Cuvîntul acesta simplu şi rece străbătu ca o lamă de oţel avîntul lui epic şi simţea cum însufleţirea i se stinge. Cînd ridică ochii, Combeferre nu mai era acolo. Plecase, mulţumit pesemne, de răspunsul pe care-l dase spontan, şi toţi îl urmaseră, afară de Enjolras. Sala se golise. Enjolras, rămas singur cu Marius, îl privea. Totuşi, Marius, care îşi mai adunase gîndurile, nu se socotea bătut. Mai rămăsese în el un clocot care s-ar fi cheltuit, fără îndoială, în silogisme dezlănţuite împotriva lui Enjolras, cînd auziră pe cineva care cînta coborînd scara; era Combeferre şi iată ce cînta:

Dacă Cezar mi-ar fi dat
Slava lui de seamă,
Ca în schimb să mă despart
De bătrîna-mi mamă,

Împăratului i-aş spune:
— „Toate cîte-mi dai sînt bune,

Dar eu nu vreau să primesc
Slava ta de seamă,
Că mai mult o îndrăgesc
Pe bătrîna-mi mamă".

Accentul duios şi sălbatic cu care Combeferre cînta versurile astea le dădea un fel de măreţie ciudată. Marius pe gînduri, cu ochii pierduţi, repetă aproape în neştire: „Mama?"

În clipa aceea simţi mîna lui Enjolras pe umăr:

— Cetăţene, îi spuse Enjolras, mama mea e republica.

VI

RES ANGUSTA[350]

Seara aceea îl zgudui adînc pe Marius şi îi lăsă sufletul înnegurat şi trist. Îndura ceea ce îndură poate pămîntul cînd îl despică fierul, primind în sînul lui sămînţa grîului. În clipa aceea brazda tăiată nu simte decît rana; fiorul vieţii şi bucuria rodului vin mult mai tîrziu.

Marius era întunecat. Abia îşi clădise o credinţă; trebuia acum s-o dărîme? Îşi spunea lui însuşi că nu; se îndemna să nu se îndoiască şi începu să aibă îndoieli fără să vrea. E greu de îndurat să fii prins între două religii: una pe

350 . Sărăcie (lat.).

care n-ai părăsit-o, şi alta pe care încă n-ai îmbrăţişat-o. Amurgurile astea nu le plac decît acelora care au suflete de lilieci. Marius era curat şi avea nevoie de lumină adevărată. Umbra îndoielii îi făcea rău. Oricît de mult ar fi dorit să rămînă pe loc şi să se mulţumească numai cu atît, era constrîns să înainteze, să cerceteze, să gîndească, să meargă mai departe. Unde avea să-l ducă acest drum?' Se temea, după ce umblase atîta cale să se apropie de taică-său, să nu facă acum alţi paşi care să-l depărteze de el. Pe măsură ce gîndea mai mult, se simţea mai rău. În jurul lui se căsca o prăpastie. Nu era de aceeaşi părere nici cu bunicu-său, nici cu prietenii. Era prea temerar pentru cel dintîi şi prea înapoiat pentru ceilalţi. Se văzu izolat de două ori, îndepărtat şi de bătrîni şi de tineret. Nu se mai duse la cafeneaua *Musain*.

Conştiinţa îi era atît de tulburată, încît nu se mai gîndea la latura serioasă a existenţei. Dar realităţile vieţii nu îngăduie să fie uitate. Au venit pe neaşteptate peste el şi i-au dat brînci.

Într-o dimineaţă, stăpînul hotelului intră în odaia lui Marius şi-i spuse:

— Domnul Courfeyrac mi-a spus că răspunde pentru dumneata.

— Da.

— Dar aş avea nevoie de bani.

— Roagă-l pe Courfeyrac să vină să vorbească cu mine, spuse Marius.

Courfeyrac intră, şi hotelierul ieşi. Marius îi povesti, ceea ce nu gîndise încă să-i spună, că era aproape singur pe lume, fiindcă n-avea părinţi.

— Ce-ai să te faci? întrebă Courfeyrac.

— Nu ştiu, răspunse Marius.

— Cum ai s-o scoţi la capăt?

— Habar n-am.

— Ai bani?

— Cincisprezece franci.

— Vrei să te împrumut?

— Nici nu mă gîndesc.

— Ai haine?

— Iată-le!

— Ai bijuterii?

— Un ceas.

— De argint?

— De aur. Uite-l!

— Cunosc eu un negustor de haine vechi care ţi-ar cumpăra redingota şi o pereche de pantaloni.

— Bine.

— N-o să-ţi mai rămînă decît o singură pereche de pantaloni, o vestă, o pălărie şi o haină.

— Şi ghetele.

— Cum? Nu vrei să umbli desculţ? Ce lux!

— O să-mi ajungă.

— Cunosc un ceasornicar care o să-ţi cumpere ceasul.

— Bine.

— Nu, nu e bine. Pe urmă ce-ai să faci?

— Tot ce se va putea. Orice treabă cinstită.

— Ştii englezeşte?

— Nu.

— Ştii nemţeşte?

— Nu.

— Rău!

— De ce?

— Pentru că un prieten al meu, librar, editează o enciclopedie, pentru care ai fi putut traduce articole englezeşti sau nemţeşti. Plăteşte prost, dar ai avea din ce trăi.

— Am să învăţ englezeşte şi nemţeşte.

— Şi pînă atunci?

— Pînă atunci am să-mi mănînc hainele şi ceasul.

Au chemat pe negustorul de haine vechi, care i-a cumpărat boarfele pe douăzeci de franci. Se duseră la ceasornicar. Au vîndut ceasul pe patruzeci şi cinci de franci.

— Nu-i prea rău, îi spunea Marius lui Courfeyrac, pe cînd se întorcea la hotel. Dacă adăugăm şi cei cincisprezece franci ai mei, fac în total optzeci de franci.

— Şi datoria la hotel? întrebă Courfeyrac.

— Na, o uitasem! zise Marius.

— Ei, la naiba! spuse Caurfeyrac. Ai să mănînci de cinci franci cît timp ai să înveţi englezeşte şi de alţi cinci cît ai să înveţi nemţeşte. Adică ai să înghiţi repede o vorbire străină şi foarte încet o piesă de cinci franci.

În vremea asta, mătuşa Gillenormand, care la o nevoie mare era destul de cumsecade, dăduse de urma lui Marius. Într-o dimineaţă, cînd Marius se întorcea de la şcoală, găsi o scrisoare de la mătuşa lui şi şase sute de franci în aur, într-o cutie sigilată.

Marius îi trimise înapoi cei treizeci de galbeni, o dată cu o scrisoare respectuoasă, în care spunea că are mijloace de trai şi că se poate întreţine singur. În clipa aceea mai avea trei franci.

Mătuşa nu-i spuse nimic bunicului despre acest refuz, de teamă să nu-l supere şi mai tare. De altfel, nu spusese el că nu mai vrea să audă niciodată de fiara asta?

Marius plecă din hotelul de la Porte Saint-Jacques, fiindcă nu mai voia să facă datorii.

CARTEA A CINCEA

BINEFACERILE SĂRĂCIEI

I

MARIUS ÎN LUPTĂ CU NEVOILE

Viata începu să fie grea pentru Marius. Nu fusese de ajuns că-şi mîncase hainele şi ceasul. Acum se hrănea cu ceea ce se numeşte

răbdări prăjite. E un lucru groaznic, care înseamnă zile fără pîine, nopţi fără somn, ceasuri de seară fără lumînare, vatră fără foc, săptămîni întregi fără lucru, viitor fără nădejde, haine rupte în coate, o pălărie veche de care rîd fetele, uşa pe care o găseşti încuiată pentru că n-ai plătit chiria, obrăznicia portarului şi a birtaşului, batjocura vecinilor, tot felul de umilinţe, demnitatea înăbuşită, acceptarea oricărui fel de muncă, dezgust, amărăciune, descurajare. Marius se deprinse să le înghită pe toate şi află că sînt adesea singurele lucruri cu care te hrăneşti. În clipa aceea, cînd omul are nevoie de mîndrie, pentru că are nevoie de dragoste, el se simţea luat în rîs, fiindcă era prost îmbrăcat, şi caraghios, fiindcă era sărac. La vîrsta la care tinereţea îşi umple inima cu o semeţie împărătească, el îşi pleca adesea privirea spre ghetele lui rupte şi cunoştea nedreptele ofense şi ruşinea umilitoare a mizeriei. Minunată şi grozavă încercare, din care cei slabi ies ticăloşi, şi cei tari sublimi. Un creuzet în care soarta aruncă pe om de cîte ori vrea să aibă o puşlama sau un semizeu!

Pentru că în luptele mărunte se săvîrşesc o mulţime de fapte mari. Sînt puteri, încăpăţînate şi necunoscute care se luptă în umbră, pas cu pas, cu năvala de neînlăturat a nevoilor şi a mîrşăviiior. Victoria nobilă şi tainică, pe care n-o vede nici o privire, pe care n-o răsplăteşte nici un renume şi n-o salută nici

o fanfară. Viaţa, nenorocirea, singurătatea, părăsirea, sărăcia sînt cîmpuri de bătaie care-şi au eroii lor, eroi necunoscuţi, mai mari uneori decît eroii celebri.

În felul acesta se zămislesc firile puternice şi tari. Mizeria, aproape totdeauna vitregă, e cîteodată mamă adevărată, sărăcia dă naştere puterii sufletului şi a minţii; deznădejdea e doica mîndriei; nenorocirea e un lapte bun pentru cei mărinimoşi.

Marius trăi o vreme în care mătura pe coridor, cumpăra brînză de cinci parale de la precupeaţă şi aştepta să se întunece ca să se strecoare la brutar şi să cumpere o pîine pe care-o ducea pe ascuns, ca şi cum ar fi furat-o, în mansarda lui. Se furişa cîteodată la măcelăria din colţ, printre bucătăresele batjocoritoare care-l îmbrînceau, un tînăr stîngaci, cu nişte cărţi sub braţ, sfios şi plin de mînie totodată, care intra scoţîndu-şi pălăria, cu fruntea brobonată de sudoare, saluta plecat pe măcelăreasa uimită, îl saluta şi pe băiatul care o ajuta, cerea o costiţă de berbec, plătea pe ea şase sau şapte cenţi, o învelea în hîrtie, o punea sub braţ între două cărţi şi pleca. Era Marius. Trebuia să trăiască trei zile din costiţa aceea, pe care şi-o frigea singur.

Mînca în prima zi carnea, a doua zi grăsimea, a treia zi rodea osul.

Mătuşa Gillenormand mai încercase de cîteva ori să-l ajute, trimiţîndu-i şaizeci de

pistoli. De fiecare dată, Marius îi înapoie, adăugind că n-avea nevoie de nimic.

Purta încă doliu după taică-său, cînd se petrecuse în el revoluţia de care am pomenit. De atunci el nu-şi mai lepădase hainele cernite. Dar hainele se lepădară de el. Veni ziua în care nu mai avu haine. Numai pantalonii mai rezistau încă. Ce era de făcut? Courfeyrac, căruia îi făcuse unele servicii, îi dădu o haină veche. Marius plăti treizeci de cenţi unui portar ca să i-o întoarcă pe dos şi avu o haină nouă. Dar haina era verde. Din pricina asta Marius nu mai ieşi decît după ce se însera. Atunci haina părea neagră. Vrînd să fie totdeauna cernit, se înveşmînta cu întuneric.

Între timp reuşi să se facă avocat. Lumea socotea că locuieşte în odaia lui Courfeyrac, odaie curăţică, în care cîteva cărţi de drept, amestecate şi completate cu nişte romane desperecheate, alcătuiau cuvenita bibliotecă. Îşi primea scrisorile la Courfeyrac.

Cînd Marius ajunse avocat, îl înştiinţă pe bunicu-său printr-o scrisoare rece, dar plină de supunere şi respect. Domnul Gillehormand apucă scrisoarea tremurînd, o citi şi o aruncă ruptă în patru la coş. Peste două sau trei zile, domnişoara Gillenormand îl auzi pe taică-său vorbind singur în odaia lui. Asta i se întîmpla de, cîte ori era foarte tulburat. Trase cu urechea; bătrînul zicea: „Dacă n-ai fi un dobitoc, ai şti că nu se poate să fii şi baron şi

avocat în acelaşi timp”.

II

MARIUS ÎN SĂRĂCIE

Se întîmplă cu sărăcia cum se întîmplă cu toate. Ajungi pînă la urmă s-o suporţi. Cu vremea se aşază şi se încheagă. Omul vegetează, adică se dezvoltă într-o măsură nedesăvîrşită, dar îndestulătoare ca să poată trăi. Iată cum se înjghebase existenţa lui Marius Pontmercy:

Ieşise din strîmtoarea cea mai mare; vadul se lărgise puţin în faţa lui. Prin curaj, muncă, stăruinţă şi voinţă ajunsese să cîştige cam şapte sute de franci pe an. Învăţase nemţeşte şi englezeşte. Datorită lui Courfeyrac, care îl pusese în legătură cu prietenul său, librarul, Marius îndeplinea la editura literară rolul modest de om bun la toate. Făcea prospecte, traducea articole din ziare, adnota ediţii, alcătuia biografii etc. Cîştigul lui curat, una peste alta, era de şapte sute de franci. Trăia din ei. Nu rău. Cum? O vom spune.

Marius avea în casa Gorbeau, pentru treizeci de franci pe an, o odăiţă fără sobă, care trecea drept birou şi unde nu avea decît mobilierul strict necesar. Mobilierul era al lui. Dădea trei franci pe lună chiriaşei principale, o bătrînă, ca să-i mături odăiţa şi să-i aducă în fiecare

dimineaţă puţină apă caldă, un ou proaspăt şi pîine de un cent. Pîinea şi oul îi erau toată masa. Prînzul costa între doi şi patru cenţi, după cum ouăle erau mai scumpe sau mai ieftine. La ora şase după amiază se ducea să cineze la *Rousseau*, pe strada Saint-Jacques, peste drum de Basset, negustorul de stampe din colţul străzii Mathurinelor. Suprimase supa. Lua o porţie de mîncare cu carne de şapte cenţi şi un desert de trei cenţi. Pentru alţi trei avea pîine cît poftea. În loc de vin bea apă. Cînd plătea la casă, unde stătea, impunătoare, doamna Rousseau, pe vremea aceea tot grasă, dar încă fragedă, dădea un cent băiatului, şi doamna Rousseau îi zîmbea. Apoi pleca. În schimbul a şaisprezece cenţi se alegea cu un zîmbet şi o cină.

Restaurantul *Rousseau*, unde se goleau atît de puţine sticle de vin şi atît de multe carafe cu apă, era mai mult un calmant decît un restaurant. Azi nu mai există. Stăpînul avea o poreclă frumoasă: i se spunea Rousseau acvaticul. Aşadar, un prînz de patru cenţi, o cină de şaisprezece: hrana îl costa un franc pe zi, adică trei sute şaizeci şi cinci pe an. Mai puneţi treizeci de franci chiria, treizeci şi şase bătrînei şi încă vreo cîteva mici cheltuieli pe deasupra; cu patru sute cincizeci de franci Marius era hrănit, slujit şi avea şi o locuinţă. Îmbrăcămintea îl costa o sută de franci, albiturile cincizeci, spălatul alţi cincizeci. Totul

nu trecea de şase sute cincizeci de franci. Îi mai rămîneau cincizeci. Era bogat. La nevoie împrumuta zece franci unui prieten; Courfeyrac putuse să se împrumute de la el cu şaizeci de franci. Cît despre încălzit, fiindcă n-avea sobă, Marius „simplificase” lucrurile.

Oricum, Marius avea două perechi de haine: unele vechi „de purtare”, altele noi, „de sărbătoare”. Şi unele şi altele erau negre. N-avea decît trei cămăşi, una pe el, alta în dulap, a treia la spălătoreasă. Şi le înnoia pe măsură ce se uzau. De obicei erau cîrpite, ceea ce îl făcea să-şi încheie nasturii hainei pînă la gît.

Ca Marius să ajungă la o asemenea situaţie înfloritoare a trebuit să treacă ani. Ani grei: unii anevoie de străbătut, alţii de urcat. Marius nu se dăduse biruit niciodată. Îndurase toate lipsurile; făcuse orice, afară de datorii. Se fălea că nu datorase niciodată vreo para nimănui. Pentru el orice datorie era începutul unei robii. Îşi spunea că un creditor e mai rău decît un stăpîn; pentru că un stăpîn e stăpîn numai pe fiinţa ta, pe cînd un creditor îţi stăpîneşte demnitatea şi poate să ţi-o pălmuiască. Decît să se împrumute, mai bine ajuna, şi ajunase adesea. Ştiind că extremităţile se atrag şi, dacă nu iei seama, sărăcia poate duce la josnicie, veghea cu grijă asupra mîndriei lui. Un gest sau un cuvînt care i-ar fi părut în alte împrejurări o dovadă de respect, i se părea o umilinţă şi le înlătura. Nu se avînta prea mult

niciodată, ca să nu fie silit să dea înapoi. Era sfios pînă la asprime.

În orice încercare se simţea îndemnat, şi cîteodată chiar împins, de o putere tainică ce era în el. Sufletul ajută trupul şi uneori, îl ridică de la pămînt. E singura pasăre care îşi poartă colivia cu ea.

În inima lui Marius, alături de numele tatălui lui, mai era întipărit un nume: Thénardier. Marius, care avea o fire entuziastă şi gravă, îl înconjura cu un fel de nimb pe omul căruia, după cum credea el, tatăl său îi datorase viaţa; era sergentul viteaz care îl salvase pe colonel în mijlocul ghiulelelor şi gloanţelor de la Waterloo. Nu despărţea niciodată amintirea acestui om de amintirea tatălui său, ci le înfrăţea în evlavia lui. Era un fel de templu în care altarul cel mare era închinat colonelului, şi altarul cel mic lui Thénardier. Cînd se gîndea cît de lovit şi de zdrobit de nenorocire era Thénardier, recunoştinţa lui plină de duioşie sporea şi mai mult. Marius aflase de la Montfermeil de ruina şi falimentul nefericitului hangiu. De atunci făcuse sforţări necontenite să-i dea de urmă şi să-l găsească în prăpastia întunecoasă a mizeriei în care pierise. Marius străbătuse tot ţinutul, fusese la Chelles, la Bondy, la Gournay, la Nogent, la Lagny. Se încăpăţînase timp de trei ani, cheltuind cu călătoriile acestea puţinii bani pe care-i economisise. Nimeni nu-i putuse da veşti

despre Thénardier. Îl socoteau plecat în străinătate. Creditorii îl căutaseră şi ei, cu mai puţină dragoste decît Marius, dar cu tot atîta înverşunare, şi nu putuseră pune mîna pe el. Marius se învinovăţea, aproape îi era ciudă pe el însuşi, pentru că nu izbutise în cercetările lui. Era singura datorie pe care i-o lăsase colonelul, şi Marius îşi făcea o cinste s-o plătească. „Cum, se gîndea el, cînd tata zăcea între viaţă şi moarte pe cîmpul de bătaie, Thénardier a putut să ajungă pînă la el prin fum şi prin gloanţe şi să-l care pe umerii lui, el care nu-i datora tatii nimic, şi eu, care îi datorez atîta lui Thénardier, nu-l pot găsi în întunericul în care trage să moară, ca, la rîndul meu, să-l aduc la viaţă! Trebuie să-l găsesc!” Şi, într-adevăr, Marius şi-ar fi jertfit unul din braţe ca să dea de urma lui Thénardier, viaţa întreagă ca să-l scoată din mizerie. Cel mai scump şi cel mai minunat vis al lui Marius era să-l vadă pe Thénardier, să-i facă un bine şi să-i spună: „Dumneata nu mă cunoşti, dar eu te cunosc. Iată-mă, fă ce vrei eu mine!”

III

MARIUS A CRESCUT

În vremea aceea Marius avea douăzeci de ani. Trecuseră trei ani de cînd îşi părăsise bunicul. Rămăseseră şi unul şi altul pe poziţiile lor, fără să încerce să se apropie sau să se mai vadă. La ce bun să se mai vadă? Ca să se ia la harţă? Care din doi l-ar fi convins de dreptatea lui, pe celălalt? Marius era vasul de aramă, moş Gillenormand vasul de fier.

Trebuie să spunem că Marius se înşela în privinţa inimii bunicului său. Îşi închipuia că domnul Gillenormand nu l-a iubit niciodată, că acest om scurt la vorbă, zîmbitor şi tăios, care înjura, striga, făcea gălăgie şi ridica bastonul, nu avea pentru el decît cel mult afecţiunea uşoară, şi severă în acelaşi timp, a unui Géronte de comedie. Marius greşea. Sînt unii părinţi care nu-şi iubesc copiii, dar nu e pe lume bunic care să nu se prăpădească după nepoţii lui. În realitate, am mai spus-o, domnul Gillenormand îl adora pe Marius. Îl adora în felul lui, bodogănindu-l şi pălmuindu-l chiar. Iar cînd copilul plecă, simţi un gol negru în inimă. Ceru să nu i se mai vorbească de el, dar îi părea rău în sinea lui că e ascultat. La început nădăjdui că bonapartistul, iacobinul, teroristul, septembristul are să se întoarcă. Trecură însă săptămîni, trecură luni, trecură ani şi ucigaşul nu se mai întoarse, spre deznădejdea domnului Gillenormand. „Nu puteam să nu-l alung, îşi spunea bunicul şi se intreba: Oare aş mai face

la fel şi a doua oară, dacă aş avea prilejul?” Orgoliul lui răspundea pe loc: „Da”. Dar capul lui bătrîn, care se clătina tăcut, răspundea cu tristeţe: „Nu!” Cîteodată se simţea foarte trist. Marius îi lipsea. Bătrînii au nevoie de dragoste, ca de soare. Au nevoie de căldură. Oricît era el de tare, plecarea lui Marius schimbase ceva în el. Pentru nimic în lume n-ar fi făcut un pas ca să se apropie de „puşlamaua” aceea, dar suferea. Nu întreba niciodată nimic, dar se gîndea mereu la cel izgonit. Trăia în Marais din ce în ce mai singuratic. Era tot voios şi aprig ca odinioară, dar veselia lui avea în ea asprime şi zbucium, ca şi cum ar fi ascuns durere şi furie, şi ieşirile lui se sfîrşeau totdeauna într-un fel de toropeală blîndă şi tristă. Spunea cîteodată: „Ah, dacă s-ar întoarce, ce palmă grozavă i-aş trage!”

Mătuşa gîndea prea puţin ca să iubească mult. Marius nu mai era pentru ea decît un fel de umbră depărtată şi tulbure. Începuse să-i pese mai puţin de el decît de pisica şi de papagalul pe care desigur că-i avea.

Durerea neştiută a bătrînului Gillenormand era cu atît mai mare cu cît o păstra pentru el şi nu lăsa să i-o ghicească nimeni. Amărăciunea lui semăna cu acele cuptoare inventate de curînd, care îşi ard şi fumul. Se întîmpla cîteodată ca vreun binevoitor neîndemînatic să-i vorbească despre Marius şi să-l întrebe: „Ce face sau ce mai ştiţi despre nepotul

dumneavoastră?” Bătrînul burghez răspundea, suspinînd, dacă era trist, sau scuturîndu-şi manşetele cu un bobîrnac, dacă voia să pară vesel: „Domnul baron de Pontmercy face pe avocatul, pe undeva prin ţară”.

Pe cînd bătrînul se căia, lui Marius îi părea bine de tot ce făcuse. Nenorocirea îl înseninase, pentru că avea inimă bună. Se gîndea la domnul Gillenormand cu duioşie, dar nu mai voia să primească nimic de la omul care *fusese rău cu tatăl lui*. Era o răstălmăcire mai blîndă a revoltei lui dintîi. Şi se socotea fericit că suferise şi că suferă încă. O făcea pentru taică-său. Asprimea vieţii pe care o trăia îl mulţumea şi îi plăcea. Îşi spunea aproape cu bucurie că nu era mare lucru, că era un fel de ispăşire, că, dacă n-ar fi fost aşa, ar fi fost pedepsit într-altfel, mai tîrziu, pentru nepăsarea lui vinovată faţă de tatăl său, faţă de un asemenea tată! Că n-ar fi fost drept ca taică-său să fi îndurat toată suferinţa, iar el – nimic. De altfel, ce însemnau munca şi lipsurile lui pe lîngă viaţa eroică a colonelului? Că în sfîrşit, singurul fel de a se apropia de tatăl lui şi de a-i semăna era să lupte cu sărăcia, aşa cum el luptase ca un viteaz cu duşmanul. Aceasta voia, fără îndoială, să spună şi colonelul prin cuvintele „va fi vrednic”, pe care Marius nu le mai purta la piept, pentru că hîrtia scrisă de mîna colonelului pierise, dar le purta în inima lui.

Şi apoi, în ziua în care bunicul lui îl alungase fusese un copil; acum era bărbat în toată firea. O simţea. Sărăcia – o spunem iar – îi priise. Sărăcia tinereţii, atunci cînd ajunge la liman, are meritul de a mîna voinţa către luptă şi sufletul către năzuinţe înalte. Sărăcia despoaie viaţa materială şi arată în toată urîţenia ei, dînd avînturi nemărginite către viaţa ideală. Un tînăr bogat are zeci de distracţii strălucitoare sau grosolane: alergările de cai, vînătoarea, cîinii, tutunul, jocurile de noroc, ospeţele şi celelalte; toate îndeletniciri în paguba elanurilor mari şi duioase ale sufletului. Tînărul sărac se trudeşte pentru pîine şi mănîncă; după ce a mîncat nu-i mai rămîne decît să viseze. Se duce la spectacole gratuite lăsate de Dumnezeu, se uită la cer, priveşte spaţiul, stelele, florile, copiii, omenirea în mijlocul căreia suferă, creaţiunea în care străluceşte şi fiinţa lui. Priveşte atît de mult omenirea, încît vede sufletul, priveşte atît de mult creaţiunea, încît îl vede pe Dumnezeu. Visează şi se simte mare. Visează mai departe şi se simte bun. Trece de la egoismul omului care suferă la mila pentru alţii a omului care gîndeşte. Un sentiment minunat înfloreşte în el; uitarea de sine şi iubirea pentru toţi ceilalţi. Gîndindu-se la bucuriile nenumărate pe care natura le dă, le împarte, le risipeşte sufletelor deschise, şi le refuză sufletelor închise, începe să-l plîngă el, bogatul în gînduri, pe bogatul în bani. Pe

măsură ce lumina îi pătrunde în suflet, ura îi părăseşte inima. De altfel, e oare nenorocit? Nu. Sărăcia unui om tînăr nu e niciodată nefericită. Orice băiat tînăr, oricît ar fi de sărac, are să fie totdeauna pizmuit de un împărat bătrîn, pentru sănătatea, puterea, mersul lui vioi, ochii lui strălucitori, sîngele lui fierbinte, părul lui negru, obrajii lui fragezi, buzele lui trandafirii, dinţii lui albi şi răsuflarea lui proaspătă. În fiecare dimineaţă porneşte să-şi agonisească pîinea şi, pe cînd îşi cîştigă pîinea cu mîinile, ţinuta lui cîştigă în mîndrie, mintea lui se îmbogăţeşte. După ce şi-a sfîrşit lucrul, se întoarce la extazul minunat, la contemplare, la bucurii. Trăieşte cu picioarele înglodate în necazuri, în piedici, pe drumuri, prin mărăcini, cîteodată în mlaştini, dar cu fruntea în lumină. E hotărît, e senin, blînd, liniştit, atent, serios, mulţumit cu puţin, binevoitor. Îi mulţumeşte lui Dumnezeu că i-a dat aceste două bogăţii pe care mulţi bogaţi nu le au: munca, mulţumită căreia e liber, şi gîndirea, mulţumită căreia e demn.

Iată ce se petrecea în Marius. Ca să spunem adevărul adevărat, devenise poate cam prea visător. Din ziua în care ajunsese să-şi cîştige oarecum viaţa, se oprise pe loc, găsind că e bine să fie sărac, scurta timpul sorocit lucrului, ca să gîndească. Petrecea cîteodată zile întregi visînd, cufundat şi absorbit ca un vizionar în plăcerile mute ale extazului şi ale mulţumirii

lăuntrice. Aceasta era problema vieţii pentru el: să lucreze la o muncă materială cît putea mai puţin, ca să lucreze la o muncă abstractă cît mai mult cu putinţă. Cu alte cuvinte, să dea vieţii reale numai cîteva ceasuri şi să arunce restul în infinit. Închipuindu-şi că nu-i lipseşte nimic, nu-şi dădea seama că gîndirea astfel înţeleasă e una din înfăţişările lenii; că se mulţumise să potolească primele cerinţe ale vieţii şi că se odihnea prea devreme.

Fără îndoială că nu era decît o stare trecătoare pentru o fire energică şi generoasă ca a lui, şi că Marius avea să se trezească la prima ciocnire cu greutăţile de neînlăturat ale soartei.

Pînă atunci, deşi era avocat, nici măcar nu pledase, aşa cum credea domnul Gillenormand. Visarea îl îndepărtase de bara tribunalului. Ce plictiseală să ai de-a face cu notarii, să baţi sălile judecătoriilor, să cauţi procese! De ce? Nu vedea pentru ce şi-ar fi schimbat mijlocul de trai. Librăria aceea zgîrcită şi modestă îi punea la îndemînă o muncă sigură, o muncă uşoară, care, după cum am mai spus, îi ajungea.

Unul dintre librarii pentru care lucra, domnul Magimel, dacă nu mă înşel, îi propusese să vină să locuiască la el, să-i dea o odaie bună, oferindu-i de lucru regulat şi plătindu-l o mie cinci sute de franci anual. O locuinţă bună! O mie cinci sute de franci! Foarte bine! Dar să

renunţe la libertate! Să fie un funcţionar! Un fel de literat cu simbrie! În gîndul lui, Marius socotea că situaţia asta ar fi mai bună şi mai rea în acelaşi timp, pentru că ar trăi mai bine, dar şi-ar pierde demnitatea. Schimba o nenorocire desăvîrşită şi frumoasă cu o constrîngere urîtă şi ridicolă. Ca un orb care ar fi devenit chior. Refuză.

Marius trăia singuratic. Nu intrase în grupul prezidat de Enjolras, pentru că-i plăcea să rămînă în afară de lume şi pentru că fusese prea îngrozit de la început. Rămăseseră buni camarazi. Erau gata să se ajute unul pe altul în orice chip, dacă ar fi fost nevoie. Nimic mai mult. Marius avea doi prieteni: unul tînăr, pe Courfeyrac, şi altul bătrîn, pe domnul Mabeuf. Cel bătrîn îl atrăgea mai mult. Mai întîi pentru că îi datora adînca prefacere ce se îndeplinise în el, pentru că prin el îşi cunoscuse şi îşi iubise tatăl. „Mi-a ridicat vălul de pe ochi”, spunea el.

Întîlnirea cu acest epitrop de biserică fusese fără îndoială holărîtoare pentru el.

Domnul Mabeuf nu fusese în toată împrejurarea aceasta decît agentul paşnic şi neştiutor al providenţei, îl luminase pe Marius din întîmplare, fără să-şi dea seama, ca o făclie pe care ar purta-o cineva. El fusese însă făclia, nu acel cineva.

Cît despre revoluţia politică din conştiinţa lui Marius, domnul Mabeuf nu era în stare nici s-o priceapă, nici s-o dorească, nici s-o

îndrumeze.

Să spunem cîteva cuvinte despre domnul Mabeuf, pentru că îl vom întîlni şi mai tîrziu.

IV

DOMNUL MABEUF

În ziua în care domnul Mabeuf îi spunea lui Marius: „Bineînţeles că n-am nimic împotriva opiniilor politice”, lăsa să se vadă adevăratul lui fel de a gîndi. Privea toate părerile politice cu aceeaşi nepăsare şi le împărtăşea pe toate, fără deosebire, ca să fie lăsat în pace, aşa cum grecii numeau furiile[351] „frumoasele, bunele, fermecătoarele” eumenide[352]. Convingerea politică a domnului Mabeuf era să iubească pătimaş plantele şi mai ales cărţile. Avea ca toată lumea de pe atunci o terminaţie în *ist*, fără de care nimeni n-ar fi putut trăi; nu era nici regalist, nici bonapartist, nici chartist, nici orleanist, nici anarhist; era botanist. Nu pricepea cum pot oamenii să-şi piardă vremea şi să se urască din pricina unor nerozii, ca, de pildă, Charta, democraţia, legitimitatea, republica, monarhia etc., cînd se aflau pe lume atîtea feluri de muşchi, de ierburi şi de arbuşti care puteau fi priviţi în voie, atîtea cărţi mari şi mici care puteau fi răsfoite. Se ferea să fie un

351 . Divinităţi ale infernului în mitologia greco-romană.
352 . Iertătoarele (în limba greacă).

om nefolositor; faptul că avea cărţi, îi plăcea să citească şi că era botanist, nu-l împiedica să fie şi grădinar. Cunoscîndu-l pe Pontmercy, se născuse între ei o simpatie reciprocă, pentru că el avea grijă de fructe aşa cum colonelul avea grijă de flori. Domnul Mabeuf izbutise să producă pere tot atît de gustoase ca perele Saint-Germain. Se pare că una din încercările lui ne-a dat corcoduşele de toamnă, astăzi renumite, tot atît de parfumate ca şi corcoduşele de vară. Se ducea la liturghie mai mult din cuminţenie decît din cucernicie. Se mai ducea şi pentru că-i plăceau chipurile oamenilor, dar nu putea suferi zgomotul, aşa că numai la biserică îi găsea tăcuţi, adunaţi laolaltă. Alesese slujba de epitrop pentru că trebuia să aibă şi el o funcţiune publică. De altfel, nu izbutise niciodată să iubească o femeie ca pe o ceapă de lalea şi pe nici un bărbat ca o tipăritură a elzevirilor olandezi[353]. Trecuse de mult de şaizeci de ani, cînd cineva îl întrebă o dată: „Nu te-ai însurat niciodată?”. „Am uitat”, răspundea el. Cînd se întîmpla cîteodată – cui nu i se întîmplă? – să spună: „Ei, dacă aş fi bogat!” n-o făcea, ca domnul Gillenormand, uitîndu-se la o fată frumoasă, ci la o carte veche. Trăia singur, cu o îngrijitoare bătrînă, avea puţină podagră şi, cînd dormea,

---

353 . Dinastie de tipografi olandezi din secolul al XVII-lea, renumiţi pentru calităţile artistice ale cărţilor tipărite în atelierul lor.

degetele lui bătrîne, înţepenite de reumatism, se încîrligau printre creţurile cearşafului. Publicase o carte: *Flora din împrejurimile Cauteretz-ului*, cu planşe colorate, destul de preţuită, ale cărei gravuri în aramă le păstrase, vînzînd numai copiile. De două sau trei ori pe zi suna cineva la uşa casei lui din strada Mézière pentru asta. Cîştiga, astfel, vreo două mii de franci pe an. Era aproape toată averea lui. Cu toate că era sărac, avusese darul să strîngă, cu multă răbdare şi cu sacrificii, o colecţie preţioasă de exemplare rare de toate genurile. Nu ieşea niciodată fără o carte sub braţ, şi se întorcea adesea cu două. Locuinţa lui era alcătuită din patru odăi şi o grădiniţă. Singurele podoabe ale acestor încăperi erau nişte ierbare înrămate şi cîteva gravuri ale vechilor meşteri. Vederea unei săbii sau o unei puşti îl îngheţa. Nu se apropiase în viaţa lui de un tun, nici chiar la Palatul Invalizilor. Avea un stomac destul de sănătos, un frate preot, părul alb, nici un dinte în gură sau împotriva cuiva, un tremur uşor în tot trupul, accent picard, un rîs copilăresc, se speria uşor şi semăna cu un berbec bătrîn. N-avea decît un prieten printre cei vii, un librar bătrîn de la Porte Saint-Jacques, pe care-l chema Royal. Visa să împămîntenească indigoul în Franţa.

Slujnica lui era şi ea un specimen de nevinovăţie. Bătrînica aceea cumsecade mai era şi fecioară. Sultan, motanul ei, care ar fi

putut miorlăi *Miserere* de Allegri[354] la Capela Sixtină, îi umpluse inima şi-i ajungea pentru cîtă pasiune zăcea în ea. Visurile ei nu ajunseseră niciodată pînă la bărbat. Nu depăşiseră pisica. Avea, ca motanul ei, mustăţi. Era mîndră de un singur lucru: de bonetele ei totdeauna albe. Duminica, după liturghie, îşi petrecea timpul numărîndu-şi rufăria din casă şi întinzînd pe pat stofe de rochii, pe care le cumpăra şi pe care nu le dădea niciodată la cusut. Ştia să citească. Domnul Mabeuf o poreclise *maica Plutarc*.

Domnul Mabeuf îl îndrăgise pe Marius, pentru că era tînăr şi blînd, pentru că îi încălzea bătrîneţele, fără să-i înspăimînte sfiala. Tinereţea, cînd se întîlneşte cu blîndeţea, le pare bătrînilor un soare fără vînt. Cînd Marius se sătura de glorie militară, de praf de puşcă, de marşuri şi contramarşuri, de toate bătăliile grozave în care tatăl său dăduse şi primise lovituri de sabie nemaipomenite, se ducea la domnul Mabeuf, şi domnul Mabeuf îi vorbea despre eroul privit ca grădinar.

Către 1830, fratele său, preotul, murise, şi, curînd după aceea, toată zarea se întunecase pentru domnul Mabeuf, ca la venirea nopţii. Falimentul unui notar îl păgubi cu suma de zece mii de franci, tot avutul fratelui său şi al lui propriu. Revoluţia din iulie pricinui o criză în librării. Cînd timpurile sînt grele, primul lucru

354 . Compozitor italian de muzică religioasă (1587-1652).

care nu se mai vinde e o *Floră*. *Flora împrejurimilor Cauteretzu-lui* nu avea căutare. Treceau săptămîni întregi fără să se arate un cumpărător. Cîteodată, domnul Mabeuf tresărea cînd se auzea soneria. „Domnule, îi spunea maica Plutarc cu tristeţe, a venit sacagiul cu apa.”

În sfîrşit, într-o zi, domnul Mabeuf se mută din strada Mézière, părăsi funcţia de epitrop, renunţă la biserica Saint-Sulpice, vîndu o parte, nu din cărţi, ci din stampe, la care ţinea mai puţin, şi se duse să locuiască într-o căsuţă din bulevardul Montparnasse. Dar nici acolo nu stătu mai mult de trei luni, din două pricini: mai întîi, chiria parterului şi a grădinii era de trei sute de franci, şi el nu îndrăznea să cheltuiască mai mult de două sute pentru locuinţă; al doilea, era vecin cu poligonul de tir Fatou şi auzea toată ziua împuşcături, pe care nu le putea îndura. Îşi luă *Flora*, plăcile de aramă, ierbarele, albumele şi cărţile şi se statornici lîngă Salpêtrière, într-un fel de colibă din satul Austerlitz, unde avea trei odăi, o grădină cu fîntînă, împrejmuită cu gard, şi plătea o chirie de cincizeci de franci pe an. O dată cu mutarea îşi vîndu aproape toate mobilele. În ziua în care intră în noua locuinţă fu foarte vesel, bătu el singur cuiele ca să-şi atîrne gravurile şi rafturile cu ierbare, restul zilei săpă în grădină, şi seara, cînd văzu că maica Plutarc părea mîhnită şi îngîndurată, o

bătu pe umăr şi-i spuse zîmbind: „Ce ne pasă? Avem indigo!”

Numai doi musafiri, librarul de la Porte Saint-Jacques şi Marius, erau primiţi în coliba de la Austerlitz; nume răsunător care, la drept vorbind, nu-i plăcea de fel.

De altfel, după cum am mai spus-o, minţile absorbite de înţelepciune sau de nebunie, sau de amîndouă deodată, după cum se întîmplă destul de des, se lasă foarte greu pătrunse de întîmplările vieţii. Propria lor soartă le e străină. Din asemenea concentrare rezultă un fel de pasivitate, care, dacă e chibzuită, seamănă cu filozofia. Te ofileşti, cobori, te dărîmi, te surpi chiar, fără să-ţi dai seama. E adevărat că totdeauna la sfîrşit te trezeşti, dar e prea tîrziu. Pînă atunci pari a fi un neutru în jocul dintre fericirea şi nenorocirea ta. Tu eşti miza însăşi în acest joc, dar priveşti partida cu nepăsare.

Domnul Mabeuf rămăsese senin; senin ca un copil, dar şi ca un înţelept, în mijlocul negurii care se ţesea în jurul lui, pe cînd nădejdile i se stingeau una după alta. Felul lui de a vedea lucrurile avea mersul unei pendule. Cînd îl înflăcăra o iluzie, mergea mereu înainte, chiar după ce iluzia pierise. Un ceasornic nu se opreşte chiar din clipa în care i-ai pierdut cheia.

Domnul Mabeuf avea plăceri nevinovate, puţin costisitoare şi neaşteptate. I le punea la

îndemînă cea mai neînsemnată întîmplare. Într-o zi, maica Plutarc citea un roman într-un ungher. Citea tare, pentru că i se părea că înţelege mai bine. Cînd citeşti cu glas tare îţi arăţi ţie însuţi că citeşti. Sînt unii oameni care citesc astfel şi care parcă îşi dau lor înşile cuvîntul de onoare că citesc.

Maica Plutarc citea cu energie un roman. Domnul Mabeuf o auzea fără s-o asculte.

Citind, maica Plutarc ajunse la această frază (era vorba de un ofiţer de dragoni şi de o femeie frumoasă):

„ … Frumoasa se îmbufnă şi dragonul...”

Aci se întrerupse ca să-şi şteargă ochelarii.

— Budha şi Dragonul[355], repetă încet domnul Mabeuf. Da e adevărat, era un balaur care arunca flăcări pe gură din fundul peşterii lui şi pîrjolea cerul. Dihania, care avea gheare de tigru, mai aprinsese şi cîteva stele. Budha s-a dus în vizuina lui şi a izbutit să-l domesticească. Maica Plutarc citeşte o carte bună. E cea mai frumoasă legendă.

Domnul Mabeuf căzu într-o visare încîntătoare.

---

355 . În frantuzeşte „se îmbufnă” se spune: *bouda*, iar *dragon* înseamnă: „ofiţer de dragoni” şi „balaur”.

V

SĂRĂCIA, SORĂ BUNĂ CU MIZERIA

Lui Marius îi plăcea acest bătrîn nevinovat, care se vedea înghiţit încetul cu încetul de sărăcie, şi care ajungea, puţin cîte puţin, să se mire, dar nu încă să se întristeze. Marius se întîlnea cu prietenul Courfeyrac, dar de căutat îl căuta pe domnul Mabeuf. Destul de rar, totuşi: cel mult o dată sau de două ori pe lună.

Lui Marius îi plăcea să facă singur lungi plimbări pe bulevardele mărginaşe, pe Champs de Mars sau pe aleile mai puţin umblate ale grădinii Luxembourg. Îşi petrecea uneori o jumătate de zi privind grădina unui zarzavagiu, răzoarele cu salată, găinile ce scurmau în bălegar şi calul care învîrtea roata puţului. Trecătorii îl priveau cu mirare; unii găseau că are o înfăţişare sinistră, care dă de bănuit. Dar nu era decît un tînăr sărac, care visa fără nici o ţintă.

Într-una din aceste plimbări descoperise casa Gorbeau şi, ispitit de faptul că era singuratică şi ieftină, se mută acolo. Nu era cunoscut decît sub numele de domnul Marius. Cîţiva foşti generali, sau foşti camarazi ai tatălui său, cunoscîndu-l, îl poftiră la ei. Marius nu-i refuză. I se dădea prilejul să vorbească de

taică-său. Se ducea astfel, din cînd în cînd, la contele Pajol, la generalii Bellavesne şi Fririon, la Invalizi. Acolo se făcea muzică şi se dansa. În asemenea seri, Marius îşi punea hainele noi. Nu se ducea însă la aceste serate şi baluri decît în zilele cînd era ger de crăpau pietrele, fiindcă neavînd cu ce să-şi plătească o trăsură nu voia să ajungă altfel decît cu ghetele lustruite lună.

Îşi spunea uneori, dar fără amărăciune: „Aşa sînt oamenii: într-un salon poţi să fii oricît de mînjit, dar nu pe pantofi. Nu ţi se cere, ca să fii bine primit, decît un singur lucru fără pată: conştiinţa? Nu, ghetele.”

Toate patimile, afară de cele ale inimii, se risipesc în visare. Aşa se potolise şi neastîmpărul politic al lui Marius. Ajutase la aceasta şi revoluţia din 1830, care, mulţumindu-l, îi adusese alinare. Rămăsese acelaşi, dar nu se mai mînia. Îşi păstra aceleaşi păreri, dar mai domolite. La drept vorbind, nu mai avea păreri ci simpatii. Din ce partid făcea parte? Din acela al umanităţii. Din umanitate, îşi alegea Franţa; dintr-o naţiune, alegea poporul; dintr-un popor, alegea femeia. Spre femeie se îndrepta mai ales mila lui. La el ideea precumpănea asupra faptului, poetul asupra eroului şi admira mai degrabă o carte, ca a lui Job bunăoară, decît un eveniment, cum ar fi Marengo. Şi apoi, cînd, după o zi de meditaţie, se întorcea seara de-a lungul

bulevardelor, cînd zărea printre ramurile copacilor spaţiul nesfîrşit, sclipirile fără nume, nemărginirea, umbra, taina, i se părea mult prea neînsemnat tot ce e numai omenesc.

Credea că a ajuns, şi poate că şi ajunsese, la adevărul vieţii şi filozofiei omeneşti, şi acum nu mai privea decît cerul, singurul pe care adevărul îl poate vedea din adîncul fîntînii lui[356].

Aceasta nu-l împiedica să-şi înmulţească planurile, socotelile, idealurile şi proiectele de viitor. Un ochi care ar fi privit înlăuntrul lui Marius, în starea lui de visare, ar fi fost uluit de atîta curăţenie sufletească. Într-adevăr, dacă le-ar fi dat ochilor noştri adevăraţi să vadă în conştiinţa altuia, am putea judeca mai sigur pe cineva după ce visează decît după ceea ce gîndeşte. În gîndire există voinţă; în visare, nu. Visul, care e spontan, ia şi păstrează, chiar în ceea ce e uriaş şi ideal, chipul nostru sufletesc: nimic nu iese mai de-a dreptul şi mai sincer din adîncul sufletului nostru decît năzuinţele necugetate şi nemăsurate spre frumuseţile destinului. În aceste năzuinţe, mai mult decît în ideile ticluite, raţionale şi rînduite, poţi găsi caracterul adevărat al fiecărui om. Himerele seamănă cu noi înşine mai mult ca orice. Fiecare visează necunoscutul şi imposibilul în felul său.

---

356 . Un mit grecesc închipuia adevărul ca pe o zeitate ascunsă în adîncul unui puţ.

Pe la mijlocul anului 1831, bătrîna care-i făcea curăţenie în casă lui Marius îi povesti că vecinii săi, nenorocita familie Jondrette, aveau să fie daţi afară. Marius, care stătea foarte puţin pe acasă, nici nu prea ştia dacă are sau nu vecini.

— De ce îi dă afară? întrebă el.

— Pentru că nu-şi plătesc chiria. Sînt datori două rate.

— Şi cît au de plătit?

— Douăzeci de franci, spuse bătrînă.

Marius avea treizeci de franci puşi deoparte, într-un sertar.

— Poftim, îi spuse el bătrînei. Uite douăzeci şi cinci de franci. Plăteşte pentru bieţii oameni, dă-le şi lor cinci franci, dar nu le spune că sînt de la mine.

VI

ÎNLOCUITORUL

Întîmplarea a avut ca regimentul din care făcea parte locotenentul Théodule să vină în garnizoană la Paris. Faptul acesta îi prilejui mătuşii Gillenormand o altă idee. Prima oară îşi pusese în gînd să-l supravegheze pe Marius cu ajutorul lui Théodule; acum urzea ca să-l înlocuiască pe Marius prin Théodule.

Era un plan bun să găsească un alt Marius,

dacă bunicul ar fi avut cît de puţin nevoie să vadă în casă un chip tînăr, pentru că ruinelor le plac uneori razele dimineţii. „O să fie, îşi spuse ea, o simplă erată, aşa cum văd prin cărţi: „Marius, citiţi Théodule”.

Copilul unui nepot de frate, tot un fel de nepot îţi e: în lipsa unui avocat e bun şi un lăncier.

Într-o dimineaţă, pe cînd domnul Gillenormand citea un ziar de felul *Cotidianului*[357], fiică-sa intră şi, fiind vorba despre o slăbiciune a ei, îi spuse cu glasul cel mai blînd:

— Tată, Théodule va veni acum de dimineaţă la dumneata să te vadă.

— Cine-i ăsta, Théodule?

— Nepotul dumitale.

— Aha! făcu bunicul.

Apoi continuă să citească ziarul şi nu se mai gîndi la nepotul său, care era un Théodule oarecare. Peste puţin timp începu să se supere, ceea ce i se întîmpla aproape ori de cîte ori citea. „Foaia” pe care o ţinea în mînă, regalistă de altfel, se înţelege de la sine, vestea pentru a doua zi, fără nici un ocol, una dintre acele mici întîmplări zilnice ale Parisului de atunci: elevii facultăţilor de drept şi de medicină urmau să se întrunească la ora prînzului în faţa Panthéonului, ca să discute asupra uneia din problemele zilei: despre artileria gărzii

357 . Ziar ultraregalist din timpul restauraţiei.

naţionale şi despre o neînţelegere dintre Ministerul de Război şi „miliţia cetăţenească”, cu privire la tunurile adăpostite în curtea Luvrului. Studenţii trebuiau să „discute” în această privinţă. Nu-i trebuia mult domnului Gillenormand ca să-i sară ţandăra.

Se gîndi la Marius care era student şi avea să meargă, poate, ca şi ceilalţi să „discute” la prînz în faţa Panthéonului.

Tocmai cînd se gîndea la aceste lucruri supărătoare, intră, adus de domnişoara Gillenormand, locotenentul Théodule, îmbrăcat civil, lucru dibaci din partea lui. Lăncierul îşi făcuse următoarea socoteală: şmecherul ăsta bătrîn nu şi-o fi depus tot capitalul în schimbul unei rente viagere: merită să te îmbraci nemţeşte din cînd în cînd pentru el.

Domnişoara Gillenormand îi spuse cu voce tare tatălui ei:

— Théodule, nepotul dumitale. Şi încet, locotenentului: Să ai grijă să aprobi tot ce spune.

După asta plecă.

Locotenentul, care nu prea era obişnuit cu astfel de întîlniri venerabile, bolborosi cu oarecare sfială: „Bună ziua unchiule!”. Şi făcu un salut amestecat, alcătuit din schiţarea involuntară şi mecanică a salutului militar şi finalul unui salut civil.

— Ah. Dumneata eşti; bine, ia loc, spuse batrînul.

Rosti vorbele acestea aproape fără să se gîndească şi numaidecît uită cu totul de lăncier.

Théodule se aşeză şi domnul Gillenormand se ridică.

Domnul Gillenormand începu să umble în lung şi-n lat.

Cu mîinile în buzunar, vorbind tare şi frecîndu-şi cu degetele lui bătrîne şi neastîmpărate cele două ceasornice din buzunarele vestei.

— O adunătură de mucoşi! Dumnealor se întrunesc în piaţa Panthéonului! Vai de capul meu! Nişte puşti, care pînă mai ieri sugeau la doică! Dacă i-ai strînge de nas, ar ţîşni lapte! Şi ăştia vor „discuta" mîine la prînz! Încotro mergem! Încotro mergem! Hotărît lucru, mergem spre prăpastie. Aici ne-au adus *descamisadosii*[358]. Artileria cetăţenească! Să discute asupra artileriei cetăţeneşti. Se duc să trăncănească sub cerul liber despre petardele gărzii naţionale! Şi acolo cu cine au să se mai întîlnească? Uite unde duce iacobinismul! Pun rămăşag pe orice, pe un milion, că nu vor fi acolo decît pungaşi recidivişti, ocnaşi eliberaţi. Republicanii şi ocnaşii se au între ei ca fraţii.

Carnot întreba: „Unde vrei să mă duc, trădătorule?" Fouché răspundea:

„Oriunde vrei, dobitocule!"[359]. Uite ce sînt

---

358 . Golanii (span).

359 . Schimbul de cuvinte tari între Carnot şi Fouché se explică

republicanii.

— Aşa e, răspunse Théodule.

Domnul Gillenormand îşi întoarse niţeluş capul, îl văzu pe Théodule şi urmă:

— Şi cînd te gîndeşti că puşlamaua aia a avut neobrăzarea să se facă, mă rog, *carbonaro*! De ce-ai plecat din casa mea? Ca să te duci să te faci republican! Scîrţ! Înainte de toate poporul nu vrea republica dumitale, n-o vrea, are bun-simţ, ştie bine că regi au fost întotdeauna şi că vor fi întotdeauna, ştie bine că, la urma urmei, poporul nu e decît popor, puţin îi pasă de republică, idiotule! E o patimă dezgustătoare! Să te îndrăgosteşti de *Tata Duchesne*, să faci ochi dulci ghilotinei, să cînţi romanţe din chitară sub balconul lui '93 – îţi vine să-i scuipi pe toţi tinerii ăştia, atît sînt de dobitoci! Toţi sînt la fel! N-a scăpat unul! E destul să respire aerul străzii, ca să-şi piardă uzul raţiunii. Veacul al XIX-lea e o otravă. Orice puşlama îşi lasă să-i crească o barbă de ţap, crede că e cineva, şi pe bătrînii lui părinţi îi pune în cui. Asta; înseamnă să fii republican,

astfel: în 1815, după Waterloo, Fouché, fost ministru al poliţiei sub Napoleon, după ce fusese membru al Convenţiunii, îşi renegase trecutul şi-i servea pe Burboni; dimpotrivă, Lazare Carnot, fost membru al Comitetului salvării publice, în care calitate organizase armatele republicii şi asigurase victoriile împotriva austro-prusacilor din 1793-94. refuzase în 1804, ca membru al tribunalului, să aprobe proclamarea imperiului. Napoleon îl ţinuse deci la distanţă. Numai în zilele grele din 1814 făcu din nou apel la dînsul, iar pe timpul celor „o sută de zile” îl numise ministru de interne. După Waterloo, Burbonii l-au exilat ca „regicid”; cu acest prilej s-a petrecut scena evocată de personajul Gillenormand.

să fii romantic. Ce e aia romantic? Te rog să faci bine să-mi spui ce înseamnă romantic! Sînt toate nebuniile la un loc! Acum un an, însemna *Hernani*.[360] Auzi dumneata, *Hernani!* Antiteze, grozăvii, care nici măcar nu sînt scrise pe franţuzeşte! Şi pe urmă au mai pus şi tunuri în curtea Luvrului. Uite, pînă unde au mers tîlharii vremii noastre.

— Ai dreptate, unchiule! spuse Théodule.

Domnul Gillenormand începu iar:

— Tunuri în curtea muzeului! La ce bun? Ce ai cu mine, tunule? Vrei să tragi în Apollo din Belvedere? Ce are a face încărcătura de pulbere cu Venus de Medicis? Ah, tinerii din ziua de azi sînt toţi nişte potlogari! Ce mare lucru e Benjamin Constant al lor?! Şi cei care nu sînt netrebnici, sînt nătărăi. Fac tot ce pot ca să se urîţească, sînt prost îmbrăcaţi, le e frică de muieri; pe lîngă fuste parcă cerşesc de se prăpădesc femeile de rîs; pe cinstea mea, ai spune că le e ruşine şi de dragoste. Sînt pociţi, iar pe deasupra, mai sînt şi proşti, maimuţăresc jocurile de cuvinte ale lui Tiercelin şi Potier[361], au haine ca nişte saci, veste de grăjdari, cămăşi de pînză proasta, pantaloni de pănură, cizme de toval şi cum sînt pe dinafară aşa sînt şi pe dinăuntru. Ai putea cu vorbele lor sa le pingeleşti ghetele rupte. Şi

360 . Tragedie romantică de Victor Hugo, a cărei premieră a avut loc la Comedia Franceză în februarie 1830.

361 . Autori de vodeviluri.

toată droaia asta de tineri mai are şi păreri politice. Ar trebui sa li se interzică de a avea păreri politice. Fabrică sisteme, refac societatea, surpa monarhia, doboară toate legile, pun podul în locul pivniţei şi pe portarul meu în locul regelui, zdruncină Europa din temelii, zidesc din nou lumea şi, cît despre dragoste, se uită cu coada ochiului la picioarele spălătoreselor cînd se suie în căruţă! Ah! Marius! Golanule! Auzi, să meargă el să urle într-o piaţă publică! Să discute, să dezbată, să ia măsuri! Astea se numesc pe limba lor „măsuri”, vezi Doamne! Pînă şi dezordinea se bagatelizează şi se preface în gugumănie. Am văzut haosul, acum văd harababura. Nişle şcolari să se consfătuiască cu privire la garda naţională, aşa ceva n-ai să vezi nici la ogibevaşi şi la cadodaşi[362]! Sălbaticii umblă în pielea goală, cu căpăţîna împopoţonată cu un pămătuf de rachetă[363], cu o ghioagă în labă, dar nu sînt atît de dobitoci ca bacalaureaţii ăştia. Plevuşcă de doi bani găleata! Dumnealor fac pe pricepuţii şi pe stăpînii! Se sfătuiesc şi-şi pun mintea la bătaie! Asta-i sfîrşitul lumii. E fără doar şi poate sfîrşitul acestui nenorocit glob pămîntesc. Îi mai trebuie un ultim sughiţ. Îl scoate Franţa. Discutaţi, caraghioşilor! Şi aşa o să se întîmple atîta vreme cît au să citească

---

362 . Triburi de piei-roşii din America de Nord.

363 . *Volant de raquette*: joc prin care o bucată de plută împodobită cu pene e azvîrlită cu racheta.

gazete pe sub arcadele Odeonului; costă numai un gologan şi bunul lor simţ, şi inteligenţa, şi inima, şi sufletul, şi mintea lor pe deasupra. Se întorc acasă şi o dau naibii de familie. Toate ziarele sînt ciumate; toate, chiar şi *Drapelul alb*! În definitiv, Martainville a fost iacobin. Ah! Doamne sfinte! Poţi să te lauzi că l-ai scos din sărite pe bunicu-tău!

— Fără îndoială, spuse Théodule. Şi profitînd de faptul că domnul Gillenormand se oprise ca să răsufle, lăncierul adăugă solemn: N-ar trebui să existe alt jurnal decît *Monitorul* şi altă carte decît *Anuarul militar*.

Domnul Gillenormand urmă:

— Ca şi Sieyès[364] al lor! Un regicid care a ajuns senator! Întotdeauna sfîrşesc aşa! Îşi scot ochii tutuindu-se cetăţeneşte, ca să ajungă să-şi spună „domnule conte”. Domnul conte de-o şchiopă, al ucigaşilor din septembrie! Filozoful Sieyès! E drept că n-am făcut niciodată mai mult haz de filozofiile unor astfel de filozofi, ca de ochelarii măscăriciului de pe Tivoli! I-am văzut într-o zi pe senatori trecînd pe cheiul Malaquais în mantii de catifea violetă, presărată cu albine de aur şi cu pălării ca pe timpul lui Henric al IV-lea. Erau hidoşi. Parcă erau maimuţe la curtea tîrgului. Cetăţeni, vă declar că progresul vostru e o nebunie, că

364 . Abate francez, care în 1789 a jucat un rol însemnat în revoluţie. A participat în 1799 la lovitura de stat a lui Napoleon şi a deţinut în noul regim demnitatea de „al doilea consul ”. Mai tîrziu, Napoleon l-a făcut senator al imperiului.

umanitatea voastră e un vis, că revoluţia voastră e o crimă, că republica voastră e un monstru, că tînără voastră fecioară Franţa iese dintr-un bordel, şi v-o spun cu deplină convingere tuturora, oricine ar fi, publicişti, economişti, legişti, chiar de-aţi fi mai pricepuţi în ale libertăţii, egalităţii şi fraternităţii decît cuţitul ghilotinei! S-o ştiţi de la mine, domnilor!

— Aşa e! strigă locotenentul. Nici nu se poate mai adevărat.

Domnul Gillenormand se opri în mijlocul unui gest, se întoarse, îl privi pe lăncierul Théodule drept în ochi şi-i spuse:

— Eşti un dobitoc.

CARTEA A ŞASEA

ÎNTÎLNIREA A DOUĂ STELE

I

PORECLA, UN MOD DE FORMARE A NUMELOR DE FAMILIE

Marius era în vremea aceea un tînăr frumos, de statură potrivită, cu părul foarte negru şi des, cu fruntea înaltă şi gînditoare, cu nările deschise şi pătimaşe, cu aerul sincer şi potolit, cu un nu ştiu ce măreţ, visător şi nevinovat pe

chip. Profilul lui, ale cărui trăsături erau rotunjite fără moliciune, avea acea blîndeţe germană ce a pătruns în înfăţişarea franceză prin Alsacia şi Lorena şi acea totală lipsă de unghiuri ascuţite, care-i făcea pe sicambri[365] aşa de uşor de recunoscut printre romani şi care deosebeşte rasa leonină de cea acvilină. Era în acel anotimp al vieţii cînd mintea oamenilor care cugetă e alcătuită, aproape în aceeaşi măsură, din adîncime şi naivitate. Într-o împrejurare gravă avea tot ce-i trebuia ca să fie nerod, dar, dacă mai întorcea o dată cheia, putea fi sublim. Felul lui de-a fi era potolit, rece, politicos, închis. Pentru că avea o gură fermecătoare, cu buzele cele mai roşii şi dinţii cei mai albi din lume, zîmbetul lui îmblînzea tot ce era aspru în înfăţişarea lui. În unele clipe, se năştea un contrast ciudat între fruntea lui curată şi zîmbetul lui voluptos. Avea ochi mici, dar privirea cuprinzătoare.

În vremea sărăciei celei mai negre, băgase de seamă că fetele întorceau capul după el, dar el fugea sau se ascundea, cu moartea în suflet. Îşi închipuia că-l priveau din pricina hainelor lui vechi şi că rîdeau de el; adevărul e că-l priveau fiindcă era plăcut la vedere şi rămîneau visîndu-l.

Această neînţelegere mută dintre el şi trecătoarele pline de farmec îl sălbăticise. Nu

365 . Vechi popor germanic din valea Rinului, supus de romani; s-au contopit mai tîrziu în masa francilor.

alese nici una, fiindcă fugea de toate. Trăi astfel vreme îndelungată – prosteşte, spunea Courfeyrac.

Courfeyrac îi spunea:

— Nu te mai trudi să fii respectabil! (Se tutuiau: toate prieteniile tinereşti alunecă spre acest fel de intimitate). Îţi dau un sfat, dragul meu. Nu mai citi atîtea cărţi şi uită-te mai mult la fetişcane! Au şi năzdrăvanele astea ceva bun în ele, măi Marius! Tot fugind şi ruşinîndu-te, ai să te tîmpeşti.

Alteori, Courfeyrac, întîlnindu-l, spunea:

— Bună ziua, părinte!

De cîte ori Courfeyrac îi ţinea un astfel de logos, Marius ocolea, timp de opt zile, cu mai multă înverşunare femeile de toate vîrstele, iar pe deasupra îl ocolea şi pe Courfeyrac.

Existau totuşi în lume două femei pe care Marius nu le ocolea şi de care nu se păzea. În realitate ar fi fost foarte mirat dacă i-ar fi spus că sînt femei. Una era bătrîna cu păr în barbă, care-i curăţa odaia, şi care-l făcea pe Courfeyrac să spună: „De cînd servitoarea lui şi-a lăsat barbă, Marius a început să se radă”. Cealaltă era un fel de fetiţă pe care o vedea foarte des şi la care nu se uita niciodată.

De mai bine de un an, Marius zărea pe o alee pustie a grădinii Luxembourg, de-a lungul Pepinierei, un bărbat şi o fetiţă; stînd mai totdeauna unul lîngă altul pe aceeaşi bancă la capătul cel mai singuratic al aleii dinspre

strada Vestului. De fiecare dată cînd întîmplarea, care se amestecă în plimbările visătorilor, îl ducea pe Marius pe aleea aceasta – şi astă se întîmpla aproape în fiecare zi – îi întîlnea din nou pe cei doi. Bărbatul putea să aibă vreo şaizeci de ani, părea serios şi trist. Întreaga lui făptură avea acea înfăţişare robustă şi totuşi obosită a oamenilor obişnuiţi cu războaiele şi care au lepădat uniforma. Dacă ar fi purtat vreo decoraţie, Marius ar fi spus: „E un fost ofiţer”; părea un om de treabă, dar nu puteai intra în vorbă cu el, iar el nu privea în ochii nimănui. Purta pantaloni şi redingotă albastră şi o pălărie cu marginile late care păreau întotdeauna noi, o cravată neagră şi o cămaşă de quaker[366], adică albă ca zăpada, dar din pînză groasă. O femeie de stradă, care trecea într-o zi pe lîngă el. Spuse: „Uite un văduv curăţel!” Avea părul foarte cărunt.

Fata care-l întovărăşea venea să se aşeze lîngă el, pe banca pe care parcă o adoptaseră amîndoi; părea să aibă treisprezece sau paisprezece ani, era atît de slabă, încît părea urîtă, stîngace, neînsemnată, dar făgăduia să aibă poate cîndva ochi destul de frumoşi.

366 . Membru al unei secte protestante din Anglia, înfiinţată în secolul al XVII-lea. Quakerii purtau toţi un anteriu negru, rufărie grosolană şi pălării cu boruri largi; erau persecutaţi fiindcă nu recunoşteau nici o autoritate; de aceea au emigrat în masă în coloniile din America de Nord, contribuind în secolul al XVIII-lea la eliberarea acestora.

Numai că privea totdeauna drept înainte, cu o siguranţă neplăcută. Era îmbrăcată bătrîneşte şi copilăreşte totodată, ca fetele în pension la călugăriţe; purta o rochie prost croită de merinos aspru şi negru. Părea să fie un tată cu fiica lui.

Marius îl privi cu luare-aminte, vreo două sau trei zile, pe omul acela bătrîn, care nu era încă un moşneag, şi pe fetiţa aceea, care nu era încă împlinită, apoi nu le mai dădu nici o atenţie. În ceea ce îl privea pe el, s-ar fi zis că nici nu-l văzuseră. Vorbeau amîndoi, liniştiţi şi nepăsători. Fata sporovăia într-una, veselă. Bătrînul vorbea puţin şi, din cînd în cînd, îşi pleca asupra fetei ochii plini de dragoste părintească nespus de gingaşă.

Marius, cu o regularitate mecanică, luase obiceiul de a se plimba pe aleea aceea. Îi întîlnea întotdeauna.

Iată cum se petreceau lucrurile.

Marius sosea de cele mai multe ori pe la capătul dimpotrivă al aleii. O străbătea în toată lungimea, trecea prin faţa băncii pe care stăteau bătrînul cu fata, se întorcea pînă la capătul de unde venise şi apoi începea din nou. În plimbarea lui făcea acest du-te-vino de cinci sau şase ori, la plimbare venea de cinci sau şase ori pe săptămînă, dar nu ajunsese să se salute cu cei de pe bancă. Necunoscutul acela şi fata, poate tocmai fiindcă păreau a ocoli orice privire, atrăseseră atenţia cîtorva

studenţi, care se plimbau din cînd în cînd în lungul şi în latul Pepinierei, cei silitori venind de la cursuri, iar ceilalţi de la partidele de biliard. Courfeyrac, care era printre aceştia din urmă se uitase la ei cîtăva vreme, dar, găsind că fata e urîtă, se dăduse repede şi grijuliu la o parte. Fugise ca un part[367] aruncîndu-le o poreclă. Impresionat numai de rochia copilei şi de părul bătrînului o numise pe fată *domnişoara Lanoire* şi pe tată, *domnul Leblanc*[368], aşa încît, fiindcă nimeni nu-i cunoştea şi nu le ştia numele, porecla se schimbase în nume. Studenţii, spuneau: „Ah, domnul Leblanc stă pe bancă!” şi Marius la fel cu ceilalţi găsise că e mai simplu să-l numească pe domnul acela necunoscut: Leblanc.

Pentru uşurinţa povestirii, vom face şi noi la fel şi vom spune domnul Leblanc.

Marius îi văzu în primul an aproape zilnic, la aceeaşi oră. Bătrînul părea plăcut, dar fata era destul de posacă.

II

LUX FACTA EST [369]

---

367 . *Parţii*, popor străvechi scit, nu erau niciodată aşa de primejdioşi ca atunci cînd, prefăcîndu-se că fug, aruncau peste umăr săgeţi în duşmanii care-i urmăreau.

368 . *Lanoire* (fr.) - cea neagră; *Leblanc* (fr.) - cel alb

369 . Şi se făcu lumină (lat.), citat din Scriptură.

În cel de-al doilea an, adică tocmai în acel punct al povestirii la care a ajuns cititorul, s-a întîmplat ca Marius să-şi întrerupă, fără să ştie el însuşi prea bine de ce, obiceiul de a se plimba prin grădina Luxemburgului, şi trecură aproape şase luni fără să mai pună piciorul pe aleea aceea. În sfîrşit, într-o bună zi, se întoarse; era într-o dimineaţă senină de vară. Marius era vesel, aşa cum e oricine cînd vremea e frumoasă. I se părea că poartă în inimă tot versul păsărilor pe care le auzea şi toate frînturile de cer albastru pe care le zărea printre frunzele copacilor.

Se duse de-a dreptul la „aleea lui” şi, cînd ajunse la capăt, zări pe aceeaşi bancă perechea binecunoscută. Numai că, apropiindu-se, bărbatul era tot acela, dar i se păru că fata e alta. Făptura pe care o vedea acum era înaltă şi frumoasă şi avea formele cele mai încîntătoare pe care le are femeia în clipa cînd încă se mai îmbină cu cele mai naive gingăşii ale copilului; clipă trecătoare şi nevinovată, pe care nu pot s-o tălmăcească decît vorbele acestea: cincisprezece ani. Avea un minunat păr castaniu, cu ape aurii, o frunte care părea de marmură, obraji făcuţi parcă din petale de un trandafir palid, tulburător de albi, o gură minunată, din care vorba ieşea ca un cîntec, şi zîmbetul ca o lumină, un cap pe care Rafael i l-ar fi dat Mariei, aşezat pe un gît pe

care Jean Goujon[370] i l-ar fi dat Venerei. Şi, ca nimic să nu-i lipsească acestui chip încîntător, nasul ei nu era frumos, era drăguţ; nici drept, nici încovoiat, nici italian, nici grec; nasul ei era parizian, adică spiritual, fin, neregulat şi pur, nasul acela care-i necăjeşte pe pictori şi farmecă pe poeţi.

Cînd Marius trecu pe lîngă ea, nu putu să-i vadă ochii, cu pleoapele lăsate. Nu-i zări decît genele lungi castanii, pline de umbră şi de sfială.

Sfiala n-o împiedica pe frumoasa copilă să zîmbească, ascultînd pe bărbatul cu păr alb care îi vorbea, şi nimic nu era mai răpitor ca zîmbetul acela fraged, cu ochii plecaţi.

În prima clipă, Marius crezu că era o altă fată a aceluiaşi părinte, desigur soră cu cea dintîi, dar cînd plimbarea lui, totdeauna aceeaşi, îl aduse a doua oară prin faţa băncii şi cînd se uită la ea cu luare-aminte, îşi dădu seama că era aceeaşi. În şase luni fetiţa se făcuse fată; iată toată taina. Nimic mai obişnuit ca schimbarea aceasta. Vine o clipă în care fetele înfloresc cît ai clipi din ochi şi dintr-o dată se prefac în trandafiri. Ieri le-ai lăsat copii, azi te neliniştesc.

Fata nu numai că crescuse, dar se

---

370 . Sculptor francez din secolul al XVI-lea. A lăsat statui de divinităţi feminine din mitologia greco-romană, cărora le-a dat forme suple şi delicate

(*Diana cu căprioara*, de pildă, de la Luvru, descrisă de Al. I. Odobescu în *Pseudocynegetikos*).

desăvîrşise. Aşa cum în aprilie ajung trei zile pentru ca unii arbori să se umple de flori, ei îi ajunseseră şase luni ca să se înveşmînte în frumuseţe. Aprilie al ei sosise.

Se întîmplă uneori să vezi oameni care, din săraci şi meschini, parcă se deşteaptă şi trec deodată de la strîmtoare la fast, cheltuiesc în dreapta şi-n stînga şi ajung dintr-o dată strălucitori, risipitori şi măreţi. Totul depinde de un venit pe care l-au încasat; s-a împlinit ieri o scadenţă în folosul lor. Aşa şi fata; îşi încasase cîştigul pe şase luni.

Nu mai era eleva de pension cu pălărie de pluş, cu rochie de lînă merinos, cu încălţăminte şcolărească şi cu, mîini roşii; o dată cu frumuseţea ei i se născuse şi gustul; era o domnişoară bine îmbrăcată, de o eleganţă simplă şi bogată, fără a fi căutată. Purta o rochie de damasc negru, o pelerină din aceeaşi stofă şi o pălărie de mătase albă. Mănuşile albe îi subliniau gingăşia mîinilor, care se jucau cu mînerul de fildeş chinezesc al unei umbrele, şi încălţămintea de mătase îi desena piciorul mic. Îmbrăcămintea ei răspîndea o mireasmă fragedă şi pătrunzătoare.

Bărbatul era acelaşi.

Cînd Marius se apropie de ea pentru a doua oară, fata îşi ridică ochii. Erau de un albastru ceresc şi adînc, iar în acest azur voalat nu se deosebea încă decît privirea unui copil. Se uită la Marius fără să-l bage în seamă, ca şi cum s-

ar fi uitat la un ţînc care ar fi alergat pe sub sicomori, sau la vasul de marmură ce umbrea banca, iar Marius îşi urmă şi el plimbarea, gîndindu-se la altceva.

Mai trecu de vreo patru sau cinci ori pe lîngă banca pe care stătea fata, fără să-şi întoarcă ochii spre ea.

În zilele următoare veni iar, ca de obicei, la Luxembourg; îi găsi, ca de obicei, tot aci pe „tatăl cu fata”, dar nu le mai dădu atenţie. Nu se gîndea la fată acum cînd se făcuse frumoasă, după cum nu se gîndise la ea nici cînd era urîtă. Trecea însă întotdeauna foarte aproape de banca pe care stătea ea, pentru că aşa se obişnuise.

III

JOC DE LUMINĂ AL PRIMĂVERII

Într-o zi, aerul era încropit, Luxembourgul plin de umbră şi de soare, cerul limpede, ca şi cum îngerii l-ar fi spălat de dimineaţă, şi păsărelele ciripeau prin desişul castanilor. Marius îşi deschisese naturii tot sufletul, nu se gîndea la nimic, trăia, respira; trecu pe lîngă banca obişnuită, făta ridică ochii la el şi privirile li se întîlniră. Ce-a fost de data asta în privirea fetei? Marius n-ar fi putut spune. Nu era nimic şi era totul. Fu o fulgerare ciudată. Ea îşi plecă ochii, şi el îşi văzu de drum.

Ceea ce zărise adineauri nu erau ochii nevinovaţi şi limpezi ai unui copil, ci o prăpastie plină de taine, care se deschisese pe jumătate şi se, închisese repede la loc.

Vine o zi în care orice fată se uită în felul acesta. Vai de cel ce se află în calea ochilor ei!

Această întîie privire a unui suflet care nu se cunoaşte încă e ca zorile pe cer. E deşteptarea a ceva strălucitor şi necunoscut. Nimic n-ar putea să redea farmecul primejdios al acestei licăriri neaşteptate, care luminează nedesluşit şi fără de veste negurile minunate, şi care e făcută din toată nevinovăţia de astăzi şi din toată patima de mîine. E un fel de tandreţe nehotărîtă, care se descoperă la întîmplare şi aşteaptă. E o capcană pe care nevinovăţia o întinde fără vrere şi în care prinde inima, fără să ştie şi fără să vrea. Fecioara priveşte cu ochi de femeie.

Acolo unde cade privirea aceasta se naşte aproape totdeauna o visare adîncă. Toate nevinovăţiile şi toate patimile se strîng în raza cerească şi fatală, care, mai mult decît cea mai iscusită ocheadă a unei cochete, are puterea magică de a face să înflorească, deodată, în fundul unui suflet, floarea aceea ascunsă plină de miresme şi veninuri, care se cheamă iubire.

Seara, intrînd în vizuina lui, Marius îşi aruncă privirea asupra veşmintelor de pe el şi pentru întîia oară îşi dădu seama de necuviinţa şi neghiobia nemaiauzită pe care le făcea

ducîndu-se să se plimbe la Luxembourg cu hainele lui murdare „de toate zilele”, cu o pălărie cu panglica ruptă, cu nişte bocanci de căruţaş, cu pantaloni negri, roşi la genunchi, şi cu un surtuc negru, lustruit în coate.

IV

ÎNCEPUTUL UNEI BOLI GRELE

A doua zi, la ora obişnuită, Marius îşi scoase din dulap haina cea nouă, pantalonii noi, pălăria nouă şi ghetele noi; se îmbrăcă cu ele, îşi puse mănuşile, lux de zile mari, şi plecă la Luxembourg.

Pe drum îl întîlni pe Courfeyrac şi se făcu că nu-l vede. Ajungînd acasă, Courfeyrac le spuse prietenilor lui: „Am întîlnit pălăria nouă şi hainele cele noi ale lui Marius, cu Marius în ele. Se ducea, fără îndoială, la vreun examen. Avea un aer atît de tîmpit!”

Cînd ajunse la Luxembourg, Marius dădu ocol bazinului şi privi lebedele, apoi rămase multă vreme să contemple o statuie cu capul înnegrit de mucegai şi căreia îi lipsea un şold. Lîngă bazin stătea un burghez burtos de vreo patruzeci de ani, care ţinea de mînă un copilaş de cinci ani şi-i spunea: „Băiete, să ştii de la mine, tot ce-i prea mult nu-i sănătos. Ţine-te departe de despotism ca şi de anarhie”. Marius îl ascultă pe burghez, apoi mai făcu o dată

ocolul bazinului. Se îndreptă în sfîrşit pe „aleea lui”, încet, ca şi cum i-ar fi părut rău. S-ar fi spus că era deopotrivă de îndemnat şi de împiedicat să se îndrepte într-acolo. Nu-şi dădea însă seama şi credea că face la fel ca în fiecare zi.

Ieşind pe alee, zări la capătul celălalt, pe „banca lor”, pe domnul Leblanc cu fata lui. Îşi încheie haina pînă sus, o netezi bine ca să nu facă vreo cută, aruncă o privire mulţumită asupra reflexelor lucioase ale pantalonilor şi se îndreptă spre bancă. Mergea ca la atac, plin de o dorinţă de cucerire. Spun, cu alte cuvinte, că se ducea spre banca aceea, cum aş spune că Hannibal înainta asupra Romei.

De altfel, toate aceste mişcări erau mecanice şi el nu-şi întrerupsese nici o clipă şirul gîndurilor. Se gîndea în clipa aceea că *Manualul de bacalaureat* era o carte proastă şi că fusese redactată cu siguranţă de nişte nătărăi, deoarece erau analizate acolo drept capodopere ale minţii omeneşti trei tragedii de Racine şi o singură comedie de Molière. O ureche îi ţiuia. Pe cînd se apropia de bancă, îşi potrivea cutele hainei şi privirile i se aţinteau asupra fetei. I se părea că fata aceea umple tot capătul aleii cu o licărire palidă şi albastră.

Pe măsură ce se apropia, pasul i se încetinea. Ajuns la oarecare depărtare de bancă, cu mult înainte de capătul aleii, se opri, şi fără să ştie de ce, se întoarse din drum. Nici

măcar nu se gîndise să nu meargă pînă la capăt. Fata abia putuse să-l zărească de departe şi să vadă cît era de chipeş cu hainele lui cele noi. Marius se ţinea drept, ca să pară arătos, dacă l-ar privi cineva din spate.

Ajunse la capătul celălalt, apoi se întoarse, şi de data aceasta se apropie ceva mai mult de bancă. Cînd se află la cîţiva paşi, nu se simţi în stare să meargă mai departe şi şovăi. I se păruse că fata îşi întorsese ochii spre el. Făcu o sforţare bărbătească şi hotărîtă, îşi stăpîni şovăiala şi merse înainte. Peste cîteva clipe, trecea prin faţa băncii drept şi sigur de el, roşu pînă la creştet, fără să îndrăznească să arunce vreo privire nici în dreapta, nici în stînga, cu mîna la piept, ca un bărbat de stat. În clipa cînd trecu pe sub gura de foc ce pîndea din locul acela, simţi o bătaie de inimă înfricoşătoare. Fata purta, ca şi în ajun, rochia de damasc şi pălăria de mătase. Marius auzi o voce minunată care era desigur „vocea ei”. Vorbea liniştit. Era foarte frumoasă. Marius simţea acest lucru, deşi nu căuta s-o privească. „Oricum, gîndea el, nu s-ar putea să n-aibă oarecare stimă şi consideraţie pentru mine, dacă ar şti că sînt adevăratul autor al disertaţiei despre Marcos Obregon de la Ronda, pe care domnul François de Neufchâteau a dat-o drept a lui, în fruntea unui *Gil Blas* pe care l-a editat”.[371]

---

371 . *Marcos de Obregon* este un roman picaresc spaniol

Trecu de bancă, merse pînă la marginea aleii, care era foarte aproape, se întoarse înapoi şi mai trecu o dată prin faţa fetei celei frumoase. De data aceasta era tare palid. De altfel simţea ceva foarte neplăcut. Se depărtă de bancă şi de fată şi, cu spatele la ea, închipuindu-şi că-l priveşte, începu să se poticnească.

Nu mai încercă să se apropie de bancă, se opri pe la mijlocul aleii şi făcu ce nu făcea niciodată, se aşeză, aruncînd priviri în dreapta şi-n stînga şi gîndindu-se, în strîmbăturile cele mai nebănuite ale minţii, că la urma urmei ar fi greu ca o fiinţă, căreia el îi admira pălăria şi rochia neagră, să rămînă nepăsătoare faţă de pantalonii lui bine călcaţi şi surtucul lui cel nou.

După un sfert de ceas se ridică, parcă ar fi vrut din nou să se îndrepte spre banca pe care o înconjura parcă un nimb. Cu toate astea, rămas în picioare nemişcat. Pentru prima oară, de cincisprezece luni încoace, se gîndi că domnul care venea zilnic în grădină împreună cu fiică-sa îl băgase de seamă fără îndoială şi că găsea poate stăruinţa lui cam ciudată.

Tot pentru prima oară simţi că nu e

(1618) de Vicente Martinez Espinel, lucrare cu caracter autobiografic, povestind viaţa de aventuri a autorului. Nicolas-Louis François, zis *de Neufchâteau*, fusese ministru de interne în timpul directoratului (1798). Se ocupase mai înainte şi s-a ocupat şi după aceea de literatură şi de lucrări de erudiţie. Sub restauraţie apărea romanticilor ca un întîrziat. *Gil Blas*, roman de aventuri şi de moravuri de Alain-René Lesage, publicat între 1715 şi 1735.

cuviincios să-i dea necunoscutului acestuia, fie chiar şi în ascunsul gîndurilor lui, numele născocit de: domnul Leblanc.

Stătu astfel cîteva minute, cu capul plecat, desenînd pe nisip cu bastonul pe care îl ţinea în mînă.

Apoi se întoarse deodată cu spatele spre banca domnului Leblanc şi a fiicei acestuia şi o luă spre casă.

În ziua aceea uită să mănînce. Nu-şi dădu seama decît seara, la ceasurile opt, şi, fiindcă era prea tîrziu ca să se mai ducă în strada Saint-Jacques, îşi spuse: „Nu-i nimic!” şi mîncă o bucată de pîine. Nu se culcă decît după ce-şi perie hainele şi le împături cu grijă.

V

TOT FELUL DE TRĂSNETE CAD PE CAPUL ŢAŢEI BOUGON

A doua zi, ţaţa Bougon[372] – aşa o numea Courfeyrac pe bătrîna portăreasă, locatară principală, femeie de serviciu a hardughiei Gorbeau, căreia îi zicea în realitate doamna Burgon, după cum am văzut, dar acest mucalit de Courfeyrac nu respecta nimic – taţa Bourgon băgă de seamă cu uimire că domnul Marius ieşea tot cu hainele lui cele noi.

Marius se întoarse la Luxembourg, dar nu

---

372 . Mormăială (fr.).

trecu mai departe de banca lui obişnuită de la mijlocul aleii. Se aşeză, ca în ajun, privind de departe şi zărind desluşit pălăria albă, rochia neagră şi mai ales licărirea albastră. Nu se clinti şi nu se întoarse acasă decît la închiderea porţilor Luxembourgului. Nu-i văzuse pe domnul Leblanc şi pe fiică-sa plecînd. Îşi spuse că ieşiseră din grădină pe poarta dinspre strada Vestului. Mai tîrziu, după vreo cîteva săptămîni, cînd se gîndi la cele întîmplale, nu putu să-şi amintească cu nici un chip unde luase masa în seara aceea.

A doua zi, ţaţa Bougon rămase ca trăsnită: pentru a treia oară. Marius ieşea tot cu hainele noi.

— Trei zile la rînd, rosti ea.

Încercă să-l urmărească, dar Marius mergea repede şi cu paşi mari; un hipopotam pusese la cale urmărirea unei căprioare. În două minute îl pierdu din ochi şi se întoarse acasă gîfîind, furioasă şi înăbuşită de astmă. „Poftim, ce rost are, mormăi ea, să-ţi pui hainele bune în fiecare zi şi să faci lumea să alerge după tine!”

Marius se ducea la Luxcmbourg.

Fata era acolo cu domnul Leblanc. Marius se apropie cît putu mai mult prefăcîndu-se că citeşte o carte, dar rămase totuşi foarte departe. Se întoarse apoi la banca lui, unde rămase vreo patru ceasuri privind la vrăbiile care ţopăiau pe alee ca şi cum şi-ar fi bătut joc de el.

Se scurseră astfel vreo cincisprezece zile. Marius se ducea la Luxembourg, dar nu ca să se plimbe, ci ca să se aşeze pe aceeaşi bancă, fără să ştie de ce. O dată aşezat, nu se mai clintea. Îşi punea în fiecare dimineaţă hainele noi, se ascundea, şi a doua zi o lua de la capăt.

Fata era fără îndoială minunat de frumoasă. Singura critică pe care puteai să i-o aduci era nepotrivirea dintre privirea tristă şi zîmbetul vesel, ceea ce-i dădea un aer oarecum rătăcit şi făcea ca în anumite clipe chipul acela blînd să devină ciudat, fără a înceta totuşi de a fi încîntător.

VI

PRIZONIER!

Într-una din ultimele zile ale celei de a doua săptămîni, Marius şedea, ca de obicei, pe banca sa şi ţinea în mînă o carte deschisă; de două ore nu mai întorsese nici o filă. Deodată tresări. Se petrecea un lucru neobişnuit la capătul aleii. Domnul Leblanc şi cu fiică-sa se sculaseră de pe bancă, fata luase braţul tatălui şi amîndoi se îndreptau încet spre mijlocul aleii, unde se afla Marius. Marius închise cartea, apoi o deschise din nou şi se sili să citească. Tremura. Nimbul se îndrepta spre el. „Ah! Doamne! n-o să mai am timp să iau o atitudine potrivită.” Omul cu părul alb şi tînăra

fată se apropiau. I se păru că ţine un veac şi nu trecuse decît o clipă. „Ce-o fi căutînd pe aci? se întrebă el. Cum? Ea are să treacă prin locul acesta! Picioarele ei vor atinge nisipul aleii, la doi paşi de mine!” Era tulburat, ar fi vrut să fie foarte frumos, ar fi vrut să aibă pe piept crucea Legiunii de onoare. Auzea cum se apropie zgomotul domol şi măsurat al paşilor lor. Îşi închipuia că domnul Leblanc îi aruncă o privire mînioasă. „Oare o să-mi vorbească?” se întrebă el. Îşi lăsă capul în jos; cînd îl ridică din nou, erau lîngă el.

Fata trecu şi-l privi în tăcere, îl privi ţintă, cu un aer duios şi visător, care-l făcu pe Marius să se înfioare din cap pînă-n picioare. I se păru că-l mustră că a zăbovit atît să se apropie de ea şi-i spune: „Iată, am venit eu!”

Marius rămase înmărmurit în fata ochilor ei plini de lumină şi de nemărginire.

Îşi simţea creierul de jeratic. Ea se îndreptase spre el, ce bucurie! Şi apoi, cum l-a privit! I se păru mai frumoasă decît o văzuse vreodată. Frumoasă, de o frumuşeţe totodată feminină şi îngerească, o frumuseţe desăvîrşită, care ar fi inspirat pe Petrarca şi în faţa căreia Dante ar fi îngenuncheat. I se părea că pluteşte în albastrul cerului. În acelaşi timp se simţea foarte ruşinat, privindu-şi încălţămintea prăfuită.

Era sigur că şi ea îi văzuse pantofii.

O urmări cu ochii pînă ce pieri. Apoi începu

să se plimbe ca un bezmetic prin Luxembourg. Din cînd în cînd, rîdea singur şi vorbea cu glas tare. Privea atît de visător spre dădacele copiilor, încît fiecare din ele ar fi putut să creadă că s-a îndrăgostit de ea.

Ieşi din Luxembourg nădăjduind s-o regăsească pe stradă.

Sub arcadele Odeonului îl întîlni pe Courfeyrac şi-i spuse: „Vino să cinezi cu mine”. Merseră împreună la *Rousseau* şi cheltuiră şase franci. Marius mîncă cu poftă, ca un căpcăun. Dăduse şase gologani chelnerului. La desert îi spuse lui Courfeyrac: „Ai citit gazeta? Audry de Puyraveau[373] a ţinut un discurs admirabil!”

Era îndrăgostit nebuneşte.

După cină, îi spuse lui Courfeyrac: „Te invit la teatru”. Merseră împreună la *Porte Saint-Martin* ca să-l vadă pe Frédérik[374] în *L’auberge des Andrets*. Marius petrecu de minune.

În acelaşi timp, se sălbătici parcă şi mai mult. La ieşirea din teatru nici nu se uită la jartiera unei modiste care sărea peste băltoace şi i se făcu scîrbă cînd Courfeyrac spuse: „Mi-ar face mare plăcere s-o trec în colecţia mea!”

---

373 . Industriaş şi om politic francez din timpul monarhiei cenzitare. Deputat sub restauraţie, a făcut o opoziţie crîncenă regimului reacţionar de atunci şi îndemnat la revoluţie în iulie 1830.

374 . *Frédérik Lemaitre*, actor celebru care a creat în *L’auberge des Andrets* tipul atît de popular al lui Robert Macaire, un ocnaş evadat, un răzvrătit împotriva societăţii burgheze.

Pentru a doua zi, Courfeyrac îl poftise la prînz la cafeneaua *Voltaire*. Marius se duse şi mîncă şi mai mult decît în ajun. Era gînditor şi foarte vesel.

S-ar fi spus că prindea orice prilej ca să rîdă cu hohote. Îmbrăţişă cu dragoste un provincial oarecare, care-i fusese prezentat. În jurul mesei se făcuse un cerc de studenţi, vorbindu-se despre neroziile ce se spun la Sorbona de la catedră şi pe care statul le plăteşte atît de scump, apoi veni vorba despre greşelile şi lipsurile dicţionarelor şi prozodiilor lui Quicherat[375]. Marius întrerupse discuţia ca să strige:

— Cu toate astea, e foarte plăcut să ai o decoraţie!

— Ba e ridicol, îi spuse încet Courfeyrac lui Jean Prouvaire.

— Dimpotrivă, răspunse Jean Prouvaire, e foarte serios.

Era serios, într-adevăr. Marius se afla în acel ceas dintîi, plin de violenţa şi de încîntarea cu care încep pasiunile mari.

O singură privire făcuse toate acestea. Cînd pui fitilul, incendiul e gata să izbucnească; nimic nu-i mai simplu: o privire e ca o scînteie.

Era limpede. Marius iubea o femeie. Soarta lui intra în necunoscut.

Privirea femeilor seamănă cu acele maşinării, liniştite în aparenţă dar

375 . Erudit filolog francez din secolul trecut.

înspăimîntătoare. Treci pe lîngă ele în fiecare zi, bun şi nevătămat, fără nici o bănuială. Vine o clipă cînd uiţi chiar că se mai găsesc la locul lor. Te duci şi vii, vorbeşti, visezi, rîzi. Deodată te simţi prins. S-a sfîrşit! Roţile te-au prins; privirea te învăluie. Te-ai agăţat, nici tu nu ştii cum, lăsînd să fluture gîndurile tale răzleţe, într-o clipă de nebăgare de seamă. Eşti pierdut. Nu mai ai nici o scăpare. O înlănţuire de forţe tainice pune stăpînire pe tine. Te zbaţi în zadar. Nici un ajutor omenesc nu mai e cu putinţă. Ai să cazi din roţi în roţi, din spaimă în spaimă, din chin în chin, tu, mintea ta, averea ta, viitorul tău, sufletul tău; şi, după cum vei fi în puterea unei fiinţe viclene sau a unei inimi nobile, nu vei scăpa din această maşină înspăimîntătoare decît desfigurat de ruşine sau transfigurat de pasiune.

VII

AVENTURILE LITEREI „U” LĂSATĂ ÎN VOIA PRESUPUNERILOR

Singurătatea, desprinderea de toate ale lumii, existenţa independentă, mîndria, dragostea de natură, lipsa unei activităţi zilnice productive, viaţa în sine, frămîntările tainice ale curăţiei trupeşti, admiraţia în faţa creaţiunii, toate îl pregătiseră pe Marius pentru această stăpînire care se numeşte patima

dragostei. Cultul pe care-l purta tatălui său ajunsese, încetul cu încetul, o religie şi, ca orice religie, i se cuibărise în fundul sufletului. Îi trebuia ceva mai aproape de simţirea lui. Şi veni dragostea.

Trecu o lună întreagă în timpul căreia Marius se duse zilnic la Luxembourg. Cînd sosea ora, nimic nu-l mai putea ţine pe loc. „E de serviciu”, spunea Courfeyrac. Marius trăia într-o încîntare. Era sigur că fata îl privea.

Ajunsese îndrăzneţ şi se apropia de bancă. Totuşi nu mai trecea pe dinaintea ei, supunîndu-se în acelaşi timp instinctului de sfială şi instinctului de prevedere al îndrăgostiţilor. Socotea că e bine să nu atragă „atenţia tatălui”. Îşi potrivea opririle îndărătul arborilor şi al statuilor, cu un machiavelism adînc, în aşa fel ca să se lase văzut cît mai mult de tînăra fată şi cît mai puţin cu putinţă de domnul cel bătrîn. Uneori rămînea nemişcat timp de o jumătate de oră în umbra unui Leonida sau a unui Spartacus oarecare, ţinînd în mînă o carte pe deasupra căreia ochii lui, ridicîndu-se încet, căutau pe frumoasa fată, şi ea, din parte-i, îşi întorcea spre el profilul încîntător cu un surîs nedesluşit. În timp ce vorbea în chipul cel mai firesc şi mai liniştit din lume cu omul cu părul alb, ea îşi îndrepta asupra lui Marius toată visarea din ochii ei feciorelnici şi pătimaşi. Era şiretenia străveche, pe care Eva a ştiut-o încă din prima zi a lumii,

şi pe care orice femeie o ştie încă din prima zi a vieţii sale. Gura fetei răspundea unuia, iar privirea răspundea celuilalt.

Trebuie să credem, totuşi, că domnul Leblanc începuse să bănuiască ceva, căci adesea, cînd sosea Marius, se ridica de pe bancă şi se plimba încoace şi încolo. Părăsise locul lor obişnuit şi alesese, la celălalt capăt al aleii, banca vecină cu statuia Gladiatorului, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă Marius îi va urmări şi acolo. Marius nu pricepu şi făcu această greşeală. „Tatăl” începu să nu mai fie punctual şi n-o mai lua zilnic pe „fiica lui”. Uneori venea singur şi atunci Marius pleca. Altă greşeală.

Marius nu se mai ferea de aceste semne. Din faza sfielii trecuse – progres firesc şi de neînlăturat – în faza imprudenţei. Dragostea lui creştea. Îşi visa iubita în toate nopţile. Apoi îi mai venise o fericire neaşteptată, ca uleiul peste foc, care îl lega şi mai tare la ochi. Într-o seară, pe înnoptate, găsise o batistă pe banca de pe care „Leblanc şi fiica sa” se ridicaseră. O batistă simplă şi fără broderie, dar albă şi fină, care i se păru că răspîndeşte un parfum nemaisimtit. O ridică cu înfrigurare. Batista era brodată cu iniţialele U.F. Marius nu cunoştea nimic despre frumoasa copilă: nici familia, nici numele, nici locuinţa; aceste două litere erau primul amănunt pe care-l afla despre ea, iniţialele scumpe inimii lui pe care el începu de

îndată să-si clădească închipuirile. U era desigur pronumele. „Ursula! se gîndi el, ce nume fermecător.” Sărută batista, o mirosi, şi-o puse pe inimă, pe trup în timpul zilei iar noaptea, ca să adoarmă, îşi acoperi buzele cu ea.

— Îi simt tot sufletul! strigă el.

Batista era a domnului bătrîn, care, pur şi simplu, o pierduse.

În zilele care urmară acestei descoperiri, Marius nu se mai arătă în Luxembourg decît sărutînd batista şi apăsîndu-şi-o pe inimă. Frumoasa copilă nu pricepea nimic şi i-o arăta prin semne discrete.

— Cîtă nevinovăţie! spunea Marius.

VIII

CHIAR ŞI INVALIZII POT FI FERICIŢI

Fiindcă am rostit cuvîntul nevinovăţie şi fiindcă nu ascundem nimic, trebuie să spunem că o dată, oricît de încîntătoare era „Ursula” lui, i-a dat totuşi un motiv de amărăciune foarte serios. Era într-una din zilele acelea în care fata îl hotăra pe domnul Leblanc să părăsească banca şi să se plimbe pe alee. Un vînticel vioi de iunie legăna vîrfurile platanilor. Tatăl şi fiica trecuseră la braţ prin faţa băncii lui Marius. În urma lor, Marius se ridicase şi-i urmărea cu privirea, aşa cum se cuvine cînd ţi-

e sufletul tulburat de dragoste.

Deodată o adiere de vînt, mai poznaşă decît celelalte şi pesemne aleasă ca să-i împlinească primăverii rosturile, suflă dinspre Pepinieră, se abătu peste alee, învălui fata într-un fior, încîntător, vrednic de nimfele lui Virgiliu şi de faunii lui Teocrit, şi-i ridică rochia – rochia ei mai sacră decît mantia lui Isis – aproape pînă la înălţimea jartierei. Un picior minunat ieşi la iveală. Marius îl văzu. Fu mîniat şi furios.

Fata îşi trase repede rochia în jos cu o mişcare speriată, dar el rămase totuşi revoltat. „E adevărat, se afla singur pe alee. S-ar fi putut totuşi să mai fie cineva de faţă! Dacă a fost cineva? E cu putinţă un asemenea gest? Ceea ce a făcut, e îngrozitor.” Vai! biata copilă nu făcuse nimic; nu era decît un singur vinovat; dar Marius, în care mijea desluşit acel Bartholo ce zace în orice Chérubin[376], era hotărît nemulţumit şi gelos pînă şi de umbra lui.

Într-adevăr, aşa se trezeşte şi prinde rădăcini în inima omenească, fără nici un drept, urîcioasă şi plină de ciudăţenii, gelozia pătimaşă a cărnii. De altminteri, lăsînd la o parte gelozia, nu simţise nici o plăcere văzînd piciorul ei minunat; ciorapul alb al oricărei femei i-ar fi plăcut mai mult.

---

376 . Personaje din comediile lui Beaumarchais (secolul al XVIII-lea): primul în *Bărbierul din Sevilla*, este tipul bătrînului gelos; celălalt, în *Nunta lui Figaro*, încarnează adolescenţa naivă, plină de spontaneitate sinceră în exprimarea sentimentelor.

Cînd „Ursula sa”, după ce ajunsese la capătul aleii, se înapoia cu domnul Leblanc şi trecu prin faţa băncii pe care Marius se aşezase din nou, Marius îi aruncă o privire ursuză şi fioroasă. Fata avu o mică tresărire întovărăşită de o ridicare a sprîncenelor, care însemna: „Ce s-a întîmplat?”

Aceasta a fost prima lor „neînţelegere”.

Abia isprăvi Marius să-i facă această mustrare din ochi, cînd cineva străbătu aleea. Era un invalid adus din umeri, foarte zbîrcit şi cu părul foarte alb, într-o uniformă din timpul lui Ludovic al XV-lea, purtînd pe piept mica decoraţie ovală de postav roşu cu spadele încrucişate, crucea Sfîntului Ludovic, şi fluturînd o mînecă fără braţ înăuntru. Omul avea bărbia de argint şi un picior de lemn. Lui Marius i se păru înfăţişarea lui foarte mulţumită. I se păru chiar că bătrînul cinic, pe cînd şchiopăta alături de el, îi făcuse cu ochiul prieteneşte şi vesel, ca şi cum o întîmplare i-ar fi făcut să se înţeleagă şi să guste laolaltă un noroc neaşteptat. Ce anume îl putea face să fie atît de mulţumit pe acest hîrb al lui Marte? Ce legătură putea să fie între acest picior de lemn şi celălalt? Marius era în culmea geloziei. „Poate că a fost de faţă! îşi spuse el. Poate că a văzut!” Şi îi venea să-l ucidă pe invalid.

Timpul însă netezeşte tot. Această mînie a lui Marius împotriva „Ursulei”, oricît de îndreptăţită ar fi fost, trecu. Pînă la urmă o

iertă, deşi destul de greu; trei zile i-a purtat pică. În vremea asta, şi tocmai din pricina asta, patima lui crescuse pînă la nebunie.

IX

ECLIPSA

Am văzut cum Marius descoperise, sau crezuse că descoperă, că Ea se numeşte Ursula. Pofta vine iubind. Era ceva să ştie că o cheamă Ursula; dar era puţin. Vreme de trei sau patru săptămîni Marius trăise din această fericire. Apoi a vrut să afle unde locuieşte fata.

Făcuse o primă greşeală: căzuse în capcana cu banca Gladiatorului. Mai făcuse şi a doua: părăsea grădina cînd domnul Leblanc venea singur. O făcu şi pe a treia, cea mai mare din toate: o urmări pe „Ursula".

Fata locuia pe strada Ouest, în partea cea mai puţin umblată a străzii, într-o casă nouă, cu trei caturi, cu o înfăţişare modestă.

Începînd din acea clipă, Marius, pe lîngă fericirea de a o vedea în Luxembourg, avu o fericire nouă: aceea de a o urmări pînă acasă.

Foamea lui sporea. Ştia cum o cheamă, îi ştia cel puţin numele încîntător, adevărat

nume de femeie. Ştia unde locuieşte; vru să ştie şi cine era.

Într-o seară, după ce-i urmărise pînă acasă şi-i văzuse intrînd pe poartă, intră şi el în urma lor şi. Spuse cu îndrăzneală portarului:

— S-a întors acasă domnul de la etajul întîi?

— Nu, răspunse portarul, domnul de la al treilea.

Făcuse încă un pas. Acest succes îl încurajă pe Marius.

— Apartamentul cu ferestrele la stradă? întrebă el.

— Auzi vorbă! răspunse portarul. Toate apartamentele au ferestrele la stradă.

— Şi cu ce se ocupă acest domn? reluă Marius.

— E rentier, domnule. Un foarte bun om, care, deşi nu-i prea bogat, îi ajută pe cei nenorociţi.

— Cum îl cheamă? întrebă iarăşi Marius.

Portarul ridică fruntea şi spuse:

— Nu cumva domnul e de la poliţie?

Marius plecă destul de ruşinat, dar foarte încîntat. Ştia din ce în ce mai multe.

„Bine, gîndi el. Ştiu că se numeşte Ursula, că este fiica unui rentier şi că locuieşte în strada Ouest, la etajul al treilea.”

A doua zi, domnul Leblanc şi fiica sa nu rămaseră decît scurtă vreme în Luxembourg; plecară înainte de a se însera. Marius îi urmări pînă în strada Ouest cum îi era obiceiul.

Ajungînd la poartă, domnul Leblanc o lăsă pe fiica sa să treacă întîi, apoi, înainte de a păşi pragul, se opri, se întoarse şi-l privi ţintă pe Marius.

A treia zi nu mai veniră la Luxembourg. Marius îi aşteptă zadarnic toată ziua.

La căderea nopţii, se duse în strada Ouest şi văzu lumină la ferestrele de la etajul al treilea. Se plimbă pe sub ferestre pînă cînd se stinse lumina.

În ziua următoare, nimeni nu veni la Luxembourg. Marius aşteptă toată ziua, apoi se duse să facă de strajă sub ferestre. Stătea aşa, pînă la zece seara. Cina o lua pe apucate. Frigurile îl hrănesc pe bolnav şi dragostea pe îndrăgostit.

În felul acesta trecură opt zile. Domnul Leblanc şi fiica sa nu se mai arătau la Luxembourg. Marius făcea presupuneri triste; în timpul zilei nu îndrăznea să pîndească la poartă, se mulţumea să meargă pe înnoptate şi să privească îndelung lumina roşietică a geamurilor. Din cînd în cînd, zărea prin ele umbre şi inima-i bătea nebuneşte.

În a opta zi, cînd ajunse sub ferestre, nu mai era lumină. „Uite! spuse el, n-au aprins încă. Totuşi, e întuneric. Să fi ieşit?” Aşteptă pînă la zece. Pînă la miezul nopţii. Pînă la unu noaptea. Nici o lumină nu se aprinse la ferestrele etajului al treilea şi nimeni nu se înapoie acasă. Plecă foarte amărît.

A doua zi – căci nu mai trăia decît de la o zi la alta – a doua zi nu găsi pe nimeni la Luxembourg; era de aşteptat; pe înnoptate se duse la locuinţă. Nici o lumină la ferestre; obloanele erau închise; tot etajul al treilea era în întuneric. Marius bătu la poartă, intră şi-i spuse portarului:

— Domnul de la al treilea…

— S-a mutat, răspunse portarul.

Marius se clătină şi spuse încet:

— Dar de cînd*?

— De ieri.

— Unde locuieşte acum?

— Nu ştiu.

— Nu şi-a lăsat noua adresă?

— Nu. Şi portarul, ridicînd capul, îl recunoscu pe Marius. Aha, dumneata erai! spuse el. Aşadar, tot de la poliţie eşti!

CARTEA A ŞAPTEA

PATRON-MINETTE

I

MINELE ŞI MINERII

Toate societăţile omeneşti au ceea ce se numeşte în teatru al treilea subsol. Adîncurile

societăţii sînt răscolite pretutindeni, cînd în bine, cînd în rău. Lucrurile acestea se suprapun. Există galerii superioare şi galerii inferioare. Acest subsol întunecat, care uneori se prăbuşeşte sub civilizaţie şi pe care nepăsarea noastră îl calcă în picioare, are şi el un *sus* şi un *jos*. În secolul trecut, Enciclopedia era o mină[377] aflată aproape sub cerul liber. Întunericul, acest zămislitor mohorît al creştinismului primitiv, nu aştepta decît un prilej ca să izbucnească sub Cezari şi să înece în lumină neamul omenesc. Căci în întunericul sfînt se află ascunsă lumina latentă. Vulcanii sînt plini de o umbră în stare să azvîrle flăcări. Orice lavă este întuneric la început. Catacombele în care s-a slujit prima liturghie nu erau numai pivniţele Romei, ci subteranele lumii întregi.

Dedesubtul alcătuirii sociale, această minune dărăpănată, se află săpături de toate soiurile. Este mina religioasă, mina filozofică, mina politică, mina economică, mina revoluţionară. Unul sapă cu ideile, altul cu cifrele şi altul cu mînia. Oamenii se cheamă şi-şi răspund dintr-o catacombă într-alta.

Utopiile îşi fac drum pe sub pămînt în aceste galerii. Se ramifică în toate direcţiile; uneori se întîlnesc şi se înfrăţesc. Jean-Jacques

---

377 . *Enciclopedia, dicţionarul ştiinţelor şi artelor*, publicat de Diderot şi D’Alembert, era o „mină” fiindcă submina baza regimului feudal, combătînd catolicismul, intoleranţa, absolutismul şi exploatarea feudală.

împrumută tîrnăcopul său lui Diogene, care-i dă în schimb felinarul. Uneori se războiesc. Calvin se încaieră cu Socin[378]. Dar nimic nu poate opri sau întrerupe avîntul către ţintă al tuturor acestor energii şi marea activitate simultană care se zbate, urcă, coboară şi se ridică din nou în aceste întunecimi înlocuind cu încetul ce este sus şi ce este jos, şi ce este în afară cu ce este înăuntru; nemărginit furnicar necunoscut. Societatea abia îşi dă seama de această răscolire care-i lasă liniştită suprafaţa, dar îi schimbă măruntaiele. Cîte galerii subterane, tot atîtea munci felurite, tot atîtea soiuri de zăcăminte date la iveală. Ce iese din toate aceste răscoliri adînci? Viitorul.

Cu cît te cufunzi mai mult, cu atît muncitorii sînt mai tainici. Munca este bună pînă la treapta pe care filozoful social ştie s-o recunoască; dincolo de acea treaptă e îndoielnică şi învălmăşită; mai jos devine înfricoşătoare. La o anumită adîncime săpăturile nu mai pot fi pătrunse de spiritul civilizaţiei; limita pînă la care omul poate respira e depăşită, iar dincolo de ea s-ar putea să se ivească monştri.

Scara care coboară e ciudată; fiecare treaptă corespunde unui etaj unde filozofia se poate instala şi unde întîlneşti cîte unul din acei

---

378 . *Calvin*, reformator religios francez; biserica protestantă înfiinţată de el (Franţa, Elveţia, Scoţia, Olanda, Ungaria) simplifica cultul şi ierarhia preoţească. *Socin*, reformator religios italian, respingea treimea din teologia creştină.

lucrători, uneori minunaţi, alteori hidoşi. Sub Ioan Huss[379] se află Luther, sub Luther, – Descartes, sub Descartes – Voltaire, sub Voltaire – Condorcet, sub Condorcet – Robespierre, sub Robespierre – Marat, sub Marat – Babeuf[380]. Şi aşa mereu mai departe; mai jos, într-un amestec confuz, la hotarul care desparte nelămuritul de nevăzut, se zăresc alţi oameni întunecaţi, care poate nici nu există încă. Cei de ieri sînt stafii, cei de mîine sînt larve. Ochiul minţii îi zăreşte nedesluşit. Plămădeala embrionară a viitorului e una din viziunile filozofului. O lume haotică în stare de făt nenăscut. Ce plăsmuire uluitoare! Saint-Simon, Owen, Fourier se află şi ei acolo, în galerii lăturalnice.

Cu toate că un lanţ dumnezeiesc, ascuns vederii noastre îi leagă laolaltă, fără ştirea lor, pe toţi aceşti pionieri subterani, care aproape întotdeauna se cred izolaţi şi totuşi nu sînt, muncile lor sînt desigur foarte felurite şi lumina unora nu se potriveşte cu flacăra altora. Unii sînt asemeni îngerilor, alţii tragici. Cu toate acestea, oricare ar fi contrastul, toţi aceşti muncitori, de la cel mai de sus pînă la cel mai de jos, de la cel mai înţelept pînă la cel mai nebun, au o asemănare, şi anume:

379 . Reformator religios ceh din secolele XIV—XV.

380 . Iacobin. Unul dintre reprezentanţii de frunte ai comunismului utopic. A încercat să organizeze un complot împotriva directoriului, pentru a relua şi continua revoluţia socială, dar a fost arestat şi executat (1797).

dezinteresarea. Marat se uită pe sine, la fel ca Isus. Ei se dau la o parte, uită de ei înşişi, nu se mai gîndesc la ei. Ei văd altceva decît fiinţa lor. Fiecare priveşte într-un fel şi privirea aceasta caută absolutul. Cel dintîi poartă în ochi cerul; celălalt, oricît ar fi de nepătruns, are sub pleoape lumina palidă a infinitului. Cel care are acest semn: privirea înstelată, trebuie venerat, orice ar face. Ochiul întunecat e celălalt semn. Cu el începe răul. Staţi pe gînduri şi tremuraţi în faţa celui care nu priveşte niciunde. Ordinea socială îşi are săpătorii ei întunecaţi.

Este un punct unde coborîrea în adînc înseamnă înmormîntare şi unde lumina se stinge.

Dedesubtul tuturor acestor mine, dedesubtul tuturor galeriilor, dedesubtul întregului sistem nemărginit de ramificaţie subterană a progresului, mai jos decît Marat, decît Babeuf, mai jos, mult mai jos şi fără nici o legătură cu etajele superioare, se află ultima galerie. Loc de groază. Pe acesta l-am numit al treilea subsol. E groapa întunericului, temniţa orbilor. *Inferi*.

E calea spre abisuri.

II

LA FUND

Acolo, uitarea de sine piere. Diavolul se

înfiripează nelămurit; fiecare pentru el. Eul fără ochi urlă, caută, dibuie şi roade. În acest hău este Ugolino[381] social.

Puţin le pasă acestor umbre spăimîntătoare, care se învîrtesc în groapă, jumătate animale, jumătate năluci, de progresul universal, a cărui idee şi nume nici nu le cunosc; fiecare nu are decît grija de a se îndestula pe sine. Ele sînt aproape inconştiente, şi înlăuntrul lor este un fel de negură care le înfioară. Au două mame, amîndouă vitrege: neştiinţa şi mizeria. Au o călăuză: nevoia; şi pentru toate formele de îndestulare: pofta. Sînt lacome cu brutalitate, adică fioroase, nu în felul tiranului, ci în al tigrului. Aceste larve trec de la suferinţe la crimă; urmare firească, zămislire ameţitoare, logică, a umbrei. Ceea ce se tîrăşte în al treilea subsol social nu mai este dorinţa înăbuşită de absolut, ci protestul materiei. Omul ajunge balaur. Porneşte de la foame şi sete şi ajunge Satana. Din această hrubă iese Lacenaire.

S-a putut vedea adineauri, în cartea a patra, unul din despărţămintele de sus ale minei, din marea galerie politică, revoluţionară şi filozofică. Acolo, spuneam noi, totul este nobil, curat, serios, cinstit. Acolo, desigur, unii se pot înşela şi chiar se înşală, dar greşeala implică atîta curaj, încît ajunge vrednică de respect.

---

381 . Ugolino, tiranul Pisei, pe care potrivnicii săi l-au închis într-un turn împreună cu copiii lui, să moară de foame. Dante îl înfăţişează, în *Infern*, rozînd craniul călăului său.

Întreaga muncă ce se face acolo are un nume: Progresul.

Iar acum să ne aruncăm ochii în alte adîncuri ale groazei.

Dedesubtul societăţii, o spunem iar, se află prăpastia fără fund a răului şi va rămîne acolo pînă în ziua cînd neştiinţa va fi împrăştiată. Această hrubă este aşezată sub celelalte şi este duşmanul lor. Este ura care nu cruţă nimic. Hruba asta nu-şi are filozofii ei; pumnalul ei n-a ascuţit niciodată o pană. Noaptea sa nu are nici o legătură cu funinginea măreaţă a călimării. Niciodată degetele de beznă care se încleştează sub această boltă înăbuşitoare n-au răsfoit o carte şi nici n-au desfăcut un ziar. Pentru Cartouche[382], Babeuf nu-i decît un exploatator; Marat, pentru Schienderhannes[383], este un aristocrat. Acest subsol are ca ţintă prăbuşirea totală.

Totală. Împreună cu galeriile superioare, pe care le urăşte. În furnicarea sa hidoasă, el nu sfredeleşte numai ordinea socială actuală, ci sapă filozofia, ştiinţa, dreptul, gîndirea omenească; el sapă civilizaţia, revoluţia, progresul. Pe scurt, el se numeşte furt, prostituţie, tîlhărie şi omor. El este bezna şi vrea haosul. Bolta lui e făcută din neştiinţă.

Galeriile celelalte, de sus, n-au decît un

---

382 . Celebru bandit parizian.

383 . Celebru bandit german, care opera prin regiunea renană în anii directoriului şi consulatului; prins şi executat în 1803.

scop: s-o facă să dispară. Către aceasta tind filozofia şi progresul, prin toate mijloacele lor, prin îmbunătăţirea realităţilor ca şi prin contemplarea absolutului. Distrugeţi galeria subterană: Neştiinţa, şi veţi distruge cîrtiţa: Crima.

Umanitatea înseamnează egalizare. Toţi oamenii sînt făcuţi din acelaşi lut. Nu-i nici o deosebire, cel puţin aici pe pămînt, în ursita lor. Aceeaşi umbră înainte de a se naşte, aceeaşi carne în timpul vieţii, aceeaşi ţărînă după... Dar neştiinţa amestecată în aluatul omenesc îl înnegreşte. Această întunecime de netămăduit pătrunde în adîncul omului şi acolo devine: Răul.

III

BABET, GUEULEMER, CLAQUESOUS ŞI MONTPARNASSE

Un cuartet de tîlhari, Claquesous, Gueulemer, Babet şi Montparnasse, stăpînea între 1830 şi 1835 al treilea subsol al Parisului.

Gueulemer era un Hercule decăzut. Hruba lui era canalul de la Arche-Marion. Avea 1 metru şi 90, piept de stîncă, bicepşi de bronz, răsuflarea ca dintr-o peşteră, trunchi de uriaş şi cap de pasăre. Credeai că vezi pe Hercule Farnese[384] îmbrăcat în pantaloni de dril şi

384 . Celebră statuie de marmură din antichitatea greacă,

jiletcă de catifea de bumbac. Gueulemer, clădit atît de sculptural, ar fi putut supune monştrii; i se păruse mai simplu să fie el însuşi unul dintre ei. Fruntea îngustă, tîmplele largi, sub patruzeci de ani şi totuşi cu laba gîştei în colţul ochilor, părul aspru şi scurt, obrazul păros, o barbă de mistreţ, iată omul! Muşchii lui cereau muncă, dar tîmpenia lui o respingea. Era o putere mare şi trîndavă. Era ucigaş din lenevie. Lumea îl socotea creol. Se pare că fusese printre oamenii mareşalului Brune[385], pe cînd era hamal la Avignon, în 1815. După stagiul acesta, se făcuse bandit.

Făptura străvezie a lui Babet contrasta cu muntele de carne care era Gueulemer. Babet era firav şi învăţat. Era transparent, dar de nepătruns. Puteai să vezi prin oasele lui, dar nu-i citeai nimic în ochi. Se da drept chimist. Fusese măscărici la Bobèche şi paiaţă la Bobino. Jucase în vodeviluri la Saint-Michel[386]. Era un om chibzuit, vorbea frumos, zîmbea cu înţeles şi-şi sublinia gesturile. Meseria lui era să vîndă sub cerul liber busturi de gips şi portretele „şefului statului”. Afară de asta, mai

---

operă a sculptorului atenian Glycon, azi într-un muzeu din Neapole, înfăţişează pe eroul legendar grec Heracle (latineşte: Hercules) personificare a forţei. A aparţinut familiei aristocrate Farnese din Roma.

385 . Mareşal francez, care s-a distins în timpul războaielor revoluţiei.

386 . Orăşel de provincie în Lorena. Ca în toate garnizoanele din nord şi est, se perindau pe acolo adesea trupe ambulante, care reprezentau piese uşoare pentru distracţia militarilor.

scotea şi măsele. Arătase monştri pe la bîlciuri şi avusese o baracă cu trîmbiţă şi afişul următor: *„Babet artist dentist membru al academiilor, face experienţe fizice asupra metalelor şi metaloizilor, scoate măselele, extrage colţurile pe care le-au lăsat confraţii săi. Tariful: o măsea, un franc şi cincizeci. Profitaţi de ocazie.”* (Acest „Profitaţi de ocazie” însemna: scoteţi-vă cît mai multe.) Fusese însurat şi avusese copii, dar nu mai ştia ce se întîmplase nici cu nevasta şi nici cu copiii lui. Îi pierduse cum ai pierde o batistă. Ca o deosebită excepţie în lumea întunericului din care făcea parte, Babet citea jurnale. Într-o zi, pe vremea cînd îşi avea încă familia cu el, în baraca lui pe roate, citise în *Le Messager* că o femeie a născut un copil sănătos cu cap de viţel: „Asta noroc! strigă el. Nevesti-mi nu i-ar trece prin minte să-mi facă un asemenea plod.”

De atunci a părăsit totul ca să-i „vie de hac Parisului”. Era vorba lui.

Ce era Claquesous? Era însăşi noaptea. Ca să se arate, aştepta mai întîi să se întunece cerul. Seara ieşea dintr-o văgăună în care se înapoia înaintea zorilor. Unde se afla această văgăună? Nimeni nu ştia. Chiar în bezna cea mai adîncă, nu vorbea tovarăşilor săi decît întorcîndu-se cu spatele la ei. Îl chema, oare, Claquesous? Nu. El spunea: „Mă numesc Deloc”. Dacă se aprindea o lumînare, îşi punea

masca. Era ventriloc. Babet spunea: „Claquesous e un curăţitor de latrine cu două voci”. Claquesous era nedesluşit, rătăcitor, fioros. Nici nu erai sigur că are un nume, deoarece Claquesous era o poreclă; nu erai sigur că are un glas, pentru că vorbea mai mult din burtă decît din gură; nu erai sigur că are un chip, pentru că nimeni nu-l văzuse decît mascat. Dispărea ca o arătare şi apărea ca şi cum ar fi ieşit din pămînt.

Montparnasse era o fiinţă lugubră. Montparnasse era un copil; nici douăzeci de ani, un chip drăguţ, buzele ca cireaşa, părul negru, frumos; avea lumina primăverii în priviri; avea toate viţiile şi rîvnea la toate crimele. Fiecare fărădelege săvîrşită îi deschidea pofta pentru o alta şi mai mare. Era ştrengarul ajuns puşlama şi puşlamaua ajunsă tîlhar. Era drăgălaş ca o femeie, gingaş, voinic, molatic, crud. Purta pălăria cu marginea ridicată în stînga, de unde răsărea un smoc de păr, după moda din 1829.

Trăia din tîlhării. Redingota îi era foarte bine croită, dar jerpelită. Montparnasse era un chip din jurnalele de modă, înjosit de mizerie şi săvîrşind crime. Pricina tuturor nelegiuirilor pe care le săvîrşea acest tînăr era dorinţa de a fi bine îmbrăcat. Prima lucrătoare drăguţă care îi spusese: „Eşti frumos”, îi aruncase o pată de umbră în inimă şi făcuse din acel Abel un Cain.

Îi socotea o puzderie.

Simţindu-se frumos, voise să fie şi elegant; or, cea dintîi eleganţă e trîndăvia; trîndăvia omului sărac înseamnă crimă. Puţine haimanale erau atît de temute ca Montparnasse. La optsprezece ani avea cîteva cadavre pe conştiinţă. În umbra acestui ticălos zăceau mulţi trecători cu braţele întinse şi faţa într-o băltoacă de sînge.

Cu părul pomădat şi creţ, strîns în talie, cu şolduri de femeie, cu bustul unui ofiţer prusac, însoţit de şoaptele de admiraţie ale fetelor de pe bulevard, cu cravata iscusit înnodată, cu arma la buzunar şi tu o floare la butonieră – astfel arăta acest filfizon al mormîntului.

IV

ALCĂTUIREA BANDEI

Toţi aceşti patru bandiţi laolaltă închipuiau un fel de Proteu[387], şerpuind printre poliţişti şi silindu-se să scape de privirile iscoditoare ale lui Vidocq „sub felurite întrupări: arbore, flacără, fîntînă”, împrumutîndu-şi între ei numele şi iscusinţele, ascunzîndu-se în propria lor umbră, tainiţă şi adăpost unii pentru alţii, lepădîndu-şi identitatea cum ai scoate un nas pus la bal mascat, uneori contopindu-se într-atîta că nu mai era decît unul singur, alteori

387 . Zeitate marină cu mai multe chipuri.

înmulţindu-se astfel că însuşi Coco-Lacour[388] îi socotea o puzderie.

Aceşti patru oameni nu erau patru oameni: ci un fel de tîlhar misterios cu patru capete, care lucra în mare asupra Parisului; erau un polip monstruos al răului, aşezat în străfundul societăţii.

Datorită răspîndirii lor şi reţelei ascunse de legături, Babet, Gueulemer, Claquesous şi Montparnasse aveau întreprinderea generală a pîndelor şi capcanelor din departamentul Senei. Ei dădeau trecătorilor lovituri de stat de derbedei. Cei care se pricepeau să născocească idei de soiul acesta, oamenii cu imaginaţie întunecată, li se adresau lor pentru a le înfăptui; li se dădea celor patru ticăloşi textul şi ei se însărcinau să joace piesa. Lucrau după scenariu. Erau întotdeauna în măsură să pună la îndemînă personalul potrivit pentru toate atentatele unde era nevoie să mai pună umărul cineva, şi care puteau aduce destui bani.

Dacă se căutau braţe pentru o crimă, ei închiriau făptaşii. Aveau la dispoziţie o trupă de actori ai întunericului pentru toate tragediile din caverne.

De obicei se întruneau la căderea nopţii, oră cînd se trezeau din somn, pe maidanele din

---

388 . *Vidocq* şi *Coco-Lacour* – poliţişti din timpul monarhiei censitare (1815—1848). Primul, fost bandit, împăcat cu poliţia, a lăsat memorii interesante şi o carte despre *Hoţii, moravurile şi limba lor* (1837).

vecinătatea Salpêtrièrei, şi acolo tăinuiau. Aveau înaintea lor douăsprezece ore negre şi le hotărau întrebuinţarea.

Patron-Minette se numea, în circulaţia subpămînteană, tovărăşia acestor patru oameni. În ciudata limbă populară veche, care se pierde cu fiecare zi, *Patron-Minette* înseamnă „dis-de-dimineaţă, astfel cum *Entre chien et loup* înseamnă „seara”. Această denumire, *Patron-Minette,* venea pesemne de la ora cînd se isprăveau treburile lor, zorile fiind clipa cînd fantomele se risipesc şi bandiţii se despart. Cei patru inşi erau cunoscuţi sub această poreclă.

Cînd preşedintele curţii cu juri s-a dus să-l vadă pe Lacenaire în temniţă, l-a întrebat despre o fărădelege pe care Lacenaire o tăgăduia: „Cine a săvîrşit-o?” întreabă preşedintele. Lacenaire a dat acest răspuns, de neînţeles pentru magistrat, dar limpede pentru poliţie: „Poate că *Patron-Minette*”.

Poţi ghici uneori o piesă după numele personajelor, tot astfel aproape că poţi cîntări o bandă după catalogul bandiţilor. Cum aceste nume mai trăiesc încă în memoria unora, iată lista tovarăşilor de căpetenie ai lui *Patron-Minette*:

Panchaud, zis Primăvăraticul, zis Alică,

Brujon (era o dinastie a Brujonilor; nu ne vom răbda să nu spunem un cuvînt şi despre ea),

Boulatruelle, cantonierul pe care l-am zărit cîndva,

Laveuve,

Finistère,

Homere Hogu, negru,

Mardisoir,

Dépèche,

Fauntleroy, zis Florăreasa,

Glorieux, ocnaş eliberat,

Barrecarosse, zis domnul Dupont,

Lesplanade-du-Sud,

Poussagrive,

Kruideniers, zis Bizarro,

Mangedentelle,

Les-pieds-en-l'air,

Demi-Liard, zis Deux-Milliards etc., etc.

Am mai lăsat cîţiva la o parte şi nu dintre cei mai rai. Aceste nume au chipurile lor. Ele se potriveau nu numai unor fiinţe, ci unor specii întregi. Fiecare din aceste nume corespunde unui soi din acele ciuperci monstruoase care cresc în subterana civilizaţiei.

Fiinţele acestea, care-şi arătau arareori chipul, nu erau dintre cele pe care le vezi trecînd pe stradă. În timpul zilei, osteniţi de cruzimile de peste noapte, se culcau cînd în varniţe, cînd în cartierele părăsite din Montmartre sau din Montrouge[389], uneori în

---

389 . Primul, cartier din nordul Parisului, pe pantele colinei cu acelaşi nume. Celălalt, orăşel aşezat imediat la sud de Paris. Altădată se exploatau cariere de piatra în jurul lor.

canale. Se îngropau.

Ce-au devenit aceşti oameni? Ei există încă. Au existat întotdeauna. Horaţiu îi pomeneşte: *Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendicii, mimae*[390], şi atîta timp cît societatea va rămîne ceea ce este astăzi, vor fi şi ei ceea ce sînt.

Sub bolţile întunecate ale hrubei lor, renasc mereu din scursorile sociale. Se întorc strigoi, mereu aceiaşi; atît că nu mai poartă aceleaşi nume şi nu mai sînt în aceeaşi piele. Chiar cînd indivizii au fost stîrpiţi, tribul trăieşte încă.

Au întotdeauna aceleaşi însuşiri. De la trîntor pînă la vagabond, rasa se păstrează curată. Adulmecă pungile şi ceasornicele de buzunare. Aurul şi argintul au pentru ei miros. Sînt pe lume burghezi lesne crezători, despre care s-ar putea spune că au o înfăţişare de victime. Oamenii aceştia urmăresc cu răbdare asemenea burghezi. Cînd trece un străin sau un provincial, tresar ca păianjenul.

Cînd îi întîlneşti sau îi zăreşti, către miezul nopţii, pe o stradă pustie, sînt îngrozitori. Nu seamănă a oameni, ci a năluci plăsmuite din neguri vii; s-ar spune că în mod obişnuit se fac una cu întunericul, că nu se deosebesc de el, că umbra este sufletul lor şi că s-au desprins atunci din noapte, ca să trăiască doar cîteva clipe de viaţă monstruoasă.

Ce trebuie să facem pentru a stîrpi aceste

---

390 . Colegii de flautişti, şarlatani, cerşetori, comedianţi (lat.).

larve? Lumină. Lumină în valuri. Nici un liliac nu se poate împotrivi zorilpr. Luminaţi adîncurile societăţii!

CARTEA A OPTA

SĂRACUL CEL PĂCĂTOS

I

MARIUS, CĂUTÎND O FETIŢĂ CU PĂLĂRIE, GĂSEŞTE UN OM CU ŞAPCĂ

A trecut vara, şi apoi şi toamna; a venit iarna.

Nici domnul Leblanc şi nici tînără fată nu s-au mai întors la Luxembourg. Marius nu mai avea decît un gînd: să vadă iar chipul acela duios şi plin de farmec. Îl căuta mereu şi pretutindeni, dar nu-l afla nicăieri. Nu mai era Marius, visătorul entuziast, omul hotărît, înflăcărat şi puternic, îndrăzneţul care înfrunta soarta, mintea care făurea planuri de viitor unul după altul, firea tînără, plină de visuri, de mîndrîe, de idei şi de voinţă; era doar un cîine rătăcit. Se cufundă într-o tristeţe adîncă. Totul se sfîrşise. Munca îl dezgusta, plimbarea îl obosea, singurătatea îl plictisea. Natura nemărginită, atît de bogată altădată de forme,

de lumini, de glasuri, de pilde, de făgăduinţe, orizonturi şi învăţăminte, era acum un deşert înaintea lui.

I se părea că totul pierise.

Nu înceta de a gîndi, căci nu putea altfel, dar gîndurile nu-l mai mulţumeau. La toate îndemnurile pe care i le şopteau ele, Marius răspundea în sinea lui: „La ce bun?” Îşi făcea sute de mustrări: „De ce am urmărit-o? Eram atît de fericit numai s-o pot vedea! Ea mă privea; ce puteam dori mai mult? Părea că mă iubeşte. Nu-i destul? Ce mai voiam? Mai mult decît atît nu se poate. Am fost un nesocotit. A mea e vina” etc., etc. La început, Courfeyrac, căruia Marius nu i se spovedea niciodată, pentru că aşa era firea lui, dar care ghicea aproape tot, pentru că aşa era şi el făcut, îl felicitase că e îndrăgostit, ceea ce, de altfel, îl umplea de uimire; mai pe urmă, văzîndu-l pe Marius copleşit de tristeţe, îi spuse în sfîrşit: „Văd că n-ai fost decît un dobitoc. Haide, vino la Chaumière!”

O dată, încrezător în soarele frumos de septembrie, Marius s-a lăsat dus de Courfeyrac, Bossuet şi Grantaire la balul de la Sceaux[391] nădăjduind – ce vis! – că poate o va regăsi acolo. Bineînţeles că numai pe aceea pe care o căuta n-a găsit-o. „Aici totuşi poţi să

---

391 . La Sceaux, orăşel din sudul Parisului, exista, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un parc cu distracţii variate în jurul unui vast local de dans.

regăseşti toate femeile pierdute”, mormăia Grantaire pentru sine. Marius îşi lăsă prietenii la bal şi se întoarse acasă pe jos, singur prin noapte, ostenit, înfrigurat, cu ochii tulburi şi trişti, chinuit de zgomotul şi praful stîrnit de trăsurile pline cu lumea ce se înapoia cîntînd de la serbare şi trecea pe lîngă el, care, în mîhnirea lui căuta să se învioreze respirînd miresmele tari ale nucilor din marginea drumului..

Trăia din ce în ce mai singur, năuc, copleşit, pradă cu totul chinului lăuntric, zbătîndu-se în durerea sa ca lupul în capcană şi căutînd pretutindeni, mistuit de dragoste, fiinţa pe care n-o mai găsea nicăieri.

Altă dată i se întîmplă ceva cu totul ciudat. Se întîlnise pe una din străduţele din vecinătatea bulevardului Invalizilor cu un om îmbrăcat ca lucrător, ce purta o şapcă cu cozoroc lung, de sub care ieşeau afară cîteva şuviţe de păr foarte albe. Marius fu izbit de frumuseţea acestui păr alb şi se uită cu luare-aminte la omul care mergea încet şi parcă adîncit în gînduri dureroase. Lucru ciudat, i se păru că recunoaşte pe domnul Leblanc. Era acelaşi păr, acelaşi profil, atît cît se putea vedea de sub şapcă, aceeaşi înfăţişare, doar ceva mai tristă. Dar de ce hainele acestea de lucrător? Ce însemna asta? Care-o fi rostul acestei deghizări? Marius fu foarte mirat. Cînd se dezmetici, primul său gînd fu să urmărească

pe omul acela; cine ştie dacă nu era, în sfîrşit, pe urma pe care o căuta! În orice caz, trebuia să-l revadă de aproape şi să lămurească misterul. Dar gîndul acesta îi venise prea tîrziu şi omul dipăruse. Apucase pe una din străduţele lăturalnice şi Marius îi pierdu urma. Această întîlnire îl nelinişti cîteva zile apoi i se şterse din minte. „La urma urmei, îşi spuse el, poate că n-a fost decît o asemănare. ”

II

DESCOPERIRE

Marius locuia tot în casa Gorbeau. Nu mai lua seama la nimic şi la nimeni.

În vremea aceea nu mai erau în casă alţi locatari decît el şi familia Jondrette, pentru care plătise cîndva chiria, fără ca măcar să fi stat de vorbă vreodată cu tatăl, cu mama sau cu fetele. Ceilalţi chiriaşi se mutaseră, muriseră, sau fuseseră daţi afară pentru neplată.

Într-una din zilele iernii aceleia soarele se arătase puţin după-amiază, dar era în 2 februarie, ziua Întîmpinării Domnului, al cărei soare înşelător, premergător unui frig de şase

săptămîni, i-a inspirat lui Mathieu Laensberg[392] aceste două versuri rămase cu drept cuvînt celebre:

De bine ce străluceşte
Ursu-n bîrlog se ghemuieşte.

Marius tocmai ieşise din bîrlogul său. Se lăsa noaptea. Era ora cinci, fiindcă începuse din nou să cineze; vai! pasiunile ideale îşi au şi ele slăbiciunea lor.

Tocmai trecea pragul uşii pe care ţaţa Bougon îl mătura chiar în clipa aceea, rostind acest monolog vrednic de ţinut minte: „Mai e ceva ieftin în ziua de azi, ? Toate sînt scumpe. Numai necazu-i ieftin; necazul îl ai pe-o nimica toată!”

Marius se îndreptă cu paşii înceţi pe bulevard către barieră, ca să ajungă în strada Saint-Jacques. Mergea dus pe gînduri cu capul plecat înainte.

Deodată se simţi lovit cu cotul prin ceaţă; se întoarse şi văzu două fete în zdrenţe, una înaltă şi subţire, cealaltă ceva mai măruntă, care treceau repede, gîfîind, înspăimîntate, părînd că vor să fugă; veneau spre el, nu-l văzuseră şi-l atinseseră în treacăt. Pe întuneric Marius zări chipurile lor pămîntii, părul

---

392 . Autorul unui *Almanah*, zis din Liège, după oraşul unde a apărut mai întîi (secolul al XVII-lea). Numeroase retipăriri l-au popularizat pînă în secolul al XIX-lea.

despletit şi zbîrlit, bonetele murdare, rochiile zdrenţuite şi picioarele goale. În timp ce alergau, vorbeau între ele. Cea mai înaltă spunea în şoaptă: „Au venit sticleţii. Erau să mă înhaţe.” Cealaltă îi răspunse: „I-am văzut şi eu. D-aia am tulit-o!”

Marius înţelese din acest argou jalnic, că jandarmii sau sergenţii de stradă erau să le prindă pe aceste două copile şi că ele izbutiseră să fugă.

Se pierduseră printre arborii de pe bulevard, ca o pată albă care se mistuie în întuneric.

Marius se opri o clipă.

Cînd să-şi urmeze drumul, zări pe jos, la picioarele lui, un pachet cenuşiu. Se aplecă şi-l ridică. Era un soi de plic care părea plin de hîrtii.

— Se vede, murmură el, că l-au pierdut acele nenorocite…

Se întoarse din drum şi strigă după ele, dar degeaba; se gîndi că fetele se vor fi depărtat, aşa că puse pachetul în buzunar şi se duse să cineze.

Ceva mai departe, văzu pe o alee a străzii Mouffetard un sicriu de copil, învelit cu o pînză neagră, aşezat pe trei scaune şi luminat de o lumînare. Cele două fete de adineauri îi veniră iarăşi în minte.

„Sărmanele mame! gîndi el. Există totuşi un lucru mai trist decît să-ţi vezi copiii murind: e să-i vezi călcînd pe un drum greşit.”

Apoi, aceste umbre care dăduseră forme felurite tristeţii lui îi fugiră din minte şi se cufundă din nou în gîndurile lui de totdeauna. Îi veneau din nou în minte cele şase luni de dragoste şi de fericire sub cerul liber şi în plină lumină, printre arborii frumoşi ai Luxembourgului.

„Cît de întunecată a ajuns viaţa mea! îşi spunea el. Văd şi acum fete tinere. Numai atît că altădată îmi păreau îngeri, şi astăzi îmi par nişte strigoi.”

III

QUADRIFRONS[393]

Seara, pe cînd se dezbrăca pregătindu-se de culcare, găsi în buzunarul hainei pachetul pe care îl ridicase pe bulevard. Îl şi uitase. Se gîndi că ar fi bine să-l deschidă şi că, dacă într-

393 . Cu patru frunţi (lat.).

adevăr era al lor, poate că găsea în el adresa acelor fete, sau în orice caz lămuririle necesare ca să-l poată înapoia persoanei care-l pierduse.

Desfăcu plicul, care nu era sigilat, şi cuprindea patru scrisori, de asemenea nesigilate. Adresele erau scrise. Prima scrisoare era adresată: *„Domniei-Sale Doamnei Marchize de Grucheray, în piaţa de peste drum de Camera Deputaţilor, nr...”*

Marius îşi spuse că poate va găsi lămuririle pe care le căuta şi de altminteri, de vreme ce scrisoarea nu era închisă, părea că poate fi citită de oricine. Iată-i cuprinsul:

„Doamnă Marchiză,

Darul îndurării şi al milei este ceea ce uneşte mai strîns societatea. Lăsaţi să se vadă sentimentele dumneavoastră creştineşti şi aruncaţi o privire îndurătoare asupra acestui nenorocit español, victimă a sincerităţii şi dragostei pentru cauza sfîntă a legitimităţii, pe care a plătit-o cu sîngele său, căreia i-a sacrificat averea toată, ca să apere această cauză, şi astăzi se găseşte în cea mai mare mizerie. El nu se îndoieşte că onorabila dumneavoastră persoană va acorda un ajutor ca să salveze o viaţă foarte grea pentru un ostaş bine educat şi onorabil, acoperit de răni. Mă bizui dinainte pe omenia care vă însufleţeşte şi pe interesul ce Doamna Marchiză îl poartă unei naţiuni atît de nenorocite. Rugămintea lor nu va fi zadarnică,

şi recunoştinţa lor va păstra amintirea dumneavoastră încîntătoare. Cu sentimentele mele de respect cu care am cinstea să fiu,

Doamnă,
Don Alvarez, căpitan español
de cavalerie, regalist, refugiat
în Franţa, care se află în drum
către patria sa şi nu are mijloc
ca să-şi continue călătoria".

Semnătura nu era urmată de nici o adresă. Marius nădăjdui să găsească adresa în a doua scrisoare care avea ca titlu: *„Domniei-Sale, Doamnei Contese de Montvernet, str. Casette nr. 9".*

Iată ce citi Marius în ea:

„Doamnă contesă,

Sînt o mamă nenorocită cu o familie de şase copii, din care cel mic abia împlini opt luni. Bolnavă de la ultima născare, ma lăsat bărbatu de cinci luni, nam nici un sprijin pe lume, în cea mai mare mizerie. Cu nădejdea în doamna contesă, am onoare doamnă, cu adînc respect,

Femeie *Balizard*

Marius trecu la a treia scrisoare care, ca şi celelalte, era o cerere de ajutor, şi citi: *„Domnul Pabourgeot, alegător, negustor de galanterie cu ridicata, str. Saint-Denis, în colţul străzii aux Fers".*

„Îmi îngădui să vă adresez această scrisoare

pentru a vă ruga să-mi acordaţi cinstea preţioasă a bunătăţii dv., şi să vă interesaţi de un literat care a prezentat o dramă Comediei Franceze*. Subiectul ei este istoric şi acţiunea se petrece în Auvergne pe timpul imperiului. Cred că stilul este natural, concis şi demn de laudă. În patru locuri sînt cuplete de cîntat. Comicul, seriosul, neprevăzutul se amestecă cu caracterele variate şi cu o undă de romantism răspîndită uşor peste toată intriga, ce ce desfăşoară misterios şi înaintează prin peripeţii surprinzătoare către un deznodămînt cu cîteva lovituri de teatru de mare răsunet.*

Scopul meu principal este să satisfac dorinţa care însufleţeşte tot mai mult pe omul din veacul nostru, cu alte cuvinte MODA, această vîrtelniţă capricioasă şi ciudată ce se schimbă mai cu fiecare vînt.

Cu toate aceste calităţi, mă tem ca gelozia, egoismul autorilor favorizaţi, să nu reuşească să mă ţină departe de teatru, căci ştiu care sînt amărăciunile din care se adapă noii-veniţi.,

Domnule Pabourgeot, reputaţia dv., justificată, de protector iluminat al literaţilor, îmi dă curajul să vă trimit pe fiica mea, care vă va expune situaţia noastră nenorocită, lipsită de pîine şi de foc în acest toi de iarnă. Rugămintea de a primi ca un omagiu dorinţa mea de a vă închina această dramă, ca şi toate celelalte pe care le voi mai scrie, este dovadă că năzuiesc la cinstea de a mă adăposti sub

scutul dv. şi a împodobi scrierile mele cu numele dv. Dacă binevoiţi a mă onora cu un dar cît de umil, voi începe de îndată să fac o poemă pentru a vă plăti prinosul meu de recunoştinţă. Această poemă pe care voi încerca s-o alcătuiesc cît mai desăvîrşit cu putinţă, vă va fi trimisă dv. înainte de a fi adăugată la începutul dramei şi recitată pe scenă.

Omagiile mele cele mai respectuoase.

Domnului şi doamnei Pabourgeot.

Genflot, literat

P.S. Mă mulţumesc şi cu doi franci.

Scuzaţi-mă că trimit pe fiica mea şi nu mă prezint eu însumi, dar starea jalnică a îmbrăcăminţii mele nu-mi îngăduie, vai, să pot ieşi din casă.”

Marius deschise în sfîrşit a patra scrisoare. Avea adresa: *Preamilostivului Domn de la Biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*

Ea cuprindea următoarele cîteva rînduri:

„Preamilostive Domn mărinimos,

Dacă binevoiţi să întovărăşiţi pe fiica mea, veţi vedea o nenorocire îngrozitoare şi vă voi prezenta certificatele mele.

La vederea acestor scripte, sufletul dv. mărinimos va fi mişcat de un sentiment de

mare îndurare, căci adevăraţii filozofi încearcă întotdeauna emoţii puternice.

Veţi recunoaşte, binefăcătorule, că trebuie să resimtă cineva cea mai grea lipsă şi este foarte dureros ca, pentru a primi o oarecare uşurare, să fie nevoit a obţine o certificare a autorităţilor asupra sărăciei sale, ca şi cum n-ar fi liber nici măcar să sufere şi să moară de foame aşteptînd ca mizeria lui să fie uşurată. Destinul este prea fatal pentru unii şi prea darnic sau prea ocrotitor pentru alţii.

Aştept venirea sau milostenia dv., dacă veţi binevoi a o face, şi vă rog să primiţi sentimentele respectuoase cu care mă simt cinstit să fiu,

Omul cu adevărat mărinimos,
sluga voastră prea umilă şi plecată

P. Fabantou, artist dramatic"

După ce citi aceste patru scrisori, Marius rămase tot atît de nelămurit ca şi înainte.

În primul rînd, nici unul din cei care semnau nu-şi dădea adresa. Apoi, ele păreau să vină de la patru inşi deosebiţi: don Alvarez, femeia Balizard, poetul Genflot şi artistul dramatic Fabantou; dar ciudăţenia acestor scrisori era că toate patru fuseseră scrise de aceeaşi mînă. S-ar fi putut crede că veneau de la aceeaşi persoană.

Ceea ce făcea presupunerea mai temeinică

era că hîrtia – grosolană şi îngălbenită – era aceeaşi la toate patru, acelaşi şi mirosul de tutun şi, cu toate că în chip vădit se încercase să se schimbe stilul, aceleaşi greşeli de ortografie se repetau cu multă linişte, şi literatul Genflot greşea la fel ca şi căpitanul spaniol.

Era o osteneală zadarnică a pătrunde acest mic mister. Dacă n-ar fi găsit întîmplător scrisorile, totul ar fi semănat a păcăleală. Marius era prea abătut pentru ca să poată gusta o glumă a întîmplării şi să se prindă în jocul la care uliţa părea că-l pofteşte. I se părea că se joacă de-a baba-oarba cu aceste patru scrisori, care făceau haz pe seama lui.

De altfel, nimic nu dovedea că scrisorile aparţin fetelor pe care Marius le întîlnise pe bulevard. La urma urmelor nu erau decît nişte hîrtii fără nici o valoare.

Marius le puse din nou în plic, le aruncă într-un colţ şi se culcă.

Pe la orele şapte dimineaţa – tocmai se sculase, luase o gustare şi se pregătea să se apuce de lucru – auzi nişte bătăi uşoare în uşă.

Cum era un tînăr sărac, nu încuia uşa decît rar, cînd avea de lucru ceva grabnic. Altfel, chiar cînd lipsea de acasă, îşi lăsa cheia în broască. „Au să te calce hoţii”, îl făcea atent ţaţa Bougon. „Ce să-mi ia?” îi răspundea nepăsător Marius. Fapt este că totuşi într-o zi i se furase o pereche de ghete vechi, spre

marea bucurie a ţaţei Bougon.

Bătăile în uşă se repetară, foarte încet, ca şi prima dată.

— Intră, spuse Marius.

Uşa se deschise.

— Ce doreşti, doamnă Bougon? urmă Marius fără să-şi ridice ochii de pe cărţile şi manuscrisele pe care le avea pe masă.

O voce, care nu era a doamnei Bougon, răspunse:

— Iertaţi-mă, domnule…

Era o voce înăbuşită, frîntă, sugrumată, destrămată, o voce de moşneag, răguşită de rachiu şi basamac.

Marius se întoarse repede şi văzu o fată tînără.

IV

O FLOARE ÎN MOCIRLĂ

O fată tînără şedea în dreptul uşii întredeschise. Ferestruica prin care lumina pătrundea în odaie se afla tocmai în dreptul uşii şi-i răspîndea pe chip o lumină palidă. Era o făptură slabă, plăpîndă, uscăţivă; peste goliciunea-i înfiorată şi îngheţată nu avea decît cămaşa şi o fustă. Drept cingătoare, o sfoară, părul de asemenea strîns cu o sfoară, umerii ascuţiţi ieşind afară din cămaşă, o paloare blondă şi limfatică, claviculele pămîntii, mîinile

roşii, gura întredeschisă cu colţurile căzute în jos, cîţiva dinţi lipsă, ochii tulburi, îndrăzneţi, cu căutătură grosolană, formele unei fetiţe rău făcute şi privirea unei femei bătrîne şi stricate; cincizeci de ani amestecaţi cu cincisprezece. Una din făpturile care sînt în acelaşi timp plăpînde şi îngrozitoare şi care-i fac să se cutremure pe cei pe care nu-i înduioşează.

Marius se ridicase şi privea încremenit la fiinţa aceasta asemănătoare vedeniilor ce ne apar în vis.

Ceea ce era sfîşietor, mai cu seamă, era că fata aceea nu venise pe lume ca să fie urîtă. În frageda copilărie trebuie să fi fost chiar frumoasă. Farmecul vîrstei mai lupta încă împotriva bătrîneţii groaznice adusă timpuriu de sărăcie şi desfrîu. Pe obrazul acela de şaisprezece ani murea o rămăşiţă de frumuseţe, ca soarele palid ce se stinge sub norii ameninţători ai unei dimineţi de iarnă.

Chipul acesta nu-i era cu desăvîrşire necunoscut lui Marius; îşi amintea să-l mai fi văzut undeva.

— Ce doriţi, domnişoară? întrebă el.

Fata răspunse cu glasul ei de puşcăriaş beat:

— Am o scrisoare pentru dumneata, domnule Marius.

Îi spusese lui Marius pe nume; nu era îndoială că pe el îl căuta; dar cine era această fată? Cum de-i ştia numele?

Fără să mai aştepte să fie poftită, ea intră.

Intră cu hotărîre, uitîndu-se prin odaie şi la patul desfăcut cu o îndrăzneală care-ţi strîngea inima. Era în picioarele goale. Prin găurile mari ale fustei i se vedeau pulpele lungi şi genunchii slabi. Tremura.

Ţinea în mînă o scrisoare pe care i-o întinse lui Marius.

Pe cînd deschidea scrisoarea, Marius băgă de seamă că pecetea de ceară nemăsurat de mare, cu care fusese sigilată, era încă moale. Vestea nu-i venea pesemne de departe. Citi:

„Vecine binevoitor, tinere!

Am aflat bunăvoinţa pe care mi-ai arătat-o plătindu-mi chiria acum şase luni. Fii binecuvîntat tinere. Fiica mea mai mare îţi va spune că, de două zile, am rămas patru oameni fără o bucăţică de pîine şi soţia mea este bolnavă. Dacă nu mă înşel în aşteptările mele, cred că pot spera că inima dv. miloasă se va înduioşa de această nenorocire şi are să vă biruiască dorinţa de a-mi veni într-ajutor cu o mică milostenie.

Rămîn cu consideraţia distinsă datorită binefăcătorilor umanităţii,

Jondrett.

P. S. Fiica mea aşteaptă poruncile dumneavoastră, scumpe domnule Marius.”

Această scrisoare, căzută în mijlocul acelei întîmplări de neînţeles care îl preocupa de cu seară pe Marius, venea ca o luminiţă într-o pivniţă. Totul fu lămurit dintr-o dată.

Scrisoarea pornea din acelaşi loc de unde plecaseră şi celelalte patru. Era acelaşi scris, acelaşi stil, aceeaşi ortografie, aceeaşi hîrtie, acelaşi miros de tutun.

Erau cinci răvaşe, cinci poveşti, cinci nume, cinci semnături şi un singur semnatar. Căpitanul spaniol don Alvarez, Balizard, mama nenorocită, poetul dramatic Genflot, bătrînul actor Fabantou se numeau toţi patru Jondrette, presupunînd că Jondrette însuşi se numea Jondrette.

Cu toate că Marius locuia de foarte multă vrerne în mansardă, nu avusese, după cum am mai spus, decît rare prilejuri să-i zărească pe neînsemnaţii lui vecini. Gîndurile lui călătoreau pe alte meleaguri, şi unde ţi-e gîndul, ţi-e şi privirea! Desigur că se întîlnise de mai multe ori cu membrii familiei Jondrette pe sală sau pe scară, dar nu-i văzuse altfel decît ca pe nişte umbre; luase atît de puţin aminte la ele, încît, cu o seară înainte, fără să le recunoască, se izbise pe bulevard de fetele Jondrette, căci desigur ele fuseseră, şi, cu mare greutate, cea care intrase acum în cameră, trezise în el, pe lîngă dezgust şi milă, o slabă amintire că ar mai fi întîlnit-o undeva.

Acum vedea lămurit totul. Înţelegea că

meseria vecinului său Jondrette, în disperarea sa, era să exploateze mila celor inimoşi, ale căror adrese le afla, şi că scria, sub un nume de împrumut, celor pe care-i socotea bogaţi şi miloşi, scrisori pe care i le duceau fetele pe riscul lor, căci acest părinte ajunsese să-şi pună la bătaie pînă şi fetele; juca o partidă împotriva soartei şi le punea drept miză. Marius înţelese, judecînd după fuga lor şi după mahalagismele pe care le auzise, că nenorocitele mai aveau şi alte meserii urîte. Înţelegea că din toată mizeria aceea se plămădiseră, în mijlocul societăţii omeneşti, aşa cum e făcută, două fiinţe nenorocite, care nu erau nici copii, nici fete, nici femei, ci un soi de monştri fără ruşine, dar în fond nevinovaţi, creaţi de sărăcie.

Făpturi nefericite, fără nume, fără vîrstă, fără sex, pentru care binele şi răul nu se mai deosebesc, şi care, cînd li s-a dus copilăria, nu mai au nimic pe lume, nici libertate, nici virtute, nici răspundere. Suflete înflorite ieri şi veştejite astăzi, asemeni florilor căzute în stradă, pe care le mînjesc toate noroaiele, aşteptînd să le zdrobească o roată.

Pe cînd Marius o urmărea cu o privire mirată şi dureroasă, fata se plimba prin mansardă încoace şi încolo cu o îndrăzneală de necrezut. Se învîrtea fără să se gîndească la goliciunea ei. Din cînd în cînd cămaşa desfăcută şi ruptă îi aluneca pînă aproape de brîu. Muta scaunele,

mişca din loc obiectele de toaletă puse pe scrin, punea mîna pe veşmintele lui Marius, scotocea prin toate colţurile.

— Ia uite, exclamă ea, ai şi oglindă!

Îngîna, ca şi cînd ar fi fost singură, crîmpeie din cîntece, refrene deşucheate pe care vocea ei gîtuită şi răguşită le făcea jalnice. Sub această îndrăzneală se ghicea, totuşi, o nelinişte şi o umilinţă. Îndrăzneala neruşinată este o formă a ruşinării.

Era nespus de trist s-o vezi zbenguindu-se şi, ca să spun aşa, zburdînd prin cameră cu mişcările unei păsări speriate de prea multă lumină sau care şi-a frînt aripa. Se simţea că, dacă ar fi primit altă educaţie şi ar fi avut altă soartă, zburdălnicia acestei fete zglobii ar fi fost gingaşă şi plină de farmec. Niciodată între animale fiinţa născută să fie porumbiţă nu se face bufniţă. Aceasta nu se întîmplă decît cu oamenii.

Marius, cufundat în gînduri, o lăsă în voie.

Ea se apropie de masă.

— Ah! grăi ea surprinsă. Uite cărţi! Un fulger trecu prin ochii ei lipsiţi de viaţă. Urmă cu mîndria care exprima fericirea de a se lăuda cu ceva, fericire pe care o simte orice fiinţă omenească: Şi eu ştiu să citesc. Apucă iute cartea deschisă pe masă şi citi destul de curgător:

„...Generalul Baudin primi ordinul să cucerească, cu cinci batalioane din brigada sa,

castelul Hougomont, situat în mijlocul cîmpiei Waterloo...” Se opri. Ah! Waterloo! Ştiu! A fost o bătălie, odinioară. A fost şi tata acolo. Tata a fost militar. Noi sîntem foarte bonapartişti la noi acasă. Waterloo a fost contra englezilor. Lăsă cartea, luă o pana şi strigă: Ştiu să şi scriu! Muie pana în cerneală şi se întoarse spre Marius: Vrei să vezi? Uite, am să scriu ceva, ca să vezi.

Înainte ca Marius s-apuce să-i răspundă, scrise pe o foaie de hîrtie albă care se afla în mijlocul mesei: „Vin sticleţii”.

Apoi, aruncînd pana:

— Nu sînt greşeli. Poţi să te uiţi. Sora mea şi cu mine am primit o creştere bună. N-am fost întotdeauna ca azi. Nu eram făcute... Deodată se opri, îşi pironi ochii stinşi asupra lui Marius şi izbucni în rîs, exclamînd cu o intonaţie care cuprindea şi spaimă şi cinism: Eh!

Şi începu să îngîne pe o arie veselă cuvintele acestea:

Mi-este foame, tată,
N-am nici o bucată.
Mi-este frig, măicuţă,
N-am nici o hăinuţă.
Tremură, Lolo!
Suspină, Jacquot!

Cum isprăvi cupletul strigă:

— Mergi cîteodată la teatru, domnule

Marius? Eu mă duc. Am un frate mai mic care e prieten cu artiştii şi cîteodată îmi dă bilete. Ca să-ţi spun drept, nu-mi place la galerie. Stai rău, te simţi prost. Uneori e lume de rînd; mai e şi lume care miroase urît. Apoi se uită la Marius, luă un aer ciudat şi-i spuse: Ştii, domnule Marius, că eşti un băiat foarte frumos?

Şi în acelaşi timp le veni amîndurora acelaşi gînd, care pe ea o făcu să surîdă şi pe el să se înroşească.

Se apropie de el şi-i puse mîna pe umăr:

— Dumneata nici nu te uiţi la mine, dar eu te cunosc, domnule Marius. Te întîlnesc aici, pe scară, şi cînd mă plimb te mai văd uneori intrînd la unul care-i spune moş Mabeuf şi locuieşte spre Austerlitz. Îţi stă foarte bine cu părul zbîrlit.

Vocea ei se străduia să fie gingaşă, dar nu izbutea decît să fie foarte înceată. O parte din cuvinte se pierdeau în drumul dintre gîtlej şi buze, ca pe un pian căruia îi lipsesc cîteva clape.

Marius se dădu încet înapoi.

— Domnişoară, grăi el cu seriozitatea sa rece, am aici un pachet care cred că e al dumneavoastră. Daţi-mi voie să vi-l înapoiez.

Şi-i întinse plicul care cuprindea cele patru scrisori.

Fata bătu din palme surprinsă şi strigă:

— Vai cît le-am căutat! Peste tot... Apoi luă

iute pachetul şi desfăcu plicul, murmurînd: O! Doamne, ce l-am mai căutat, soră-mea şi cu mine! Şi dumneavoastră l-aţi găsit! Pe bulevard, nu-i aşa? Pe bulevard trebuie să fi fost! Ştii, ne-a căzut cînd am fugit. Prostia a făcut-o puştanca de soră-mea. Cînd ne-am întors acasă, nu l-am mai găsit. Ca să nu mîncăm bătaie – pentru că n-aduce nici un folos, dar nici un folos, de loc – i-am spus tatii că am dus scrisorile unde trebuia şi că persoanele ne-au răspuns: nix. Uite, bietele scrisori! Şi cum de-ai ştiut că sînt ale mele? A, da, după scris! Aşadar, de dumneata ne-am lovit în trecere ieri seara. Nu se vedea! Am întrebat-o pe soră-mea: „Crezi că era un domn?” şi ea mi-a răspuns: „Da, era un domn”.

Între timp, ea desfăcuse cererea adresată *„Domnului binefăcător de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas”.*

— Uite, reluă ea, asta-i pentru moşul care merge la liturghie. Ar fi tocmai timpul. Am să i-o duc. O să ne dea poate cu ce să prînzim. Apoi începu din nou să rîdă şi adăugă: Ştiţi ce-o să însemne dac-o să prînzim astăzi? O să luăm prînzul nostru de alaltăieri, cina de alaltăieri seara, prînzul şi cina de ieri, toate deodată într-o zi. Aşa, zău! Dacă nu vă place, n-aveţi decît să crăpaţi, cîinilor!

Cuvintele acestea îi amintiră lui Marius pricina pentru care nenorocita venise la el. Scotoci în buzunarul hainei dar nu găsi nimic..

Fata vorbea mai departe, ca şi cum nu şi-ar fi dat seama că Marius era acolo.

— Uneori plec seara. Cîteodată nici nu mă mai întorc. Înainte de a ne muta aici, iarna trecută locuiam sub poduri. Ne înghesuiam unul într-altul ca să nu îngheţăm. Surioara mea plîngea. Cît de tristă e apa! Cînd îmi trecea prin minte să mă înec, spuneam: „Nu, e prea rece!” Plec singură de cîte ori vreau, dorm uneori prin şanţuri. Ştii, noaptea, cînd merg pe bulevard, văd pomii ca pe nişte furci, văd casele negre şi mari, ca turlele de la Notre-Dame, îmi închipui că pereţii albi sînt un rîu şi-mi spun: „Uite, acolo e apă!” Stelele sînt ca nişte lampioane mărunte, ai zice că fumegă şi că vîntul le stinge; sînt zăpăcită, parcă mi-ar tropoti cai în urechi; cu toate că e noapte, aud flaşnete, şi războaie de ţesut, şi mai ştiu eu ce încă? Mi se pare că cineva zvîrle cu pietre în mine, o iau la goană, fără să-mi dau seama încotro, ameţesc, ameţesc… Vezi lucruri foarte fistichii cînd n-ai mîncat.

Şi-l privi cu un aer rătăcit.

După ce-şi scormoni pînă în fund buzunarele, Marius izbuti să adune cinci franci şi optzeci. Era toată averea în clipa aceea.

„E cina mea de azi, se gîndi el. Mîine, vom vedea.” Îşi opri optzeci de centime şi-i dădu fetei restul de cinci franci.

Ea luă moneda.

— Bravo! se lumină ea. A răsărit soarele. Şi,

ca şi cum acest soare ar fi avut puterea de a topi în creierul ei torente de argou, urmă: Cinci franci! Ce mai bumaşcă! Cu mutra regelui! Ce saftea în chichineaţa asta! E mişto! Eşti un tip clasa întîi! Ai o labă de la mine! Bafta pîrliţilor! Doua zile de pileală şi haleală, şi ciorbă de burtă! O să crăpăm pe rupte! apoi îşi trase cămaşa pe umeri, îi făcu o plecăciune adîncă lui Marius, un semn familiar cu mîna şi se îndreptă către uşă spunînd: Bună ziua, domnule. E în regulă. Mă duc să-l găsesc pe moşulică al meu. În trecere, zări pe scrin o coajă de pîine uscată care mucezea în praf; se repezi şi muşcă din ea mormăind: E bună! E tare! Îmi rup dinţii!

Şi ieşi.

V

O FERESTRUICĂ A PROVIDENŢEI

Marius trăia de cinci ani în sărăcie, în lipsuri şi nevoi; îşi dădu seama însă că nu cunoscuse încă adevărata mizerie. O vedea abia acum. Era larva asta care trecuse pe dinaintea lui. Fiindcă, într-adevăr, cine n-a văzut decît mizeria bărbatului n-a văzut nimic; trebuie să vadă mizeria femeii; cine n-a văzut decît mizeria femeii n-a văzut nimic; trebuie să vadă mizeria copilului.

Bărbatul ajuns la disperare ajunge în acelaşi

timp şi la cele din urmă arme de luptă. Vai de făpturile fără apărare din jurul lui! Munca, salariul, pîinea, căldura, curajul, bunăvoinţa, pe toate le pierde deodată. Afară, lumina zilei parcă se stinge; înăuntru, se stinge lumina sufletului; în întunericul acesta bărbatul rămîne cu slăbiciunea femeii şi a copilului şi-i afundă cu îndîrjire în ticăloşii.

În clipa aceea, toate grozăviile sînt cu putinţă. Deznădejdea împrejmuită de garduri şubrede, care dau toate spre viţiu ori spre crimă. Sănătatea, tinereţea, cinstea, sfintele şi neîmblînzitele sfieli, ale trupului proaspăt încă, inima, virginitatea, pudoarea, această epidermă a sufletului, sînt mînuite cu mîrşăvie în goana după bani, unde se-ntîlnesc cu ruşinea şi se-mpacă lesne cu ea. Tată, mamă, copii, fraţi, surori, femei, fete se strîng ca în compoziţia unui minereu şi împărtăşesc promiscuitatea întunecată a sexelor, a înrudirilor, a vîrstelor, a ticăloşiilor, a nevinovăţiilor. Rezemaţi unii de alţii se înghesuie în lăcaşul hîd al ursitei lor, uitîndu-se jalnic unii la alţii. O, nefericiţii! Cît sînt de palizi! Ce frig trebuie să le fie!

Parc-ar trăi pe o planetă mult mai depărtată de soare decît pămîntul care ne încălzeşte pe noi.

Fata aceea a fost pentru Marius un fel de trimis al întunericului.

I-a dezvăluit partea cea mai urîtă a nopţii.

Marius îşi făcu oarecum o vină din pornirea lui către visare şi dragoste, care-l împiedicase pînă atunci să arunce o privire asupra vecinilor săi. Plătindu-le chiria, făcuse un gest instinctiv, pe care l-ar fi făcut oricine; el, Marius, însă, ar fi trebuit să facă ceva mai mult. Uite! nu-l despărţea decît un perete de fiinţele acestea oropsite de soartă, care trăiau bîjbîind în întuneric, scoase din rîndurile oamenilor, în vecinătatea lui; el era oarecum ultima verigă care le mai ţinea legate de neamul omenesc; îi auzea respirînd sau mai degrabă horcăind lîngă el, şi nu băgase de seamă! În fiece zi, în fiece clipă îi auzea prin perete, umblînd, plecînd, venind, vorbind, şi el nici măcar nu apleca urechea să-i asculte! În cuvintele lor răsunau gemete, dar el nu le lua în seamă; era cu gîndul aiurea, la închipuiri, la visuri ce nu se puteau împlini, la iubiri imaginare, la nebunii; şi-n vremea aceasta, nişte făpturi omeneşti, fraţi de-ai săi întru Hristos, fraţi de-ai săi din popor, se stingeau la doi paşi de el, se stingeau fără rost! El însuşi era o parte a nefericirii lor şi le-o sporea. Pentru că, dacă ei ar fi avut un altfel de vecin, un vecin nu cu capul în nori, ci cu picioarele pe pămînt, un om obişnuit şi milostiv, fireşte că sărăcia le-ar fi fost băgată în seamă, semnalele lor de pierzanie ar fi fost zărite şi poate de multă vreme ar fi fost ajutaţi şi salvaţi! Păreau, fără îndoială, foarte stricaţi, foarte destrăbălaţi,

foarte păcătoşi, şi chiar vrednici de tot dispreţul, dar puţini sînt cei ce cad fără să se întineze; de altminteri, de la un punct anumit oropsiţii şi nemernicii se amestecă şi se contopesc într-un singur cuvînt, în cuvîntul fatal: mizerabilii. A cui e vina? Şi, pe urmă, mila nu trebuie să fie oare cu atît mai mare, cu cît prăbuşirea e mai cumplită?

În vreme ce-şi făcea aceste mustrări – căci Marius, ca orice suflet cu adevărat cinstit, era el însuşi propriul său îndrumător şi se dojenea mai mult decît se cuvenea – privea peretele care-l despărţea de familia Jondrette, ca şi cum privirea lui plină de compătimire ar fi putut să străbată dincolo şi să-i mîngîie pe aceşti nefericiţi. Peretele era făcut dintr-un strat subţire de tencuială, susţinut de şipci şi grinzi, şi prin care, cum am arătat, se putea auzi foarte desluşit larma de glasuri şi cuvinte. Trebuia să fie cineva un visător ca Marius ca să nu fi băgat în seamă aşa ceva. Nici un fel de tapet nu era lipit pe perete, nici în partea familiei Jondrette, nici în partea lui Marius, astfel că toată urîţenia construcţiei ieşea la iveală. Aproape fără să-şi dea seama, Marius cercetă cu de-amănuntul peretele (cîteodată visul cercetează, observă şi pătrunde ca gîndirea). Deodată se ridică: în partea de sus, lîngă tavan, zărise o gaură triunghiulară, făcută de trei şipci care lăsau un gol între ele. Tencuiala care o astupa căzuse şi, urcîndu-te

pe scrin, puteai să priveşti prin deschizătura aceea în odăiţa familiei Jondrette. Mila are dreptul şi trebuie să fie curioasă. Gaura semăna a ferestruică. Ai voie să priveşti nenorocirea pe furiş ca să-i poţi veni în ajutor. „Ia să vedem ce-i cu oamenii aceştia şi cum trăiesc”, gîndi Marius.

Se sui pe scrin, îşi lipi ochiul de crăpătură şi privi.

VI

FIARA ÎN VIZUINA EI

Oraşele, ca şi pădurile, au văgăunile lor, unde se ascunde tot ce au mai ticălos şi mai de temut. Dar pe cînd ceea ce se ascunde în oraşe este fioros, dezgustător şi mărunt, adică urît, ceea ce se ascunde în păduri e fioros, sălbatic şi măreţ, adică frumos. Sînt vizuini şi vizuini: cele ale fiarelor sînt de preferat celor ale oamenilor. Cavernele preţuiesc mai mult decît cocioabele.

Ceea ce vedea Marius era o înspăimîntătoare maghernıţă.

Marius era sărac şi odaia lui sărăcăcioasă; dar, aşa cum sărăcia-i era nobilă, mansarda lui era curată. Magherniţa în care-şi adîncea privirea în clipa aceea era ticăloasă, murdară, plină de miasme, infectă, întunecoasă, respingătoare. Drept orice mobilă, un scaun de

paie, o masă şchioapă, nişte blide vechi, iar în două colţuri, două paturi păcătoase ce nu pot fi descrise; drept orice lumină, o fereastră tăiată în acoperiş, cu patru ochiuri, plină de pînze de păianjen. Prin ferestruică pătrundea tocmai atîta lumină cîtă îi trebuia unui chip de om ca să pară un chip de stafie. Pereţii aveau o înfăţişare leproasă, erau plini de zgîrieturi şi de cicatrice, ca un obraz desfigurat de-o boală cumplită; de-a lungul lor mustea o umezeală dezgustătoare. Se zăreau pe ei desene neruşinate mîzgălite cu cărbune.

Odaia în care locuia Marius era pardosită cu cărămizi crăpate; cealaltă n-avea nici lespezi, nici duşumele; căleai de-a dreptul pe molozul de cine ştie cînd al magherniţei, care ajunsese negru sub picioare. Pe această podea zgrunţuroasă, în care praful pătrunsese adînc şi pe care mătura n-o atinsese niciodată, se amestecau, la voia întîmplării, constelaţii ciudate de pantofi vechi, de ghete scîlciate şi de zdrenţe, groaznice; camera avea şi cămin; închiriat şi el cu patruzeci de franci pe lună. În vatră se aflau de toate: o maşină mică de gătit, nişte scînduri rupte, nişte zdrenţe atîrnate în cui, o colivie, cenuşă şi chiar niţel foc. Doi tăciuni fumegau trist.

Ceea ce făcea mansarda şi mai groaznică era mărimea ei. Avea ieşituri, unghiuri, scobituri întunecate, goluri sub acoperiş, golfuri şi capuri. Avea colţuri de nepătruns,

unde ţi se părea că trebuie să se îngrămădească păianjeni mari cît pumnul, gîndaci laţi cît talpa piciorului şi poate chiar cine ştie ce făpturi omeneşti monstruoase.

Unul dintre paturi se afla lîngă uşă; celălalt lîngă fereastră. Amîndouă se sprijineau cu un capăt de vatră şi stăteau cu faţa spre Marius. Într-un ungher de lîngă deschizătura prin care se uita Marius era atîrnată pe perete, într-o ramă neagră de lemn, o gravură colorată, dedesubtul căreia sta scris cu litere mari: VISUL. Gravura înfăţişa o femeie adormită cu un copil pe genunchi, adormit şi el; într-un nor, un vultur cu o coroană în cioc; femeia în somn îndepărta coroana de pe capul copilului; în fund, Napoleon, în slavă, se reazemă de-e coloană albastră-închis, cu capitelul galben, împodobită cu această inscripţie:

MARINGO
AUSTERLITS
Iéna
Wagramme
Elot

Sub această gravură, pe jos, sprijinindu-se cu o muche de perete, se afla un fel de paravan de lemn mai mult lung decît lat. Părea un tablou întors, un şasiu mîzgălit pe partea cealaltă sau vreo tăblie desprinsă de pe un zid şi uitată acolo, aşteptînd să fie pusă la loc.

Lîngă masa pe care Marius zărea un condei, cerneală şi hîrtie, şedea un bărbat de vreo şaizeci de ani, mic, de statură, slab, pămîntiu, speriat, cu un cap şiret, crud şi neliniştit, un ticălos respingător.

Dacă Lavater[394] i-ar fi văzut chipul, ar fi recunoscut în el un vultur contopit cu un procuror; pasărea de pradă şi omul chichiţelor judecătoreşti urîţindu-se şi întregindu-se unul pe altul, omul chichiţelor făcînd de ruşine pasărea de pradă, pasărea de pradă făcîndu-l respingător pe omul chichiţelor.

Omul avea o barbă mare, căruntă. Purta o cămaşă de femeie, prin care i se vedeau pieptul păros şi braţele goale, acoperite cu păr cărunt. Sub cămaşă se vedeau nişte pantaloni murdari de noroi şi nişte cizme din care-i ieşeau degetele picioarelor.

Ţinea o pipă între dinţi şi fuma. Pîine nu mai era în cocioabă, dar tutun se găsea.

Scria pesemne nişte scrisori de felul celor pe care le citise Marius.

Pe un colţ al mesei se zărea un volum vechi, roşietic, desperecheat, de formatul cunoscut al cabinetelor de lectură de altădată, în 12, arătînd că e vorba de un roman. Pe copertă se afla titlul următor, tipărit cu litere mari şi groase:

---

394 . Filozof elveţian din secolul al XVIII-lea, creatorul „fiziognomoniei”, teorie după care trăsăturile feţei sînt indicii sigure ale caracterului.

DUMNEZEU, REGELE, ONOAREA ŞI FEMEILE
DE
DUCRAY-DUMINIL
1814

Pe cînd scria, omul vorbea cu glas tare şi Marius auzea ce spunea:

— Şi cînd te gîndeşti că nu există egalitate nici măcar după moarte! Uitaţi-vă la Père-Lachaise! Cei mari, bogaţii, sînt în partea de sus, pe aleea cu salcîmi, care e pietruită. Pot să vină acolo cu trăsura. Cei mici, nevoiaşii, nenorociţii, de! sînt îngropaţi în vale, unde noroiul îţi ajunge pînă la genunchi, în gropi, în umezeală. Sînt băgaţi acolo ca să putrezească mai repede. Nu te poţi duce să le faci o vizită fără să te afunzi în glod. Aici se opri, bătu cu pumnul în masă şi adăugă, scrîşnind din dinţi: A! Lumea! Mînca-o-aş friptă!

O femeie grasă, care putea să aibă tot atît de bine patruzeci de ani ca şi o sută, stătea ghemuită, în picioarele goale, lîngă cămin.

Nu purta nici ea decît o cămaşă şi o fustă de flanelă, peticită cu rămăşiţe de stofă veche. Un şorţ de pînză groasă ascundea jumătate din fustă. Deşi încovoiată şi zgribulită, femeia părea să fie foarte înaltă. Era un fel de namilă pe lîngă bărbatul ei. Avea un păr groaznic, de un blond roşcat, încărunţit, pe care-l scutura

din cînd în cînd cu uriaşele ei mîini unsuroase, cu unghii turtite.

Pe jos, lîngă ea, se afla deschis un volum de acelaşi format ca şi celălalt, pesemne din acelaşi roman.

Pe un pat, Marius desluşi o fetiţă deşirată, foarte palidă, stînd aproape despuiată, cu picioarele spînzurînd în gol, cu aerul că nici n-ascultă, nici nu vede, nici nu trăieşte.

Era, fără-ndoială, sora cea mică a celei ce venise la el.

Părea de unsprezece sau doisprezece ani, dar, cercetînd-o mai atent, îţi dădeai seama că trebuie să aibă cel puţin cincisprezece. Era fetiţa care strigase în seara trecută pe bulevard: „Am tulit-o! tulit-o! tulit-o!”

Era una din acele făpturi plăpînde, care rămîn multă vreme înapoiate, ca dintr-odată să crească uimitor. Aceste triste răsaduri omeneşti sînt rodul sărăciei. Fiinţe fără copilărie şi fără adolescenţă. La cincisprezece ani par de doisprezece; la şaisprezece, par de douăzeci. Astăzi sînt fetiţe, mîine sînt femei. S-ar spune că o iau la goană prin viaţă ca să sfîrşească mai repede.

În clipa aceea, făptura aceea părea un copil.

Încolo, nu se vedea în toată încăperea nici un obiect care să facă dovada vreunei îndeletniciri oarecare; nici un gherghef, nici o vîrtelniţă, nici o sculă. Într-un colţ nişte fiare vechi cu o înfăţişare îndoielnică. Totul arăta

trîndăvia întunecată care vine după deznădejde şi prevesteşte agonia.

Marius privi cîtăva vreme această încăpere jalnică, mai înfricoşătoare decît adîncul unui mormînt, fiindcă aici se simţea totuşi prezenţa sufletului omenesc şi zvîcnirea vieţii.

Mansarda, beciul, văgăuna prin care se tîrăsc unii săraci pe sub temeliile edificiului social nu sînt chiar un mormînt, sînt anticamera lui; dar, întocmai ca bogaţii care îşi arată tot ce au mai de preţ în palatul lor la intrare, s-ar părea că moartea, care e pe-aproape, îşi desfăşoară mizeria cea mai mare în acest vestibul.

Omul tăcuse; femeia nu scotea o vorbă; fata părea că nu mai răsuflă. Se auzea scîrţîitul penei pe hîrtie.

Omul bombănea, fără a se opri din scris:

— Ticăloşie! ticăloşie! totu-i ticăloşie!

Această variantă a sentinţei lui Solomon îi smulse femeii un suspin.

— Linişteşte-te, puişorule! zise ea. Nu-ţi face inimă rea, iubitule! Eşti prea drăguţ că le scrii tuturor indivizilor ăstora, bărbăţele!

În mizerie, trupurile se-nghemuiesc unele într-altele, ca şi cum le-ar fi frig, inimile însă se înstrăinează. Pe cît se pare, femeia asta îşi iubise odată bărbatul cu toată dragostea de care era în stare; pesemne însă că mustrările zilnice ce şi le făceau unul altuia din pricina groaznicei mizerii în care se zbăteau cu toţii

stinseseră şi în ea orice sentiment. Nu mai păstrase pentru bărbatul ei decît cenuşa afecţiunii de odinioară. Totuşi vorbele de dezmierdare, cum se întîmplă adesea, supravieţuiseră. Îi spunea: „Iubitule, puişorule, bărbăţele etc.” numai din gură; inima tăcea.

Omul începuse să scrie iar.

VII

STRATEGIE ŞI TACTICĂ

Tulburat peste măsură, Marius era gata să coboare din observatorul său improvizat, cînd un zgomot îi atrase luarea-aminte şi-l făcu să rămînă pe loc.

Uşa mansardei se deschise brusc, şi-n pragul ei se ivi fata cea mare. Era încălţată cu nişte pantofi mari, bărbăteşti, şi stropită de noroi pînă la gleznele roşii; purta o pelerină veche, peticită, pe care Marius nu i-o văzuse cu un ceas mai înainte, fiindcă, pesemne, o lăsase la uşă, ca să trezească mai multă milă, iar la plecare şi-o luase din nou. Intră, trase uşa după ea, stătu o clipă să răsufle gîfîind de oboseală, apoi strigă cu toată bucuria izbînzii în glas:

— Vine!

Tatăl ridică ochii, femeia întoarse capul; sora cea mică nici nu se urni.

— Cine? întrebă tatăl.

— Domnul acela!
— Filantropul?
— Da.
— De la biserica Saint-Jacques?
— Da.
— Bătrînul?
— Da.
— Şi o să vină?
— E-n urma mea.
— Eşti sigură?
— Sînt sigură.
— Nu zău! Vine?
— Vine cu birja.
— Cu birja. E Rotschild[395]!
Tatăl se ridică.
— Cum se face că eşti atît de sigură? Dacă vine cu birja, cum de-ai ajuns înaintea lui? I-ai dat măcar adresa? I-ai spus limpede: ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta? Nu cumva să greşească adresa! L-ai găsit la biserică? A citit scrisoarea mea? Ce-a spus?
— Stai, stai! zise fata. Grozav îţi mai merge gura, moşulică! Ascultă: am intrat în biserică; era la locul lui obişnuit; i-am făcut o plecăciune şi i-am dat scrisoarea. A citit-o şi mi-a spus: „Unde staţi, copila mea?” I-am răspuns: „Vă conduc eu, domnule”. Mi-a zis: „Nu; dă-mi adresa voastră; fiica mea are de făcut nişte cumpărături; am să iau o trăsură, şi o să ajung

395 . Este primul bancher cu acest nume, stabilit la Paris; încă de pe atunci averea lui era legendară.

la voi o dată cu dumneata.” I-am dat adresa. Cînd i-am spus casa, a părut mirat şi-a stat o clipă pe gînduri; apoi a spus: „Bine, am să vin”. După slujbă, l-am văzut ieşind din biserică cu fiică-sa şi urcîndu-se într-o birjă. I-am spus limpede: „Ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta”.

— Şi ce te face să crezi c-o să vină?

Am văzut birja apucînd-o pe strada Petit-Banquier. Am alergat într-un suflet.

— De unde ştii că-i aceeaşi birjă?

— Ei, asta-i! M-am uitat la număr.

— Ce număr avea?

— 440.

— Bravo! Eşti o fată deşteaptă.

Fata se uită cu sfială la taică-său şi, arătîndu-şi pantofii, îşi spuse:

— Oi fi eu fată deşteaptă, dar să ştii că nu mă mai încalţ cu pantofii ăştia; nu mai vreau să-i port, mai întîi fiindcă n-am chef să mă îmbolnăvesc; apoi e vorba şi de curăţenie. Nu ştiu ceva mai sîcîitor decît tălpile astea care mustesc şi fac pleosc! pleosc! într-una. Mai bine merg desculţă.

— Ai dreptate, răspunse tatăl cu o blîndeţe care nu se potrivea cu felul aspru de a vorbi al fetei. Dar nu te-ar fi lăsat să intri în biserici; săracii trebuie să poarte încălţăminte. La Dumnezeu nu te poţi duce cu picioarele goale, adăugă el cu amărăciune. Reveni apoi la ceea ce-l interesa: Şi eşti sigură, ai? Eşti sigură că

vine?

— Era la cîţiva paşi în urma mea, zise ea.

Omul se ridică. Faţa parcă i se luminase.

— Nevastă! strigă el. N-auzi? Vine filantropul. Stinge focul!

Încremenită, femeia nu se clinti din loc.

Cu sprinteneala unui saltimbanc, tatăl apucă o oală spartă de pe vatră şi aruncă apă peste tăciuni.

Pe urmă îi spuse fetei celei mari:

— Tu desfundă scaunul.

Fata nu pricepu.

Înşfăcă el scaunul şi, cu o lovitură de picior, îl desfundă. Piciorul trecuse prin împletitura de paie.

Scoţînd piciorul, o întrebă pe fiică-sa:

— E frig afară?

— E foarte frig. Ninge.

Tatăl se întoarse spre copila cea mică de pe patul de lîngă fereastră şi-i strigă cu glas tunător:

— Hai, iute! Jos din pat, puturoaso! Stai de pomană toată ziua! Sparge un geam!

Fata se dete jos din pat, tremurînd.

— Sparge un geam! porunci el din nou.

Copila stătea uluită.

— N-auzi? repetă tatăl. Ţi-am spus să spargi un geam!

Cu un fel de supunere plină de groază, fata se înălţă pe vîrful picioarelor şi dădu cu pumnul într-un geam. Sticla se sfărîmă şi căzu cu un

zgomot asurzitor.

— Bun! spuse tatăl.

Era încruntat şi aspru. Cerceta cu privirea toate colţişoarele mansardei.

Părea un general care-şi face ultimele pregătiri cu o clipă înainte de a începe bătălia.

Mama, care nu scosese încă nici un cuvînt, se sculă şi întrebă cu un glas domol şi tainic, părînd că se căzneşte să vorbească:

— Ce-ai de gînd să faci, iubitule?

— Tu treci în pat! răspunse omul.

Tonul nu îngăduia discuţie. Mama se supuse şi se trînti greoaie pe unul dintre paturi.

În clipa aceea se auzi un scîncet venind dintr-un colţ al odăii.

— Ce s-a întîmplat? strigă tatăl.

Fără să iasă din ungherul în care se ghemuise, fata cea mică îşi arătă pumnul însîngerat. Se rănise spărgînd geamul; se dusese lîngă patul maică-si şi plîngea pe înfundate.

De rîndul ăsta mama se ridică şi începu să ţipe:

— Poftim ce tîmpenii faci! S-a tăiat spărgîndu-ţi ţie geamul!

— Cu atît mai bine! zise omul. Prevăzusem şi asta.

— Cum, cu atît mai bine? se miră femeia.

— Linişte! răspunse tatăl. Suprim libertatea presei! Sfîşiind apoi cămaşa femeiască cu care era îmbrăcat, făcu o fîşie de pînză cu care

înfăşură repede mîna însîngerată a micuţei.

După aceea, se uită cu mulţumire la cămaşa sfîşiată.

— Şi cămaşa e-n regulă. Toate astea fac impresie.

Un vînt rece sufla prin fereastră şi intra în odaie. Negura de afară pătrundea şi ea, întinzîndu-se ca o scamă alburie, destrămată parcă de-o mînă nevăzută. Prin fereastra spartă se vedea cum ninge. Frigul, prevestit în ajun de soarele Întîmpinării Domnului, sosise cu adevărat.

Tatăl aruncă o privire de jur împrejur pentru a se încredinţa că nu uitase nimic. Luă o lopată veche şi presără cenuşă peste tăciunii uzi, ca să-i ascundă cu totul. Pe urmă, sculîndu-se şi rezemîndu-se de vatră, spuse:

— Acum putem să-l primim pe filantrop.

VIII

O RAZĂ DE LUMINĂ

Fata cea mare se apropie şi puse mîna pe mîna tatălui său.

— Ia uite ce frig mi-e! se plînse ea.

— Nu-i nimic! Mie mi-e şi mai frig! îi răspunse scurt bătrînul.

Mama strigă furioasă:

— De cînd te ştiu ai fost mai grozav decît alţii! Chiar şi la rele!

— Tacă-ţi gura!

Şi se uită în aşa chip la ea, încît mama amuţi.

În mansarda murdară domni o clipă de tăcere. Fiica cea mare îşi curăţă nepăsătoare marginea pelerinei; sora cea mică scîncea pe înfundate; mama îi luă capul în mîini, o sărută şi-i spuse în şoaptă:

— Odorul meu, te rog, n-o să fie nimic, nu mai plînge, îl superi pe taică-tău.

— Nu, nu! strigă tatăl. Dimpotrivă! plîngi! plîngi! E mai bine aşa! Întorcîndu-se apoi spre cea mare: Ei, văd că nu s-arată nimeni! Dar dacă nu mai vine? Am stins focul, am stricat scaunul, mi-am rupt cămaşa şi-am spart geamul degeaba.

— Şi-ai rănit fata! mormăi mama.

— Ei, drăcie! Ştii că-i frig al dracului în mansarda asta afurisită! exclamă tatăl. Dacă nu vine individul? Păi da! se lasă aşteptat. Îşi spune: „Foarte bine! să m-aştepte! n-au altceva de făcut!” O! cît îi urăsc şi ce chef aş avea să-i strîng de gît, cu bucurie, cu avînt, cu mulţumire, pe bogaţii ăştia! Pe toţi bogaţii, pe aşa-zişii oameni milostivi, care fac pe credincioşii, care se duc la biserică, se iau după popi, după predici, după sutane şi care, socotindu-se mai presus decît noi, vin să ne umilească şi să ne aducă haine, cum spun ei, nişte ţoale care nu fac două parale, şi pîine! Nu, eu nu vreau aşa ceva, ticăloşilor! Bani! „A,

nu, bani niciodată! spun ei, pentru că vă duceţi să-i beţi, pentru că sînteţi beţivi şi leneşi!” Da ei? Ei ce sînt, mă rog, şi ce-au fost pe vremea lor? Nişte hoţi! Altfel nu s-ar fi putut îmbogăţi. O! societatea ar trebui luată de guler şi aruncată cît colo! S-ar sfărîma cu totul, poate, dar cel puţin n-ar mai avea nimeni nimic şi tot ar fi un cîştig!... Da ce-o fi făcînd nătărăul tău de binefăcător? Mai vine? Pesemne c-o fi uitat adresa, dobitocul. Pun rămăşag că vita asta bătrînă...

În clipa aceea se auzi o uşoară bătaie în uşă; omul se repezi şi o deschise, strigînd, în vreme ce făcea o plecăciune adîncă, cu un zîmbet mieros pe buze:

— Intraţi, domnule! Binevoiţi şi intraţi, preamilostive binefăcător, împreună cu încîntătoarea dumneavoastră domnişoară.

Un bărbat în vîrstă şi-o fată tînăra se iviră în pragul mansardei.

Marius nu se clintise de la locul lui. Ceea ce simţi în clipa aceea nu se poate descrie.

Era Ea!

Cel ce-a iubit vreodată cunoaşte toate strălucitoarele înţelesuri pe care le cuprind cele două litere ale cuvîntului: Ea.

Într-adevăr, era ea. Marius abia o putea zări prin ceaţa luminoasă ce i se lăsase deodată pe ochi. Era gingaşa făptură care dispăruse, steaua care lucise pentru el şase luni, erau ochii ei, gura, chipul acela frumos care se

depărtase deodată şi îl lăsase în întuneric. Arătarea pierise şi-acum se ivea din nou.

Reapărea în umbra aceea, în mansarda aceea, în cocioaba aceea păcătoasă, în grozăvia aceea!

Marius tremura pierdut. Ei, da! Ea era. Zvîcnirile inimii îi împăienjeneau vederea. Era gata să-l podidească plînsul. Cum? o revedea în sfîrşit după ce-o căutase atît de mult? I se părea că-şi pierduse sufletul şi că l-a găsit.

Era neschimbată – poate puţin cam palidă; faţa ei delicată se încadra într-o pălărie de catifea liliachie, trupul ei se ascundea într-o haină îmblănită de atlaz negru. De sub rochia-i lungă se vedeau picioarele strînse în pantofi de mătase.

Era însoţită de domnul Leblanc.

Făcuse cîţiva paşi în odaie şi pusese pe masă un pachet destul de mare.

Fata cea mare a soţilor Jondrette se trăsese în dosul uşii şi se uita posomorîtă la pălăria de catifea, la haina de mătase, la acest chip încîntător şi fericit.

IX

JONDRETTE E GATA SĂ PLÎNGĂ

Maghernița era atît de întunecoasă, încît cei ce veneau de afară puteau crede că pătrund într-un gîrlici de pivniță. Noii-veniți înaintară deci cu oarecare șovăială, deslușind anevoie niște forme nelămurite în jurul lor, în vreme ce ei erau văzuți și cercetați cu de-amănuntul de privirile deprinse cu întunericul ale celor din încăpere.

Domnul Leblanc se apropie cu privirea lui blîndă și tristă și-i spuse bătrînului Jondrette:

— Domnule, în pachetul ăsta veți găsi cîteva lucruri trebuincioase, ciorapi și pături de lînă.

— Cerescul nostru binefăcător ne copleșește! spuse Jondrette, ploconindu-se pînă la pămînt.

Pe urmă aplecîndu-se la urechea fiicei celei mari, pe cînd musafirii cercetau încăperea jalnică, adăugă numaidecît în șoaptă:

— Ei? ce spuneam eu? Cîrpe? Bani, ioc! Toți sînt la fel! A! da, cum era iscălită scrisoarea către nătărăul ăsta bătrîn?

— Fabantou, îi șopti fata.

— Artistul dramatic. Bun!

Prevederea lui Jondrette n-a fost rea, deoarece chiar în clipa aceea domnul Leblanc se întoarse spre el și-i spuse cu aerul unuia care nu-și aduce aminte numele:

— Văd că sînteți vrednic de plîns, domnule…

— Fabantou, adăugă repede Jondrette.

— Domnule Fabantou; așa e, da, mi-aduc aminte.

Jondrette crezu c-a sosit clipa să-l înduioşeze pe „filantrop”. Exclamă cu un glas care amintea totodată îngîmfarea scamatorului şi umilinţa cerşetorului la drumul mare:

— Elevul lui Talma, domnule! Sînt elevul lui Talma! Pe vremuri mi-a zîmbit norocul. Acum e rîndul mizeriei. Iată, binefăcătorule, n-avem nici pîine, nici foc; copilaşii mei, sărmanii, stau în frig! Singurul scaun pe care-l am e desfundat! Un geam spart! Pe vreme de iarnă! Nevastă-mea, în pat, bolnavă!

— Biata femeie! spuse domnul Leblanc.

— Micuţa, rănită! adăugă Jondrette.

Copila, impresionată de sosirea străinilor, începuse să se uite la „domnişoara” şi încetase să mai plîngă.

— Plîngi, n-auzi? strigă Jondrette.

În acelaşi timp o strînse de mîna rănită. Toate astea cu o îndemînare de scamator.

Mititica începu să urle.

Tînăra încîntătoare, pe care Marius o numea în inima lui „Ursula”, se apropie îndată:

— Biata micuţă! zise ea.

— Uitaţi-vă, frumoasă domnişoară, urmă Jondrette, la mîna ei însîngerată! A avut un accident pe cînd lucra la o maşină, ca să cîştige şase gologani pe zi. O să fie poate nevoie să i se taie braţul.

— Adevărat! zise bătrînul domn îngrijorat.

Fetiţa luînd în serios aceste cuvinte, începu să plîngă cu hohote.

— Vai, da, binefăcătorule! răspunse tatăl.

De cîteva clipe, Jondrette se uita la „filantrop” într-un chip foarte ciudat. Pe cînd vorbea, părea că-l cercetează cu băgare de seamă, ca şi cum ar fi căutat să-şi aducă aminte ceva. Deodată, folosindu-se de clipa cînd noii-veniţi o întrebau pe fetiţă ce e cu mîna ei rănită, se apropie de nevastă-sa, care stătea în pat cu o mutră copleşită şi năucă, şi-i spuse repede, în şoaptă:

— Uită-te bine la omul ăsta! Pe urmă, întorcîndu-se spre domnul Leblanc, se văită mai departe: Iată, domnule! n-am altceva să îmbrac decît o cămaşă de-a nevesti-mi. Şi e ruptă toată! În toiul iernii!... Nu pot ieşi din casă, fiindcă n-am haină. Dac-aş avea măcar o haină, m-aş duce s-o caut pe domnişoara Mars, care mă cunoaşte şi care ţine foarte mult la mine. Oare tot în strada Tour-des-Dames stă? Nu ştiţi cumva, domnule? Am jucat împreună în provincie. Am împărţit laurii succesului cu ea. Célimène mi-ar veni în ajutor, domnule. Elmira i-ar da ajutor lui Belizarie. Dar aşa, nimic! Să n-am nici un ban în casă!. Mi-e nevasta bolnavă şi n-am o leţcaie! Mi-e fata greu rănită şi n-am un gologan! Nevastă-mea suferă de năduf! Din pricina vîrstei, dar şi din pricina stării ei nervoase; i-ar trebui îngrijiri; şi fiicei mele la fel! Dar medicul? Farmacistul? De unde să-i plătesc? N-am o para, domnule! Iată în ce hal au ajuns artele! Înţelegeţi, fermecătoare

domnişoară, şi dumneavoastră, darnicul meu ocrotitor, înţelegeţi suferinţa mea, dumneavoastră, care trăiţi numai în virtute şi-n bunătate şi care umpleţi de miresme biserica în care biata mea copilă vă zăreşte în fiecare zi cînd vine să se roage?... Fiindcă eu îmi cresc fetele în frica lui Dumnezeu, domnule. N-am vrut să le las să facă teatru. Ah! Împieliţatele! Să le prind numai că se apucă de blestemăţii! Eu nu glumesc! Le trîntesc tot felul de predici despre onoare, despre morală şi despre virtute! Întrebaţi-le! Trebuie să meargă pe drumul drept. Au un părinte. Nu sînt ca nenorocitele care la început n-au pe nimeni şi la urmă sînt ale tuturora. Din domnişoara Nimeni ajung domnişoara Toatălumea. Fir-ar să fie! Aşa ceva nu se poate întîmpla în familia Fabantou! Înţeleg să le dau o creştere aleasă, să fie cinstite şi politicoase şi să creadă în Dumnezeu, la naiba! Ei bine, domnule, prea stimatul meu domn, ştiţi ce-are să se întîmple mîine? Mîine e 4 februarie, ziua fatală, ultimul termen pe care mi l-a dat proprietarul; dacă nu-i plătesc pînă diseară, atunci fiica mea cea mare, eu, nevastă-mea, cu boala ei, fetiţa mea rănită, vom fi toţi patru fără adăpost, pe ploaie, în zăpadă. Aceasta este situaţia, domnule. Datorez patru rate chiria pe un an! Adică şaizeci de franci.

Jondrette minţea. Patru rate n-ar fi făcut decît patruzeci de franci şi el nu putea să fie

dator pe patru trimestre, fiindcă nu trecuseră nici şase luni de cînd îi plătise Marius două.

Domnul Leblanc scoase cinci franci din buzunar şi-i puse pe masă.

Jondrette avu vreme să mormăie la urechea fetei celei mari:

— Nemernicul! Ce vrea să fac cu cinci franci ai lui? Nu-mi plăteşte nici măcar scaunul şi geamul! Cică să mai faci cheltuieli!...

Între timp, domnul Leblanc îşi scoase redingota lui mare, cafenie, pe care o purta peste redingota albastră şi o azvîrlise pe spătarul scaunului.

— Domnule Fabantou, zise el, n-am decît cinci franci la mine, dar o duc pe fiică-mea acasă şi mă înapoiez. Astă-seară trebuie să plătiţi, nu-i aşa?

Faţa lui Jondrette luă o expresie ciudată. Răspunse repede:

— Da, preastimate domn. La ceasurile opt trebuie să fiu la proprietar.

— Am să fiu aici la ceasurile şase şi-am să vă aduc cei şaizeci de franci.

— Binefăcătorul meu! exclamă Jondrette copleşit. Şi adăugă în şoaptă: Nevastă, uită-te bine la el!

Domnul Leblanc o luă din nou de braţ po frumoasa fată şi porni spre uşă.

— Pe diseară, prieteni! zise el.

— La ora şase? întrebă Jondrette.

— La şase precis.

În clipa aceea, fata cea mare zări pardesiul rămas pe scaun.

— Domnule, grăi ea, v-aţi uitat redingota.

Jondrette îi aruncă fetei o privire fulgerătoare, însoţită de-o straşnică ridicare din umeri.

Domnul Leblanc se întoarse şi răspunse zîmbind:

— N-am uitat-o; am lăsat-o.

— O! Bunul meu ocrotitor! continuă Jondrette. Augustul meu binefăcător, mă podidesc lacrimile! Îngăduiţi-mi să vă conduc pînă la trăsura dumneavoastră.

— Dacă ieşiţi, puneţi-vă pardesiul, spuse domnul Leblanc. E foarte frig afară.

Jondrette nu se lăsă rugat de două ori şi îmbrăcă repede redingota cafenie.

Ieşiră toţi trei. Jondrette mergea înaintea celor doi străini.

X

TARIFUL CABRIOLETELOR DE PIAŢĂ E DOI FRANCI ORA

Lui Marius nu-i scăpase nici un amănunt din toată această scenă şi totuşi, la drept vorbind, nu văzuse nimic. Privirea îi rămăsese aţintită asupra fetei; inima lui, ca să zicem aşa, o cuprinsese, o învăluise toată, chiar de la primii ei paşi în mansardă. Cît a stat acolo, Marius a

trăit acele clipe de extaz care fac să dispară restul lumii şi fixează sufletul asupra unui singur punct. Nu la o fată se uita el, ci la lumina aceea cu haină de mătase şi cu pălărie de catifea. Dacă steaua Sirius ar fi intrat în odaie, el n-ar fi rămas uluit.

Pe cînd fata dezlega pachetul, dezlega hainele şi păturile, vorbind cu blîndeţe mamei bolnave şi cu duioşie fetei rănite, el îi pîndea toate mişcările şi încerca să-i asculte cuvintele, îi cunoştea ochii, fruntea, frumuseţea, statura, mersul, dar nu-i cunoştea sunetul glasului. I se păruse o dată, la Luxembourg, că prinsese cîteva cuvinte, dar nu era sigur. Ar fi dat zece ani din viaţă s-o audă, să poată duce cu el ceva din muzica aceea. Dar totul se pierdea în văicărelile şi izbucnirile gălăgioase ale lui Jondrette, ceea ce făcea ca încîntarea lui Marius să fie amestecată cu mînie. O sorbea din ochi. Nu-i venea să creadă că zărea într-adevăr făptura cerească a fetei în mijlocul acestor fiinţe respingătoare, în mansarda aceea groaznică. I se părea că vede pasărea paradisului printre broaşte rîioase.

Cînd o văzu că pleacă, nu mai avu decît un singur gînd: s-o urmărească, să se ţină după ea, să n-o mai scape din ochi pînă nu va afla unde locuieşte, ca să n-o mai piardă după ce-a regăsit-o ca prin minune. Sări jos de pe scrin şi-şi luă pălăria. În clipa cînd punea mîna pe zăvorul uşii şi era gata să iasă, un gînd îl făcu

să stea pe loc. Coridorul era lung, scara dreaptă; Jondrette vorbă lungă; fără îndoială, domnul Leblanc nu se urcase încă în trăsură; dac-ar întoarce capul pe coridor, pe scară sau în prag şi l-ar vedea pe el, pe Marius, în casa asta, desigur că s-ar nelinişti şi că ar căuta cu orice preţ să-i scape din nou; şi încă o dată s-ar sfîrşi totul. Ce să facă? Să aştepte puţin? Dar dacă mai zăboveşte, trăsura ar putea să plece. Marius era nehotărît. În sfîrşit se încumetă şi ieşi din odaie.

Nu mai era nimeni pe coridor. Dădu fuga la scară. Nici pe scară nimeni. Coborî repede şi ajunse în bulevard tocmai la vreme ca să mai poată vedea o birjă cotind după colţul străzii Petit-Banquier şi îndreptîndu-se spre oraş.

Marius se repezi în urma trăsurii. Ajuns la colţul bulevardului, zări din nou birja coborînd repede pe strada Mouffetard; se depărtase, însă, prea mult, şi nu era chip s-o mai ajungă; ce să facă? Să fugă după ea? Era cu neputinţă; de altfel, cineva care ar fi alergat cît îl ţineau picioarele pe urmele trăsurii ar fi fost de bună seamă zărit şi tatăl l-ar fi recunoscut. În clipa aceea – întîmplare neaşteptată şi minunată – Marius văzu trecînd pe bulevard o cabrioletă de piaţă, goală; şi nu avea altceva de făcut decît să urce în cabrioletă şi să urmărească birja. Era un mijloc sigur, folositor şi neprimejdios.

Marius îi făcu semn birjarului să oprească şi-i

spuse:

— Cu ora!

Marius era fără cravată; purta haina lui veche de lucru, fără nasturi, iar cămaşa îi era ruptă la piept.

Birjarul opri, clipi din ochi şi întinse spre Marius mîna stîngă, frecîndu-şi uşor arătătorul de degetul cel mare.

— Ce este? zise Marius.

— Plata înainte! mormăi birjarul.

Marius îşi aminti că n-avea la el decît optzeci de centime.

— Cît? întrebă el.

— Doi franci.

— Plătesc la întoarcere.

Drept răspuns birjarul începu să fluiere o arie la modă şi dădu bici cailor.

Marius se uita buimac cum se depărtează cabrioleta. Fiindcă îi lipsea un franc şi douăzeci de centime, îşi pierdea bucuria, fericirea, dragostea! Se prăbuşea din nou în întuneric. Începuse să vadă, iar acum orbea din nou. Se gîndea cu amărăciune şi, trebuie s-o spunem, cu părere de rău, la cei cinci franci pe care-i dăduse de dimineaţă nefericitei aceleia. Dac-ar fi avut cei cinci franci, ar fi fost salvat, ar fi renăscut, ar fi ieşit din ceaţă şi din întuneric, ar fi scăpat de singurătate, de plictiseală, de văduvie; ar fi înnodat iarăşi firul negru al ursitei sale cu acel frumos fir de aur care plutise prin faţa ochilor săi şi se rupsese încă o

dată. Se întoarse deznădăjduit în magherniţa lui.

Ar fi putut să-şi spună că domnul Leblanc făgăduise să se întoarcă în aceeaşi seară şi că de rîndul acesta n-avea decît să ia toate măsurile ca să-l poată urmări; dar, fiind adîncit în gîndurile lui nu prea dăduse ascultare celor ce vorbiseră în mansardă.

În clipa cînd era gata să urce scara, zări pe partea cealaltă a bulevardului, în dreptul zidului pustiu care da în strada Barrière des Gobelins, pe Jondrette, înfăşurat în pardesiul „filantropului”, stînd de vorbă cu unul din indivizii aceia cu înfăţişare suspectă, cunoscuţi sub numele de „haimanale de barieră”; oameni cu mutre îndoielnice şi ele căror vorbe dau de bănuit, ascunzînd gînduri mîrşave, şi care de obicei dorm ziua, ceea ce lasă a se presupune că lucrează noaptea.

Cei doi inşi, stînd de vorbă nemişcaţi sub ninsoarea ce cădea în vîrtejuri, alcătuiau un grup pe care orice sergent de stradă l-ar fi băgat în seamă, dar pe care Marius abia îl observă.

Cu toate acestea, oricît de cufundat era în gîndurile lui chinuitoare, nu se putu împiedica să vadă că vagabondul cu care vorbea Jondrette semăna cu un oarecare Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, pe care i-l arătase odată Courfeyrac şi care trecea în mahala drept o haimana de noapte foarte

primejdioasă. Aţi mai întîlnit în cartea precedentă numele acestui individ.

Acest Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, a apărut mai tîrziu în cîteva procese criminale şi a ajuns de atunci un răufăcător vestit. Pe atunci nu era însă decît un ticălos oarecare. Astăzi e legendar printre tîlhari şi ucigaşi. Pe la sfîrşitul regimului trecut, făcea şcoală. Iar seara, la căderea nopţii, la ceasul cînd deţinuţii se adunau şi şopteau între ei, se vorbea despre el în groapa cu lei[396] a închisorii *La Force*. Sub camera de gardă, chiar în locul pe unde trecea canalul latrinelor, care a servit nemaipomenitei evadări, ziua-n amiaza mare, a treizeci de deţinuţi, în 1843, se putea ceti deasupra lespezii acestor latrine numele lui Panchaud, săpat de el cu îndrăzneală pe zidul închisorii, cu prilejul uneia din încercările lui de evadare. În 1832 poliţia îl urmărea de aproape, dar el nu-şi făcuse încă adevăratul lui debut.

XI

MIZERIA ÎŞI OFERĂ SERVICIILE EI SUFERINŢEI

Marius urcă cu paşi rari scara maghernişei; în clipa cînd era gata să intre în chilia lui, zări

396 . Locul din temniţe în care se adunau deţinuţii cei mai fioroşi şi mai decăzuţi.

pe sală, în urmă-i, pe fata cea mare a lui Jondrette, care venea după el. N-o mai putea suferi pe fata asta; la ea erau cei cinci franci ai lui; era prea tîrziu ca să-i mai ceară îndărăt; cabrioleta plecase; iar birja era departe. De altminteri, fata nici nu i-ar fi dat banii înapoi. Iar ca s-o întrebe unde locuiesc persoanele care veniseră adineauri era de prisos; se vedea bine că nici ea nu ştia, de vreme ce scrisoarea semnată Fabantou era adresată: *„Preamilostivului domn din biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas”.*

Marius intră în odaie şi împinse uşa după el.

Uşa nu se închise: se întoarse şi văzu o mînă care o ţinea întredeschisă.

— Ce este? întrebă el. Cine-i acolo?

Era fata lui Jondrette.

— Dumneata eşti? zise Marius aproape cu asprime. Tot dumneata? Ce mai vrei?

Fata nu răspunse; părea îngîndurată. Nu mai avea îndrăzneala din dimineaţa aceea. Nu intrase înăuntru, ci rămăsese în umbra coridorului; Marius o zărea prin uşa întredeschisă.

— Nu vrei să răspunzi? Ce mai vrei cu mine?

Îşi îndreptă spre el ochii ei stinşi, în care părea că licăreşte o lumină nedesluşită şi-i spuse:

— Pari trist, domnule Marius. Ce ai?

— Eu? întrebă Marius.

— Da, dumneata.

— N-am nimic!

— Ba da!

— Ba nu!

— Eu îţi spun că da!

— Lasă-mă-n pace!

Marius împinse uşa din nou; ea o ţinu ca şi mai înainte.

— Ascultă, zise ea, eşti nedrept. Cu toate că nu eşti bogat, ai fost bun cu mine azi-dimineaţă. Fii şi-acum la fel. Mi-ai dat să-mi cumpăr de mîncare; spune-mi acum, ce ai? Eşti necăjit; se vede. N-aş vrea să fii amărît. Ce-aş putea să fac? Aş putea să-ţi vin în ajutor? Foloseşte-mă! Nu vreau să-ţi cunosc tainele. Nu-i nevoie să mi le spui. Dar aş putea, la urma urmei, să-ţi fiu de folos. Aş putea să te ajut şi pe dumneata cum îl ajut şi pe tata. Eu îi duc scrisorile, mă duc prin case, cercetez din uşă în uşă, îi găsesc o adresă sau urmăresc pe cîte cineva. Mă pricep. Ei bine, poţi să-mi spui ce ai pe inimă; mă duc să vorbesc cu respectivii; cîteodată e de ajuns să vorbeşti cu cine trebuie ca să se lămurească lucrurile şi totul e-n regulă. Aş putea să-ţi fiu de folos, încearcă!

Lui Marius îi trecu prin minte o idee. Cînd eşti gata să te îneci, te agăţi şi de-o biată frunză...

Se apropie de fată.

— Ascultă, îi spuse el, tu l-ai adus...

Ea-l întrerupse c-o sclipire de bucurie în ochi.

— O! da! tutuieşte-mă! Îmi place mai mult

aşa.

— Ascultă, zise el, tu l-ai adus aici pe domnul acela bătrîn împreună cu fiica lui?

— Da.

— Le cunoşti adresa?

— Nu.

— Află-mi-o!

Din posomorîtă cum era, privirea fetei se însenină; din senină se întunecă.

— Asta vrei? întrebă ea.

— Da.

— Îi cunoşti?

— Nu.

— Va să zică, urmă ea numaidecît, n-o cunoşti, dar vrei s-o cunoşti.

Cuvîntul *îi* devenit *o* avea ceva plin de înţeles şi amar.

— În sfîrşit, eşti în stare? zise Marius.

— Să-ţi aflu adresa frumoasei domnişoare?

În cuvintele „frumoasei domnişoare” era iarăşi o nuanţă care-l supăra pe Marius. Spuse:

— În sfîrşit, totuna-i; adresa tatălui şi-a fetei. Adresa lor!

Ea-l privi drept în ochi.

— Şi ce-o să-mi dai?

— Tot ce vrei.

— Tot ce vreau?

— Da.

— O să ai adresa.

Fata lăsă capul în jos. Pe urmă, cu o mişcare repezită, trase uşa care se închise.

Marius rămase singur.

Se trînti pe un scaun cu capul şi cu coatele pe pat, copleşit de gînduri pe care nu şi le putea ţine în frîu ca şi cum ar fi fost cuprins de ameţeală. Tot ce se petrecuse de azi-dimineaţă, apariţia îngerului, dispariţia lui, tot ceea ce-i spusese fiinţa asta, o licărire de speranţă plutind într-o nădejde fără margini îi răvăşiseră mintea cu totul.

Deodată, se simţi smuls cu putere din visarea lui.

Auzi glasul tare şi aspru al lui Jondrette rostind nişte cuvinte care aveau pentru el un interes ciudat.

— Îţi spun că sînt sigur că l-am recunoscut.

Despre cine vorbea Jondrette? Pe cine-l recunoscuse?. Pe domnul Leblanc? Pe tatăl „Ursulei” lui? Cum? Jondrette îl cunoştea? Marius era pe cale să primească astfel, pe neaşteptate, toate desluşirile fără de care viaţa i se părea lui însuşi întunecată? Va afla în sfîrşit de cine este îndrăgostit, cine era fata aceea? Cine era tatăl ei? Negura atît de deasă care-l învăluia era gata să se risipească? Se va sfîşia vălul? O! cerule!

Se urcă, mai bine zis se repezi pe scrin şi-şi luă din nou locul lîngă ferăstruica din perete.

Vedea iar înăuntrul mansardei familiei Jondrette.

XII

CUM A FOST ÎNTREBUINŢATĂ MONEDA DE CINCI FRANCI A DOMNULUI LEBLANC

Nimic nu se schimbase în înfăţişarea familiei, în afară de faptul că femeia şi fetele scoseseră lucrurile din pachet şi se îmbrăcaseră cu ciorapi şi cu hăinuţe de lînă. Două pături noi erau azvîrlite pe cele două paturi. Jondrette se întorsese de cîteva minute. Gîfîia încă de oboseală. Fetele lui stăteau pe jos, pe lîngă vatră; cea mai mare lega cu o cîrpă mîna celei mici. Nevastă-sa se prăbuşise parcă pe patul de lîngă foc, cu o mutră uluită. Jondrette umbla de colo pînă colo prin mansardă, cu paşi mari. Avea o căutătură cu totul ciudată.

Femeia, care părea sfioasă şi prostită în faţa bărbatului ei, îndrăzni să spună;

— Cum? Într-adevăr? Eşti sigur?

— Sigur! Au trecut opt ani, dar îl recunosc! O! Îl recunosc! L-am recunoscut îndată! Cum? Ţie nu ţi-a sărit în ochi?

— Nu.

— Dar ţi-am spus: „Uită-te bine la omul ăsta!”. Statura, chipul lui puţin îmbătrînit; sînt unii oameni care nu ştiu cum fac că nu îmbătrînesc; glasul lui... E mai bine îmbrăcat; atîta tot. A! vrăjitor bătrîn, mi-ai căzut în labă!

Se opri şi spuse fetelor: Voi căraţi-vă! E ciudat că nu ţi-a sărit în ochi...

Fetele se ridicară supuse.

Mama îngăimă:

— Cu mîna ei sîngerată?

— O să-i facă bine aerul! zise Jondrette. Ştergeţi-o! Se vedea bine că nu era un om dintre aceia cărora nu le poţi spune: nu. Cele două fete ieşiră.

Cînd să treacă pragul, tatăl o apucă pe cea mare şi-i spuse, apăsînd pe cuvinte:

— Să fiţi aici la ora cinci. Nu mai tîrziu. Amîndouă. O să am nevoie de voi.

Marius îşi ascuţi auzul.

Rămas singur cu nevastă-sa, Jondrette începu din nou să se plimbe prin odaie şi făcu de cîteva ori ocolul ei în tăcere. Apoi stătu cîteva clipe să-şi bage în pantaloni poalele cămăşii femeieşti pe care-o purta.

Deodată, se întoarse spre nevastă-sa, îşi încrucişă braţele şi strigă:

— Şi vrei să-ţi mai spun ceva? Domnişoara...

— Ei, ce e cu domnişoara? întrebă femeia.

Marius nu se putea îndoi: despre ea era vorba. Asculta cu mare încordare. Era numai urechi.

Dar Jondrette se aplecase şi-i vorbise femeii în şoaptă. Pe urmă se ridică şi încheie cu glas tare:

— Ea e!

— Asta? spuse femeia.

— Asta! răspunse bărbatul.

E cu neputinţă de spus ce cuprindea cuvîntul „asta?” al mamei. Mirare, furie, ură, amestecate şi contopite într-o intonaţie monstruoasă. Au fost de ajuns cîteva cuvinte, fără îndoială, numele, pe care bărbatul ei i l-a şoptit la ureche, pentru ca namila aceea de femeie adormită să se trezească şi din respingătoare să ajungă fioroasă.

— Nu se poate! strigă ea. Cînd mă gîndesc că fetele mele merg cu picioarele goale şi n-au o rochie pe ele! Cum? haină de atlaz îmblănită, pălărie de catifea, pantofi, de toate! Astea fac peste două sute de franci! Ai zice că-i o cucoană! Nu! te înşeli! Mai întîi, cealaltă era o ciumă, pe cînd asta n-arată de loc rău: nu poate fi aceeaşi.

— Îţi spun că e ea. O să vezi!

La afirmaţia atît de hotărîtă a bărbatului, femeia îşi ridică faţa ei fălcoasă de blondă-roşcovană şi se uită spre tavan cu o expresie sălbatică. În clipa aceea i se păru lui Marius mai primejdioasă chiar decît bărbatul ei. O scroafă cu privire de tigroaică.

— Cum, grăi ea, scîrba asta de domnişorică, asta care se uita la fetele mele cu milă, să fie chiar golanca aia? I-aş da un picior în burtă să mă pomenească!

Sări jos din pat şi rămase o clipă în picioare, cu părul vîlvoi, cu nările umflate, cu gura căscată, cu pumnii încleştaţi şi zvîrliţi înapoi.

Apoi se prăbuşi din nou pe pat. Bărbatul umbla încoace şi încolo, fără s-o bage în seamă.

După cîteva clipe de tăcere, se apropie de ea şi i se propti în faţă, cu braţele încrucişate, cum făcuse cu o clipă mai-nainte.

— Şi vrei să-ţi mai spun ceva?

— Ce? întrebă ea.

Răspunse scurt şi în şoaptă:

— Că am dat lovitura.

Femeia se uită la el cu o privire care spunea: „Nu cumva bărbatu-meu şi-a pierdut minţile?”

El continuă:

— Mii de draci! M-am săturat de cînd tot fac pe enoriaşul în parohia lui mori-de-foame-cînd-ai-foc şi mori-de-frig-cînd-ai-ce-mînca. Sînt sătul pînă-n gît de mizerie. Eu duc greul pentru toţi! Nu-mi arde de glumă, nu mai are nici un haz să-i dau aşa-nainte! Gata cu păcălelile, Doamne sfinte! Gata cu giumbuşlucurile, Dumnezeule veşnic! Vreau să mănînc pe săturate, vreau să beau pînă-mi potolesc setea! Să mă îndop, să dorm, să lenevesc! Vreau să-mi vină şi mie ceasul! Ei, da! înainte de-a mă curăţa vreau să fiu şi eu niţel milionar! Făcu înconjurul mansardei şi adăugă: Ca alţii…

— Ce vrei să spui?

El dădu din cap, clipi din ochi şi ridică glasul ca un scamator de bîlci gata să facă o demonstraţie în plină stradă:

— Ce vreau să spun? Ascultă!

— Ssst! mormăi femeia lui Jondrette. Nu

vorbi aşa tare, dacă sînt lucruri care nu trebuie auzite!

— Aidade! La cine te gîndeşti? La vecin? L-am văzut ieşind adineauri. De altminteri, aude vreodată ceva nătărăul ăsta? Îţi spun că l-am văzut plecînd.

Ca din instinct, Jondrette coborî totuşi glasul, dar nu de ajuns pentru ca Marius să nu poată auzi ce spune. Din întîmplare, spre norocul lui, zăpada căzută înăbuşea vuietul trăsurilor de pe bulevard aşa că putea prinde fiecare cuvînt din această convorbire.

Iată ce auzi:

— Ascultă, am pus mîna pe nabab! E ca şi prins. S-a făcut! Totu-i pus la cale. Am stat de vorbă cu oamenii mei. Bătrînul o să vină diseară la şase, să-mi aducă cei şaizeci de franci, canalia! Ai auzit cum îi trînteam la gogoşi? Şaizeci de franci, proprietarul, 4 februarie, care nici măcar nu e termenul de plată. Aiurea! O să vină prin urmare la ora şase. E ora cînd vecinul e dus la masă. Mătuşa Bougon spală vasele prin oraş. Nu-i nimeni acasă. Vecinul nu se întoarce niciodată înainte de 11. Fetele au să stea de pază. Tu o să ne ajuţi. El o să se execute.

— Şi dacă nu se execută? întrebă femeia.

Jondrette făcu un gest înfiorător şi zise:

— Îl executăm noi!

Şi-l pufni rîsul.

Era întîia oară cînd Marius îl vedea rîzînd. Un

rîs rece şi dulceag, care te înfiora.

Jondrette deschise un dulap din peretele de lîngă vatră şi scoase de acolo o şapcă veche, pe care şi-o puse pe cap, după ce şi-o şterse cu mîneca.

— Acum o iau din loc, continuă el. Trebuie să mai stau de vorbă cu cîţiva de-ai noştri. Băieţi buni. O să vezi cum o să meargă treaba. Lipsesc foarte puţin; dăm o lovitură straşnică; rămîi acasă. Cu mîinile în buzunarele pantalonilor, stătu o clipă pe gînduri, apoi exclamă: Ştii că e totuşi un mare noroc că nu m-a recunoscut? Dacă mă recunoştea şi el pe mine, nu mai venea. Îl scăpăm din mînă. Barba m-a salvat! Bărbuţa mea romantică, cioculeţul meu drăguţ şi poetic!

Şi-l pufni din nou rîsul.

Se duse la fereastră. Zăpada cădea mereu, brăzdînd cenuşiul cerului.

— Ce vreme păcătoasă! mormăi el. Apoi, înfăşurîndu-se în redingotă: E cam largă zdreanţa asta. Dar nu-i nimic! Straşnică idee a avut ticălosul bătrîn că mi-a lăsat-o! N-aş fi avut cu ce ieşi şi-am fi dat chix şi de rîndul ăsta! Cînd te gîndeşti de ce atîrnă uneori totul! ...

Şi, trăgîndu-şi şapca pe ochi, ieşi.

Abia făcuse cîţiva paşi şi uşa se deschise din nou; profilul său spălăcit şi isteţ se ivi din nou în prag.

— Uitasem, adăugă el. Să umpli soba cu

cărbuni.

Şi azvîrli femeii moneda de cinci franci pe care i-o dăduse „filantropul”.

— Să umplu soba cu cărbuni? întrebă femeia.

— Da.

— Cîte coşuri să iau?

— Două pline.

— Asta face un franc şi jumătate. Cu ce rămîne cumpăr mîncare.

— Ba nicidecum!

— De ce?

— Nu da gata toţi banii.

— De ce?

— Fiindcă mai trebuie să cumpăr şi eu ceva.

— Ce anume?

— Ceva.

— Cît îţi trebuie?

— E vreun negustor de fierărie pe-aici?

— Pe strada Mouffetard.

— A, da! La colţul străzii; cunosc dugheana.

— Spune-mi, cît îţi trebuie pentru ce ai de cumpărat?

— Vreo trei franci.

— Nu mai rămîne mare lucru pentru mîncare.

— Astăzi nu ne arde de mîncare. Avem ceva mai bun de făcut.

— Prea bine, odorul meu.

Pe cînd nevastă-sa rostea aceste cuvinte, Jondrette închise din nou uşa şi, de rîndul ăsta,

Marius îi auzi paşii depărtîndu-se pe coridorul magherniţei şi coborînd în grabă scara.

În clipa aceea bătu ceasul unu la Saint-Médard.

XIII

SOLUS CUM SOLO, IN LOCO REMOTO, NON COGITABUNTUR ORARE PATER NOSTER[397]

Cu toate că Marius era un visător, el avea, cum am arătat, o fire hotărîtă şi energică. Deprinderea de a se reculege în singurătate îi sporise înţelegerea şi compătimirea, dar îi slăbise poate însuşirea de a se mînia. Îi lăsase totuşi neatins sentimentul indignării; avea bunătatea unui brahman şi severitatea unui judecător; îi era milă de-o broască, dar era în stare să strivească o viperă. Şi privirile lui tocmai în cuibul unor vipere se afundaseră; avea sub ochi o vizuină de monştri.

— Trebuie să-i zdrobesc pe aceşti mizerabili! zise el.

Nici una din tainele pe care nădăjduia să le dezlege nu fusese limpezită; dimpotrivă, parcă toate se încîlciseră mai mult; nu aflase nimic limpede despre frumoasa copilă din Luxembourg şi despre omul pe care el îl numea

397 . Cînd doi oameni stau de vorbă pe furiş, nimeni nu-şi va închipui că spun *Tatăl nostru* (lat.).

domnul Leblanc, afară doar de faptul că Jondrette îl cunoştea. Din cuvintele greu de pătruns care fuseseră rostite nu întrezărea decît un singur lucru: că se punea la cale o capcană, încă nelămurită, dar îngrozitoare; că-i pîndea pe amîndoi o mare primejdie: pe ea – poate; pe tatăl ei – sigur; că trebuia să-i scape; că trebuia să zădărnicească uneltirile josnice ale familiei Jondrette şi să sfîşie pînza urzită de aceşti păianjeni.

Se uită o clipă la Jondretta. Scosese dintr-un colţ o sobă veche de tuci şi cotrobăia prin mormanul de fiare vechi.

Se dădu jos de pe scrin cît putu mai încet, avînd grijă să nu facă nici un zgomot.

În spaima lui faţă de ceea ce se uneltea şi-n groaza pe care i-o insuflaseră vecinii, încerca un fel de bucurie la gîndul că va avea prilejul să scape dintr-o mare primejdie pe fiinţa iubită.

Dar ce să facă? Să le dea de ştire celor ameninţaţi? Unde să-i găsească? Nu le cunoştea adresa. Se mai arătaseră o clipă în faţa ochilor lui, ca să se cufunde iarăşi în labirintul de nepătruns al Parisului. Să-l aştepte pe domnul Leblanc la uşă, la ceasurile şase seara, în clipa cînd va sosi, şi să-i spună că i se întinde o cursă? Dar Jondrette şi oamenii lui l-ar vedea stînd la pîndă: strada era pustie, ar fi mai tari decît el, ar izbuti să-l înhaţe sau să-l gonească, iar cel pe care Marius voia să-l scape ar fi pierdut. Era ora unu; pînda fusese

pusă la cale pentru ceasurile şase. Marius mai avea cinci ceasuri înaintea lui.

Îşi puse o haină mai bună, îşi înodă un fular la gît, îşi luă pălăria şi ieşi, fără să facă mai mult zgomot decît dac-ar fi călcat pe un covor de muşchi cu picioarele goale.

De altfel Jondretta mai cotrobăia prin mormanul de fier vechi.

O dată ieşit din casă, Marius o luă pe strada Petit-Banquier.

Se afla pe la mijlocul străzii, lîngă un zid foarte scund, care putea fi sărit prin unele locuri şi care mărginea un maidan; mergea încet, muncit de gînduri; zăpada îi amuţea paşii; deodată auzi nişte glasuri foarte aproape de el. Întoarse capul. Strada era deşartă, nu vedea pe nimeni; era ziua-n amiaza mare; şi cu toate astea auzea desluşit nişte voci.

Se uită pe deasupra zidului pe lîngă care trecea.

Doi oameni şedeau în zăpadă, cu spatele la zid şi vorbindu-şi în şoaptă.

Mutrele lor îi erau străine. Unul dintre ei, îmbrăcat cu bluză, purta barbă, iar celălalt era pletos şi zdrenţuit.

Cel cu barbă purta un fes grecesc; celălalt era în capul gol şi avea părul nins de zăpadă.

Aruncînd o privire peste zid, Marius putu să asculte.

Cel cu plete îi dădea cu cotul celuilalt şi-i spunea:

— Cu *Patron-Minette* mergem la sigur.

— Crezi? zise bărbosul.

Pletosul adăugă:

— Punem mîna fiecare pe cîte-un cearşaf de cinci sutare; şi în cel mai rău caz, ne învîrtim de cinci-şase ani; zece cel mult!

Celălalt răspunse cu oarecare nehotărîre, scărpinîndu-se sub fes:

— Asta aşa e. N-am ce zice.

— Ascultă-mă pe mine: mergem la sigur, zise pletosul...Trăsurica Babacului o să fie la scară.

Pe urmă începură să vorbească despre o melodramă pe care o văzuseră în ajun la Gaîté[398].

Marius porni mai departe.

Se părea că discuţia neînţeleasă a celor doi indivizi, pitiţi atît de ciudat după zidul acela şi ghemuiţi în zăpadă, nu era poate fără oarecare legătură cu planurile mîrşave ale lui Jondrette. Asta trebuia să fie „lovitura”.

Se îndreptă spre mahalaua Saint-Marceau şi la cea dintîi prăvălie pe care-o întîlni în drum întrebă unde se află un comisariat de poliţie.

Se spuse: „Strada Pontoise, la nr. 14”.

Marius porni într-acolo.

Trecînd pe lîngă o brutărie, cumpără o franzeluţă de zece bani şi o mîncă, gîndindu-se că n-o să mai cineze în seara aceea.

Pe drum îi mulţumea lui Dumnezeu în gînd.

398 . Numele unui teatru din Paris.

Îşi spuse că, dacă nu i-ar fi dat de dimineaţă cei cinci franci fetei lui Jondrette, ar fi urmărit birja domnului Leblanc şi, astfel, n-ar mai fi aflat de uneltirile familiei Jondrette şi n-ar mai fi putut împiedica cele puse la cale; domnul Leblanc ar fi fost pierdut şi de bună seamă şi fiica lui o dată cu el.

XIV

ÎN CARE UN POLIŢIST DĂ DOUA PISTOALE UNUI AVOCAT

Ajungînd la nr. 14 de pe strada Pontoise, se urcă la etajul întîi şi întrebă de comisarul circumscripţiei.

— Domnul comisar lipseşte, îi răspunse unul dintre oamenii de serviciu. Dar îi ţine locul un inspector. Doriţi să-i vorbiţi? E ceva urgent?

— Da, răspunse Marius.

Omul de serviciu îl pofti în biroul comisarului. Rezemat de-o sobă, un bărbat înalt stătea în picioare în dosul unui grilaj. Cu mîinile amîndouă îşi ridica pulpanele unei mantale largi, cu trei rînduri de gulere. O faţă pătrată, o gură subţire şi energică, favoriţi deşi, încărunţiţi, foarte zbîrliţi, o privire sfredelitoare. S-ar fi putut spune despre privirea lui nu numai că e pătrunzătoare, ci răscoleşte.

Omul nu părea mai puţin fioros şi mai puţin de temut decît Jondrette; uneori ţi-e tot aşa de

frică de un dulău care-ţi iese în cale ca de un lup.

— Ce doriţi? îi spuse el lui Marius, fără să adauge „domnule”.

— Dumneavoastră sînteţi domnul comisar?

— Lipseşte, îi ţin locul.

— E vorba de ceva foarte secret.

— Atunci vorbiţi.

— Ceva foarte urgent.

— Atunci daţi-i drumul repede.

Omul acela nepăsător şi răstit avea darul să te înspăimînte şi să te liniştească totodată. Inspira şi teamă, şi încredere. Marius îi povesti totul. Că o persoană pe care el n-o cunoştea decît din vedere urma să fie atrasă chiar în aceeaşi seară într-o cursă; că el, Marius Pontmercy, avocat, locuind într-o încăpere de alături de cuibul bandiţilor, auzise prin perete tot ce se uneltise; că ticălosul care plănuise lovitura era un oarecare Jondrette; că are, pesemne, drept complici nişte vagabonzi, printre alţii şi pe un anume Panchaud, zise Printanier, zise Bigrenaille; că fetele lui Jondrette au să stea la pîndă; că n-avea cum să-i dea de veste celui ameninţat, întrucît nu ştia cum îl cheamă; şi în sfîrşit, că totul urmează să se petreacă pe la ceasurile şase seara, în punctul cel mai puţin umblat al bulevardului de l’Hôpital, în casa cu nr. 50-52.

Auzind de acest număr, inspectorul ridică ochii şi zise cu răceală:

— Prin urmare în odaia din fundul coridorului?

— Întocmai! zise Marius şi adăugă: Cunoaşteţi cumva casa?

Inspectorul tăcu o clipă, apoi, încălzindu-şi picioarele la gura sobei, răspunse:

— Poate că da. Apoi adăugă printre dinţi, vorbind mai mult cu propria lui cravată decît cu Marius: Aici trebuie să-şi fi vîrît coada *Patron-Minette*.

Cuvîntul acesta îi atrase atenţia lui Marius.

— *Patron-Minette*! zise el. Am auzit într-adevăr rostindu-se acest nume.

Şi-i repetă inspectorului convorbirea dintre omul cu plete şi omul cu barbă, ghemuiţi în zăpadă după zidul din strada Petit-Banquier.

Inspectorul mormăi:

— Al cu plete trebuie să fie Brujon, iar bărbosul trebuie să fie Demi-Liard, zis şi Deux-Milliards. Îşi plecase din nou ochii şi se gîndea. Cît despre Babacul, bănuiesc cine. Na! mi-am ars mantaua. Totdeauna se face prea mult foc în sobele astea blestemate. La nr. 50-52. Fosta casă Gorbeau. Apoi se uită la Marius: Nu i-aţi văzut decît pe bărbos şi pe cel cu plete?

— Şi pe Panchaud.

— N-aţi văzut vreun domnişor sclivisit dînd tîrcoale pe-acolo?

— Nu.

— Nici pe unul înalt şi gros, mătăhălos şi greoi, care semăna cu elefantul din Grădina

Botanică?

— Nu.

— Nici pe-un şmecher cu mutră de fost saltimbanc?

— Nu

— Pe-al patrulea, nu-l vede nimeni, nici chiar aghiotanţii, ucenicii şi complicii lui. Aşa că nu-i de mirare că nu l-aţi zărit.

— Nu! zise Marius. Dar cine-s toţi ăştia?

Inspectorul răspunse:

— De altminteri, ăsta nu-i ceasul lor. Tăcu din nou, apoi spuse: 50-52! Cunosc dărăpănătura aia. Nu-i cu putinţă să ne ascundem înăuntru fără ca actorii să bage de seamă; ar fi în stare să amîne spectacolul. Sînt atît de modeşti! Publicul îi stinghereşte. Nu se poate! Vreau să-i aud cîntînd şi să-i fac să joace. Sfîrşindu-şi monologul, se întoarse spre Marius şi-l întrebă, uitîndu-se ţintă la dînsul: V-ar fi frică?

— De cine?

— De indivizii ăştia?

— Nu mai mult decît de dumneavoastră! răspunse cu asprime Marius, care începuse să bage de seamă că poliţistul nu-i spusese încă „domnule”.

Inspectorul se uită şi mai atent la Marius şi adăugă cu un fel de gravitate prefăcută:

— Vorbiţi ca un om de curaj şi ca un om cinstit. Curajul nu se sperie de crimă; cinstea nu se sperie de autoritate.

Marius îl întrerupse:

— Bine! Dar ce-aveţi de gînd să faceţi?

Inspectorul se mărgini să-i răspundă:

— Locatarii acestei case au chei ca să deschidă cînd se întorc noaptea acasă. Trebuie să aveţi şi dumneavoastră una.

— Da, zise Marius.

— O aveţi la dumneavoastră?

— Da.

— Da? Daţi-mi-o mie, zise inspectorul.

Marius scoase cheia din vestă, i-o dădu inspectorului şi spuse:

— Dacă vreţi să mă ascultaţi, veniţi cu forţe suficiente.

Inspectorul îi aruncă lui Marius privirea pe care i-ar fi aruncat-o Voltaire unui academician din provincie care i-ar fi propus o rimă; îşi vîrî dintr-o mişcare mîinile uriaşe în buzunarele foarte mari ale mantalei şi scoase două pistoale mici de oţel, din acelea care se poartă în buzunar. I le întinse lui Marius, spunînd repede şi hotărît:

— Luaţi pistoalele şi întoarceţi-vă acasă. Ascundeţi-vă în odaia dumneavoastră, aşa încît să vă creadă plecat. Sînt încărcate. Fiecare cu cîte două gloanţe. Staţi la pîndă; e o gaură în perete, aşa mi-aţi spus. Au să vină indivizii. Lăsaţi-i puţin în pace. Cînd veţi vedea că gluma se îngroaşe şi c-a sosit clipa să-i punem capăt, trageţi un foc de pistol. Nu prea devreme. Restul mă priveşte. Un foc de pistol în vînt, în

tavan, oriunde. Dar mai ales, repet, nu prea curînd. Aşteptaţi un început de înfăptuire: sînteţi avocat; ştiţi ce înseamnă.

Marius luă pistoalele şi le vîrî în buzunarul hainei.

— Prea se văd buzunarele umflate; bate la ochi, zise inspectorul. Puneţi-le mai degrabă în buzunarele de la piept.

Marius ascunse pistoalele în buzunarele de la piept.

— Şi-acum, adăugă inspectorul, nu mai avem nici o clipă de pierdut. Cît e ceasul? Două şi jumătate. La ora şapte aţi spus?

— La şase, răspunse Marius.

— Am vreme, spuse inspectorul. Dar numai cît îmi trebuie. Nu uitaţi nimic din ce v-am spus. Poc! Un foc de pistol.

— N-aveţi nici o grijă! îl asigură Marius.

Şi pe cînd Marius punea mîna pe clanţă ca să iasă, inspectorul îi strigă:

— Şi dacă între timp aveţi nevoie de mine, veniţi aici sau trimiteţi-mi o vorbă. Întrebaţi de inspectorul Javert.

XV

JONDRETTE ÎŞI FACE TÎRGUIELILE

Peste cîteva clipe, pe la ceasurile trei, Courfeyrac trecea întîmplător pe strada Mouffetard împreună cu Bossuet. Ninsoarea se

înteţea şi acoperea totul. Bossuet tocmai îi spunea lui Courfeyrac:

— Cînd vezi cum cad fulgii de zăpadă, ai zice că cerul e bîntuit de o molimă de fluturi albi.

Deodată, Bossuet îl zări pe Marius pe stradă îndreptîndu-se spre barieră. Avea un aer ciudat.

— Ia te uită! exclamă Bossuet. Uite-l pe Marius!

— L-am văzut, zise Courfeyrac. Lasă-l în pace.

— De ce?

— Are treabă.

— Ce fel de treabă?

— Nu vezi ce mutră are?

— Ce mutră?

— Pare că urmăreşte pe cineva.

— Aşa e, recunoscu Bossuet.

— Ia uite ce ochi are! adăugă Courfeyrac.

— Dar pe cine naiba o fi urmărind?

— Vreo gagică-uşurică-floricică-mititică. E amorezat.

— Bine! făcu Bossuet. Dar nu văd pe stradă nici o gagică şi nici o mititică. Nu-i la mijloc o femeie.

Courfeyrac se uită bine şi exclamă:

— Urmăreşte un bărbat!

Un bărbat cu şapcă, căruia i se zărea barba căruntă, deşi nu era văzut decît din spate, mergea într-adevăr la vreo douăzeci de paşi înaintea lui Marius.

Purta o redingotă nouă, care-i era cam mare, şi nişte pantaloni într-un hal fără de hal, peticiţi şi plini de noroi.

Pe Bossuet îl pufni rîsul.

— Cine-o fi omul ăsta?

— Asta? se miră Courfeyrac. E un poet. Numai pe poeţi poţi să-i vezi umblînd cu pantaloni de negustor de piei de cloşcă şi cu redingote de pairi ai Franţei.

— Ia să vedem unde se duce Marius, propuse Bossuet, şi-ncotro o apucă individul... Să-i urmărim. Vrei?

— Bossuet! strigă Courfeyrac. Înţeleptule! Ce dobitoc eşti! Să urmăreşti pe unul care urmăreşte pe un altul!

Se-ntoarseră din drum.

Marius îl zărise în adevăr pe Jondrette trecînd pe strada Mouffetard şi se luase după el.

Jondrette mergea înainte, fără să-i treacă prin cap că cineva îl urmăreşte de aproape.

Cînd ieşi în strada Mouffetard, Marius îl văzu intrînd într-una din cele mai groaznice maghernițe de pe strada Gracieuse; stătu acolo cam un sfert de oră, apoi se întoarse pe strada Mouffetard. Se opri la un negustor de fierărie care se afla atunci la colţul străzii Pierre-Lombard, iar peste cîteva minute Marius îl zări ieşind din dugheană şi ţinînd în mînă o daltă cu mîner de lemn nevopsit, pe care o ascunse sub redingotă. În dreptul străzii Petit-

Gentilly, o luă la stînga şi porni repede pe strada Petit-Banquier. Amurgea. Ninsoarea, care contenise o clipă, se porni iar. Marius se ascunse după colţul străzii Petit-Banquier, care era pustie, ca de obicei, şi nu-l mai urmări pe Jondrette. Făcu foarte bine, deoarece Jondrette, ajungînd în dreptul zidului unde Marius îi auzise stînd de vorbă pe bărbos şi pe cel cu plete, se întoarse, se încredinţă că nu-l urmărea şi nu-l vedea nimeni, apoi sări zidul şi dispăru.

Locul viran pe care-l îngrădea acest zid dădea într-o curte dosnică a unui individ deocheat, care închiria pe vremuri trăsuri. Dăduse faliment, dar mai avea în şopron citeva hodoroage.

Marius îşi spuse că cel mai cuminte lucru era să se folosească de lipsa lui Jondrette ca să se întoarcă acasă; de altfel, era tîrziu; ţaţa Bougon avea obiceiul ca în fiecare seară, cînd pleca să spele vase prin oraş, să încuie uşa casei, care rămînea încuiată toată noaptea; Marius dăduse cheia lui inspectorului de poliţie; trebuia prin urmare să se grăbească.

Se întunecase, era aproape de căderea nopţii; în zare şi pe bolta cerului nu se mai vedea decît un singur punct luminat de soare: luna.

Se înălţa roşie în spatele cupolei celei mici de la Salpêtrière.

Marius ajunse repede la nr. 50-52. Uşa era

încă deschisă. Urcă scara în vîrful picioarelor şi se strecură de-a lungul coridorului pînă-n odaia lui. V-aduceţi aminte că acest coridor era mărginit de o parte şi de alta de mansarde, care în clipa de faţă erau toate goale şi de închiriat. Ţaţa Bougon lăsa de obicei uşile deschise. Trecînd pe dinaintea uneia dintre ele, lui Marius i se păru că zăreşte într-una din odăile nelocuite capetele a patru bărbaţi, care stăteau nemişcaţi şi pe care abia-i lumina un rest de lumină ce pătrundea printr-o ferestruică. Marius nu căută să-i vadă, deoarece nu voia să fie văzut. Izbuti să ajungă în odaia lui fără să fie observat şi fără să facă zgomot. În clipa următoare o auzi pe ţaţa Bougon plecînd şi încuind uşa casei.

XVI

ÎN CARE VOM REGĂSI UN CÎNTEC PE O ARIE ENGLEZEASCĂ, LA MODĂ ÎN 1832

Marius se aşeză pe pat. Era cam pe la cinci şi jumătate. Nu-l mai despărţea decît o jumătate de oră de ceea ce avea să se întîmple. Auzea cum îi bate inima, ca tic-tacul unui ceasornic pe întuneric. Se gîndea la îndoitul marş care se desfăşura în clipa aceea în beznă; pe de o parte înainta crima, pe de alta se apropia justiţia. Nu-i era frică, dar nu se putea gîndi fără o oarecare tulburare la cele ce

vor urma. Ca tuturor acelora care trec pe neaşteptate printr-o aventură uluitoare, ziua aceea i se părea un vis, şi ca să nu se creadă chinuit de vreo vedenie urîtă, simţea nevoia să pipăie în buzunare oţelul rece al celor două pistoale.

Nu mai ningea; luna, din ce în ce mai luminoasă, se desprindea din pîclă, iar lumina ei, îngemănată cu luciul alb al zăpezii de curînd aşternute, dădea încăperii o înfăţişare de amurg.

În mansarda familiei Jondrette era lumină. Marius vedea prin gaura din perete sclipind o flacără roşiatică, ce i se părea însîngerată.

Era limpede că lumina aceasta nu putea veni de la o lumînare. De altfel, în odaia familiei Jondrette nu se auzea nici un zgomot, nu se mişca nimeni, nu vorbea nimeni, nici o suflare, tăcere adîncă, de gheaţă; dacă n-ar fi fost lumina aceea, odaia ar fi semănat cu un mormînt.

Marius îşi scoase încet ghetele şi le împinse sub pat.

Trecură cîteva clipe. Marius auzi deschizîndu-se uşa de jos; un pas grăbit şi greoi urcă scara şi străbătu coridorul; cineva apăsă cu zgomot clanţa mansardei. Jondrette se întorcea acasă.

Numaidecît după aceea se auziră mai multe glasuri. Toată familia era în mansardă. Tăcuseră cît lipsise stăpînul, ca puii de lup în lipsa lupului.

— Eu sînt! zise el.

— Bună seara, tăicuţule! chelălăiră fetele.

— Ce veste? întrebă mama.

— Totul merge strună! răspunse Jondrette dar mi-au îngheţat al dracului picioarele. Aşa, foarte bine că te-ai îmbrăcat. O să fie nevoie să inspiri încredere.

— Sînt gata de plecare.

— N-ai să uiţi nimic din ce ţi-am spus? Ai să faci totul întocmai?

— Fii fără grijă!

— Vezi că… zise Jondrette, dar nu-şi sfîrşi fraza.

Marius îl auzi punind ceva greu pe masă; pesemne dalta pe care-o cumpărase.

— Aha! zise Jondrette. Aţi mîncat.

— Da, aveam trei cartofi şi sare. Am profitat de foc şi i-am copt.

— Bine, dădu din cap Jondrette. Mîine vă iau cu mine la masă. O să mîncăm raţă friptă şi alte bunătăţi. O să vă ospătaţi regeşte dac-or ieşi toate cum trebuie. Apoi, coborînd glasul, adăugă: Capcana e pregătită. Cotoii stau la pîndă. Coborî şi mai mult glasul şi spuse: Pune asta în foc.

Marius auzi zgomotul cărbunilor loviţi cu un cleşte sau cu vreun vătrai. Jondrette continuă:

— Ai uns balamalele uşii ca să nu scîrţîie?

— Da, răspunse femeia.

— Cît e ceasul?

— Aproape şase. A bătut cinci şi jumătate la

Saint-Médard.

— Drace! exclamă Jondrette. Fetele trebuie să se ducă să stea la pîndă, ia veniţi încoa şi ascultaţi!

Urmară nişte şoapte.

Glasul lui Jondrette se auzi din nou:

— Doamna Bougon a plecat?

— Da, zise mama.

— Eşti sigură că nu-i nimeni la vecin?

— Nu s-a mai întors de azi-dimineaţă şi ştii prea bine că e ora cînd se duce la masă.

— Eşti sigură?

— Sigură.

— La urma urmei, grăi Jondrette, nu strică să se ducă cineva să vadă dacă s-a întors. Fetiţo, ia lumînarea şi du-te pînă acolo!

Marius se lăsă pe brînci şi se strecură fără zgomot sub pat.

Abia se pitulase şi zări o lumină prin crăpăturile uşii.

— Tăticule! strigă o voce. A plecat.

Recunoscu glasul fetei celei mari.

— Ai intrat în odaie? întrebă tatăl.

— Nu! răspunse fata. Dar de vreme ce cheia e lîngă uşă înseamnă că a plecat.

Tatăl strigă:,

— Intră totuşi!

Uşa se deschise şi Marius o văzu intrînd pe fata cea mare a lui Jondrette, cu o lumînare în mînă. Arăta tot ca şi dimineaţa, ba încă şi mai îngrozitoare din pricina luminii aceleia.

Se duse de-a dreptul la pat. Marius trecu printr-o clipă de mare spaimă; lîngă pat se afla însă o oglindă prinsă pe perete; spre această oglindă se îndreptase fata. Se ridică în vîrful picioarelor şi se privi în oglindă. Alături se auzi zdrăngănitul unor obiecte de metal răscolite.

Îşi netezi părul cu palma şi-ncepu să-şi surîdă-n oglindă, fredonînd cu vocea ei spartă, ca ieşită din mormînt.

Ţinu iubirea noastră o săptămînă-ntreagă,
Dar clipele de vrajă ce repede-au pierit!
Atît, opt zile numai, cînd mi-eşti atît de dragă!
Ar trebui iubirea să ţină nesfîrşit
O, nesfîrşit să ţină, să ţină nesfîrşit.

În vremea asta, Marius tremura. I se părea cu neputinţă ca ea să nu-i audă răsuflarea.

Fata se duse la fereastră şi se uită afară, vorbind tare de parcă nu era în toate minţile.

— Cît e de urît Parisul cînd îşi pune cămaşa albă! zise ea.

Se întoarse în faţa oglinzii şi începu din nou să se schimonosească, privindu-se pe rînd din faţă şi din profil.

— Ei, ce tot faci acolo? strigă tatăl.

— Mă uit pe sub pat şi pe sub mobile, răspunse ea, continuînd să-şi potrivească părul. Nu-i nimeni.

— Dobitoaco! răcni tatăl. Fă-te-ncoa! Să nu

pierdem vremea!

— Vin! Vin numaidecît! îi strigă ea. N-ai vreme nici să-ti tragi sufletul în şandramaua asta!

Şi începu să cînte din nou:

Mergînd acum spre slavă mă laşi cu dorul meu,

Dar inima mea tristă te va-nsoţi mereu.

Mai aruncă o privire în oglindă şi ieşi, închizînd uşa.

Peste-o clipă, Marius auzi pe coridor lipăitul celor două fete desculţe şi glasul lui Jondrette care striga:

— Fiţi cu multă băgare de seamă! Una la barieră, cealaltă în colţul străzii Petit-Banquier. Nu pierdeţi o clipă din ochi uşa casei şi, de îndată ce zăriţi ceva, daţi fuga pînă aici într-un suflet! Luaţi cheia de la intrare.

Fata cea mare bombăni:

— Să stăm la pîndă desculţe, în zăpadă!...

— Mîine o să aveţi botine de mătase neagră, ca aripile văzduhului, spuse tatăl.

Coborîră şi peste cîteva clipe se auzi izbindu-se uşa de jos, care se închidea, arătînd că ieşiseră.

În casă nu se mai aflau decît Marius, soţii Jondrette şi poate doar făpturile acelea misterioase pe care Marius le zărise în amurg după uşa mansardei nelocuite.

XVII

CUM A FOST ÎNTREBUINŢATĂ MONEDA DE CINCI FRANCI A LUI MARIUS

Marius socoti că sosise clipa să treacă din nou la postul său de observaţie. Cît ai clipi din ochi, cu toată vioiciunea vîrstei lui, fu lîngă gaura din perete.

Privi.

Locuinţa familiei Jondrette avea o înfăţişare ciudată, şi Marius înţelese de unde venea lumina neobişnuită pe care-o văzuse. Într-un sfeşnic coclit ardea o lumînare, dar de fapt nu lumina încăperea.

Toată mansarda era parcă scăldată de flăcările unui foc care ardea într-o sobă destul de mare, de tablă, băgată în vatră şi plină de cărbuni aprinşi: era soba pe care-o pregătise de dimineaţă Jondretta. Cărbunii dogoreau, soba era încinsă şi, în pîlpîirea flăcărilor albastre, se putea desluşi, în mijlocul jeraticului, forma roşie a dălţii cumpărate de Jondrette pe strada Pierre-Lombard. Într-un colţ, lîngă uşă, se vedeau două mormane, dintre care unul părea de fiare vechi şi celălalt o movilă de frînghii, pregătite parcă într-un anumit scop. Cuiva, care n-ar fi bănuit nimic din ce se punea la cale, toate acestea s-ar fi părut sau foarte ciudate, sau foarte fireşti.

Mansarda astfel luminată semăna mai mult cu o fierărie decît cu o gaură de iad, dar Jondrette, în lumina aceea, părea mai mult un diavol decît un fierar.

Dogoarea jeraticului era atît de puternică, încît lumînarea de pe masă se topea în partea dinspre sobă şi se mistuia pieziş. Pe vatră se afla un felinar orb de aramă veche, vrednic de Diogene preschimbat în şef de bandă.

Soba, aşezată chiar în vatră, printre tăciunii aproape stinşi, îşi trimitea fumul pe coş şi nu răspîndea miros.

Razele lunii, pătrunzînd prin cele patru ochiuri ale ferestrei, îşi aşterneau lumina lor albă în mansarda roşiatică şi învăpăiată; pentru sufletul poetic al lui Marius, visător chiar în clipa acţiunii, erau ca un semn al cerului trimis printre visele urîte ale pămîntului.

Aerul rece care se strecura prin geamul spart făcea să se împrăştie mirosul de cărbune şi să nu se bage de seamă soba.

Vizuina familiei Jondrette era, dacă vă aduceţi aminte ce-am spus despre hardughia Gorbeau, minunat aleasă spre a sluji ca loc pentru o faptă mîrşavă şi întunecată şi ca adăpost pentru o crimă. Era încăperea cea mai dosnică a casei celei mai singuratice de pe bulevardul cel mai pustiu al Parisului. Dacă n-ar fi existat capcana, ea ar fi fost născocită aici.

O casă întreagă şi o mulţime de încăperi nelocuite despărţeau mansarda de bulevard, iar singura fereastră pe care o avea dădea spre nişte locuri virane, împrejmuite cu ziduri şi garduri.

Jondrette îşi aprinsese luleaua, se aşezase pe scaunul desfundat şi fuma. Nevastă-sa îi vorbea în şoaptă.

Dacă Marius ar fi fost Courfeyrac, adică un om care face haz în orice împrejurare a vieţii, l-ar fi pufnit rîsul văzînd-o pe Jondretta. Purta o pălărie neagră cu pene, asemănătoare cu pălăriile heralzilor din cortegiul încoronării lui Carol al X-lea, un şal foarte mare cu pătrăţele pestriţe peste fusta de flanelă şi pantofii bărbăteşti pe care-i azvîrlise cu dispreţ fiică-sa în aceeaşi dimineaţă. Asta era găteala care-l făcuse pe Jondrette să exclame: „Aşa! Foarte bine că te-ai îmbrăcat. Trebuie să inspiri încredere!”

Cît despre Jondrette, el nu lepădase redingota nouă şi cam largă pentru el, pe care i-o dăduse domnul Leblanc, iar în îmbrăcămintea lui era mereu aceeaşi nepotrivire între redingotă şi pantaloni care întruchipa pentru Courfeyrac idealul poetului.

Deodată, Jondrette ridică glasul:

— Stai! Uite la ce m-am gîndit. Din pricina vremii, o să vină cu birja. Aprinde felinarul, ia-l cu tine şi coboară. Să stai în dosul uşii de jos. Cînd auzi că s-a oprit trăsura, deschizi

numaidecît; el o să se urce, îi luminezi scara şi coridorul şi în clipa cînd o intra, cobori din nou, repede, plăteşti birjarului şi dai drumul trăsurii.

— Şi bani de unde? întrebă femeia.

Jondrette se scotoci în buzunarul pantalonului şi-i dădu cinci franci.

— Ce-i asta? strigă ea.

Jondrette răspunse cu demnitate.

— E pataca pe care ne-a dat-o vecinul azi-dimineaţă. Şi adăugă: Ştii ceva? Ne-ar trebui două scaune.

— De ce?

— Ca să stea jos.

Pe Marius îl trecu un fior prin şira spinării, auzind-o pe Jondretta dînd acest răspuns liniştit:

— Drace! Mă duc să le iau pe-ale vecinului.

Şi, c-o mişcare grăbită, deschise uşa mansardei şi ieşi pe coridor.

Marius nu mai avea timpul să coboare de pe scrin, să ajungă la pat şi să se ascundă dedesubt.

— Ia lumînarea! spuse Jondrette.

— Nu, răspunse ea. M-ar încurca; trebuie să aduc scaunele. E lună.

Marius auzi cum mîna greoaie a femeii căuta, pipăind, cheia pe întuneric. Uşa se deschise. Rămase locului, uluit şi încremenit de spaimă.

Jondretta intră.

Fereastra mansardei lăsa să treacă o rază de

lună printre două fîşii mari de umbră. Una din aceste fîşii de întuneric acoperea în întregime peretele unde se afla Marius, în aşa fel că nu putea fi văzut.

Jondretta ridică ochii, nu-l zări pe Marius, luă cele două scaune, singurele care se găseau în odaie, şi ieşi, trîntind uşa cu zgomot în urma ei.

Se întoarse în mansardă.

— Iată cele două scaune!

— Ţine felinarul! zise soţul. Coboară repede!

Ea se supuse fără vorbă şi Jondrette rămase singur.

Aşeză cele două scaune de o parte şi de alta a mesei, răsuci dalta în jeratic, puse în faţa vetrei un paravan vechi care ascundea soba, pe urmă se duse în colţul unde se afla grămada de frînghii şi se ghemui lîngă ele, privindu-le cu luare-aminte. Marius îşi dădu seama că ceea ce crezuse el că e un morman de frînghii era o scară de frînghie, foarte bine făcută, cu trepte de lemn şi cu două cîrlige pentru agăţat.

Scara asta şi cîteva unelte mari, adevărate măciuci de fier, care erau vîrîte în maldărul de fiare vechi îngrămădite după uşă, nu se aflau de dimineaţă în mansarda familiei Jondrette, ci fuseseră aduse desigur în cursul după-amiezii, pe cînd Marius lipsea de acasă.

„Unelte de fierar!” gîndi Marius.

Dacă Marius ar fi fost mai priceput în această materie ar fi recunoscut printre sculele

pe care le luase drept ale fierarului anumite instrumente, cu care se putea tăia sau despica: cele două soiuri de unelte sinistre pe care tîlharii le numesc *mititele* şi *cosoraşe*.

Vatra, masa şi cele două scaune se aflau chiar în faţa lui Marius. Soba fusese ascunsă, şi încăperea nu mai era luminată decît de lumînare. Cel mai mărunt ciob de pe masă sau de pe vatră făcea o umbră enormă! O cană de apă cu gîtul spart umbrea jumătate de perete. În odaie domnea o linişte sinistră şi ameninţătoare. Se simţea că dintr-o clipă într-alta se va întîmpla ceva înspăimîntător.

Jondrette uitase de pipă, care se stinsese – dovadă serioasă că era muncit de gînduri – şi se aşezase din nou. Lumina slabă a lumînării scotea în relief trăsăturile ascuţite şi fioroase ale chipului său. Îşi încrunta sprîncenele şi gesticula brusc cu mîna dreaptă, ca şi cum ar fi răspuns celor din urmă recomandări ale unui întunecat monolog lăuntric. Pe cînd stătea astfel în taină de vorbă cu el însuşi, trase repede sertarul mesei, scoase un cuţit mare de bucătărie şi-i încercă tăişul pe unghie. După aceea, puse la loc cuţitul şi închise sertarul.

Marius, la rîndul său, scoase pistolul din buzunarul din dreapta şi trase cocoşul.

Pistolul, încărcîndu-se, făcu un zgomot scurt şi ascuţit.

Jondrette tresări şi se ridică pe jumătate de pe scaun:

— Cine-i acolo? strigă el.

Marius îşi opri răsuflarea; Jondrette ascultă o clipă, apoi începu să rîdă:

— Sînt un dobitoc! Trosneşte lemnăria.

Marius rămase cu pistolul în mînă.

XVIII

CELE DOUĂ SCAUNE ALE LUI MARIUS STAU FAŢĂ-N FAŢĂ

Deodată, sunetul îndepărtat şi melancolic al unui clopot făcu să zbîrnîie geamurile. Bătea ora şase la Saint-Médard.

Jondrette însoţi fiecare bătaie cu o clătinare din cap. La a şasea lovitură, strînse mucul lumînării între degete.

Apoi începu să se plimbe prin odaie, ascultă pe coridor, se plimbă iar şi ascultă din nou.

— Numai de-ar veni! mormăi el şi se aşeză iar pe scaun.

Abia se aşezase cînd se deschise uşa.

O deschise Jondretta, care rămăsese pe coridor cu faţa schimonosită de un grozav zîmbet prietenos, pe care felinarul orb îl lumina de jos în sus.

— Intraţi, vă rog, domnule! zise ea.

— Poftiţi, binefăcătorule! repetă Jondrette, ridicîndu-se numaidecît.

Domnul Leblanc intră.

Era atît de senin, încît inspira un deosebit

respect.

Puse pe masă patru ludovici.

— Domnule Fabantou, zise el, iată pentru chiria şi pentru nevoile dumneavoastră mai urgente. Vom vedea după aceea.

— Dumnezeu să vă răsplătească, preamilostivul meu binefăcător! zise Jondrette. Şi apropiindu-se repede de nevastă-sa: Dă drumul trăsurii!

Femeia ieşi pe furiş, în timp ce soţul ei se ploconea într-una, poftindu-l pe domnul Leblanc să ia loc. Peste cîteva clipe, ea se întoarse şi-i şopti lui Jondrette:

— S-a făcut!

Zăpada, care căzuse fără întrerupere de dimineaţă, era atît de groasă, încît birja nu se auzise nici la sosire şi nici la plecare.

Între timp, domnul Leblanc se aşezase.

Jondrette luă loc pe scaunul celălalt, în faţa domnului Leblanc.

Şi-acum, pentru ca cititorul să înţeleagă scena ce va urma, e rugat să-şi închipuie o noapte friguroasă, locurile pustii de la Salpêtrière acoperite de zăpadă şi albe sub razele lunii ca nişte giulgiuri uriaşe, lumina tainică a felinarelor care împurpura ici şi colo bulevardele acestea sinistre şi şirurile nesfîrşite de ulmi întunecaţi; la un sfert de leghe de jur împrejur, nici urmă de trecător, casa Gorbeau plutind în cea mai adîncă tăcere, în groază şi în beznă; iar în hardughia aceea, în mijlocul

singurătăţii şi al nopţii, vasta mansardă a familiei Jondrette, luminată numai de-o lumînare, înăuntrul ei doi oameni şezînd la o masă, domnul Leblanc liniştit, Jondrette rînjind fioros, Jondretta ca o lupoaică, într-un colţ, iar dincolo de perete, în picioare, nevăzut, fără să-i scape un cuvînt, fără să piardă o mişcare, Marius, cu ochii la pîndă şi cu pistolul în mînă.

Marius nu încerca decît un simţămînt de scîrbă şi nicidecum de teamă. Strîngea mînerul pistolului şi era liniştit. „Îl voi opri pe ticălos cînd voi vrea”, îşi spunea el.

Ştia că poliţia se află pe aproape, la pîndă, aşteptînd semnalul hotărît, gata să-i sară-n ajutor. Nădăjduia, de altminteri, că întîlnirea năprasnică dintre Jondrette şi domnul Leblanc va arunca o rază de lumină în tot ceea ce-l interesa.

XIX

CÎND RĂSCOLEŞTI MOCIRLA

Domnul Leblanc abia se aşezase şi-şi îndreptă privirea spre paturile goale.

— Cum îi merge fetiţei rănite? întrebă el.

— Rău! răspunse Jondrette, cu un zîmbet de mîhnire şi recunoştinţă. Foarte rău, preastimate domn. Soră-sa cea mare a dus-o la spital ca s-o panseze. O să le vedeţi; se-ntorc îndată.

— Doamna Fabantou mi se pare că se simte mai bine, spuse domnul Leblanc, aruncînd o privire spre îmbrăcămintea caraghioasă a Jondrettei, care, stînd între el şi uşă, ca şi cum ar fi păzit ieşirea, se uita la el ameninţătoare şi aproape gata de luptă.

— E pe moarte! zise Jondrette. Dar ce să vă spun, domnule? Femeia asta are-atîta curaj!… Nu-i femeie, e o vită de povară!

Jondretta, măgulită de compliment, protestă cu mofturi de monstru alintat:

— Eşti totdeauna prea bun cu mine, domnule Jondrette!

— Jondrette! spuse domnul Leblanc. Credeam că vă numiţi Fabantou!

— Fabantou, zis Jondrette! răspunse repede soţul. E numele meu de artist! Şi făcîndu-i femeii un gest din umeri, pe care domnul Leblanc nu-l văzu, urmă pe un ton umflat şi drăgăstos: Ah! ne-am înţeles totdeauna de minune, biata mea soţioară şi cu mine! Ce ne făceam altfel? Sîntem atît de nenorociţi, preastimate domn! Vrem să muncim şi nu găsim de lucru! Avem tragere de inimă şi stăm degeaba! Nu ştiu ce face stăpînirea, dar, pe cinstea mea, domnule, nu sînt un iacobin fanatic, nu-s un răzvrătit, nu-i vreau răul, dar dac-aş fi eu ministru, pe ce am mai sfînt, lucrurile ar merge altfel. Iată, de pildă, am vrut ca fetele mele să înveţe legătoria. Veţi spune: „Cum? O meserie?” Da, o meserie! un

meşteşug oarecare! un mijloc de trai! Ce decădere, milostive domn! Ce degradare, cînd ai fost cineva! Vai! Nu ne-a mai rămas nimic din vremurile noastre fericite! Nimic decît un singur lucru, un tablou la care ţin, dar de care m-aş despărţi totuşi, pentru că trebuie să trăim! Da, da, trebuie să trăim!

Pe cînd Jondrette vorbea cu o lipsă de şir înşelătoare, care nu schimba însă nimic din expresia calculată şi pătrunzătoare a înfăţişării lui, Marius ridică ochii şi zări în fundul odăii pe cineva pe care nu-l văzuse pînă atunci. Era un individ care intrase atît de încet încît nici nu se auzise uşa scîrţîind. Avea o vestă de flanelă viorie, veche, uzată, pătată, ruptă, sfîrtecată şi plină de găuri, nişte pantaloni largi de catifea, saboţi în picioare, nu purta cămaşă, avea gîtul gol, braţele goale, tatuate, faţa mînjită cu chinoros[399]. Se aşezase tăcut, cu braţele încrucişate, pe patul cel mai apropiat, şi avînd-o pe Jondretta în faţă, abia dacă putea fi văzut.

Prin acel instinct magnetic care te face să simţi cînd eşti privit, domnul Leblanc se întoarse aproape o dată cu Marius. Nu-şi putu stăpîni o mişcare de uimire, care nu-i scăpă lui Jondrette.

— A! da, exclamă Jondrette, încheindu-şi haina cu un aer mulţumit, vă uitaţi la redingota dumneavoastră! Îmi vine foarte bine! pe cinstea mea! îmi stă de minune!

---

399 . Negru de fum.

— Cine-i omul acesta? întrebă domnul Leblanc.

— Asta? spuse Jondrette. E un vecin. Nu vă sinchisiţi de el.

Vecinul avea o înfăţişare ciudată. Totuşi, în cartierul Saint-Marceau sînt o mulţime de fabrici de produse chimice. Mulţi dintre muncitorii din uzine pot avea chipul înnegrit. De altfel, din toată purtarea domnului Leblanc se vedea că are o încredere sinceră şi nezdruncinată. El continuă:

— Ce spuneaţi, vă rog, domnule Fabantou?

— Ziceam, domnule şi scump protector, urmă Jondrette, sprijinindu-se cu coatele pe masă şi uitîndu-se la domnul Leblanc cu nişte ochi sfredelitori şi duioşi, foarte asemeni ochilor unui şarpe boa, ziceam că am un tablou de vînzare.

Un zgomot uşor se auzi la uşă. Intrase încă un bărbat şi se aşezase pe pat, în spatele Jondrettei. Ca şi celălalt, avea braţele goale şi o mască de cerneală sau de funingine.

Cu toate că individul se furişase în odaie, domnul Leblanc îl zări.

— Nu luaţi seama! zise Jondrette. Sînt de-ai casei. Spuneam, aşadar, că mi-a mai rămas un tablou, un tablou de preţ... Iată-l, domnule, priviţi!

Se ridică, se duse la peretele de care era rezemată tăblia de lemn, despre care am mai vorbit, şi o întoarse cu faţa, lăsînd-o tot la

perete. Era în adevăr ceva care semăna cu un tablou şi pe care lumînarea îl lumina prea puţin. Marius nu putu să desluşească nimic, întrucît Jondrette se aşezase între el şi tablou; întrezărea doar o mîzgăleală grosolană şi un fel de personaj principal, colorat în tonalităţile crude şi ţipătoare ale pînzelor de bîlci şi ale picturilor de paravan.

— Ce e asta? întrebă domnul Leblanc.

— O pictură de maestru, un tablou de mare valoare! Ţin la el ca la fetele mele; îmi trezeşte atîtea amintiri!... V-am spus, însă, şi nu-mi iau vorba înapoi: sînt atît de nenorocit, încît sînt nevoit să mă despart de el.

Fie din întîmplare, fie din pricină că începuse să fie neliniştit, domnul Leblanc, pe cînd cerceta cu de-amănuntul tabloul, îşi îndreptă din nou privirea spre fundul odăii. Se aflau acum acolo patru bărbaţi, trei pe pat şi unul în picioare în dreptul uşii, toţi patru cu braţele goale, nemişcaţi, cu feţele mînjite cu chinoros. Unul dintre cei ce şedeau pe pat se rezema de perete, cu ochii închişi, părînd că doarme. Era bătrîn; părul lui alb, răvăşit peste chipu-i mînjit cu negreală, era înfiorător.

Ceilalţi doi păreau tineri; unul bărbos, celălalt purta plete. Nici unul nu era încălţat cu pantofi; cei ce nu purtau saboţi erau în picioarele goale.

Jondrette băgă de seamă că privirea domnului Leblanc nu se mai dezlipea de

indivizii ăştia.

— Sînt nişte prieteni, nişte vecini, îl lămuri el. Sînt mînjiţi pe faţă fiindcă lucrează cu cărbuni. Sînt sobari Nu luaţi seama la ei, binefăcătorule! Cumpăraţi-mi tabloul! Fie-vă milă de mizeria mea! N-am să vă cer mult pe el. Cît credeţi că face?

— Dar bine, zise domnul Leblanc, privindu-l pe Jondrette drept în ochi, ca unul care nu se lasă înşelat, asta-i o firmă de cîrciumă; face cel mult trei franci.

Jondrette răspunse cu blîndeţe:

— Aveţi portofelul la dumneavoastră? M-aş mulţumi cu o mie de taleri.

Domnul Leblanc se ridică în picioare, se rezemă de perete şi-şi roti repede privirea prin odaie. Jondrette era la stînga lui, spre fereastră, iar nevastă-sa şi cei patru indivizi se aflau la dreapta lui, spre uşă. Cei patru bărbaţi stăteau neclintiţi, parcă nici nu l-ar fi văzut; Jondrette începu din nou să vorbească pe un ton plîngăreţ, cu privirea atît de ştearsă şi cu o intonaţie atît de jalnică, încît domnul Leblanc ar fi putut crede că are în faţă pur şi simplu un om înnebunit de mizerie.

— Dacă nu-mi cumpăraţi tabloul, preamilostive domn, se tînguia Jondrette, nu mai am nici o scăpare, nu-mi rămîne decît să mă înec. Cînd mă gîndesc c-am vrut ca fetele mele să înveţe legătoria de lux, legatul cutiilor pentru cadouri! Ne-ar trebui o masă cu

spetează, ca să nu cadă uneltele, o sobă construită anume, un vas cu trei despărţituri pentru toate felurile de clei de care avem nevoie; pentru lemn, pentru hîrtie sau pentru stofe, un cuţit pentru tăiat cartonul, un tipar pentru potrivitul lui, un ciocan pentru bătutul ţintelor, nişte pensule şi mai ştiu eu ce naiba! Şi toate astea pentru ca să cîştige douăzeci de bani pe zi! Să muncească paisprezece ore! Şi fiecare cutie trece de treisprezece ori prin mîinile lucrătoarei! Şi muiatul hîrtiei! Şi să nu se păteze nimic! şi cleiul să stea cald! La naiba! vă spun: douăzeci de bani pe zi! cum vreţi să poată trăi cineva?

În timp ce vorbea, Jondrette nu se uita la domnul Leblanc, în schimb acesta nu-l slăbea din ochi. Privirea domnului Leblanc era aţintită asupra lui Jondrette, iar privirea lui Jondrette asupra uşii. Atenţia încordată a lui Marius trecea de la unul la altul. Domnul Leblanc părea că se întreabă: „Şi-o fi pierdut minţile?” Jondrette repetă de cîteva ori, cu tot felul de mlădieri în glas, tărăgănate şi rugătoare: „Nu-mi rămîne altceva de făcut decît să mă înec! Acum cîteva zile am coborît cu gîndul ăsta trei trepte la podul Austerlitz!”

Deodată, privirea lui ştearsă fu străbătută de-o fulgerare groaznică; omuleţul acela se ridică şi deveni înfricoşător; făcu un pas spre domnul Leblanc şi-i strigă cu glas tunător:

— Dar nu-i vorba acum de asta! Mă

recunoşti?

XX

CAPCANA

Uşa mansardei se deschisese brusc, lăsînd să se vadă trei indivizi cu bluze de pînză albastră, cu măşti negre de hîrtie pe faţă. Cel din frunte era slab şi avea în mînă o bîtă lungă, ghintuită. Cel de-al doilea, un fel de uriaş, ţinea de mijlocul cozii, cu fierul în jos, o bardă cu care se ucid boii. Cel de-al treilea, un bărbat îndesat, mai puţin slab decît primul şi mai puţin voinic decît al doilea, ţinea în pumn o cheie cît toate zilele, şterpelită de la cine ştie ce poartă de închisoare.

Pesemne că Jondrette aşteptase sosirea acestor inşi. Un dialog grăbit începu între el şi omul cel slab, cu bîta.

— E totu-n regulă? întrebă Jondrette.

— Da, răspunse slăbănogul.

— Dar unde-i Montparnasse?

— Junele-prim s-a oprit să stea de vorbă cu fiică-ta.

— Care?

— Cea mare.

— E o birjă jos?

— Da.

— S-au pus caii la brişcă?

— S-au pus.

— Doi cai buni?

— Foarte buni.

— Aşteaptă la locul unde-am spus eu?

— Da.

— Bine, zise Jondrette.

Domnul Leblanc pălise. Se uita la tot ce se petrecea în jurul său, în maghernită, ca un om care-şi dă seama unde-a nimerit; privirea lui cerceta rînd pe rînd pe toţi cei ce-l înconjurau, îşi întorcea capul în toate părţile, cu o încetineală în care era atenţie şi uimire, dar nimic din înfăţişarea lui nu arăta că-i e frică. Îşi făcuse din masă o poziţie de apărare; şi omul acesta, care cu o clipă mai înainte părea numai un bătrînel cumsecade, se schimbă deodată într-un fel de atlet şi puse pumnu-i puternic pe spătarul scaunului cu un gest neaşteptat şi ameninţător.

Bătrînul, atît de hotărît şi de viteaz în faţa unei asemenea primejdii, părea a fi dintre oamenii care sînt curajoşi, aşa cum sînt şi buni: firesc şi fără sforţare. Tatăl femeii pe care o iubim nu-i un străin pentru noi. Marius se simţi mîndru de necunoscutul acesta.

Trei dintre indivizii cu braţele goale, despre care Jondrette spusese: „Sînt sobari!” luaseră din mormanul de fiare vechi unul – nişte foarfeci mari pentru tăiatul metalelor, altul – un drug de fier care slujea drept pîrghie, cel de-al treilea – un ciocan, şi se aşezaseră în dreptul uşii, fără să scoată o vorbă. Bătrînul rămăsese

pe pat şi deschisese doar ochii. Jondretta se aşezase lîngă el.

Marius socoti că peste cîteva secunde va trebui să intervină şi ridică mîna dreaptă spre tavan, în direcţia coridorului, gata să tragă un foc de pistol.

Jondrette, după ce isprăvi de vorbit cu individul cu bîta, se întoarse iarăşi spre domnul Leblanc şi repetă întrebarea, întovărăşind-o cu rîsul lui răguşit, potolit şi groaznic:

— Aşadar nu mă recunoşti?

Domnul Leblanc îl privi drept în ochi şi-i răspunse:

— Nu.

Atunci Jondrette se îndreptă spre masă, se aplecă pe deasupra lumînării şi încrucişîndu-şi braţele îşi apropie capul lui fălcos şi sălbatic de chipul liniştit al domnului Leblanc, fără ca acesta să se dea înapoi şi, în atitudinea asta de fiară gata să sfîşie, răcni:

— Nu mă cheamă Fabantou şi nu mă cheamă nici Jondrette; mă numesc Thénardier! Sînt hangiul din Montfermeil! Auzi? Thénardier! Acum mă recunoşti?

O roşeaţă abia văzută se ivi pe obrajii domnului Leblanc. Răspunse fără să ridice sau să-i tremure glasul, cu liniştea sa firească.

— Nu, nici acum.

Marius nu auzi răspunsul. Cine l-ar fi privit în clipa aceea, în întuneric, ar fi băgat de seamă că e năuc, buimac şi ca trăsnit. În clipa cînd

Jondrette spusese: „Mă numesc Thénardier”, Marius fusese străbătut de un fior prin tot trupul şi se rezemase de perete, ca şi cum ar fi simţit în inimă tăişul rece al unei spade. Apoi braţul lui drept, care era gata să dea semnalul, alunecase încet în jos, iar cînd Jondrette repetase: „Auzi? Thénardier!”– mîna lipsită de vlagă a lui Marius era cît pe-aci să dea drumul pistolului.

Mărturisind cine era, Jondrette, nu-l tulburase cîtuşi de puţin pe domnul Leblanc, dar îl răscolise adînc pe Marius. Numele de Thénardier, pe care domnul Leblanc părea că nu-l cunoaşte, Marius îl ştia. Aduceţi-vă aminte ce însemna numele acesta pentru el! Numele pomenit în testamentul tatălui său, şi pe care îl purta săpat în inimă; îl păstra în gîndurile lui cele mai ascunse, în adîncul memoriei sale, cu această poruncă sfîntă: *„Un oarecare Thénardier mi-a scăpat viaţa. Dacă fiul meu îl va întîlni, să-i facă tot binele care-i va sta în putinţă”.* Numele acesta, vă amintiţi, îl păstra cu sfinţenie în sufletul lui, alăturîndu-l cu evlavie de numele tatălui său. Cum? Astfel arăta Thénardier, hangiul din Montfermeil pe care-l căutase zadarnic atît amar de vreme? îl găsise, în sfîrşit; dar cum! Salvatorul tatălui său era un tîlhar! Omul căruia Marius ardea de dorinţa de a i se jertfi era un monstru! Cel care-l scăpase de la moarte pe colonelul Pontmercy era pe cale să săvîrşească o faptă a

cărei formă Marius n-o desluşea încă limpede, dar care semăna cu un asasinat! Şi împotriva cui, Dumnezeule sfinte? Ce fatalitate! Ce amară ironie a soartei! Tatăl lui îi poruncea din fundul mormîntului să-i facă lui Thénardier tot binele care-i va sta în putinţă, şi de patru ani Marius n-avea alt gînd decît să plătească datoria părintelui său, iar în clipa cînd era gata să dea pe mîna justiţiei un ucigaş în toiul crimei, destinul îi striga: E Thénardier! Pe omul care salvase pe tatăl său prin ploaia de gloanţe, pe cîmpia eroică de la Waterloo, era gata să-l răsplătească trimiţîndu-l la ghilotină! Îşi făgăduise că, dacă-l va întîlni vreodată pe Thénardier, nu-l va întîmpina decît azvîrlindu-i-se la picioare; îl întîlnise în adevăr, dar ca să-l dea pe mîna călăului! Tatăl lui îi spunea: „Ajută-l pe Thénardier!” şi el răspundea glasului acestuia scump şi sfînt nimicindu-l pe Thénardier. Să-i dea tatălui său, în mormînt, acest spectacol: omul care, primejduindu-şi viaţa, îl smulsese din ghearele morţii, executat în Piaţa Saint-Jacques mulţumită fiului său, acestui Marius căruia tocmai i-l încredinţase? Şi ce bătaie de joc să fi purtat la piept atîta vreme ultimele dorinţe ale tatălui, scrise de mîna lui, pentru a face, în chip îngrozitor, cu totul dimpotrivă! Pe de altă parte, gîndea, să fie martor la o ticăloşie şi să n-o împiedice? Cum? Să osîndească victima şi să-l cruţe pe asasin? Poţi fi socotit dator să porţi

recunoştinţă unui astfel de nemernic? Toate gîndurile pe care şi le făurise Marius de patru ani încoace erau străbătute de la un capăt la altul de lovitura neaşteptată. Se cutremură. Totul atîrna de el. Ţinea în mînă, fără ştirea lor, soarta făpturilor care se frămîntau acolo, sub ochii săi. Dacă trăgea focul de pistol, domnul Leblanc scăpa, şi Thénardier era pierdut; dacă nu trăgea, cădea jertfă domnul Leblanc şi – cine ştie? — scăpa „Thénardier”. Să-l arunce pe unul în prăpastie ori să-l lase pe celălalt să se prăbuşească? Ar avea remuşcări şi într-un caz şi într-altul. Ce să facă? Ce hotărîre să ia? Să nesocotească amintirile cărora trebuia neapărat să li se supună, să treacă peste atîtea legăminte luate faţă de el însuşi, peste datoria cea mai sfîntă, peste scrisul cel mai respectat? Să treacă peste testamentul tatălui său, ori să lase să se săvîrşească o crimă? I se părea c-o aude cînd pe „Ursula lui” rugîndu-l fierbinte pentru tatăl ei, cînd pe colonel dîndu-i în grijă pe Thénardier. Simţea că-şi pierde minţile. Şi n-avea nici măcar vreme să se gîndească, atît de repede şi de sălbatic se desfăşura scena din faţa ochilor săi. Un vîrtej pe care se crezuse stăpîn îl ducea cu el. Era cît pe-aci să leşine.

În vremea asta, Thénardier, căruia nu-i vom mai spune altfel de aci înainte, se plimba încoace şi încolo prin faţa mesei, ca ieşit din minţi şi cuprins de o bucurie nestăpînită.

Apucă lumînarea cu violenţă şi-o puse pe

marginea căminului, trîntind-o atît de tare, încît flacăra era cît pe-aci să se stingă, iar seul topit împroşcă peretele.

Se întoarse apoi cu o mutră îngrozitoare spre domnul Leblanc şi răcni:

— Te-ai curăţat! Eşti pierdut! Te tai bucăţele! Te mănînc fript! Şi începu din nou să umble prin odaie, în culmea furiei. A! strigă el. Te-am regăsit, în sfîrşit, domnule filantrop, domnule milionar jerpelit! domnule care dăruieşti păpuşi! nătărău bătrîn! Aşa? Nu mă recunoşti, ai? N-ai venit la Montfermeil, la hanul meu, acum opt ani, în 1823, în noaptea de Crăciun? N-ai luat-o dumneata de la mine pe fetiţa Fantinei, pe Ciocîrlia? Nu purtai o pelerină galbenă? Nu! Şi nu aveai un pachet cu nişte zdrenţe în mînă, aşa cum ai venit şi azi-dimineaţă la mine? Spune şi tu, nevastă! E năravul lui, se pare, s-aducă pachete cu ciorapi de lînă prin casele oamenilor. Bătrîn milos, de! Eşti cumva negustor de ciorapi, domnule milionar? Împărţi săracilor ce-ţi ramîne de la tarabă, preacucernice? Mare panglicar mai eşti! A, nu mă recunoşti? Ei bine, eu te recunosc! Te-am recunoscut îndată ce ţi-ai vîrît botul aici! A! o să vezi pînă la urmă că nu-i prea frumos să te bagi prin casele oamenilor, pe cuvînt că sînt hanuri; cu haine jerpelite, cu mutră de om sărac, care aşteaptă să i se dea de pomană, să înşele oamenii, să facă pe generosul, să le iei mijlocul lor de trai, să-i

ameninţi prin pădure şi să te socoţi împăcat cînd, după ce s-au ruinat, vii să le aduci o redingotă lăbărţată şi două pături păcătoase de spital. Ticălos bătrîn! Hoţ de copii!

Se opri şi păru că stă o clipă de vorbă cu el însuşi. Ai fi spus că furia i se potoleşte ca apele Ronului în vreo groapă; pe urmă, ca şi cum ar fi sfîrşit cu glas tare ceea ce începuse să-şi spună în şoaptă, dădu cu pumnul în masă şi strigă:

— Cu mutra lui spăşită! Şi, răstindu-se la domnul Leblanc: Drace! ţi-ai bătut joc de mine! Tu eşti pricina tuturor nenorocirilor mele! Ai luat pentru o mie cinci sute de franci o fată pe care o creşteam, care era de bună seamă a unor oameni bogaţi, care-mi adusese bani frumuşei şi de pe urma căreia aş fi avut cu ce să trăiesc toată viaţa! O fată care m-ar fi despăgubit de tot ce-am pierdut în spelunca aia blestemată unde se-ncingeau chiolhanuri drăceşti şi unde mi-am irosit ca un nătărău tot ce agonisisem. O! aş vrea ca tot vinul care a fost băut la mine să se facă otravă pentru cei ce l-au băut. În sfîrşit, asta e! Spune, nu-i aşa că m-ai crezut un dobitoc cînd ai plecat cu Ciocîrlia? În pădure erai cu bîta în mînă! Erai mai tare! Astăzi sînt eu mai tare. Îmi iau revanşa. Eşti curăţat, moşule! Mi-a venit şi mie rîndul să rîd! Rîd din toată inima! A căzut în capcană, dumnealui! I-am spus că am fost actor, că mă cheamă Fabantou, că am jucat

teatru cu domnişoara Mars, cu domnişoara Muche, că proprietarul îmi cere să-i plătesc chiria mîine, 4 februarie, şi nici nu ştie că termenul de plată e 8 ianuarie, nu 4 februarie. Mare tîmpit! Şi-mi aduce patru monede păcătoase! Canalia! Nu s-a îndurerat să-mi dea măcar o sută de franci. Şi cum se lăsa dus de neroziile mele! Mă umfla rîsul. Îmi spuneam: „Nătărăule! Te am în labă! Îţi ling eu mîinile în dimineaţa asta, da diseară am să-ţi ronţăi inima!”

Thénardier se opri. Gîfîia. Pieptu-i îngust sufla ca nişte foale… Privirea lui era plină de fericirea josnică a omului slab, crud şi laş, care poate în sfîrşit să-l doboare pe cel de care i-a fost teamă şi să-l jignească după ce l-a linguşit; bucuria piticului cînd pune călcîiul pe capul lui Goliat; bucuria şacalului cînd sfîşie un taur bolnav, destul de prăpădit ca să nu se mai poată apăra şi destul de viu ca să mai poată suferi.

Domnul Leblanc nu-l întrerupse, dar îi spuse în clipa cînd se făcu linişte:

— Nu ştiu ce vrei să spui. Te înşeli. Sînt un om sărac, nicidecum milionar. Nu te cunosc. Mă iei drept altcineva.

— A! mîrîi Thénardier. Gogoşi! Îi dai mereu zor cu gluma asta! Încerci s-o scalzi, dragul meu! Aşa? Nu-ţi mai aduci aminte? Nu ştii cine sînt?

— Iertaţi-mă, domnule, răspunse domnul

Leblanc cu o bunăvoinţă în glas care suna ciudat şi autoritar într-o asemenea clipă, dar văd că sînteţi un bandit.

Cine n-a băgat de seamă că fiinţele mîrşave se supără lesne? Monştrii sînt supărăcioşi. Auzind cuvîntul „bandit”, nevasta lui Thénardier sări de pe pat, iar Thénardier înşfăcă scaunul, gata să-l sfărîme în mîini.

— Nu te mişca! îi strigă femeii, şi, întorcîndu-se spre domnul Leblanc: Bandit! da, ştiu că dumneavoastră, bogătaşii, ne numiţi aşa. Da, e-adevărat! Am dat faliment, stau ascuns, n-am pîine, n-am un ban, sînt un bandit! De trei zile n-am mîncat; sînt un bandit! A! Dumneavoastră nu vă e frig la picioare; aveţi pantofi de lux, aveţi haine vătuite ca arhiepiscopii, staţi la etajul întîi în case cu portar, mîncaţi trufe, mîncaţi sparanghel a patruzeci de franci legătura în ianuarie şi mazăre boabe; vă ghiftuiţi; iar cînd vreţi să ştiţi dacă e frig, vă uitaţi în gazetă ca să vedeţi cît arată termometrul inginerului Chevalier[400]. Cît despre noi, termometrele sîntem noi înşine. N-avem nevoie să ne ducem pe chei, la colţul turnului Orologiului, ca să vedem cîte grade sînt afară; simţim că ni se încheagă sîngele în vine şi că ne îngheaţă inima de frig şi spunem: „Nu există Dumnezeu!” Iar dumneavoastră veniţi în peşterile noastre, da, în peşterile

---

400 . Fizician francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea; a perfecţionat diferite instrumente de optică şi fizică.

noastre, ca să ne faceţi bandiţi! Dar noi o să vă dăm gata, mititeilor! O să vă păpăm! Domnule milionar, află dumneata că am fost şi eu cîndva un om ca toţi oamenii, plăteam impozite, eram alegător, sînt un cetăţean cum poate dumneata nu eşti. Aici, Thénardier făcu un pas spre indivizii de lîngă uşă şi adăugă, cutremurîndu-se: Şi cînd mă gîndesc că are cutezanţa să vină să-mi vorbească de parc-ar vorbi c-un cîrpaci! Apoi adresîndu-se domnului Leblanc cu o înflăcărare crescîndă: Şi mai află, domnule filantrop, că nu sînt un individ suspect! Nu sînt un om al cărui nume nu se cunoaşte şi care răpeşte copiii de prin casele oamenilor. Sînt un fost ostaş francez; ar fi trebuit să fiu decorat! Am fost la Waterloo! Am salvat în timpul luptei pe un general pe care-l chema contele de nu ştiu cum. Mi-a spus numele lui, dar afurisita lui de voce era atît de stinsă, încît nici nu l-am auzit. N-am auzit decît: mulţumesc… Aş fi fost mai bucuros să-mi spună cum îl cheamă decît să-mi mulţumească. Asta m-ar fi ajutat să dau de urma lui. Tabloul ăsta pe care-l vedeţi şi care a fost pictat de David la Bruqueselles[401], ştii pe

---

401 . Cunoscut pictor francez, care a creat principalele sale opere în ajunul şi în timpul revoluţiei burgheze, precum şi sub dictatura lui Napoleon Bonaparte. Şef al „şcolii clasice”, dispreţuia coloritul şi se îngrijea mai ales de puritatea desenului. Iacobin activ pe vremea revoluţiei, a fost ales deputat în Convenţiune şi a votat pentru moartea lui Ludovic al XVI-lea. Restauraţia l-a exilat ca „regicid”, trăindu-şi ultimii zece ani ai vieţii la Bruxelles.

cine înfăţişează? Pe mine. David a vrut să imortalizeze fapta mare de arme. Îl duc pe general în spate şi mă strecor printre gloanţe. Iată povestea! Domnul general ăsta nu făcuse niciodată nimic pentru mine; nu era mai bun decît alţii! Totuşi, eu i-am scăpat viaţa, punîndo în primejdie pe-a mea şi am rămas cu buzunarele doldora de certificate! Sînt un ostaş de la Waterloo, mii de draci!... Şi-acum, după ce-am avut bunătatea să-ţi spun toate astea, să isprăvim; am nevoie de bani, am nevoie de bani mulţi, am nevoie, de foarte mulţi bani; altminteri, pe legea mea! te curăţ!...

Marius izbutise să-şi stăpînească întrucîtva clocotul lăuntric şi asculta. Ultima putinţă de îndoială se risipise. Era, fără doar şi poate, acel Thénardier despre care se vorbea în testament. Marius se cutremură la auzul învinovăţirii de nerecunoştinţă adusă tatălui său şi pe care el era gata s-o îndreptăţească într-un chip atît de neaşteptat. Frămîntarea lui spori. De altminteri, în toate cuvintele pe care le rostea Thénardier, în tonul, în gestul, în privirea lui din care ţîşneau flăcări la fiecare vorbă, în izbucnirile lui de om rău, care le denunţa pe toate, în amestecul ăsta de fanfaronadă şi josnicie, de îngîmfare şi de micime sufletească, de turbare şi de prostie, în învălmăşagul plîngerilor adevărate şi al simţămintelor prefăcute, în neruşinarea acestui ticălos care gusta cu nesaţ voluptatea

violenţei, în dezvăluirea sfruntată a întregii urîţenii a unui suflet, în răscolirea tuturor suferinţelor îmbinate cu toate urile – în toate era ceva respingător ca răul însuşi şi zguduitor ca adevărul.

Cititorul a ghicit desigur că tabloul de maestru, pictura lui David propusă spre cumpărare domnului Leblanc, nu era decît firma cîrciumii lui Thénardier, zugrăvită, v-aduceţi aminte, de el însuşi, singura epavă pe care o păstrase din naufragiul de la Montfermeil.

Deoarece Thénardier nu mai stătea în faţa ei, Marius putu acum să vadă lucrarea şi, în adevăr, recunoscu în mîzgălitura aceea o bătălie, zarea învăluită în fum şi un om ducînd în cîrcă pe un altul. Era grupul alcătuit de Thénardier şi Pontmercy; sergentul salvator şi colonelul salvat. Marius simţi că-i vine ameţeală; tabloul acesta parcă-l aducea din nou la viaţă pe tatăl său; nu mai avea în faţa ochilor firma cîrciumii din Montfermeil, ci o înviere; înaintea lui se deschidea un mormînt şi se înălţa o fantomă; Marius simţea sîngele zvîcnindu-i în tîmple, auzea tunul de la Waterloo; tatăl lui, însîngerat, pictat nedesluşit pe tabla aceea sinistră, îl umplea de spaimă şi i se părea că forma nelămurită de pe mîzgălitură se uita ţintă la el.

După ce-şi recăpătă răsuflarea, Thénardier îşi îndreptă spre domnul Leblanc ochii lui

injectaţi de sînge şi-i spuse încet şi scurt:

— Ce-ai de spus înainte de-a te trimite la plimbare?

Domnul Leblanc tăcea. Şi-n tăcerea aceasta, un glas răguşit slobozi în coridor o glumă sinistră:

— Dac-aveţi de crăpat lemne, sînt aici!

Omul cu securea făcea haz.

În aceeaşi clipă, în faţa uşii se ivi un cap uriaş şi zbîrlit, pămîntiu, rînjind îngrozitor şi arătîndu-şi nu dinţii, ci colţii.

Era chipul omului cu securea.

— De ce ţi-ai scos masca? răcni Thénardier furios.

— Ca să pot să rîd, răspunse acela.

De cîteva clipe, domnul Leblanc părea că urmăreşte şi supraveghează toate mişcările lui Thénardier, care, orbit şi ameţit de propria-i turbare, umbla încoace şi încolo prin vizuină, ştiind că uşa era păzită, că era înarmat şi ţinea în mînă un om dezarmat şi că sînt nouă contra unu, dacă am socoti-o pe femeia lui numai cît un singur bărbat. Dojenindu-l pe omul cu securea se întorsese cu spatele la domnul Leblanc.

Folosindu-se de clipa asta, domnul Leblanc împinse scaunul cu piciorul şi masa cu pumnul şi, dintr-o săritură, cu o sprinteneală uimitoare, înainte ca Thénardier să fi avut vreme să se întoarcă, ajunse la fereastră. Într-o clipă o deschise, se urcă pe ea şi-o încălecă. Era pe

jumătate afară, cînd şase braţe zdravene îl înşfăcară şi-l traseră cu putere înapoi. Se năpustiră asupra lui cei trei „sobari”. În acelaşi timp, Thénardier îl înhăţase de păr.

La tărăboiul care se iscase, dădură năvală şi ceilalţi bandiţi care se aflau pe coridor. Bătrînul întins pe pat, şi care părea ameţit de băutură, se dete jos şi se apropie clătinîndu-se, cu un ciocan de cantonier în mînă.

Unul dintre „sobari”, a cărui faţă mînjită era luminată de lumînare şi în care Marius, cu toată negreala, îl recunoscu pe Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, ridică deasupra capului domnului Leblanc un fel de ghioagă, un drug de fier cu două măciulii de plumb la cele două capete.

Marius nu se mai putu stăpîni: „Tată, îşi spuse el în gînd, iartă-mă!” şi căută cu degetul cocoşul pistolului. Era gata să tragă, cînd îl auzi pe Thénardier strigînd:

— Nu v-atingeţi de el!

Încercarea deznădăjduită a victimei, departe de a-l îndîrji pe Thénardier, îl potolise. Erau doi oameni într-însul:, unul crunt, altul foarte chibzuit. Pînă-n clipa aceea, în beţia izbînzii, în faţa prăzii doborîte şi nemişcate, precumpănise omul lipsit de îndurare; cînd victima începu să se zbată şi păru că vrea să lupte, omul chibzuit se trezi în el şi puse stăpînire pe situaţie.

— Nu v-atingeţi de el! repetă dînsul.

Şi, fără să bănuiască, avu un prim succes, oprind focul de pistol care era gata să pornească, paralizîndu-l pe Marius, care nu mai avea nici un motiv să se grăbească şi care, în faţa acestei schimbări, nu vedea nici un neajuns dacă mai aştepta. Cine ştie dacă nu se va întîmpla ceva care să-l scoată din groaznica cumpănă de a-l lăsa să piară pe tatăl Ursulei sau de a-l nimici pe salvatorul colonelului.

O luptă titanică se încinsese. Cu a lovitură de pumn în coşul pieptului, domnul Leblanc îl rostogolise pe bătrîn în mijlocul odăii, apoi, numai cu dosul palmei, culcase la pămînt alţi doi atacatori şi-i pironise pe amîndoi sub genunchi; ticăloşii horcăiau sub apăsarea asta ca sub un bolovan de granit; dar ceilalţi patru îl apucaseră pe viteazul bătrîn de braţe şi de ceafă şi-l ghemuiseră peste cei doi „sobari” doborîţi. Astfel, biruindu-i pe unii, dar răpus de ceilalţi, strivindu-i pe cei de dedesubt, dar înăbuşit de cei de deasupra, opintindu-se zadarnic împotriva celor ce se grămădeau peste el, domnul Leblanc nu se mai vedea de sub grupul groaznic al bandiţilor, ca un mistreţ încolţit de-o haită de dulăi şi de copoi care urlă.

Izbutiră să-l trîntească pe patul cel mai apropiat de fereastră şi-l ţintuiră locului. Thénardiera nu-şi mai scotea mîna din părul lui.

— Tu nu te băga! zise Thénardier. O să-ţi rupi şalul. Thénardiera se supuse, cum se supune

lupoaica lupului, mîrîind.

— Voi, adăugă Thénardier, scotociţi-l.

Domnul Leblanc părea că nu mai are de gînd să se împotrivească, Îl scotociră. N-avea la el decît o pungă de piele cu şase franci în ea şi batista.

Thénardier băgă batista în buzunarul lui.

— Cum? N-are portofel? întrebă el.

— Nici ceas! răspunse unul dintre „sobari”.

— N-am ce zice! mormăi cu glas de ventriloc individul mascat care ţinea cheia cea mare în mînă. E zdravăn moşu!

Thénardier se duse în colţul de lîngă uşă şi luă de acolo un maldăr de frînghii pe care-l aruncă celorlalţi.

— Legaţi-l de piciorul patului! zise el.

Şi văzînd că bătrînul, care fusese lungit în mijlocul odăii de lovitura de pumn a domnului Leblanc, nu se mai mişcă-:

— Ce? Boulatruelle a murit? întrebă el..

— Nu, răspunse Bigrenaille. E beat!

— Aruncaţi-l într-un colţ! zise Thénardier.

Doi dintre „sobari” îl împinseră cu piciorul pe beţiv lîngă mormanul de fiare vechi.

— Babet, de ce-ai adus atîţia? îi şopti Thénardier celui cu bîta. Nu era nevoie.

— Ce vrei? răspunse omul cu bîta. Au ţinut să vina cu toţii. E sezon mort. Nu prea e de lucru.

Patul pe care fusese trîntit domnul Leblanc părea să fie un fost pat de spital, aşezat pe

patru butuci grosolani de lemn abia cojit. Domnul Leblanc nu se împotrivi. Tîlharii îl legară zdravăn, în picioare, de unul din butucii patului, cît mai departe de fereastră şi cît mai aproape de vatră.

După ce strînseră şi cel din urmă nod, Thénardier luă un scaun şi se aşeză aproape în faţa domnului Leblanc. Thénardier era cu totul schimbat; în cîteva clipe trecuse de la violenţa cea mai nestăpînită la blîndeţea domoală şi vicleană. Marius abia putea recunoaşte în acest zîmbet de om îndatoritor şi cuviincios gura aproape bestială care cu o clipă înainte spumega; urmărea uluit schimbarea asta fantastică şi neliniştitoare şi trecea prin tulburarea pe care-ar simţi-o cineva care ar vedea un tigru schimbîndu-se în avocat.

— Domnule... spuse Thénardier. Şi făcîndu-le semn tîlharilor care-l mai ţineau pe domnul Leblanc să se îndepărteze: Staţi puţin deoparte şi lăsaţi-mă să vorbesc cu domnul!

Se retraseră cu toţii spre uşă. Thénardier urmă:

— Aţi făcut rău, domnule, încercînd să săriţi pe fereastră. Aţi fi putut să vă rupeţi un picior. Acum, dacă îngăduiţi, vom sta de vorbă în linişte. Mai întîi, trebuie să vă împărtăşesc constatarea pe care-am făcut-o, că n-aţi scos încă nici un strigăt.

Thénardier avea dreptate; amănuntul era adevărat, cu toate că Marius, în tulburarea lui,

nu-l băgase în seamă. Domnul Leblanc rostise doar cîteva cuvinte, fără să ridice glasul şi, chiar în încăierarea de lîngă fereastră, cu cei şase tîlhari, păstrase cea mai adîncă şi cea mai ciudată tăcere. Thénardier urmă:

— O! Doamne! dac-aţi fi strigat: „Săriţi, hoţii!” nu mi s-ar fi părut de loc nefiresc. „Săriţi, mă omoară!” aşa se strigă de obicei în asemenea ocazii; şi, în ceea ce mă priveşte, n-aş fi luat-o în nume de rău. E foarte firesc să facem niţel tărăboi cînd ne trezim în mijlocul unor peroane care nu prea inspiră încredere. Aţi fi putut s-o faceţi; nimeni nu v-ar fi împiedicat. Nici măcar nu v-am fi pus căluş în gură. Şi-am să vă spun de ce: pentru că odaia asta e foarte bine ascunsă. N-are altă însuşire, dar pe aceasta o are. E ca o pivniţă. Dac-ar exploda o bombă aici, corpul de gardă cel mai apropiat ar crede că e sforăitul unui om beat. Aici tunul ar face: bum! Iar tunetul: puf! E o locuinţă plăcută. Dar, în sfîrşit, dumneavoastră n-aţi ţipat; e mai bine aşa; vă felicit şi-am să vă spun ce-am înţeles eu dintr-asta: scumpe domn, cînd ţipăm, cine dă năvală? Poliţia. Iar după poliţie? Justiţia. Ei bine, dumneavoastră n-aţi ţipat; ceea ce înseamnă că nici dumneavoastră nu ţineţi s-aveţi de-a face cu justiţia şi cu poliţia, cum nu ţinem nici noi. Înseamnă – şi de mult mă gîndesc la lucrul ăsta – că aveţi vreun interes să ascundeţi ceva. Aşadar, ne-am putea înţelege.

Pe cînd vorbea astfel, cu privirea aţintită asupra domnului Leblanc, Thénardier părea că se străduieşte să-şi înfigă săgeţile ascuţite care-i ţîşneau din ochi pînă-n conştiinţa prizonierului său. De altfel, vorba lui, plină de o îndrăzneală stăpînită şi vicleană, era măsurată şi aproape aleasă; şi-n ticălosul ăsta, care adineauri nu era decît un tîlhar, ieşea acum la iveală „omul care se pregătise să se facă preot”.

Trebuie să spunem că tăcerea pe care-o păstrase prizonierul, acest simţ al prevederii care mergea pînă la uitarea de sine, tăria aceasta de-a se împotrivi celui mai firesc îndemn, acela de-a scoate un strigăt, toate acestea din clipa în care i se atrăsese atenţia asupra lor, îl tulburau pe Marius şi-l umpleau de o uimire dureroasă.

Observaţia atît de întemeiată a lui Thénardier îngroşa şi mai mult pentru Marius ceaţa plină de taine în care se ascundea făptura aceea gravă şi ciudată, căreia Courfeyrac îi zvîrlise porecla de „domnul Leblanc”. Dar, oricine ar fi fost, aşa legat cu frînghii, înconjurat de călăi, intrat pe jumătate, ca să zicem aşa, într-o groapă care se căsca din ce în ce mai adînc sub el, în faţa mîniei, ca şi-n faţa blîndeţii lui Thénardier, omul acesta rămăsese nepăsător; şi Marius nu putea, într-o clipă atît de grozavă, să nu admire faţa aceea melancolică, atît de semeaţă.

Era, fireşte, o fiinţă care nu ştia ce-i frica şi ce-nsemnează a fi deznădăjduit. Un om în stare să stăpîneâscă încercarea situaţiilor disperate. Oricît de nemăsurată era primejdia, oricît de neînlăturat era deznodămîntul, nu se vedea în atitudinea lui nimic din agonia înecatului care-şi holbează ochii îngroziţi sub apă.

Thénardier se ridică şi, în chipul cel mai firesc, se apropie de cămin, dădu la o parte paravanul, îl rezemă de patul de lîngă el şi lăsă să se vadă soba plină de jăratic, în mijlocul căruia prizonierul putu să zărească desluşit dalta încinsă pînă la alb şi străbătută din loc în loc de steluţe stacojii.

Apoi Thénardier veni şi se aşeză din nou lîngă domnul Leblanc.

— Cum spuneam, urmă el, ne putem înţelege. Ne putem învoi prieteneşte. Am făcut rău că m-am înfuriat adineauri; nu ştiu unde mi-a fost capul: am cam trecut măsura; am spus tot felul de lucruri nelalocul lor. De pildă, pentru că sînteţi milionar, v-am spus că am nevoie de bani, de mulţi bani, de foarte mulţi bani. Asta n-ar fi de loc drept. Doamne! Oricît aţi fi de bogat, aveţi şi dumneavoastră greutăţi; cine nu are? N-am de gînd să vă aduc la sapă de lemn; la urma urmei, nu sînt un băutor de sînge. Nu sînt dintre cei care, pentru că sînt stăpîni pe situaţie, o folosesc ca să se facă de rîs. Uite, las să treacă de la mine şi fac

la rîndul meu un sacrificiu. N-am nevoie decît de două sute de mii de franci.

Domnul Leblanc nu scoase o vorbă.

Thénardier continuă:

— Vedeţi că am lăsat-o mult mai ieftin. Nu ştiu ce avere aveţi, dar ştiu că nu vă uitaţi la bani; şi un binefăcător ca dumneavoastră poate lesne să dea două sute de mii de franci unui tată de familie fără noroc. Fără îndoială, şi dumneavoastră sînteţi un om cu judecată şi nu v-aţi închipuit că mi-aş fi dat atîta osteneală cîtă mi-am dat pe ziua de azi şi că aş fi pus la cale afacerea de astă-seară, care după părerea domnilor de faţă e o treabă bine chibzuită, ca să ajung să vă cer cu ce să beau un kil de vin bun şi să mănînc o friptură de viţel la un restaurant de clasa întîi. Dar două sute de mii de franci merită osteneala. În clipa cînd veţi scoate din buzunar suma asta de nimic, vă încredinţez că totul s-a sfîrşit şi că nu trebuie să vă mai temeţi nici măcar de-un bobîrnac. O să-mi spuneţi: „Dar n-am două sute de mii de franci la mine”. O! nu-s lipsit de înţelegere. Nu vă cer aşa ceva. Vă cer un singur lucru: să aveţi bunătatea să scrieţi ce-am să vă dictez eu. Aici, Thénardier se opri, apoi adăugă, apăsînd pe fiecare cuvînt şi arătînd cu un zîmbet spre sobă: Vă previn, n-o să cred că nu ştiţi să scrieţi.

Un mare inchizitor ar fi putut invidia acest zîmbet.

Thénardier împinse masa foarte aproape de domnul Leblanc, luă călimara, un condei şi-o foaie de hîrtie din sertarul pe care-l lăsă întredeschis şi-n care lucea cuţitul lung şi ascuţit. Puse foaia de hîrtie în faţa domnului Leblanc.

— Scrieţi! zise el.

Prizonierul deschise în sfîrşit gura.

— Cum vrei să scriu? Sînt legat.

— E adevărat; iertaţi-mă! zise Thénardier. Aveţi dreptate. Şi întorcîndu-se spre Bigrenaille: dezleagă-i domnului braţul drept!

Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, se supuse poruncii lui Thénardier. Cînd prizonierul putu să mişte mîna, Thénardier muie condeiul în cerneală şi i-l întinse.

— Ţineţi seama, domnule, că sînteţi în puterea noastră, la cheremul nostru, cu totul la cheremul nostru, că nici o putere omenească nu vă poate scăpa de-aici şi că am fi într-adevăr mîhniţi dacă ne-aţi sili să recurgem la violenţă. Nu vă cunosc nici numele, nici adresa, dar vă previn că veţi rămîne legat pînă la întoarcerea persoanei care are sarcina să ducă scrisoarea pe care-o veţi scrie. Şi-acum, scrieţi!

— Ce anume? întrebă prizonierul.

— Vă dictez.

Domnul Leblanc luă condeiul.

— Thénardier începu să dicteze:

— „*Copila mea*...”

Prizonierul tresări şi ridică ochii spre Thénardier.

— Puneţi: „*Scumpa mea copilă*”, zise Thénardier.

Domnul Leblanc se supuse.

Thénardier urmă:

— „*Vino numaidecît*”... Se opri: O tutuiţi, nu-i aşa?

— Pe cine? întrebă domnul Leblanc.

— Asta-i bună! zise Thénardier. Pe mititica. Pe Ciocîrlia.

Domnul Leblanc răspunse fără cea mai mică tulburare:

— Nu-nţeleg ce vrei să spui.

— Daţi-i drumul mai departe, zise Thénardier, şi-ncepu din nou să dicteze: „*Vino numaidecît. Am neapărată nevoie de tine. Persoana care-ţi va înmîna biletul acesta este însărcinată să te aducă la mine. Te aştept. Vino cu toată încrederea.*”

Domnul Leblanc scrisese totul. Thénardier reveni:

— A! ştergeţi: „*Vino cu toată încrederea*”. Asta ar face-o să bănuiască ceva necurat la mijloc şi să se îndoiască.

Domnul Leblanc şterse cele patru cuvinte.

— Şi-acum, urmă Thénardier, iscăliţi! Cum vă numiţi?

Prizonierul lăsă condeiul din mînă şi întrebă:

— Pentru cine e scrisoarea asta?

— Ştiţi prea bine! răspunse Thénardier.

Pentru mititica. V-am mai spus.

Se vedea bine că Thénardier se ferea să pomenească numele fetei despre care era vorba. Îi spunea „Ciocîrlia”, îi spunea „mititica”, dar numele nu i-l rostea. Prevedere de om tu socoteală, care-şi păstrează taina faţă de complicii săi. Spunîndu-le numele, ar fi însemnat să le vîndă pe degeaba tot „pontul” şi să le destăinuiască mai mult decît aveau nevoie să ştie.

Repetă:

— Iscăliţi. Cum vă numiţi?

— Urbain Fabre, zise prizonierul.

Cu o mişcare de pisică, Thénardier îşi vîrî repede mîna în buzunar şi scoase batista luată de la domnul Leblanc. Căută monograma şi-o apropie de lumînare.

— U.F. Aşa e! Urbain Fabre. Ei bine, iscăliţi: U.F...

Prizonierul se iscăli.

— Deoarece e nevoie de amîndouă mîinile pentru a îndoi scrisoarea, dati-o încoace s-o îndoiesc eu.

După ce făcu cum a spus, Thénardier urmă:

— Puneţi adresa! Domnişoarei Fabre, acasă la dumneavoastră... Ştiu, nu staţi prea departe de-aici, pe lîngă Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că acolo vă duceţi zilnic la liturghie; dar nu ştiu pe ce stradă. Văd că vă daţi seama de situaţia în care vă aflaţi. Întrucît n-aţi minţit în ceea ce priveşte numele, desigur că n-o să

minţiţi nici în privinţa adresei. Scrieţi-o chiar dumneavoastră.

Prizonierul stătu o clipă pe gînduri, apoi luă condeiul şi scrise: „*Domnişoarei Fabre, la domnul Urbain Fabre, strada Saint-Dominique-d'Enfer nr. 17*".

Thénardier puse mîna pe scrisoare cu un fior nestăpînit.

— Nevastă! strigă el.

Thénardiera tresări.

— Iată scrisoarea! Ştii ce-ai de făcut. Jos aşteaptă o birjă. Pleacă numaidecît şi-ntoarce-te repede! Şi adresîndu-se omului cu securea: Tu, pentru că ţi-ai scos masca, însoţeşte-o pe doamna! Urcă-te în spate! Ştii unde-ai lăsat brişcă?

— Da, răspunse omul.

Şi, lăsîndu-şi securea într-un colţ, porni după Thénardiera.

După ce ieşiră, Thénardier îşi scoase capul pe uşa întredeschisă şi strigă pe coridor:

— Ai grijă să nu pierzi scrisoarea! Gîndeşte-te că ai la tine două sute de mii de franci.

Glasul răguşit al Thénardierei răspunse:

— Fii liniştit! Am pus-o în sân.

Nu trecuse nici un minut şi se auziră pocnetele unui bici, care se îndepărtară şi se stinseră numaidecît.

— Bun! mormăi Thénardier. Au luat-o din loc. În trei sferturi de oră, cucoana o să fie înapoi, la galop!

Îşi trase un scaun lîngă vatră şi se aşeză, încrucişîndu-şi braţele şi întinzîndu-şi cizmele pline de noroi spre sobă.

— Mi-e frig la picioare, spuse el.

Cu Thénardier şi cu prizonierul nu mai rămăseseră în maghernişă decît cinci bandiţi. Sub măştile lor sau sub chinorosul care le acoperea faţa şi care făcea din ei nişte cărbunari, nişte arapi sau nişte diavoli, după cum păreau în ochii celor îngroziţi, indivizii aceştia aveau nişte mutre ţepene şi posace şi se vedea că sînt pe cale să săvîrşească o crimă aşa cum ar face orice altă treabă: liniştiţi, fără ură şi fără milă, ba chiar cu un fel de plictiseală. Stăteau într-un colţ, înghesuiţi ca nişte fiare, şi nu scoteau o vorbă. Thénardier îşi încălzea picioarele. Prizonierul se cufundase iarăşi în tăcerea lui. O linişte apăsătoare se lăsase acum după vălmăşagul sălbatic care răscolise mansarda cu cîteva clipe mai înainte.

Lumînarea, în jurul căreia se formase o ciupercă mare de seu, abia de mai lumina vasta şi sinistra maghernişă; jeraticul se mai potolise şi toate acele capete fioroase azvîrleau pe pereţi şi pe tavan nişte umbre hîde.

Nu se mai auzea alt zgomot decît răsuflarea liniştită a bătrînului beat care dormea.

Cuprins de-o îngrijorare care sporea din ce în ce, Marius aştepta. Enigma era mai de nepătruns decît oricînd. Cine-i „mititica” pe

care Thénardier o numise Ciocîrlia? Să fie „Ursula” lui? Prizonierul nu păruse cîtuşi de puţin tulburat auzind cuvîntul Ciocîrlia şi răspunsese cu aerul cel mai firesc din lume: „Nu ştiu ce vrei să spui!” Pe de altă parte cele două litere U.F. fuseseră lămurite; însemnau Urbain Fabre, iar Ursula nu se mai numea Ursula. Marius vedea foarte limpede acest lucru. Un fel de vrajă groaznică îl ţintuia pe locul acela, de unde urmărea şi cuprindea toată scena. Stătea acolo, aproape fără să mai poată gîndi sau face vreo mişcare, năucit parcă de ticăloşiile la care fusese de faţă. Aştepta, nădăjduind că se va petrece totuşi ceva, orice, neputînd să-şi mai adune gîndurile şi neştiind ce hotărîre să ia.

„În orice caz, îşi spuse el, tot am să aflu dacă Ciocîrlia e ea, de vreme ce Thénardiera o s-o aducă aici. Atunci se va sfîrşi totul; îmi voi da viaţa şi sîngele dacă va fi nevoie, dar o voi scăpa! Nimic n-o să mă mai poată opri.”

Trecu astfel aproape o jumătate de ceas. Thénardier părea cufundat în gînduri întunecate; prizonierul stătea nemişcat. Cu toate astea, de cîteva clipe lui Marius i se părea că aude din cînd în cînd un zgomot uşor şi înăbuşit care venea dinspre prizonier.

Deodată, Thénardier se răsti la prizonier:

— Domnule Fabre, ascultaţi: vreau să vă mai spun ceva.

Aceste cîteva cuvinte păreau să fie începutul

unei lămuriri. Marius ciuli urechile. Thénardier urmă:

— Nevastă-mea trebuie să se înapoieze. Nu vă pierdeţi răbdarea! Îmi închipui că Ciocîrlia e în adevăr fiica dumneavoastră şi socotesc cît se poate de firesc să nu voiţi s-o pierdeţi. Iată: nevastă-mea se duce s-o caute cu scrisoarea dumneavoastră. I-am spus nevesti-mi să se îmbrace aşa cum aţi văzut, fiica dumneavoastră are s-o urmeze fără împotrivire. Amîndouă au să urce în birjă, cu tovarăşul meu la spate. Undeva, dincolo de barieră, îi aşteaptă o brişcă trasă de doi cai buni. Fiica dumneavoastră se va da jos din birjă. Tovarăşul meu o să se urce cu dînsa în brişcă, iar nevastă-mea o să se-ntoarcă şi-o să ne spună: „S-a făcut!” Cît despre domnişoara dumneavoastră, n-o să i se întîmple nimic; brişcă o s-o ducă într-un loc unde o să stea liniştită şi, îndată ce-mi veţi fi dat mărunţişul acela de două sute de mii de franci, o să vă fie adusă înapoi. Dacă puneţi să mă aresteze, omul meu o să-i facă de petrecanie Ciocîrliei. Asta e!

Prizonierul nu rosti nici un cuvînt. După un răstimp Thénardier continuă:

— Cum vedeţi, e foarte simplu. Nu se va întîmpla nimic din ceea ce nu doriţi să se întîmple. V-am spus cum stau lucrurile. Vă previn ca să ştiţi. Se opri. Prizonierul nu răspunse nimic şi Thénardier adăugă: Îndată ce

nevastă-mea se va întoarce şi-mi va spune: „Ciocîrlia a plecat!” vă dăm drumul şi sînteţi liber să vă duceţi şi să vă culcaţi acasă. Precum vedeţi, n-am avut gînduri rele.

Prin mintea lui Marius trecură cele mai groaznice închipuiri. Cum? N-au s-o aducă aci pe fata pe care o răpeau? Unul dintre bestiile astea o va duce altundeva? Unde...? Şi dacă era ea? Nu mai încape îndoială că e ea. Marius simţi că inima-i încetează să mai bată. Ce să facă? Să tragă focul de pistol? Dar omul acela fioros cu securea, care acum e cu fata, tot va scăpa de urmărire; şi Marius se gîndi la vorbele lui Thénardier, al căror tîlc sîngeros era vădit: „Dacă puneţi să mă aresteze, omul meu are să-i facă de petrecanie Ciocîrliei”.

De data asta, nu numai testamentul colonelului îl împiedica să se amestece, ci însăşi dragpstea sa şi primejdia în care se afla fiinţa iubită.

Situaţia îngrozitoare care ţinea de mai bine de o oră îşi schimba înfăţişarea în fiecare clipă. Marius avu destulă putere să-şi muncească gîndul cu cele mai cumplite presupuneri, căutînd să se agaţe de o nădejde, dar nu găsea nici una. Frămîntarea din mintea lui nu se potrivea de loc cu tăcerea jalnică din vizuină.

În mijlocul acestei tăceri se auzi deschizîndu-se uşa de la scară, apoi închizîndu-se la loc.

Prizonierul făcu o mişcare în legăturile sale.

— S-a-ntors nevastă-mea, anunţă

Thénardier.

Abia apucase să spună aceste vorbe, că Thénardiera se şi năpusti în odaie, roşie la faţă, gîfîind, abia trăgîndu-şi sufletul, cu ochii injectaţi şi-ncepu să strige, bătîndu-se cu amîndouă mîinile deodată peste şale:

— Adresă falsă!

Banditul pe care-l luase cu ea se ivi în spatele ei şi se duse să-şi ia din nou securea.

— Adresă falsă? repetă Thénardier.

Femeia continuă:

— Nimeni! În strada Saint-Dominique, la nr. 17, nu există nici un domn Urbain Fabre! N-a auzit nimeni de el. Se opri înăbuşindu-se, apoi urmă: Domnule Thénardier, babalîcul ne-a tras pe sfoară! Eşti prea bun; vezi? Eu, în locul tău, i-aş fi tăiat gura în patru de la început şi dac-ar fi făcut pe nebunul, l-aş fi prăjit de viu! ar fi fost nevoit să spună unde e fata şi unde-şi ţine biştarii! Uite ce-aş fi făcut eu! Bine-a zis cine-a zis că bărbaţii sînt mai nătîngi decît femeile! Nr. 17! Nimeni! O poartă mare! Nici un domn Fabre pe strada Saint-Dominique! Să goneşti caii, să dai bacşiş birjarului şi totul degeaba! Am stat de vorbă cu portarul şi cu portăreasa, o femeie frumoasă şi voinică: habar n-au de Urbain Fabre!

Marius respiră uşurat. Ea, Ursula sau Ciocîrlia, cea pe care nu mai ştia cum s-o numească, scăpase.

Pe cînd nevastă-sa, înverşunată, ţipa în gura

mare, Thénardier se aşezase pe masă; rămase astfel cîteva clipe fără să scoată o vorbă, legănîndu-şi piciorul drept, care atîrna, şi uitîndu-se la sobă, năpădit de cele mai negre gînduri.

În sfîrşit, pe un ton potolit, dar plin de cruzime, îi spuse prizonierului:

— Adresă falsă, ai? Ce socoteală ţi-ai făcut?.

— Să cîştig timp! strigă prizonierul cu un glas tunător.

Şi-n aceeaşi clipă îşi scutură legăturile: erau tăiate!

Prizonierul nu mai era legat de pat decît de un singur picior.

Mai înainte ca cei şapte bărbaţi să-şi fi venit în fire şi să se fi năpustit asupra lui, el se aplecase spre vatră, întinse mîna spre sobă, apoi se ridică; şi-acum Thénardier, Thénardiera şi bandiţii, îngrămădiţi de spaimă tocmai în fundul mansardei, îl priveau năuci cum, aproape liber şi stăpîn pe mişcările sale, înspăimîntător la vedere, ridică deasupra capului dalta înroşită, din care se răsfrîngea o lumină sinistră.

Ancheta judiciară, care a urmat loviturii pusă la cale în casa Gorbeau, a constatat că un gologan mare de zece centime, tăiat şi lucrat într-un anumit fel, a fost găsit în mansardă cu prilejul descinderii pe care poliţia a făcut-o după aceea; moneda asta era una din acele minuni de îndemînare pe care răbdarea

ocnaşilor le făureşte pe întuneric şi pentru întuneric, minuni ce nu sînt altceva decît unelte de evadare. Produsele acestea groaznice şi gingaşe ale unei iscusinţe neobişnuite sînt în arta giuvaergiei ceea ce metaforele argoului sînt în poezie. Există în ocnă artişti ca Benvenuto Cellini[402], aşa cum există în limbă poeţi ca Villon[403]. Nefericitul care vrea să fie liber izbuteşte cîteodată ca, fără unelte, ci numai cu un briceag, cu o lamă de cuţit vechi, să taie o monedă în două felii subţiri, să le scobească fără să se atingă de semnele monetare şi să facă un ghint pe muchea monezii în aşa fel încît cele două felii aje banului să se unească din nou. E o cutie care se închide şi se deschide după nevoie. În această minusculă cutie se ascunde un arc de ceasornic; iar arcul acesta de ceasornic, mînuit cu dibăcie, retează frînghii groase şi drugi de fier. S-ar crede că nefericitul ocnaş nu are la el decît bănuţul ăsta; da de unde! are libertatea. La percheziţiile făcute mai tîrziu de către poliţie în maghernită a fost găsită o asemenea monedă, desfăcută în două, sub patul de lîngă fereastră. S-a mai găsit de asemenea şi un mic ferăstrău de oţel albastru, care putea fi ascuns în monedă. Pesemne că în clipa cînd bandiţii l-au scotocit pe prizonier, avea această monedă,

---

402 . Vestit artist italian, sculptor, gravor şi giuvaergiu din secolul al XVI-lea.

403 . Cunoscut poet francez de la mijlocul secolului al XV-lea.

pe care a izbutit s-o păstreze, în mînă, iar mai tîrziu, avînd mîna dreaptă liberă, a desfăcut-o şi s-a slujit de ferăstrău ca să taie frînghiile cu care fusese legat, ceea ce ar putea să lămurească zgomotul uşor şi mişcările abia simţite pe care le băgase de seamă Marius.

Nevoind să se aplece, ca să nu se trădeze, nu-şi tăiase legăturile de la piciorul stîng.

Bandiţii îşi reveniseră din zăpăceala lor.

— N-ai nici o grijă! îl linişti Bigrenaille pe Thénardier. Mai e legat de-un picior şi n-o s-o ia din loc. Răspund eu. Laba e legată de mine.

Intre timp, prizonierul ridică glasul:

— Sînteţi nişte ticăloşi, dar viaţa mea nu preţuieşte aşa de mult. Iar dacă vă închipuiţi c-o să mă faceţi să scriu ce nu vreau să scriu, ori să spun ce nu vreau să spun. „îşi suflecă mîneca braţului stîng şi adăugă: Iată!…

În aceeaşi clipă îşi întinse braţul şi îşi înfipse în carne dalta înroşită al cărei mîner de lemn îl ţinea în mîna lui dreaptă.

Se auzi sfîrîitul cărnii arse şi mirosul groaznic al camerelor de tortură se răspîndi în magherniţă. Marius se clătină cuprins de groază; pînă şi tîlharii se înfiorară; chipul ciudatului bătrîn abia se încruntă şi, pe cînd fierul roşu intra din ce în ce mai adînc în rana fumegîndă, el, neclintit, aproape măreţ, îşi aţintea asupra lui Thénardier privirea lui blajină, fără ură, în care suferinţa se pierdea într-o seninătate înălţătoare.

La oamenii aleşi zvîrcolirile trupului şi ale simţurilor în prada durerii fizice scot la iveală sufletul, îl dau pe faţă, aşa cum răscoalele soldăţimii îl silesc pe căpitan să se arate aşa cum e.

— Nemernicilor, zise el, să nu vă temeţi de mine mai mult decît mă tem eu de voi!

Şi smulgîndu-şi dalta din rană, o aruncă pe fereastra care rămăsese deschisă; teribila unealtă înroşită pieri în noapte, învîrtindu-se, şi căzu departe, stingîndu-se în zăpadă.

Prizonierul adăugă:

— Faceţi cu mine ce poftiţi.

Era dezarmat.

— Înşfăcaţi-l! porunci Thénardier.

Doi dintre tîlhari puseră mîna pe umărul lui, iar omul mascat cu glas de ventriloc i se propti în faţă, gata să-i sfarme capul cu o lovitură de cheie, la cea mai mică mişcare.

În acelaşi timp, Marius auzi jos, lîngă perete, dar atît de aproape încît nu-i putea vedea pe cei ce vorbeau, aceste cuvinte schimbate în şoaptă:

— Nu-i decît un singur lucru de făcut.

— Să-l înjunghiem!

— Asta e!

Erau bărbatul şi nevasta care se sfătuiau.

Thénardier se îndreptă cu paşi rari spre masă, deschise sertarul şi scoase cuţitul.

Marius strîngea mînerul pistolului în mînă. Înfricoşată nehotărîre! De un ceas răsunau în

conştiinţa sa două glasuri: unul îi spunea să respecte testamentul tatălui său, celălalt îi striga să-l ajute pe prizonier. Acestd două glasuri nu conteneau nici o clipă lupta lor, care-l făcea să sufere îngrozitor. Pînă în clipa aceea tot mai păstrase o slabă nădejde că va găsi un mijloc ca să împace amîndouă aceste datorii; dar nu găsise nimic. Primejdia creştea însă din ce în ce; marginea aşteptării fusese depăşită; la cîţiva paşi de prizonier, Thénardier stătea cu cuţitul în mînă.

Buimăcit, Marius îşi roti privirea în juru-i – cel din urmă semn instinctiv al deznădejdii.

Deodată tresări.

La picioarele lui, pe masă, o rază de lună lumina puternic şi părea că-i arată o foaie de hîrtie. Pe această foaie de hîrtie citi rîndul următor, scris cu litere mari chiar în dimineaţa aceea de fata cea mare a Thénardierilor: „Vin sticleţii”.

Un gînd, o rază de lumină trecu prin mintea lui Marius; era ceea ce trebuia, dezlegarea groaznicei probleme care-l chinuia; să-l cruţe pe asasin şi să salveze victima, îngenunche pe scrin, întinse braţul, apucă bucata de hîrtie, desfăcu încet o fărîmă de tencuială din perete, o înfăşură în hîrtie şi aruncă totul prin crăpătură, în mijlocul odăii.

Era şi vremea. Thénardier îşi înfrînsese ultimele temeri sau ultimele şovăieli şi se apropia de prizonier.

— A căzut ceva! strigă Thénardiera.

— Ce? întrebă bărbatul.

Femeia se repezise şi ridicase bucăţica de moloz înfăşurată în hîrtie. O dădu soţului ei.

— Pe unde-a venit? întrebă Thénardier.

— Asta-i bună! zise femeia. Pe unde vrei să fi venit? Pe fereastră.

— Am văzut-o şi eu căzînd, întări Bigrenaille.

Thénardier desfăcu repede hîrtia şi-o apropie de lumînare.

— Drace! E scrisul Époninei.

Îi făcu semn femeii, care se apropie numaidecît, şi-i arătă rîndul scris pe foaia de hîrtie, apoi adăugă cu glas înăbuşit:

— Repede! scara! să lăsăm şoriciul în cursă şi să ne cărăbănim!

— Fără să-i tăiem gîtul individului?

— N-avem vreme.

— Pe unde-o luăm? întrebă Bigrenaille.

— Pe fereastră, răspunse Thénardier. Dacă Ponina a aruncat piatra pe fereastră înseamnă că de partea asta casa nu e împresurată.

Mascatul cu glas de ventriloc puse jos cheia lui uriaşă, ridică mîinile în sus, deschizînd şi închizînd repede de trei ori pumnii, fără să scoată o vorbă. Parcă ar fi fost un semnal de alarmă pe o corabie. Tîlharii care-l ţineau pe prizonier îi dădură drumul; cît ai clipi, scara de frînghie fu lăsată dincolo de fereastră şi prinsă zdravăn de pervaz cu cele două cîrlige de fier.

Prizonierul nu lua seamă la cele ce se

petreceau în jurul său. Părea că se gîndeşte sau se roagă.

Îndată ce scara fu prinsă, Thénardier strigă:

— Hai, cucoană!

Şi se repezi la fereastră.

Dar în clipa cînd o încălecă, Bigrenaille îl înhăţă cu putere de guler:

— A, nu, nu aşa, caraghios bătrîn! După noi!

— După noi! urlară tîlharii.

— Copilării! bolborosi Thénardier. Pierdem vremea de pomană. Copoii sînt pe urmele noastre.

— Bine, zise unul dintre tîlhari, dacă-i aşa, să tragem la sorţi cine să treacă mai întîi.

Thénardier strigă:

— Aţi înnebunit? V-aţi pierdut minţile? Sînteţi o ceată de nătărăi! Să mai zăbovim, nu-i aşa? Să tragem la sorţi, ai? În ce mînă e nasturele? Cine trage chibritul cel mai scurt? Să ne scrim numele! Să le punem într-o căciulă?…

— Să vă dau pălăria mea? strigă un glas din pragul uşii.

Se-ntoarseră cu toţii. Era Javert.

Îşi ţinea pălăria în mînă şi-o întindea zîmbind.

XXI

AR TREBUI ARESTATE MAI ÎNTÎI VICTIMELE

Pe înserate, Javert pusese oameni de pază, iar el se ascunsese în dosul copacilor din strada Barrière-des-Gobelins, care se afla în faţa casei Gorbeau, de partea cealaltă a bulevarului. Îşi desfăcuse mai întîi „turbinca” să vîre în ea pe cele două fete care primiseră sarcina de a sta de veghe în jurul hardughiei. Dar n-o găsise decît pe Azelma. Éponine nu se afla la postul ei; dispăruse şi n-a mai putut pune mîna pe ea. După aceea, Javert s-a aşezat la pîndă, aşteptînd s-audă semnalul hotărît. Plecarea şi întoarcerea birjei îl puseseră pe gînduri. În cele din urmă, îşi pierdu răbdarea şi, „sigur că dă peste un cuib de tîlhari”, convins că se afla „într-o zodie bună”, deoarece recunoscuse pe cîţiva dintre bandiţii care intraseră, se hotărîse în cele din urmă să intre fără să mai aştepte focul de pistol.

Vă aduceţi aminte că avea cheia de la Marius.

Ajunsese tocmai la timp.

Tîlharii, inspăimîntaţi, se repeziră la armele pe care le lepădaseră prin colţuri în clipa cînd voiau să fugă. În mai puţin de o secundă, cei

şapte oameni, înfricoşaţi la vedere, se aşezară în poziţie de apărare, unul cu securea altul cu cheia, altul cu bîta, ceilalţi cu foarfeci, cleşte şi ciocan, Thénardier cu cuţitul în mînă. Thénardiera înşfăca un pietroi care se afla lîngă fereastră şi care slujea fetelor drept scăunel.

Javert îşi puse pălăria pe cap şi făcu doi paşi în odaie, cu braţele încrucişate, cu bastonul sub braţ, cu sabia în teacă. .

— Staţi pe loc! zise el. N-o să ieşiţi pe fereastră, o să ieşiţi pe uşă. E mai sănătos. Sînteţi şapte; noi sîntem cincisprezece. Nu face să ne înşfăcăm de guler, ca bădăranii. Să ne purtăm cuviincios!

Bigrenaille scoase un pistol pe care-l ţinea ascuns sub bluză şi i-l dădu lui Thénardier, spunîndu-i la ureche:

— E Javert. Eu n-am curajul să trag în omul ăsta. Tu te-ncumeţi?

— Ba bine că nu, răspunse Thénardier.

— Atunci trage!

Thénardier luă pistolul şi-l ochi pe Javert. Javert, care se afla la trei paşi, îl privi drept în ochi, mărginindu-se să spună:

— Nu trage! N-ai să mă nimereşti.

Thénardier apăsă pe trăgaci. Nu-l nimeri.

— Nu ţi-am spus? zise Javert.

Bigrenaille aruncă măciuca la picioarele lui Javert:

— Eşti împăratul diavolilor! Mă predau!

— Dar voi? întrebă Javert.

— Ceilalţi răspunseră în cor:

— Şi noi.

Javert urmă liniştit:

— Aşa da, aşa-i frumos! Cum vă spuneam: să ne purtăm cuviincios!

— Nu vă cer decît un singur lucru, spuse Bigrenaille, să mi se dea tutun cît oi sta la secret.

— S-a făcut! zise Javert. Şi întorcîndu-se, strigă celor din spatele lui: Acum puteţi intra!

Un grup de sergenţi de stradă, cu săbiile scoase, şi de agenţi, înarmaţi cu măciuci şi vergi de fier, năvăli la chemarea lui Javert. Tîlharii fură legaţi. Mulţimea aceea de oameni, abia luminată de flacăra unei luminări, umplea vizuina de umbre.

— Cătuşe tuturora! strigă Javert.

— Apropiaţi-vă, dacă vă dă mîna! răcni un glas care nu era de bărbat, dar pe care nimeni nu l-ar fi luat drept glas de femeie.

Thénardiera se retrăsese lîngă fereastră şi dăduse drumul acestui răget.

Sergenţii de stradă şi agenţii se dădură înapoi.

Ea-şi lepădase şalul şi-şi păstrase pălăria; Thénardier, ghemuit în spatele ei, aproape că nu se mai vedea de sub şalul căzut. Acoperindu-l cu trupul ei, femeia ridică bolovanul cu amîndouă mîinile deasupra capului, legănîndu-l ca o namilă uriaşă gata să

prăvălească o stîncă.

— Păzea! strigă ea.

Toţi se retraseră spre coridor. Un gol mare se făcu în mijlocul mansardei.

Thénardiera aruncă o privire bandiţilor, care se lăsaseră legaţi fedeleş, şi şopti cu glas gîtuit şi răguşit;

— Fricoşilor!

Javert zîmbi şi înaintă spre Thénardiera, care nu-l slăbea din ochi.

— Nu te apropia! Cară-te, răcni ea, ori te sfărîm!

— Ce mai grenadier! zise Javert. Mătuşă, vei fi avînd tu barbă ca bărbaţii, dar eu am gheare ca femeile.

Şi se apropie tot mai mult de ea.

Thénardiera, despletită, înspăimântătoare, îşi depărtă picioarele, se lăsă pe spate şi azvîrli cu disperare bolovanul, ţintind capul lui Javert. Javert se aplecă şi bolovanul trecu pe deasupra ţintei. Izbi peretele din fund, dărîmînd o bucată mare de tencuială şi se întoarse, rostogolindu-se din colţ în colţ prin magherniţa aproape goală, la picioarele lui Javert.

În aceeasi clipă, Javert se apropie de perechea Thénardier. Una din mîinile lui puternice se abătu pe umărul femeii, cealaltă pe capul bărbatului.

— Cătuşele! răcni el.

Poliţiştii se năpustiră din nou şi-n cîteva clipe porunca lui Javert fu executată.

Thénardiera, zdrobită, se uită la mîinile ei încătuşate şi la cele ale soţului, se prăbuşi la pămînt şi începu să se vaiete:

— Fetele mele!

— Sînt la răcoare! zise Javert.

Între timp, agenţii dădură peste beţivul adormit după uşă şi-l scuturau. Acesta se trezi bombănind:

— Gata, Jondrette?

— Da, răspunse Javert.

Cei şase tîlhari legaţi fedeleş stăteau în picioare; îşi păstraseră de altfel chipurile lor de strigoi: trei mînjiţi cu chinoros şi trei mascaţi.

— Păstraţi-vă măştile! spuse Javert.

Şi trecîndu-i în revistă cu privirea lui Frederic al II-lea la parada de la Potsdam, spuse celor trei „sobari”:

— Bună ziua, Bigrenaille! Bună ziua, Brujon! Bună ziua, Două-Miliarde! Pe urmă, întorcîndu-se spre cei trei mascaţi, îi spuse omului cu securea: Bună ziua, Gueulemer! Şi celui cu măciuca: Bună ziua, Babet! Şi ventrilocului: Noroc, Claquesous!

În clipa aceea, îl zări pe prizonierul banditilor, care, de la intrarea poliţiştilor, nu scosese nici o vorbă şi stătea cu capul în jos.

— Dezlegaţi-l pe domnul! zise Javert. Şi să nu iasă nimeni!

Spunînd acestea, se aşeză ca un stăpîn la masa pe care se mai aflau încă lumînarea şi călimara, scoase o hîrtie din buzunar şi-şi

începu redactarea procesului-verbal.

Abia scrisese primele rînduri, obişnuitele formule legale, şi ridicînd privirea zise :

— Să se apropie domnul pe care l-au legat dumnealor.

Agenţii se uitară de jur-împrejur.

— Ei, zise Javert, unde e?

Prizonierul bandiţilor domnul Leblanc, domnul Urbain Fabre, tatăl Ursulei sau al Ciocîrliei, dispăruse.

Uşa era păzită, dar fereastra nu. De îndată ce s-a văzut dezlegat şi pe cînd Javert întocmea procesul-verbal, s-a folosit de tulburare, de zgomot, de îmbulzeală, de întuneric şi, într-o clipă cînd atenţia nu era aţintită asupra lui, si-a făcut vînt pe fereastră.

Un agent alergă la fereastră şi privi. Nu se vedea nimeni.

Scara de frînghie se legăna înca.

— Drace! exclamă Javert printre dinţi. Asta trebuie să fi fost cel mai preţios dintre toţi.

XXII

COPILUL CARE ŢIPA ÎNTR-UN CAPITOL ANTERIOR

A doua zi după cele petrecute în casa de pe bulevardul de l’Hôpital, un băiat care părea că vine dinspre podul Austerlitz se îndrepta pe aleea din dreapta spre bariera Fontainebleau.

Se înnoptase. Piciul era galben la faţă, slab, îmbrăcat în zdrenţe, cu pantaloni de pînză în luna februarie şi cînta cît îl ţinea gura.

La colţul străzii Petit-Banquier o bătrînă cocîrjată scormonea un morman de gunoaie la lumina felinarului; băiatul o lovi în treacăt, apoi se trase înapoi strigînd:

— Ia te uită! Şi eu care credeam că e ditamai cîinele! Rosti cuvintele astea umflîndu-se dinadins, într-un fel care s-ar putea exprima foarte bine în scris prin litere mari: DITAMAI cîinele!

Bătrînă se ridică furioasă.

— Ţînc neruşinat! mormăi ea. Dacă nu stăteam aplecată, îţi dădeam un picior undeva!

Copilul era departe.

— Cuţu-cuţu! zise el. Văd că nu m-am înşelat.

Turbînd de mînie, bătrîna se ridică în picioare şi razele roşietice ale felinarului îi luminară în întregime faţa pămîntie, osoasă şi plină de zbîrcituri, care se împreunau în colţul gurii. Trupul i se pierdea în întuneric şi nu i se vedea decît capul. Parc-ar fi fost masca Mizeriei omeneşti, desprinsă din noapte de o luminiţă. Copilul se uită la ea.

— Doamna, spuse el, nu-i felul de frumuseţe care mi-e pe plac.

Îşi văzu de drum şi începu să cînte din nou:

Regele Copită-grea

Iar pleca la vînătoare;
La vînat de corbi pleca…

După aceste trei versuri se opri. Ajunse în faţa numărului 50-52 şi, găsind uşa încuiată, începu să lovească în ea cu picioarele; bătăi răsunătoare şi vitejeşti, care arătau mai degrabă că purta ghete bărbăteşti decît că avea picioare de copil.

Între timp, aceeaşi bătrînă pe care-o întîlnise la colţul străzii Petit-Banquier venea în goană în urma lui, strigînd şi făcînd semne deznădăjduite.

— Ce e asta? Ce s-a întîmplat? Dumnezeule sfinte! Sparge uşa! Dărîmă casa!

Loviturile de picior nu mai conteneau.

Bătrînă făcea spume la gură.

— Aşa se intră într-o casă?

Deodată se opri, recunoscîndu-l pe ştrengar.

— Ce? Iar diavolul ăsta împieliţat?

— Ia te uită… băbuţa! o recunoscu şi băiatul. Bună ziua, Bougon! Am venit să-mi văd strămoşii.

Bătrînă răspunse cu o strîmbătură căznită, mărturie grăitoare a urii născute din slăbiciune şi din urîţenie, care din păcate, se pierdu în întuneric:

— Nu-i nimeni aici, nătărăule!

— Asta-i bună! zise copilul. Dar unde-i tata?

— La Force[404].

---

404 . Închisoare pentru bărbaţi.

— Drace!... Şi mama?

— La Saint-Lazare[405].

— Şi surorile?

— La Madelonette[406]

Băiatul se scărpină după ureche, se uită la ţaţa Bougon şi oftă cu necaz:

— Uf!

Apoi se răsuci pe călcîie şi-n clipa următoare bătrînă, rămasă în pragul uşii, îl auzi cîntînd cu glasul lui limpede şi tînăr, pierzîndu-se pe sub ulmii întunecaţi, înfioraţi de vîntul iernii:

Regele Copită-grea
Iar pleca la vînătoare,
La vînat de corbi pleca
Sus pe cataligi călare.
Cine pe sub ele trece
Îi dă lui un ban de zece.

PARTEA A PATRA

IDILA DIN STRADA PLUMET ŞI EPOPEEA DIN STRADA SAINT-DENIS

CARTEA ÎNTÎI

405 . Închisoare pentru femei.
406 . Casă de corecţie pentru minori.

CÎTEVA PAGINI DE ISTORIE

I

CROIALĂ BUNĂ

Anii 1831 şi 1832, strîns legaţi de revoluţia din iulie, sînt unii dintre cei mai surprinzători şi mai ciudaţi din istorie. Aceşti doi ani se înalţă ca două culmi între anii dinaintea lor şi cei care i-au urmat. Au o măreţie revoluţionară şi cuprind în ei adîncimi de prăpastie. Masele sociale, temeliile civilizaţiei, grupul solid de interese suprapuse şi aderente, umbrele de veacuri ale străvechilor întocmiri franceze, toate apar şi dispar în fiecare clipă printre norii grei de furtună ai sistemelor, patimilor şi teoriilor. Aceste apariţii şi dispariţii pot fi numite şi mişcare şi împotrivire. Printre ele se vede strălucind adevărul, adică lumina sufletului omenesc.

Epoca aceasta remarcabilă e azi destul de bine hotărnicită şi destul de departe de noi, ca să-i putem desprinde de pe acum trăsăturile principale.

Vom încerca s-o facem.

Restauraţia a fost una dintre acele faze intermediare, greu de definit, pline de osteneli, de vuiet, de murmure, de adormire, de

frămîntări, care nu sînt altceva decît o etapă în mergerea înainte a unei mari naţiuni. Epocile acestea sînt ciudate şi înşală pe oamenii politici care vor să se folosească de ele. La început, naţiunea nu cere decît odihnă; oamenilor le e sete de pace; au o singură ambiţie; să se restrîngă. Cu alte cuvinte, să aibă linişte. S-au perindat, slavă Domnului, destule evenimente mari, destul neprevăzut, destule aventuri îndrăzneţe şi destui oameni de seamă. Lumea e sătulă. L-ar da bucuros pe Cezar în schimbul lui Prusias[407] şi pe Napoleon în schimbul regelui din Yvetot[408]. „Ce rege mic şi cumsecade a fost!” Au pornit la drum în zori; ziua cea lungă şi grea e pe sfîrşite; au făcut un drum întîi cu Mirabeau, apoi cu Robespierre, al treilea cu Bonaparte; sînt istoviţi. Fiecare ar vrea să se culce în patul lui.

Devotamentele au ostenit, vitejiile au îmbătrînit, ambiţiile sînt sătule, averile rotunjite, toate caută, cer, se roagă, cerşesc un adăpost. Îl au. Au pace, linişte, huzur. Sînt

---

407 . Regele Bitiniei, stat din Asia Mică, creat în urma fărîmiţării imperiului lui Alexandru cel Mare. A domnit în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Servil faţă de romani, a consimţit să le predea pe Hannibal, refugiat la curtea lui. Generalul cartaginez s-a sinucis însă mai înainte. Victor Hugo pune în contrast curajul lui Iulius Cezar cu poltroneria şi lipsa de caracter ale lui Prusias.

408 . Yvetot este un orăşel din Normandia, ai cărui stăpîni feudali nu erau în evul mediu vasalii nimănui, situaţie unică pe acea vreme printre posesorii de fiefuri. În consecinţă, seniorii din Yvetot şi-au luat titlul de „regi”, cu un regat mărginit la un tîrguşor şi o moşie. S-a creat astfel figura legendară a „regelui din Yvetot” – om blajin, fără putere, pe care alţii îl duc de nas.

mulţumite. Între timp, anumite fapte ies la lumină, se arată şi bat la uşă. Faptele acestea sînt zămislite de revoluţie şi de războaie; există, trăiesc, au dreptul de a se aşeza în mijlocul societăţii, şi se aşază. Faptele acestea sînt, de obicei, sergenţii şi furierii care pregătesc încartiruirea principiilor.

Şi iată ce apare în faţa filozofilor politici: în vreme ce oamenii obosiţi cer odihnă, faptele săvîrşite cer garanţii. Garanţiile sînt pentru fapte ceea ce e odihna pentru oameni. Atîta cerea Stuarţilor Anglia după moartea Protectorului[409], atîta cerea Burbonilor Franţa, după căderea imperiului.

Garanţiile sînt o necesitate a vremurilor. Trebuie date. Prinţii le „acordă”, dar, de fapt, sînt impuse de însăşi puterea lucrurilor. Adevăr adînc şi bine de ştiut, pe care Stuarţii nu l-au bănuit în 1662 şi pe care Burbonii nu l-au întrezărit nici măcar în 1814.

Familia predestinată, care s-a întors în Franţa după prăbuşirea lui Napoleon, a avut primejdioasa naivitate de a crede că într-adevăr dădea ceva, şi putea lua înapoi ceea ce dăduse; că dinastia Burbonilor avea de partea ei „dreptul divin”, iar Franţa n-avea nimic, că dreptul politic acordat în Chartă de Ludovic al XVIII-lea era o ramură din acel „drept divin”, ruptă de casa de Burbon şi dăruită cu

409 . Cromwell, conducătorul revoluţiei burgheze din Anglia (secolul al XVII-lea).

bunăvoinţă poporului, pînă în ziua cînd i-o veni regelui chef s-o ia înapoi. Şi totuşi, casa de Burbon ar fi putut simţi, judecînd după neplăcerea cu care îl dăduse, că darul nu purcede de la ea.

În secolul al XIX-lea s-a făcut arţăgoasă: se întuneca la faţă de cîte ori se bucura naţiunea. Ca să ne servim de un cuvînt grosolan, adică popular şi adevărat, strîmba din nas.

Poporul a priceput.

Casa de Burbon se crezu puternică pentru că imperiul dispăruse din faţa ei ca un decor de teatru. Nu-şi dădu seama că şi ea fusese adusă în acelaşi chip. Nu-şi dădu seama că se afla în aceeaşi mînă care-l înlăturase şi pe Napoleon.

Crezu că are rădăcini, pentru că înfăţişa trecutul, dar trecutul era Franţa. Rădăcinile societăţii franceze nu se aflau în Burboni, ci în naţiune. Rădăcinile acestea nevăzute şi vii nu constituiau dreptul unei familii, ci istoria unui popor. Ele se aflau pretutindeni, numai sub tron nu.

Casa de Burbon era pentru Franţa veriga strălucită şi sîngerată a istoriei sale; nu mai era însă elementul principal al destinului ei şi temelia necesară politicii ei. Franţa se putea lipsi de Burboni. Se lipsise de ei vreme de douăzeci şi doi de ani. Intervenise o întrerupere. Ei nu se gîndeau la asta. Şi cum ar fi făcut-o, cînd ei îşi închipuiau că Ludovic al XVII-lea domnea la 9 thermidor, că Ludovic al

XVIII-lea era regele Franţei în ziua bătăliei de la Marengo? Niciodată, de la începuturile istoriei, prinţii nu mai fuseseră atît de orbi în faţa faptelor şi a cîtimei de autoritate divină pe care faptele o cuprind şi o pecetluiesc. Niciodată această pretenţie afişată pe pămînt, care se numeşte dreptul regilor, nu tăgăduise în asemenea măsură dreptul care porneşte mai de sus.

E greşeala cea mare, care a făcut ca această familie să pună mîna din nou pe garanţiile „acordate” în 1814, pe care le numea concesii. Ce lucru întristător! Ei numeau concesii cuceririle noastre; drepturile noastre le numeau încălcări.

Restauraţia, cînd i se păru că-i venise ceasul, se socoti biruitoare asupra lui Napoleon şi înrădăcinată în ţară. Se crezu, adică, tare şi adîncă, şi, hotărîndu-se să intre în acţiune, dădu lovitura. Se ridică într-o zi în faţa Franţei şi ascuţindu-şi glasul, tăgădui dreptul colectiv şi dreptul individual, suveranitatea naţiunii, libertatea cetăţeanului. Cu alte cuvinte, tăgădui naţiunii ceea ce o făcea naţiune şi cetăţeanului ceea ce îl făcea cetăţean.

Acesta e punctul de plecare al actelor vestite care se numesc ordonanţele din iulie.

Restauraţia căzu.

Căzu pe bună dreptate. Trebuie să spunem totuşi că nu fusese vrăjmaşă tuturor formelor de progres. Se înfăptuiseră şi lucruri mari pe

lîngă ea.

Naţiunea se deprinsese sub restauraţie cu discuţiile liniştite, ceea ce îi lipsise republicii, şi cu măreţia în vreme de pace, ceea ce îi lipsise imperiului. Franţa liberă şi puternică fusese un spectacol plin de îndemn pentru celelalte popoare ale Europei. Sub Robespierre revoluţia avusese cuvînt. Sub Bonaparte vorbise tunul. Abia sub Ludovic al XVIII-lea şi sub Carol al X-lea i se dădu şi inteligenţei cuvîntul. Furtuna încetă, făclia se aprinse din nou. Pe culmile senine se văzu din nou pîlpîind lumina curată a spiritului. Privelişte măreaţă, folositoare şi plină de farmec. Timp de cincisprezece ani s-au văzut lucrînd în pace, la lumina zilei, marile principii, atît de vechi pentru gînditor, atît de noi pentru omul de stat: egalitatea în faţa legilor, libertatea conştiinţei, libertatea cuvîntului, libertatea presei, putinţa pentru toţi cei înzestraţi de a ajunge în toate funcţiile publice. Aşa a fost pînă în 1830. Bourbonii au fost o unealtă a civilizaţiei care s-a sfărîmat în mîinile providenţei

Căderea Burbonilor a fost plină de măreţie, dar nu datorită lor, ci datorită naţiunii. Ei au părăsit tronul cu gravitate, dar fără autoritate. Coborîrea lor în întuneric n-a fost una dintre acele dispariţii solemne, care lasă o îndurerată emoţie în istorie. N-a fost nici liniştea de mormînt a lui Carol I[410], nici ţipătul de vultur al

---

410 . Regele Angliei, executat în 1649, în timpul revoluţiei

lui Napoleon. Au plecat, atîta tot. Au depus coroana, dar n-au păstrat aureola. Au fost demni, dar n-au fost eroici. N-au fost măreţi pe măsura nefericirii lor. Carol al X-lea, în timpul călătoriei la Cherbourg[411], punînd să se taie o masă rotundă ca să aibă, cum se cuvine patru laturi, a părut mai îngrijorat de primejdia în care se afla eticheta, decît de căderea monarhiei[412]. Nimicnicia aceasta i-a întristat pe oamenii credincioşi care îi iubeau şi pe oamenii serioşi care le cinsteau trecutul. Poporul a fost minunat. Naţiunea, atacată cu arma în mînă, într-o dimineaţă, de un fel de răzmeriţă regală, se simţi atît de puternică, încît nici măcar nu se înfurie. Se apără, se stăpîni, rîndui lucrurile la locul lor, cîrmuirea în matca legii, trimise pe Burboni în surghiun, şi se opri.

Îl luă pe bătrînul rege Carol al X-lea de sub balda chinul care îl adăpostise pe Ludovic al XIV-lea şi-l aşeză binişor pe podea. Nu se atinse de persoanele regale decît cu părere de rău şi cu multă luare-aminte. Franţa învingătoare, îmbătată de biruinţa ei, Franţa întreagă şi nu un om sau cîţiva oameni, păru că-şi aduce aminte şi rosteşte în faţa lumii întregi, după ziua baricadelor, cuvintele

---

burgheze din Anglia.

411 . Izgonit din Franţa prin revoluţia de la 1830, regele Carol al X-lea s-a refugiat în Anglia prin portul Cherbourg de la Marea Mînecii.

412 . Eticheta curţii impunea ca regele să stea în capul mesei, ceea ce făcea ca mesele rotunde să nu poată fi folosite.

înţelepte ale lui Guillaume du Vair[413]: „E uşor pentru cei deprinşi să se bucure de ocrotirea celor mari şi să sară ca o pasăre din ramură în ramură, de la o stare jalnică la una înfloritoare, să se arate îndrăzneţi împotrivindu-se prinţului lor, cînd soarta i se arată acestuia vrăjmaşă; pentru mine însă soarta regilor mei va fi totdeauna vrednică de cinste, mai ales în nenorocire”.

Burbonii plecară înconjuraţi de respect, dar nu de păreri de rău. Aşa cum am mai spus-o, nenorocirea lor a fost mai mare decît ei. Umbra lor s-a topit în zare.

Revoluţia din iulie şi-a făcut numaidecît prieteni şi vrăjmaşi în întreaga lume. Unii o îmbrăţişară cu entuziasm şi bucurie, alţii îi întoarseră spatele, fiecare după firea lui. În prima clipă, principii Europei, bufniţe surprinse de lumina zorilor, închiseră ochii, jigniţi şi uluiţi, apoi îi deschiseră iar, ca să ameninţe. Spaimă lesne de priceput, furie care se iartă. Revoluţia asta ciudată se mărginise la o singură lovitură. Nu făcuse regalităţii învinse nici măcar cinstea de a o privi ca pe o duşmană şi de a-i tăia ca capul. Revoluţia din iulie păcătuia în faţa guvernelor despotice, totdeauna doritoare ca libertatea să se

413 . Magistrat şi om politic francez din timpul războaielor religioase, al domniei lui Henric al IV-lea şi al regentei Mariei de Medicis. Orator vestit, du Vair a pregătit prin discursurile sale recunoaşterea lui Henric al IV-lea ca rege al Franţei. Avea reputaţia unui om integru şi devotat intereselor publice.

defăimeze singură, pentru faptul că fusese uriaşă şi rămăsese blajină. De altfel, nu se încercă şi nu se puse la cale nimic împotriva ei. Cei mai nemulţumiţi, cei mai înverşunaţi, cei mai neliniştiţi o salutară. Faţă de întîmplările acestea, în care simţim amestecul unei puteri care lucrează pe deasupra capetelor oamenilor, sîntem cuprinşi de un respect misterios, oricît am fi de egoişti şi de răzbunători.

Revoluţia din iulie e triumful dreptului asupra stării de fapt. Minunat lucru! Dreptul doborînd starea de fapt. De aici provine strălucirea revoluţiei de la 1830 şi totodată blîndeţea ei. Dreptul care învinge n-are cîtuşi de puţin nevoie să fie violent.

Dreptul înseamnă ceea ce e nepărtinitor, şi adevărat.

Dreptul rămîne veşnic, frumos şi neprihănit. Faptul chiar cel necesar în aparentă, chiar cel mai bine primit de contemporani, dacă nu există decît ca fapt şi nu cuprinde decît foarte puţin drept, sau de loc, e sortit să ajungă cu timpul diform, spurcat, monstruos chiar. Dacă vrei să vezi cît de urît poate ajunge o stare de fapt peste veacuri, uită-te la Machiavel[414]. Machiavel nu e un geniu rău, nici un diavol,

---

414 . Scriitor şi gînditor politic italian (1469-1527), unul dintre ideologii burgheziei în ascensiune. Cartea sa *Principele* – în care expune principiile guvernării unui stat monarhic – codifică lipsa de bună-credintă şi de scrupule în relaţiile internaţionale, astfel cum le practicau micii suverani italieni de pe atunci.

nici un scriitor laş şi ticălos. El întruchipează starea de fapt. Nu e numai faptul italian, e faptul european, faptul veacului al XVI-lea. În iaţa ideii morale a veacului al XIX-lea pare hîd, după cum şi este. Lupta între drept şi starea de fapt durează de la începuturile societăţii. Munca înţelepţilor e să pună capăt duelului, să contopească ideea pură cu realitatea omenească, să facă să pătrundă într-un fel paşnic dreptul în fapt şi faptul în drept.

II

CUSĂTURĂ PROASTĂ

Dar altfel lucrează cei înţelepţi şi altfel cei dibaci.

Revoluţia din 1830 se oprise repede.

Cînd o revoluţie s-a înecat la mal, dibacii îşi împart prada.

Dibacii, în veacul nostru, s-au calificat singuri ca oameni de stat, în aşa chip, încît expresia „om de stat” a ajuns un cuvînt de argou. Să nu se uite că acolo unde nu e decît dibăcie e neapărat şi micime.

Cînd zici dibaci, zici mediocru.

Tot aşa, a spune: oameni de stat, înseamnă uneori: trădători.

Dacă ar fi să-i crezi pe dibaci, deci, revoluţii ca aceea din iulie sînt ca nişte artere tăiate. Trebuie cusute repede. Dreptul, cînd e

proclamat prea pompos, se clatină. Aşa că, cei care l-au afirmat simt nevoia să întărească statul. După ce ai asigurat libertatea, trebuie să te gîndeşti la putere. Aici înţelepţii nu se despart încă de cei dibaci, dar încep să aibă îndoieli. Puterea, fie. Dar, mai întîi, ce e puterea? Şi apoi, de unde vine?

Cei dibaci se fac că nu aud murmurul nemulţumirii şi-şi urmează urzelile.

După aceşti oameni politici, meşteri în a pune masca necesităţii peste ficţiunile care le sînt de folos, numai lor, cea dintîi nevoie a unui popor după revoluţie, cînd acest popor face parte dintr-un continent monarhic, este să-şi facă rost de o dinastie. Ei spun că în acest chip vine, după revoluţie, pacea, adică răgazul pentru a-şi tămădui rănile şi a-şi repara casa. Dinastia doseşte schelele şi ascunde ambulanţa.

Dar nu e totdeauna uşor să faci rost de o dinastie.

La nevoie, oricare om de geniu sau oricare om norocos poate fi rege. Pentru cel dintîi caz, iată-l pe Bonaparte, şi pentru al doilea, pe Iturbide[415].

Dar nu poţi face o dinastie din orice familie luată la întîmplare.

Numele trebuie să aibă o anumită vechime,

---

415 . Dictator mexican de la sfîrşitul Războiului de independenţă al ţării sale. În 1821 s-a proclamat împărat al Mexicului, dar după un an a fost răsturnat.

şi urma lăsată de veacuri nu se poate improviza.

Dacă, făcînd bine înţeles toate rezervele, judeci lucrurile din punctul de vedere al oamenilor de stat, te întrebi: care sînt calităţile regelui ivit după o revoluţie? Poate fi, şi e bine să fie, revoluţionar, adică să fi luat parte el însuşi la acea revoluţie, trebuie să fi fost amestecat în ea, să fi fost compromis sau să-şi fi făcut un renume, să fi pus mîna pe secure sau să fi mînuit sabia.

Care sînt calităţile unei dinastii? Trebuie să fie naţională, adică revoluţionară cu adevărat, nu numai prin actele săvîrşite, ci prin ideile pe care şi le-a însuşit. Trebuie să fie alcătuită din trecut şi să fie istorică, să fie alcătuită din viitor şi să fie iubită.

Toate astea ne fac să înţelegem de ce primele revoluţii se mulţumesc să găsească un om, pe Cromwell sau pe Napoleon, şi pentru ce următoarele vor neapărat să găsească o familie, casa de Brunswick sau casa de Orléans[416].

Casele regale se aseamănă cu acei smochini

---

416 . *Brunswick,* în limba germană Braunschweig, este numele unei case princiare germane din care se trăgea regele George I al Angliei (1714-1727). *Orléans*, ramură a dinastiei Burbonilor din Franţa, coborîtoare dintr-un frate al lui Ludovic al XIII-lea (1610-1643). A fost chemată să domnească abia în 1830, cu Ludovic-Filip, după alungarea lui Carol al X-lea. Sensul frazei lui V. Hugo este că a doua revoluţie (burgheză) este mai puţin radicală decît prima, astfel încît nu mai proclamă decăderea unei dinstii, ci o înlocuieşte cu alta, înrudită.

din India ale căror ramuri se apleacă pînă la pămînt şi prind rădăcini, devenind fiecare la rîndul ei un smochin. Fiecare ramură poate deveni o dinastie. Cu o singură condiţie: să se aplece pînă la popor.

Aceasta e teoria dibacilor.

Iată deci marea artă: să izbuteşti ca un succes să aibă puţin rezonanţa unei catastrofe, ca să tremure şi cei care profită de el, să presari frică sub pasul fiecăruia, să lungeşti trecerea de la o stare la alta, încetinind progresul, să umbreşti zorile, să îmblînzeşti şi să retezi asperităţile entuziasmului, să tai unghiurile şi unghiile, să vătuieşti triumful, să îmbrobodeşti dreptul, să înveleşti poporul uriaş în flanelă şi să-l culci repede, să-l pui la regim fiindcă e prea sănătos, să-l tratezi pe Hercule ca pe un convalescent, să prefaci evenimentul în expedient, să dai spiritelor însetate de ideal nectarul lui îndoit cu ceai de tei, să iei măsuri împotriva unei izbînzi prea mari, să pui revoluţiei un abajur.

Anul 1830 a pus în practică această teorie, pe care Anglia o aplicase în 1688[417]!

1830 e o revoluţie care s-a oprit la jumătatea drumului. O jumătate de progres; o

---

417 . Aşa-zisa revoluţie din 1688 din Anglia a fost de fapt o simplă schimbare de dinastie. Revoluţia din 1830, din Franţa, executată de masele populare, care au izgonit pe Carol al X-lea, a adus profituri numai burgheziei, care nu a mai împărţit puterea cu resturile nobilimii feudale, ca pe timpul restauraţiei. Burghezia a trecut la reprimarea mişcărilor populare.

dreptate aproximativă. Dar logica nu cunoaşte aproximativul, aşa cum soarele ignorează lumînarea.

Cine opreşte revoluţiile la jumătatea drumului?

Burghezia.

De ce?

Pentru că burghezia înseamnă interesul ajuns la îndeplinire. Ieri era pofta, azi e îndestularea, mîine va fi ghiftuiala.

Fenomenul din 1814, după Napoleon, s-a repetat în 1830, după Carol al X-lea.

Burghezul e omul care are vreme să stea pe scaun. Dar cînd vrei să te aşezi prea curînd, poţi să stînjeneşti neamul omenesc din mers. Aceasta a fost adesea greşeala burgheziei. Dar starea la care tindea, după zdruncinarea din 1830, această parte a naţiunii numită burghezie, nu era inerţia care se împleteşte cu nepăsarea, cu trîndăvia, în care se cuprinde şi puţină ruşine, nu era nici somnul care presupune o uitare de o clipă, prielnică visurilor. Era o etapă.

Etapa e un cuvînt cu un îndoit înţeles, ciudat şi aproape contradictoriu: trupă în marş, deci mişcare; oprire, adică repaos.

Etapa e refacerea puterilor, e odihna înarmată şi trează. E faptul împlinit care aşază santinele şi stă de pază. Etapa presupune luptă ieri şi luptă mîine.

E răgazul dintre 1830 şi 1848.

Ceea ce numim aici luptă se poate numi şi progres.

Burghezia avea deci nevoie, ca şi bărbaţii de stat de un Oare-Cine care să întruchipeze ideea de etapă. O individualitate mixtă, care să însemne revoluţie şi să însemne stabilitate; care să întărească, cu alte cuvinte, prezentul, împăcînd într-o contabilitate echilibrată trecutul cu viitorul.

Omul era găsit „de-a gata”. Se numea Ludovic-Filip d’Orléans.

Cei 221 îl făcură rege pe Ludovic-Filip[418]. Lafayette[419] se însărcină cu ungerea lui. L-a poreclit: „cea mai bună dintre republici”. Primăria din Paris a înlocuit catedrala din Reims[420].

---

418 . În martie 1830, 221 de deputaţi din opoziţia burghezo-liberală a
Camerei au semnat o adresă de protest, redactată de Guizot, prin care se ridicau împotriva unui discurs ameninţător al lui Carol al X-lea. Această rezistentă făţişă împotriva unui regim reacţionar a provocat în ţară o mare agitaţie, care a culminat cu revoluţia din iulie a acelui an, urmată de înscăunarea lui Ludovic-Filip

419 . Marchizul Lafayette, nobil cu oarecare idei înaintate, participant la războiul de independenţă al Statelor Unite şi aderent al revoluţiei burgheze din Franţa, înainte de faza iacobină, a acesteia. După revoluţia din 1830 a fost numit comandant al Gărzii Naţionale şi a patronat alegerea lui Ludovic-Filip. Cîteva luni mai tîrziu, însă, intră în conflict cu guvernul Lafitte, din pricina modificării Constituţiei, rămasă prea puţin democrată dupa părerea lui Lafayette. Ales deputat, face opoziţie guvernului pînă la moartea sa, în 1834.

420 . Aluzie la împrejurările care au pregătit proclamarea lui Ludovic-
Filip ca rege: numit locotenent-general (regent), acesta se duse la Primăria din Paris împreună cu Lafayette şi ieşi în balcon spre a fi

Această înlocuire a tronului întreg cu o jumătate de tron fu „opera anului 1830”.

Cînd dibacii îşi isprăviră treaba lor, se văzu şi greşeala nemăsurată a soluţiei pe care o găsiseră. Toate acestea n-aveau nimic a face cu dreptul absolut. Dreptul absolut a strigat: Protestez! Apoi, lucru de temut, s-a ascuns în întuneric.

III

LUDOVIC-FILIP

Revoluţiile au braţul cumplit şi mîna norocoasă. Lovesc unde trebuie şi aleg bine. Chiar cînd sînt nedesăvîrşite, corcite şi înjumătăţite, reduse la starea de revoluţii minore, ca revoluţia din 1830, ele au totuşi de la Dumnezeu destulă pătrundere ca să nu nimerească pe-alături, Eclipsa lor nu e o abdicare.

Să nu le lăudăm, totuşi, prea mult. Se înşală şi revoluţiile uneori; s-au văzut greşeli grave.

Să ne întoarcem la 1830. 1830, cu toate că a luat un drum greşit, a avut noroc. În aşezarea numită „ordine” după revoluţia retezată scurt, regele era mai de preţ decît regalitatea.

---

ovaţionat de mulţimea care umplea piaţa. Acele aclamaţii ale unei infime minorităţi burgheze au fost socotite ca echivalente unui plebiscit, unei consacrări populare, după cum, pînă la Carol al X-lea inclusiv, regii Franţei primeau consacrarea religioasă în Catedrala din Reims.

Ludovic-Filip era un om deosebit.

Se trăgea dintr-un părinte[421] căruia istoria îi va acorda, fără îndoială, circumstanţe atenuante; era un om tot atît de vrednic de stimă pe cît tatăl său fusese vrednic de ocară; era virtuos atît în treburile sale particulare, cît şi în cîteva treburi publice, se arăta grijuliu faţă de sănătatea, de averea, de făptura şi de afacerile lui. Cunoştea preţul unei clipe, dar nu totdeauna preţul unui an. Era cumpătat, senin, liniştit, răbdător; om cumsecade şi prinţ cumsecade. Trăia cu nevasta lui, avea în palat lachei însărcinaţi să arate patul lui conjugal burghezilor, tradiţie devenită din nou utilă unui alcov legitim, după atîtea dări în vileag nelegitime ale ramurii mai mari a familiei. Nu numai că ştia toate limbile Europei şi, ceea ce e mai rar limbajul tuturor intereselor, dar le şi vorbea. Era un minunat reprezentant al clasei mijlocii, dar depăşind-o, era în toate chipurile mai mare decît ea. Avea o minte atît de limpede, încît, preţuind sîngele pe care-l moştenea, se bizuia mai mult pe valoarea lui personală şi, cînd era vorba de casa lui, lucru ciudat, se declara Orléans şi nu Burbon. Se socotea cel dintîi prinţ de sînge atîta vreme cît nu fusese decît alteţă serenissimă, dar a ajuns un burghez adevărat în ziua în care fu făcut

---

421 . Philippe d’Orléans, vărul regelui Ludovic al XVI-lea, a cărui moarte a votat-o, ca membru al Convenţiunii. Cei mai mulţi deputaţi şi-au explicat votul; el a spus: „Moartea, fără fraze!”.

rege. Era vorbăreţ în lume şi laconic în intimitate. Cu faimă de om zgîrcit, dar nedovedită, era în realitate unul dintre acei oameni strîngători, care ştiu să fie risipitori cînd e vorba de o toană sau de o îndatorire a lor. Cultivat, dar fără să fie sprijinitor al culturii. Gentilom, dar nu cavaler. Simplu, liniştit şi puternic. Adorat de familia şi de casa lui. Un vorbitor care cucerea. Om de stat lipsit de elan, rece din fire, stăpînit de interesul imediat, ocupîndu-se totdeauna de ce era mai grabnic, nefiind în stare să poarte nici ură, nici recunoştinţă, uzînd fără milă de oamenii de seamă cu înlăturarea celor mediocri, dibaci cînd era vorba să îndemne majorităţile parlamentare să strivească unanimităţile tăinuite ce murmură înăbuşit sub tronuri. Era expansiv, cîteodată imprudent în expansiunile lui, dar foarte iscusit pînă şi în imprudenţă. Bogat în expediente, chipuri şi măşti; înspăimînta Franţa cu Europa şi Europa cu Franţa. Îşi iubea fără îndoială ţara, dar dădea întîietate propriei lui familii. Preţuia mai mult guvernarea decît autoritatea şi autoritatea mai mult decît demnitatea, pornire care are un cusur: în goana după succese, admite viclenia şi nu dispreţuieşte josnicia; dar are şi un folos: acela de a feri politica de lovituri violente, statul de accidente şi societatea de catastrofe, era migălos, corect, vigilent, atent, pătrunzător, neobosit. Cîteodată se

contrazicea, se dezminţea. A fost îndrăzneţ faţă de Austria la Ancona, încăpăţînat faţă de Anglia în Spania, a bombardat Anversul şi l-a plătit pe Pritchard[422]. Cînta *Marseieza* cu convingere. Nu se lăsa cuprins de tristeţe, de oboseală, de frumos sau de ideal, de generozităţi îndrăzneţe, de utopii, de himere, de mînie, trufie sau teamă. Era un om curajos în toate. A fost general la Valmy şi soldat la Jemmapes[423]. Scăpase cu viaţă în opt atentate

---

422 . Episoade care ilustrează ezitările şi inconsecvenţele lui Ludovic-Filip în materie de politică externă: În 1832 trupele franceze au ocupat oraşul italian Ancona, pentru a opri înaintarea austriecilor în acea regiune. Între 1833 şi 1839, Spania a fost devastată de un război civil, dezlănţuit de Don Carlos, fratele defunctului rege Ferdinand al VIII-lea, care urmărea să ocupe tronul prin înlăturarea nepoatei sale, Isabella a II-a. Acest război a prilejuit amestecul puterilor străine în treburile Spaniei; regele Franţei susţinea elementele progresiste din jurul Isabellei a II-a. Bombardarea portului belgian Anvers de către artileria franceză a avut loc în 1832, cînd independenţa Belgiei mai era contestată de olandezi. Aceştia stăpîneau Anversul, de unde au fost izgoniţi cu ajutorul trupelor franceze. Pritchard era un farmacist englez stabilit în insula Tahiti din Oceania. Cînd francezii ocupară acea insulă, Pritchard îndemnă pe băştinaşi la revoltă. Arestarea farmacistului de către coloniştii francezi (1844) a provocat un serios incident diplomatic între Franţa şi Anglia. Ludovic-Filip şi Guizot, prim-ministrul de atunci, au cedat şi au plătit lui Pritchard o indemnizaţie, spre nemulţumirea opiniei burgheze din Franţa.

423 . Bătăliile cîştigate de armatele franceze în timpul revoluţiei împotriva austro-prusacilor, care se pregăteau să invadeze Franţa spre a restabili regimul feudal absolutist. Lupta de la Valmy (septembrie 1792) le-a tăiat drumul Parisului; cea de la Jemmapes, localitate din Belgia, a asigurat trupelor revoluţionare franceze prima cucerire a acestei ţari, pe atunci posesiune austriacă (noiembrie 1792). Ludovic-Filip, pe atunci duce de Chartres, a participat în rîndul armatei revoluţionare la ambele bătălii.

şi era mereu zîmbitor. Viteaz ca un grenadier şi curajos ca un gînditor. Neliniştit numai în faţa posibilităţii unei zguduiri europene şi nepregătit pentru o mare aventură politică. Gata totdeauna să-şi primejduiască viaţa, dar niciodată opera. Îşi ascundea totdeauna voinţa sub înfăţişarea unei firi influenţabile, ca să fie ascultat mai degrabă ca minte luminată decît ca rege. Avea spirit de observaţie, dar era lipsit de simţ profetic. Puţin atent faţă de spiritele alese, dar priceput la oameni, simţea nevoia să vadă ca să poată judeca. Avea un bun-simţ sigur şi pătrunzător, o înţelepciune practică, darul vorbirii, o memorie nemaipomenită, de care se folosea necontenit, singura lui asemănare cu Cezar, Alexandru şi Napoleon. Cunoştea fapte, amănunte, date, nume proprii. Habar n-avea de năzuinţele, de patimile, de geniul felurit al poporului, de îndemnurile lui lăuntrice, de frămmtările ascunse şi întunecate ale sufletelor, în sfîrşit, de toate cele care s-ar putea numi forţele nevăzute ale conştiinţei. Era acceptat de toţi cei ce se aflau în frunte, dar nu şi de Franţa celor mulţi. Se descurca pentru că era iscusit. Guverna prea mult şi nu domnea destul. Era propriul său prim-ministru. Se pricepea de minune să facă din faptele mărunte o piedică în calea marilor idei. Amesteca o adevărată însuşire creatoare de civilizaţie, de ordine şi de organizare, cu un oarecare spirit de procedură birocratică şi de

şicană. A fost ctitorul şi procurorul unei dinastii. Avea ceva din Carol cel Mare şi ceva de avocat. În sfîrşit, o figură mare şi originală, un prinţ care a ştiut să fie puternic împotriva tuturor îndoielilor Franţei şi a geloziei Europei. Ludovic-Filip ar fi fost aşezat printre oamenii de seamă ai veacului său şi printre cîrmuitorii cei mai străluciţi din istorie, dacă ar fi iubit cît de puţin gloria şi ar fi simţit tot atît de bine ce e mare, cum a simţit, ce e de folos.

Ludovic-Filip fusese un bărbat frumos, şi îmbătrînit rămăsese graţios. N-a fost totdeauna pe gustul naţiunii, dar a plăcut totdeauna mulţimii. Plăcea. Fusese înzestrat cu acest dar şi avea farmec. Era lipsit de măreţie. Nu purta coroană, deşi era rege; nici păr alb, deşi era bătrîn. Înfăţişarea lui amintea de vechiul regim şi viaţa lui obişnuită, de cel nou, alcătuind laolaltă un amestec de nobleţe şi de burghezie care se potrivea cu anul 1830. Ludovic-Filip era o punte de trecere pe treptele unui tron. Pastrase rostirea cuvintelor şi ortografia veche, pe care le punea în slujba părerilor moderne. Iubea Polonia şi Ungaria, dar scria *les polonois* şi rostea *les hongrais*[424].

Purta, uniforma gărzii naţionale, asemenea lui Carol al X-lea şi cordonul Legiunii de onoare, ca Napoleon.

Se ducea rar la biserica, de loc la vînătoare, niciodată la Operă. Această latură a firii lui

424 . Formă veche, în loc de *les polonais* şi *les hongrois*.

făcea parte din popularitatea lui burgheză. Nu avea Curte, ieşea la plimbare cu o umbrelă sub brat, şi umbrela asta a făcut parte mult timp din aureola lui. Era puţin zidar, puţin grădinar şi puţin doctor. S-a priceput să lase sînge unui curier care căzuse de pe cal. Ludovic-Filip nu pleca fără lanţetă, cum nu pleca Henric al III-lea fără pumnal. Ilegaliştii rîdeau de acest rege caraghios, primul care a vărsat sînge ca să vindece. Trebuie să facem o deosebire între imputările pe care i le-a făcut istoria: cele care privesc regalitatea, cele care privesc domnia şi cele care-l privesc pe rege însuşi, Sînt trei coloane care dau fiecare un total deosebit. Înăbuşirea *dreptului democratic;* coborîrea progresului pe planul al doilea; reprimarea sălbatică a protestelor străzii, trecerea răsmeriţei prin foc şi sabie, măcelul din strada Transnonain[425], consiliile de război, acapararea ţării reale de către ţara legală, guvernul care făcea parte dreaptă cu cei trei sute de mii de privilegiaţi – iată faptele regalităţii; guvernul e răspunzător de refuzul dat Belgiei[426], de cucerirea prea aspră a Algeriei, ca şi a Indiei de către englezi, mai mult cu barbarie decît cu

425 . În timpul răscoalei din 1834, sub pretext că dintr-o casă de pe acea stradă s-a tras asupra trupelor trimise să reprime mişcarea, toţi locuitorii acelui imobil au fost executaţi.

426 . În februarie 1831, Belgia, devenită de curînd independentă, fu proclamată regat şi coroana noului stat fu oferită ducelui de Nemours, unul din fiii lui Ludovic-Filip. Acesta însă se opuse ca fiul său să devină rege al Belgiei.

civilizaţie, de călcarea cuvîntului faţă de Abd-el-Kader[427], de Blaye; de cumpărarea lui Deutz[428] şi despăgubirea lui Pritchard.

Vina regelui e politica de familie care a trecut înaintea celei naţionale. Scăzîndu-se toate acestea din socoteală, povara regelui descreşte.

Iată marea lui vină; a fost şovăitor în numele Franţei. De unde vine această greşeală?

S-o spunem.

Ludovic-Filip a fost un rege prea mult părinte; tatăl unei familii, care vrea să clocească o dinastie, se teme de orice şi nu vrea să fie stingherit. Aşa se explică atîtea sfiiciuni exagerate, sfieli nemăsurate, nepotrivite cu un popor care în tradiţia lui cetăţenească are un 14 iulie, iar în tradiţia lui militară Austerlitz-ul.

De altfel, dacă lăsăm la o parte îndatoririle publice care trebuie împlinite înainte de orice, familia lui Ludovic-Filip merita dragostea pe care părintele ei i-o purta. Era minunată, plină de virtuţi şi de talente. Una dintre fetele lui Ludovic-Filip, Marie d'Orléans, trecuse numele neamului ei printre artişti, aşa cum Charles

---

427 . Căpetenie a arabilor şi berberilor din Algeria, care a organizat rezistenţa împotriva invaziei franceze sub domnia lui Ludovic-Filip

428 . Ducesa de Berry, nora lui Carol al X-lea, încercînd în 1832 să răscoale Vandeea împotriva lui Ludovic-Filip, fu prinsă şi închisă în localitatea Blaye. Planurile ducesei fuseseră vîndute lui Thiers, ministru de interne pe atunci, de către omul ei de încredere, Deutz.

d’Orléans îl înscrisese pe-al său printre poeţi. Îşi prefăcuse sufletul într-o marmură pe care o botezase Jeanne d’Arc. Doi dintre fiii lui Ludovic-Filip îi smulseră lui Metternich[429] această demagogică laudă: „Sînt nişte tineri cum se văd rar şi nişte prinţi cum nu se mai văd alţii”.

Iată adevărul asupra lui Ludovic-Filip, adevărul din care n-am ascuns nimic şi n-am îngroşat nimic.

Norocul lui Ludovic-Filip, în 1830, a fost să fie prinţul „Egalitate”[430], să cuprindă în el contradicţiile revoluţiei şi ale restauraţiei, să aibă trăsătura neliniştitoare a revoluţionarului care se face cuminte cînd guvernează. Nici un om nu s-a adaptat vreodată mai desăvîrşit la împrejurări. Omul şi împrejurările s-au contopit, şi întruparea s-a realizat. Ludovic-Filip e încarnarea lui 1830 Mai avea de partea lui şi alte argumente: exilul. Fusese proscris, pribeag, sărac. Trăise din munca lui. Acest om, stapîn al celor mai mari domenii din Franţa, vînduse în Elveţia un cal al său bătrîn, ca să aibă ce mînca. Dăduse lecţii de matematică la

---

429 . Cancelar al Austriei în prima jumătate a secolului al XIX-lea; a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza, a jucat un rol de seamă la Congresul de la Viena (1815) şi a organizat Sfînta Alianţă a suveranilor reacţionari împotriva mişcărilor progresiste din Europa. A fost izgonit de la putere în 1848, în urma revoluţiei din Viena

430 . Filip d’Orléans, tatăl regelui Ludovic-Filip, îmbogăţit prin manufacturile sale de bumbac, aderase la revoluţia burgheză din 1789 şi îşi schimbase numele princiar în acela de *Philippe-Egalité*.

Reichenau, în vreme ce sora lui, Adelaida, cosea şi broda. Burghezia se înflăcărează cînd întovărăşeşte chipul unui rege cu asemenea amintiri. Dărîmase cu mîinile lui ultima cuşcă de fier de la Mont-Saint-Michel[431], clădită de Ludovic al XI-lea şi folosită de Ludovic al XV-lea. Era camaradul lui Dumouriez[432] şi prietenul lui Lafayette. Făcuse parte din clubului iacobinilor, Mirabeau îl bătuse pe umăr, Danton îi spusese: „Tinere!” În ’93, la douăzeci şi patru de ani, cînd era numai domnul de Chartres, asistase din umbra unei loji a Convenţiunii la procesul lui Ludovic al XVI-lea, atît de bine numit: „bietul tiran”. Fusese martor la clarviziunea oarbă a revoluţiei, care a zdrobit regalitatea în rege şi pe rege o dată cu regalitatea, fără să mai ţină seama de om; la furtuna uriaşă a adunării-tribunal; la furia publică punîndu-i lui Capet[433] întrebări la care nu ştia să răspundă; la spăimîntătoarea

---

431 . În insula Mont-Saint-Michel din fundul golfului Saint-Malo se afla o închisoare pentru deţinuţi politici. Regimul penitenciarului era foarte aspru în celulele lui strîmte ca nişte cuşti, amintind pe cele ale regelui Ludovic al XI-lea din castelul de la Loches.

432 . General şi om politic. A comandat una din armatele care operau împotriva austro-prusacilor la Valmy şi Jemmapes. Anul următor, izgonit de austrieci din Belgia, este destituit de Convenţiunea Naţională şi chemat la Paris pentru raport. Îşi trădează atunci patria şi trece la duşmani, devenind un contrarevoluţionar activ.

433 . Nume de familie dat de Conventiunea Naţională lui Ludovic al XVI-lea după detronare. Era numele strămoşului său Hugo Capet, proclamat rege al Franţei în 987.

clătinare a capului regal sub furtuna aceea întunecată; văzuse în ce măsură fuseseră nevinovaţi în această catastrofă şi cei care osîndeau ca şi cel care era osîndit; fusese de faţă la toate aceste fapte ameţitoare, văzuse veacurile înfăţişîndu-se la tribuna Convenţiunii. Văzuse în spatele lui Ludovic al XVI-lea, nefericitul care era făcut răspunzător, ridicîndu-se în umbră acuzatul cel mare: monarhia. Îi rămăsese în inimă o spaimă smerită faţă de această uriaşă justiţie a poporului, aproape tot atît de impersonală ca judecata lui Dumnezeu.

Revoluţia lăsase în el o urmă de neşters. Amintirea lui purta pecetea vie a acelor ani, clipă cu clipă. Într-o zi, în faţa unui martor de al cărui cuvînt nu ne putem îndoi, a restabilit din memorie toată litera A din apelul alfabetic al Adunării Constituante.

Ludovic-Filip a fost un rege fără ascunzişuri. Legile din septembrie sînt limpezi. Deşi ştia că lumina nu e prielnică privilegiilor, şi-a lăsat tronul în lumină. Istoria va ţine seama de această lealitate.

Ludovic-Filip, ca toţi oamenii care au părăsit scena, e judecat azi de conştiinţa umană. Procesul lui e însă numai la prima instanţă.

N-a sunat pentru el încă ceasul în care istoria vorbeşte cu glasul ei liber şi respectat. N-a venit încă clipa rostirii unei judecăţi definitive asupra acestui rege. Asprul şi

celebrul istoric Louis Blanc şi-a îmblînzit şi el, de curînd, primul verdict.[434]

Ludovic-Filip a fost ales de cei 221 şi de 1830, adică de o jumătate de parlament şi de o jumătate de revoluţie. Oricum, el nu poate fi judecat aici, decît cu anumite rezerve, din punctul de vedere înalt din care priveşte filozofia principiul democratic absolut. În ochii absolutului totul e uzurpare, în afară de dreptul omului, mai întîi, şi de dreptul poporului, în al doilea rînd. Dar ceea ce putem spune azi, după ce am făcut toate rezervele, e că, oricum ar fi privit Ludovic-Filip, luat în el însuşi şi din punctul de vedere al bunătăţii omeneşti, va rămîne, ca să ne slujim de graiul vechi al bătrînei istorii, unul dintre cei mai buni principi care s-au urcat pe tron.

Ce vină are el? Tronul. Despărţiţi-l pe Ludovic-Filip de rege, va rămîne omul. Şi omul e bun. Cîteodată e atît de bun, încît devine minunat. Uneori, în mijlocul celor mai apăsătoare griji, după o zi de luptă împotriva diplomaţiei întregului continent, se întorcea seara în apartamentul lui, şi acolo ce credeţi că făcea? Covîrşit de oboseală, toropit de somn, lua un dosar şi-şi petrecea toată noaptea revizuind un proces criminal, socotind că, dacă

434 . *Louis Blanc*, avocat şi om politic (1811-1882), membru al guvernului provizoriu din februarie 1848. Socialist utopic mic-burghez. În *Istoria celor zece ani* (1830-1840), Louis Blanc condamnase cu asprime regimul lui Ludovic-Filip; în exil însă, scriind *Istoria revoluţiei*, şi-a „temperat” aprecierile.

însemna ceva să ţină piept Europei întregi, era o faptă şi mai însemnată să smulgă un om călăului. Se încăpăţîna împotriva ministrului de justiţie, lupta să smulgă din mîna procurorilor generali (pe care îi numea „flecarii legii”) arma ghilotinei. Masa lui de lucru era acoperită cu vrafuri de dosare. Le cerceta pe toate. I se părea îngrozitor să lase întîmplării nenorocitele capete osîndite. Într-o zi îi spunea aceluiaşi martor de care am vorbit mai înainte: „Astă-noapte am cîştigat şapte”. În timpul primilor ani ai domniei lui, pedeapsa cu moartea a fost ca şi abolita şi ridicarea din nou a eşafodului s-a făcut împotriva voinţei regelui. Piaţa la Grève pierind o dată cu ramura cea mare a familiei regale, s-a instituit o alta, burgheză, la bariera Saint-Jacques[435]. „Oamenii practici” au simţit nevoia unei ghilotine cvasi-legitime. Aceasta a fost una dintre victoriile lui Casimir Périer[436], care reprezenta vederile înguste ale burgheziei, asupra lui Ludovic-Filip, care reprezenta latura ei liberală. Ludovic-Filip l-a adnotat cu mîna lui pe Beccaria[437]. După bomba lui Fieschi[438], a exclamat: „Ce păcat că n-am fost rănit! Aş fi putut să-l graţiez!” Altă

---

435 . Punct din sudul Parisului unde, după 1830, se făceau execuţiile capitale.

436 . Bancher şi om politic francez din timpul restauraţiei şi al monarhiei din iulie.

437 . Filozof şi criminalist italian, al cărui tratat asupra delictelor a îmblînzit codul penal.

438 . Inventatorul unei maşini infernale, cu care a încercat un atentat la viata lui Ludovic-Filip.

dată a scris, făcînd aluzie la rezistenţa miniştrilor lui, în legătură cu un osîndit politic care a fost una dintre cele mai sîngeroase figuri ale timpului nostru: „I-am acordat graţierea, nu-mi rămîne decît s-o obţin”. Ludovic-Filip era blînd ca Ludovic al IX-lea şi bun ca Henric al IV-lea.

Iar noi zicem că în istorie, unde bunătatea e o perlă rară, cel bun trebuie să treacă înaintea celui care a fost mare.

Deoarece Ludovic-Filip a fost judecat cu asprime de unii, fără cruţare, poate, de alţii, este firesc ca un om care l-a cunoscut, el însuşi o umbră astăzi, să vină să-şi depună mărturia în faţa istoriei. Această mărturie e fără îndoială şi înainte de toate nepărtinitoare. Un epitaf scris de mîna unui mort e sincer. O umbră poate aduce mîngîiere altei umbre. Cînd împărţi cu cineva întunericul aceleiaşi nopţi, ai dreptul să-l şi lauzi. Nu se va putea spune vreodată despre două morminte din exil, că unul dintre ele l-a linguşit pe celălalt.

IV

CRĂPĂTURI SUB TEMELIE

În clipa în care drama pe care o povestim pătrundea adîncul unuia din norii tragici care acoperă începutul domniei lu Ludovic-Filip, nu puteam lăsa nimic îndoielnic, şi trebuia ca

această carte să vină cu o lămurire asupra regelui.

Ludovic-Filip îşi însuşise autoritatea regală fără violenţă, fără vreo acţiune directă săvîrşită de el, ci mulţumită unei întorsături revoluţionare, fără îndoială deosebită de ţelul adevărat al revoluţiei şi în care el, ducele de Orléans, nu avusese nici o iniţiativă personală. Se născuse prinţ şi se credea ales rege. Nu smulsese el singur această împuternicire. N-o luase. Îi fusese oferită şi o primise, convins – din greşeală desigur, dar convins – că darul era făcut pe bună dreptate şi că datoria lui îi poruncea să-l primească. De aici, cîrmuirea întemeiată pe bună-credinţă. O spunem cinstit, Ludovic-Filip domnind cu bună-credinţă, încrîncenarea dezlănţuită de luptele sociale nu poate fi pusă nici în sarcina regelui, nici într-a democraţiei. O ciocnire de principii seamănă cu o ciocnire de elemente. Oceanul apără apa, furtuna apără aerul. Regele apără regalitatea, democraţia apără poporul. Relativul, care e monarhia, se împotriveşte absolutului, care e republica. Societatea sîngerează în acest conflict, dar suferinţa de azi va fi salvarea ei de mîine. Şi, oricum ar fi, cei care luptă între ei nu pot fi dispreţuiţi. Fară îndoială că una dintre cele două tabere se înşală. Dreptatea nu e asemenea colosului din Rodos, aşezată pe amîndouă malurile deodată, cu un picior în republică şi celălalt în monarhie. Ea e

indivizibilă, se sprijină pe un singur ţărm.

Să încheiem această expunere.

Regimul de la 1830 a avut de la început o viaţă grea. Abia născut, a doua zi trebui să lupte.

Abia înscăunat, regimul din iulie, atît de nou, atît de puţin rezistent, era hărţuit din toate părţile.

Împotrivirea se născu de a doua zi. Poate că se născuse chiar în ajun, şi creştea din lună în lună; ascunsă la început, ieşi tot mai mult la iveală.

Revoluţia din iulie, rău primită de regi peste hotarele Franţei, cum am mai spus, fusese felurit interpretată în Franţa.

Dumnezeu arată oamenilor vrerile lui, vădindu-le în evenimente, texte obscure, scrise într-o limbă misterioasă. Oamenii încearcă să le tălmăcească. Traduceri grăbite, incorecte, pline de greşeli, de lipsuri şi de contraziceri. Foarte puţini pricep limba divină. Cei mai pătrunzători, cei mai potoliţi, cei mai adînci, descifrează încet, şi cînd ajung la capătul textului lor; lucrarea e săvîrşită în acelaşi timp. Pe piaţa publică au şi apărut douăzeci de traduceri. Din fiecare traducere se naşte un partid, şi din fiecare contrazicere un grup de răzvrătiţi. Fiecare partid crede că numai el are textul adevărat, fiecare bisericuţă crede că stăpîneşte lumina.

Adesea, puterea însăşi e numai o gaşcă.

În fiecare revoluţie sînt şi oameni care înoată împotriva valurilor. Sînt partidele vechi.

Partidele vechi, care sînt legate de tradiţii prin graţia lui Dumnezeu, socotesc că revoluţiile nu sînt altceva decît o urmare a dreptului la revoltă, şi ai dreptul la rîndul tău să te revolţi împotriva lor. Revoluţia, fiind o împlinire normală, cuprinde în ea propria ei legitimitate, pîngărită cîteodată de falşii revoluţionari, dar care stăruie chiar mînjită, şi supravieţuieşte chiar însîngerată. Revoluţiile nu se nasc dintr-un accident, ci din necesitate. O revoluţie e o întoarcere de la nefiresc la real. Este pentru că trebuie să fie.

Şi totuşi vechile partide legitimiste au atacat revoluţia din 1830 cu toată violenţa care ţîşneşte dintr-o falsă judecată. Greşelile sînt proiectile excelente. Ei loveau cu iscusinţa revoluţia acolo unde era slabă, unde avea o ruptură în zale, în lipsa ei de logică. Atacau revoluţia în regalitatea ei şi strigau: „Pentru ce are nevoie revoluţia de rege?” Orbii aceştia, cîteodată ochesc bine.

Republicanii scoteau acelaşi strigăt, dar, venind de la ei, strigătul era logic. Ceea ce era orbire la legitimişti era clarviziune la democraţi. Anul 1830 înşelase poporul. Democraţia, furioasă, îl mustra.

Regimul din iulie se zbătea, atacat deopotrivă în numele trecutului şi al viitorului. El reprezenta clipa de faţă, războindu-se, de o

parte, cu veacurile monarhice, de alta, cu dreptul veşnic.

Nu numai atît, dar faţă de străinătate, 1830, nemaifiind revoluţie şi devenind monarhie, trebuia să se ţină la pas cu Europa. Trebuia să păstreze pacea, altă greutate. O armonie pe care vrei s-o realizezi împotriva logicii e adesea mai dăunătoare, decît un război. Din conflictul acesta surd, mereu înăbuşit, dar mereu ameninţător, s-a născut pacea armată, acest expedient costisitor al civilizaţie suspecte ei însăşi.

Regalitatea din iulie se smucea în şleauri, cu toate că avea înhămate la ea guvernele Europei. Metternich i-ar fi pus bucuros zăbală. Împinsă de progres în Franţa, împingea înainte monarhiile Europei, rămase pe loc. Era remorcată şi remorca la rîndul ei.

Între timp, în interior bîntuiau, înlănţuite între ele, atîtea probleme sociale: sărăcia, proletariatul, salariile, educaţia, pedepsele, prostituţia, soarta femeii, bogaţia, mizeria, producţia, consumaţia, repartiţia, schimbul, moneda, creditul, dreptul capitalului, dreptul muncii. Grozavă povară!

În afară de partidele politice propriu-zise se mai desemna şi o altă mişcare. Fierberii democratice îi răspundea fierberea filozofică. Elita se simţea tulburată ca şi mulţimea; în alt chip, dar nimic mai mult.

Gînditorii meditau, pe cînd pămîntul, adică

poporul străbătut de curente revoluţionare, tremura zguduit de nu ştiu ce vagi smucituri nervoase. Gînditorii, unii izolaţi, întruniţi în familii, aproape în frăţii, răscoleau problemele sociale în linişte, dar adînc, ca nişte mineri neclintiţi, care îşi săpau galeriile în profunzimile unui vulcan, abia stingheriţ de zguduiri surde şi de întrevăzute focuri pîlpîitoare.

Liniştea aceasta nu era spectacolul cel mai puţin frumos al acestei epoci zbuciumate.

Aceşti oameni lăsau chestiunea drepturilor în seama partidelor politice. Ei se ocupau de problema fericirii. Voiau să dobîndească de la societate bunăstarea omului.

Ridicau problemele materiale – problema agricolă, industrială şi comercială – aproape la demnitatea unei religii. În civilizaţie, aşa cum se întocmeşte ea, puţin de către Dumnezeu şi mult de către om, interesele se combină, se împletesc şi se contopesc în aşa chip, încît formează o adevărată stîncă, după o lege dinamică, studiată cu multă răbdare de economişti, aceşti geologi ai politicii.

Oamenii aceştia care se grupau sub diferite denumiri, dar care pot fi numiţi toţi cu titlul general de socialişti, căutau să străpungă stînca şi să facă să ţîşnească din ea apa vie a fericirii omeneşti.

Lucrările lor îmbrăţişau totul, de la problema eşafodului pînă la aceea a războiului. Adăugau

la dreptul omului, proclamat de revoluţia franceză, dreptul femeii şi al copilului.

E uşor de înţeles pentru ce, din diferite motive, nu tratăm aici în adîncime, şi din punct de vedere teoretic, problemele ridicate de socialism. Ne mărginim să le indicăm.

Toate problemele pe care şi le puneau socialiştii, lăsînd la o parte viziunile cosmogonice, visarea şi misticismul, pot fi reduse la două probleme principale:

Prima problemă: a produce bogăţia.

A doua problemă: a o distribui.

Prima problemă cuprinde pe aceea a muncii.

A doua e, de fapt, problema salariilor.

În prima problemă e vorba de folosirea energiilor.

În cea de-a doua, de distribuţia bunurilor.

Dintr-o bună folosire a energiilor rezultă puterea publică.

Dintr-o bună distribuţie a bunurilor rezultă fericirea individuală.

O bună distribuţie nu înseamnă o distribuţie egală, ci una echitabilă. Prima egalitate se întemeiază pe echitate.

Prosperitatea socială rezultă din această îmbinare: puterea publică în afară, fericirea individului înăuntru.

Prosperitatea socială înseamnă omul fericit, cetăţeanul liber, naţiunea mare.

Anglia rezolvă prima din aceste două probleme. Ea ştie minunat să creeze bogăţii,

dar le împarte prost. E o soluţie desăvîrşită numai pe o latură, care duce în chip fatal la două extreme: belşug monstruos şi mizerie monstruoasă. Unii, cei puţini, au toate bucuriile, alţii, adică poporul, toate lipsurile. Privilegiul, monopolul, favorurile, feudalitatea folosesc munca însăşi. Situaţie falsă şi primejdioasă, care aşază puterea publică pe mizeria celor mulţi şi care întemeiază măreţia statului pe suferinţele individului. Măreţie rău alcătuită, în care se împletesc toate elementele materiale şi în care nu intră nici un element moral.

Amîndouă problemele, pentru a fi bine rezolvate, trebuie rezolvate laolaltă. Amîndouă soluţiile trebuie să fie contopite într-una singură.

Rezolvaţi numai prima problemă şi veţi fi Veneţia, veţi fi Anglia. Veţi avea o putere artificială ca Veneţia, sau o putere materială ca Anglia. Veţi fi un bogat rău. Veţi pieri prin mersul lucrurilor, cum a murit Veneţia, sau printr-un faliment, cum va cădea Anglia, şi lumea vă va lăsa să cădeţi şi să muriţi, pentru că lumea lasă să cadă şi să moară tot ceea ce nu e decît egoism, tot ceea ce nu reprezintă o virtute sau o idee pentru neamul omenesc.

E de la sine înţeles că prin cuvintele Veneţia şi Anglia nu desemnăm popoarele, ci construcţiile sociale, oligarhiile suprapuse naţiunilor, şi nu înseşi naţiunile. Naţiunile se

bucură totdeauna de respectul şi de simpatia noastră. Veneţia, ca popor, va renaşte. Anglia, ca aristocraţie, va cădea, dar Anglia ca naţiune e nemuritoare.

Acestea fiind spuse, să mergem mai departe.

Rezolvaţi cele două probleme, încurajaţi-l pe bogat şi ocroţiţi-l pe sărac, suprimaţi mizeria, puneţi capăt exploatării nedrepte a celui sărac de către bogat, puneţi frîu geloziei celui care e încă pe drum faţă de cel care a ajuns la capăt, potriviţi matematic şi frăţeşte salariul după muncă, adăugaţi învăţămîntul gratuit şi obligatoriu al copilului, faceţi din ştiinţă temelia bărbăţiei, dezvoltaţi inteligenţele punînd braţele la muncă, fiţi în acelaşi timp un popor puternic şi o familie de oameni fericiţi, democratizaţi proprietatea nu desfiinţînd-o, ci universalizînd-o aşa ca fiecare cetăţean, fără excepţie, să fie proprietar, lucru mai uşor decît se crede; în două cuvinte, învăţaţi să produceţi bogăţia şi s-o distribuiţi, şi veţi avea laolaltă măreţia materială şi măreţia morală. Atunci veţi fi vrednici să vă numiţi Franţa.

Iată ce spunea socialismul, în afară de cîteva secte căzute în rătăcire. Iată ce căuta în fapte, ce plămădea în suflete.

Admirabile eforturi! Sfinte încercări!

Pe Ludovic-Filip îl preocupau în mod dureros toaţe aceste doctrine şi teorii: necesitatea neobişnuită pentru un om de stat de a ţine

seamă de filozofi; adevărurile nedesluşite încă, pe care le întrevedea: politica nouă care trebuia creată, în acord cu lumea veche, dar fără prea multe nepotriviri cu idealul revoluţionar, situaţie în care trebuia să-l întrebuinţeze pe Lafayette ca să-l apere pe Polignac[439]; intuiţia progresului care se simte în răscoală; credinţa lui în revoluţie. Poate că ajunsese la o resemnare născută din acceptarea vagă a unui drept definitiv superior; îl preocupa voinţa de a nu se înstrăina de propria lui rasă, spiritul lui de familie, respectul lui sincer pentru popor, propria lui cinste. Cîteodată, aşa puternic şi curajos cum era, se simţea împovărat de greutatea de a fi rege.

Simţea sub picioarele lui o primejdioasă destrămare, care nu era totuşi o năruire totală, pentru că Franţa era Franţa mai mult decît oricînd.

Grămezi de nori negri acopereau zarea. O umbră ciudată. Din ce în ce mai aproape, se întindea peste oameni, peste lucruri, peste idei, umbră care se năştea din mînie şi din sisteme. Tot ceea ce fusese înăbuşit în grabă se mişca şi se frăminta. Cîteodată, conştiinţa omului cinstit avea nevoie să respire adînc,

439 . Nobil francez emigrat pe vremea revoluţiei. Pe vremea restauraţiei s-a manifestat ca unul dintre cei mai reacţionari ultraregalişti. Preşedinte al consiliului de miniştri în 1829, Polignac a grăbit izbucnirea revoluţiei din iulie 1830 prin ordonanţele cu care suprimase unele libertăţi esenţiale.

atîta apăsare era în aerul în care sofismele se amestecau cu adevărurile. Sufletele tremurau în această tulburătoare nelinişte socială ca frunzele în apropierea furtunii. Tensiunea electrică era atît de mare, încît cîteodată, primul venit, un necunoscut, scăpăra lumină. Pe urmă cădea iarăşi întunericul nopţii. Din cînd în cînd, cîte un bubuit surd şi adînc te făcea să pricepi cîte trăsnete purtau în ei norii.

Trecuseră numai douăzeci de luni de la revoluţia din iulie, şi anul 1832 începuse plin de ameninţări şi de inevitabil. La freamătul întunecat al ideilor se adăuga clocotul întunecat al evenimentelor; poporul era în cumplită sărăcie; muncitorii fără pîine; ultimul prinţ Condé dispăruse în întuneric[440]; Bruxelles-ul alungase dinastia de Nassau[441], aşa cum Parisul îi alungase pe Burboni. Belgia se oferise unui prinţ francez şi se dăduse unui prinţ englez; Nicolae, ţarul rus ne ura; doi diavoli din sud erau în spatele nostru; Ferdinand din Spania şi Miguel din Portugalia; în Italia pămîntu se cutremura, Metternich întindea mîna asupra Bolognei; Franţa încolţea Austria la Ancona[442], în nord se auzea un ciocan

---

440 . Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Condé, ultimul prinţ din această familie, înrudită cu dinastia Burbonilor, s-a sinucis într-o noapte, puţin timp după revoluţia din 1830.

441 . Tratatul de la Viena (1815) unise Belgia şi Olanda într-un singur stat, sub dinastia de Orania-Nassau. Prin insurecţia din 1830, Belgia s-a separat de Olanda şi s-a proclamat stat independent.

442 . Prin pacea de la Viena (1815) Austria a reanexat

sinistru care închidea din nou Polonia în sicriul ei[443]; din întreaga Europă priviri furioase erau, aţintite asupra Franţei; Anglia era o aliată îndoielnică, gata să dea brînci celui care s-ar fi clătinat şi să se arunce asupra celui care ar fi căzut: pairii se ascundeau în spatele lui Beccaria ca să refuze legii patru capete[444]; florile de crin erau rase de pe trăsura regelui; crucea smulsă de pe Notre-Dame; Lafayette dispreţuit; Laffitte ruinat[445], Benjamin Constant mort în mizerie; Casimir Périer răpus de povara cîrmuirii. Molima politică şi molima socială izbucniseră în acelaşi timp în cele două capitale ale regatului, una oraşul gîndirii,

---

Lombardia şi Veneţia. Cînd Metternich a trimis trupe să ocupe oraşul revoltat Bologna, în statul papal (1832), Ludovic-Filip a ripostat prin ocuparea portului Ancona din Adriatica sub pretextul apărării teritoriilor papei.

443 . Răscoala poloneză din 1830 a fost înnăbuşită în sînge de ţarul Nicolae I.

444 . În decembrie 1830, Camera pairilor, epurată de elementele de extremă dreapta din timpul restauraţiei, a judecat pe Polignac şi pe trei din miniştrii cabinetului din 1829-1830, puşi sub acuzaţia de a fi atentat la libertăţile publice. Masele populare cereau condamnarea lor la moarte. Apărătorii acuzaţilor invocau tezele juristului italian Cesare Beccaria (secolul al XVIII-lea), al cărui *Tratat despre delicte şi pedepse* a impus principiul adaptării pedepselor la gravitatea delictelor sau crimelor, contribuind totodată la îmblînzirea penalităţilor. Pairii au condamnat pe „cei patru” la închisoare pe viaţă. După cîţiva ani, însă, condamnaţii au fost amnistiaţi. Mari manifestaţii de mase au înfierat această „blîndeţe”, vecină cu complicitatea, şi Ludovic-Filip s-a temut de o nouă revoluţie.

445 . Bancherul Jacques Laffitte, preşedintele consiliului de miniştri în 1830-1831, într-o perioadă cînd regimul lui Ludovic-Filip era încă nestatornicit, a avansat guvernului mai multe milioane din fondurile băncii sale, fapt care l-a ruinat.

cealaltă oraşul muncii; la Paris războiul civil, la Lyon războiul servil[446], aceeaşi lumină de pîrjol în amîndouă cetăţile. O lumină roşie de crater pe fruntea poporului. Sudul fanatizat, vestul în fierbere, ducesa de Berry încercînd să răscoale Vandeea; comploturi, conspiraţii, răzmeriţe, holeră adăugau la vuietul sumbru al ideilor, tumultul sumbru al evenimentelor.

V

FAPTE DIN CARE IZVORĂŞTE ISTORIA ŞI PE CARE ISTORIA NU LE CUNOAŞTE

Toate se înrăutăţiseră către sfîrşitul lui aprilie. Neliniştea devenea clocot. Din anul 1830 se iviseră ici şi colo mici răscoale locale înăbuşite repede, dar gata să se aprindă din nou: semne ale unei fierberi mocnite. Se pregătea în umbră ceva groaznic. Se zăreau

446 . Aluzie la răscoala mătăsarilor din Lyon, în noiembrie-decembrie 1831; război „servil”, fiindcă muncitorii răsculaţi împotriva patronilor lucrau în mici ateliere şi erau consideraţi drept servitori.

liniile nedesluşite şi rău luminate ale unei revoluţii cu putinţă. Franţa privea spre Paris. Parisul privea spre cartierul Saint-Antoine.

Cartierul Saint-Antoine, încins pe tăcute, începea să fiarbă.

Cîrciumile din strada Charonne erau încruntate şi furtunoase.

Era pusă în discuţie pur şi simplu soarta guvernului. Se discuta în public *dacă* trebuie *să se înceapă lupta.* În odăiţele din dosul prăvăliilor, lucrătorii erau puşi să jure că la primul strigăt de alarmă vor ieşi în stradă şi „vor lupta fără să ţină socoteală de numărul duşmanilor”. După ce se legau prin jurămînt, un vorbitor din fundul cîrciumii „îşi limpezea glasul" şi spunea; „Ai înţeles? Ai jurat!” Cîteodată se suiau la primul etaj, într-o odaie zăvorîtă, şi acolo se petreceau scene aproape masonice. Depuneau jurămînt iniţiatului *că-l vor sluji ca pe un părinte*. Aceasta era formula.

În încăperi scunde se citeau broşuri „subversive”. „Clevetesc împotriva stăpînirii”, spune un raport secret din vremea aceea. Se auzeau cuvinte ca acestea; „Nu stim cine sînt şefii. Noi ăştialalţi nu vom afla ziua decît cu două ceasuri înainte”. Un lucrător spunea: „Sîntem trei sute, punem fiecare cîte cincizeci de centime şi strîngem o sută cincizeci de franci, să fabricăm gloanţe şi pulbere”. Altul spunea; „Nu trebuie şase luni, nu-i nevoie nici de două; în mai puţin de cincisprezece zile o să

fim pe aceeaşi treaptă cu guvernul. Putem să le ţinem piept cît douăzeci şi cinci de mii de oameni”. Altul spunea: „Nu dorm toată noaptea, ca să fac cartuşe”.

Din cînd în cînd, oameni „îmbrăcaţi ca burghezii, cu haine frumoase” veneau „făcînd pe grozavii”, păreau că poruncesc, strîngeau mîna fruntaşilor şi plecau. Niciodată nu stăteau mai mult de zece minute. Schimbau în şoaptă cuvinte cu înţeles: „Complotul e copt, treaba e gata”. Toţi bîzîiau acelaşi lucru, ca să întrebuinţăm expresia cuiva care a fost de faţă. Exaltarea ajunsese atît de mare, încît într-o zi un lucrător strigă în mijlocul cîrciumii: „N-avem arme!” Unul dintre tovarăşii lui răspunse: „Nu-i nimic; au soldaţii!” parodiind, fără sa ştie, proclamaţia lui Bonaparte în faţa armatei Italiei. „*Cînd aveau să-şi comunice secrete,* apune un raport, *se întîlneau în* altă *parte”.* Nu pricepem ce mai puteau ascunde, după ce spuneau cîte spuneau.

Întrunirile erau de obicei periodice. La unele nu luau parte decît opt sau zece, totdeauna aceiaşi. La altele intra cine voia şi sala era atît de ticsită, încît oamenii trebuiau să stea în picioare. Unii veneau din entuziasm şi patimă, alţii *pentru că le era în drum cînd se duceau lucru*. În cîrciumile astea se aflau, în vremea revoluţiei, şi femei patriote care-i sărutau pe noii-veniţi.

Alte fapte pline de înţeles vorbeau limpede.

Un om intra într-o cîrciumă, bea şi ieşea zicînd: „Cîrciumare, socoteala o să ţi-o plătească revoluţia”.

Agenţii revoluţionari erau aleşi într-o cîrciumă din strada Charonne. Voturile se strîngeau într-o şapcă.

Lucrătorii se mai adunau la un maestru de scrimă de pe strada Cotte. Pe perete era o panoplie în care se aflau spade de lemn, bastoane şi florete. Într-o zi s-au scos bumbii din vîrfurile floretelor. Un muncitor zicea „Sîntem douăzeci şi cinci, dar eu nu sînt pus la socoteală, pentru că sînt socotit drept o maşină”. Maşina asta a fost mai tîrziu Quenisset[447].

Faptele care se pregăteau căpătau încet un fel de notorietate ciudată. O femeie care-si mătura pragul îi spunea alteia: „De mai multă vreme se lucrează de zor la făcutul cartuşelor”. Proclamaţiile adresate gărzilor naţionale ale ministerelor erau citite în mijlocul străzii. Una dintre ele era semnată: *Burtot, negustor de vinuri.*

Într-o zi, la uşa unui cîrciumar din piaţa Lenoir, un bărbat care purta o barbă ca o salbă şi avea un accent italienesc se sui pe un pietroi şi citi în gura mare un manifest ciudat, care părea alcătuit de-o putere ocultă. În jurul lui se strînseseră grupuri de oameni care aplaudau.

---

447 . Revoluţionar blanquist francez care va fi semnalat în insurecţiile pariziene din 1832 şi 1839.

Pasajele care răscoleau cel mai mult mulţimea au fost adunate şi notate: *„Ideile noastre sînt interzise, proclamaţiile noastre sînt rupte, cei care le afişează sînt pîndiţi şi azvîrliţi în închisori...” „Catastrofa care a distrus industria bumbacului ne-a convins şi pe noi, oamenii paşnici”. „Viitorul popoarelor se zămisleşte în rîndurile noastre, ale celor necunoscuţi.” „Iată, spunem lucrurilor pe nume: acţiune sau reacţiune, revoluţie sau contrarevoluţie? În epoca noastră nimeni nu mai crede nici în inerţie, nici în nemişcare. Pentru popor sau împotriva poporului? Iată întrebarea! Alta nu e! ...” „În ziua cînd nu vă vom mai fi pe plac, tăiaţi-ne capul, dar pînă atunci ajutaţi-ne să mergem...”*

Toate acestea – ziua în amiaza mare.

Alte întîmplări, încă şi mai cutezătoare, erau suspecte poporului tocmai din pricina îndrăznelii lor. La 4 aprilie 1832, un trecător se sui pe un bolovan din colţul străzii Sainte-Marguerite şi strigă: „Sînt babuvist!” Dar sub Babeuf poporul îl bănuia pe Gisquet[448].

Trecătorul spuse între altele:

— Jos proprietatea! Opoziţia de stînga e laşă şi trădătoare. Cînd vrea să aibă dreptate, predică revoluţia. E democrată ca să nu mănînce bătaie şi regalistă ca să nu lupte.

---

448 . Mare bogătaş, fost prefect al politiei Parisului în timpul monarhiei din iulie. A participat activ la reprimarea mişcărilor muncitoreşti. Acuzat în două rînduri că ar fi delapidat banii statului, a fost salvat de Justiţie.

Republicanii sînt făţarnici. Cetăţeni muncitori, nu vă încredeţi în republicani!

— Tăcere, cetăţene spion! strigă un muncitor.

Strigătul acesta puse capăt discursului.

Se petrecură incidente ciudate.

Pe înserat, un muncitor s-a întîlnit aproape de canal cu un „bărbat bine îmbrăcat”, care îl întrebă: „Unde te duci, cetăţene?” „Domnule, îi răspundea muncitorul, n-am cinstea să vă cunosc.” „Eu te cunosc foarte bine.” Şi bărbatul adăuga: „Nu te teme! Sînt agentul comitetului. Eşti bănuit că n-ai fi prea sigur. Să ştii că dacă destănuieşti ceva sîntem cu ochii pe tine.” Strîngea apoi mîna muncitorului şi pleca spunînd: „O să ne mai vedem în curînd”.

Poliţia, la pîndă, auzea nu numai în cîrciumi, dar şi pe stradă dialoguri suspecte.

— Fă tot ce poţi să te primească cît mai repede, îi spunea un ţesător unui tîmplar.

— De ce?

— În curînd o să înceapă focul.

Doi trecători în zdrenţe schimbau între ei aceste cuvinte, vrednice de luat în seamă, pline de o răzvrătire grosolană, vădită:

— Cine cîrmuieşte ţara?

— Ei, cine? Domnul Philippe.

— Da de unde! Burghezia.

Se înşală cine crede că dăm cuvîntului *jacherie*[449] un înţeles urît. Ţăranii erau săraci. Şi

---

449 . *Jacqueries* (jacherii), nume dat în Franţa feudală

cei cărora le e foame au dreptate.

Altă dată auzeai vorbind doi trecători. Unul îi spunea celuilalt:

— Avem un plan bun de atac.

Dintr-o conversaţie intimă între patru oameni care şedeau pe vine într-un şanţ, la răscrucea barierei Trône, nu puteai prinde decît vorbele astea:

— O să facem tot ce s-o putea ca „dumnealui” să nu se mai plimbe prin Paris.

— Care *dumnealui*? Ameninţare plină de taine.

„Şefii principali”, cum se spunea în mahala, se ţineau deoparte. Se credea că se întîlnesc, ca să se sfătuiască, într-o cîrciumă aproape de Saint-Eustache. Un anume Aug – şeful societăţii de ocrotire a croitorilor, din strada Mondétour – trecea drept intermediarul principal dintre şefi şi foburgul Saint-Antoine. De altfel, şefii aceştia au fost totdeauna învăluiţi în foarte multă taină şi nici un fapt sigur n-a putut să dezmintă mîndria ciudată a acestui răspuns dat mai tîrziu de un acuzat curţii pairilor:

— Cine era şeful vostru?

— N-am cunoscut şi n-am recunoscut nici unul.

Deocamdată nu erau decît vorbe străvezii, dar vagi; cîteodată vorbe goale, frînturi, vorbe

---

răscoalelor ţărăneşti; după Jacques Bonhomme, tipul ţăranului sărac.

de clacă. Dar se mai iveau şi alte semne. Un tîmplar care bătea nişte scînduri într-un gard pe strada Reuilly, în jurul unui loc pe care se ridica o casă, găsi pe locul acela o bucata dintr-o scrisoare ruptă pe care se mai puteau citi cuvintele acestea:

„*...Comitetul trebuie să ia măsuri ca să împiedice recrutarea în secţiile diferitelor societăţi...*”

Şi în post-scriptum:

„*Am aflat că în strada Faubourg Poissonniére, nr. 5 bis, există la un armurier cinci sau şase mii de puşti. Secţiunea nu posedă arme.*”

Tîmplarul îşi pierdu cumpătul şi arătă hîrtia vecinului lui, dar găsi, la cîţiva paşi mai departe, altă hîrtie, ruptă şi ea, şi mai plină de înţeles, pe care o vom reproduce aici aşa cum era, pentru înţelesul istoric al acestor documente ciudate:

> *Q C D E*
>
> Învăţaţi lista pe dinafară.
>
> Pe urmă rupeţi-o. Cei admişi vor face la fel după ce le veţi transmite ordinele.
>
> Salutare şi frăţie
>
> L.
>
> u og a[1] fe

Persoanele care au cunoscut atunci taina acestei hîrtii găsite au aflat abia mai tîrziu subînţelesul celor patru majuscule: *quinturioni*, *centurioni*, *decurioni* şi *eclerori*, şi tîlcul literelor *u og a*[1] *fe*, care însemnau *15 aprilie 1832*. Sub fiecare majusculă erau scrise nume urmate de indicaţii foarte caracteristice. De pildă: „*Q. Bannerel*, 8 puşti, 83 cartuşe. Om sigur". „*C. Boubière*, 1 pistol, 40 cartuşe". „*D. Rollet*, 1 floretă, 1 pistol. 1 livră pulbere." „*E. Tessier*, 1 sabie, 1 raniţă.. Om de cuvînt." „*Terreur*, 8 puşti. Viteaz."

În sfîrşit, tîmplarul găsi în aceeaşi curte o a treia hîrtie, pe care era scrisă, cu creionul, dar citeţ, lista asta enigmatică:

Unitate. Blanchard. Arbre-Sec. 6
Barra. Soize. Salle-au-Comte.
Kosciusko. Aubry măcelarul?
J.J.R.
Caius Gracchus.
Drept de revizie. Dufond. Cuptor.
Căderea girondinilor. Derbac. Maubuée.
Washington. Pinson. 1 pist. 86 cart.
Marseieză.
Suveranit. poporului. Michel. Quincampoix. Sabre.
Hoche.
Marceau. Platon. Arbre-Sec.
Varşovia. Tilly, vînzătorul Popularului.

Burghezul onest, în mîinile căruia a rămas lista aceasta, i-a cunoscut semnificaţia. Se pare că ea cuprindea nomenclatura completă a secţiilor celui de-al patrulea sector al *Societăţii drepturilor omului*[450], cu numele şi adresele şefilor de secţii. Astăzi, cînd toate aceste întîmplări rămase în umbră nu mai sînt decît istorie, o putem publica. Trebuie să spunem, însă, că această hîrtie a fost găsită înainte de-a se fi înfiinţat *Societatea drepturilor omului*. Poate că era numai schiţa ei.

Totuşi, faptele concrete începeau să iasă la iveală după cuvintele rostite şi cele scrise.

În strada Popincourt s-au găsit în sertarul unui scrin, la un negustor de vechituri, şapte foi de hîrtie cenuşie, toate împăturite la fel, în patru. În fiecare din foi se aflau alte douăzeci şi şase de pătrăţele din aceeaşi hîrtie cenuşie, îndoită în formă de cartuş, şi un cartonaş pe care: scria:

Silitră..................12 uncii
Pucioasă...............2 uncii
Cărbune...............2 uncii şi jumătate
Apă......................2 uncii

450 . Asociaţie secretă în timpul lui Ludovic-Filip, înfiintată în 1832. Era condusă de burghezi republicani, dar admitea printre membrii ei şi muncitori. Era organizată după modelul Carboneriei italiene şi a contribuit la mobilizarea cadrelor în vederea răscoalelor din 1832 şi 1834.

Procesul-verbal de confiscare constată că sertarul răspîndea un miros pătrunzător de pulbere.

Un zidar, care se întorcea acasă după ce-şi isprăvise ziua de muncă, uită un pacheţel pe o bancă, lîngă podul Austerlitz. Pachetul fu dus la corpul de gardă. Se găsiră în el două dialoguri tipărite, semnate *Lahautière*[451], un cîntec cu titlul: *Muncitori, uniţi-vă!* şi o cutie de tinichea plină de cartuşe.

Un muncitor, bînd un pahar cu un tovarăş, se plînse că-i e prea cald, şi cînd celălalt întinse mîna să-l pipăie, dădu de un pistol sub vestă.

Într-un şanţ de pe bulevard, între cimitirul Père-Lachaise şi bariera Trône, în locul cel mai pustiu, nişte copii care se jucau găsiră sub un maldăr de talaş şi târîţe un sac în care se aflau un tipar de gloanţe, o presă de lemn pentru cartuşe, un taler de lemn mînjit de pulbere de vînătoare şi o strachină mică de tuci, în care se deosebeau urme vădite de plumb topit.

Nişte agenţi de poliţie care intrară pe neaşteptate, la ora cinci dimineaţa, la un oarecare Pardon, care făcu parte mai tîrziu din secţia Barricade-Merry şi fu ucis în răscoala din aprilie 1834, îl găsiră în picioare lîngă pat, cu mîinile pline de cartuşe pe care tocmai le umplea.

---

451 . Comunist premarxist de nuanţă babuvistă din timpul lui Ludovic-Filip. A scris un *Catehism de reformă socială* (1839) şi alte broşuri de propagandă, prin care a întreţinut spiritul revoluţionar în muncitorimea pariziană.

La ceasul la care muncitorii se odihnesc, doi oameni fuseseră văzuţi întîlnindu-se între bariera Picpus şi bariera Charenton, pe o străduţă mărginaşă, între două ziduri, lîngă un cîrciumar care avea un „joc de Siam”[452] în faţa uşii. Unul scotea de sub cămaşă un pistol şi i-l întindea celuilalt. În clipa cînd voia să i-l dea, băgă de seamă că năduşeala de pe pieptul lui umezise niţel pulberea. Deschise pistolul şi-i mai adăugă puţină pulbere pe lîngă aceea care se găsea în fundul ţevii. Apoi se despărţiră. Un anume Gallais, ucis mai tîrziu în strada Beaubourg, în ciocnirea din aprilie, se lăuda că are la el şapte sute de cartuşe şi douăzeci şi patru de cremene pentru puşcă.

Guvernul primi într-o zi vestea că în anumite cartiere se împărţiseră arme şi două sute de mii de cartuşe. Peste o săptămînă fură împărţite alte treizeci de mii de cartuşe. Lucru ciudat, poliţia nu putu găsi nici unul. O scrisoare interceptată spunea: *„Nu e departe ziua în care optzeci de mii de patrioţi se vor aduna sub arme în patru ore”.*

Toată fierberea aceasta era făţişă şi, s-ar putea spune, mocnită. Răscoala de neînlăturat îşi pregătea furtuna în linişte, sub ochii stăpînirii. Frămîntarea aceasta subterană, dar de pe acum lesne de bănuit, avea toate ciudăţeniile. Burghezii, de pildă, stăteau de

452 . Varietate a jocului de popice, la care, în loc de bilă, jucătorii se servesc de un disc.

vorbă cu lucrătorii despre ceea ce se pregătea. Se spunea: „Ce se mai aude cu răscoala?” pe tonul pe care s-ar fi spus: „Ce mai face nevasta dumitale?”

Un negustor de mobile din strada Moreau întreba: „Ei, pe cînd atacul?”

Alt negustor spunea: „Atacul se va da în curînd. Ştiu eu. Acum o lună eraţi cincisprezece mii acum sînteţi douăzeci şi cinci de mii.” Îşi oferea puşca lui, iar un alt vecin voia să vîndă un pistol cu şapte franci.

Febra revoluţionară creştea. Se întinsese în toate ungherele Parisului şi ale Franţei. Pulsa pretutindeni. Reţeaua societăţilor secrete începea să se întindă asupra ţării, ca membranele care iau naştere din anumite inflamaţii şi se formează în corpul omenesc. Din *Asociaţia Prietenii poporului*, care era în acelaşi timp şi publică şi secretă, se născuse *Societatea drepturilor omului*, care îşi data astfel ordinele de zi: *Pluviôse, al 40-lea an al erei republicane*[453]. Ea avea să supravieţuiască hotărîrii curţii cu juri ce-i pronunţase dizolvarea şi nu şovăia să-şi boteze secţiunile cu aceste nume pline de înţeles:

Suliţele.
Clopotul.

453 . *Pluviôse* era numele unei luni din calendarul revoluţionai (1792), corespunzătoare lunii februarie. Răsculaţii din 1832 intenţionau să impună din nou acel calendar şi numărau anii de la proclamarea primei republici, cea a iacobinilor.

Tunul de alarmă.
Boneta frigiană.
21 ianuarie.
Zdrenţăroşii.
Hoinarii.
Înainte, marş!
Robespierre.
Niveau.
Ça ira[454]

Societatea drepturilor omului iniţiase *Societatea acţiunii*. Cei care nu mai aveaţi răbdare se desprindeau de matcă şi o luau înainte. Alte asociaţii încercau să recruteze membri din sînul marilor societăţi-mume. Secţionarii se plîngeau că sînt traşi în toate părţile. Aşa erau: *Societatea galică* şi *Comitetul organizator al municipalităţilor*. Aşa erau asociaţiile pentru *libertatea presei,* pentru *libertatea individuală*, pentru *insurecţia poporului*, *împotriva impozitelor indirecte*. Mai erau apoi: *Societatea muncitorilor egalitari*, care se împărţea în trei fracţiuni: *egalitarii, comuniştii şi reformiştii*. Mai era apoi *Armata Bastiliei*, un fel de cohortă organizată milităreşte: patru oameni comandaţi de un caporal, zece de un sergent, douăzeci de un sublocotenent şi patruzeci de un locotenent. Niciodată nu se cunoşteau între ei mai mult de cinci oameni. Era o creaţie în care prevederea

454 . Numele unui cîntec revoluţionar francez.

se îmbina cu curajul şi care părea însufleţită de geniul Veneţiei. Comitetul central, care era în fruntea ei, avea două braţe: *Societatea de acţiune* şi *Armata Bastiliei*. O asociaţie legitimistă, *Cavalerii fidelităţii*, s-a strecurat şi ea printre aceste afiliaţii republicane. Fu demascată şi respinsă.

Societăţile pariziene se ramificau în oraşele principale. Lyon, Lille, Nantes şi Marsilia îşi aveau şi ele *Societatea drepturilor omului, Cărbunarii* şi *Oamenii liberi* ai lor. La Aix exista o societate revoluţionară care se numea C*ougourde*. Am mai pomenit despre ea.

La Paris, cartierul Saint-Marceau nu era mai puţin în fierbere decît cartierul Saint-Antoine, şi nici şcolile nu erau mai puţin frămîntate decît cartierele. Studenţii se adunau într-o cafenea din strada Saint-Hyacinthe şi în cîrciuma *Şapte biliarde* din strada Mathurins-Saint-Jacques. Societatea *Prietenii A.B.C-ului*, afiliată mutualiştilor din Angers şi *Cougourdei* din Aix, se aduna, după cum am văzut, în cafeneaua *Musain*. Tinerii aceştia se mai întîlneau, cum am mai spus, într-un birt numit *Corint*, de pe lîngă strada Mondétour. Întîlnirile acestea erau secrete. Altele erau însă făţişe şi se poate vedea pînă unde mergeau cu îndrăzneala din această frîntură de interogatoriu luat mai tîrziu într-un proces: „Unde se ţinea asta?" „În strada la Paix." „La cine?" „În stradă". „Ce secţiune era acolo?" „Una singură". „Care?" „Secţia

Manuel”. „Cine era şef?” „Eu.” „Eşti prea tînăr ca să fi luat singur greaua răspundere de a ataca guvernul. De unde îţi veneau instrucţiile?”. „De la comitetul central.”

Armata era minată ca şi populaţia, cum au dovedit-o mai tîrziu mişcările de la Béford, de la Lunéville şi de la Épinal[455]. Se conta pe regimentul cincizeci şi doi, pe al cincilea, al optulea, al treizeci şi şaptelea şi pe al douăzecelea de infanterie uşoară. În Bourgogne şi în celelalte oraşe din sud se sădea *arborele libertăţii*, care era un stîlp cu o tichie roşie în vîrf.

Aceasta era situaţia.

În cartierul Saint-Antoine, mai mult decît în oricare altul, această situaţie era foarte serioasă. Acolo era punctul sensibil. Acest cartier vechi, populat ca un furnicar, harnic, curajos şi neastîmpărat ca un stup, fremăta, în aşteptare, de dorinţa unei ciocniri. Munca nu se întrerupea, dar totul era plin de freamăt. Înfăţişarea lui aspră şi întunecată nu se poate descrie. Sînt aci disperări sfîşietoare ascunse sub un acoperiş de mansardă. Dar există şi inteligenţe arzătoare şi alese. E totdeauna primejdios, ca extremele să se atingă; mai ales cînd acestea sînt disperarea şi inteligenţa.

---

455 . Oraşe din estul Franţei în care s-au produs mişcări populare la vestea insurecţiilor din Lyon şi Paris. La Lunéville cîţiva subofiţeri au fost pe punctul de a răscula un regiment de cavalerie, atrăgîndu-şi simpatia soldaţilor prin lozinca „Trăiască republica!” (1834).

Cartierul Saint-Antoine mai avea şi alte pricini de tulburare, pentru că resimţea rînd pe rînd toate consecinţele crizelor politice: crize comerciale, falimente, greve, şomaj. În vreme de revoluţie mizeria este efect şi cauză în acelaşi timp. Dă o lovitură şi o primeşte înapoi. Populaţia aceasta, plină de o virtute mîndră, de înfrigurare, gata oricînd să pună mîna pe armă, gata să facă explozie, nervoasă, adîncă, minată, nu părea decît să aştepte o scînteie. De cîte ori plutesc la orizont scîntei purtate de curentul evenimentelor, nu te poţi opri să nu te gîndeşti la cartierul Saint-Antoine şi la întîmplarea plină de primejdii care a aşezat la porţile Parisului pulberăria aceasta de suferinţe şi idei.

Cîrciumile din cartierul Saint-Antoine, despre care am vorbit de mai multe ori în această schiţă, au o notorietate istorică. Cînd vremurile sînt tulburi, oamenii se ameţesc în ele mai mult cu vorbe decît cu vin. Circulă de la una la alta un fel de spirit profetic şi un suflu de viitor care umple inimile şi înalţă sufletele. Cîrciumile din mahalaua Saint-Antoine seamănă cu cele de pe muntele Aventin, clădite peste peştera Sibyllei[456] şi care comunicau cu suflul sacru din adînc, cîrciumi în care mesele erau un soi de trepiede şi unde se bea ceea ce Ennius[457]

456 . Preoteasă din antichitate.
457 . Poet latin (210—169 î.e.n.).

numea *vinul sibyllin*[458].

Mahalaua Saint-Antoine e un rezervor de forţe populare. Cutremurul revoluţionar deschide acolo crăpături prin care curge suveranitatea poporului. Aceasta poate face şi rău, se poate înşela ca oricare alta, dar îşi păstrează măreţia ei chiar cînd greşeşte drumul.

În anul ’93, fie că era ziua fanatismului, fie că era a entuziasmului, după ideea care bîntuia şi care era bună sau rea, porneau din cartierul Saint-Antoine cînd legiuni sălbatice, cînd cete eroice.

Să ne lămurim asupra cuvîntului sălbatic. Ce voiau acei oameni zbîrliţi, care se aruncau asupra bătrînului Paris tulburat, zdrenţăroşi, urlînd, sălbatici, cu măciuca ridicată, cu suliţa în vînt? Voiau sfîrşitul asupririlor, sfîrşitul tiraniei, sfîrşitul paloşului, muncă pentru om, învăţătură pentru copil, blîndeţe socială pentru femeie, libertate, egalitate, fraternitate, pîine pentru toţi, cunoştinţe pentru toţi, prefacerea lumii în rai, progres. Şi cereau acest lucru sfînt, bun, dulce – progresul – scoşi din răbdări, îl cereau spăimîntători, pe jumătate goi, cu măciuca în mînă, urlînd. Da, erau sălbatici, dar erau sălbaticii civilizaţiei.

Proclamau cu furie dreptul. Voiau să silească neamul omenesc să realizeze raiul, fie chiar prin cutremur şi spaimă. Păreau sălbatici şi

---

458 . Care dădea darul de a proroci.

erau mîntuitori. Cereau lumină şi purtau masca nopţii.

Faţă-n faţă cu aceşti oameni sălbatici, o recunoaştem, şi spăimîntători chiar, dar sălbatici şi spăimîntători pentru a cere binele, se află alţi oameni, zîmbitori, plini de broderii, de aurării, de panglici şi decoraţii, cu ciorapi de mătase, cu pene albe, cu mănuşi galbene, cu pantofi de lac, care, rezemaţi de o masă de catifea, alături de un cămin de marmură, stăruie cu gingăşie pentru păstrarea trecutului, a evului mediu, a dreptului divin, a fanatismului, a ignoranţei, a sclaviei, a pedepsei cu moartea, a războiului – oameni care glorifică cu jumătate glas şi cu politeţe sabia, rugul şi eşafodul. Cît despre noi, dacă am fi siliţi să optăm între barbarii civilizaţiei şi civilizaţii barbariei, am alege barbarii.

VI

ENJOLRAS ŞI LOCOTENENŢII LUI

Cam prin vremea aceea, Enjolras făcu un fel de recensămînt secret în vederea evenimentelor apropiate.

Ţineau toţi sfat în cafeneaua *Musain*.

Enjolras rosti, presărîndu-şi cuvintele cu cîteva metafore pe jumătate enigmatice, dar pline de tîlc:

— Se cuvine să ştim în ce punct ne aflăm şi

pe cine ne putem bizui. Dacă vrem luptători, trebuie să-i pregătim. Să avem cu ce lovi. E necesar. Cei care merg pe un drum sînt mai lesne luaţi în coarne de boi, dacă trece vreo cireadă pe acolo, decît dacă nu trece. Să ne numărăm! Cîţi sîntem? Să nu amînăm pe mîine. Revoluţionarii trebuie să fie totdeauna grăbiţi. Progresul n-are vreme de pierdut. Sa ne temem de neprevăzut. Să nu ne lăsăm luaţi pe neaşteptate. Trebuie să controlăm toate cusăturile pe care le-am făcut pînă acum şi să vedem dacă ţin. Azi trebuie să cercetăm această problemă pînă în adîncul ei. Courfeyrac, tu vezi de politehnicieni! Azi, miercuri, e ziua lor liberă. Feuilly, ia în seama ta pe cei de la Glacière. Combeferre mi-a făgăduit să se ducă prin cartierul Picpus; e acolo un minunat furnicar omenesc. Bahorel va cerceta cartierul Estrapade. Prouvaire, vezi că masonii s-au domolit! Să ne aduci noutăţi despre loja din strada Grenelle-Saint-Honoré! Joly se va duce la clinica lui Dupuytren[459] şi va lua pulsul şcolii de medicină. Bossuet are să dea o raită la palatul de justiţie, să stea de vorbă cu stagiarii. Eu mă însărcinez cu *Cougourde*.

— În felul acesta s-a pus totul la punct! spuse Courfeyrac.

— Nu.

---

459 . Celebru chirurg francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

— Ce mai e?

— Un lucru foarte însemnat.

— Care anume? întrebă Combeferre.

— Bariera Maine, răspunse Enjolras. Tăcu o clipă adîncit în gînduri, apoi rosti iar: La bariera Maine sînt pietrari, zugravi, lucrători în atelierele de sculptură. E o familie entuziastă, dar care se dezumflă repede. Nu ştiu ce se întîmplă cu ei de o bucată de vreme. Se gîndesc la altceva. S-au potolit. Îşi pierd vremea jucînd domino. Ar trebui acum, repede, să li se vorbească hotărît. Se întîlnesc la *Richefeu*. Pot fi găsiţi acolo între douăsprezece şi unu, la prînz. Trebuie să sufle cineva în cenuşa aceea. Mă bizuisem pentru treaba asta pe zăpăcitul de Marius, care ar fi bun la ceva, dar nu mai vine. Îmi trebuie cineva pentru bariera Maine. Nu mai am pe nimeni.

— Sînt şi eu aici, rosti Grantaire.

— Tu?

— Eu.

— Tu să-i îndoctrinezi pe republicani! Tu să încălzeşti, în numele principiilor, inimile care s-au răcit!

— De ce nu?

— Poţi tu să fii bun la ceva?

— Am şi eu, într-un chip nelămurit, un ideal, spuse Grantaire.

— Tu nu crezi în nimic

— Cred în tine..

— Grantaire, vrei să-mi faci un serviciu?

— Oricare. Dacă vrei, îţi lustruiesc şi ghetele.

— Atunci nu te amesteca în treburile noastre. Bea-ţi în linişte absintul!

— Enjolras, eşti un nerecunoscător.

— Eşti tu omul care s-ar pulea duce la bariera Maine? Ai fi tu în stare de aşa ceva?

— Sînt în stare să cobor toată strada Grès, să străbat piaţa Saint-Michel, să intru pe strada Monsieur-le-Prince, s-o apuc pe strada Vaugirard, să trec de Carmes, s-o cotesc pe strada d'Assas, să ajung în strada Cherche-Middi, să las în urmă consiliul de război, s-o iau de-a luni străzii Vieilles Tuileries, să trec bulevardul, să mă îndrep pe şoseaua Maine, dincolo de barieră şi să intru la *Richefeu*. Sînt în stare. Pantofii mei sînt în stare.

— Îi cunoşti pe cei de la *Richefeu?*

— Nu prea mult. Ne tutuim.

— Ce-ai să le spui?

— Ei, pe dracu, am să le vorbesc despre Robespierre ,despre Danton, despre principiile revoluţiei.

— Tu?

— Eu. Sînt un nedreptăţit. Eu, cînd mă pun pe treab sînt grozav! L-am citit pe Prudhomme, cunosc *Contractul social*[460]*,* ştiu pe dinafară Constituţia din anul II[461].

---

460 . Operă a lui Jean-Jacques Rousseau (1762), care combătea ideea reacţionară a originii divine a monarhiei. Cartea preconiza monarhia constituţională şi justifica revoluţia burgheză.

461 . A fost elaborată şi votată de Convenţiunea Naţională în iunie 1793, după ce iacobinii au înlăturat din adunare pe girondini,

„Libertatea fiegărui cetăţean se sfîrşeşte acolo unde începe libertatea altui cetăţean.” Crezi că sînt un dobitoc? Am acasă într-un sertar un asignat[462] vechi. La naiba! Drepturile omului. Suveranitatea poporului. Sînt chiar puţin hebertist[463]. Pot să trăncănesc şase ore, cu ceasul în mînă, nişte lucruri minunate.

— Fii serios! îi spuse Enjolras.

— Sînt fioros! răspunse Grantaire.

Enjolras stătu pe gînduri cîteva clipe şi făcu un gest de om care s-a hotărît.

— Grantaire, rosti el grav, primesc să te pun la încercare. Te vei duce la bariera Maine.

Grantaire locuia într-o odaie mobilată, alături de cafeneaua *Musain*. Ieşi şi se întoarse după cinci minute. Se dusese acasă ca să îmbrace o vestă à la Robespierre.

— Roşu! spuse el intrînd şi uitîndu-se ţintă la Enjolras. Îşi apăsă pe piept reverurile stacojii ale vestei cu o mînă energică. Apoi se apropie de Enjolras şi-i şopti la ureche: Fii pe pace!

---

reprezentanţi ai intereselor marii burghezii. A fost cea mai democratică din constituţiile Franţei: afirma drepturile cetăţenilor la muncă, asistenţă şi învăţătură, proclama întîietatea Adunării Naţionale faţă de guvern şi recunoştea dreptul poporului la revoltă în cazul călcării Constituţiei de către guvern. Această Constituţie n-a fost însă aplicată din pricina reacţiunii termidoriene, care a readus la putere marea burghezie (1794).

462 . Bancnotă emisă în 1789, a cărei valoare era garantată cu bunurile naţionale.

463 . *Hébert*, unul dintre conducătorii iacobinilor de stînga în timpul revoluţiei burgheze din Franţa, ziarist. Ghilotinat în 24 martie 1794. După moartea lui, iacobinii de stînga şi-au luat numele de hebertişti.

Îşi înfundă pălăria pe cap cu hotărîre şi plecă.

Peste un sfert de ceas, odăiţa din spatele cafenelei *Musain* era pustie. Toţi *Prietenii A.B.C.-ului* plecaseră care încotro, la treaba lor. Enjolras, care îşi luase pe seamă *Cougourde*, ieşi cel din urmă.

Cei de la *Cougourde* din Aix care se aflau la Paris se întîlneau pe atunci în cîmpia Issy, într-una din numeroasele cariere părăsite de la marginea Parisului.

Apropiindu-se de locul de întîlnire, Enjolras trecu în revistă situaţia. Gravitatea evenimentelor era limpede pentru el. Cînd faptele, simptome ale unei boli sociale latente, se urnesc cu greutate, cea mai măruntă încurcătură le poate opri şi încurca. De acest fenomen depind prăbuşirile sau renaşterile. Enjolras întrevedea sub vălurile întunecate ale viitorului o geană de lumină. Cine ştie? Poate că se apropia clipa. Ce minunată privelişte: poporul restabilind dreptul! Revoluţia plină de măreţie punînd din nou stăpînire pe Franţa şi spunînd lumii: „Urmarea pe mîine!” Enjolras era mulţumit. Cuptorul se încingea. Chiar în clipa aceea avea oamenii lui hotărîţi în tot Parisul. Urmărea cu mintea lui acel curent electric scăpărător, care dădea foc pretutindeni, alcătuit din elocvenţa filozofică şi pătrunzătoare a lui Combeferre, entuziasmul cosmopolit al lui Feuilly, verva lui Courfeyrac,

rîsul lui Bahorel, melancolia lui Jean Prouvaire, ştiinţa lui Joly şi sarcasmul lui Bossuet. Toţi erau la lucru. Fără îndoială că rezultatul avea să fie pe măsura acestei sforţări. Totul mergea bine. Apoi se gîndi la Grantaire. „În definitiv, îşi zise el, n-ar fi un mare ocol să trec pe la bariera Maine. Dacă m-aş duce pînă la *Richefeu*? Să văd puţin ce face Grantaire şi unde a ajuns."

Cînd Enjolras intră în cîrciuma plină de fum a lui *Richefeu*, clopotniţa de la Vaugirard bătea ora unu. Împinse uşa, intră, încrucişă braţele lăsînd uşa să se închidă singură în spatele său şi privi sala plină de mese, de oameni şi de fum.

În pîcla aceea răsuna un glas întrerupt cu vioiciune de un altul. Grantaire vorbea cu un potrivnic. Era aşezat în faţa altcuiva, la o masă de marmură Sainte-Anne, presărată cu tărîţe şi piese de domino şi bătea cu pumnul în masă. Iată ce auzi Enjolras:

— Şase la amîndouă capetele.

— Patru.

— Porcule! N-am.

— S-a isprăvit cu tine. Doi.

— Şase.

— Trei.

— Unu.

— Am pus.

— Patru.

— Vai de capul tău!

— Joacă!
— Am greşit!
— Bravo ţie!
— Cincisprezece!
— Încă şapte.
— Adică douăzeci şi doi. (Pierdut în visuri.) Douăzeci şi doi!
— Nu te aşteptai la dubla de şase. Dacă o puneam de la început, se schimba tot jocul.
— Doi.
— Unu.
— Unu? Aha! Ei, uite cinci!
— N-am.
— Ai pus, nu?
— Da.
— Alb.
— Ce noroc are! Ah! ai un noroc! (Visare adîncă.)
— Doi!
— Unu.
— Nici cinci, nici unu. E de rău!
— Domino!
— Ei, drăcia dracului!

CARTEA A DOUA

Éponine

I

CÎMPUL CIOCÎRLIEI

Marius fusese de faţă la deznodămîntul neaşteptat al loviturii pe urmele căreia îl pusese pe Javert. Dar numaidecît după ce Javert părăsise clădirea, încărcîndu-şi prada în trei trăsuri, Marius se strecurase şi el afară din casă. Era ora nouă seara. Marius se duse la Courfeyrac. Courfeyrac nu mai era paşnicul locuitor al Cartierului latin. Se mutase „din motive politice”, în strada Verrerie, unul dintre cartierele, în care, pe vremea aceea, îşi alesese răscoala clubul ei. Marius îi spuse lui Courfeyrac: „Am venit să dorm la tine”. Courfeyrac scoase o saltea din cele două de pe patul lui, o întinse pe podea şi spuse „Poftim”.

A doua zi, la ora şapte dimineaţa, Marius se întoarse la fosta lui locuinţă, plăti chiria şi tot ce-i datora ţaţei Bougon, îşi încărcă într-un cărucior cărţile, patul, masa, scrinul şi cele două scaune şi plecă fără să lase nici o adresă, atît de repede, încît atunci cînd veni Javert înainte de prînz să-l întrebe despre întîmplările din ajun, o găsi numai pe ţaţa Bougon, care îi răspunse: „S-a mutat!”

Doamna Bougon era convinsă că Marius fusese puţin complice cu hoţii prinşi peste noapte. „Cine ar fi crezut? se văita ea portăreselor din mahala. Un băiat cuminte ca o fată!”

Marius se hotărîse din două motive să se mute atît de repede. Primul era că se îngrozise de această casă în care văzuse de aproape şi cu toată respingătoarea şi hîda ei întruchipare acea pocitanie socială, mai spăimîntătoare decît bogătaşul rău: pe săracul rău. În al doilea rînd, nu voia să ia parte la procesul care probabil avea să urmeze şi să fie nevoit să depună mărturie împotriva lui Thénardier.

Javert socoti că tînărul al cărui nume nu-l mai ţinea minte se temuse şi fugise, sau poate nici nu se întorsese acasă în momentul loviturii. Făcu cîteva sforţări să-l găsească, dar nu dădu de el.

Trecu o lună, apoi încă una, Marius locuia tot la Courfeyrac. Aflase de la un avocat stagiar, un obişnuit al Sălii Paşilor Pierduţi, că Thénardier era la secret. În fiecare luni, Marius încredinţa la grefa închisorii La Force cinci franci pentru Thénardier.

Cum n-avea bani împrumuta cei cinci franci de la Courfeyrac. Împrumuta bani pentru prima oară în viaţa lui. Aceşti cinci franci săptămînali erau o taină de nedezlegat pentru Courfeyrac, care îi dădea, şi pentru Thénardier, care îi primea. „La cine s-or fi ducînd banii ăştia?” se gîndea Courfeyrac. „De unde mi-or fi venind?” se întreba Thénardier.

Marius era amărît. Totul intrase din nou în întuneric. Nu mai vedea nimic înaintea lui. Viaţa i se cufundase iar în acea taină în care

rătăcea pe dibuite. Revăzuse de aproape, pentru o clipă, fata pe care o iubea, bătrînul care părea a-i fi tată, fiinţele necunoscute care erau singurul lui ţel şi singura lui nădejde în această lume, şi, în clipa în care crezuse că le-a regăsit, un vînt rău spulberase aceste umbre. Din lovitura atît de crîncenă nu ţîşnise nici o scînteie de certitudine şi de adevăr. Nu putea face nici o presupunere. Nu cunoştea nici măcar numele pe care crezuse că-l aflase. Fără îndoială că nu era Ursula. Ciocîrlia era o poreclă. Şi ce putea crede despre bătrîn? Oare într-adevăr se ascundea de poliţie? Marius îşi aduse aminte de lucrătorul cu părul alb pe care-l întîlnise pe lîngă Domul Invalizilor. Acum i se părea cu putinţă ca acel muncitor şi domnul Leblanc să fie unul şi acelaşi. Atunci se deghiza? Omul acesta avea trăsături eroice şi trasături îndoielnice. De ce nu strigase după ajutor? De ce fugise? Era sau nu tatăl fetei? În sfîrşit, era într-adevăr omul pe care Thénardier crezuse că-l recunoaşte? Thénardier se putuse înşela. Atîtea probleme fără dezlegare! Totuşi, toate acestea nu umbreau farmecul îngeresc al fetei din Luxembourg. Ce deznădejde sfîşietoare! Marius purta o patimă în inimă, şi ochii lui erau plini de negura nopţii. Era împins, era atras şi nu se putea clinti. Totul se spulberase, afară de dragoste. Dar pierduse instinctul şi străfulgerările neprevăzute ale iubirii. De obicei, flacăra aceasta care ne arde,

ne şi luminează puţin şi aruncă în jurul nostru cîte o licărire binevenită. Marius nu mai auzea sfaturile abia şoptite ale dragostei. Nu-şi spunea niciodată: „Dacă m-aş duce s-o caut? Dacă aş încerca?” Cea pe care n-o mai putea numi Ursula trebuia să se afle undeva. Nici un semn nu-i arăta însă lui Marius încotro să-şi îndrepte cercetările. Toată viaţa lui se rezuma la o nesiguranţă absolută, într-o pîclă de nepătruns. Dorea necontenit s-o revadă, dar pierduse orice nădejde.

Şi, ca şi cum atît n-ar fi fost de ajuns, căzuse din nou în mizerie. Îi simţea aproape respiraţia îngheţată, şi o simţea urmărindu-l. Trecuse mult de cînd, în pofida acestui zbucium, încetase de a mai lucra – şi nimic nu e mai primejdios decît întreruperea muncii. Pierzi un obicei. Un obicei e uşor de lepădat, dar greu de reluat.

O fărîmă de visare e bună, ca un narcotic în doză mică. Potoleşte înfrigurarea inteligenţei care se frămîntă şi dă naştere unui abur blajin şi proaspăt, care îndulceşte contururile prea aspre ale gîndirii pure, umple golurile şi intervalurile şi netezeşte ascuţişurile ideilor. Dar prea multă visare te cufundă şi te îneacă. Vai de gînditorul care se lasă să cadă pe de-a întregul din cugetare în visare. Îşi închipuie că se va ridica lesne şi-şi spune că e cam acelaşi lucru. Greşeală!

Gîndirea e munca inteligenţei, visarea e

voluptatea ei. A înlocui gîndirea cu visarea înseamnă a confunda hrana cu otrava.

Să ne aducem aminte că aşa începuse Marius. Venise peste el patima, şi-l cufundase în himere fără ţintă şi fără temei. Nu mai pleca de acasă decît ca să se ducă să viseze în alt loc. Naştere înceată. Adînc zbuciumat şi stătător. Pe măsură ce munca descreştea, creşteau nevoile.

E o lege. Omul în stare de visare e risipitor şi moale. Mintea lenevită nu mai poate ţine frînele vieţii. În felul acesta de a trăi e şi bine şi rău, pentru că, dacă moliciunea e rău îndrumătoare, generozitatea e sănătoasă şi bună. Dar omul sărac, generos şi nobil care nu munceşte e pierdut. Izvoarele seacă şi nevoile se revarsă.

E un povîrniş fără cruţare, pe care alunecă cei mai cinstiţi şi cei mai tari, ca şi cei mai slabi sau mai vicioşi.

El duce la una din două: la sinucidere sau la crimă.

Ieşind mereu din casă ca să te duci să visezi, vine ziua în care te duci să te arunci în apă.

Din prea multă visare ies oameni ca Escousse sau ca Lebras[464].

Marius cobora acest povîrniş cu paşi înceţi, cu ochii aţintiţi asupra unei fiinţe pe care n-o

---

464 . Tineri scriitori francezi care s-au sinucis împreună în 1832, descurajaţi de insuccesul unei tragedii compuse în colaborare.

vedea. Ceea ce scriem aici pare ciudat, dar e totuşi adevărat. Amintirea unei fiinţe dispărute se aprinde în bezna inimii. Cu cît a pierit mai mult, cu atît străluceşte mai tare. Sufletul deznădăjduit şi întunecat vede această lumină în zarea lui. E o stea a nopţii dinăuntru. Marius nu se gîndea decît la ea. Nu mai cugeta la altceva. Simţea nelămurit că hainele lui cele vechi ajunseseră de nepurtat şi că cele noi se învechiseră, că i se zdrenţuiau cămăşile, că i se rodea pălăria, că i se toceau ghetele, că i se irosea viaţa, şi-şi spunea: „Dacă aş putea cel puţin s-o văd înainte de a muri!”

Un singur gînd îi aducea alinare: că ea îl iubise, că privirea ei i-o spusese, că ea nu-i cunoştea numele, dar îi cunoştea sufletul şi că poate acolo unde se afla, oricare ar fi fost acel loc de taină, îl iubea încă. Cine ştie dacă nu se gîndea şi ea la el aşa cum se gîndea el la ea? Cîteodată, în acele ceasuri neînţelese prin care trece orice inimă de îndrăgostit, în care n-ar avea decît pricini de durere şi totuşi se simte tresărind de o bucurie nelămurită, îşi spunea: „Gîndurile ei m-au găsit! Şi pe urmă adăuga: Poate că şi gîndurile mele ajung pînă la ea!”

Aceste iluzii, pe care peste o clipă le alunga, izbuteau totuşi să-i lumineze sufletul cu o rază care semăna uneori cu speranţa. Din vreme în vreme mai ales în acel ceas al serii care îi întristează mai adînc pe visători, însemna într-un caiet, pe care nu mai scria altceva, tot ce

era mai curat, mai impersonal, mai ideal din visurile cu care dragostea îi umplea mintea. Numea asta: „a-i scrie ei”.

Nu trebuie să credem că-şi pierduse minţile. Dimpotrivă. Nu-l părăsise decît voinţa de a munci şi de a se mişca hotărît către o ţintă anumită, dar era mai limpede şi mai drept decît oricînd. Marius vedea sub o lumină clară şi reală, deşi ciudată, tot ce se petrecea sub ochii lui, chiar oamenii şi faptele cele mai neînsemnate. Spunea despre ei cuvîntul cel mai potrivit, cu un fel de cinstită descurajare şi de dezinteresare nevinovată. Judecata lui, desprinsă de orice nădejde, se înălţa deasupra lucrurilor şi plutea.

În starea aceasta de spirit nimic nu-i scăpa, nimic nu-l înşela, şi descoperea în fiecare clipă fondul vieţii, al umanităţii şi al destinului. Fericit e chiar în mijlocul spaimelor cel căruia Dumnezeu i-a dat un suflet vrednic de dragoste şi de nefericire. Cel care n-a văzut lumea şi inima oamenilor sub această îndoită lumină n-a văzut nimic adevărat şi nu ştie nimic.

Sufletul care iubeşte şi care suferă trăieşte o stare sublimă.

Zilele se scurgeau şi nu se întîmpla nimic nou. I se părea numai că spaţiul întunecat pe care îl mai avea de străbătut, se micşora în fiecare clipă. I se părea că a şi început să zărească desluşit marginea prăpastiei fără

fund. „Cum, îşi spunea el, n-am s-o mai văd de acum înainte?”

După ce sui strada Saint-Jacques, laşi deoparte bariera şi mergi o bucata de vreme la stînga, pe vechiul bulevard interior, ajungi în strada Sante, apoi la Glacière şi, cu puţin înainte de a ajunge la pîrîul Gobelins, dai de un fel de cîmp care e, în lungul şi monotonul brîu de bulevarde ce încing Parisul, singurul loc în care Ruysdael[465] ar fi fost ispitit să se aşeze.

E acolo acel nu ştiu ce plin de graţie, un tăpşan verde străbătut de funii întinse pe care se usucă nişte zdrenţe la vînt, o fermă veche de zarzavagii, clădită din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cu un acoperiş mare, ciudat, străpuns de mansarde, cu garduri dărăpănate, un ochi de apă între plopi, femei, rîsete, glasuri. În zare, Panthéonul, copacul Surdo-Muţilor, turnul negru al mînăstirii Val-de-Grâce, îndesat, bizar, amuzant, măreţ, şi, în fund de tot, severa culme pătrată a turnurilor catedralei Notre-Dame.

Fiindcă locul merită să fie văzut, nu vine nimeni să-l vadă. Abia de trec pe acolo, la cîte un sfert de ceas, o cotigă sau un cărăuş.

O dată, în plimbările lui singuratice, Marius ajunse pe locurile acestea, aproape de apă. În ziua aceea se afla pe bulevard, ceva rar, un

465 . Pictor olandez din secolul al XVII-lea. Peisajele sale reprezintă în general mori de vînt, canale şi corăbii, diguri şi poldere (porţiune de pămînt smuls mării), toate sub un cer cenuşiu.

trecător. Marius, mişcat oarecum de farmecul aproape sălbatic al priveliştei, îl întrebă pe trecător: „Cum se numeşte locul acesta?”

Trecătorul îi răspunse: „E cîmpul Ciocîrliei”. Şi adăugă: „Aici a ucis-o Ulbach pe păstoriţa din Ivry”.

Dar după cuvîntul „Ciocîrlie”, Marius nu mai auzi nimic. Un cuvînt e destul ca să producă în starea de visare o cristalizare fulgerătoare. Toată gîndirea se condensează brusc în jurul unei idei şi mintea nu mai e în stare de altă percepţie. Ciocîrlia era numele cu care, în adîncurile melancoliei lui Marius, o înlocuise pe Ursula. „Uite, îşi spuse el, cufundat în starea aceea de uimire, proprie acestor tainice convorbiri cu tine însuţi, ăsta e cîmpul ei! Aici am să aflu unde locuieşte.”

Era un gînd lipsit de sens, dar nu i se putea împotrivi.

Şi veni în fiecare zi în cîmpul Ciocîrliei.

II

CUM SE NASC CRIMELE ÎN CLOACA ÎNCHISORILOR

Victoria lui Javert în şandramaua Gorbeau păruse întreagă, dar nu fusese. În primul rînd, Javert nu pusese mîna pe prizonier, aşa cum ţintise el. Ucisul care fuge e mai suspect decît ucigaşul; e de presupus că acest personaj, care

era o pradă atît de preţioasă pentru tîlhari, n-ar fi fost mai puţin interesantă pentru poliţie. În al doilea rînd, Montparnasse îi scăpase lui Javert. Trebuia să aştepte alt prilej pentru a pune mîna pe acest „cavaler al diavolului”.

În adevăr, Montparnasse, cînd o întîlnise pe Éponine, care stătea la pîndă sub copacii bulevardului, o luase cu el, mai bucuros să fie Némorin[466] cu fata decît Schinderhannes cu tatăl. Îi prinsese bine. Era liber. Pe Éponine, însă, Javert o înhăţase din nou. Slabă compensaţie! Éponine se dusese după Azelma la închisoarea Madelonnettes.

În sfîrşit, pe drumul de la şandramaua Gorbeau pînă la închisoarea La Force, unul dintre principalii arestaţi, Claquesous, dispăruse. Nu se ştia cum se întîmplase. Agenţii şi sergenţii „nu pricepeau nimic”, se preschimbase în abur, alunecase din cătuşe, se strecurase prin crăpăturile trăsurii hodorogite şi fugise; nu puteau spune altceva decît că atunci cînd ajunseră la închisoare Claquesous nu mai era. Nu putea fi la mijloc decît vrăjitorie sau mîna poliţiei. Claquesous se topise în întuneric ca un fulg de zăpadă în apă? Fusese o înţelegere ascunsă între el şi agenţi? Omul acesta făcea parte în acelaşi timp din lumea tulbure a fărădelegii şi a legii? Se afla totodată

466 . Erou al unei idile de Florian (*Estelle şi Némorin*, 1788). Némorin este luat aici drept tipul tînărului sentimental, în contrast cu Schinderhannes, fioros bandit german din vremea lui Napoleon.

în miezul nelegiuirii şi al pedepsei? Sfinxul acesta avea labele dinainte înfundate în crimă şi pe cele dinapoi în autoritate? Javert nu înghiţea astfel de amestecuri şi s-ar fi zbîrlit înaintea unui asemenea tîrg. Brigada lui însă cuprindea şi alţi inspectori, poate mai ştiutori decît el în tainele prefecturii, cu toate că erau sub ordinele lui, iar Claquesous era un nelegiuit atît de mare, încît ar fi putut să fie un foarte bun agent. Cîrdăşia cu ascunzişurile nopţii e prielnică pentru tîlhari, dar şi mai folositoare pentru poliţie. Iar şmecheri cu două feţe sînt destui. Orice ar fi fost la mijloc, Claquesous era un vînat pierdut. Javert părea mai mult furios decît mirat.

Javert nu se prăpădea cu firea că-l pierduse pe Marius, „nătărăul acela de avocat pe care pesemne îl apucase frica”, şi căruia îi uitase numele. Un avocat e uşor de găsit. Dar cel puţin era avocat?

Începură cercetările.

Judecătorul de instrucţie crezuse că e bine să nu trimită la secret pe unul din membrii bandei *Patron-Minette*, sperînd că-l va putea face să ciripească. Era vorba de Brujon, omul cu chică din strada Petit-Banquier. Fusele lăsat liber în curtea Charlemagne, sub privirile neadormite al supravegherii.

Numele de Brujon face parte din amintirile închisorii La Force. În curtea hîdă, numită

Bâtiment-Neuf[467], căreia administraţia îi spune curtea Saint-Bernard, iar hoţii au botezat-o Groapa Leilor, pe zidul plin de jupuieli şi de pecingine, lîngă o poartă veche de fier ruginit, care duce la fosta capelă a palatului ducal La Force, azi dormitor de tîlhari, se vedea, pînă mai acum vreo doisprezece ani, un fel de creneluri cioplite grosolan cu un cui în piatră, sub care se afla o semnătură:

BRUJON 1811

Acel Brujon din 1811 era tatăl celui din 1832.

Brujon-fiul care fusese abia zărit în timpul descinderii din hardughia Gorbeau era un vlăjgan foarte şiret şi foarte dibaci, cu toată înfăţişarea lui aiurită şi plîngăreaţă. Judecătorul de instrucţie îi dăduse drumul tocmai din pricină că părea un năuc şi de aceea îl socoteau mai folositor în curtea Charlemagne, decît în celula secretă.

Tîlharii nu se astîmpără cînd sînt în mîinile justiţiei. Nu se sperie ei de un asemenea fleac. Cînd eşti arestat pentru crimă nimic nu te împiedică să cloceşti o altă crimă.

Sînt ca artiştii care au un tablou expus la Salon şi lucrează în atelierul lor la o nouă operă.

Brujon părea uluit de închisoare. Stătea

467 . Clădire nouă.

cîteodată ceasuri întregi în curtea Charlemagne, în picioare, lîngă ferestruica bucătăriei, cu ochii aţintiţi, ca un tîmpit, asupra listei soioase de preţuri a cantinei, care începea cu: *usturoi, 62 de cenţi*, şi se încheia cu: *o ţigară, 5 cenţi*. Tremura din zori pînă seara, clănţănea din dinţi, spunea că are friguri şi întreba mereu dacă era liber vreun pat în cele douăzeci şi opt din sala celor bolnavi.

Şi deodată, în a doua jumătate a lunii februarie 1832, se află că Brujon, adormitul ăsta, însărcinase pe curierii închisorii cu trei comisioane diferite, nu pe numele lui, ci pe numele a trei dintre tovarăşii lui, treabă care îl costase doi franci şi cincizeci de centime, adică o cheltuială uriaşă, care atrage atenţia brigadierului închisorii.

Se făcură cercetări şi, cînd se examină tariful comisioanelor, atîrnat la vorbitorul deţinuţilor, se află că banii aceia fuseseră cheltuiţi aşa: trei comisioane – unul la Panthéon, 50 de cenţi; unul la Val-de-Grâce, 75 de cenţi; unul la bariera Grenelle, 1 franc şi 25 de cenţi. Ultima era suma cea mai ridicată de pe tarif. Or tocmai la Panthéon, la Val-de-Grâce şi la bariera Grenelle se aflau locuinţele celor trei haimanale temute la mahala, Kruideniers zis şi Bizzaro, Glorieux, ocnaş eliberat, şi Barre-Carrosse, asupra cărora, datorită acestei împrejurări, poliţia îşi îndreptă din nou privirea. Se credea că şi ei lucrau în legătură cu *Patron-*

Minette, banda din care fuseseră arestaţi doi şefi: Babet şi Gueulemer. Se bănuia că ceea ce le trimisese Brujon, nu pe adresa casei lor, ci prin nişte indivizi care aşteptau în stradă, trebuie să fi cuprins vreo înştiinţare privitoare la punerea la cale a unui atac banditesc. Mai erau şi alte indicii. Cele trei haimanale au fost arestate şi se credea că s-a dat de urma uneltirii lui Brujon.

Cam peste o săptămînă după ce fuseseră luate aceste măsuri, într-o noapte, supraveghetorul de serviciu, care inspecta dormitorul de jos din Bâtiment-Neuf, văzu, tocmai în clipa în care îşi punea jetonul în cutie – supraveghetorii erau datori să bage din ceas în ceas cîte un jeton în cutiile ţintuite pe uşile dormitoarelor, ca să poată fi controlaţi dacă şi-au făcut datoria – văzu, aşadar, prin ferestruica dormitorului cum Brujon, aşezat în capul oaselor în pat, scria ceva la lumina opaiţului din perete. Gardianul intră în dormitor. Brujon fu băgat pentru o luna la carceră, dar nimeni nu putu găsi ceea ce scrisese. Poliţia n-a aflat mai mult.

E sigur însă că a doua zi „un poştalion” fu aruncat din curtea Charlemagne în Groapa Leilor, pe deasupra clădirii cu cinci etaje care despărţea cele două curţi.

Deţinuţii numesc „poştalion” un cocoloş de pîine rotunjit cu dibăcie pe care îl trimit „în Irlanda”, adică pe deasupra acoperişurilor

închisorii, dintr-o curte în alta. Etimologia e următoarea: pe deasupra Angliei, de la o ţară la alta, „în Irlanda” deci. Cocoloşul acesta cade în curte. Cel care dă peste el îl desface şi găseşte în el un bilet adresat unui deţinut din curte. Dacă e găsit de un alt deţinut, el dă biletul celui căruia e adresat. Dacă îl găseşte un gardian sau unul din puşcăriaşii vînduţi în taină, care în temniţă sînt numiţi „ciripitori” şi în ocne „vulpi”, biletul e dus la cancelarie şi predat poliţiei.

De data asta poştalionul ajunse la ţintă, cu toate că cel căruia îi era adresat se afla în clipa aceea la „separeu”. Destinatarul era tocmai Babet, unul din cei patru capi ai bandei *Patron-Minette*.

Poştalionul cuprindea o hîrtiuţă făcută sul pe care erau scrise numai două rînduri:

„*Babet, s-ar putea da o lovitură în strada Plumet. E un grilaj în faţa unei grădini*.”

Aceasta scrisese Brujon în noaptea aceea.

Cu toate că gardienii au căutat şi au răscolit peste tot, Babet găsi mijlocul să trimită biletul de la închisoarea La Force la Salpêtrière, la o „bună prietenă”, care era închisă acolo. Fata aceasta înşelînd paza gardienilor trimise biletul la rîndul ei altei fete, pe care o chema Magnon, urmărită şi ea de poliţie, dar încă în libertate. Această Magnon – cu al cărei nume cititorul s-a mai întîlnit, avea anumite legături cu familia Thénardier, legături despre care vom vorbi mai

tîrziu – putea să se ducă s-o vadă pe Éponine şi să facă legătura între Salpêtrière şi Madelonettes.

Tocmai atunci Éponine şi Azelma fură eliberate, din lipsă de dovezi împotriva lor, după instrucţia procesului lui Thénardier.

Cînd Éponine ieşi, Magnon, care pîndea la poarta închisorii Madelonettes, dădu biletul lui Brujon către Babet şi o însărcină să descurce lucrurile.

Éponine se duse în strada Plumet, găsi grilajul şi grădina, se uită la casă, spionă, pîndi, şi peste cîteva zile îi duse lui Magnon, care locuia în strada Clocheperce, un pesmete, pe care Magnon, la rîndul ei, i-l dete ibovnicei lui Babet, la Salpêtrière. Un pesmete e un simbol şi însemnează în vocabularul secret al închisorilor: *nu-i nimic de făcut*.

Peste o săptămînă, cînd Babet şi Brujon se încrucişară în curtea închisorii La Force, unul ducîndu-se şi celălalt venind de la „instrucţie”, Brujon întrebă: „Ce-i cu strada P?” „Pesmete”, răspunse Babet.

Astfel a avortat fetusul acestei crime, zămislită de Brujon în închisoare.

Avortul avu însă urmări cu totul străine de planul lui Brujon. Le veţi vedea.

Adesea, cînd crezi că înnozi un fir, legi un altul.

III

TATA MABEUF ARE VEDENII

Marius nu se mai ducea nicăieri, dar se mai întîlnea cîteodată cu tata Mabeuf.

Pe cînd Marius cobora încet acele trepte triste, adevărate trepte de pivniţă, ce duc în locuinţa întunecoasă de unde auzi pasul fericiţilor care trec deasupra capului tău – domnul Mabeuf cobora şi el.

*Flora din Cauteret*z nu se mai vindea de loc. Experienţa cu indigoul nu izbutise în grădiniţa din strada Austerlitz, care n-avea destul soare. Domnul Mabeuf nu putea cultiva decît anumite plante rare, care aveau nevoie de umezeală şi de umbră. Totuşi, nu descuraja. Obţinuse o bucăţică de loc în Jardin des Plantes[468], bine expusă la soare, ca să facă „pe socoteala lui" experienţe cu indigoul. În acest scop îşi pusese la Muntele de pietate gravurile de aramă ale *Florei* lui. Îşi redusese prînzul la două ouă, dintre care îi lăsa unul slujnicei, pe care n-o mai plătise de un an şi trei luni. Adesea nu mînca decît la prînz. Nu mai rîdea cu rîsul lui copilăresc, se făcuse ursuz, nu mai primea musafiri. Făcuse bine Marius că nu se mai gîndise să vină pe la el. Cîteodată, cînd bătrînul se îndrepta spre Jardin des Plantes, se întîlnea cu Marius pe bulevard. Nu-şi vorbeau, îşi făceau numai semn din cap cu tristeţe. Sărăcia

468 . Gradina botanică şi zoologica din Paris.

desface legăturile de prietenie. Sfîşietor lucru! Doi prieteni de odinioară devin doi trecători.

Librarul Royol murise. Domnul Mabeuf nu mai ştia decît de cărţile, de grădina şi de indigoul lui. Aceste trei lucruri întruchipau pentru el fericirea, plăcerea şi nădejdea. Îi ajungeau pentru a trăi. Îşi spunea: „Cînd o să izbutesc cu mingile mele albastre şi o să fiu bogat, o să-mi scot plăcile de aramă de la Muntele de pietate, o să-mi fac *Flora* celebră, ca scamatorii de bîlci, cu toba mare şi reclamă la gazete, şi o să-mi cumpăr, ştiu eu de unde, un exemplar din *Arta de a naviga* a lui Pierre de Médine, cu gravuri în text, ediţia din 1559”. În aşteptare, muncea toată ziua pe stratul de indigo, şi seara se întorcea să-şi stropească grădina şi să citească cărţi. Domnul Mabeuf era pe-atunci aproape de optzeci de ani. Într-o seară avu o vedenie ciudată.

Se întorsese acasă încă pe lumină. Mătuşa Plutarque, care se îmbolnăvea des, zăcea în pat. Bătrînul s-a mulţumit la cină cu un os pe care a mai găsit un pic de carne şi cu o bucată de pîine uitată pe masa din bucătărie; apoi s-a aşezat pe un pietroi care ţinea loc de bancă în grădină.

Alături de bancă se înălţa, ca în toate grădinile vechi, un fel de chioşc din bîrne şi scînduri, dărăpănat, coteţ de iepuri jos şi pod pentru fructe sus. În coteţ nu erau iepuri, dar în pod se mai aflau cîteva mere rămase de

astă-iarnă.

Domnul Mabeuf începu să frunzărească şi să citească cu ochelarii pe nas, două cărţi care îl interesau, ba chiar îl pasionau, lucru mai grav la vîrsta lui. Sfiala lui firească îl făcea să fie oarecum superstiţios. Prima carte era faimosul tratat al preşedintelui Delancre: *Despre nestatornicia diavolilor*; celălalt era in-quarto al lui Mutor de Rubaudière: *Despre diavolii de la Vauvert şi spiriduşii din Bièvre*. A doua carte îl interesa cu atît mai mult cu cît grădina lui fusese cercetată pe vremuri de spiriduşi. Amurgul începuse să albească bolta cerului şi să înnegrească faţa pămîntului. În vreme ce citea, domnul Mabeuf privea pe deasupra cărţii la plantele lui şi mai ales la un rododendron minunat, care era una din mîngîierile lui. Trecuseră patru zile de arşiţă, de vînt şi de soare, fără o picătură de ploaie. Tulpinile se încovoiau, bobocii tînjeau, frunzele cădeau, toate cereau să fie stropite. Mai ales rododendronul era trist. Pentru moş Mabeuf plantele au suflet. Bătrînul muncise toată ziua la răzorul lui de indigo, era sfîrşit de oboseală, dar se ridică, îşi lăsă cărţile pe bancă, şi se duse cu paşi şovăitori, frînt în două, la fîntînă. Cînd puse mîna pe lanţ, nu putu să-l tragă îndeajuns ca să-l desprindă din cui. Atunci ridică o privire plină de spaimă spre cerul care se acoperea de stele.

Seara avea acea seninătate care copleşeşte

durerile omului cu un fel de bucurie tristă, cu gust de veşnicie. Noaptea făgăduia să fie tot atît de uscată pe cît fusese şi ziua.

„Pretutindeni stele! gîndi bătrînul. Nici o urmă de nor! Nici un strop de apă!”

Şi capul lui, care se ridicase o clipă, îi căzu iar în piept.

Îl mai înălţă o dată către cer şi şopti:

— O lacrimă de rouă! Cerule, fie-ţi milă!

Mai încercă o dată să desprindă lanţul fîntînei, dar nu izbuti.

În clipa aceea parcă desluşi o voce care şoptea:

— Moş Mabeuf, vrei să-ţi stropesc eu grădina?

Şi auzi în tufiş un zgomot ca de sălbăticiune care se strecoară şi văzu ieşind din desiş o fată lungă şi uscată, care se înălţă în faţa lui şl-l privi cutezător. Părea în curînd o umbră care se năştea în amurg decît o fiinţă omenească.

Înainte ca moş Mabeuf, care se speria lesne şi încremenea uşor, să poată rosti o silabă, făptura aceea care se mişca în întuneric cu o repeziciune ciudată, desprinse lanţul, coborîse şi scosese găleata, umpluse stropitoarea. Bătrînul vedea arătarea aceea, desculţă şi cu o fustă zdrenţuită, alergînd printre straturi şi împărţind viaţă în jurul ei. Foşnetul stropitoarei peste frunze umplu inima bãtrînului Mabeuf de încîntare. I se părea că rododendronul zîmbea fericit.

După ce goli prima găleată, fata mai scoase una, apoi o a treia. Stropi toată grădina.

Aşa cum mergea pe potecile pe care umbra ei părea neagră, fluturîndu-şi peste braţele osoase şalul zdrenţuit, semăna cu un liliac.

După ce ipră vi stropitul, moş Mabeuf se apropie de ea cu lacrimile în ochi şi îi puse mîna pe frunte:

— Dumnezeu are să te binecuvînteze, spuse el. Eşti un înger, pentru că ai grijă de flori.

— Nu, răspunse ea, sînt un diavol, dar puţin îmi pasă.

Bătrînul, fără să-i aştepte şi fără să-i audă răspusul, strigă:

— Cu păcat că sînt atît de nenorocit şi de sărac, că nu pot să fac nimic pentru dumneata!

— Ba poţi ceva, spuse ea.

— Ce?

— Să-mi spui unde stă domnul Marius.

Bătrînul nu pricepu:

— Care domn Marius?

Îşi ridică privirea tulbure şi păru să caute ceva uitat.

— Un domn , tînăr care venea aici pe vremuri.

Domnul Mabeuf îşi răscoli amintirea.

— A! da! strigă el. Ştiu ce vrei să spui. Stai puţin! Domnul Marius... baronul Marius Pontmercy, sigur! Locuieşte... ba nu, nu mai locuieşte... Uite că nu ştiu. Vorbind se aplecă să îndrepte o ramură a rododendronului. Stai,

că mi-am adus aminte. Trece foarte des pe bulevard şi se îndreaptă spre Glacière. Pe strada Croulebarbe. Spre cîmpul Ciocîrliei. Du-te pe acolo! Nu e greu să-l întîlneşti.

Cînd domnul Mabeuf îşi îndreptă spinarea, în faţa lui nu se mai afla nimeni. Fata pierise. Fără îndoială că îi fu puţin frică.

— Zău, dacă grădina n-ar fi stropită, aş crede că a fost o stafie.

Peste un ceas, după ce se culcă, îşi aduse aminte, şi, adormind îşi spuse în acea clipă tulbure, în care gîndul – la fel ca pasărea măiastră care se schimbă în peşte ca să străbată marea – se preface în vis, ca să străbată somnul:

„Semăna destul cu ceea ce povesteşte Rubaudière despre spiriduşi. O fi fost un spiriduş?”

IV

VEDENIA LUI MARIUS

Cîteva zile după vizita pe care „spiriduşul” i-o făcuse lui moş Mabeuf, într-o dimineaţă – zi în care Marius împrumuta cei cinci franci de la Courfeyrac pentru Thénardier – Marius băgase banii în buzunar şi, înainte de a pleca la închisoare, se dusese „să ia puţin aer”, cu nădejdea că la întoarcere avea să-i vină mai uşor să lucreze. Totdeauna făcea la fel. Cum se

deştepta, se aşeza în faţa unei cărţi şi a unei foi de hîrtie, ca să scrie. I se dăduse să traducă în franţuzeşte o polemică între nişte nemţi: faimoasa controversa dintre Gans şi Savigny[469]. Îl lua cînd pe Savigny, cînd pe Gans, citea două-trei rînduri, încerca să pună pe hîrtie altul… nu putea, vedea o stea între el şi hîrtie şi se ridica de pe scaun spunînd:

— Am să ies puţin. Să-mi fac poftă de lucru.

Şi se ducea pe cîmpul Ciocîrliei.

Acolo vedea mai mult decît oricînd steaua şi mai puţin decît oriunde pe Gans şi Savigny.

Se întorcea acasă, se aşeza din nou la birou şi nu izbutea. Nu putea să înnoade nici unul din firele rupte în mintea lui. Atunci îşi spunea: „Mîine n-am să mai ies din casă. Dacă ies, nu pot să lucrez”. Dar ieşea în fiecare zi.

Stătea mai mult pe cîmpul Ciocîrliei decît în casa lui Courfeyrac. Adevărata lui adresă era: bulevardul Santé, la al şaptelea copac, după colţul străzii Croulebarbe.

În dimineaţa aceea părăsise al şaptelea copac şi se aşezase pe podul rîului Gobelins. Soarele vesel străbătea frunzişul proaspăt, des şi luminos.

Se gîndea la „ea”. Visarea lui, preschimbată în mustrare, se întorcea asupra lui. Se gîndea cu durere la lenea care îl copleşea ca o

469 . Jurişti germani din prima jumătate a secolului trecut. Cel de al doilea reprezenta, în dreptul german, reacţiunea feudală, combătută de liberalul Gans. Teoriile retrograde ale lui Savigny au fost denunţate mai tîrziu şi de Marx.

paralizie a sufletului şi la bezna ce sporea în fiecare clipă în jurul lui, o noapte atît de deasă, încît nu se mai vedea soarele.

Nu mai avea nici măcar puterea de a deznădăjdui, cuprins cum era de aceste grele gînduri nedesluşite care nu erau nici măcar un monolog. Orice acţiune se destrămase în el. Cuprins de această melancolie moleşitoare, simţea totuşi cum pătrundea pînă la el senzaţiile din afară. Stînd aşa pe marginea podului, auzea în spatele lui, sub el, pe amîndouă malurile rîului, cum spălătoresele din Gobelins băteau rufele; auzea deasupra capului păsărelele cîntînd şi ciripind în ulmi. De o parte zgomotul libertăţii, a lipsei fericite de griji, al răgazului înaripat; de altă parte, zgomotul muncii. Amîndouă erau voioase, ceea ce-l făcu să viseze adînc, să cugete chiar.

Deodată, în toiul visării sale triste, auzi o voce cunoscută care i se adresă:

— Uite-l! Na!

Ridică ochii şi recunoscu pe fata aceea nenorocită care venise într-o dimineaţă la el, pe Éponine, cea mai mare dintre fiicele lui Thénardier. Acum îi cunoştea numele. Lucru ciudat, părea şi mai săracă, dar şi mai frumoasă; doi paşi înainte pe care s-ar fi spus că nu-i mai putea face. Atinsese o îndoită culme către lumină şi către o cumplită mizerie. Era desculţă şi în zdrenţe, ca în ziua în care intrase cu atîta hotărîre în odaia lui, dar

boarfele erau mai vechi cu două luni, găurile erau şi mai mari, zdrenţele şi mai soioase. Avea aceeaşi voce răguşită, aceeaşi frunte arsă de soare şi încreţită, aceeaş privire înaripată, rătăcită şi şovăielnică. Mai mult decît altădată, chipul ei avea o tresărire de spaimă, o umbră de mîhnire şi jale pe care i le dăduse mizeria, iar închisoarea i le înteţise.

Părul îi era plin de paie, nu ca al Ofeliei, care şi-a pierdut minţile pentru că s-a molipsit de nebunia lui Hamlet, ci pentru că dormise în podul unui grajd.

Şi cu toate acestea era frumoasă. O, tinereţe, ce luceafăr eşti!

Se oprise în faţa lui Marius, cu obrazul ei palid luminat de puţină bucurie, de ceva care semăna a zîmbet.

Cîtva timp păru că nu poate vorbi.

— Uite că te-ntîlnesc! rosti ea în sfîrşit. Moş Mabeuf avea dreptate cînd mi-a spus pe bulevardul ăsta! Vai, cît te-am căutat! Dac-ai şti! Ştii că am fost la răcoare? Cincisprezece zile! Mi-au dat drumul! Fiindcă nu mi-au găsit nimic şi că n-am încă vîrsta să ştiu ce fac. Îmi mai lipsesc două luni. Of, cum te-am căutat! De şase săptămîni. Va să zică nu mai stai acolo.

— Nu, zise Marius.

— Aha, pricep. Din pricina chestiei. Tărăboaiele astea sînt nesuferite. Te-ai mutat. Ia te uită! De ce porţi pălărie aşa de veche? Un

tînăr ca dumneata trebuie să aibă haine frumoase. Ştii, domnule Marius, moş Mabeuf îţi spune baronul Marius şi nu mai ştiu cum. Nu-i aşa că nu eşti baron? Baronii sînt hodorogi, se duc la Luxembourg în faţa castelului, unde bate soarele, dau cinci parale şi citesc *Cotidianul*. Am dus eu o dată o scrisoare la un baron care arăta aşa. Avea peste o sută de ani. Ia spune, unde locuieşti acum?

Marius nu răspunse.

— Ah, urmă ea, ţi-e cămaşa puţin ruptă. Trebuie să ţi-o cos. Apoi se întunecă treptat şi adăugă: Parcă nu ţi-ar părea bine că mă vezi.

Marius tăcea. Fata tăcu şi ea o clipă, apoi vorbi din nou:

— Ei. Dacă aş vrea, te-aş face eu să arăţi mai vesel.

— Cum? întrebă Marius. Ce vrei dumneata să spui?

— Ah, pe vremuri îmi spuneai tu!

— Ei, ce vrei tu să spui?

Fata îşi muşcă buzele; părea că şovăie, ca şi cum în ea s-ar fi dat o luptă. În sfîrşit, se hotărî:

— Hai, mi-e totuna! Pari trist şi eu vreau să fii vesel. Făgăduieşte-mi numai că ai să rîzi. Vreau să te văd că rîzi şi că spui: „Bun! E straşnică fata asta!” Bietul domn Marius! Ţii minte, mi-ai spus că ai să-mi ciai tot ce-oi vrea…

— Da! Hai, vorbeşte!

Ea îl privi ţintă, în ochi şi spuse:

— Am adresa.

Marius se îngălbeni. Tot sîngele i se adună în inimă.

— Ce adresă?

— Adresa pe care mi-ai cerut-o. Şi adăugă, ca şi cum i-ar fi venit greu să spună: Adresa… ştii.

— Da… îngînă Marius.

— A domnişoarei…

Cînd rosti acest cuvînt, suspină din adînc.

Marius sări de pe parapetul pe care stătea şi o luă de mîini cu aprindere.

— Da? Hai! Du-mă la ea! Spune-mi!. Cere-mi tot ce vrei! Unde stă?

— Vino cu mine! răspunse ea. Nu ştiu bine strada şi numărul. E departe de aici, dar cunosc casa şi am să te duc.

Fata îşi trase mîna şi vorbi mai departe, cu un glas care ar fi pus pe gînduri un observator, dar care nici nu-l atinse pe Marius, beat şi uluit de fericire.

— Ah! Ce mulţumit eşti!

O umbră trecu peste fruntea lui Marius. O apucă pe Éponine de braţ:

— Jură-mi un lucru!

— Să jur? rosti ea. Ce înseamnă asta? Ia te uită, vrei să jur?

Şi rîse.

— Taică-tău! Făgăduieşte-mi Éponine, jură-mi că n-ai să spui nimic tatălui tău!

Ea se întoarse uimită către el.

— Éponine! De unde ştii că mă cheamă Éponine?

— Făgăduieşte-mi ce te-am rugat!

Dar ea părea că nu-l aude.

— Ce drăguţ! Mi-ai spus Éponine!

Marius o apucă de amîndouă braţele:

— Răspunde-mi odată, pentru Dumnezeu! Ascultă, jura-mi că n-ai să spui tatălui tău adresa pe care o ştii!

— Tatii? rosti ea. A, da, tata! Fii liniştit! E la secret. Ce-mi pasă mie de tata?

— Dar nu-mi făgăduieşti? strigă Marius.

— Ah! lasă-mă, izbucni ea în rîs, ce mă scuturi aşa? Bine, bine îţi făgăduiesc. Ti-o jur! Ce-mi pasă mie? N-am sa-i spun tatii adresa. E bine? Asta vrei?

— Şi nimănui.

— Nimănui.

— Acum, rosti Marius, du-mă la ea!

— Numaidecît?

— Numaidecît.

— Vino! Ah, ce fericit e! şopti ea.

Fata se opri după cîţiva paşi.

— Domnule Marius, mergi prea aproape de mine; Lasă-mă să merg înainte şi vino în urma mea, ca şi cum nu m-ai cunoaşte. Un domn ca dumneata nu trebuie să fie văzut cu o femeie ca mine.

Nici o limbă din lume n-ar putea spune cîte cuprindea cuvîntul „femeie”, rostit de această fetiţă.

Fata mai făcu zece paşi şi se opri iar. Marius o ajunse din urmă. Ea îi vorbi pieziş, fără să se întoarcă spre el:

— Da ştii că mi-ai făgăduit ceva?

Marius se scotoci în buzunar. Nu avea decît cei cinci franci sortiţi lui Thénardier. Îi puse în mînă Époninei.

Ea răsfiră degetele, lăsă banul să cadă şi spuse mohorîtă:

— Nu vreau banii dumitale!

CARTEA A TREIA

CASA DIN STRADA PLUMET

I

CASA TAINELOR

Către jumătatea veacului trecut, un preşedinte ai parlamentului din Paris, care avea o iubită şi o ferea de ochii lumii – pentru că în vremea aceea nobilii îşi arătau iubitele, iar burghezii şi le ascundeau – îi clădi „o căsuţă” în cartierul Saint-Germain, pe strada pustie Blomet, numită azi strada Plumet, nu departe de locul numit atunci *Bătălia animalelor*.

Locuinţa era alcătuită dintr-un pavilion cu un

singur cat: două odăi la parter, două la etaj, o bucătărie jos, un salonaş sus, un pod sub acoperiş şi o grădină mare în faţa casei, închisă spre stradă cu un grilaj. Grădina avea aproape un pogon. Atît vedeau trecătorii; dar în dosul casei se mai afla o curte mică, şi în fundul curţii o căsuţă scundă, cu pivniţă şi două odăi deasupra unde puteau, la nevoie, să fie ascunşi o doică şi un copil. Căsuţa comunica pe din dos, printr-o poartă care se deschidea numai dacă îi ştiai secretul, cu o potecă lungă, îngustă, pietruită, cotită, neacoperită, strecurată între două ziduri înalte, ascunsă cu măiestrie şi pierdută între gardurile grădinilor şi zarzavageriilor cărora le dădea ocol, ca să ajungă la altă poartă tăinuită, la o depărtare de o jumătate de kilometru, în altă mahala, la capătul singuratic al străzii Babylone.

Domnul preşedinte intra pe acolo, aşa încît chiar cei care l-ar fi spionat şi urmărit şi şi-ar fi dat seama că se duea pe furiş în fiecare zi, undeva, tot n-ar fi putut bănui că a intra pe o poartă în strada Babylone înseamnă a te duce în strada Blomet. Magistratul dibaci se pricepuse să cumpere cîteva fîşii de pămînt, ca să-şi croiască drum spre casa tainică, pe locul lui propriu, fără să poată fi controlat de nimeni. Mai tîrziu vînduse parcele mici din pământul care mărginea poteca, pentru grădini şi zarzavaturi; noii proprietari credeau că au, de o parte şi de alta, în faţa lor, un zid despărţitor,

şi nu bănuiau existenţa acestei panglici lungi, pietruite, care şerpuia între cele două ziduri, printre straturi şi livezi. Numai păsărelele vedeau această trecere ciudată, şi desigur că pitulicele şi piţigoii din veacul trecut ciripiseră destule pe socoteala domnului preşedinte.

Pavilionul, zidit din piatră în stil Mansart[470], cu pereţii căptuşiţi cu lemn şi mobilat în gen Watteau[471], încărcat pe dinăuntru, simplu pe din afară, înconjurat de trei straturi de flori, avea ceva discret, cochet şi solemn, aşa cum îi stă bine unui capriciu al amorului şi al magistraturii.

Această casă cu poteca ei, care azi au pierit, existau încă acum cincisprezece ani. În '93 un căldărar cumpărase casa ca s-o dărîme, dar nu putu s-o plătească în întregime, şi naţiunea îl declară în stare de faliment, aşa că pînă la urmă casa l-a dărîmat pe căldărar. De atunci, clădirea rămase nelocuită şi începuse să se dărapene încet, ca orice locuinţă căreia prezenţa omului nu-i mai dă viaţă.

Rămăsese mobilată la fel ca odinioară, era mereu de vînzare sau de închiriat, şi cele zece-

---

470 . Stilul clasic francez în arhitectură, cel al Palatului invalizilor din Paris şi al Palatului regal din Versailles, construite în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de Jules Hardouin-Mansart. Se caracteriza printr-o ornamentaţie împrumutată arhitecturii greco-romane şi printr-o înfăţişare monumentală, dar rece.

471 . Pictorul francez Watteau (secolul al XVIII-lea) a creat un stil original: pînzele sale înfăţişează, într-o atmosferă convenţională de vis, galanteria aristocraţiei trîndave a vremii, ocupată cu baluri şi serbări cîmpeneşti.

douăsprezece persoane, cîte trec pe an pe strada Plumet, citeau zilnic avizul acesta pe o tablă îngălbenită şi ştearsă, agăţată de grilaj încă din anul 1810.

Către sfîrşitul restauraţiei, aceiaşi trecători puteau să constate că anunţul pierise, ba, mai mult, că obloanele de la etaj erau deschise. Casa era în adevăr locuită. La ferestre se zăreau „perdeluţe”, semn că în casă se afla o femeie.

În luna octombrie 1829, un bărbat între două vîrste venise şi închiriase casa aşa cum se găsea, împreună cu căsuţa din fund şi cu lunga cărare care ajungea în strada Babylone. Dresese şi broaştele secrete ale celor două porţi ale cărării. Casa, cum am mai spus, mai era încă mobilată cu vechile mobile ale preşedintelui. Noul chiriaş făcuse cîteva reparaţii, acoperise cîteva lipsuri, pietruise curtea pe unde erau cîteva gropi, schimbase podelele de cărămidă, pusese trepte la scară, scînduri la parchet şi geamuri la ferestre, şi se mutase acolo cu o fată tînără şi o servitoare în vîrstă, instalîndu-se cam pe tăcute, ca un om care n-ar intra, ci s-ar strecura în casa lui. Vecinii n-au putut să clevetească, pentru că nu erau.

Chiriaşul acesta era Jean Valjean, fata era Cosette. Slujnica se numea Toussaint, o fată pe care Jean Valjean o scăpase din spital şi de mizerie; era bătrînă, provincială şi bîlbîită, trei

însuşiri care îl hotărîseră pe Jean Valjean s-o ia cu el. Cititorul fără îndoială că l-a recunoscut pe Jean Valjean în tot ce s-a povestit pînă acum, poate mai repede chiar decît Thénardier.

De ce părăsise Jean Valjean mînăstirea Petit-Picpus? Ce se petrecuse?

Nu se petrecuse nimic.

Cititorul îşi aduce aminte că Jean Valjean trăia fericit la mînăstire, atît de fericit încît conştiinţa lui începuse să se tulbure. O vedea pe Cosette zilnic, îşi dădea seama cum simţămîntul de părinte se naşte şi creşte în el din ce în ce mai mult, o ocrotea pe fată cu tot sufletul lui, îşi spunea că e a lui, că nimeni şi nimic nu-l va putea despărţi de ea, că aşa va fi în veşnicie, că, fără îndoială, Cosette se va călugări pentru că în fiecare zi era împinsă cu blîndeţe spre această hotărîre, că mînăstirea va rămîne şi pentru ea, ca şi pentru el, întregul univers, că el va îmbătrîni acolo, iar ea va creşte, că ea va îmbătrîni, iar el va muri, şi că, în sfîrşit, nădejde încîntătoare, vor rămîne pentru totdeauna împreună. Gîndind aşa, începu să aibă totuşi unele îndoieli. Se întreba dacă toată fericirea aceasta era în adevăr a lui, dacă nu era alcătuită din fericirea altuia, din fericirea acestui copil pe care el, om bătrîn, şi-o însuşea, i-o fura. Oare nu săvîrşea cu adevărat un furt? Îşi spunea că fata avea dreptul să cunoască viaţa înainte de a renunţa la ea, că a-i reteza dinainte şi fără a-i cere părerea toate

bucuriile, sub cuvînt că voia s-o ferească de toate încercările, a se folosi de neştiinţa ei şi de izolarea în care trăia, ca s-o facă să se nască în ea o vocaţie nefirească, însemna să schimbe natura unei făpturi pămînteşti şi să-l mintă pe Dumnezeu. Cine ştie dacă într-o zi Cosette nu-l va urî cînd îşi va da seama, şi-i va părea rău că s-a călugărit. Ultimul gînd, aproape egoist şi mai puţin eroic decît celelalte, îi era nesuferit. Se hotărî deci să părăsească mînăstirea.

Se hotărî, dîndu-şi seama cu părere de rău că trebuie s-o facă. Piedici nu existau. Cei cinci ani petrecuţi între zidurile mînăstirii, în care timp, şi el şi fata dispăruseră pentru lumea din afară, îi înlăturaseră şi îi risipiseră toate temerile. Putea să se întoarcă liniştit printre oameni. Îmbătrînise şi toate se schimbaseră. Cine-l va mai recunoaşte? Şi chiar dacă ar fi altfel, primejdia nu era decît pentru el, şi n-avea dreptul s-o osîndească pe Cosette la călugărie, pentru că el fusese condamnat la ocnă. De altfel, ce înseamnă primejdia în faţa datoriei? În sfîrşit, nimic nu-l împiedica să fie prudent şi să-şi ia toate măsurile de prevedere. Educaţia Cosettei era aproape de sfîrşitul ei. Nu-i mai lipsea nimic.

După ce se hotărî, aşteptă prilejul, care se ivi şi el. Bătrînul Fauchelevent muri.

Jean Valjean ceru o audienţă la maica stareţă şi-i spuse că, prin moartea fratelui lui,

căpătase o mică moştenire care îi îngăduia să trăiască pe viitor fără să mai muncească, că părăsea slujba la mînăstire şi-şi lua fata cu el. Dar de vreme ce Cosette nu rămînea să se călugărească şi nu era drept să fi fost educată pe degeaba, o ruga supus pe maica stareţă să primească pentru comunitate suma de cinci mii de franci, pentru cei cinci ani cît fata fusese ţinută în pensionul mînăstirii.

Aşa ieşi Jean Valjean din mînăstirea Veşnicei închinări.

La plecare îşi luă singur sub braţ cufăraşul cel mic, a cărui cheie o purta mereu la el; nu vru să-l încredinţeze hamalului. Cufăraşul acesta trezise curiozitatea Cosettei, pentru că răspîndea o mireasmă tare.

Jean Valjean nu se mai despărţi niciodată de el. Îl păstra totdeauna în odaia lui. Cînd se muta era primul şi cîteodată singurul lucru pe care-l lua. Cosette rîdea, botezase cufăraşul: *inseparabilul,* şi spunea că e geloasă pe el.

Jean Valjean nu ieşi totuşi în lume fără o teamă adînc simţită.

Descoperi casa din strada Plumet şi se cuibări în ea. Numele lui era acum Ultime Fauchelevent.

În acelaşi timp, mai închirie două apartamente la Paris, socotind că astfel va atrage mai puţin atenţia decît dacă ar locui într-un singur cartier, şi ca să poată lipsi, la nevoie, cînd ar fi avut motive de nelinişte; în

sfîrşit, ca să nu mai dea peste o altă încurcătură, ca aceea din care îi scăpase lui Javert ca prin minune. Aceste două locuinţe erau prăpădite, sărăcăcioase, în două mahalale foarte depărtate una de alta, una pe strada Ouest, alta pe strada Homme-Armé.

Se ducea din cînd în cînd să locuiască împreună cu Cosette o lună, şase săptămîni, cînd în una, cînd în cealaltă, fără s-o ia şi pe Toussaint cu el. Se folosea de serviciile portarului şi se dădea drept un rentier din apropierea Parisului, care închiriase o casă unde să tragă cînd venea în oraş. Acest om nespus de cinstit avea trei locuinţe în Paris, ca să scape de poliţie.

II

JEAN VALJEAN ÎN GARDA NAŢIONALĂ

În realitate, cea mai mare parte din viaţa lui se desfăşură în strada Plumet şi şi-o orînduise astfel:

Cosette locuia în pavilion împreună cu servitoarea. Al ei era dormitorul cel mare cu pereţii pictaţi, salonaşul împodobit cu zugrăveli aurite, salonul preşedintelui, mobilat cu tapiţerii şi fotolii uriaşe. A ei era grădina. Jean valjean pusese în odaia Cosettei un pat cu baldachin de damasc vechi în trei culori, un covor persan, vechi, frumos, cumpărat în

strada Figuier-Saint-Paul de la bătrîna Gaucher; şi ca să îndulcească severitatea acestor vechituri impozante, risipise pretutindeni mobile mici vesele şi graţioase de fată tînără: o etajeră, o bibliotecă, cărţi legate şi aurite, hîrtie de scris, o mapă, o masă de lucru încrustată cu sidef, o cutie de argint aurit, o toaletă de porţelan japonez. La ferestrele primului cat pusese draperii lungi de damasc roşu brodat în trei culori, ca şi baldachinul patului. La parter erau perdele brodate. În timpul iernii, căsuţa Cosettei era în întregime încălzită. Jean Valjean locuia în căsuţa portarului din fundul curţii. Aşternuse o saltea pe un pat de chingi, o masă de lemn dat la rindea, două scaune de paie, o cană de apă din faianţă, cîteva cărţi pe o poliţă, scumpul lui cufăraş într-un colţ, şi nu făcea foc niciodată. Lua masa cu Cosette şi totdeauna se afla pe masă o pîine neagră pentru el. Cînd o angajase pe Toussaint, îi spusese: „Domnişoara e stăpînă casei". „Şi dumneata, domnule?" întrebase Toussaint uluită: „Eu sînt mai mult decît stăpînul, sînt tatăl ei."

Cosette învăţase gospodăria la mînăstire şi ţinea socoteala cheltuielilor lor foarte modeste. În fiecare zi Jean Valjean o lua pe Cosette de braţ şi o scotea la plimbare. O ducea la Luxembourg, pe aleile cele mai puţin umblate, şi în toate duminicile la liturghie la Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că era departe.

Fiindcă mahalaua era foarte săracă, dădea mult de pomană, şi toţi nenorociţii se strîngeau în jurul lui la biserică; aşa se făcuse că primise scrisoarea lui Thénardier: *„Preamilostivului Domn de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas”*. O ducea bucuros pe Cosette la săraci şi la bolnavi. Nici un om străin nu intra în casa din strada Plumet. Toussaint făcea tîrguielile, Jean Valjean se ducea să umple găleata la o gură de apă din apropiere, pe bulevard. Lemnele şi vinul le păstra într-un fel de hrubă, jumătate sub pămînt, cu pereţi de stîncă, alături de poarta dinspre strada Babylone, care îi servise odinioară de peşteră domnului preşedinte, pentru că pe vremea „nebuniilor” şi a „căsuţelor”[472] nu se putea dragoste fără peşteră.

La poarta secretă de pe strada Babylone se afla o cutie pentru gazete şi scrisori. Dar cum cei trei locuitori ai pavilionului din strada Plumet nu primeau nici ziare, nici scrisori, cutia, pe vremuri mijlocitoarea şi duhovnicul unui judecător craidon, nu mai folosea decît la primirea avizurilor perceptorului şi a ordinelor de chemare la gardă. Fiindcă domnul Fauchelevent, rentier, făcea parte din garda naţională. Nu putuse scăpa de arcanul recensămîntului din 1831. Cercetările

---

472 . *Folies et petites maisons* - căsuţe de ţară clădite de aristocraţii din timpul ultimilor Ludovici, înainte de revoluţie, pentru petreceri.

autorităţilor municipale făcute în acea epocă se opriseră pe pragul mînăstirii Petit-Picpus, nor sfînt şi de nepătruns, din care Jean Valjean ieşise cucernic în ochii primăriei şi prin urmare vrednic de a face parte din gardă.

De trei-patru ori pe an, Jean Valjean îşi îmbrăca uniforma şi făcea de strajă, de altfel cu plăcere. Era pentru el o deghizare corectă, care îl amesteca cu toată lumea, lăsîndu-l, totuşi, singuratic. Jean Valjean împlinise şaizeci de ani, vîrstă la care, după lege, ar fi putut fi scutit, dar nu părea mai bătrîn de cincizeci. De altfel nici n-ar fi ţinut să se sustragă ordinelor sergentului-major şi să-i facă greutăţi contelui de Lobau[473]. Nu avea stare civilă, îşi ascundea numele, îşi ascundea identitatea, îşi ascundea vîrsta, le ascundea pe toate. Dar, cum am mai spus-o, intrase cu bunăvoinţă în garda naţională. Nu avea altă ambiţie decît să semene cu oricare alt contribuabil. Omul acesta avea un ideal: să fie în singurătate un înger şi între oameni un burghez.

Să reţinem totuşi un amănunt. Cînd ieşea la plimbare cu Cosette, Jean Valjean se îmbrăca aşa cum îl ştim, şi părea un ofiţer la pensie.

---

473 . *Georges Mouton*, mareşal-conte de Lobau, unul din generalii lui Napoleon I, deveniţi colaboratori ai lui Ludovic-Filip. Sub monarhia din iulie a deţinut un comandament superior în garda naţională, pavăza burgheziei în contra muncitorimii pariziene, şi a organizat înnăbu-şirea insurecţiei populare din iunie 1832, evocată de Victor Hugo.

Cînd pleca singur, mai totdeauna seara, purta o haină şi nişte pantaloni de lucrător şi-şi trăgea şapca pînă peste ochi. Era la mijloc prevedere sau umilinţă? Amîndouă deodată. Cosette se deprinsese cu latura enigmatică a vieţii ei şi nici nu mai băga de seamă ciudăţeniile tatălui său. Toussaint îl iubea şi-l respecta pe Jean Valjean, şi tot ce făcea el i se părea bine făcut. Într-o zi, măcelarul, care-l zărise pe Jean Valjean, îi spuse: „E un caraghios!” Ea îi răspunse „E un sf-sfînt!”

Şi Jean Valjean, şi Cosette, şi Toussaint intrau şi ieşeau totdeauna prin poarta din strada Babylone. Era greu să ghiceşti că locuiau în strada Plumet, dacă nu-i zăreai prin grilajul grădinii. Grilajul însă era veşnic închis. Jean Valjean nu îngrijea grădina, anume ca să nu atragă atenţia.

Poate că aici se înşela.

III

FOLIIS AC FRONDIBUS[474]

Grădina casei din strada Plumet lăsată în paragină de aproape o jumătate de veac, era neîngrijită şi fermecătoare. Acum patruzeci de ani, trecătorii se opreau în stradă s-o privească, fără să bănuiască tainele care se ascundeau sub desişurile ei verzi şi proaspete.

---

474 . Printre foi şi frunze (lat.).

Cîţi visători nu şi-au lăsat sub desişurile ei verzi şi proaspete privirea şi gîndul să pătrundă, cercetătoare, printre gratiile străvechi de fier ale porţii închise cu lacăt, răsucită, strîmbă, prinsă între doi stîlpi de piatră, verzi de muşchi, încoronată atît de bizar cu un fronton de arabescuri indescifrabile.

Într-un colţ se afla o bancă de piatră, pe alocuri cîteva statui năpădite de mucegai, cîteva bolţi părăginite care putrezeau lîngă zid. Nu mai erau nici alei, nici straturi. Pretutindeni, bălării. Se sfîrşise grădinăritul; se reîntorsese natura. Buruienile năpădeau peste tot, umplînd cu o bucurie nemărginită acea biată palmă de pămînt. Mixandrele înflorite erau o sărbătoare. Nimic nu oprea în loc sfîntul avînt al vieţii spre lumină. Toate creşteau nestînjenite, ca în vremile dintîi. Copacii se aplecaseră spre mărăcini, mărăcinii se ridicaseră spre copaci, plantele se căţăraseră, ramurile se înclinaseră, tot ceea ce se tîrăşte pe pămînt se întîlnise cu ceea ce creşte în aer; ceea ce flutură în vînt se aplecase spre ceea ce şerpuie în muşchi. Trunchiurile, ramurile, frunzele, fibrele, tufele, cîrceii, curpenii, spinii se împletiseră, amestecaţi, cununaţi, contopiţi. Vegetaţia, într-o îmbrăţişare strînsă şi adîncă, celebrase şi împlinise acolo, sub ochiul mulţumit al creatorului, pe întinderea aceea de aproape un pogon, misterul sfînt al frăţiei, simbol al frăţiei omeneşti. Grădina nu mai era o grădină, era un

desiş uriaş, adică ceva de nepătruns, ca o pădure, populat, ca un oraş, fremătător, ca un cuib, umbros, ca o catedrală, înmiresmat, ca un buchet, singuratic, ca un mormînt, viu ca mulţimea.

În Floréal[475] tufişul acesta uriaş, crescînd ca la el acasă în dosul grilajului, între cele patru ziduri, era o parte din frămîntarea ascunsă a germinaţiei universale, tresărea la răsăritul soarelui aproape ca o vietate care aspiră efluviile iubirii cosmice şi simte cum se urcă şi clocoteşte seva primăverii; îşi scutură în vînt coama verde, minunată, semănînd pe pămîntul jilav, pe statuile roase, pe terasa năruită a pavilionului şi pînă şi pe pavajul străzii pustii stele de flori, perle de rouă, rodnicie, frumuseţe, viaţă, bucurie, miresme.

În miezul zilei se ascundeau în el mii de fluturi albi, şi priveliştea acestui vîrtej de fulgi în umbră, a acestei zăpezi vii a verii era dumnezeiască. Acolo, în umbra veselă a verdeţii, o mulţime de voci nevinovate îi vorbeau sufletului în şoaptă şi tot ce uita să spună ciripitul întregea zumzetul. Seara, un abur de visare se desprindea din grădină şi o învăluia. O acoperea un giulgiu de ceaţă, o tristeţe calmă, cerească. Mirosul îmbătător al caprifoiului şi al volburei se înălţa de pretutindeni, ca o otravă dulce şi

---

475 . Luna a opta (de la 20 aprilie la 19 mai) în calendarul republican.

pătrunzătoare. Se auzea ultima chemare a scorţărelului şi a codobaturii, care adormeau în rămuriş. Se simţea intimitatea sfîntă dintre pasăre şi copac. Ziua, aripile înveselesc frunzele; noaptea, frunzele ocrotesc aripile.

Iarna, desişul era negru, ud, zbîrcit, tremurător şi lăsa puţin să se întrevadă casa. În locul florilor pe raumuri şi ai stropilor de rouă pe flori, se vedeau panglicile de argint ale melcilor fără casă pe covorul rece şi des al frunzelor galbene. Dar, oricum, sub orice înfăţişare, în orice anotimp, primăvara, iarna, vara, toamna, ungherul acesta era plin de melancolie, contemplaţie, singurătate, libertate: omul lipsea şi Dumnezeu era de faţă. Vechiul gard de fier ruginit părea că spune: „Grădina aceasta e a mea”.

În zadar o înconjurau străzile Parisului, palatele minunate şi clasice din strada Varennes la doi paşi, Domul Invalizilor alături, Camera deputaţilor nu prea departe, în zadar se plimbau, luxoase, trăsurile de gală de pe strada Bourgogne şi de pe strada Saint-Dominique; în zadar se încrucişau, la răspîntia apropiată, omnibusele galbene, cafenii, albe, roşii; pustiul domnea în strada Plumet. Moartea foştilor proprietari, revoluţia, prăbuşirea vechilor averi, delăsarea, uitarea, patruzeci de ani de părăsire şi de tăcere, fuseseră de ajuns pentru a aduce din nou în acest loc norocos feriga, cucuta, lumînărica, coada şoricelului,

degetariţa, ierburile înalte, plantele mari, cu frunze late şi creţe, împînzite într-un verde deschis, şopîrlele, cărăbuşii, gîzele neliniştite şi iuţi; pentru a scoate din adîncurile pămîntului, între aceste patru ziduri, nu ştiu ce măreţie sălbatică şi aprigă a naturii, care răstoarnă planurile mărunte ale omului şi se răspîndeşte întreagă oriunde biruie: în furnică sau în vultur, aşa cum se dezlănţuie în grădiniţa aceasta din Paris cu tot atîta putere şi măreţie ca într-o pădure virgină din Lumea Nouă.

Nimic nu e neînsemnat. Oricine se lasă pătruns de puterea adîncă a naturii o ştie. Cu toate că filozofiei nu i-e dată nici o mulţumire absolută, şi nu poate mărgini cauza aşa cum nu poate limita efectul, visătorul cade totuşi nemărginit în faţa acestor descompuneri de forţe care ajung la unitate.

Totul lucrează pentru tot.

Algebra se aplică norilor: iradiaţiile stelelor îi sînt de folos trandafirului. Nici un gînditor n-ar îndrăzni să spună că mireasma răsurii e de prisos constelaţiilor. Cine poate calcula traiectoria unei molecule? Ştim noi daca plăsmuirea lumilor nu e determinată de căderea firelor de nisip? Cine cunoaşte fluxul şi refluxul reciproc al infinitului mare şi al infinitului mic, răsunetul cauzelor în abisul fiinţei şi noianul creaţiunii? Şi un vierme are rostul lui. Ceea ce e mare e mic, ceea ce e mic e mare. Totul e în echilibru în ceea ce e

necesar. Înspăimîntătoare viziune pentru gîndirea omenească. Între fiinţe şi lucruri există relaţii care ţin de miracol. Totul are preţ în acest tot nemărginit care porneşfe de la soare şi ajunge la gîză. Avem nevoie unii de alţii. Lumina, nu duce în azur miresmele pămînteşti fără să ştie ce face cu ele. Noaptea împarte esenţe stelare florilor adormite. Toate păsările care zboară au legat de gheruţe firul infinitului. Germinaţia sporeşte cu naşterea unui meteor şi cu lovitura de cioc a rîndunicii care sparge oul; ea determină în acelaşi timp naşterea unei rîme şi venirea pe lume a lui Socrate.

Microscopul începe acolo unde sfîrşeşte telescopul. Care din două vede mai departe? Alegeţi! Mucegaiul e o constelaţie de flori. O nebuloasă e un furnicar de stele. Aceeaşi convieţuire, poate şi mai uimitoare, a problemelor gîndirii şi a fenomenelor materiei. Elementele şi ideile se amestecă, se contopesc, se împerechează, se înmulţesc unele prin altele, ca să împingă lumea materială şi lumea morală spre aceeaşi lumină. Fenomenul e veşnic aplecat asupra lui însuşi. În vastele schimbări cosmice viaţa universală circulă pretutindeni în cantităţi necunoscute, rostogolind totul în misterul nevăzut al efluviilor, folosind tot, nepierzînd visul niciunui somn, semănînd ici o mică vietate, fărîmiţînd acolo un astru, oscilînd şi şerpuind, făcînd din

lumină o putere şi din gîndire un element, risipită şi indivizibilă, dizolvînd tot, afară de acest punct geometric: eul; aducînd totul la sufletul-atom, înflorind totul în Dumnezeu, împletind toate activităţile, de la cea mai înaltă pînă la cea mai neînsemnată, în obscuritatea unui mecanism ameţitor, subordonînd – cine ştie? poate numai prin identitatea legii – trecerea cometei pe firmament, unei rotiri a infuzorului într-o picătură de apă. Maşină alcătuită din spirit. Angrenaj uriaş, al cărui prim motor e musculiţa şi ultimă roată e zodiacul!

IV

GRAŢIILE SE SCHIMBĂ

Părea că grădina aceasta, creată odinioară ca să ascundă taine dezmăţate, se schimbase şi devenise potrivită pentru a ascunde taine fără de prihană. Nu mai avea nici bălţi de verdeaţă, nici pajişti, nici umbrare, nici peşteri. Avea o minunată întunecime despletită, care cădea ca un val de pretutindeni. Paphos[476] se preschimbase în rai. Un fel de remuşcare însănătoşise ascunzişul acesta. Buchetiera aceasta îşi oferea florile sufletului. Această grădină cochetă, pe vremuri deocheată,

---

476 . Oraş din Cipru, celebru în antichitate pentrul cultul lui Venus, zeiţa iubirii.

reintrase în fericire şi pudoare. Un preşedinte asistat de un grădinar, un omuleţ care credea că-l continuă pe Lamoignon şi alt omuleţ care credea că-l continuă pe Lenôtre[477] o schimonosiseră, o pregătiseră pentru aventuri galante; natura şi-o luase înapoi, o umpluse de umbră, o rînduise pentru dragoste.

În singurătatea aceasta se afla şi o inimă care era în aşteptare. Dragostea n-avea decît să se arate. Se afla acolo un templu de verdeaţă, de ierburi, de muşchi, de suspine, de păsărele, de întunecimi moi, de ramuri clătinate şi un suflet alcătuit din blîndeţe, din credinţă, din nevinovăţie, din nădejde, din aspiraţii şi iluzii.

Cînd Cosette ieşise din mînăstire era încă o copilă. Trecuse puţin peste paisprezece ani şi intrase în „vîrsta ingrată”. Am mai spus-o: în afară de ochi, părea mai curînd urîţică decît drăguţă. Nu avea nici o trăsătură supărătoare, dar era stîngace şi slabă, sfioasă şi, în acelaşi timp, cutezătoare; în sfîrşit, o fetiţă care crescuse mare.

Educaţia ei era sfîrşită. Adică învăţase religia, mai cu seamă cucernicia. Apoi „istoria”, adică ceea ce se numea aşa la mînăstire, geografia, gramatica, participiile, regii Franţei, puţină muzică, să deseneze un nas etc., dar

---

477 . Guillaume de Lamoignon a fost, sub Ludovic al XIV-lea, prim-preşedinte al Parlamentului din Paris, curtea de justiţie cea mai înaltă a regatului. Arhitectul peisagist Lenôtre a desenat, între altele, planul parcului castelului din Versailles.

despre celelalte lucruri nu ştia nimic, ceea ce era totodată fermecător şi primejdios. Sufletul unei fete tinere nu trebuie lăsat neştiutor. Mai tîrziu se nasc în el imagini prea vii şi prea neaşteptate, ca într-o odaie întunecoasă. El trebuie să fie luminat pe încetul, cu discreţie, mai mult cu reflexul realităţii decît cu strălucirea ei directă şi tare. Penumbră utilă, gingaşă dar severă, care risipeşte temerile copilăreşti şi împiedică prăbuşirile. Numai instinctul matern, intuiţie minunată în care intră amintirile fecioarei şi experienţa femeii, ştie cum şi cu ce mijloace să alunge treptat această penumbră. Nimic nu înlocuieşte acest instinct. Toate călugăriţele din lume nu fac cît o mamă, cînd e vorba de călăuzirea sufletului unei fete tinere.

Cosette n-avusese mamă. N-avusese decît multe mame, la plural.

Iar Jean Valjean, oricîtă dragoste şi oricîtă grijă ar fi avut, nu era decît un om bătrîn care nu ştia nimic.

Şi cîtă ştiinţă trebuie ca să poţi lupta împotriva acestei mari neştiinţe care se numeşte nevinovăţie, în opera de educaţie, în îndeletnicirea aceasta grea care e pregătirea femeii pentru viaţă!

Mînăstirea pregăteşte o fată pentru patimă mai mult decît orice pe lume. Ea sileşte gîndurile să se întoarcă spre necunoscut. Inima adunată în ea însăşi se adînceşte, neputîndu-

se revărsa, nici cheltui: de aci pornesc viziunile, presupunerile, bănuielile, romanele schiţate, aventurile dorite, plăsmuirile, clădirile ridicate în întregime în bezna lăuntrică, unghere întunecate şi tainice în care patimile îşi găsesc numaidecît cuib, de cum au putut trece dincolo de gratii. Mînăstirea e o apăsare care ar trebui să dureze toată viaţa ca să poată învinge inima omenească.

Ieşind din mînăstire, Cosette nu putea întîlni nimic mai blînd şi mai primejdios decît casa din strada Plumet. Era o continuare a singurătăţii, îmbinată cu începutul libertăţii. O grădină închisă, dar o natură puternică, bogată, voluptuoasă şi înmiresmată. Aceleaşi vise ca la mînăstire, dar posibilitatea de a zări bărbaţi tineri. Tot gratii, dar înspre stradă.

Şi cu toate astea, o mai spunem o dată, cînd Cosette ajunse aici era încă un copil. Jean Valjean îi dărui grădina aceea părăsită. „Fă ce vrei cu ea!” îi spunea el. Cosette se bucura. Răscolea toate tufişurile şi toate pietrele, ca să caute gîze. Aşteptînd să viseze, se juca. Îi plăcea grădina cu gîngăniile care furnicau în iarbă, sub picioarele ei, aşteptînd s-o iubească pentru stelele pe care avea să le vadă printre ramuri, deasupra capului.

Şi apoi îl iubea pe taică-său, adică pe Jean Valjean, din tot sufletul, cu o patimă naivă, filială, care făcea ca bătrînul să-i fie un tovarăş dorit şi fermecător. Ne aducem aminte că

domnul Madeleine citea mult, Jean Valjean continuase. Ajunsese să vorbească frumos. Avea bogăţia ascunsă şi elocvenţa unei inteligenţe umile şi adevărate, care s-a cultivat singură. Îi rămăsese numai atîta asprime cît era nevoie ca să nu fie de o bunătate plicticoasă. Avea o gîndire aspră şi o inimă blajină. Cînd se plimbau singuri prin Luxembourg, îi lămurea îndelung lucrurile, aducîndu-şi aminte tot ce citise, tot ce suferise. Cosette îl asculta şi ochii ei rătăceau pierduţi.

Gîndurile Cosettei se mulţumeau cu acest om simplu, aşa cum jocurile ei se mulţumeau cu grădina aceea sălbatică. După ce alergase după fluturi, venea la el abia răsuflînd şi-i spunea: „Vai, cît am fugit!” El o săruta pe frunte.

Cosette îl adora. Se ţinea toată ziua de el. Fericirea era acolo unde era Jean Valjean. Deoarece Jean Valjean nu locuia nici în pavilion, nici în grădină, Cosettei îi plăcea mai mult în curtea pietruită din dosul casei, decît între flori; în odăiţa cu scaune de paie, decît în marele salon tapisat, plin de fotolii moi. Jean Valjean îi spunea cîteodată, zîmbind, fericit că fusese deranjat: „Acum du-te la tine acasă! Lasă-mă puţin singur!”

Ea îl certa drăgăstos, cu acele mustrări atît de înduioşătoare cînd pornesc de la o fiică:

— Tată, mi-e frig la dumneata. De ce na pui aici un covor şi o sobă?

— Fetiţă dragă, pe lume sînt atîţia oameni care merita mai mult decît mine şi n-au nici măcar un acoperiş deasupra capului!

— Atunci eu de ce am foc şi tot ce trebuie?

— Pentru că eşti femeie şi copil.

— Ei, şi? Bărbaţilor trebuie să le fie frig şi s-o ducă rău?

— Unora dintre ei.

— Bine, atunci am să vin aici atît de des, încît va trebui să faci foc.

Şi-i mai spunea:

— Tată, de ce mănînci pîine atît de proastă?

— Uite-aşa, fetiţo!

— Atunci, dacă mănînci dumneata am să mănîne şi eu.

Şi Jean Valjean mînca pîine albă, ca să nu mănînce Cosette pîine neagră.

Cosette îşi aducea aminte foarte tulbure de copilăria ei. Se ruga seara şi dimineaţa pentru mama ei, pe care n-o cunoscuse. Soţii Thénardier îi rămăseseră în minte ca două hîde arătări de vis. Îşi aducea aminte că fusese „într-o zi, noaptea”, să aducă apă dintr-o pădure. Credea că aceasta se petrecuse foarte departe de Paris. I se părea că-şi începuse viaţa în fundul unei prăpăstii şi că Jean Valjean o scosese din ea. Copilăria ei îi părea un timp în care fusese înconjurată de urechelniţe, de păianjeni şi de şerpi. Seara, cînd se gîndea la acestea, înainte de-a adormi, cum nu prea era sigură că Jean Valjean îi era tată, îşi închipuia

că sufletul maică-si trecuse în omul acesta şi venise să trăiască lîngă ea.

Cînd Jean Valjean se odihnea, ea îşi lipea obrazul de capul lui alb şi lăcrima încet, spunîndu-şi: „Omul acesta e poate mama mea!”

Cosette, oricît ar fi de ciudat s-o spunem, în nevinovăţia ei de fată crescută la mînăstire (virginitatea, de altfel, nu poate înţelege în nici un chip maternitatea), începuse să creadă că poate nici n-avusese mamă. Nici nu cunoştea numele acestei mame. Jean Valjean tăcea de cîte ori îl întreba cum o chemase pe mama ei. Dacă întreba de două ori, zîmbea. O dată fata stărui şi zîmbetul se sfîrşi într-o lacrimă.

Tăcerea lui Jean Valjean o ascundea pe Fantine după un văl de întuneric.

O făcea din prudenţă? Din respect? Din teama de a încredinţa acest nume unei amintiri străine?

Cît timp Cosette fusese mică, Jean Valjean îi vorbise bucuros despre maică-sa. Cînd crescu, îi fu peste puteri.

I se părea că nu mai avea curajul. Din pricina Cosettei? Din pricina Fantinei? Simţea o teamă pioasă la gîndul că ar putea să strecoare umbra aceasta în gîndurile Cosettei şi să amestece moartea, ca pe un al treilea, în soarta lor. Cu cît îi era mai sfîntă această umbră, cu atît îi era mai frică de ea. Se gîndea la Fantine şi se simţea copleşit de tăcere.

Zărea parcă în întuneric ceva care semăna cu un deget ridicat la buze. Toată pudoarea pe care o avusese cîndva Fantine, şi care în timpul vieţii o părăsise, se întorsese oare după moarte s-o învăluie, să vegheze, răzvrătită asupra liniştii acestei moarte şi s-o păzească aprig în mormîntul ei? Îi simţea oare şi Jean Valjean apăsarea fără să-şi dea seama? Noi, care credem în moarte, nu sîntem dintre cei care înlătură această explicaţie plină de taine. De aici venea imposibilitatea de a rosti acest nume Fantine, chiar pentru Cosette.

Într-o zi, Cosette spuse:

— Tată, astă-noapte am văzut-o pe mama în vis. Avea două aripi mari. În viaţa mama trebuie să fi fost aproape, o sfîntă.

— Prin suferinţă, răspunse Jean Valjean.

Altminteri Jean Valjean era fericit.

Cînd Cosette ieşea cu el, se rezema de braţul lui mîndră, fericită, cu inima liniştită. Jean Valjean se simţea copleşit de bucurie în faţa acestor dovezi de dragoste care îl cuprindeau numai pe el şi nu mai avea nevoie de nimic altceva. Bietul om tresărea cuprins de o fericire îngerească. Îşi spunea, îmbătat, că va ţine aşa toată viaţa. Se gîndea că nu suferise destul ca să merite o fericire atît de minunată şi-i mulţumea lui Dumnezeu în adîncul sufletului că îngăduise să fie iubit, el, păcătosul, de această făptură nevinovată.

V

TRANDAFIRUL ÎŞI DĂ SEAMA CE E O ARMĂ DE LUPTĂ

Într-o zi Cosette se uită din întîmplare în oglindă şi-şi spuse: „Ia te uită!” I se părea că e aproape frumoasă. Se tulbură în chip ciudat. Pînă atunci nu se gîndise niciodată la chipul ei. Se vedea în oglindă, dar nu se privea. I se spusese adesea că e urîtă. Numai Jean Valjean zicea încetişor: „Ba nu! Nu!” Oricum, Cosette se socotise totdeauna urîtă şi crescuse cu ideea asta, cu resemnarea uşuratică a copilăriei. Şi iată că deodată oglinda îi spunea ca şi Jean Valjean: „Ba nu!” Nu putu dormi noaptea. „Dacă aş fi frumoasă? se gîndea ea. Ce nostim ar fi să fiu frumoasă!” Îşi aducea aminte de unele dintre colegele ei, despre a căror frumuseţe se vorbea în mînăstire, şi-şi spunea: „Cum? Să fiu şi eu ca domnişoara Cutare?” A doua zi se privi din nou, dar nu din întîmplare, şi se îndoi: „Unde-mi erau minţile? Sînt urîtă!” Dormise rău, avea cearcăne la ochi şi era palidă. Nu se bucurase prea mult în ajun, cînd se crezuse frumoasă, dar se întristă acum, cînd nu mai putea crede. Nu se mai privi de loc, şi timp de cincisprezece zile încercă să se pieptene cu spatele la oglindă.

Seara, după cină, broda de obicei în salon sau cosea aşa cum învăţase la mînăstire, şi

Jean Valjean citea lîngă ea. O dată ridică ochii de pe lucru şi o surprinse neliniştea cu care o privea tatăl ei.

Altă dată, pe stradă, i se păru că cineva pe care nu-l vedea spusese în spatele ei: „Frumuşică femeie, dar prost îmbrăcată”. „Ei, se gîndise ea, nu-i vorba de mine, eu sînt bine îmbrăcată şi urîtă. ” Purta pe atunci pălărie de pluş şi rochie de lînă.

Într-o zi, în sfrşit, pe cînd se afla în grădină, o auzi pe bătrîna Toussaint spunînd: „Domnule, aţi băgat de seamă ce frumoasă se face domnişoara?” Cosette nu auzi ce răspunsese taică-său, dar cuvintele bătrînei o zguduiră. Fugi din grădină, se sui în odaia ei, alergă la oglindă, după ce nu se mai privise de trei luni, şi scoase un strigăt. Rămăsese uluită de ea însăşi.

Era frumoasă şi plină de graţie. Nu se putea reţine să nu fie de părerea lui Toussaint şi a oglinzii. Trupul i se împlinise, pielea i se albise, părul căpătase luciu, o strălucire necunoscută se aprinsese în ochii ei albaştri. Conştiinţa frumuseţii sale îi apăru întreagă într-o clipă, ca o lumină mare care se revarsă. Ceilalţi îşi dăduseră seama, Toussaint o spusese; fără îndoială că trecătorul vorbise despre ea. Coborî iar în grădină, crezîndu-se regină, părîndu-i-se că păsările cîntă, deşi era iarnă, că cerul era aurit, că soarele strălucea în copaci, florile în tufişuri. Era tulburată, nebună, pierdută într-o

încîntare fără margini.

Jean Valjean simţea şi el o strîngere de inimă adîncă şi nelămurită.

În adevăr, contempla şi el, cu spaimă, de cîtva timp frumuseţea care se ivea tot mai strălucitoare pe chipul dulce al Cosettei. Zori zîmbitoare pentru ceilalţi, triste pentru el.

Cosette se făcuse frumoasă cu mult înainte de a-şi da seama. Dar lumina neaşteptată, care se înălţa încet şi învăluia treptat întreaga făptură a fetei, rănise încă din prima zi pleoapele întunecate ale lui Jean Valjean. Simţi că se petrece o schimbare în viaţa lui fericită, atît de fericită, încît se temea ca o împrejurare nouă să nu-i strice această fericire. Omul acesta, care trecuse prin toate suferinţele, care sîngera încă zdrobit de destinul său, care fusese aproape rău şi ajunsese aproape sfînt, care, după ce tîrîse lanţul în ocnă, tîra acum lanţul nevăzut dar apăsător al unei infamii nedefinite, omul acesta, pe care legea îl urmărea încă şi care putea în fiecare clipă să fie prins şi azvîrlit din umbra virtuţii lui în lumina crudă a dispreţului public, omul acesta primea tot, ierta tot, îngăduia tot, binecuvînta tot, îndura tot şi nu cerea providenţei, oamenilor, legii, societăţii, naturii, lumii, decît un singur lucru: dragostea Cosettei!

Să-l iubească mereu! Dumnezeu să nu împiedice sufletul acestui copil să vină către el, să rămînă al lui. În dragostea Cosettei găsea

vindecare, odihnă, pace, mulţumire, răsplată şi biruinţă. Era iubit de Cosette şi-i era de ajuns, nu cerea mai mult. Dacă ar fi fost întrebat:

„Mai vrei ceva?” ar fi răspuns: „Nu”. Dacă Dumnezeu i-ar fi spus: „Vrei în schimb cerul?” ar fi răspuns: „M-aş simţi păgubit”.

Tot ceea ce atingea, fie şi la suprafaţă, această stare de lucruri îl făcea să tremure, ca un început de schimbare. Nu ştiuse niciodată bine ce înseamnă frumuseţea unei femei. Pricepea din instinct că trebuie să fie ceva minunat.

Privea înspăimîntat, din adîncurile urîţeniei lui, ale bătrîneţii, ale nefericirii, ale singurătăţii silite, ale umilinţei lui, spre această frumuseţe care înflorea lîngă el din ce în ce mai luminoasă şi biruitoare, pe fruntea nevinovată şi de temut a fetei.

Primele semne se iviră fără întîrziere.

A doua zi după ce Cosette îşi spusese: „Fără îndoială că sînt frumoasă”, începu să se gîndească la îmbrăcăminte. Îşi aduse aminte de cuvintele trecătorului: „Frumoasă, dar prost îmbrăcată” – glas de oracol care trecuse pe lîngă ea şi se stinsese, după ce îi lăsase în inimă unul dintre cei doi germeni care umplu mai tîrziu întreaga fiinţă a femeii: cochetăria. Celălalt e dragostea.

În clipa în care se ştiu frumoasă, sufletul de femeie se deşteptă în ea. Începu să urască rochia de lînă şi să se ruşineze de pălăria de

pluş. Taică-său nu-i refuzase niciodată nimic. Învăţă numaidecît toată arta care stă în alegerea unei pălării, a unei rochii, a măntăluţei, a pantofilor, a mînecuţelor, a stofei care se potriveşte, a culorii care vine bine, acel gust fin care face din femeia pariziană ceva atît de fermecător, atît de adînc şi de primejdios. Expresia „e o femeie îmbătătoare” a fost născocită pentru parizience.

În mai puţin de o lună, micuţa Cosette ajunse, în pustiul din strada Babylone, nu numai una din femeile cele mai drăguţe, ceea ce nu e puţin, ci dintre cele mai bine îmbrăcate din Paris, ceea ce e mult mai mult. Ar fi vrut să-l mai întîlnească pe trecătorul acela, ca să vadă ce avea să mai spună, ca „să-i arate ea lui!” Era, în adevăr, încîntătoare întru totul şi ştia să deosebească de minune o pălărie de la *Gérard* de o pălărie de la *Herbaut*.

Jean Valjean privea cu spaimă pieirea sa. El, care simţea că nu poate decît să se tîrască, cel mult să umble, vedea cum îi cresc aripi Cosettei.

De altfel, o femeie care s-ar fi uitat puţin la îmbrăcămintea Cosettei şi-ar fi dat seama că n-are mamă. Cosette nu lua în seamă anumite reguli bine stabilite. O mamă, de pildă, i-ar fi spus că o fată tînără nu se îmbracă în rochie de damasc.

Prima dată cînd Cosette ieşi în rochie, cu pelerină de damasc negru şi cu pălărie de crep

alb, îl luă de braţ pe Jean Valjean veselă, luminoasă, îmbujorată, mîndră, strălucitoare şi-l întrebă: „Tată, cum îţi par?” Jean Valjean răspunse cu un glas care părea amar de invidie: „Încântătoare!” La plimbare se purtă ca de obicei. Cînd se întoarseră acasă, o întrebă pe Cosette:

— N-ai să-ţi mai pui niciodată rochia şi pălăria... ştii tu care?

Aceasta se petrecea în odaia Cosettei. Cosette se întoarse spre cuierul din dulap, de care îşi agăţase hainele ei de şcoală.

— Zdrenţele astea?! Tată, ce vrei să mai fac cu ele? Nu, nu mai pun asemenea orori. Cu scufia asta pe cap parcă sînt o nebună!

Jean Valjean oftă adînc.

Din clipa aceea băgă de seamă că aceeaşi Cosette, care altădată cerea totdeauna să rămînă acasă, spunînd: „Tată, mă simt mai bine aici cu tine”, acum voia mereu să iasă la plimbare. „La ce foloseşte să ai o mutră drăguţă şi o îmbrăcăminte încîntătoare dacă nu le arăţi nimănui?”

Mai băgă de seamă că pe Cosette n-o mai trăgea inima să vină în curticica din spatele casei. Acum stătea mai mult în grădină şi se plimba bucuroasă în faţa grilajului. Jean Valjean, posac, nici nu călca în grădină. Rămăsese în curtea din fund, ca şi cîinele curţii.

Cosette, de cînd ştia că e frumoasă, pierdu

graţia pe care o avea pe cînd n-o bănuia încă. E o graţie fermecătoare, pentru că frumuseţea luminată de nevinovăţie, e fără cusur, şi nimic nu e mai gingaş decît o fiinţă nevinovată şi strălucitoare care păşeşte ţinînd în mînă cheia unui rai, fără s-o ştie. Dar graţia nevinovată pe care o pierdu fu înlocuită de un farmec gînditor şi grav. Întreaga ei făptură, pătrunsă de bucuriile tinereţii, de nevinovăţie şi de frumuseţe, răspîndea o minunată melancolie.

În epoca aceea o văzuse din nou Marius în Luxembourg, după o absenţă de şase luni.

VI

BĂTĂLIA ÎNCEPE

Cosette, în umbra în care trăia, era sortită, ca şi Marius, să fie cuprinsă de flacăra iubirii. Destinul, cu răbdarea sa tainică şi de neînlăturat, apropia una de alta aceste două făpturi încărcate şi dornice de furtunile clocotitoare ale patimii; aceste două suflete care purtau dragostea aşa cum doi nori poartă trăsnetul, şi care trebuiau să se întîlnească şi să se contopească într-o privire, ca norii într-un fulger.

În romanele de dragoste s-a vorbit atît de mult despre privire, încît a ajuns să fie dispreţuită. Azi abia mai îndrăzneşti să spui că doi oameni s-au iubit pentru că s-au privit. Şi

totuşi aşa se iubesc oamenii, şi numai aşa. Ce rămîne nu e decît ceea ce rămîne. Nimic nu e mai adevărat decît ciocnirea dintre două suflete cînd schimbă această scînteie.

În clipa în care Cosette, fără să-şi dea seama, îi aruncă lui Marius acea privire care îl tulbură adînc, el nu bănui că şi privirea lui o tulburase pe Cosette.

Îi făcuse şi el acelaşi rău şi acelaşi bine.

Ea îl privea de mult şi cerceta, aşa cum văd şi cercetează fetele, uitîndu-se în altă parte. Marius o găsea încă pe Cosette urîtă, pe cînd Cosette îl şi socotea pe Marius frumos. Dar, pentru că n-o lua în seamă, băiatul acesta îi era indiferent. Totuşi, nu se putu opri să nu-şi spună că avea păr frumos, ochi frumoşi, dinţi frumoşi, un glas frumos, cînd îl auzea vorbind cu colegii lui, că nu se ţinea destul de drept cînd umbla – dacă e vorba să-i găseşti neapărat un cusur – totuşi cu o anumită graţie, care era numai a lui, că nu părea prost, că toată făptura lui era aleasă; blajină, simplă şi mîndră, că, în sfîrşit, părea sărac, dar nu un înfrînt.

În ziua în care ochii lor se întîlniră şi îşi spuseră deodată primele lucruri nelămurite şi de nerostit pe care le îngînă ochii, Cosette la început nu înţelese. Se întoarse gînditoare acasă, în strada Ouest, unde Jean Valjean venise, după obiceiul lui, să petreacă şase săptămîni. A doua zi, cînd se trezi, se gîndi la

tînărul acela necunoscut atîta timp nepăsător şi glacial, care părea că acum o ia în seamă şi nu i se păru de fel că această atenţie i-ar fi făcut plăcere. Mai curînd era puţin mînioasă pe omul acesta dispreţuitor şi frumos. Se răzvrătea împotriva lui. I se părea că avea să se răzbune o dată, şi se bucura copilăreşte. Se ştia frumoasă şi simţea nelămurit că avea o armă. Femeile se joacă uneori cu frumuseţea lor, aşa cum copiii se joacă cu bricegele. Şi se rănesc cu ea.

Cititorul îşi aduce aminte de şovăielile lui Marius, de tulburarea lui, de temerile lui. Rămînea pe bancă şi nu se apropia. Asta o înciuda pe Cosette. Într-o zi ea îi spuse lui Jean Valjean:

— Tată, hai să ne plimbăm pînă colo.

Văzînd că Marius nu venea spre ea, se duse ea la el. În asemenea împrejurări toate femeile se aseamănă cu Mahomet. Lucru ciudat, primul semn al iubirii adevărate la un bărbat tînăr e sfiala şi la o fată e îndrăzneala. E de mirare, şi totuşi nimic nu e mai firesc. Cele două sexe încearcă să se apropie şi îmbracă unul însuşirile celuilalt.

În ziua aceea privirea Cosettei îl înnebuni pe Marius, privirea lui Marius o tulbură pe Cosette. Marius se depărtă plin de încredere, pe cînd Cosette se depărta neliniştită. Din ziua aceea se iubiră.

Cosette simţi, înainte de orice, o tristeţe

nedesluşită şi adîncă. I se păru că sufletul i se întunecase într-o singură zi. Nu şi-l mai recunoştea. Albul din sufletul fetelor tinere seamănă cu zăpada, e un amestec de răceală şi veselie. Se topeşte la soarele dragostei.

Cosette nu ştia ce-i dragostea. Nu auzise niciodată rostindu-se acest cuvînt în înţelesul lui pămîntesc. Pe cărţile de muzică profană care intrau în mînăstire cuvîntul *amor* fusese înlocuit cu *ulcior* şi *pridvor*. „Cele mari” încercau să dezlege ghicitorile: „Ah! Ce dulce e ulciorul!”, sau „Pridvorul nu cunoaşte milă!”. Cosette însă ieşise prea copil din mînăstire şi nu se ocupase prea mult de „pridvor”. Nu ştia ce nume să dea la ceea ce simţea acum. Dar a nu cunoaşte numele bolii nu înseamnă a fi mai puţin bolnav.

Iubea cu şi mai multă patimă, pentru că iubea fără să-şi dea seama. Nu ştia dacă era bine sau rău, prielnic sau primejdios, trebuincios sau vătămător, veşnic sau trecător, îngăduit sau oprit. Iubea. S-ar fi mirat dacă i s-ar fi spus: „Nu dormi? Dar nu-i voie! Nu mănînci? Foarte rău! Te înăbuşi şi-ţi bate inima? Nu trebuie! Te roşeşti şi te îngălbeneşti cînd un anumit domn îmbrăcat în negru se iveşte la capătul unei anumite alei verzi? E îngrozitor!” N-ar fi priceput şi ar fi răspuns: „Cum să fiu eu vinovată de un lucru în care nu pot nimic şi pe care nu-l înţeleg?”

Se întîmplase că dragostea care o

întîmpinase era tocmai cea care se potrivea de minune cu starea ei sufletească. Era un fel de adoraţie de departe, o contemplare mută, o îndumnezeire a necunoscutului. Adolescenţa se ivea în faţa adolescenţei, visul nopţilor devenea roman şi rămînea vis, umbra dorită era în sfîrşit reală, făcută trup, încă fără nume, fără greş, fără pată, fără dorinţe şi fără cusur. Într-un cuvînt iubitul depărtat şi rămas în lumea idealului, o himeră care îmbrăcase o formă. Oricare altă întîlnire mai reală şi mai apropiată ar fi înspăimîntat-o pe Cosette aşa cum era pe jumătate cufundată în ceţurile tulburi ale mînăstirii. Avea, amestecate, toate temerile copilului şi toate spaimele călugăriţei. Aerul mînăstirii, de care se îmbibase vreme de cinci ani, se risipea cu încetul şi făcea ca totul să pară nesigur în jurul ei. În starea în care se afla, nu-i trebuia un iubit, ci o viziune. Începu sa-l adore pe Marius ca pe ceva fermecător, luminos, nefiresc.

Îi zîmbea deschis, pentru că nevinovăţia fără margini atinge cochetăria nemărginită.

Aştepta zilnic, cu nerăbdare, ora plimbării; îl găsea pe Marius, se simţea nespus de fericită şi credea cu sinceritate că îşi mărturiseşte toate gîndurile, spunîndu-i lui Jean Valjean:

— Ce minunată grădină e Luxembourgul!

Marius şi Cosette erau învăluiţi în taină unul pentru celălalt. Nu-şi vorbeau, nu se salutau, nu se cunoşteau; se vedeau şi trăiau

mulţumită faptului că se priveau, ca stelele din cer, despărţite de milioane de leghe.

Cosette devenea, încetul cu încetul, femeie şi înflorea frumoasă şi îndrăgostită, cu conştiinţa frumuseţii ei şi cu neştiinţa dragostei. Şi pe deasupra cochetă, din nevinovăţie.

VII

O TRISTEŢE MAI ADÎNCĂ DECÎT ALTA

Orice împrejurare îşi are instinctul ei. Bătrînă, veşnica mamă, natura, îl vestea în tăcere pe Jean Valjean de prezenţa lui Marius. Jean Valjean tresărea în adîncul fiinţei sale. Nu vedea nimic, nu ştia nimic şi, totuşi, cerceta cu atenţie încăpăţînată întunericul în care se afla, ca şi cum ar fi simţit că de o parte se năştea, de altă parte se năruia ceva. Marius, din instinct şi el, ocrotit de aceeaşi mamă, natura, făcea tot ce putea ca să se ascundă de tatăl iubitei sale. Totuşi, Jean Valjean îl zărea cîteodată. Purtările lui Marius nu mai erau

fireşti. Avea anumite prudenţe suspecte şi îndrăzneli stîngace. Nu se mai apropia de ei ca odinioară. Se aşeza mai departe şi rămînea în extaz. Avea o carte şi se prefăcea că citeşte. De ce se prefăcea? Altădată venea cu hainele vechi, acum se îmbrăca totdeauna cu haina cea nouă. Nu se putea spune sigur că nu-şi încreţea părul, avea o privire ciudată, purta mănuşi. Pe scurt, Jean Valjean nu-l putea suferi.

Cosette nu lăsa să se ghicească nimic. Fără să-şi dea bine seama de ce, simţea că era ceva care trebuia ascuns.

Jean Valjean găsea o potrivire între gustul pentru găteală, care îi venise Cosettei, şi hainele noi pe care şi le punea zilnic necunoscutul. Poate că era o întîmplare, sigur că era numai atît, dar o întîmplare plină de ameninţări.

Niciodată nu-i vorbise Cosettei despre necunoscutul acesta.

Într-o zi, însă, nu se mai putu stăpîni şi, cu deznădejdea nelămurită a omului care încearcă să-şi măsoare adîncimea nenorocirii, îi spuse:

— Ce închipuit pare băiatul ăsta!

Cu un an înainte, Cosette, fetiţă nepăsătoare, ar fi răspuns: „Ba nu, e fermecător!” Peste zece ani, cu inima plină de dragoste pentru Marius, ar fi răspuns: „Ai dreptate! E închipuit şi nesuferit!” În clipa aceea a vieţii şi a inimii ei, se mărgini să

răspundă cu o linişte nemaipomenită:

— Băiatul ăsta?

Ca şi cum l-ar fi văzut pentru prima oară în viaţa ei.

„Sînt un nătărău! se gîndi Jean Valjean. Nici nu-l băgase de seamă, şi eu i-l arăt.”

O, naivitate a bătrînilor! Înţelepciune a copiilor!

Mai este o lege a acestor ani fragezi, plini de suferinţă şi de griji, a luptelor vii dintre prima iubire şi primele piedici: fata nu se lasă prinsă în nici o capcană, bărbatul cade în toate. Jean Valjean începuse o luptă surdă împotriva lui Marius, care, cu prostia sublimă a patimei şi a vîrstei lui, nu ghici. Jean Valjean îi întinse o mulţime de laţuri: schimbă ora, schimbă banca, îşi uită batista, veni singur la Luxembourg. Marius, cu ochii închişi, se prinse în toate. Răspunse cu nevinovăţie: da, la toate semnele de întrebare aşezate de Jean Valjean în calea lui. Cosette însă rămînea închisă în nepăsarea ei prefăcută şi în liniştea ei netulburată, aşa că Jean Valjean ajunse la această concluzie: nerodul ăsta e îndrăgostit nebun de Cosette şi ea habar n-are de existenţa lui.

Şi totuşi inima îi tremura îndurerată. Clipa în care Cosette avea să iubească putea să sune oricînd. Nu încep toate prin nepăsare?

O singură dată Cosette făcu o greşeală şi-l sperie. Se ridicase de pe banca pe care

stătuseră trei ceasuri, şi cînd să plece acasă ea spuse: „Aşa de repede?”

Jean Valjean nu întrerupse plimbările la Luxembourg, pentru că nu voia să facă nimic neobişnuit şi mai ales să atragă atenţia Cosettei, dar în timpul ceasurilor acelora atît de încîntătoare pentru cei doi îndrăgostiţi, pe cînd Cosette îşi trimitea zîmbetul lui Marius, îmbătat, care nu mai vedea altceva pe lume decît chipul ei iubit, Jean Valjean aţintea asupra lui nişte ochi scânteietori şi cumpliţi. El, care crezuse că nu mai e în stare de nici un sentiment duşmănos, avea clipe în care, cînd Marius era pe aproape, se credea iarăşi sălbatic şi crud şi simţea cum se răscoală împotriva bărbatului acestuia, străfundurile sufletului lui în care sălăşluise pe vremuri atîta furie. I se părea că se deschideau în el din nou cratere necunoscute.

Cum! Omul acela era mereu acolo! Ce căuta? Venea să dea tîrcoale, să adulmece, să cerceteze, să încerce! Venea să spună: „Ei, şi de ce nu?” Venea să stea la pîndă în jurul vieţii lui, a lui Jean Valjean! În jurul fericirii lui, ca s-o ia şi să fugă cu ea!

Jean Valjean adăuga: „Da, asta e! Ce caută? O aventură! Ce vrea? Un fleac de dragoste! Un capriciu! Şi eu! Cum?! Am fost mai întîi cel mai ticălos dintre oameni, pe urmă cel mai nenorocit, am trăit şaizeci de ani îngenuncheat, am suferit cît am putut suferi,

am îmbătrînit fără să fi fost vreodată tînăr, am trăit fără familie, fără părinţi, fără prieteni, fără femeie, fără copii, mi-am lăsat sîngele pe toate pietrele, pe toţi spinii, peste tot locul, de-a lungul tuturor zidurilor; am fost blînd, cu toate că alţii au fost cu mine nemiloşi, am fost bun, cu toate că au fost răi, m-am făcut, totuşi, om cinstit, m-am pocăit de tot răul pe care l-am făcut, şi am iertat tot răul care mi s-a făcut, şi în clipa cînd sînt răsplătit, în clipa cînd s-a isprăvit cu suferinţele, în clipa în care îmi ajung ţelul, cînd am ceea ce vreau, bunul pe care l-am plătit, l-am cîştigat, se duce, piere, o pierd pe Cosette, îmi pierd viaţa, bucuria, sufletul, pentru că i-a venit poftă unui nătărău să se plimbe prin Luxembourg!”

Atunci ochii lui se umpleau de o limpezime lugubră, teribilă. Nu mai era un om care se uită la alt om, un duşman care se uită la un duşman. Era un dulău care a zărit un hoţ.

Se ştie ce-a urmat. Marius se purtă mai departe ca un om fără minte. Într-o zi o urmări pe Cosette în strada Ouest. Altădată vorbi cu portarul. Portarul vorbi şi el şi-i spuse lui Jean Valjean: „Domnule, cine-o fi tînărul prea curios, care v-a căutat?”

A doua zi Jean Valjean îi aruncă lui Marius privirea pe care acesta o observă în sfîrşit. Peste opt zile Jean Valjean se mută. Jură să nu mai pună piciorul nici în Luxembourg, nici în strada Ouest. Se întoarse în strada Plumet.

Cosette nu se plînse, nu spuse nimic, nu întrebă, nu încercă să afle care era pricina. Era în perioada în care te temi să nu fii ghicit şi să nu te trădezi. Jean Valjean nu avea experienţa acestor suferinţe, singurele fermecătoare şi singurele pe care nu le cunoscuse. De aceea nu pricepu însemnătatea gravă a tăcerii Cosettei. Băgă de seamă numai că era tristă şi se întunecă şi el. Era, de o parte şi de alta, în luptă, aceeaşi lipsă de experienţă.

O dată făcu o încercare. O întrebă pe Cosette:

— Vrei să mergem la Luxembourg?

O rază lumină chipul palid al Cosettei.

— Da, spuse ea.

Şi se duseră. Trecuseră trei luni. Marius nu mai venea. Marius nu era acolo.

A doua zi, Jean Valjean o întrebă pe Cosette:

— Vrei să mergem la Luxembourg?

Ea răspunse cu glasul plin de blîndeţe şi de mîhnire:

— Nu.

Jean Valjean fu izbit de această mîhnire şi mîhnit de această blîndeţe.

Ce se petrecea în acest suflet atît de tînăr şi de pe acum atît de nepătruns? Ce era pe cale să se împlinească în el? Ce se întîmpla cu sufletul Cosettei? Cîteodată, în loc să se culce, Jean Valjean rămînea cu capul în mîini, lîngă aşternutul lui, nopţi întregi, întrebîndu-se: „Ce se petrece în mintea Cosettei?” Şi se gîndea la

lucrurile pe care le putea gîndi ea.

Ah, ce priviri dureroase îndrepta în clipele acelea către mînăstire, acea culme preacurată, acel lăcaş al îngerilor, acel gheţar inaccesibil al virtuţii! Cum contempla cu o încîntare deznădăjduită acea grădină a mînăstirii, plină de flori necunoscute, de fecioare zăvorîte între ziduri, unde toate miresmele şi toate sufletele suiau drept spre cer! Cît iubea raiul acela, pierdut acum pentru totdeauna din care ieşise de bunăvoie şi coborîse nebuneşte! Cît regreta abnegaţia şi nebunia de a fi scos-o din nou în lume pe Cosette, el, biet erou al sacrificiului, zdrobit şi trîntit la pămînt de propriul lui devotament! Şi îşi spunea: „Ce-am făcut?”

Dar Cosette nu întrezărea nimic din toate acestea. Nici îmbufnarea, nici asprimea. Jean Valjean avea totdeauna acelaşi chip senin şi bun. Purtarea lui era mai caldă şi mai părintească decît oricînd. Numai blîndeţea lui mai adîncă decît altădată putea să fie un semn că e mai puţin vesel.

De altminteri, şi Cosette tînjea. Suferea de lipsa lui Marius, aşa cum se bucurase de prezenţa lui, în chip ciudat, fără să-şi dea seama. Cînd Jean Valjean n-o mai ducea la plimbările obişnuite, un instinct de femeie îi şoptise nelămurit în fundul inimii că nu trebuia să pară că ţine la Luxembourg şi că, dacă se arăta nepăsătoare, taică-său avea s-o mai ducă. Dar treceau zile, săptămîni, luni. Jean

Valjean acceptase în tăcere consimţămîntul mut al Cosettei. Ei îi părea acum rău, dar era prea tîrziu. În ziua în care se întoarse la Luxembourg, Marius nu mai era acolo. Dispăruse deci! Totul se isprăvise! Ce putea să facă? Avea să-l mai întîlnească vreodată? Simţea că i se strînge inima, că nimic nu i-o mai poate înviora. Nu mai ştia dacă e iarnă sau vară, soare sau ploaie, dacă păsărelele cîntau, dacă era vremea daliilor sau a părăluţelor, dacă Luxembourgul era mai încîntător decît Tuileriile, dacă albiturile pe care le aduce spălătoreasă erau prea scrobite sau nu îndeajuns, dacă Toussaint făcuse bine sau rău „piaţa”, şi rămînea covîrşită, pierdută, atentă la un singur gînd, cu ochii rătăciţi şi ficşi, ca atunci cînd priveşti în întuneric pata neagră şi adîncă în care s-a mistuit o vedenie.

Nici ea nu-l lăsa pe Jean Valjean să vadă nimic altceva decît că e palidă. Îl privea cu aceeaşi blîndeţe.

Paloarea ei îl chinuia pe Jean Valjean. Cîteodată o întreba:

— Ce ai?

Ea răspundea:

— N-am nimic. Şi, după o clipă de tăcere, ghicind că şi el era trist, urma: Dar dumneata, tată, ai ceva?

— Eu? Nimic, spunea el.

Aceste două fiinţe, care se iubiseră numai una pe cealaltă cu o dragoste atît de

mişcătoare şi care trăiseră atîta timp una pentru alta, sufereau acum alături una din pricina alteia, fără să şi-o spună, fără vrăjmăşie, zîmbind.

VIII

CĂTUŞELE

Cel mai nenorocit dintre cei doi era Jean Valjean. Tinereţea, chiar în mijlocul mîhnirilor are o lumină a ei.

Cîteodată Jean Valjean suferea atît, încît se purta ca un copil. Durerea scoate totdeauna la iveală latura copilăroasă din om. Simţea din ce în ce mai mult că o pierduse pe Cosette. Ar fi vrut să lupte, s-o reţină, să-i trezească entuziasmul într-un fel, prin ceva neaşteptat, strălucitor. Aceste idei copilăreşti, cum am spus, şi în acelaşi timp senile îi dădură, prin chiar copilăria lor, o noţiune destul de justă despre influenţa pe care o au fireturile şi epoleţii asupra imaginaţiei fetelor tinere. Văzuse o dată trecînd pe stradă, călare, un general în uniformă de gală, pe contele Coutard, comandantul Parisului. Îl invidie pe acest om împodobit cu aur. Îşi spuse: „Ce fericire să poţi îmbrăca o astfel de uniformă! Dacă m-ar vedea Cosette aşa, fără îndoială că ar fi uluită; cînd aş trece de braţ cu ea, prin faţa Tuileriilor, soldaţii i-ar da onorul şi ar fi

destul pentru Cosette, ca să nu-i mai alunece ochii după bărbaţi tineri.”

Ceva neaşteptat şi zguduitor veni să se adauge gîndurilor lui triste.

În viaţa singuratecă pe care o ducea de cînd locuiau în strada Plumet prinseseră un obicei: dimineaţa plecau la plimbare să vadă răsăritul soarelui, bucurie dulce, potrivită celor care părăsesc viaţa, ca şi celor care o încep.

Pentru cei care iubesc singurătatea, plimbările din zorii zilei sînt tot atît de plăcute ca şi cele de noapte; cele din zori au însă ceva mai mult: veselia naturii. Străzile sînt pustii şi păsările cîntă. Cosette, păsărică şi ea, se scula bucuros dis-de-dimineaţă. Pregăteau din ajun excursiile acestea. El le plănuia, ea le primea. Le rînduia minuţios, de parc-ar fi fost vorba de un complot; ieşeau înainte de ivirea zorilor. Cosette se bucura de fiecare amănunt. Tinereţii îi place tot ce e neobişnuit şi nevinovat.

Pe Jean Valjean îl atrăgeau, după cum se ştie, plimbările prin locuri puţin umblate, singuratice, părăsite. Pe vremea aceea, dincolo de barierele Parisului se întindeau cîmpii sărace, aproape una cu oraşul, pe care creştea vara un grîu pipernicit, şi care toamna, după strîngerea recoltei, semănau mai puţin cu o mirişte decît cu un loc pîrjolit. Jean Valjean le colinda cu multă plăcere. Nici Cosette nu se plictisea. Pentru el însemna singurătate, pentru

ea – libertate. Cosette devenea din nou copil, putea să alerge, aproape să se joace, îşi scotea pălăria, o punea pe genunchii lui Jean Valjean şi culegea mănunchiuri de flori. Se uita la fluturii de pe flori, dar nu-i prindea. Deodată cu dragostea se naşte bunătatea, duioşia şi fata care are un ideal fremătător şi gingaş, e plină de milă pentru aripile fluturelui. Împletea coroane de maci pe care şi le punea pe cap; străbătute şi pătrunse de soare, arzînd în flăcări, încununau cu jeratic chipul ei trandafiriu.

Păstraseră obiceiul acestor plimbări matinale, chiar după ce viaţa lor începuse să fie umbrită de tristeţe.

Aşadar, într-o dimineaţă de octombrie, ademeniţi de minunatele zile senine ale acelei toamne a anului 1831, plecaseră de acasă şi, la ivirea primelor pîlpîiri de lumină, se găseau lîngă bariera Maine. Soarele nu răsărise încă; se deşteptau zorile. Clipă încîntătoare şi sălbatică! Cîteva stele mai clipeau ici şi colo pe cerul palid şi adînc, pămîntul era negru, cerul alb; un fior trecea prin ierburi; de pretutindeni se ridica acea înfiorare plină de taină a răsăritului. O ciocîrlie, care părea că se strecoară printre stele, cînta ameţitor de sus, şi s-ar fi zis că imnul acesta, închinat de un grăunte viu infinitului dădea linişte nemărginirii. Spre răsărit, Val-de-Grâce îşi profila masa întunecată pe zarea strălucitoare

ca oţelul. Luminoasă, Venus se înălţa din spatele domului, ca un suflet care îşi ia zborul dintr-un lăcaş întunecat.

Pace şi linişte pretutindeni. Drumul pustiu. Departe, pe poteci, cîţiva muncitori, abia întrezăriţi, se duceau la lucru.

Jean Valjean se aşezase pe un drum lăturalnic, pe nişte bîrne puse la poarta unui şantier. Se uita în lungul drumului, cu spatele la răsărit. Uitase de soarele care avea să se ridice. Era muncit de gînduri adînci, gînduri care cer concentrare minţii, care orbesc pînă şi privirea, de parcă omul ar fi închis între patru ziduri. Există meditaţii pe care le-am putea numi verticale. Cînd te afunzi în adîncul lor, e nevoie de timp ca să te întorci pe pămînt. Jean Valjean coborîse într-o asemenea visare. Se gîndea la Cosette, la fericirea care ar fi fost cu putinţă dacă un străin nu s-ar fi aşezat între ei doi, la lumina cu care ea îi umplea viaţa, lumină care era respiraţia sufletului său. În visul acesta era aproape fericit. Cosette în picioare, lîngă el, se uita la norii care începeau să se îmbrace în răsfrîngeri trandafirii.

Deodată, Cosette strigă: „Tată, parcă ar veni cineva dintr-acolo”. Jean Valjean ridică ochii.

Cosette avea dreptate.

Şoseaua care duce la fosta barieră Maine prelungeşte strada Sèvres, face un unghi drept cu bulevardul interior. La răscrucea dintre şosea şi bulevard se auzea un zgomot

neobişnuit la acea oră şi se zărea o învălmăşeală ciudată. O umbră lipsită de formă venea de pe bulevard şi intra pe şosea. Creştea, părea că se mişcă în ordine şi era totuşi fremătătoare şi zburlită. Putea să fie o căruţă, dar nu i vedea încărcătura. Se zăreau cai, roţi, se auzeau strigăte, plesnituri de bici. Apoi imaginea se limpezi treptat, cu toate că rămînea înecată în întuneric. Era în adevăr o căruţă care intrase de pe bulevard pe drum şi se îndrepta spre bariera lîngă care se afla Jean Valjean. După ea venea a doua, cu aceeaşi înfăţişare, apoi a treia, a patra. Şapte căruţe veneau una după alta.

Capul cailor atingea spatele căruţelor. Pe aceste căruţe se zbuciumau umbre omeneşti. În întuneric se vedeau scînteieri ca de săbii scoase din teacă, se auzea un zăngănit ca de lanţuri clătinate. Se apropiau, vocile creşteau, şi totul părea uriaş, ca ieşit dintr-o peşteră a viselor.

Cînd fu aproape, arătarea luă o formă şi se desluşi dincolo de copaci, palidă ca orice arătare. Pîlcul se albi. Ziua, care se ridica treptat, arunca o lumină ştearsă peste furnicarul acesta nepămîntesc şi viu, feţele siluetelor deveniseră feţe de cadavre şi iată ce era:

Şapte căruţe mergeau în şir pe drum. Primele şase aveau o formă ciudată, semănau cu carele pe care se încarcă butoaie. Erau un

fel de scări culcate pe două roţi care aveau la capătul din faţă nişte tărgi; la fiecare căruţă sau, mai bine zis, la fiecare scară trăgeau patru cai. Pe scările acestea erau tîrîţi nişte ciorchini ciudaţi de oameni. Abia îi deosebeai în zarea de lumină care se făcuse. În fiecare car erau douăzeci şi patru de inşi, cîte doisprezece pe o parte, spate-n spate, cu faţa la trecători, cu picioarele spînzurate în gol. Aveau în spate ceva care zornăia şi era un lanţ, la gît ceva care strălucea şi era o zgardă de fier. Fiecare avea zgarda lui, dar lanţul era unul singur pentru toţi, încît dacă aceşti douăzeci şi patru de oameni ar fi trebuit să coboare din car şi să meargă pe jos, ar fi alcătuit o unitate de nedespărţit şi ar fi trebuit să şerpuiască pe pămînt ca o urechelniţă, cu lanţul drept şiră a spinării. În partea din faţă şi în capătul carului stăteau în picioare doi oameni, înarmaţi cu puşti, cu piciorul lăsat greu pe capătul lanţului. Zgărzile erau pătrate. A şaptea căruţă, un furgon uriaş cu loitre, descoperită, pe patru roţi şi purtat de şase cai, era încărcată cu căldări de fier, cu oale de tuci, cu plite şi cu lanţuri care se ciocneau cu zgomot; printre ele zăceau cîţiva oameni legaţi fedeleş şi culcaţi, care păreau bolnavi. Furgonul acesta, cu loitre rare, era căptuşit cu zăbrele uzate care parcă slujiseră odinioară la schingiuiri.

Căruţele mergeau prin mijlocul străzii; de o parte şi de alta înaintau un şir dublu de

gardieni cu o înfăţişare respingătoare, purtînd pe cap tricornuri ca soldaţii directoratului, gardieni jerpeliţi, jegosi, îmbrăcaţi în uniforme de invalizi şi cu pantaloni de ciocli, cenuşii şi albaştri, aproape sfîşiaţi, cu epoleţi roşii, cu curele galbene, cu biciuşti, cu puşti, cu bastoane. Un fel de soldaţi-haimanale. Zbirii aceştia păreau a înfăţişa în acelaşi timp josnicia cerşetorului cu dîrzenia călăului. Cel care părea ceful lor avea în mînă un bici de surugiu. Amănuntele acestea, şterse de umbra zorilor, se lămureau pe măsură ce creştea lumina. În fruntea şi la coada convoiului mergeau jandarmi călări, încruntaţi, cu sabia scoasă.

Cortegiul era atît de lung, încît în clipa în care prima căruţă ajunse la barieră, ultima abia coti de pe bulevard.

O mulţime de oameni, ieşiţi de nu se ştie unde şi adunaţi cît ai clipi din ochi, cum se întîmplă des la Paris, se îngrămădeau de amîndouă părţile drumului şi priveau. În uliţele lăturalnice se auzeau strigătele unor oameni care se chemau şi saboţii zarzavagiilor care alergau să caşte gura şi ei.

Oamenii îngrămădiţi în care se lăsau hurducaţi în tăcere. Erau vineţi de răcoarea dimineţii. Toţi aveau pantaloni de pînză şi picioarele goale în saboţi. Restul îmbrăcăminţii lor era lăsat la fantezia mizeriei. Boarfele lor erau bălţate şi hîde. Nimic nu e mai îngrozitor

decît costumul de paiaţă al zdrenţelor. Pălării desfundate, şepci smolite, scufii de lînă pocite, haine negre, rupte în coate, alături de bluze proletare. Unii aveau pălării femeieşti. Alţii îşi puseseră un coş în cap. Printre zdrenţe se vedeau piepturi păroase, tatuaje care închipuiau templul dragostei, inimi în flăcări, amoraşi. Se vedeau pecingini, pete roşii, bube urîte. Doi sau trei aveau, prinse de scîndurile de pe fundul carului, funii de paie, atîrnînd ca nişte scări de şa, pe care îşi sprijineau picioarele. Unul dintre ei ducea mereu la gură ceva ca o piatră neagră şi părea că muşcă din ea; era o bucată de pîine. Nu se zăreau decît ochi uscaţi, stinşi sau luminaţi de o lumină rea. Trupa de escortă bombănea. Încătuşaţii nici nu suflau. Din cînd în cînd se auzea o o lovitură de băţ peste spinare sau peste cap. Cîţiva din oamenii aceia căscau. Zdrenţele de pe ei erau îngrozitoare, picioarele le atîrnau, umerii li se zgîlţîiau, se loveau cap în cap. Fiarele zăngăneau, privirile ardeau sălbatic, pumnii se strîngeau sau se deschideau fără vlagă, ca nişte mîini de morţi. În urma convoiului, o ceată de copii rîdea.

Şirul de care era înfiorător. Mîine, sau poate peste un ceas, putea să vină un ropot de ploaie, după el altul, şi trecînd prin acele veşminte hărtănite, să ude oamenii pînă la piele, şi neavînd cum se usca, vor îngheţa de-a binelea; o dată îngheţaţi, n-aveau să se mai

încălzească; pantalonii lor de pînză aveau să li se lipească de piele; biciul nu-i va putea opri să clănţăne din dinţi. Aşa, legaţi cu lanţul de gît, cum erau, şi cu picioarele atîrnate, nu puteai să nu te înfiori văzînd acele făpturi omeneşti încătuşate astfel, nepăsătoare sub ceaţa rece a toamnei, pradă ploii, vîntului, tuturor toanelor văzduhului, ca nişte copaci sau ca nişte pietre.

Loviturile de băţ nu-i cruţau nici pe bolnavii care zăceau legaţi cu funii, neclintiţi, în carul al şaptelea, şi care păreau aruncaţi acolo ca nişte saci încărcaţi cu mizerie.

Şi deodată răsări soarele. Uriaşa lumină din răsărit ţîşni, şi parcă dădu foc tuturor acestor capete sălbatice. Limbile se dezlegară. Un incendiu de rînjete, de înjurături şi de cîntece făcu explozie. Lumina bogată, orizontală a răsăritului tăie în două întregul şir, desluşind capetele şi piepturile, lăsînd picioarele şi roţile în întuneric. Pe chipuri se iviră gînduri. Clipa aceea era înspăimântătoare. Păreau diavoli cărora le căzuse masca, suflete de fiară goale-goluţe. Mulţimea aceea, chiar luminată, rămase întunecată. Unii, veseli, ţineau în gură cîte un cotor de pană prin care suflau păduchii asupra mulţimii şi mai ales asupra femeilor. Zorile desenau şi mai adînc cu umbre profilurile jalnice ale acestor fiinţe: nici una nu rămăsese nepocită de mizerie. Priveliştea era atît de îngrozitoare încît lumina soarelui parcă se schimba în strălucire de fulger. Primul car

cînta în gura mare, cu o veselie bezmetică, un potpuriu de Désaugiers[478], foarte cunoscut atunci, *Vestala*. Pomii fremătau trist. Pe poteci, burghezii ascultau cu o bucurie tîmpă măscările cîntate de nişte strigoi.

În cortegiul acesta, ca într-un haos, erau adunate toate disperările. Figuri amintind unghiul facial al tuturor animalelor, de bătrîni, de adolescenţi, cranii goale, bărbii cenuşii, monstruozităţi cinice, resemnări pline de ură, rînjete sălbatice, atitudini neomeneşti, rîturi cu şepci, chipuri care semănau a fete cu bucle la tîmple, capete copilăreşti şi de aceea şi mai îngrozitoare; feţe supte, de schelete vii. În primul car se afla un negru care poate că fusese rob şi putea să compare lanţurile. Ruşinea trecuse peste toate aceste frunţi, înjosindu-le la fel; în gradul de decădere la care ajunseseră, toţi fuseseră transformaţi pînă în adîncul lor. Neştiinţa devenită abrutizare era egală cu inteligenţa schimbată în disperare. Nu se putea face nici o alegere între oamenii aceştia care păreau elita noroiului. Era limpede că acel care rînduise această procesiune respingătoare nu-i clasase. Fuseseră legaţi şi împerecheaţi la întîmplare, pesemne că într-o dezordine alfabetică, şi încărcaţi în care. Totuşi, grozăviile, chiar cînd sînt adunate la un loc,

---

478 . Vodevilist francez din timpul imperiului şi al restauraţiei. Victor Hugo citează opereta sa comică *Vestala*, parodie a operei italiene cu acelaşi titlu de Spontini.

ajung la un rezultat comun. Nenorocirile laolaltă fac un total. Din fiecare lanţ ieşea un acelaşi suflet şi fiecare car avea fizionomia lui. Lîngă cel care cînta era unul care urla. Al treilea cerşea, altul scrîşnea din dinţi, altul ameninţa trecătorii, altul blestema pe Dumnezeu. Cel din urmă era tăcut ca un mormînt. Dante ar fi văzut în ele cele şapte cercuri ale infernului pornite la drum.

Marş al osîndiţilor la infern în drumul lor spre chinuri, nu în carul uriaş, scînteietor al apocalipsului, ci, mai grozav încă, în căruţa gemoniilor[479].

Unul dintre gardieni, care avea un cîrlig de fier în vîrful bastonului, se făcea cîteodată că răscoleşte maldărul de gunoi omenesc. O babă din mulţime îi arăta cu degetul unui băieţel de cinci ani şi-i spunea: „Hoţomanule, ia aminte!”

Cum cîntecele şi blestemele creşteau, cel care părea a fi căpitanul escortei plesni din bici, şi, la semnalul acesta lui, o ploaie de lovituri înfricoşătoare, surdă şi oarbă, căzu ca o grindină peste cele şapte care. Răcnete şi strigăte furioase ţîşneau din rîndurile celor loviţi. Copiii, adunaţi ca un roi de muşte pe o rană, se înveseliră şi mai tare.

Ochii lui Jean Valjean erau înspăimîntători. Nu mai erau ochi omeneşti, erau apa aceea adîncă şi sticloasă care înlocuieşte privirea

---

479 . Scară a Capitoliului din Roma de pe care erau aruncate în Tibru trupurile condamnaţilor.

celor nenorociţi, nesimţitoare, parcă, la realitate, în care pîlpîie flacăra spaimelor şi a prăpădului. El nu privea un spectacol, trăia o vedenie. Vru să se ridice, să fugă, să scape. Nu putu să se clintească. Cîteodată priveliştile te prind şi te ţin. Rămase ţintuit locului, împietrit, prostit, cuprins de o groază nespusă şi întrebîndu-se ce însemna această prigoană de dincolo de lume, şi de unde ieşea acel iad care îl urmărea. Duse mîna la frunte, gest obişnuit celor care îşi amintesc dintr-odată de ceva. Îşi aduse aminte că acela era drumul obişnuit, care făcea acest ocol ca să se împiedice întîlnirea cu cortegiul regal, mergînd spre Fontainebleau[480] şi că acum treizeci şi cinci de ani trecuse şi el pe la bariera asta.

Cosette era şi ea tot atît de speriată, dar în alt chip. Nu pricepea. I se tăiase răsuflarea. Ceea ce vedea nu i se părea cu putinţă. În sfîrşit, strigă:

— Tată, cine e în căruţele astea?

Jean Valjean răspunse:

— Ocnaşi.

— Unde-i duc?

— La muncă silnică.

În clipa aceea ploaia de ciomege se abătu şi mai zeloasă; se mai amestecară şi lovituri cu latul săbiei; părea că bîtele şi bicele turbaseră. Ocnaşii plecau spinările; o supunere

480 . Castel istoric la sud de Paris, în mijlocul oraşului şi al pădurii cu acelaşi nume.

dezgustătoare se născu din tortura aceea şi toţi tăcură, cu priviri de lupi înlănţuiţi. Cosette tremura din tot trupul. Întrebă iar:

— Tată, ăştia mai sînt oameni?

— Cîteodată, răspunse nenorocitul.

Era, de bună seamă, „lanţul” care, pornit înainte de ivirea zorilor din Bicêtre[481], o apuca pe şoseaua Mans, ca să ocolească Fontainebleau-ul unde se afla regele. Ocolul prelungea îngrozitoarea călătorie cu trei-patru zile, dar era nevoie de ea pentru a cruţa privirile regeşti de vederea unor schingiuiri.

Jean Valjean se întoarse acasă frînt. Asemenea întîlniri sînt adevărate lovituri, şi amintirea pe care o lasă seamănă cu aceea a unui cutremur.

Mergînd spre casă cu Cosette, Jean Valjean nici nu auzise că îi mai pusese şi alte întrebări în legătură cu ceea ce văzuseră. Poate că era prea pătruns de amărăciune ca că-i mai audă cuvintele şi să-i răspundă. Abia seara, cînd Cosette îl părăsi ca să se ducă la culcare, o auzi şoptind încet, ca pentru ea însăşi: „O, Doamne! cred că dacă aş întîlni vreodată unul dintre oamenii aceia, aş muri numai văzîndu-l

481 . Localitate din sudul Parisului, unde se afla o fortăreaţă care servea, pe timpul monarhiei absolute, şi de închisoare politică. Orăşelul este cunoscut şi prin azilul său de alienaţi. Pentru parizieni, „unul scăpat de la Bicêtre”, însemnează un nebun. În tinereţea lui Victor Hugo, în citadela din Bicêtre se închideau condamnaţii de drept comun, înainte de trimiterea lor la muncă silnică.

de aproape”.

Din fericire, se întîmplă că a doua zi după întîlnirea aceea tragică să aibă loc serbări la Paris, în cinstea nu mai ştiu cărei solemnităţi oficiale: defilare la Champs-de-Mars, lupte navale pe Sena, teatru la Champs-Élysées, focuri de artificii la Étoile şi pretutindeni iluminaţie. Jean Valjean, călcînd peste obiceiurile lui, o duse pe Cosette la aceste spectacole, ca s-o facă să uite amintirea din ajun şi să şteargă prin clocotul vesel al întregului Paris imaginea îngrozitoare care trecuse prin faţa ochilor ei. Defilarea cu care se deschidea serbarea făcea să pară firească orice uniformă. Jean Valjean şi-o îmbrăcă pe aceea a gărzii naţionale cu simţămîntul nelămurit că se pune la adăpost. De altfel, se părea că-şi atinsese ţinta plimbării. Cosette, care voia totdeauna să facă pe plac tatălui ei şi pentru care, de altfel, orice spectacol era nou, primi cu bunăvoinţa uşoară şi uşuratică a tinereţii această distracţie şi nu strîmbă din nas în faţa cazanului cu veselie, care e o serbare publică. Jean Valjean crezu că izbutise şi că nu mai rămăsese nici o urmă din priveliştea aceea hîdă.

Peste cîteva zile, într-o dimineaţă însorită, se aflau amîndoi pe terasa dinspre grădină. Jean Valjean trecuse peste obiceiul lui şi Cosette, pe care tristeţea o ţinea de un timp închisă în odaie, ieşise şi ea. Cosette, într-un halat de

casă - şi ce bine le stă fetelor tinere lipsa de găteală a primelor ceasuri de dimineaţă, cînd par stele învelite în nori! - în picioare, cu capul în lumină, rumenă pentru că dormise bine, rupea petalele unei părăluţe, pe cînd bătrînul, înduioşat, se uita la ea cu blîndeţe. Cosette nu cunoştea încîntătoarea legendă: „Mă iubeşte, mult, la nebunie..” Cine ar fi putut s-o înveţe? Se juca cu floarea din instinct, cu nevinovăţie, fără să-i dea prin gînd că a desfoia o părăluţă însemna a smulge petala unei inimi. Dacă ar mai fi a patra graţie: Melancolia, zîmbitoare, Cosette ar fi semănat cu ea. Jean Valjean privea fermecat la degetele ei mici jucîndu-se cu floarea, şi uită totul, luminat de strălucirea pe care o avea copila în clipa aceea. Un prigor ciripea în tufişul de alături. Norii albi se alungau pe cer cu vioiciune, parcă fericiţi că sînt în libertate. Cosette rupea mai departe, atentă, una cîte una, petalele florii. Părea că se gîndeşte la ceva. Trebuie să fi fost un gînd fermecător. Deodată, întoarse capul peste umăr, cu încetineala gingaşă a unei lebede, şi întrebă:

— Tată, ce e aceea: muncă silnică?

CARTEA A PATRA

AJUTORUL DE JOS POATE FI AJUTORUL DE SUS

I

RĂNI PE DINAFARĂ, VINDECARE PE DINĂUNTRU

Viaţa lor se întuneca treptat.

Le mai rămăsese o singură distracţie, care fusese altădată fericire: să ducă pîine celor cărora le era foame şi veşminte celor cărora le era frig. În vizitele acestea la săraci, în care Cosette îl întovărăşea adesea pe Jean Valjean, mai găseau frînturi din vechea lor duioşie. Cîteodată, cînd avuseseră o zi bună, cînd alinaseră multe nenorociri, încălziseră şi învioraseră mulţi copilaşi, seara Cosette era puţin mai veselă. În vremea aceea vizitaseră mansarda lui Jondrette.

A doua zi după acea aventură, Jean Valjean se arătă de dimineaţă, în pavilion, liniştit ca de obicei, dar cu o rană mare la braţul stîng, umflată, infectată, care părea o arsura pe care o explică într-un fel oarecare. Rana nu-l lăsă să iasă din casă aproape o lună. Avea temperatură. Nu vru sa văzut de nici un medic. Cînd Cosette îl ruga, el îi răspundea: „Cheamă doctorul de cîini”. Cosette pansa dimineaţa şi seara, cu un aer plin de blîndeţe şi cu bucuria îngerească de a-i putea fi de folos. Jean Valjean se simţea iar fericit, temerile şi neliniştile i se

risipeau, şi o privea pe Cosette, spunîndu-şi: „Ah, ce rană bună! Ce durere binecuvîntată!”

Cosette, de cînd îl ştia pe taică-său bolnav, părăsise pavilionul şi prinsese iar gust de căsuţa din fund şi de curticică. Îşi petrecea aproape tot timpul lîngă Jean Valjean şi-i citea cărţile pe care le dorea, de obicei cărţi de călătorii; Jean Valjean renăştea. Fericirea învia în el cu o strălucire nespusă. Luxembourgul, tînărul hoinar necunoscut, răceala Cosettei, toate aceste umbre se ştergeau din sufletul lui. Începuse să-şi spună: „Toate acestea sînt închipuiri! Sînt un bătrîn nebun!”

Era atît de fericit, încît îngrozitoarea întîlnire cu familia Thénardier în maghernița falsului Jondrette, atît de neaşteptată pentru el, trecuse fără să-l atingă. Izbutise să scape, i se pierduse urma, ce-i mai păsa? Cînd se gîndea la nenorociţii aceia, le plîngea de milă. Acum erau în închisoare, nu mai puteau face vreun rău: ce familie jalnică şi nenorocită!

Cosette nu mai pomenise despre vedenia hîdă de la bariera Maine.

La mînăstire, sora Sainte-Mathilde o învăţase pe Cosette puţină muzică. Cosette avea vocea unei pitulice care ar fi avut suflet şi, cîteodată, seara, în căsuţa umilă a rănitului, cînta cîntece triste care îl înveseleau pe ffean Valjean.

Veni primăvara. Grădina era atît de minunată în acest anotimp, încît, într-o bună zi, Jean Valjean îi spuse Cosettei:

— Nu te mai duci în grădină? Aş vrea să te mai plimbi.

— Cum vrei, tată, îi răspunse Cosette.

Ca să-l asculte pe taică-său, începu să se plimbe iar în grădină, aproape totdeauna singură, pentru că, după cum am mai spus, Jean Valjean nu venea acolo mai niciodată, de teamă să nu fie zărit prin grilaj.

Rana lui Jean Valjean le schimbase numai o vreme gîndurile.

Cînd Coseţte văzu că taică-său avea mai puţine dureri, că se vindeca şi părea fericit, fu cuprinsă de o mulţumire de care nici ea nu-şi dădu seama atît îi veni de încet şi de firesc. Era în luna martie, zilele creşteau, iarna pleca; iarna ia totdeauna cu ea o parte din tristeţile noastre Apoi veni aprilie, zorile verii, proaspăt ca toate zorile, vesel ca toate copilăriile, plîngînd cîteodată ca orice nou-născut. În luna aceasta firea are luciri fermecătoare, care trec din cer, din nori, din copaci, din livezi şi din flori în inima omului.

Cosette era prea tînără ca să n-o pătrundă bucuria lui aprilie, care îi semăna. Amărăciunea o părăsea pe nesimţite, fără să prindă nici ea de veste. Primăvara se face lumină în sufletele triste, aşa cum se face într-o pivniţă la amiază. Cosette nu mai era atît de mîhnită. Se înseninase fără să prindă de veste. Dimineaţa pe la oarele zece, după ce mîncau, cînd izbutea să-şi ducă tatăl în grădină pentru

un sfert de ceas şi îl plimba la soare în faţa terasei, sprijinindu-i braţul bolnav, nici nu-şi dădea seama că rîdea în fiece clipă şi că era fericită.

Jean Valjean, îmbătat o vedea din nou rumenă şi proaspătă.

— Ah, ce rană bună! repeta el în şoaptă, şi îi era recunoscător lui Thénardier.

După ce i se vindecă rana, îşi reluă plimbările singuratice în amurg.

Ar fi însă o greşeală să credem că te poţi plimba singur prin părţile nelocuite ale Parisului fără să dai de vreo întîmplare neaşteptată.

II

MĂTUŞA PLUTARQUE POATE EXPLICA O ÎNTÎMPLARE FĂRĂ SĂ SE ÎNCURCE

Într-o seară Gavroche nu mîncase. Îşi aduse aminte că nu mîncase nici în ajun. Nu-i prea venea la-ndemînă. Se hotărî să încerce să cineze. Începu să hoinărească dincolo de Salpêtrière, prin locuri mai pustii; pe acolo poţi da de vreun chilipir. Unde nu e nimeni, poţi găsi ceva! Ajunsese într-o mahala care îi păru a fi satul Austerlitz[482].

---

482 . Ospiciul şi spitalul de alienaţi La Salpêtrière din Paris se află şi astăzi în cartierul, mărginaş pe atunci, numit Austerlitz, după victoria lui Napoleon împotriva austriecilor

O dată, cînd mai rătăcise pe aici, văzuse o grădină prin care umblau un bătrîn şi o bătrînă şi în care se afla şi un măr bunicel. Lîngă pom mai era şi un pod pentru fructe, mai mult deschis, din care puteai şterpeli un măr. Un măr nu e o cină, un măr e viaţa. Ceea ce îl pierduse pe Adam putea să-l mîntuie pe Gavroche. Grădina dădea spre o uliţă singuratică, nepietruită, mărginită de mărăcini şi de care o despărţea un gard.

Gavroche se îndreptă spre grădina aceea. Găsi străduţa, recunoscu mărul, cercetă din ochi podul cu fructe, măsură gardul. Un gard poate fi înlăturat. Veni seara; pe uliţă nu trecea nici o pisică, ceasul era prielnic. Gavroche dădu să sară gardul, apoi se opri. Cineva vorbea în grădină. Se uită prin crăpăturile ulucilor.

La doi paşi de el, de cealaltă parte, lîngă gard, tocmai unde avea el de gînd să sară, se afla o piatră culcată care ţinea loc de bancă şi pe bancă stătea bătrînul pe care-l mai văzuse în grădină. În faţa lui stătea bătrînă, în picioare. Bătrînă bombănea. Gavroche nu era discret; ascultă.

— Domnule Mabeuf! spunea bătrînă.

„Mabeuf! se gîndi Gavroche. Ce nume caraghios!”

Bătrînul nu se clinti. Bătrînă repetă:

— Domnule Mabeuf!

Bătrînul, fără să-şi ia ochii din pămînt, se

hotărî să răspundă:

— Ce e, mătuşă Plutarque?

„Mătuşa Plutarque! Alt nume caraghios!” gîndi Gavroche.

Mătuşa Plutarque urmă, şi bătrînul trebui s-o asculte;

— Proprietarul e nemulţumit.

— De ce?

— Îi datorăm trei rate.

— Peste trei luni o să-i datorăm patru.

— Spune că are să te dea afară, să dormi pe maidan.

— Am să mă duc.

— Zarzavagioaica cere să-i plătim. Nu ne mai dă zarzavat. Cu ce-o să te mai încălzeşti la iarnă? N-o să avem lemne.

— La soare.

— Măcelarul nu ne mai dă pe datorie.

— Cu atît mai bine. Nu-mi prieşte carnea, n-o pot mistui.

— Şi ce-o să mîncăm?

— Pîine.

— Brutarul ne cere banii înainte, zice că nu ne mai dă pîine fără bani.

— Bine.

— Ce-ai să mănînci?

— Mere din grădină.

— Dar bine, domnule, nu se poate trăi fără bani.

— N-am.

Bătrîna plecă şi moşneagul rămase singur.

Începuse să se gîndească. Gavroche se gîndea şi el. Era aproape întuneric.

Primul rezultat al cugetărilor lui Gavroche fu că în loc să sară gardul, se ghemui sub el. Ramurile tufişului se desfăceau puţin deasupra pămîntului.

„Ia te uită, îşi spuse Gavroche în gîndul lui, un culcuş!” şi se cuibări în el. Stătea aproape lipit de spatele băncii lui moş Mabeuf. Îl auzea pe bătrîn respirînd..

Şi încercă să doarmă în loc să mănînce.

Somn de pisică, cu pleoapele închise pe jumătate. Aţipise, dar sta la pîndă.

Lumina cerului în amurg albea pămîntul şi străduţa se desena ca o linie palidă între două şiruri de tufişuri întunecate. Deodată, două umbre se iviră pe fîşia asta albicioasă. Una mergea înainte, alta în urmă, la oarecare depărtare.

— Uite doi inşi, mormăi Gavroche.

Prima umbră părea un burghez în vîrstă, adus de spate şi gînditor, îmbrăcat foarte simplu, care mergea încet ca toţi bătrînii şi privea stelele serii.

A doua era dreaptă, sigură de ea, subţire. Îşi măsura paşii după cealaltă. Se simţea însă, după încetineala voită a mersului, că era sprintenă şi vioaie. Silueta aceasta avea pe lîngă ceva sălbatic şi tulburător, întreaga înfăţişare a unui „filfizon” de pe vremea aceea. Purta o pălărie de o formă frumoasă, o

redingotă neagră, bine tăiată, pesemne dintr-o stofă bună, strînsă pe talie. Ţinea capul în sus, cu graţie plină de putere, şi i se zărea, sub pălărie, profilul palid de adolescent cu un trandafir în gură: era Montparnasse.

Despre celălalt n-ar fi putut spune decît că era un moşneag. Gavroche se puse numaidecît la pîndă.

Unul dintre cei doi trecători îi pusese gînd rău celuilalt, fără îndoială. Gavroche, de la locul lui, putea să vadă ce avea să urmeze. Culcuşul se prefăcuse în ascunzătoare. Montparnasse la vînat, la ceasul acela, la locul acela, era primejdios. Gavroche simţea cum i se răscolesc măruntaiele lui de copil de mila bătrînului.

Ce să facă? Să se amestece? Un neputincios să ajute pe altul? Montparnasse ar fi avut de ce rîde! Gavroche îşi dădea seama că bătrînul şi cu el ar fi fost numai două îmbucături pentru acel primejdos bandit de optsprezece ani.

Pe cînd Gavroche cugeta, atacul se săvîrşi deodată, îngrozitor. Atacul unui tigru asupra unui asin, atacul unui păianjen asupra unei muşte. Montparnasse aruncă trandafirul pe neaşteptate, sări asupra bătrînului, îl apucă de beregată, îl încleştă, îl încolăci tot, şi Gavroche îşi înghiţi strigătul. Peste o clipă unul era sub celălalt, horcăind, zbătîndu-se cu un genunchi de piatră pe piept. Numai că nu se întîmplase aşa cum se aşteptase Gavroche. Montparnasse

era la pămînt, bătrînul era deasupra lui.

Toate astea se petreceau la cîţiva paşi de Gavroche.

Bătrînul primise lovitura şi o dăduse înapoi, dar o dăduse atît de grozav, încît într-o clipă cel care atacase şi-a schimbat locul cu cel atacat.

„Straşnic invalid”se gîndi Gavroche.

Nu se putu împiedica să nu bată din palme. Aplauzele lui însă se pierdură degeaba, nu ajunseră la cei doi încăieraţi absorbiţi şi asurziţi unul de celălalt, cu răsuflarea amestecată în luptă.

Se făcu tăcere. Montparnasse nu se mai zbătu, şi Gavroche se întrebă,.: „O fi murit?”

Bătrînul nu rostise un cuvînt şi nu scoase un ţipăt. Se ridică, şi Gavroche îl auzi spunîndu-i lui Montparnasse:

— Scoală-te!

Montparnasse se strînse de pe jos, dar bătrînul îl ţinea încă zdravăn. Montparnasse avea aerul umilit şi înfuriat al unui lup înhăţat de un miel.

Gavroche asculta şi se uita; ar fi vrut să aibă mai mulţi ochi şi mai multe urechi. Se distra de minune.

Încordarea lui conştiincioasă de spectator îşi primi răsplata. Putu prinde în zbor dialogul acesta, căruia întunericul îi dădea nu ştiu ce accent tragic. Bătrînul întreba şi Montparnasse răspundea:

— Cîţi ani ai?

— Nouăsprezece.

— Eşti puternic şi sănătos. De ce nu munceşti?

— Mă plictiseşte.

— Ce meserie ai?

— Trîndăvia.

— Vorbeşte serios! Nu se poate face ceva pentru tine? Ce-ai vrea să fii?

— Hoţ.

Tăcere. Bătrînul părea adîncit în gînduri. Stătea nemişcat şi nu-i dădea drumul lui Montparnasse.

Din vreme în vreme, tînărul bandit, puternic şi sprinten, avea cîte o tresărire de animal prins în laţ. Dădea un brînci, încerca să pună o piedică, îşi răsucea cu deznădejde braţul, încerca să scape. Bătrînul părea că nici nu bagă de seamă, îi ţinea amîndouă braţele cu o singură mînă, cu nepăsarea atotstăpînitoare a unei puteri nemăsurate.

Visarea bătrînului ţinu cîtva timp, apoi îl privi ţintă pe Montparnasse, ridică încet glasul şi rosti, în întuneric, un fel de cuvîntare solemnă, din care Gavroche nu pierdu un cuvînt.

— Băiete, intri din lene în viaţa cea mai plină de greutăţi. Ah, spui că eşti trîndav, atunci pregăteşte-te de muncă! Ai văzut maşina aceea înspăimîntătoare care se cheamă laminor? Fereşte-te de ea, e vicleană şi crudă. Dacă-ţi prinde pulpana hainei, te înghite de tot.

Maşina asta e trîndăvia. Opreşte-te cît mai e vreme şi mîntuieşte-te! Altfel s-a isprăvit, peste puţin timp ai să fii prins şi strivit. După aceea nu mai e nimic de sperat. Leneşule, trudeşte-te! Fără odihnă. Se-abate asupra ta mîna de fier, necruţătoare, a muncii. Nu vrei să-ţi cîştigi viaţa, să ai o sarcină, să împlineşti o datorie. Te plictiseşti să fii la fel cu toţi ceilalţi. Bine, atunci să fii altfel. Munca e o lege. Cine n-o primeşte, socotind-o plictiseală, o îndură mai tîrziu ca pe o tortură. Nu vrei să fii muncitor, ai să fii rob. Munca te lasă, să-i scapi, ca să te înhaţe mai bine. Nu vrei să-i fii prieten, ai să-i fii sclav. Nu vrei să cunoşti oboseala cinstită a oamenilor, ai să ai parte de sudoarea osîndiţilor. Cînd alţii vor cînta, tu ai să horcăi. Ai să vezi pe oamenii ceilalţi lucrînd, de departe, de sub pămînt, şi-are să ţi se pară că se odihnesc. Plugarul, secerătorul, marinarul, fierarul au să-ţi apară în lumină ca nişte fericiţi în rai. Ce strălucire răspîndeşte nicovala! Ce bucurie să mîni plugul, să legi un snop! Ce sărbătoare să vîsleşti într-o barcă, în vînt, în libertate! Iar tu, leneşule, sapă, tîrăşte-te, rostogoleşte-te, umblă! Trage la jug, eşti o vită de povară între celelalte vite înhămate în iad. A, ţinta ta era să nu faci nimic? Ei bine, n-ai să mai poţi trăi nici o săptămînă, nici o zi, nici un ceas în care să nu fii zdrobit de trudă. Tot ce vei face va fi pătruns de groază. Fiecare clipă trăită are să-ţi încordeze vinele muşchilor, gata

să plesnească. Ceea ce pentru alţii e ca un fulg va fi pentru tine ca o stîncă. Cele mai simple lucruri vor fi prăpăstioase. Viaţa se va face hîdă în jurul tău. Îţi va fi greu să răsufli, să mergi. Plămînii au să-ţi pară grei de sute de kilograme. Are să-ţi pară o problemă de nedezlegat să te mişti dintr-un loc în altul. Orice om care vrea să iasă la aer împinge uşa şi gata. Tu, dacă ai să vrei să ieşi, va trebui să găureşti zidul. Ce face oricine cînd vrea să iasă în stradă? Doboară scara. Tu ai să-ţi rupi cearşafurile de pe pat, ai să împleteşti, bucăţică cu bucăţică, o funie, şi să ieşi pe geam, ai să te agăţi de firul ăsta peste o prăpastie noaptea, pe furtună, pe ploaie, pe vijelie, şi, dacă funia o să fie prea scurtă, n-ai să poţi coborî, va trebui să cazi. Să cazi la întîmplare, în adînc, de la înălţime, peste ce? Peste ceea ce e jos, peste necunoscut. Sau ai să te caţări prin hornul sobei, chiar de-ar fi să te arzi, sau pe ţevile privăţii, chiar de-ar fi să te îneci. Nu-ţi mai vorbesc despre găurile pe care trebuie să le ascunzi, despre pietrele pe care trebuie să le ridici şi să le pui la loc de douăzeci de ori pe zi, despre molozul pe care trebuie să-l doseşti în saltea. Stă în faţa ta o broască. Burghezul are în buzunar o cheie făcută de un lăcătuş. Tu, dacă vrei s-o deschizi, trebuie să faci o capodoperă înspăimântătoare. Să iei o piesă de zece cenţi, s-o tai în două lame cu unelte pe care ai să le născoceşti tot

tu, te priveşte cum, apoi să scobeşti interiorul acestor lame, avînd grijă să nu le strici suprafaţa, şi să le faci pe margine un canal dinţat, aşa ca să se potrivească una pe alta ca un capac peste o oală. Puse aşa, una peste alta, nimeni n-are să bănuiască nimic. Supraveghetorii care au să te pîndească au să creadă că e un gologan. Ce-ai să pui în cutia asta? O fărîmiţă de oţel. Un resort de ceasornic pe care l-ai zimţat şi din care ai făcut un ferăstrău. Cu ferăstrăul acesta, lung cît un ac şi ascuns într-un ban, va trebui să tai resortul broaştei, limba zăvorului, toarta lacătului, drugul de la fereastră şi cătuşele de la picior. După ca vei fi săvîrşit capodopera aceasta, după ce vei fi înfăptuit atîtea isprăvi, minuni de artă, de dibăcie, de îndemînare, de răbdare, ştii care-ţi va fi răsplata dacă se va afla că eşti autorul lor? Carcera. Iată viitorul! Lene, plăcere, ce prăpăstii! Ştii că a nu voi să faci nimic e o hotărâre nenorocită? A fi leneş însemnează a trăi pe spinarea societăţii. A fi nefolositor, adică păgubitor, te duce drept la mizerie. Vai de cel care vrea să fie parazit! Va fi gunoi! Nu-ţi place să munceşti? N-ai decît un gînd: sa bei bine, să mănînci bine, să dormi bine! Ai să bei apă stătută, ai să mănînci pîine neagră, ai să dormi pe o scîndură cu lanţuri prinse de picioare şi noaptea ai să le simţi răceala pe carnea ta. Ai să le fărîmi, ai să fugi. Bine. Ai să te tîrăşti pe burtă prin mărăcini şi ai

să mănînci buruieni ca fiarele din pădure. Au să te prindă iar. Şi atunci ai să-ţi petreci viaţa într-o groapă adîncă, prins cu lanţuri de perete, ai să pipăi ca să-ţi găseşti ulciorul cu apă, ai să rozi o bucată de pîine groaznică, pe care nici cîinii n-ar atinge-o, şi ai să mănînci fasolea pe care au mîncat-o, înaintea ta, viermii. Ai să fii un gîndac de pivniţă. Ah! Ai milă de tine însuţi, copil nenorocit, care acum mai puţin de douăzeci de ani erai încă la doică şi mai ai încă o mamă. Te rog, ascultă-mă! Vrei stofă scumpă, pantofi de lac, vrei să-ţi încreţeşti părul, să ţi-l ungi cu ulei parfumat, să placi femeilor, să fii frumuşel. Ai să fii ras în cap, ai să porţi zeghe roşie şi saboţi de lemn. Vrei inel pe deget. Ai să ai zgardă de fier la gît. Şi dacă o să te uiţi după o femeie, un ciomag pe spinare! Ai să intri la douăzeci de ani, ca să ieşi la cincizeci. Ai să intri în iad tînăr, rumen, proaspăt, cu ochii strălucitori şi cu dinţii albi, cu păr des, de flăcăiandru, şi ai să ieşi frînt, cocoşat, zbîrcît, ştirb, respingător, cu părul alb. Ah, băiete dragă, o iei pe un drum greşit, lenea te povăţuieşte prost! Hoţia e cea mai grea muncă. Crede-mă! Nu te apuca de treaba asta încurcată care se cheamă trîndăvia. Nu e uşor să fii ticălos, e mai lesne să fii om de treabă. Acum du-te şi gîndeşte-te la cuvintele mele. Ia stai! Ce voiai de la mine? Punga? Ia-o!

Şi bătrînul îi dădu drumul lui Montparnasse şi-i puse punga cu bani în mîini. Montparnasse

o cîntări o clipă, apoi o strecură uşor în buzunarul din spate al redingotei, cu aceeaşi grijă cu care ar fi umblat dacă ar fi furat-o.

După asta, bătrînul îi întoarse spatele şi îşi urmă liniştit plimbarea.

— Nătărăul! şopti Montparnasse.

Cititorul a ghicit, fără îndoială, cine era bătrînul.

Montparnaâse, uluit, îl privea pierind în întuneric. Această contemplare i-a fost fatală.

Pe cînd bătrînul se depărta. Gavroche se apropia.

Gavroche se asigurase cu o privire piezişă că domnul Mabeuf, adormit poate, se mai afla încă pe bancă. Ştrengarul ieşise din tufiş şi se tîrîse în umbră, în spatele lui Montparnasse, care stătea nemişcat, şi, fără să fie văzut sau auzit, ştrengarul îşi strecură binişor mîna în buzunarul redingotei de stofă fină, neagră, şi apucă punga. Apoi îşi trase mîna înapoi, începu iar să se tîrască şi pieri ca o şopîrlă în întuneric. Montparnasse care n-avea de ce să se păzească şi care cugeta pentru prima oară în viaţa lui nu băgă de seamă nimic. Gavroche, cînd ajunse la locul unde se afla moş Mabeuf, azvîrli punga peste gard şi o luă la sănătoasa.

Punga căzu pe piciorul lui moş Mabeuf. Lovitura îl deşteptă. Se aplecă, ridică punga, nu pricepu nimic şi o deschise. Era o pungă cu două despărţituri: într-una erau cîţiva gologani, în cealaltă şase napoleoni.

Domnul Mabeuf, foarte tulburat, duse punga femeii de serviciu.

— Ne-a picat din cer! zise mătuşa Plutarque.

CARTEA A CINCEA

AL CĂREI SFÎRŞIT NU SEAMĂNĂ CU ÎNCEPUTUL

I

SINGURĂTATEA ŞI UNIFORMELE

Durerea Cosettei, care fusese atît de sfîşietoare şi atît de vie cu patru-cinci luni mai înainte, acum, fără ştirea ei intrase în convalescenţă. Natura, primăvara, tinereţea, dragostea pentru taică-său, veselia păsărelelor şi a florilor strecurau în fiecare zi, pe încetul picătură cu picătură, în inima ei tînără şi feciorelnică, ceva care semăna cu uitarea. Focul se stingea oare de tot? Sau era numai acoperit cu un strat de cenuşă? Adevărul e că aproape nu mai simţea nici un punct dureros şi arzător,

Într-o zi îşi aminti deodată de Marius: „Ia te uită, îşi spuse ea, nu mă mai gîndesc la el!”

În aceeaşi săptămînă văzu trecînd prin faţa gardului de fier al grădinii un ofiţer de lăncier

foarte frumos, subţire în talie, cu o uniformă încîntătoare, cu obraji de fată, cu sabia sub braţ, cu mustaţa pomădată, cu chipul lăcuit Avea părul blond, ochii albaştri, puţin bulbucaţi, faţa rotundă, înfumurată, obraznică şi frumuşică. Era întru totul contrariul lui Marius. Mergea cu ţigara în gură. Cosette se gîndi că ofiţerul acesta făcea parte, fără îndoială, din regimentul încazarmat în strada Babylone.

Îl văzu trecînd şi a doua zi. Se uita să vadă cît era ceasul.

Din clipa aceea îl văzu trecînd aproape zilnic. Era numai o întîmplare?

Camarazii ofiţerului băgară de seamă că în grădina aceea „neîngrijită”, în dosul grilajului vechi, rococo, se afla totdeauna o fată drăgălaşă la ora la care trecea pe acolo, chipeşul locotenent, pe care cititorul îl cunoaşte şi care se numea Théodule Gillenormand.

— Uite, uite! spuneau ei, cine e fetiţa care îţi face ochi dulci?

— Am eu timp să mă uit la toate fetele care se uită la mine? le răspundea lăncierul.

Acestea se petreceau tocmai în vremea în care Marius se cufunda încet în agonie şi-şi spunea: „Dacă cel puţin aş putea-o vedea înainte de a muri!”

Dacă dorinţa lui s-ar fi împlinit, dacă ar fi văzut-o în clipa aceea uitîndu-se după lăncier,

n-ar fi putut rosti un cuvînt şi ar fi murit de durere.

A cui era vina? A nimănui.

Marius avea una din firile acelea care se adîncesc în durere şi-şi fac culcuş în ea. Cosette era dintre acei care se afundă şi ies deasupra.

Cosette trecu printr-o încercare primejdioasă, trecerea de neînlăturat a visării femeieşti lăsate în voia ei, în care inima unei fete singuratice e asemenea cîrceilor unei viţe, care se agaţă la întîmplare, ori de capitelul unei coloane, ori de stîlpul unei cîrciumi. Încercare scurtă şi hotărîtoare, greu de trecut pentru orice orfană, fie că e bogată sau săracă, pentru că bogăţia nu te fereşte să faci o alegere greşită. Poţi să faci o alegere greşită. Poţi să faci un măritiş rău în societatea bună. Adevărata nepotrivire între soţi, e cea a sufletelor. Aşa cum un tînăr necunoscut, fără nume mare, fără origine nobilă, fără avere, e un capitel de marmură care sprijină un templu de sentimente şi idei generoase, tot aşa cutare om din lumea bună, mulţumit de el şi bogat, care are cizme lustruite şi cuvinte poleite, dacă priveşti nu pe dinafară, ci înlăuntrul lui, dacă îi cîntăreşti însuşirile sortite femeii, vezi că nu e decît un prostănac, zbuciumat de patimi brutale, neruşinate, vicioase: un stîlp de cîrciumă.

Ce se petrecea în sufletul Cosettei? Patimă

liniştită sau adormită; dragoste care plutea, nelămurită; ceva care era limpede, strălucitor, şi tulbure pe măsură ce coborai în adînc, pînă în întuneric. Chipul ofiţerului cel frumos se oglindea la suprafaţă. Dar la fund, la fund de tot, era o amintire? Poate. Cosette nu ştia.

Atunci veni o întîmplare ciudată.

II

TEMERILE COSETTEI

În prima jumătate a lui aprilie, Jean Valjean făcu o călătorie.

Ştim că aceasta i se întîmpla din cînd în cînd, la răstimpuri. Lipsea o zi, două, cel mult trei. Unde se ducea? Nimeni nu ştia, nici chiar Cosette. O singură dată, la o plecare a lui, îl întovărăşise în trăsură pînă la colţul unei fundături, pe a cărei tăbliţă scria: *Fundătura La Planchette*. El coborîse acolo, şi trăsura o adusese pe Cosette înapoi, în strada Babylone. Jean Valjean făcea călătoriile astea de obicei cînd nu mai avea bani în casă.

Aşadar, Jean Valjean lipsea. Spusese: „Mă întorc peste trei zile”.

Seara, Cosette era singură în salon. Ca să-i treacă plictiseala, deschisese pianul şi începuse să cînte, acompaniindu-se, partea corului din *Euryanthe*[483]: *Vînătorii rătăciţi în*

483 . Operă a compozitorului german Weber (1786-1826).

pădure, care e poate cea mai frumoasă bucată muzicală. Cînd isprăvi, rămase pe gînduri.

Deodată i se păru că cineva umblă prin grădină. Nu putea fi taică-său, care lipsea de acasă. Nu putea fi Toussaint fiindcă se culcase. Era ora zece seara.

Se duse lîngă oblonul închis şi îşi lipi urechea de el. I se păru că aude un pas de bărbat, care mergea încetişor.

Se sui repede la etaj, în odaia ei, ridică puţin oblonul şi se uită în grădină. Era lună plină. Se vedea ca ziua.

Na era nimeni.

Deschise fereastra. Grădina era cu desăvîrşire liniştită, şi strada atît cît se vedea, era pustie ca de obicei.

Cosette se gîndi că fusese o părere. Îşi închipuise numai că aude un zgomot. Era o halucinaţie stîrnită, poate, de corul acela de Weber, întunecat şi minunat, care deschide în faţa sufletului adîncimi spăimîntătoare, care tremură înaintea ochilor ca o pădure ameţitoare în care se aud trosnind crengile moarte sub paşii neliniştiţi ai vînătorilor întrezăriţi în amurg.

Gîndurile ei luară altă cale.

De altfel. Cosette nu era fricoasă din fire. În vinele curgea sînge de ţigancă şi de vagabond desculţ. Era mai curînd ciocîrlie decît porumbiţă. Avea un suflet sălbatic şi curajos.

A doua zi, mai devreme, pe cînd se îngîna

ziua cu noatea, Cosette se plimba prin grădină. Cufundată în gînduri tulburi cum era, i se păru că aude un zgomot asemănător celui din ajun, ca şi cum cineva ar fi mers pe sub copaci, nu departe de ea, în întuneric; dar îşi spuse că foşnetul a două ramuri, care se clatină de vînt seamănă foarte mult cu umbletul paşilor în iarbă, şi nu luă aminte... De altfelau vedea nimic.

Ieşi din „desiş”. Ca să ajungă la treptele casei, trebuia să străbată o pajişte mică, verde. Cînd Cosette ieşi dintre copaci, luna care se ridicase în spatele ei îi aruncă umbra pe pajişte.

Cosette se opri înlemnită.

Lîngă umbra ei, luna desena limpede pe iarbă altă umbră nespus de înfricoşătoare, o umbră care avea o pălărie rotundă.

Părea umbra unui bărbat care ar fi stat în picioare la marginea desişului, cu cîţiva paşi în urma Cosettei.

O clipă nu putu nici să vorbească, nici să strige, nici să cheme, nici să mişte, nici să se întoarcă.

În sfîrşit, îşi adună tot curajul şi se întoarse cu hotărîre.

Nu era nimeni.

Privi pe pămînt. Umbra pierise.

Intră iar în desiş, răscoli cu curaj toate ungherele, se duse pînă la grilaj şi nu găsi nimic.

Simţea că-i îngheaţă sîngele În vine. Era o nouă vedenie? Cum, două zile la rînd? Hai, fie o arătare, dar două? Mai neliniştitor era faptul că umbra, fără îndoială, nu era o stafie. Stafiile nu poartă pălării rotunde.

Jean Valjean se întoarse a doua zi. Cosette îi povesti ceea ce i se păruse că auzise şi văzuse. Se aştepta caGîndurile ei luară altă cale.

De altfel. Cosette nu era fricoasă din fire. În vinele curgea sînge de ţigancă şi de vagabond desculţ. Era mai curînd ciocîrlie decît porumbiţă. Avea un suflet sălbatic şi curajos.

A doua zi, mai devreme, pe cînd se îngîna ziua cu noatea, Cosette se plimba prin grădină. Cufundată în gînduri tulburi cum era, i se păru că aude un zgomot asemănător celui din ajun, ca şi cum cineva ar fi mers pe sub copaci, nu departe de ea, în întuneric; dar îşi spuse că foşnetul a două ramuri, care se clatină de vînt seamănă foarte mult cu umbletul paşilor în iarbă, şi nu luă aminte... De altfelau vedea nimic.

Ieşi din „desiş". Ca să ajungă la treptele casei, trebuia să străbată o pajişte mică, verde. Cînd Cosette ieşi dintre copaci, luna care se ridicase în spatele ei îi aruncă umbra pe pajişte.

Cosette se opri înlemnită.

Lîngă umbra ei, luna desena limpede pe iarbă altă umbră nespus de înfricoşătoare, o umbră care avea o pălărie rotundă.

Părea umbra unui bărbat care ar fi stat în picioare la marginea desişului, cu cîţiva paşi în urma Cosettei.

O clipă nu putu nici să vorbească, nici să strige, nici să cheme, nici să mişte, nici să se întoarcă.

În sfîrşit, îşi adună tot curajul şi se întoarse cu hotărîre.

Nu era nimeni.

Privi pe pămînt. Umbra pierise.

Intră iar în desiş, răscoli cu curaj toate ungherele, se duse pînă la grilaj şi nu găsi nimic.

Simţea că-i îngheaţă sîngele În vine. Era o nouă vedenie? Cum, două zile la rînd? Hai, fie o arătare, dar două? Mai neliniştitor era faptul că umbra, fără îndoială, nu era o stafie. Stafiile nu poartă pălării rotunde.

Jean Valjean se întoarse a doua zi. Cosette îi povesti ceea ce i se păruse că auzise şi văzuse. Se aştepta ca taică-său s-o liniştească, credea că taică-său avea să ridice din umeri şi să-i spună: „Eşti o zăpăcită mică!”

Jean Valjean căzu pe gînduri.

— Cred că nu-i nimic, îi spuse el.

O părăsi sub un pretext oarecare şi se duse în grădină, unde îl văzu cercetînd grilajul cu multă atenţie.

Peste noapte se trezi. De data asta era sigură că aude paşi sub fereastra ei, lîngă scări. Alergă şi deschise ferăstruica. În grădină

se afla în adevăr un om care ţinea în mînă un baston gros. În clipa în care vru să strige, luna lumină profilul omului. Era taică-său.

Se culcă la loc, spunîndu-şi: „Va să zică şi el e în grijorat!”

Jean Valjean petrecu în grădină noaptea aceea şi încă două nopţi în şir. Cosette îl văzu prin ferăstruica din oblon.

A treia noapte, luna, în descreştere, răsări mai tîrziu. Era poate ora unu cînd auzi un hohot de rîs şi vocea tatălui ei care o striga:

— Cosette!

Sări din pat, îşi puse halatul şi deschise fereastra.

Taică-său era jos, pe pajişte:

— Te-am trezit ca să te liniştesc, spuse el. Uite stafia ta cu pălărie rotundă!

Şi-i arătă pe iarbă o umbră desenată de lună, care semăna destul de bine cu silueta unui bărbat cu pălărie rotundă. Era umbra aruncată de un horn de tuci, cu capac, care se ridica deasupra unui acoperiş vecin.

Cosette rîse şi ea: toate presupunerile ei lugubre se împrăştiară şi, a doua zi, luînd gustarea de dimineaţă alături de tatăl său, făcu haz amintindu-şi de grădina sinistră, în care se plimbau umbre de hornuri.

Jean Valjean se linişti de-a binelea. Cosette nu se uită nici ea cu prea multă luare-aminte, ca să-şi dea seama dacă hornul se afla în direcţia în care i se păruse ei că văzuse umbra

şi dacă luna se afla în acelaşi punct al cerului. Nu se întrebă cît de ciudat era hornul acela care, cînd fusese prins asupra faptului, se retrăsese să nu i se mai vadă umbra – pentru că umbra pierise cînd se întorsese Cosette – şi atunci ea fusese sigură de ce văzuse.

Cosette se însenină cu desăvîrşire. Fu mulţumită cu explicaţia aceea şi-i ieşi din minte gîndul că cineva ar fi putut umbla seara şi noaptea prin grădină.

Cu toate acestea, peste cîteva zile se ivi o altă întîmplare.

III

TOUSSAINT ARE PĂRERILE EI

În grădină, aproape de gardul de fier dinspre stradă, se afla, ascunsă de privirile curioşilor, într-o boltă de verdeaţă, o bancă de piatră pe care un trecător putea s-o atingă strecurîndu-şi braţul printre gratii.

Într-o seară, tot în aprilie, Jean Valjean plecase de acasă. Cosette se aşezase pe banca aceea, după asfinţitul soarelui. Vîntul începuse să bată mai tare prin copaci. Cosette se gîndea. O tristeţe fără noimă o biruia încet, tristeţea aceea de neînvins pe care ţi-o dă seara şi care vine, poate, cine ştie, din taina unui mormînt întredeschis la acel ceas.

Poate că şi Fantine era în umbra aceea.

Cosette se ridică, dădu încet ocol grădinii, călcînd prin iarba plină de rouă şi spunîndu-şi, în acel soi de somnambulism melancolic în care era cufundată: „Seara, aici, în grădină, ar trebui să porţi saboţi. Altfel poţi răci.”

Şi se îndreptă iar spre bancă.

În clipa în care vru să se aşeze văzu pe locul pe care îl părăsise adineauri o piatră destul de mare, care nu fusese acolo cu o clipă mai înainte.

Cosette se uită la piatră, întrebîndu-se ce însemna asta. Deodată îşi dădu seama că piatra n-a putut veni singură pe bancă: o pusese acolo cineva, un braţ trecuse prin gratii, şi gîndul acesta o înspăimintă. De data asta îi fu frică de-a binelea. Nu mai era nici o îndoială, piatra era acolo. N-o atinse, fugi fără să se uite în urma ei, se ascunse în casă, închise numaidecît obloanele cu drugul şi puse zăvorul la uşa dinspre terasă. O întrebă pe Toussaint:

— Tata s-a întors?

— Încă nu, domnişoară.

(Am spus o dată pentru totdeauna că Toussaint era bîlbîită. Să ni se îngăduie să n-o mai accentuăm. Nu ne place notaţia muzicală a acestei infirmităţi.)

Jean Valjean, căruia îi plăcea să cugete şi să se plimbe, se întorcea adesea tîrziu de tot.

— Toussaint, mai adăugă Cosette, ai dumneata grijă să închizi bine obloanele care

dau spre grădină, să le prinzi în drugi şi să vîri bine cuiul de fier în inelul zăvorului, da?

— Fiţi liniştită, domnişoară!

Cosette ştia cã Toussaint avea grijă sã încuie în fiecare seară, dar nu se putu împedica să nu adauge:

— Tare e pustiu aici!

— Asta e adevărat! spuse Toursaint. Ar putea să te omoare careva fără sã ai timp să zici: au! Şi domnul, care nu doarme în casă!… Dar să nu vă temeţi domnişoară, ferec ferestrele ca pe nişte cetăţi. Două femei singure! Să mori de fricã, nu alta! Ia închipuieste-ţi! Să vezi noaptea nişte bărbaţi care intră în odaie şi-ţi spun: „Să nu scoţi o vorbă!” şi încep să-ţi taie heregata. Şi, vezi, nu e că mori, toată lumea moare, ştii bine că tot o să mori odată, da e grozav să punã mîna pe tine oamenii ăia! Şi pe urmă nu cred că au cuţite care taie bine! Of, Doamne!

— Taci! rosti Cosette. Închide tot, zăvoreşte!

Cosette, înspãimîntată de melodrama născocită de Toussaint şi poate de amintirea vedeniilor de săptămîna trecută, care-i veneau iar în minte, nu îndrăzni să-i spună: „Du-te de vezi ce piatră au pus pe bancă!” temîndu-se că prin uşa dinspre grădină puteau intra „indivizi”. Închise cu grijă toate uşile şi toate ferestrele, o puse pe Toussaint să cerceteze toată casa, din pivniţă pînă în pod, se încuie în odaia ei, trăgînd zăvorul, se uită sub pat, se culcă şi

dormi rău. Toată noaptea visă piatra aceea care se făcuse mare cît un munte şi plină de peşteri.

Cînd răsări soarele – răsăritul soarelui ne face să rîdem de spaimele nopţii, şi rîsul e totdeauna la fel de puternic ca spaima pe care am tras-o – cînd răsări soarele, Cosette, deşteptîndu-se, îşi socoti spaima un vis rău şi-şi spuse: „Ce mi-a trecut prin cap? A fost la fel cu paşii pe care mi s-a părut că i-am auzit săptămîna trecută, noaptea, în grădină! Ca umbra hornului! Cum? M-am făcut fricoasă?

Soarele, care străbătea roşu-aprins printre crăpăturile oblonului preschimbînd în purpură perdelele de damasc, o linişti atît de bine, încît totul se topi în mintea ei, pînă şi piatra.

„N-a fost nici o piatră pe bancă, aşa cum n-a fost nici un bărbat cu pălărie rotundă în grădină. Am visat eu.”

Se îmbrăcă, coborî în grădină, alergă la bancă şi simţi că o scaldă o sudoare rece. Piatra era acolo.

Dar asta ţinu doar o clipă. Spaima din timpul nopţii se schimbă în curiozitate.

„Ei hai să văd!”

Ridică piatra, care era destul de mare. Sub ea se afla ceva care semăna a scrisoare.

Era un plic alb, Cosette îl luă. N-avea nici adresă, nici pecete. Plicul, deşi nelipit, nu era însă gol. Înăuntru aflau nişte hîrtii. Cosette le cercetă, nu cu spaimă, nici din curiozitate.

Începea să fie neliniştită.

Scoase afară din plic tot conţinutul lui: era un caieţel cu pagini numerotate, pe care se aflau cîteva rînduri scrise „destul de drăguţ şi foarte delicat”, gîndi Cosette.

Fata căuta un nume, nu-l găsi. O iscălitură, nu era. Cui era adresat? Pesemne că ei, de vreme ce o mînă pusese plicul pe banca ei. De la cine venea? Fu cuprinsă de un farmec de nedescris, încercă să-şi întoarcă ochii pe foile care-i tremurau în mînă, privi cerul, strada, salcîmii scăldaţi în lumină, porumbeii care zburau pe un acoperiş vecin, apoi privirea i se întoarse repede asupra manuscrisului. Şi gîndi că trebuie să ştie ce se afla în el.

Iată ce citi:

IV

O INIMĂ SUB PIATRĂ

Dragostea e reducerea lumii întregi la o singură fiinţă, preamărirea unei singure făpturi pînă la îndumnezeire.

Dragostea e închinăciunea pe care îngerii o fac stelelor.

Ce trist e sufletul cînd e trist din dragoste!

Ce gol înseamnă lipsa fiinţei care umple ea singură întreaga lume! Ah, ce adevărat e că

fiinţa iubită devine Dumnezeu! Dumnezeu ar putea fi gelos, dacă tatăl ceresc n-ar fi făcut dinadins întreaga fire pentru suflet, şi sufletul pentru dragoste!

Un zîmbet zărit sub o pălărie de crep alb cu panglici albastre e destul pentru ca sufletul să pătrundă în palatul viselor.

Dumnezeu e în fiecare lucru, dar toate îl ascund. Lucrurile sînt cufundate în noapte, fiinţele sînt opace. A iubi o fiinţă înseamnă a o face străvezie.

Anumite gînduri sînt rugăciuni. Sînt clipe în care, oricum ar sta trupul, sufletul e în genunchi.

Îndrăgostiţii despărţiţi înşală absenţa prin mii de închipuiri, care totuşi au realitatea lor. Sînt împiedicaţi de a se vedea, nu-şi pot scrie, dar găsesc o mulţime de mijloace tainice de a-şi vorbi. Îşi trimit cîntecul păsărilor, mireasma florilor, rîsul copiilor, lumina soarelui, suspinele vîntului, razele stelelor, întreaga fire. De ce nu? Toate înfăptuirile lui Dumnezeu sînt făcute ca să slujească dragostea. Dragostea e destul de puternică pentru a încărca întreaga natură cu mesajele ei.

O, primăvară, tu eşti scrisoarea pe care i-o scriu ei!

Viitorul e încă şi mai mult al inimilor decît al minţii. Dragostea e singurul lucru care poate

umple eternitatea. Infinitului îi trebuie ceea ce nu se isprăveşte niciodată.

Dragostea e sufletul însuşi. E de aceeaşi natură. Dragostea e o seînteie divină ca şi sufletul, şi tot ca el e incoruptibilă, indivizibilă, nepieritoare. E un punct de foc, în noi, nemuritor şi infinit, pe care nimic nu-l poate mărgini şi nimic nu-l poate atinge. Îl simţi arzînd pînă în măduva oaselor şi-l vezi strălucind pînă în adîncurile cerului.

O, dragoste! adoraţie! voluptate a două gînduri care se înţeleg, a două inimi care se dăruiesc, a două priviri care se pătrund! Fericire, veni-vei şi la mine! Plimbări în doi, în singurătate! Zile binecuvântate şi strălucitoare!

Visez uneori că, din cînd în cînd, clipe din viaţa îngerilor se desprind şi vin aici, pe pămînt, şi se amestecă în destinul oamenilor.

Dumnezeu nu poate dărui fericirii celor care se iubesc decît o durată fără capăt. După o viaţă de dragoste, o eternitate de dragoste, da, e o întregire. Dar nici lui Dumnezeu nu-i e cu putinţă să facă ceva mai mare decît fericirea desăvîrşită pe care o dă sufletului iubirea. Dumnezeu e împlinirea în cer. Dragostea e împlinirea omului.

Priveşti o stea pentru că e luminoasă şi pentru că e de nepătruns. Dar lîngă tine se află o strălucire mai dulce şi o taină mai mare: femeia.

Noi toţi, oricare am fi, avem în noi un izvor dătător de viaţă. În clipa cînd îl pierdem, ne lipseşte aerul, ne înăbuşim. Murim. E grozav să mori din lipsă de iubire. E o sugrumare a sufletului.

Cînd dragostea a strîns laolaltă şi a contopit două fiinţe într-o unitate sfîntă şi îngerească, aceste fiinţe au găsit taina vieţii. Nu sînt decît cele două tulpini ale aceluiaşi destin; sînt două aripi ale unui singur suflet. A iubi înseamnă a pluti.

În ziua în care o femeie care trece prin faţa ta răspîndeşte lumină în mers, eşti pierdut, iubeşti. Nu mai ai de făcut altceva decît să te gîndeşti atît de neclintit la ea, încît s-o sileşti să se gîndească la tine.

Ceea ce începe dragostea nu poate fi încheiat decît de Dumnezeu.

Adevărata dragoste e nemîngîiată sau se încîntă pentru o mănuşă pierdută, pentru o batistă găsită şi are nevoie de veşnicie pentru devotamentul şi nădejdile ei. E alcătuită în

acelaşi timp din infinitul mare şi din infinitul mic.

Dacă eşti piatră, fii magnet; dacă eşti plantă, fii simţire, dacă eşti om, fii iubire.

Dragostei nu-i ajunge nimic. Dacă are fericirea, vrea raiul. Dacă are raiul, vrea tot cerul.

O, voi cei care iubiţi, toate se cuprind în dragoste; să ştiţi să le găsiţi. Iubirea are, ca şi cerul, contemplarea, şi ceva mai mult decît cerul: plăcerea.

„Mai vine la Luxembourg?” „Nu, domnule.” „În biserica aceasta ascultă liturghia?” „Nu mai vine.” „Mai stă în casa asta?” „S-a mutat.” „Unde?” „N-a spus.”

Ce lucru cumplit, să nu ştii unde locuieşte sufletul tău!

Dragostea are copilăriile ei, celelalte patimi au micimile lor. Ruşine patimilor care micşorează omul! Cinste celor care-l fac copil!

Ce lucru ciudat! Sînt în întuneric. O fiinţă a plecat luînd cerul cu ea.

Ah, să fii culcat alături de ea în acelaşi mormînt, mînă în mînă, şi, din cînd în cînd, în întuneric, să ne mîngîiem încet un deget.

Veşnicia mea s-ar mulţumi cu atît.

Voi cei care suferiţi pentru că iubiţi, iubiţi încă şi mai mult. A muri de dragoste înseamnă a trăi în ea.

Iubiţi! O întunecată transfigurare înstelată e amestecată în această tortură. Agonia îşi are extazul ei.

O, bucurie a păsărilor! Cîntă pentru că au un cuib.

Dragostea e respiraţia cerească a aerului din rai.

Inimi adînci, spirite înţelepte, luaţi viaţa aşa cum a făcut-o Dumnezeu! E o încercare îndelungată, o pregătire neînţeleasă pentru un destin necunoscut. Destinul acesta, cel adevărat, începe la om o dată cu prima treaptă înăunrul mormîntului. Atunci se iveşte ceva în faţa ochilor şi începe să se zărească veşnicia. Gîndiţi-vă la cuvîntul acesta: veşnicie. Cei vii văd durata. Numai morţii văd veşnicia. Pînă atunci iubiţi şi suferiţi, nădăjduiţi şi gîndiţi.

Vai de cel care n-a iubit decît trupul, forme, aparenţe. Moartea îi va lua totul. Încercati să iubiţi suflete, le veţi regăsi trupul.

Am întîlnit pe stradă un tînăr foarte sărac care iubea. Avea o pălărie veche, haine roase,

coatele găurite. Ghetele îi erau pline de apă şi inima îi era plină de stele.

Ce lucru minunat să fii iubit! Nu există decît un singur lucru mai minunat: să iubeşti! Inima, trecînd prin iubire, devine eroică. Nu mai e alcătuită decît din puritate. Nu se mai reazemă decît pe ceea ce e mare şi înalt. În ea nu poate încolţi nici un gînd nevrednic, cum nu pot creşte urzici pe un gheţar. Sufletul înalt şi senin, neatins de patimi şi emoţii josnice, care domină viaţa şi umbrele lumii acesteia, nebuniile, minciunile, urile, vanităţile, mizeriile, locuieşte în albastrul cerului şi nu mai simte decît zguduirile adînci şi subterane ale destinului, aşa cum culmea munţilor simte cutremurele de pămînt.

Soarele s-ar stinge dacă n-ar mai iubi nimeni.

V

COSETTE DUPĂ SCRISOARE

Pe cînd citea, Cosette se lăsa furată încet-încet de gînduri. În clipa cînd ridică privirea de pe ultimul rînd al caietului, ofiţerul cel frumos – era ora lui – trecu ţanţoş prin faţa grilajului. Cosette îl găsi respingător.

Începu să se uite din nou la caiet. „E un scris încîntător”, gîndi Cosette; de aceeaşi mînă, dar cu cerneli deosebite, cînd foarte închise, cînd spălăcite, ca atunci cînd turnăm apă în călimară, şi, prin urmare, din zile diferite. Cineva îşi mărturiseşte toate gîndurile, suspin cu suspin, fără şir, fără alegere, fără ţintă, la întîmplare. Cosette nu mai citise niciodată ceva asemănător. Manuscrisul, lumină vie pe un fundal de umbre, i se părea un sanctuar cu porţile întredeschise. Fiecare dintre rîndurile acelea misterioase strălucea puternic în ochii ei şi-i umplea inima cu o bucurie ciudată. În educaţia pe care o primise, i se vorbise mereu despre suflet şi niciodată despre dragoste, ca şi cum s-ar putea vorbi despre jeratic fără să pomenim de flacără. Manuscrisul de cincisprezece pagini îi destăinuia pe neaşteptate şi cu încetul ce înseamnă dragostea, suferinţa, soarta, viaţa, veşnicia, începutul, sfîrşitul. Parcă s-ar fi deschis o mînă şi i-ar fi aruncat dintr-o dată un pumn de raze. În aceste cîteva rînduri descoperea o fire pătimaşă, înflăcărată, mărinimoasă, cinstită, o voinţă dîrză, o suferinţă fără margini şi o

nădejde neţărmurită, o inimă mîhnită şi un ideal neţărmurit. Ce putea să însemne manuscrisul acela? Era o scrisoare. O scrisoare fără adresă, fără nume, fără dată, fără iscălitură, grăbită şi avîntată, enigmă alcătuită din adevăruri, solie şi dragoste menită să fie purtată de un înger şi citită de o fecioară, întîlnire dată dincolo de marginile pămîntului, răvaş de iubire al unei năluci către o închipuire.

Era un absent liniştit şi abătut, care părea gata să-şi caute scăpare în moarte şi care-i împărtăşea celei care îi lipsea, taina destinului, rostul vieţii, dragostea. Cel care scrisese toate acestea era cu un picior în groapă şi cu ochii spre cer. Rîndurile aşternute unul după altul pe hîrtie erau ceea ce s-ar putea numi fărîme de suflet.

Şi de la cine puteau veni paginile acestea? Cine să le fi scris? Cosette nu stătu nici o clipă la îndoială. Un singur om:

El!

Se făcuse iar lumină în mintea ei. Totul se înfiripase din nou. Simţea o bucurie nespusă şi-o tulburare adîncă.

El îi scria; era acolo; mîna lui se strecurase printre zăbrelele grilajului. În vreme ce ea îl uita, el o regăsise. Dar îl uitase oare? Nu! Nicidecum! Fusese nebună, închipuindu-şi măcar o clipă lucrul ăsta. Îl iubise mereu, îl adorase totdeauna. Jarul fusese acoperit şi mocnise cîtava vreme, dar îşi dădea seama

acum că nu făcuse altceva sa ardă mai în adînc, iar acum flăcările izbucneau din nou şi o cuprindeau în întregime. Caietul era ca o scînteie desprinsă din sufletul lui şi strecurată într-al ei; simţea că focul se aprinde iarăşi. Fiecare cuvînt al manuscrisului o mişca adînc „O! da, spunea ea, îmi aduc aminte de toate! Le-am citit în ochii lui!”

Isprăvise de citit pentru a treia oară manuscrisul, cînd locotenentul Théodule trecu din nou prin faţa grilajului, zornăindu-şi pintenii. Cosette se văzu silită să ridice capul. Îl găsi anost, nătîng, prost, inutil, înfumurat, dezgustător, obraznic şi slut. Ofiţerul socoti că trebuie să-i zîmbească! Ea întoarse capul ruşinată şi mînioasă. Ar fi avut poftă să-i arunce cu ceva în cap.

O luă la fugă, intră în casă şi se încuie în odaia ei ca să mai citească o dată manuscrisul, să-l înveţe pe dinafară şi să dea frîu liber gîndurilor. După ce isprăvi de citit îl sărută şi îl vîrî în sân.

Se sfîrşise. Cosette se întorsese la marea ei dragoste îngerească. Genunea raiului i se deschidea iarăşi în faţă.

Toată ziua Cosette trăi ca într-un fel de ameţeală. Nu se putea gîndi la nimic; gîndurile îi erau destrămate ca firele unui scul încîlcit; nu izbutea să le descurce; în starea de tulburare în care se afla, nici ea singură nu-şi dădea seama ce aştepta. Nu se încumeta să-şi

făgăduiască nimic, dar nici nu voia să-şi refuze nimic. Emoţia i se citea pe faţă, în vreme ce trupul îi era scuturat de fiori. Din cînd în cînd, i se părea că visează; îşi spunea: „Să fie oare adevărat?” şi începea să pipăie caietul drag la piept; îl apăsa pe inimă, îi simţea colţurile pătrunzîndu-i în carne şi, dacă Jean Valjean ar fi zărit-o în clipa aceea, s-ar fi cutremurat în faţa acestei bucurii înflăcărate şi necunoscute care-i ţîşnea de sub pleoape. „O, da! îşi spunea ea, el e! El mi-a trimis scrisoarea!”

Era încredinţată că o adusese o mînă de înger, o voinţă de sus.

O, minuni ale dragostei! O, visuri! Acea voinţă de sus, acea mînă de înger era un cocoloş de pîine ca acela aruncat de un hoţ altui hoţ, din curtea Charlemagne înspre Groapa Leilor, pe deasupra acoperişului închisorii La Force.

VI

BĂTRÎNII SÎNT FĂCUŢI CA SĂ PLECE CÎND TREBUIE

Pe înserate, Jean Valjean ieşi: Cosette se îmbrăcă. Îşi potrivi părul cum îi şedea mai bine; îşi puse o rochie în al cărui decolteu foarfeca intrase ceva mai mult decît ar fi trebuit, lăsînd prin această tăietură să se zărească gîtul întreg, lucru care era, după cum spun fetele,

„cam necuviincios”. Nu era cîtuşi de puţin necuviincios: era mai drăguţ decît altfel. Se gătise astfel fără să ştie bine de ce.

Avea de gînd să iasă? Nu.

Aştepta pe cineva? Nu.

În amurg coborî în grădină. Toussaint avea treabă în bucătăria care dădea spre curtea din fund.

Porni pe sub crengi, depărtînd din cînd în cînd cu mîna pe cele care erau foarte aplecate.

Ajunse la bancă.

Piatra mai era acolo.

Se aşeză şi atinse cu mîna ei albă, catifelată, piatra, ca şi cum ar fi vrut s-o mîngîie şi să-i mulţumească.

Deodată avu impresia nelămurită pe care o încercăm chiar fără să vedem nimic, cînd cineva se află în spatele nostru.

Întoarse capul şi sări în picioare.

El era.

Cu capul gol. Părea palid şi slăbit. Hainele negre abia i se desluşeau. Amurgul îi făcea şi mai palidă fruntea frumoasă şi-i învăluia ochii în întuneric. Sub vălul unei negrăite seninătăţi avea ceva din lumea morţii şi a nopţii. Faţa îi era luminată de ultimele licăriri ale zilei care se stingea şi de gîndurile unui suflet care-şi lua zborul.

Nu părea nălucă, dar nici om nu era.

Pălăria şi-o azvîrlise la cîţiva paşi în tufiş.

Cosette, aproape să-şi piardă cunoştinţa, nu

scoase nici un ţipăt. Se dădea încet înapoi, deoarece se simţea atrasă. El rămase nemişcat. În adierea plină de taină şi de tristeţe care o învăluia, ea simţi privirea ochilor pe care nu-i vedea.

Dîndu-se mereu înapoi, Cosette se lovi de un copac şi se rezemă de el. Daca n-ar fi fost copacul, ar fi căzut.

Atunci îi auzi glasul, pe care nu i-l auzise niciodată cu adevărat, abia plutind deasupra foşnetului frunzelor şi şoptind:

— Iartă-mă ca sînt aici! Mi-e inima plină; nu mai puteam trăi aşa; de aceea am venit. Ai citit ce ţi-am lăsat pe bancă? Mă mai ţii puţin minte? Să nu-ţi fie frică de mine! E mult de atunci; îţi mai aminteşti ziua cînd te-ai uitat la mine? În Luxembourg, lîngă statuia gladiatorului. Şi zilele cînd ai trecut prin faţa mea? La 16 iunie şi la 2 iulie. E-aproape un an. Nu te-am mai văzut de mult. Am întrebat-o pe femeia care închiriază scaunele şi mi-a spus că nu te-a mai văzut. Locuiai pe strada Ouest, la al treilea, în faţă, într-o casă nouă. Vezi că ştiu? Te urmăream. Ce-aş fi putut face? Pe urmă ai dispărut. Mi s-a părut că te-am zărit trecînd într-o zi, pe cînd citeam gazetele, sub arcadele *Odeonului.* Am alergat. Dar nu. Era cineva care avea o pălărie ca a dumitale. Noaptea vin aici. Să nu-ţi fie teamă; nu mă vede nimeni. Vin să-ţi privesc de aproape ferestrele. Merg foarte încet, ca să nu bagi de seamă; poate că ţi-ar fi

frică. Într-o seară eram în spatele dumitale; te-ai întors şi am luat-o la fugă. O dată te-am auzit cîntînd. Am fost atît de fericit! Îţi pare rău că te ascult cînd cînţi? N-are de ce să-ţi pară rău. Nu-i aşa? Vezi bine că eşti îngerul meu; lasă-mă să vin din cînd în cînd. Cred că am să mor. Dac-ai şti!... Te ador! Iartă-mă că-ţi vorbesc aşa! Nu mai ştiu ce spun. Poate că te supăr. Te supăr oare?

— O, mamă! zise ea.

Şi se prăbuşi aproape în nesimţire.

O prinse; ea nu se putea ţine pe picioare; o luă în braţe, o strînse cu putere fără să-şi dea prea bine seama ce face. O sprijini, clătinîndu-se şi el. Era buimac; ca şi cum capul i-ar fi fost plin de fum; ochii îi sclipeau; nu-şi mai putea aduna gîndurile; i se părea că se află în faţa unui altar şi că săvîrşeşte o profanare. Nu încerca nici cea mai mică dorinţă pentru femeia încîntătoare al cărui trup îl simţea lîngă pieptul lui. Era ameţit de dragoste.

Ea îi luă mîna şi i-o puse pe inimă. El simţi filele de hîrtie care se aflau acolo. Îngăimă:

— Mă iubeşti?

Ea răspunse cu un glas atît de scăzut, încît părea o adiere care abia se auzea:

— Taci! O ştii prea bine!

Şi-şi lipi faţa îmbujorată de pieptul tînărului plin de mîndrie, vrăjit. El căzu pe bancă, iar ea – lîngă el. Nu mai ştiau ce să-şi spună. Stelele începură să strălucească.

Cum s-au întîlnit buzele lor? De ce cîntă pasărea, de ce se topeşte zăpada, de ce înfloreşte trandafirul, de ce învie natura în luna mai, de ce luminează zorile dincolo de arborii întunecaţi, pe culmea înfiorată a colinelor?

Un sărut; atît.

Tresăriră amîndoi şi se priviră pe întuneric cu ochi învăpăiaţi.

Nu simţeau nici răcoarea nopţii, nici răceala pietrei, nici umezeala pămîntului, nici iarba jilavă; se uitau unul la altul, şi inima le era plină. Stăteau mînă-n mînă, fără să-şi dea seama.

Cosettei nici prin gînd nu-i trecea să-l întrebe pe unde intrase şi cum ajunsese în grădină. I se părea atît de firesc că era acolo!

Din cînd în cînd, Marius atingea cu genunchiul lui genunchiul Cosettei şi amîndoi se înfiorau.

La răstimpuri, Cosette îngăima cîte un cuvînt. Sufletul îi tremura pe buze ca un strop de rouă pe o floare.

Încet-încet, începură să vorbească. Mărturisirile urmară tăcerii care îşi ajunge sieşi Deasupra lor noaptea se întindea senină şi strălucitoare. Cele două făpturi, neprihănite ca îngerii, îşi spuseră totul: visurile, întîmplările, bucuriile, iluziile, slăbiciunile, deznădejdea lor cînd încetaseră de-a se mai vedea. Îşi împărtăşiră cu o intimitate ideală pe care nimic n-ar mai fi putut-o spori, tot ce aveau mai

ascuns şi mai tainic. Îşi povestiră, cu încredere deplină în iluzii, tot ceea ce dragostea, tinereţea şi urmele de copilărie pe care le mai păstrau, aduceau în minte. Cele două inimi se revărsară una într-alta în aşa fel, încît după un ceas tînărul avea sufletul fetei, iar fata avea sufletul tînărului.

Se contopiseră, se fermecaseră, se ameţiseră.

După ce sfîrşiră, după ce-şi spuseră totul, ea-şi culcă fruntea pe umărul lui şi-l întrebă:

— Cum te cheamă?

— Mă cheamă Marius, zise el. Dar pe tine?

— Pe mine mă cheamă Cosette.

CARTEA A ŞASEA

GAVROCHE

I

O POZNĂ A VÎNTULUI ŞTRENGAR

După 1823, în vreme ce cîrciuma din Montfermeil se năruia şi se împotmolea tot mai mult, nu în prăpastia unui faliment, ci în

mlaştina datoriilor mărunte, soţii Thénardier mai avuseseră doi copii, băieţi amîndoi. Cu totul cinci: două fete şi trei băieţi. Cam mult.

Thénardiera se descotorosise de cei din urmă, chiar de cînd erau mici, cu o bucurie ciudată.

Se descotorosise – iată cuvîntul. Nu exista în această femeie decît o frîntură din poruncile firii; o lipsă care de altminteri se întîlneşte destul de des. Întocmai ca mareşala de la Mothe-Houdancourt[484], Thénardiera nu era mamă decît pentru fiicele ei. Dragostea ei maternă se oprea aici. Ura împotriva neamului omenesc începea de la băieţii ei. Faţă de aceştia arăta o răutate fără margini, ca o prăpastie fără fund. Pe cel mare, cum am văzut, nu-l putea suferi; pe ceilalţi doi îi ura de moarte. De ce? Iac-aşa! Motivul cel mai groaznic şi răspunsul care nu suferă nici o discuţie e acesta „Iac-aşa! Nu-mi trebuie o liotă de copii”, spunea această mamă.

Vom vedea cum au izbutit Thénardierii să scape de ultimii doi copii ai lor, ba chiar să tragă şi foloase din această ticăloşie.

Femeia Magnon, despre care am vorbit mai înainte, izbutise să-l facă pe bătrînul Gillenormand s-o ajute în creşterea celor doi copii pe care-i avea. Locuia pe cheiul Célestins,

---

484 . Soţia mareşalului cu acest nume (sec. al XVII-lea) care şi-a silit fiii „cadeţi” (al doilea şi al treilea născut) să îmbrace haina călugărească, spre a spori, cu partea lor de moştenire, zestrea fetelor.

la colţul străvechii străzi Petit-Musc, care a făcut tot ce i-a stat în putinţă să-şi schimbe în nume bun răul ei renume. Vă aduceţi aminte de marea epidemie de anghina difterică de-acum treizeci şi cinci de ani, care a pustiit mahalalele de pe marginea Senei, în Paris, şi de care ştiinţa s-a folosit ca să experimenteze pe-o scară întinsă eficacitatea tratamentului cu piatră acră, pe care o înlocuieşte astăzi cu atîta folos tinctura de iod. În timpul acestei epidemii Magnona îşi pierdu în aceeaşi zi amîndoi băieţii, pe unul dimineaţa, pe celălalt seara, la o vîrstă destul de fragedă. A fost o grea lovitură. Copiii erau foarte preţioşi pentru mama lor; ei reprezentau optzeci de franci pe lună. Aceşti optzeci de franci erau plătiţi cu foarte mare punctualitate, în numele domnului Gillenormand, de către încasatorul veniturilor sale, domnul Barge, portărel pensionar, din strada Roi-de-Sicile. O dată cu moartea copiilor, părinţii lor pierduseră şi renta. Magnona căută un mijloc ca să iasă din încurcătură. În întunecata masonerie a păcatului din care făcea parte, toţi ştiu totul, toţi păstrează secretul şi se ajută unul pe altul. Magnona avea nevoie de doi copii; Thénardiera avea doi. Tot băieţi şi de aceeaşi vîrstă. Socoteală bună pentru una, afacere bună pentru cealaltă. Micii Thénardieri ajunseră micii Magnoni. Magnona se mută de pe cheiul Célestins în strada Clocheperce. La Paris

identitatea unui individ se pierde pe drum, de la o stradă la alta.

Oficiul de stare civilă nefiind înştiinţat, nu interveni, şi substituirea se făcu în chipul cel mai simplu din lume.

Numai că Thénardier ceru, pentru împrumutarea copiilor, zece franci pe lună, pe care Magnon îi făgădui, ba chiar îi plăti. Se-nţelege de la sine că domnul Gillenormand îşi împlinea mai departe făgăduiala. Venea la fiecare şase luni să vadă copilaşii şi nu băgă de seamă schimbarea care se făcuse. „Ce bine seamănă cu dumneavoastră, domnule!” îi spunea Magnona.

Thénardier, pentru care transformările erau o nimica toată, se folosi de prilejul ăsta ca să devină Jondrette.

Cele două fete ale lui şi Gavroche abia avuseseră vreme să bage de searmă că mai aveau doi frăţiori. La o anumită treaptă a mizeriei, te cuprinde un fel de nepăsare de mormînt şi vezi fiinţele ca pe nişte viermi. Rudele cele mai apropiate îţi par adesea forme nedesluşite ale umbrei, abia desprinse din fondul întunecat al vieţii şi pierdute iar în nevăzut.

În seara zilei în care îi predase Magnonei pe cei doi micuţi, deplin hotărîtă să se despartă pentru totdeauna de ei, Thénardiera avusese, ori se prefăcuse că are, o remuşcare. Îi spusese soţului ei: „Cum să ne părăsim astfel copiii?”

Thénardier, plin de demnitate şi netulburat, îi potoli remuşcarea cu aceste cuvinte: „Jean-Jacques Rousseau a făcut la fel – şi mai mult decît atît!” De la remuşcare mama trecu la nelinişte: „Dar dac-o s-avem încurcături cu poliţia? Ceea ce am făcut noi o fi îngăduit, domnule Thénardier?” Thénardier răspunse: „Orice e îngăduit! N-o să se vadă decît partea frumoasă. Şi-apoi nimănui n-o să-i treacă prin gînd să se intereseze de nişte copii care n-au nici o lăscaie!”

Magnona era o ucigaşă elegantă. Îi plăcea să se îmbrace bine. Împărţea locuinţa, mobilată pretenţios şi grosolan, cu o hoaţă foarte isteaţă, englezoaică franţuzită. Englezoaica, împămîntenită la Paris, cunoscută prin legăturile ei cu lumea celor foarte bogaţi şi cu colecţiile de medalii-şi diamante ale domnişoarei Mars, a ajuns mai tîrziu vestită în analele justiţiei. I se spunea *mam'zel Miss.*

Cei doi ţînci lăsaţi în seama Magnonei n-avură de ce să se plîngă. Avînd în vedere că aduceau optzeci de franci, erau îngrijiţi ca tot ce e exploatat; nu erau îmbrăcaţi prost şi nu erau rău hrăniţi, erau trataţi aproape ca nişte „domnişori” şi le mergea mai bine cu mama vitregă decît cu cea adevărată. Magnona făcea pe „cucoana” şi nu vorbea urît în faţa lor.

Trecură astfel cîţiva ani. Thénardier le prevestea un viitor fericit. Într-o zi îi spuse Magnonei, care venise să-i plătească cei zece

franci lunari: „Tatăl lor ar trebui să le dea o educaţie!”

Pe neaşteptate, bieţii copii, pînă atunci destul de ocrotiţi, chiar prin soarta lor păcătoasă, fură zvîrliţi în viaţă şi nevoiţi s-o ia în piept.

Arestarea în grup a unor răufăcători, ca aceea din mansarda Jondrette, urmată, fireşte, de percheziţii şi de întemniţări, e o adevărată nenorocire pentru această drojdie a societăţii care trăieşte în marginea vieţii sociale. O asemenea întîmplare neplăcută atrage totdeauna după sine tot felul de prăbuşiri în mijlocul acelei lumi întunecate. Catastrofa lui Thénardier aduse şi catastrofa Magnonei.

Într-o zi, la puţină vreme după ce Magnona îi dăduse Époninei biletul cu privire la strada Plumet, poliţia făcu o descindere neaşteptată pe strada Clocheperce; Magnona fu arestată împreună cu *mam'zel Miss* şi toată casa suspectată căzu în laţ. Cei doi băieţaşi se jucau într-o curte din fund şi habar n-avură de razie. Cînd se întoarseră acasă, găsiră uşa încuiată şi casa goală. Un cîrpaci, care locuia într-o magherniţă din faţă, îi chemă şi le dădu un bilet pe care „mama lor” îl lăsase pentru ei. Pe bilet se afla o adresă: *„Domnul Barge, încasator, strada Roi-de-Sicile, nr. 8”*. Omul din magherniţă le spuse: „Nu mai locuiţi aici. Duceţi-vă la adresă. E foarte aproape. Prima stradă la stînga. O să vi s-arate drumul după

biletul ăsta.” Cei doi copii plecară, cel mare ducîndu-l pe cel mic şi ţinînd în mînă biletul cu adresa. Îi era frig, iar degetele lui amorţite strîngeau slab şi abia mai puteau ţine biletul. La cotitura străzii Clocheperce vîntul i-l smulse şi, cum se întuneca, copilul nu-l mai putu găsi.

Şi începură să rătăcească la întîmplare pe străzi.

II

ÎN CARE MICUL GAVROCHE TRAGE FOLOASE DE PE URMA LUI NAPOLEON CEL MARE

Primăvara la Paris e străbătută adesea de vînturi aspre şi tăioase, care nu te fac propriu-zis sa îngheţi, ci să degeri; vînturile astea, care întunecă zilele cele mai frumoase, sînt întocmai ca acele răbufneli de aer rece care pătrund într-o încăpere încălzită printr-o fereastră spartă sau printr-o uşă rău închisă. Ţi se pare că poarta mohorîtă a iernii a rămas întredeschisă şi că răzbeşte vîntul prin ea. În primăvara anului 1832, epocă în care a izbucnit cea dintîi mare epidemie a acestui secol în Europa, vînturile erau mai reci şi mai cumplite decît oricând. Rămăsese întredeschisă o poartă şi mai îngheţată, aceea a iernii; poarta mormîntului. În vînturile care suflau se simţea duhoarea holerei.

Din punct de vedere meteorologic, vînturile acestea reci aveau particularitatea de a fi însoţite de puternice descărcări electrice. În epoca aceea au izbucnit furtuni foarte dese, însoţite de fulgere şi de tunete.

Într-o seară, pe cînd vîntul sufla cu putere, încît părea că se întorsese iarna, iar burghezii îşi puseseră din nou paltoanele, micul Gavroche, dîrdîind, dar tot voios sub zdrenţele lui, stătea înfipt şi parcă în admiraţie în faţa prăvăliei unui bărbier de lîngă Orme-Saint-Gervais. Era împodobit cu un şal femeiesc de lînă, luat nu se ştie de unde, şi din care îşi făcuse fular. Gavroche părea că admiră grozav o mireasă de ceară, decolorată şi împodobită cu flori de lămîiţă, care se răsucea dincolo de geam între două lămpi, arătîndu-şi zîmbetul trecătorilor: de fapt, însă, el iscodea prăvălia ca să vadă dacă n-ar putea „şterpeli” din vitrină vreun calup de săpun, pe care să-l vîndă după aceea unui „coafor” de la marginea oraşului. Izbutea adesea să mănînce de pe urma unui asemenea calup… El numea felul acesta de-a „lucra”, pentru care avea oarecare talent, „a-i bărbieri pe bărbieri”.

Pe cînd admira mireasa şi cîntărea din ochi calupul de săpun, mormăia printre dinţi: „Marţi! Nu marţi. Marţi să fi fost? Mi se pare că marţi. Da, marţi!”

Nu s-a aflat niciodată ce voia să spună.

Dacă monologul se referea cumva la ultima

dată cînd mîncase, atunci trecuseră trei zile, deoarece era vineri.

În prăvălia încălzită de-o sobă bună, bărbierul rădea un client şi din cînd în cînd trăgea cu coada ochiului spre inamic, spre băiatul rebegit şi obraznic, cu mîinile în buzunare, dar cu gîndul, desigur, la vreo potlogărie.

Pe cînd Gavroche se uita la mireasă, la vitrină şi la bucăţile de „Windsor-soap”, doi copii de staturi diferite, destul de curat îmbrăcaţi, mai mici decît el, părînd unul de şapte, celălalt de cinci ani, apăsară cu sfială pe clanţa uşii şi intrară în prăvălie, cerînd pesemne de pomană, cu un murmur tînguitor, care aducea mai degrabă a scîncet decît a rugăminte. Vorbeau amîndoi deodată şi nu se putea înţelege ce spun fiindcă glasul celui mic era întretăiat de suspine, iar celui mare îi clănţăneau dinţii de frig. Bărbierul se întoarse cu o mutră mînioasă, cu briciul în mînă, şi, îmbrîncindu-l pe cel mare cu mîna stîngă, iar pe cel mic cu genunchiul, îi dădu pe amîndoi afară şi închise uşa spunînd:

— Auzi, domle, să ne facă să-ngheţăm şi alta nu!

Cei doi copii porniră mai departe plîngînd. Între timp se înnorase; începuse să plouă. Gavroche se luă după ei şi-i opri:

— Cei cu voi puştilor?

— N-avem unde să dormim, răspunse cel

mare.

— Asta-i tot? zise Gavroche. Mare lucru! Se poate să plîngeţi pentru atît? Ce nătăfleţi! Şi, în superioritatea lui zeflemitoare, luîndu-şi un aer de autoritate înduioşată, de ocrotitor blajin, adăugă: Ţîncilor, veniţi cu mine!

— Bine, domnule, zise cel mare.

Şi cei doi copii porniră în spatele lui ca în urma unui arhiepiscop. Nu mai plîngeau.

Gavroche o luă pe strada Saint-Antoine spre Bastilia.

Pe cînd mergeau astfel, Gavroche aruncă o privire mînioasă şi retrospectivă spre dugheana bărbierului.

— N-are pic de inimă frizerul ăsta! bombăni el. E un maimuţoi!

O fată, văzîndu-i cum mergeau în şir, cu Gavroche în frunte, izbucni într-un rîs zgomotos. Rîsul era o lipsă de respect faţă de grupul celor trei.

— Bună ziua, domnişoară Omnibus! îi spuse Gavroche. O clipă după aceea, aducîndu-şi aminte de bărbier, adăugă: M-am înşelat în privinţa dobitocului: nu-i un maimuţoi, e un şarpe. Am să caut un lăcătuş, bărbierule, şi-am să-ţi agăţ nişte clopoţei la coadă!

Bărbierul îl aţîţase şi-l făcuse bătăios. Sărind peste o băltoacă, se agăţă de-o portăreasă bărboasă, cu o mătură în mînă, gata parcă să se întîlnească cu Faust pe muntele vrăjitoarelor.

— Doamna a ieşit la călărie? întrebă el.

Apoi, sărind, stropi cu noroi cizmele lustruite ale unui trecător.

— Nătărăule! strigă furios trecătorul.

Gavroche îşi scoase nasul din fular:

— Aveţi vreo plîngere de făcut?

— Da, împotriva ta! spuse trecătorul.

— S-a închis ghişeul! i-o întoarse Gavroche. Nu se mai primesc reclamaţii.

Între timp, urcînd strada, zări sub poarta unui gang, o fată de vreo treisprezece sau paisprezece ani îngheţată şi cerşind, într-o rochie atît de scurtă încît i se vedeau genunchii. Mititica începuse să fie prea mare pentru îmbrăcămintea ei. Cînd creşti, se întîmplă asemenea neajunsuri. Rochia rămîne prea scurtă tocmai cînd goliciunea ajunge necuviincioasă.

— Biata fată! exclamă Gavroche. N-are nici măcar pantaloni. Na, ţine cel puţin asta!

Şi desfăcîndu-şi fularul de lînă de la gît, îl zvîrli pe umerii slabi şi vineţi ai cerşetoarei; şi fularul deveni din nou şal.

Fetiţa se uită la el uimită şi primi fularul fără să scoată o vorbă. La o anumită treaptă de suferinţă, nevoiaşul, în buimăceala lui, nu mai geme cînd îl doare ceva şi nu mai mulţumeşte cînd i se face vreun bine.

— Brr! se scutură Gavroche, tremurînd mai rău decît sfîntul Martin, care cel puţin îşi păstrase jumătate din manta.

La acest „brr!” ploaia înteţită se dezlănţui cu furie. Cerurile duşmănoase pedepsesc faptele bune.

— Na! exclamă Gavroche. Ce însemnează asta? Iar plouă? Dumnezeule sfinte, dacă-i dai zor tot aşa, m-ai pierdut de muşteriu! Şi porni mai departe. Oricum adăugă el trăgînd cu coada ochiului spre cerşetoarea care se ghemuia în şal. Ştiu că p-asta am înţolit-o! Şi uitîndu-se spre nori: V-am făcut figura!

Cei doi copii veneau în urma lui.

Trecînd prin faţa unui geam acoperit cu o reţea de sîrmă care arăta că acolo e o brutărie, fiindcă pîinea, ca şi aurul se aşază în dosul gratiilor de fier, Gavroche se întoarse:

— Ei, puştilor, am mîncat noi ceva azi?

— Domnule, răspunse băiatul cel mare, n-am mîncat de azi-dimineaţă.

— N-aveţi prin urmare, nici tată, nici mamă? urmă Gavroche cu măreţie.

— Iertaţi-mă domnule, avem şi tată şi mamă, dar nu ştim unde sînt.

— Uneori, e mai bine decît să ştii, îi lămuri Gavroche, care era un cugetător.

— De două ceasuri umblăm aşa, urmă băiatul cel mare. Căutăm ceva de mîncare pe la colţurile străzilor, dar nu găsim nimic.

— Ştiu, zise Gavroche. Cîinii mănîncă tot.

După o pauză adăugă:

— Ah, ne-am pierdut părinţii. Nu mai ştim ce s-a întîmplat cu ei. Nu se poate, băieţi. E o

mare gugumănie să laşi să se rătăcească aşa nişte oameni mari. Trebuie totuşi să halim ceva.

Altminteri, nu le puse nici o întrebare. Ce poate fi mai simplu decît să nu ai casă?

Cel mai mare dintre cei doi puşti, întors aproape cu totul la nepăsarea firească a copilăriei, strigă deodată:

— Şi cînd mă gîndesc că mama ne spusese c-o să ne ducă să luăm salcie sfinţită în duminica floriilor!

— Aiurea! zise Gavroche.

— Mama, adăugă băiatul cel mare, e o cucoană care stă cu *mam'zel Miss*.

— Scîrţ! exclamă Gavroche.

Între timp se oprise şi-ncepuse să se pipăie şi să se scotocească prin toate cutele zdrenţelor lui.

În cele din urmă îşi înălţă capul cu un aer care voia să pară mulţumit, dar care era triumfător.

— Puştilor, potoliţi-vă! Avem cu ce benchetui toţi trei.

Şi scoase dintr-un buzunar un gologan.

Fără să le dea răgaz puştilor să se mire, îi împinse pe amîndoi înaintea lui în brutărie, puse gologanul pe tejghea şi comandă:

— Băiete! Pîine de un gologan!

Brutarul, patronul însuşi, luă o pîine şi-un cuţit.

— Trei felii, băiete! adăugă cu demnitate

Gavroche. Sîntem trei.

Şi băgînd de seamă că brutarul, după ce se uitase la cei trei muşterii, luase o pîine neagră, îşi vîrî adînc degetul în nas, însoţindu-l de o răsuflare atît de puternică, parc-ar fi avut pe vîrful degetului priza de tabac al lui Frederic cel Mare[485], şi-i azvîrli brutarului de la obraz această apostrofă furioasă:

— Ce-i iş'cea?

Acelora dintre cititorii noştri care ar fi ispitiţi să vadă în întrebarea adresată de Gavroche brutarului vreun cuvînt rusesc sau polonez, ori vreunul din strigătele sălbatice pe care yowaii şi botocuzii[486] şi le aruncă de pe un mal pe altul al fluviilor, prin pustietăţi, le vom spune că e o expresie foarte cunoscută pe care o întrebuinţează zilnic (ei, cititorii) şi care ţine locul întrebării: „Ce-i aici?"

— Ei, ce să fie? Pîine! Pîine foarte bună, de calitatea a doua.

— Vrei să spui pîine neagră, zise Gavroche liniştit şi cu adînc dispreţ. Pîine albă, băiete! Franzelă! Fac cinste!

Brutarul nu-şi putu stăpîni zîmbetul şi, pe cînd tăia pîinea, albă, se uită la el cu un aer compătimitor, care-l supără pe Gavroche.

— Ia ascultă, băiete, ce ne tot măsori aşa?

Aşezaţi toţi trei cap la cap, abia ar fi măsurat

---

485 . Se spune că regele Prusiei Frederic cel Mare (1700-1786) era mare amator de tabac.

486 . Triburi sălbatice din America; Yowaii în S.UA. de azi, ceilalţi în Brazilia.

un stînjen.

Isprăvind de tăiat pîinea, brutarul îşi încasă gologanul, şi Gavroche se adresă celor doi copii:

— Potoliţi-vă ramazanul!

Băieţaşii se uitară la el nedumeriţi.

Gavroche începu să rîdă:

— A! Aşa e! Voi nu ştiţi încă ce-nseamnă asta. Sînteţi mici. Şi adăugă: Mîncaţi!

Şi întinse fiecăruia cîte o bucată de pîine.

Spunîndu-şi că cel mai mare, pe care-l socotea mai vrednic să stea de vorbă cu el, merita o încurajare deosebită, şi că trebuia îndemnat să lase la o parte orice sfială, pentru a-şi potoli foamea, adăugă întinzîndu-i bucata cea mai mare:

— Na, umple-ţi maţul!

Bucata cea mai mică o opri pentru el.

Bieţii copii erau lihniţi de foame, ca şi Gavroche. Înfulecînd pe nemestecate pîinea, încurcau locul în prăvălie iar brutarul, cu care încheiaseră socotelile, se uita la ei chiorîş.

— S-o luăm din loc! se hotărî în sfîrşit, Gavroche.

Porniră din nou spre Bastilia.

Trecînd prin faţa vitrinelor luminate, băiatul cel mai mic se oprea din cînd în cînd să se uite la un ceas de tinichea, legat la gîtul lui cu o sfoară.

„Hotărît, e un nătărău fără pereche!” îşi spuse Gavroche.

Pe urmă, îngîndurat, bombăni printre dinţi:

— Eu, dac-aş avea plozi, i-aş îngriji mai bine.

Cînd isprăviră de mîncat bucata de pîine, ajungînd la colţul întunecatei străzi Ballets, în fundul căreia se zăreşte ferestruica îngustă şi duşmănoasă a închisorii La Force, cineva spuse:

— A, tu eşti, Gavroche?

— A, tu eşti, Montparnasse?! exclamă Gavroche.

Un bărbat îl oprise pe băiat, şi bărbatul nu era altcineva decît Montparnasse deghizat, cu ochelari albaştri. Gavroche îl recunoscu.

— Şmechere! zise Gavroche. Ai o manta ca o cataplasmă de muştar şi ochelari albaştri de doctor. Pe onoarea mea, ştii că eşti fercheş?

— Sst! şuieră Montparnasse. Mai încet!

Şi-l trase repede pe Gavroche din lumina vitrinelor.

Cei doi puşti îi urmară instinctiv, ţinîndu-se de mînă. Cînd ajunseră sub bolta întunecată a unei porţi, la adăpost de priviri şi de ploaie, Montparnasse întrebă:

— Ştii unde mă duc?

— La mînăstirea de pe Muntele Părerilor-de-Rău, adică la eşafod, zise Gavroche.

— Caraghiosule! Şi Montparnasse urmă: Mă duc să-l caut pe Babet.

— A, zise Gavroche, o cheamă Babet?!

Montparnasse coborî glasul:

— Nu o, ci *îl* cheamă Babet.

— A! Babet!

— Da, Babet.

— Credeam că e la răcoare.

— A luat-o din loc, răspunse Montparnasse.

Şi-i povesti la repezeală băiatului că în dimineaţa aceleiaşi zile Babet, fiind mutat la Conciergerie, evadase, apucînd-o la stînga, în loc s-o apuce la dreapta pe „coridorul instrucţiei”.

Gavroche îi admiră iscusinţa.

— Mare şmecher! zise el.

Montparnasse mai adăugă unele amănunte în legătură cu evadarea lui Babet şi sfîrşi spunînd:

— A! Asta nu-i tot!

Gavroche, ascultîndu-l, apucă bastonul pe care-l ţinea în mînă Montparnasse; trase fără voie de partea de sus şi scoase la iveală tăişul unui pumnal.

— Aha! grăi el, împingînd repede pumnalul la loc. Ai luat cu tine jandarmul îmbrăcat civil.

Montparnasse făcu cu ochiul.

— Drace! zise Gavroche. Nu cumva ai de gînd să te încaieri cu sticleţii?

— Nu se ştie, rosti Montparnasse nepăsător. E întotdeauna bine să ai un ac la tine.

Gavroche stărui:

— Ce-ai de gînd să faci în noaptea asta?

Montparnasse îşi luă din nou un aer grav şi spuse înghiţind silabele:

— ’şte chestii. Şi schimbînd numaidecît

vorba: Ştii?

— Ce?

— O chestie de-acum cîteva zile. Închipuie-ţi: întîlnesc un cetăţean care îmi face cadou o predică şi punga lui; le bag pe-amîndouă în buzunar, şi peste o clipă mă scotocesc şi nu mai găsec nimic.

— Numai predica! zise Gavroche.

— Dar, tu, îl întrebă Montparnasse, încotro ai întins-o?

Gavroche îi arătă pe cei doi protejaţi ai săi şi spuse:

— Mă duc să culc copiii.

— Să-i culci? Unde?

— La mine.

— Unde, la tine?

— La mine.

— Ai locuinţă?

— Da, am.

— Şi unde locuieşti?

— În elefant, îl lămuri Gavroche.

Montparnasse, deşi de obicei nu se prea mira, nu-şi putu opri o exclamaţie:

— În elefant?!

— Ei da, în elefant! zise Gavroche. Zexe!

E încă un cuvînt în limba pe care nimeni n-o scrie, dar pe care o vorbeşte toată lumea. Zexe însemnează: „Vorba vine”.

Răspunsul cu tîlc al băiatului îl readuse pe Montparnasse la linişte şi la bun-simţ. Păru că revenise la sentimente mai bune faţă de

locuinţa lui Gavroche.

— Înţeleg! zise el. În elefant… E bine acolo?

— Foarte bine! exclamă Gavroche. E într-adevăr minunat! Nu suflă vîntul ca pe sub pod.

— Şi cum intri în el?

— Mă priveşte.

— Are vreo spărtură? întrebă Montparnasse.

— Vezi bine! Da să nu sufli o vorbă. Între picioarele dinainte. Copoii n-au văzut-o!

— Şi te caţări acolo sus? Da, înţeleg.

— O mică manevră, cric-crac, şi s-a făcut, eşti singur înăuntru. După o pauză, Gavroche adăugă: Pentru puii mei o să fac rost de o scară.

Montparnasse începu să rîdă.

— Unde naiba i-ai găsit pe ţîncii ăştia?

Gavroche răspunse simplu:

— Mi i-a dăruit un bărbier.

Între timp, Montparnasse căzuse pe gînduri.

— M-ai recunoscut numaidecît? şopti el.

Scoase apoi din buzunar două obiecte mici, care nu erau decît două cotoare de pene, învelite în bumbac. Îşi băgă cîte una în fiecare nară şi nasul lui căpătă altă formă

— Asta te schimbă, zise Gavroche. Eşti mai puţin urît. Ar trebui să rămîi aşa.

Montparnasse era băiat frumos, dar Gavroche căuta să-l ia peste picior.

— Fără glume, spuse Montparnasse, cum mă găseşti?

De data asta şi glasul îi era schimbat. Într-o

clipă Montparnasse se făcuse de nerecunoscut.

— Haide, exclamă Gavroche, fă-l pe Porrichinele[487]!

Cei doi copilaşi, care pînă atunci nu ascultau ce se spunea, fiind ocupaţi şi ei să-şi vîre degetele în nas se apropiară la auzul acestui nume şi-l priviră pe Montparnasse cu un început de bucurie şi admiraţie.

Din păcate, însă, Montparnasse era îngrijorat.

Puse mîna pe umărul lui Gavroche şi-i zise, subliniind fiecare cuvînt:

— Ascultă ce-ţi spun, băiete... dac-aş avea cu mine *dogul*, *daga* şi *diga-diga*, ţi-aş duce pentru juma' de franc, cotiga...

Această frază ciudată făcu asupra băiatului un efect neaşteptat. Se întoarse repede, îşi plimbă cu mare atenţie ochii mici şi strălucitori de jur împrejur şi zări, la cîţiva paşi, un sergent de stradă care se îndepărta. Gavroche lăsă să-i scape un: „Ah, înţeleg!" şi grăi strîngînd mîna prietenului său:

— Bună seara! Mă duc cu plozii la elefantul meu. Dacă ai nevoie de mine vreodată, noaptea, mă poţi găsi acolo. Locuiesc la etajul întîi. Portar nu există. Întreabă de domnul Gavroche.

— Bine, răspunse Montparnasse.

Şi se despărţiră, Montparnasse luînd-o spre

---

487 . Personaj din comedia populară italiană, tipul beţivului scandalagiu care spune tuturor adevărul în faţă.

Piaţa Grève, iar Gavroche spre Bastilia. Ţîncul de cinci ani, tîrît de frate-său, pe care-l trăgea Gavroche, întoarse cîteva ori capul să-l vadă pe „Porrichinelle” depărtîndu-se.

Fraza neînţeleasă prin care Montparnasse îl înştiinţase pe Gavroche de prezenţa gardistului nu avea decît semnificaţia asonanţei *dig*, repetată de mai multe ori, în felurite chipuri. Silaba *dig* cînd nu e pronunţată singură, ci amestecată cu măiestrie printre cuvintele unei fraze însemnează: *Băgaţi de seamă, nu se poate vorbi!* Era, de altfel, în fraza lui Montparnasse o frumuseţe literară care îi scăpă lui Gavroche: *dogul*, *daga* şi *diga-diga*, e expresie a argoului de la Temple, care însemnează: *cîinele meu*, *cuţitul meu* şi *femeia mea*, întrebuinţate de paiaţele şi măscăricii din bîlciurile marelui veac în care Molière scria şi Callot[488] desena.

Acum douăzeci de ani se mai putea vedea încă în piaţa Bastiliei, în colţul de sud-est, lîngă gura canalului săpat în fostul şanţ al închisorii-cetate, un monument ciudat, astăzi şters din amintirea parizienilor, care merita să lase unele urme, căci era gîndul unui „membru al Institutului, generalul comandant al armatei din Egipt”.[489]

Spuneam „monument”, deşi nu era decît o

488 . Pictor şi gravor francez din prima jumătate a secolului al XVII-lea, unul dintre marii realişti ai artei franceze.

489 . Napoleon.

machetă; dar macheta aceasta, schiţă măreaţă, cadavru impunător al unei idei napoleoniene, pe care cîteva furtuni succesive o îndepărtaseră treptat de noi, ajunsese istorică şi căpătase un caracter definitiv, contrastînd cu aspectul ei provizoriu. Era un elefant înalt de patruzeci de picioare, construit din scînduri şi zidărie, purtînd în spate un turn cît o casă, pe, care un zugrav oarecare îl vopsise odinioară cu verde şi care era acum înnegrit de vînturi, de ploi şi de timp. În acest ungher pustiu şi descoperit al pieţei, fruntea vastă a namilei, trompa şi dinţii, turnul, şoldurile uriaşe, cele patru picioare asemănătoare cu patru coloane, alcătuiau în noapte, sub cerul înstelat, o figură fantastică şi înfricoşătoare. Nimeni nu ştia ce înseamnă. Era un fel de simbol al forţei populare. Întunecat, nemăsurat. Era un fel de stafie puternică, făcînd de strajă în văzul tuturor lîngă spectrul nevăzut al Bastiliei.

Puţini străini vizitau acest edificiu, iar trecătorul nu-i dădea nici o atenţie. De altfel, începuse să se ruineze; ipsosul, care se desprinsese de pe el cu fiecare anotimp, săpa plăgi hidoase pe suprafaţa lui. „Edilii”[490] cum se spune în limbaj elegant, îl uitaseră încă din 1814. Stătea acolo în colţul lui, trist, bolnav, gata să se prăbuşească, înconjurat de un gard putred, pîngărit în fiecare clipă de birjarii beţi.

490 . Consiliul municipal al Parisului.

Pîntecele îi era brăzdat de crăpături o scîndură îi ieşea pe lîngă coadă, iar între cele patru picioare iarba creştea înaltă. Cum nivelul pieţei se ridicase de treizeci de ani în jurul lui, prin acea mişcare înceată şi continuă care înalţă pe nesimţite solul marilor oraşe elefantul rămăsese într-o adîncitură, ceea ce făcea să pară că pămîntul se scufundă sub el. Era o arătare diformă respingătoare şi măreaţă în acelaşi timp; slută în ochii burghezului, plină de melancolie pentru cugetător semăna cu un gunoi care trebuie măturat, şi cu un rege care aşteaptă să fie decapitat.

După cum am mai spus, noaptea, înfăţişarea i se schimba. Noaptea este adevăratul mediu a tot ce e umbră.

O dată cu amurgul, bătrînul elefant se schimba la faţă şi căpăta o ţinută liniştită şi de temut în nemăsurata seninătate a întunericului.

Pentru că aparţinea trecutului, făcea oarecum parte din noapte; întunecimea se potrivea măreţiei sale.

Acest monument puternic, masiv, greoi, aspru, posomorît, aproape pocit, dar fără îndoială maiestuos şi înzestrat cu o gravitate semeaţă şi sălbatică a pierit pentru a lăsa să domnească în pace acea sobă uriaşă, împodobită cu burlanul ei, care a înlocuit întunecata fortăreaţă cu nouă turnuri, aşa cum burghezia înlocuieşte feudalitatea. E foarte

firesc ca o sobă să simbolizeze o epocă a cărei putere stă într-o oală cu vapori. Această epocă va trece. A şi trecut aproape. Lumea începe să înţeleagă că, dacă există forţă într-un cazan cu abur, nu există putere decît într-un creier. Cu alte cuvinte, ceea ce mişcă, ceea ce mînă lumea nu sînt locomotivele, ci ideile. Înhămaţi locomotivele la idei, dacă vreţi, dar nu confundaţi calul cu călăreţul!

Oricum ar fica să ne întoarcem în Piaţa Bastiliei – arhitectul elefantului izbutise să facă ceva măreţ din ipsos, pe cînd arhitectul burlanului a reuşit să facă ceva meschin din bronz.

Acest burlan, botezat atît de sonor „Coloana din iulie”[491], acest monument neizbutit al unei revoluţii avortate, era încă învăluit, în 1832, într-o uriaşă cămaşă de schelărie, pe care, întrucît ne priveşte, o regretăm, şi cu gard înalt de scînduri, care făcea ca elefantul să pară şi mai singuratic.

Spre acest colţ al pieţei, abia luminat de un felinar îndepărtat, îşi conduse Gavroche „ţîncii” lui.

Fie-ne îngăduită o mică-paranteză, pentru a vă reaminti că cele spuse aparţin numai şi numai realităţii şi că, cum douăzeci de ani, tribunalele corecţionale au avut de judecat,

---

491 . Monument înălţat pe locul unde se ridica altădată Bastilia, în primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip, în cinstea celor care şi-au dat viaţa în revoluţia din 1830.

sub inculparea de vagabondaj şi de distrugere a unui monument public, un copil care fusese găsit dormind în pîntecele elefantului din Piaţa Bastiliei.

După această paranteză, să continuăm.

Ajungînd lîngă colos, Gavroche înţelese efectul pe care-l poate produce un lucru infinit de mare asupra unor fiinţe infinit de mici şi zise:

— Nu vă speriaţi copii!

Intră apoi printr-o spărtură a gardului în împrejmuirea monumentului şi-i ajută şi pe copii să sară înăuntru. Puţin cam speriaţi, cei doi copii îl urmau pe Gavroche fără să spună un cuvînt, încredinţîndu-şi soarta acestui Noroc jerpelit, care le dăduse pîine şi le făgăduise adăpost.

Lîngă gard se afla culcată o scară, care servea în timpul zilei lucrătorilor de pe şantierul vecin. Gavroche o ridică cu o putere nebănuită şi o sprijini de unul din picioarele de dinainte ale elefantului. Pe locul unde se rezema capătul de sus al scării se zărea o gaură mare, neagră, în pîntecele colosului.

Gavroche arătă oaspeţilor scara şi gaura, şi le spuse:

— Urcaţi şi intraţi!

Cei doi copii se priviră înfioraţi.

— Vi-i frică, puştilor? întrebă Gavroche. Şi adăugă: Uitaţi-vă!

Luă apoi în braţe piciorul zgrunţuros al

elefantului şi, cît ai bate din palme, fără să se mai slujească de scară, ajunse la deschizătură. Intră în ea ca o şopîrlă care se strecoară într-o crăpătură, pătrunse înăuntru şi, după o clipă, cei doi copii văzură ivindu-se o pată alburie, nedesluşită – capul palid al lui Gavroche în buza găurii întunecate.

— Ei, strigă el, intraţi şi voi, ţîncilor! O să vedeţi ce bine e aici! Haide, urcă-te tu! îl îndemnă pe cel mare. Adă mîna!

Micuţii îşi dădură cu cotul. Băieţandrul îi cam speria, dar totodată îi şi încuraja. Ploaia se înteţise şi, în cele din urmă, cel mare îşi luă inima în dinţi. Uitîndu-se la fratele lui care se urca şi văzîndu-se singur între labele uriaşe ale animalului, cel mic dădu să plîngă, dar nu îndrăzni.

Cel mare suia, clătinîndu-se, treptele scării. În acest timp, Gavroche îl îndemna prin tot felul de interjecţii ca un profesor de scrimă pe elevii lui, sau ca unul care-şi mînă catîrii:

— Nu-ţi fie teamă! Aşa! Nu te lăsa! Pune piciorul colo! Dă-mi mîna! Voiniceşte!

Cînd copilul ajunse aproape de el, Gavroche îl prinse deodată cu putere de braţ şi-l trase la el.

— Gata!

Copilul intrase în deschizătură.

— Aşa, acum aşteptaţi-mă! zise Gavroche. Pînă atunci: luaţi loc, domnule!

Şi ieşind din deschizătură aşa cum intrase,

se lăsă să alunece cu sprinteneala unei maimuţe pe piciorul elefantului, căzînd în picioare pe iarbă. Îl luă apoi pe ţîncul de cinci ani în braţe, îl aşeză în mijlocul scării şi începu să urce în urma lui, strigînd celui mare:

— Eu îl împing de la spate, tu trage-l spre tine!

Într-o clipă, micuţul fu urcat, împins, tîrît, tras şi vîrît în deschizătură, fără să aibă timp să se dumirească. Gavroche intră după ei, împinse cu piciorul scara, lăsînd-o să cadă în iarbă şi strigă, bătînd din palme:

— S-a făcut! Trăiască generalul Lafayette! După această izbucnire, adăugă: Copii, sînteţi la mine acasa

Gavroche era în adevăr acasă la el.

O, utilitate neaşteptată a lucrului inutil! Îndurare a lucrurilor mari! Mărinimie a uriaşilor! Acest monument gigantic, care întruchipase un gînd al împăratului, devenise cocioaba unui ştrengar. Plodul fusese primit şi adăpostit de un colos. Burghezii gătiţi în haine de duminică, trecînd prin faţa elefantului de la Bastilia, spuneau voioşi, aruncîndu-i o privire dispreţuitoare din ochii lor bulbucaţi: „La ce-o fi folosind?” Folosea ca să scape de frig, de chiciură, de grindină, de ploaie, să apere de vîntul iernii, să ferească de dormitul în noroi, care dă friguri, şi de dormitul în zăpadă, care pricinuieşte moartea, să pună la adăpost o mică făptură fără tată, fără mamă, fără pîine,

fără îmbrăcăminte, fără un acoperiş. Folosea ca să adune de pe drumuri un nevinovat respins de societate. Folosea la micşorarea vinovăţiei obşteşti. Era o vizuină deschisă pentru aceia cărora li se închiseseră toate uşile. Se părea ca răpănoasa, străvechea namilă, uitată şi putredă, plină de noduri, mucegai şi plăgi, gata să cadă, viermănoasă, părăsită, osîndită, acest cerşetor uriaş, cerînd zadarnic pomana unei priviri binevoitoare în mijlocul unei răspîntii a fost cuprins de milă pentru celălalt cerşetor, pentru sărmanul pigmeu care umblă desculţ, fără adăpost, suflînd în pumni, îmbrăcat în zdrenţe, hrănindu-se din ce aruncă alţii la gunoi. Iată la ce folosea elefantul de la Bastilia. Această idee a lui Napoleon, dispreţuită de oameni, fusese luată de Dumnezeu în seama lui. Ceea ce n-ar fi fost decît măreţ devenise divin. Ca să înfăptuiască ceea ce îşi pusese în gînd, împăratului i-ar fi trebuit porfir, aramă, fier, aur sau marmură; lui Dumnezeu îi era de ajuns putreda înjghebare de scînduri, de căpriori şi răni de tencuială. Împăratul avusese un vis de geniu; în elefantul titanic, cu armătură de fier, nemaipomenit, cu trompa în sus şi turnul în spate, împroşcînd în toate părţile, în jurul lui, jocuri de apă, vesele şi înviorătoare voia să întruchipeze poporul; dar Dumnezeu făcuse ceva mai măreţ: adăpostise în el un copil.

Gaura pe care intrase Gavroche era o

spărtură care aproape nu se vedea de afară, fiind ascunsă, după cum am spus, sub pîntecele elefantului şi atît de strîmtă, încît umai pisicile şi plozii puteau trece prin ea.

— Mai întîi şi-ntîi, zise Gavroche, să lăsăm vorbă portarului că nu sîntem acasă. Şi cufundîndu-se în întuneric fără şovăială, ca unul care-şi cunoaşte locuinţa, luă o scîndură şi astupă gura.

Gavroche se cufundă iar în întuneric. Copiii auziră sfîrîitul chibritului cufundat în sticluţa cu fosfor. Chibritul chimic nu exista încă; bricheta *Fumade* reprezenta în vremea aceea progresul.

O lumină neaşteptată îi făcu să clipească din ochi; Gavroche aprinse un capăt de feştilă muiată în răşină, căruia i se spune „şobolan de pivniţă”. Şobolanul de pivniţă, care mai mult fumega decît lumina, făcea să se vadă nedesluşit înăuntrul elefantului.

Cei doi oaspeţi ai lui Gavroche priviră împrejurul lor şi simţiră ceva cam la fel cu unul care ar fi fost închis în butoiul cel mare de la Heidelberg[492] sau, mai bine zis, cu ceea ce va fi simţit Iona în pîntecele biblic al balenei[493]. Se pomeniseră în hăul unui schelet gigantic. Sus, o grindă lungă şi înnegrită, din care se desfăceau din loc în loc vine arcuite, închipuiau

492 . Butoi colosal (2.360 hectolitri) aflat în pivniţa unui castel din oraşul german Heidelberg, situat într-o regiune viticolă.

493 . După legenda biblică, prorocul Iona, aruncat în mare în timpul unei furtuni, a fost înghiţit de o balenă, în al cărei pîntece a stat trei zile.

şira spinării şi coastele; ţurţuri de tencuială atîrnau de ea ca nişte măruntaie, şi, dintr-o parte pînă în cealaltă, pînze întinse de păianjen alcătuiau draperii prăfuite. Ici şi colo, prin colţuri, se vedeau nişte pete negricioase, care păreau vii şi care se mişcau repede, cu zvîcniri bruşte şi speriate.

Surpăturile căzute de sus, din spinarea elefantului, umpluseră copaia pîntecului, pe care se putea merge ca pe o duşumea.

Cel mic se vîrî în fratele lui şi spuse cu jumătate glas:

— E întuneric.

Cuvîntul acesta îl făcu pe Gavroche să izbucnească.

Înfăţişarea încremenită a celor doi plozi îl silea să-i scuture puţin:

— Ce-aţi zgîit aşa ochii? ţipă el. Ce, ne jucăm? Faceţi nazuri? Nu cumva aţi vrea palatul Tuileriilor[494]? Ce, sînteţi proşti? Să ştiţi că n-aveţi de-a face cu un fleţ! Ce, sînteţi coborîţi cu hîrzobul din cer?

Nu strică puţin frecuş la spaimă. E-ntăritor. Copiii se apropiară de Gavroche.

Gavroche, înduioşat părinteşte de atîta încredere, trecu de la „acru la dulce” şi vorbind celui mai mic dintre ei, rosti ocara cu un glas de mîngîiere:

---

494 . Atunci palatul regal. Acest monument de artă, clădit în secolul al XVI-lea, în stilul renaşterii franceze, a fost distrus în 1871 de bombardamentele armatei lui Thiers, care asedia Parisul Comunei.

— Prostuţule, întuneric e afară, nu aici; afară plouă, aici nu plouă; afară e frig, aici nu e nici o adiere de vînt; afară e înghesuială, aici nu e nimeni; afară nu e lună. Aici e lumînarea mea. Ei, fir-ar al naibii!

Cei doi copii începură să privească apartamentul cu mai puţină spaimă, dar Gavroche nu le dădu răgaz să-l admire mult timp:

— Repede! Zise el.

Şi îi împinse spre ceea ce sîntem prea fericiţi să putem numi fundul încăperii.

Acolo era patul lui.

Patul lui Gavroche era întreg; adică o saltea, o învelitoare şi un alcov cu perdele.

Salteaua era o rogojină, învelitoarea o pătură destul de lată, de lînă groasă, fumurie, foarte călduroasă şi aproape nouă, iar alcovul iată ce era:

Trei prăjini destul de lungi, înfipte şi întărite în molozul de pe burta elefantului, două în faţă, una în spate, cu capetele de sus legate cu o sfoară, în aşa fel încît să formeze toate trei, un mănunchi piramidal. Pe acest mănunchi de prăjini fusese întinsă o pînză de sîrmă, artistic aşezată şi fixată pe prăjini cu ajutorul unor legături tot de sîrmă, aşa că le acoperea în întregime. Un şir de pietre grele fixa de jur împrejur poalele pînzei de sîrmă de podea, aşa încît nimic să nu se poată strecura pe sub ele. Această împletitură de sîrmă nu era decît un

grilaj de aramă din acelea cu care se îmbracă cuştile menajeriilor. Patul lui Gavroche se afla sub cortul de sîrmă ca într-o cuşcă. Toată înjghebarea semăna cu un cort de eschimos.

Împletitura de sîrmă ţinea loc de perdele.

Gavroche dădu puţin la o parte pietrele care ţineau grilajul în faţă, şi cele două părţi ale împletiturii, care se petreceau una peste alta, se desfăcură.

— Plozilor, pe brînci! porunci Gavroche.

Îşi băgă cu grijă oaspeţii în cuşcă, apoi intră şi el după ei, tîrîndu-se, puse din nou pietrele şi închise iarăşi ermetic deschizătura.

Se întinseră toţi trei pe rogojină.

Oricît de mici erau, nici unul dintre ei n-ar fi putut sta în picioare în „alcov”. Gavroche ţinea „şobolanul de pivniţă” în mînă.

— Şi acum, continuă el, soileală! S-a zis cu candelabrul!

— Domnule, întrebă cel mai mare dintre fraţi pe Gavroche, arătînd grilajul de sîrmă, ce e asta?

— Asta, îl lămuri Gavroche serios, e pentru şobolani. Hai, soiliţi! Cu toate acestea, se crezu dator să adauge cîteva cuvinte pentru învăţătura acestor fiinţe de vîrstă crudă, şi urmă: E nişte chestii din Grădina Botanică. E pentru animale sălbatice. E o magazie plină cu d-alde-astea. Sari un zid, te caţări pe o fereastră şi te strecori pe sub o uşă, atît. Şi ai d-astea cîte vrei.

În timp ce vorbea, acoperi cu un colţ al păturii pe cel mic, care şopti:

— Oh, ce bine el ce cald!

Gavroche se uită lung la pătură, cu mulţumire.

— E tot de la Grădina Botanică. Am luat-o de la maimuţe. Şi arătînd celui mai mare rogojina pe care se afla întins, rogojină foarte groasă şi minunat lucrată, adăugă: Asta era la o girafă. După o tăcere, continuă: Animalele aveau de toate. Le-am luat. Şi nu s-au supărat. Le-am spus: „E pentru elefant”. Mai tăcu un răstimp, apoi spuse : Sari peste zid şi puţin îţi pasă de stăpînire. Asta e!

Cei doi copii se uitau cu respect, cu teamă şi uimire la această fiinţă plină de curaj şi iscusinţă, fără adăpost, singură pe lume, plăpîndă ca ei, totodată oropsită şi atotputernică, şi care li se părea fără seamăn pe lume, cu chipul acela alcătuit din toate strîmbăturile unui bătrîn saltimbanc, amestecate cu zîmbetul cel mai naiv şi mai încîntător.

— Domnule, zise sfios cel mai în vîrstă, va să zica nu vă e frică de poliţişti?

Gavroche se mulţumi să răspundă:

— Mă, plodule, nu se zice poliţişti, se zice sticleţi!

Cel mic avea ochii deschişi, dar nici nu crîcnea. Cum se afla la marginea rogojinii, cel mai mare fiind la mijloc, Gavroche îi băgă pe

sub coaste marginea păturii, ca o mamă, şi-i înălţă rogojina sub cap cu nişte boarfe vechi, aşa încît pledul să aibă o pernă. Pe urmă se întoarse către cel mai în vîrstă:

— Ei? Nu-i frumuşel aici?

— O. Da! răspunse acesta şi se uită la Gavroche care avea aerul unui înger mîntuitor.

Cei doi copilaşi uzi leoarcă, simţeau că încep să se încălzească.

— A, da, continuă Gavroche, şi pentru ce plîngeaţi? Şi arătîndu-l pe cel mic fratelui său: Un mucos ca ăsta, hai mai zic şi eu; dar un om mare ca tine să plîngă, ce nerozie! Parcă erai un viţel!

— Doamne, zise copilul, dar n-aveam casă unde să ne ducem.

— Piciule, reluă Gavroche, nu se zice casă, se zice cotineaţă.

— Şi pe urmă ne era frică singuri, aşa, noaptea…

— Nu se zice noaptea, se zice oarba.

— Mulţumesc, domnule, spuse copilul.

— Ascultă, începu din nou Gavroche, nu trebuie să mai scînciţi de-acum încolo după nimic. O să am eu grijă de voi. Ai să vezi ce bine o să fie. Vara mergem la Glacière cu Navet, un prieten al meu, ne scăldăm lîngă gară, alergăm în pielea goală pe mal în faţa podului Austerlitz; asta le înnebuneşte pe spălătorese. Ţipă, ocărăsc; dacă ai şti ce hazoase sînt! O să ne ducem să vedem omul-

schelet. Trăieşte. La Champs-Elysée. E slab ca o zi de post. Şi pe urmă am să vă duc la teatru. Am să vă duc la Frédérick-Lemaître[495]. Am bilete, îi cunosc pe actori, am şi jucat într-o piesă. Eram nişte mogîldeţe atîtica; alergam pe sub o pînză care făcea valuri ca marea. Am să vă bag actori pe voi la teatrul meu. O să mergem să vedem sălbaticii. Nu sînt sălbatici adevăraţi. Au pe ei tricouri subţiri, trandafirii, care fac cute, şi li se văd coatele cîrpite cu aţă albă. După aceea o să ne ducem la Operă. Intrăm cu „claca”. „Claca” la Operă e de clasa-ntîi. N-o să mă bag eu în „clacă” la teatrele mici de pe bulevard. La Operă, ce crezi, sînt şi d-ăia care plătesc douăzeci de bani, nişte găgăuţi. Li se zice ciurucuri. Şi pe urmă o să ne ducem să vedem cum joacă ghilotina. Am să vă arăt călăul. Stă în strada Marais. Domnul Samson. Are şi cutie de scrisori la poartă. A, e distracţie mare!

În clipa aceea un strop de ceară căzu pe degetele lui Gavroche şi-l aduse la realitate.

— Ei, drăcie cu pălărie! exclamă el, iacătă că se termină feştila! Băgaţi de seamă! Nu pot trece la cheltuială mai mult de un ban pe lună pentru luminat. Cînd te culci trebuie să dormi. N-avem timp să citim romane de-ale domnului Paul de Kock[496]. Şi unde mai pui că lumina s-ar

495 . Celebru actor francez din secolul trecut.

496 . Autor francez de ieftine romane frivole din prima jumătate a secolului trecut.

putea vedea prin crăpăturile porţii, şi-atît le-ar trebui sticleţilor!

— Şi pe urmă, spuse sfios cel mai în vîrstă, singurul care se încumeta să-i vorbească lui Gavroche şi să-i răspundă, ar putea să cadă vreo scînteie pe paie: să avem grijă să nu dăm foc casei.

— Nu se zice să nu dăm foc casei, îl lămuri Gavroche. Se zice să nu pîrpălim cotineaţa.

Furtuna se înteţea. Printre rostogolirile tunetului se auzea răpăitul ploii pe spinarea elefantului.

— I-am tras chiulul ploii! zise Gavroche. Îmi place să ascult cum toarnă cu găleata pe picioarele casei. Iarna e o dobitoacă, îşi pierde marfa, se căzneşte degeaba, nu ne poate uda, şi asta îl face să bombăne pe bătrînul sacagiu din nori.

Aluzia aceasta la tunet, ale cărei consecinţe Gavroche, ca un filofoz al secolului al XIX-lea ce era, le primea dinainte cu largheţe, fu urmată de un fulger uriaş, atît de orbitor, încît o fărîmă din el pătrunse prin crăpătura burţii elefantului. Aproape în acelaşi timp tunetul bubui cumplit. Cei doi, copii scoaseră un ţipăt şi se ridicară atît de repede, încît dădură la o parte sîrma împletită; dar Gavroche se întoarse spre ei cu mutra lui plină de îndrăzneală şi, profitînd de lovitura tunetului, izbucni în rîs.

— Uşurel, copii! Să nu dărîmăm edificiul. Aşa tunet mai zic şi eu! Asta nu e imitaţie de

fulger! Bravo! Doamne, pe cinstea mea, mai-mai ca la *Ambigu*[497]!

După aceste cuvinte, Gavroche potrivi din nou sîrma împletită, îi ridică încetişor pe amîndoi copiii pe căpătîiul patului, le apăsă genunchii făcîndu-i să se întindă bine şi spuse:

— Fiindcă bunul Dumnezeu îşi aprinde lumînarea, pot să suflu într-a mea. Copii, trebuie să dormiţi, omuleţii mei! E foarte rău dacă nu dormiţi. Asta face să vă duhnească culoarul sau, cum se zice în lumea bună, să vă pută gura. Ghemuiţi-vă bine în scutece! Sting. Gata?

— Da, şopti cel mai în vîrstă. E bine! Parc-aş avea puf sub cap.

— Nu se zice cap, îl corectă iar Gavroche, se zice devlă.

Copiii se strînseră unul în altul. Gavroche îi aşeză mai bine pe rogojină şi le potrivi învelitoarea pînă la urechi, apoi repetă pentru a treia oară îndemnul în limba lui hieratică:

— Hait, bila pe cinci!

Şi suflă în opaiţ.

Abia stinsese lumina şi un tremur ciudat începu să clatine împletitura de sîrmă sub care se culcaseră cei trei copii. O mulţime de frecături înăbuşite scoteau un sunet metalic, ca şi cum gheare şi dinţi scrîşneau pe firul de aramă. Şi totul era însoţit de fel de fel de

---

497 . Teatru din Paris.Organiza spectacole fastuoase de feerii şi melodrame, cu jocuri de lumini obţinute prin focuri de artificii.

chiţăituri.

Micuţul de cinci ani, auzind această zarvă deasupra capului său, îngheţă de spaimă, dădu cu cotul fratelui mai mare. Dar fratele mai mare „soilea” de mult, aşa cum poruncise Gavroche. Atunci, micuţul, nemaiputînd de frică, îşi luă inima-n dinţi şi-l întrebă pe Gavroche, încet de tot, cu sufletul la gură:

— Domnule…

— Hei? făcu Gavroche, care tocmai închisese pleoapele.

— Ce-i asta?

— Şobolani, răspunse Gavroche.

Şi îşi puse din nou capul pe rogojină.

Şobolanii, care în adevăr mişunau cu miile în cheresteaua elefantului, şi care erau acele pete vii negricioase, despre care am vorbit, fuseseră ţinuţi la distanţă de flacăra lumînării, atîta vreme cît ardea, dar de îndată ce vizuina, o adevărată cetate a lor, se cufundase iar în beznă, simţind în preajma lor ceea ce marele povestitor Perrault numeşte „carne fragedă”, se căţăraseră pînă sus, unde se apucară să roadă ochiurile sîrmei, ca şi cum ar fi vrut să găurească acele zale nemaivăzute.

Micuţul nu putea să adoarmă.

— Domnule… reluă el.

— Ei? făcu Gavroche.

— Ce e aia şobolani?

— Şoareci.

Explicaţia linişti puţin pe copilaş. Văzuse în

viaţa lui şoareci albi şi nu-i fusese frică de ei. Totuşi, mai ridică o dată glasul:

— Domnule...

— Ei? făcu din nou Gavroche.

— De ce n-aveţi o pisică?

— Am avut una, răspunse Gavroche, am adus una, dar mi-au mîncat-o.

Aceasta a doua explicaţie strică tot ceea ce făcuse prima, şi micuţul începu iar să tremure. Dialogul dintre el şi Gavroche porni din nou pentru a patra oară.

— Domnule...

— Ei?

— Cine a mîncat pisica?

— Şobolanii.

— Şoarecii?

— Da, şoarecii.

Copilul uimit de aceşti şoareci care mănîncă pisici, urmă:

— Domnule, o să ne mănînce şi pe noi şoarecii?

— Tii, pe dracul! exclamă Gavroche.

Groaza copilului era la culme. Dar Gavroche adăugă:

— N-ai teamă! Nu pot intra. Şi pe urmă sînt eu aici! Na, ia-mă de mînă! Taci din gură şi culcă-te!

Gavroche, în acelaşi timp, dădu mîna micuţului pe deasupra fratelui său. Copilul o strîns-e la piept şi se simţi întărit. Curajul şi puterea se pricep să comunice aşa în taină.

Liniştea se lăsase iarăşi peste ei, zgomotul glasurilor speriase şi alungase şobolanii; în zadar se mai întoarseră după cîteva clipe făcînd o zarvă grozavă, că cei trei prichindei, cufundaţi în somn, nu mai auzeau nimic.

Ceasurile de noapte se scurgeau. Întunericul învăluia nemăsurata Piaţă a Bastiliei; un vînt de iarnă, încărcat de picurii ploii, sufla cu răbufniri, patrulele se strecurau pe sub porţi, cercetînd aleile, grădinile, colţurile întunecoase şi umblînd după vagabonzii nopţii, treceau fără habar prin faţa elefantului; namila, înmărmurită pe picioarele-i enorme, cu ochii deschişi în întuneric, părea că visează mulţumită de fapta bună ce făcuse, ferind de ger şi de oameni pe cei trei bieţi copii adormiţi.

Cititorul e bine să-şi amintească, pentru a înţelege ceea ce va urma, că pe atunci corpul de gardă al Bastiliei se afla la cealaltă margine a pieţei şi sentinelele nu puteau nici să audă, nici să zărească ceea ce se petrecea lîngă elefant.

Cînd ultimul ceas din noapte, înainte de ivirea zorilor, era pe sfîrşite, un om ieşi în fugă din strada Saint-Antoine, străbătu piaţa, ocoli împrejmuirea „Coloanei din iulie” şi se strecură printre uluci pînă sub pîntecul elefantului. Dacă o lumină oarecare ar fi căzut pe el, s-ar fi ghicit după cît era de ud că petrecuse noaptea în ploaie. Ajuns sub elefant, scoase un ţipăt ciudat, care nu făcea parte din nici o limbă

omenească şi pe care numai un papagal l-ar putea scoate. Repetă de două ori acest ţipăt, a cărui transcriere de mai jos nu ne poate da decît o slabă idee asupra lui:

— Kirikikiu!

La al doilea ţipăt, un glas limpede, vesel şi tineresc răspunse din burta elefantului:

— Da.

Aproape numaidecît scîndura care astupa gura fu dată la o parte şi lăsă liberă trecerea unui băiat, care coborî unul din picioarele elefantului şi căzu binişor lîngă omul care strigase. Era Gavroche. Iar omul – Montparnasse.

Cît despre strigătul „kirikikiu” era fără îndoială ceea ce copilul voia să spună prin: „întreabă de domnul Gavroche”.

Auzindu-l, Gavroche se deşteptase tresărind, se tîrîse afară din „alcov”, desfăcînd puţin grilajul de sîrmă, pe care îl potrivise din nou cu mare grijă, pe urmă deschisese chepengul şi coborîse.

Omul şi copilul se recunoscură în tăcere, pe întuneric. Montparnasse spuse numai atît:

— Avem nevoie de tine. Vino să ne dai o mînă de ajutor!

Ştrengarul nu mai ceru nici o altă lămurire.

— Hai! zise el.

Şi amîndoi se îndreptară spre strada Saint-Antoine, de unde venise Montparnasse, strecurîndu-se iute prin lungul şir de căruţe ale

zarzavagiilor, care la acel ceas coborau spre hale.

Zarzavagiii, ghemuiţi în căruţe, printre saltele şi legume, pe jumătate adormiţi, cu gulerele ridicate peste urechi sub revărsarea ploii nemiloase, nu catadicsiră să arunce nici măcar o privire asupra ciudaţilor trecători.

III

PERIPEŢIILE EVADĂRII

Iată ce se întîmplase chiar în noaptea aceea la închisoarea La Force.

Babet, Brujon, Gueulemer şi Thénardier, deşi Thénardier se afla la secret, puseseră la cale o evadare. Babet o şi înfăptuise chiar în ziua aceea pe a lui, cum s-a văzut din cele povestite de Montparnasse lui Gavroche.

Montparnasse trebuia să-i ajute de afară.

Brujon, petrecînd o lună într-o celulă de pedeapsă avusese timpul, în primul rînd, să împletească o funie şi, în al doilea rînd, să clocească un plan. Altădată, acest loc de ispăşire aspră, în care regulamentul închisorii lăsa pe osîndit numai cu el însuşi, era alcătuit din patru păreţi de piatră, o pardoseală de lespezi, un pat de campanie, un ochi rotund cu gratii, o uşă căptuşită cu fier, şi se numea „carceră”; dar carcera fiind socotită prea groaznică, astăzi are o uşă de fier, un ochi de

geam cu gratii, un pat de campanie, o pardoseală de lespezi, un tavan de piatră, patru pereţi de piatră, şi se numeşte o celulă de pedeapsă. E şi luminată, oarecum, spre prînz. Neajunsul acestor încăperi, cărora, după cum se vede, nu le mai spune carcere, este că lasă să gîndească nişte fiinţe care ar trebui puse să muncească.

Brujon gîndise, deci, şi ieşise din celula de pedeapsă cu o funie. Fiindcă i se dusese vestea în închisoarea Charlemagne ca foarte primejdios, fu mutat la Bâtiment-Neuf. Primul lucru pe care-l găsi la Bâtiment-Neuf fu Gueulemer, al doilea, un cui; Gueulemer, adică crima, un cui, adică libertatea.

Brujon, despre care va fi timpul să ne facem o idee completă, cu toate că părea să aibă o fire gingaşă şi o nostalgie adînc premeditată, era un vlăjgan politicos, isteţ şi hoţ, cu privirea mîngîioasă şi zîmbetul crunt. Privirea era voită; zîmbetul îi zugrăvea firea. Îşi îndreptase cele dintîi studii în arta hoţiei asupra acoperişurilor; făcuse mari progrese în industria răpitorilor de tablă de pe case, care jefuiesc acoperişurile şi dezlipesc burlanele prin metoda zisă a *prapurului*.

Ceea ce făcuse momentul potrivit pentru o încercare de evadare era împrejurarea că tinichigiii chiar atunci reparau şi aşezau din nou acoperişul închisorii. Închisoarea Saint-Bernard nu mai era despărţită în nici un loc de

Charlemagne şi de Saint-Louis. S-au instalat, deci, pe deasupra lor tot felul de scări şi schelării; cu alte cuvinte, tot atîtea trepte şi punţi de scăpare.

Bâtiment-Neuf, care era tot ce poate fi pe lume mai coşcovit şi şubred, poate fi socotit punctul slab al închisorii. Zidurile îi erau atît de roase de silitră, încît se ivise nevoia ca bolţile dormitoarelor să fie căptuşite cu scînduri de lemn, pentru ca pietrele desprinse din tavan să nu mai cadă în paturi. Cu toată această vechime, se făcea greşeala că tocmai în Bâtiment-Nuf să fie aduşi cei mai primejdioşi deţinuţi, „procesele mari”, cum se zice pe limba închisorilor.

Bâtiment-Neuf cuprindea patru dormitoare aşezate unul deasupra celuilalt şi o mansardă numită: „La aer curat”. Un horn gros de sobă, rămas pesemne de la vreo fostă bucătărie a ducilor de La Force, străbătea cele patru caturi, tăia în două toate dormitoarele prin care trecea ca un fel de stîlp turtit şi apoi străpungea acoperişul.

Gueulemer şi Brujon se aflau în acelaşi dormitor. Din prevedere fuseseră puşi la etajul de jos. Întîmplarea făcuse ca paturile lor să fie aşezate cu căpătîiul spre hornul sobei.

Thénardier se afla chiar deasupra capului lor, în mansarda numită: „La aer curat”.

Trecătorul care se opreşte în strada Culture-Sainte-Catherine, după cazarma pompierilor, în

faţa porţii de intrare a băilor, zăreşte o curte încărcată de flori şi de arbuşti în hîrdaie, în fundul căreia se ridică, cu două aripi, un fel de pavilion rotund, mic, alb, înveselit de obloane verzi, vis bucolic al lui Jean-Jacques. Nu sînt nici zece ani de cînd deasupra acestui pavilion se înălţa un zid negru, uriaş, coşcovit şi gol, de care se rezema pavilionul. Era zidul de pe care se făcea paza închisorii La Force.

Zidul acesta, din spatele turnului, era Milton zărit îndărătul lui Berquin[498].

Dincolo de zid, mai înalt decît zidul şi mai negru decît el, se vedea un acoperiş. Era acoperişul Clădirii-Noi. Avea patru ochiuri de mansardă, cu o armătură de drugi de fier: ferestrele de la „Aer curat”. Un coş străpungea acoperişul: acelaşi coş trecea prin dormitoare.

„Aer curat”, mansarda Clădirii-Noi, avea înfăţişarea unei săli mari, închisă cu grătare triple şi cu uşi căptuşite cu tablă, ţintuite cu cuie uriaşe. Cînd intrai prin partea de nord, aveai la stînga cele patru lucarne[499], şi la dreapta, faţă-n faţă cu lucarnele acestea, patru cuşti pătrate, destul de cuprinzătoare, depărtate una de alta, despărţite prin culoare strîmte construite din zid de o înălţime de om,

498 . Contrastul dintre cele două clădiri este subliniat comparativ prin contrastul celor doi scriitori. Unul, Milton, poet englez din secolul al XVII-lea, grav şi evlavios, autorul poemului biblic *Paradisul pierdut*; celălalt, poet francez din secolul al XVIII-lea, autor de elegii sentimentale.

499 . Ferestre mici de mansardă sau de pod.

şi mai sus, pînă la acoperiş, din drugi de fier.

Thénardier se afla la secret într-una din aceste cuşti în noaptea de 3 februarie. Niciodată nu s-a putut descoperi cum, prin ce mijlociri tainice, izbutise să facă rost şi să ascundă o sticlă din vinul născocit zice-se, de Desrues, în care e amestecat un narcotic, vin pe care banda „Adormitorilor” l-a făcut faimos.

În multe închisori se află funcţionari necinstiţi, jumătate temniceri, jumătate hoţi, care ajută pe evadaţi, care vînd poliţiei ascunzişurile unde sînt primiţi şi care învîrtesc treburile închisorii după plac.

Chiar în noaptea cînd Gavroche adunase de pe drumuri pe cei doi copii vagabonzi, Brujon şi Gueulemer, care ştiau că Babet evadase de dimineaţă şi îi aştepta în stradă ca şi Montparnasse, se sculară binişor şi începură să găurească cu cuiul găsit de Brujon hornul de la căpătîiul paturilor lor. Molozul cădea pe patul lui Brujon, aşa că nimeni nu-l auzea. Răpăitul ploii, amestecat cu tunete, zguduia uşile din ţîţîni şi făcea în cuprinsul închisorii un zgomot înspăimîntător, dar binevenit. Cîţiva dintre deţinuţi, care se treziseră, se prefăcură că adorm din nou, lăsîndu-i pe Gueulemer şi Brujon să-şi vadă de treabă. Brujon era îndemînatic, iar Gueulemer puternic. Pînă să ajungă zgomotul la urechile paznicului care dormea în celula a cărei fereastră dădea spre dormitor, găuriseră zidul, străbătuseră soba pe

dinăuntru pînă sus, rupseseră grătarul care închidea gura burlanului, şi temuţii bandiţi erau pe acoperiş. Ploaia şi vîntul se înteţeau, acoperişul era lunecos.

— Ce oarbă bună pentru putină! (Ce noapte bună pentru evadare!) zise Brujon.

O prăpastie largă numai de cîţiva metri, dar adîncă de aproape treizeci îi despărţea de zidul de pază. Vedeau lucind în întuneric, în fundul prăpastiei, ţeava puştii unui paznic. Legară de drugii pe care-i strîmbaseră un capăt al funiei împletite de Brujon în celulă, azvîrliră celălalt capăt pe deasupra zidului de pază, săriră dintr-o dată prăpastia, se apucară cu amîndouă mîinile de căpriorul zidului, pe care-l încălecară, alunecară unul după altul, de-a lungul funiei, pe un acoperiş mic, lipit de casa băilor, traseră funia, trecură peste zid în curtea băilor, o străbătură, forţară ferestruica portarului de care atîrna cordonul clopoţelului, traseră de el, deschiseră astfel poarta şi se aflară în stradă.

Nu trecuseră nici trei sferturi de ceas de cînd se ridicaseră din paturile lor, pe întuneric, cu cuiul în mînă şi cu planul în cap.

Puţin după aceea îi şi găsiră pe Babet şi pe Montparnasse, care dădeau tîrcoale prin împrejurimi.

Cînd o trăseseră la ei, funia se rupsese, aşa că un capăt rămase legat de gratiile hornului pe acoperiş. Nu păţiseră nimic, atîta doar că îşi

jupuiseră mîinile.

În acea noapte, fără să se poată lămuri prin ce mijloace, Thénardier fusese înştiinţat, aşa că nu dormea.

Cam la un ceas după miezul nopţii, cum era foarte întuneric, el zări trecînd pe acoperiş, în ploaie şi vînt, prin dreptul lucarnei din faţa celulei lui, două umbre. Una se opri o clipă în ochiul lucarnei. Era Brujon, Thénardier îl recunoscu şi înţelese totul. Atît îi fu de ajuns.

Cunoscut ca tîlhar, gata de orice şi deţinut în prevenţie pentru vina de-a fi întins noaptea o capcană cu scopuri ucigaşe, Thénardier era păzit îndeaproape. Un paznic, schimbat din două în două ceasuri, se plimba cu puşca încărcată prin faţa celulei lui. „Aerul curat”, mansarda, era luminată de o lampă aprinsă în perete. Deţinutului i se puseseră la picioare fiare grele de cincizeci de livre. În fiecare zi, la orele patru după prînz, un paznic urmat de doi cîini – ceea ce se mai făcea încă în vremea aceea – intra în celula lui, îi lăsa lîngă pat o pîine neagră de două livre, un ulcior de apă şi o strachină de zeamă în care înotau cîteva boabe de fasole, îi cerceta fiarele şi încerca zăbrelele. Omul cu cîinii venea şi în timpul nopţii de două ori..

Thénardier dobîndise învoiala să aibă la el un fel de cîrlig de fier cu care-şi înţepenea pîinea într-o crăpătura a zidului „ca s-o ferească – zicea el – de şobolani”. Fiind păzit

îndeaproape, cîrligul lui nu supăra pe nimeni. Cu toate acestea, unii îşi amintiră mai tîrziu că un paznic spusese: „Ar fi mai bine să i se dea un cîrlig de lemn.

La ora două dinspre dimineaţă se schimbă paznicul, care era un soldat vechi, şi în locul lui veni un recrut. Cîteva clipe după aceea, omul cu cîinii îşi făcu datoria şi plecă fără să fi băgat de seamă ceva, în afară de prea marea tinereţe şi „mutra de ţăran” a acestui „boboc”. După două ceasuri, la orele patru, cînd recrutul trebuia să fie schimbat, îl găsiră adormit şi căzut la pămînt ca un bolovan lîngă celula lui Thénardier. Cît despre Thénardier, nu mai era acolo. Fiarele rupte zăceau azvîrlite pe jos. Se vedea o spărtură în tavanul celulei şi deasupra o altă spărtură în acoperiş. O scîndură de la pat fusese smulsă şi fără îndoială luată, fiindcă nu se mai găsi. Mai dădură în celuă peste o sticlă pe jumătate goală, care conţinea restul de narcotic cu care fusese adormit soldatul. Baioneta acestuia lipsea.

Cînd se descoperi totul, nimeni nu crezu că ar mai putea pune mîna pe el. Adevărul era că Thénardier scăpase din Bâtiment-Neuf, dar se găsea încă în mare primejdie. Evadarea lui nu era fapt împlinit.

Ajungînd pe acoperişul închisorii, găsise acolo, atîrnînd de drugii grătarului de deasupra hornului, capătul funiei lui Brujon, dar crîmpeiul fiind prea scurt, nu putuse fugi peste

zidul de pază, aşa cum făcuseră Brujon şi Gueulemer.

Cînd coteşti din strada Ballets în strada Roi-de-Sicile, dai numaidecît, la dreapta, peste o fundătură murdară. Acolo. În secolul trecut se afla o casă din care n-a mai rămas decît peretele din fund, adevărată ruină, ridicat pînă la înălţimea catului al treilea al clădirilor vecine. Ruina se poate recunoaşte după două ferestre mari, pătrate, pe care le mai are încă; cea de la mijloc, mai apropiată de foişorul din dreapta, e astupată de-a curmezişul cu o bîrnă putredă şi potrivită să slujească şi de proptea. Prin aceste ferestre se distingea altădată un zid înalt şi lugubru, care era o porţiune a împrejmuirii drumului de pază al închisorii La Force. Golul lăsat în stradă de casa dărîmată e acoperit pe jumătate cu un gard de uluci putrede, proptit de cinci stîlpi de piatră. Pe locul acesta închis se ascunde o mică baracă rezemată de ruina rămasa în picioare. Gardul are o poartă care acum cîţiva ani nu era închisă decît cu un ivăr.

Pe creasta acestei ruine ajunsese Thénardier puţin după orele trei noaptea.

Cum ajunsese acolo? Nu s-a putut niciodată explica şi nici înţelege. Fulgerele îl vor fi ajutat, dar l-au şi împiedicat. S-o fi folosit de scările şi schelăria tinichigiilor ca să ajungă din acoperiş în acoperiş, din împrejmuire în împrejmuire, dintr-o parte în alta, pînă pe clădirile din curtea

Charlemagne şi apoi pe acelea din curtea Saint-Louis, pe zidul de pază, şi de acolo în cocioaba din strada Roi-de-Sicile? Dar pe acest parcurs erau mari spaţii goale, de netrecut. Pusese scîndura de la pat ca o punte de pe acoperişul de la „Aer curat” pînă pe zidul paznicilor? Se tîrîse pe burtă pe marginea acelui zid, jur împrejurul închisorii, pînă în cocioabă? Dar zidul de pază al închisorii La Force avea creasta crenelată în chipul cel mai neprielnic, urca şi scobora, se lăsa în jos de tot la cazarma pompierilor, se înălţa din nou la casa băilor, era întretăiat de construcţii, nu se ridica la aceeaşi înălţime înspre casa Lamoignon ca înspre strada Pavée, avea pretutindeni coborîşuri şi unghiuri drepte, şi apoi sentinelele ar fi văzut silueta întunecată a fugarului; aşa că drumul străbătut de Thénardier rămîne aproape inexplicabil. În amîndouă felurile, fuga era cu neputinţă. Iluminat de acea înspăimîntătoare sete de libertate, care preface prăpăstiile în şanţuri, grilajele de fier în împletituri de răchită, un schilod în atlet, un anchilozat în pasăre, tîmpenia în instinct, instinctul în inteligenţă şi inteligenţa în geniu, Thénardier născocise şi înjghebase la repezeală un al treilea fel de evadare? Nu s-a aflat niciodată nimic.

Minunile unei evadări nu se pot şti totdeauna. Omul care fuge din închisoare, repetăm, e un inspirat; e ceva de stea şi de

fulger în tainica lucire a fugii; năzuinţa spre libertate nu e mai puţin surprinzătoare decît zborul către sublim; se spune de cîte un hoţ evadat: „Cum a putut să sară peste un acoperiş?” în acelaşi fel cum se spune de Corneille: „Unde a găsit el acel: «Qu'il mourût»[500]?”

Oricum, scăldat în sudori, ud de ploaie, cu veşmintele sfîşiate, cu mîinile julite, cu coatele însîngerate şi genunchii zdreliţi, Thénardier ajunsese pe ceea ce copiii numesc, în graiul lor figurat, *tăişul* zidului ruinat, pe care se culcase cît era de lung, şi acolo îl lăsaseră puterile. Un povîrniş drept, la înălţimea celui de-al treilea cat, îl despărţea de pavajul străzii.

Funia pe care o avea era prea scurtă. Aştepta acolo sus, palid, istovit, fără nici o speranţă, ocrotit încă de întuneric, zicîndu-şi că nu mai e mult pînă la ziuă, spăimîntat de gîndul că va auzi peste cîteva minute orologiul din apropiere, de la Saint-Paul, bătînd ora patru, ceas la care trebuie să se facă schimbul sentinelei, şi că o vor găsi adormită sub acoperişul spart; privea cu groază la adîncimea teribilă, la lumina felinarelor, la pavajul ud şi negru, acel pavaj dorit şi înspăimântător care însemna şi moartea şi libertatea.

Se întreba dacă cei trei complici ai săi de

500 . Replică dramatică din tragedia *Horaţiu* de Corneille. Tatăl celor trei Horaţi, primind ştirea că şi ultimul său fiu a fugit din faţa curiaţilor, întrebat ce-ar fi voit să facă fiul împotriva a trei duşmani, a răspuns: „*Qu il mourut*!”(Să fi murit !)

evadare izbutiseră, dacă îl auziseră şi dacă aveau să-i vină în ajutor. Asculta. În afară de patrulă, nimeni nu trecuse pe stradă de cînd se afla acolo. Aproape toate căruţele zarzavagiilor din Montreuil, din Charonne, din Vincennes şi Bercy[501] trec spre hală prin strada Saint-Antoine.

Orologiul bătu patru. Thénardier tresări. După cîteva clipe izbucni în închisoare zarva speriată şi nedesluşită care urmează după descoperirea unei evadări. Ajungeau pînă la urechile lui zgomotul uşilor trîntite, scrîşnetul din tîţîni al grilajurilor, larma corpului de gardă, strigătele răguşite ale temnicerilor, izbitura paturilor de puşcă pe pavajul curţilor. Prin ferestrele zăbrelite ale dormitoarelor se vedeau lumini urcînd şi coborînd, o torţă alerga pe creştetul Clădirii-Noi,. Pompierii de la cazarma vecină fuseseră chemaţi. Căştile lor, pe care torţa le lumina prin ploaie, se mişcau într-un du-te-vino pe acoperişuri. În acelaşi timp, Thénardier zărea dinspre Bastilia o dungă palidă albind lugubru marginea cerului. El se afla pe coama unui zid lat de două palme, întins în ploaie între prăpăstii, la dreapta şi la stînga, neputîndu-se clinti, ameţit de spaima unei căderi posibile şi de grozăvia unei arestări sigure, iar mintea, ca limba unui clopot, i se zbatea între cele două gînduri: „Dacă voi

501 . Localităţi din estul Pariului, într-o regiune legumicolă care alimenta capitala.

cădea, mor dacă rămîn, voi fi prins”.

În acest zbucium cumplit, cu toate că strada era încă întunecată, văzu deodată un om care se furişa de-a lungul zidurilor şi care, venind dinspre strada Pavée se oprise în fundătura deasupra căreia Thénardier era parcă atîrnat. Acest om fu ajuns din urmă de un altul, care mergea cu aceeaşi grijă, apoi de al treilea, apoi de al patrulea. Cînd se adunară toţi la un loc, unul dintre ei ridică clanţa porţii din gardul de uluci şi intrară cu toţii în curtea în care era baraca. Se aflau chiar sub Thénardier. De bună seamă că oamenii aceştia aleseseră fundătura aceea ca să poată vorbi fără să fie văzuţi nici de trecători şi nici de sentinela care păzeşte ferestruica din poarta închisorii La Force, la cîţiva paşi de acolo. Trebuie să spunem, însă, că ploaia silea sentinela să stea în gheretă. Thénardier, neputînd să le desluşească feţele, îşi ciuli urechile la vorba lor, cu încordarea deznădăjduită a nenorocitului care se simte pierdut.

Lui Thénardier îi trecu pe dinaintea ochilor ceva care aducea o speranţă; vorbeau în argou.

Primul zicea foarte încet, dar desluşit:

— Să ne cărăbănim! Ce paştem acilea?

Al doilea răspunse:

— Băltăgeşte de stinge saltul măscărişului[502]. O să treacă sticleţii, e colo o

502 . Plouă cu găleata.

liftă cu cange; aicişea ne împachetează.

Numai cuvintele *acilea* şi *aicişea*, care amîndouă înseamnă *aici*, luminară mintea lui Thénardier. După *acilea* îl recunoscu pe Brujon, care era o haimana de bariere, iar după *aicişea* pe Babet, care între alte multe meserii, avusese şi pe aceea de vînzător pe picior în cartierul Temple.

Argoul străvechi al marelui secol nu se mai vorbeşte decît la Temple, şi Babet era chiar singurul care îl mai vorbea curat. Fără *aicişea*, Thénardier nu l-ar fi recunoscut, fiindcă îşi schimbase glasul cu totul.

Acum intervenise şi al treilea:

— Nu e mare grabă, să mai aşteptăm puţin. De unde ştim că n-are nevoie de noi?

După aceste vorbe, care nu erau decît franţuzeşti, Thénardier recunoscu pe Montparnasse, care înţelegea toate argourile, dar găsea că e mai elegant să nu vorbească nici unul.

Cît despre al patrulea, acesta tăcea, dar umerii lui laţi îl dădeau de gol. Thénardier nu şovăi. Era Gueulemer.

Brujon răspunse aproape răstit, dar tot cu glas scăzut:

— Ce tot dai cu papagalul? Tapiţerul n-a putut face rost de putină. Nu cunoaşte meşteşugul, asta e! Să-şi odgonească ghiocul, să-şi secere steagurile ca să tupileze o împleteală, să pună buline în groasă, să-i ardă

un hîrţog, să tupileze caruble, să-şi secere tarii, să clatine împleteala în jos, să se şteargă, să se cerşetorească, trebuie să fie căpos pentru aşa ceva. N-a putut paşa, nu ştie să vulpuiască![503]

Babet adăugă, tot în acelaşi înţelept argou clasic pe care îl vorbeau Poulailler şi Cartouehe şi care este, pe lîngă argoul îndrăzneţ, nou, colorat şi riscat de care se folosea Brujon, ceea ce este limba lui Racine pe lîngă limba lui André Chénier:

— Tapiţerul tău, a o fi fost făcut castană pe scară. Trebuie să fie dat; şi el e cîrlan. S-o fi lăsat jos în ham de vreun globan sau chiar de vrun bidiviu, care i-o fi pus căpăstru. Ciuleşte bleaga, Montparnasse auzi imvuiala aia în colegiu? Ai văzut toate stelele alea? A căzut, asta el O să înghită douăzeci de lungi. Nu mi-e piftie, nu sînt un piftios, asta se glăveşte, dar noi să ne spăloim puţin că altfel o s-o înghiţim. Nu te ardeia, vino cu noi, hai să sugem împreună o borţoasă![504]

---

503 . Ce ne tot spui acolo? Hangiul n-a putut să evadeze. Nu cunoaşte meşteşugul, asta e! Să-şi sfîşie cămaşa şi să-şi taie cearşaful ca să facă o funie, să găurească uşa, să-şi fabrice acte de identitate false, chei de asemenea false, să-şi reteze fiarele, să dea drumul funiei în jos, să se ascundă, să se schimbe, trebuie să fii isteţ pentru aşa ceva. N-a putut bătrînul, nu ştie să lucreze!

504 . Hangiul tău o fi fost prins asupra faptului. Trebuie să fii şiret. E doar un ucenic. S-o fi lăsat dus de vreun copoi sau chiar de vreun poliţist adevărat, care i-o fi întins vreo cursă. Ascultă, Montparnasse, auzi strigătele de la închisoare? Ai văzut toate lumînările alea? A fost prins, asta e! O să scape cu douăzeci de ani de puşcărie. Nu mi-e frică, nu sînt un fricos, e lucru ştiut, dar

— Nu se lasă prietenii la ananghie, mormăi Montparnasse.

— Eu îţi vrăjesc că e bolnav! reluă Brujon. La ceasul care croncăne, tapiţerul nu plăteşte o chioară. Nu mai avem nimic de vulpuit. Să ne topim. Mi se tot pare că un sticlete m-a şi prins în greblă.[505]

Montparnasse nu se mai împotrivea decît foarte slab; fapt este că aceşti patru oameni, devotaţi ca toţi bandiţii, care nu se părăsesc niciodată unii pe alţii, dăduseră tîrcoale toată noaptea închisorii La Force, cu toată primejdia, în speranţa de a vedea pe Thénardier arătîndu-se pe culmea unui zid. Dar noaptea care se făcea tot mai aprigă – era o ploaie de parcă turna cu găleata şi care pustiise toate străzile – frigul care îi răzbise, hainele ude, încălţămintea ruptă, zgomotul neliniştitor care se dezlănţuise în închisoare, orele care treceau, patrulele pe care le întîlneau, nădejdea care îi părăsea, teama care îi cuprinsese, toate acestea îi îndemnau să se retragă. Montparnasse însuşi, care era oarecum ginerele lui Thénardier, o lăsase mai moale. O clipă, două să mai fi trecut, şi-ar fi fost plecaţi. Thénardier gîfîia

nu mai e nimic de făcut, trebuie s-o luăm din loc, altfel o păţim. Nu-ţi face sînge rău, vino cu noi, hai să dăm pe gît împreună o sticlă de vin!

505 . Îţi spun eu că l-au prins! În momentul de faţă, hangiul nu mai face doi bani. N-avem nici o putere. Degeaba stăm aici. Mereu am senzaţia că un sergent de stradă a şi pus mîna pe mine!

sus pe zid ca naufragiaţii *Meduzei* pe pluta lor, văzînd corabia cum se pierde în zare.

Nu îndrăzni să-i strige; chemarea auzită de cine ştie cine ar fi stricat totul, dar îi trecu prin minte un gînd, ultimul gînd, o lumină: luă din buzunar capătul de funie al lui Brujon, pe care îl deznodase de pe zăbrelele coşului Clădirii-Noi şi îl aruncă pe locul închis cu uluci.

Funia căzu la picioarele lor.

— O văduvă![506] exclamă Babet.

— Împleteala mea! constată Brujon.

— Hangiul e sus, zise Montparnasse.

Ridicară ochii. Thénardier îşi lungi niţel gîtul în jos.

— Repede! şopti Montparnasse. Ai capătul celălalt al funiei, Brujon?

— Da.

— Înnoadă amîndouă capetele! O să i-o aruncăm. O s-o prindă de zid şi o să coboare.

Thénardier îşi luă inima în dinţi şi spuse cu voce ceva mai tare:

— Sînt îngheţat.

— Te dezgheţăm noi.

— Nu mai mă pot mişca.

— Dă-ţi drumul să aluneci, că te prindem noi.

— Mi-au degerat mîinile.

— Leagă, funia de zid.

— N-o să pot.

— Trebuie să se urce unul din noi, zise

---

506 . O funie.

Montparnasse.

— Trei etaje! se miră Brujon.

Un horn vechi de tencuială, care slujise la o sobă din baracă, se urca de-a lungul zidului şi ajungea aproape pînă la locul unde se găsea Thénardier. Acest coş, foarte coşcovit şi crăpat, s-a surpat mai tîrziu, dar i se văd încă urmele. Era foarte îngust.

— S-ar putea urca pe-aici, arătă Montparnasse.

— Pe hornu ăsta? izbucni Babet. Un urs[507]? Niciodată! Ar trebui un mînz[508].

— Ar trebui un plod, reluă Brujon.

— Unde să găsim un ţînţar? obiectă Gueulemer.

— Aşteptaţi, zise Montparnasse. Am eu o chestie.

Întredeschise binişor poarta gardului de uluci, se încredinţă că nimeni nu trecea pe stradă, ieşi cu grijă, închise din nou poarta în urma lui şi plecă alergînd înspre Bastilia.

Se scurseră şapte-opt minute, pentru Thénardier şapte-opt mii de secole; Babet, Brujon şi Gueulemer aşteptau cu dinţii încleştaţi. Poarta se deschise din nou, în sfîrşit, şi Montparnasse, gîfîind apăru cu Gavroche de mînă! Strada era tot pustie din pricina ploii.

Gavroche intră în curte şi se uită la mutrele acestea de bandiţi cu mare linişte. Apa i se

507 . Un om.
508 . Un copil.

scurgea din păr. Gueulemer se îndreptă spre el cu vorbele:

— Puştiule, eşti bărbat?

Gavroche ridică din umeri şi răspunse:

— Un plod ca mine e un urs, şi urşii ca voi sînt plozi!

— Bine scuipă mînzul! exclamă Babet.

— Plodul păpuşesc nu e vulpuit din puf băltăgit[509], adăugă Brujon.

— De ce aveţi nevoie? îi întrebă Gavroche.

Montparnasse răspunse:

— Să te caţeri prin hornul ăsta.

— Cu văduva asta, continuă Babet.

— Şi să fereci împleteala[510], adăugă Brujon.

— Pînă pe suitul suişului, reluă Babet.

— La plopul vîrnei[511], lămuri Brujon.

— Şi pe urmă? zise Gavroche.

— Atît, rosti Gueulemer.

Ştrengarul cercetă funia, hornul, zidul, ferestrele şi făcu din buze un zgomot dispreţuitor, care nu se poate exprima în cuvinte, dar care înseamnă:

— Fleac!

— Sus e un om pe care îl salvezi, reluă Montparnasse.

— Ce zici? întrebă Brujon.

— Fleţ mai eşti! răspunse copilul ca şi cum întrebarea i se părea prostească, şi îşi scoase

---

509 . Mucosul ăsta parizian nu e făcut din paie plouate.
510 . Să legi frînghia sus.
511 . La pervazul ferestrei.

încălţămintea.

Gueulemer apucă pe Gavroche de braţ, îl sui pe acoperişul barăcii, ale cărei scînduri putrede se lăsară în jos sub greutatea puştiului, şi îi dădu funia pe care Brujon, o înnodase în lipsa lui Montparnasse. Ştrengarul se îndreptă spre hornul în care îi era uşor să intre, fiindcă lîngă acoperiş avea o spărtură largă. În clipa cînd fu să urce, Thénardier, care vedea că i se apropie scăparea şi viaţa, se aplecă peste marginea zidului; cea dintîi lucire a zorilor îi înălbea fruntea scăldată în sudoare, umerii obrajilor gălbejiţi, nasul ascuţit şi sălbatic, barba căruntă zbîrlită. Gavroche îl recunoscu.

— Ia te uită! exclamă el. E tata!… Eh, n-are a face!

Şi apucînd funia în dinţi, începu hotărît urcuşul. Ajunse pe creasta şandramalei, încălecă pe zidul vechi ca pe o şa şi înnodă funia de crucea de sus a ferestrei.

În clipa următoare, Thénardier se afla în stradă.

De cum atinse pavajul, de cum se simţi în afară de orice primejdie, nu mai fu nici istovit, nici îngheţat, nici nu mai tremura; împrejurările groaznice prin care abia trecuse se risipiră ca un fum, întreaga lui minte fioroasă şi iscoditoare se trezi din nou, lucidă şi liberă, gata s-o ia singură înainte. Iată care fu primul lui cuvînt:

— Şi acum, pe cine avem de mîncat?

N-are nici un rost să mai tălmăcim înţelesul unui cuvînt atît de înspăimântător de limpede, care înseamnă totodată a ucide, a asasina, a jefui. A mînca, pe-adevăratul înţeles: a înfuleca.

— Să ne dăm după un colţ, propuse Brujon. Să isprăvim în doi timpi şi trei mişcări şi să ne despărţim, numaidecît. Era o trebşoară de făcut în strada Plumet, o stradă pustie, o casă singuratică, o grădină cu grilaj şubred şi numai femei.

— Bun! De ce nu? întrebă Thénardier.

— Zîna ta[512], Éponine, a fost să vadă chestia, răspunse Babet.

— Şi i-a adus lui Magnon un pesmete, adăugă Gueulemer. Nimic de vulpuit acolo.

— Zîna nu e o fleaţă, zise Thénardier. Totuşi, ar mai trebui să vedem.

— Da, da, spuse Brujon, e de văzut.

În tot acest timp, nici unul nu-l mai băga în seamă pe Gavroche, care, cît ţinu convorbirea, stătuse pe una din pietrele gardului; aşteptă cîteva clipe ca tată-său să se întoarcă spre el, apoi se încălţă şi zise:

— S-a sfîrşit? Mai aveţi nevoie de mine, bătrînilor? Aţi scăpat de încurcătură. Am ştерs-o! Mă duc să-mi deştept plozii.

Şi plecă.

Cei cinci oameni ieşiră unul cîte unul de după gard.

---

512 . Fata ta.

După ce Gavroche pierise la colţul străzii Ballets, Babet îl luă pe Thénardier deoparte.

— Ai văzut mînzul? îl întrebă el.

— Ce mînz?

— Mînzul care s-a căţărat pe zid şi ţi-a adus împleteala.

— Nu prea.

— Ei bine, nu ştiu ce să zic, dar mi se pare că e fiu-tău.

— Ei, aş! exclamă Thénardier. Crezi?

Şi plecă.

CUPRINSUL

Partea a patra

Idila din strada Plumet şi epopeea din strada Saint-Denis

Cartea întîi

Cîteva pagini de istorie

Cartea a doua

Éponine

Cartea a treia

Casa din strada Plumet

Victor Hugo este un inspirat, s-ar putea spune că el a fost inspiratul prin excelenţă, şi opera sa este cea mai bună demonstraţie dintre toate despre acest fenomen ciudat şi atît de tulburător care se cheamă inspiraţie.

Paul Claudel

Vol. I—III, Lei 78

clu

Editura Univers